

વિષયાનુક્રમણિકા.

. ૨ જું. માર્ચ-એપ્રીલ ૧૯૧૮ અંક ૧-૨ જો

આશીર્વાદ.

શરદ્‌પૂનેમના ચન્દ્રપ્રકાશ જેવાં તમે નિર્મલ બનો. એના જેવું અમૃત તમે વરસાવો. વૈશા-
ાસના સૂર્યના તાપ સમો પ્રતાપ તમે અશુદ્ધ માનવીઓ ઉપર જમાવો. પોયણીના જેવા પ્રેમાળ
ાનો. બકુલનાં પુષ્પની સુવાસ જેવી તમારી કીર્તિની સુવાસ પ્રસરો. આમ્રવૃક્ષનાં પરિપક્વ
ળની સમાન તમે સર્વ કોઈનાં ક્ષુધા તૃષાદિક દુઃખ નિવારો. લીંબવૃક્ષની જેમ તમારાં આશ્રિતોને
મો શિતળ છાયા આપો. પર્વતના સમાન તમો નિશ્ચલ મનનાં બનો. પૃથિવી પાસેથી તમો
્ષમાનો ગુણ મેળવો. તમારાં મૂલ્યશાળી પગલાં પતિતોનો ઉદ્ધાર કરો. તમારો અમૃતસ્રાવી કર
ાણી માત્રને નિર્ભય બનાવો. વિજળી જેવાં તમે સર્વ વિદ્યાકલાનાં જ્ઞાતા બનો. સારંગીની
મધુરતા તમો ગ્રહણ કરો. મૃદુ અને કોમલ વાણીની યોગ્યતા તમોને મળો. સીતા અને સાવિ-
ત્રીની વિશુદ્ધતા તમોને પ્રાપ્ત થાઓ. સંસારનાં આપ્તજનોના દોષ ઢાંકી દેવાને શ્યામ રાત્રિની જેમ
તમો શાન્ત રહો. વસન્તની નવપલ્લવતા તમોને સર્વદા સુખરૂપ હો. ચન્દન સરખાં તમો સહન-
શીલ થાઓ. સરિતાનાં જલની પેઠે આપ્તજનનાં પાપોનું પ્રક્ષાલન કરો. વેલીની સમાન પતિ
પ્રહવાસિની બનો. સ્નેહ સુધાનાં ન્હાનાં ન્હાનાં સરવરીયાં તમારા હૃદય સરોવરમાં સદા સર્યા
કરો. તમારા ચરણ સરોજમાં માનવકુલનાં મુકુટ મણિઓનાં શીર સદા વિરમો. કમળપુષ્પોની
કોમળતા આપ કદિ ત્યજો નહીં. સદ્‌ધર્મ પ્રત્યેની સહાનુભૂતિ અને અનુકંપાના મહાન ગુણો
આપનાં હૃદયમાંથી કદિ ભૂંસાઓ નહીં. ટુંકામાં સૃષ્ટિની સર્વ સુન્દર વસ્તુઓના ગુણ આપને
મળો. આપ આપનાં સંસારમાં સ્વર્ગ ખડું કરો.

—મધુકુંજન.

છે મુજ સુખનો ભાર તેને શીરે, વિત્ત ઉપાર્જનનું કષ્ટ તે ધીરે;
એમાં એમને આનંદ અર્પતાં, અપેક્ષા નહીં મને કશાં સુખની ૯
કોતી જે મુજ પતિના મુખની, સંતોષ નીપજે એમની કૃતિથી;
પ્રભુ આપો આયુષ્ય દીર્ઘ કાળી, એ મુજ મનના છે વનમાળી. ૧૦
ચંદ્ર અર્પે આનંદ ચકોરને જેમ, મેઘ સંતોષે ચાતકને જેમ;
પતિ દર્શન વચનમાં એમ સર્વ, મારા મનમાં તે આનંદનું મહોપર્વ. ૧૧
પ્રભુ ! તુજરૂપ માનું મુજ સ્વામિને, અખંડિત મુજ ચિત્ત રાખો એ વિષે.
આહા ! પૂજ્ય એનાં પાદ પૂજું, બહુ ભક્તિથી તેમને તીર્થ માનું, ૧૨
એવા પ્રેમથી વસો તે મુજ ચિત્તે, ન આવો સ્વપ્નામાં ભાવ બીજે;
જગત્ પાસેથી માગવાનું બીજું શું ? ધન્ય ધન્ય જીવિત કરો અમશું. ૧૩

વિરહી પત્ર.

(લેખક—રાજકવિ નથુરામ સુંદરજી—વાંકાનેર.)

(સ્વસ્તિ શ્રી સ્નેહપુર સ્થાન—એ રાહ)

શોભિતપુર ભાવ ભરેલ ઉર હરનારૂં રે, રહો છો ત્યાં રામા રત્ન મન હરી મારૂં રે;
પ્હોંચ્યો પ્યારી તુજ પત્ર અંહિ અણુધારે રે; વાંચી ચાંપ્યો ચિત્તમાંહિ વારે વારે રે. ૧
ગુણ મંદિર ગર્વ રહિત ગોરી મારી રે, આરોપી ઉરમાં સર્વ વાણી તારી રે;
વ્હાલી ! તારાં સહુ વેણ વાંચ્યાં પત્રે રે, બનીયાં મુજને દુઃખદેણ વિરહે અત્રે રે. ૨
તુજ વ્હાલ ભરેલ વિચાર વ્હાલી મારી રે. વાંચુ ત્યાં વારંવાર યાદી તારી રે;
અક્ષર અક્ષર મુજ ઉર હરીને લે છે રે; મળવા મન હરણી મુજ તન તલસે છે રે. ૩
પોતાવટના તુજ પ્રેમ જ્યાં હું વાંચું રે, પ્રીતે જન તજતાં પ્રાણ માનું સાચું રે;
દૃઢ મન કરજે મમ પ્યારી છે પ્રભુ સાથી રે, કરજે નહીં દિલમાં લેશ વિરહ વ્યથાથી રે. ૪
દુઃખના દિવસો છે દુઃખ જરૂર જવાનાં રે, શાન્તિ રાખો સુખદિન અંત થવાના રે;
આગળના સહુ દૃષ્ટાંત ઉરમાં ધારી રે, નિરગમજે દુઃખના દિન વ્હાલી મારી રે. ૫
હું શું તારો હિતુ જાણુ પળ પળ કાપે રે, નહીં ધાર્યું પરાપ્ત પ્રભુ રીતિ ઉપાયે રે;
મુજ છે તુજ પ્રતિ જે પ્યાર અંતમાં માંહી રે, નથી કરતો લેશ પ્રકાશ હજી હું ક્યાંઇ રે ૬
વિણ ચંદ્ર ઉદાસ ચકોર ફરતું જેવું રે, ભામિની ભમતું તુજ વિણ મન મુજ તેવું રે;
શ્યામા તુજ સ્વચ્છ સનેહ સાંભરી આવે રે, ક્ષણ પ્રતિક્ષણ તન પરિતાપ તે ઉપજાવે રે. ૭
અંહિયાં તુજ વિણ દિન એક છે જુગ જેવો રે, ક્ષણ માત્ર કુપાત્રથી ગાત્રમાં ભય લેવો રે;
શશિ તન તાવે બની સૂર્યના સમ તીખો રે, શુભ પવન ગમનમાં વજ્રની ગતિ શીખ્યો રે. ૮
મકરંદ ભરેલાં પુષ્પ તેનડું બાળે રે, ચોળેલા ચંદન લેપ તન પરજાળે રે;
રાત્રિ રાખે છે દ્વેષ મુજ પર ભારે રે, બની દીરઘ ન છોડે સંગ નીંદક મારે રે. ૯

(અપૂર્ણ.)

✦ વિષ વોસિરિ ✦

[એક ઐતિહાસિક કથાનક]

(લેખક ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.)

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૩૯ થી ચાલુ.)

" પણ જો હું અને તું બન્ને આ ફળને ઓળખી શકતા નથી, તો પછી આપણે તેને ઓળખવા માટે કોની પાસે લઇ જઇશું ? "

" હું પોતે પહેલાં એ ફળ ખાઇ જોઇશ; અને જો તે નિરૂપદ્રવી હશે, તોજ હું તેમાંનું બીજું ફળ આપને ખાવા દઇશ. મહારાજ ! હું તો એક ભિક્ષુક-બ્રાહ્મણ છું. અજાણ્યું ફળ ખાવાથી કદાચ મારો દેહાન્ત થશે, તો તેથી કાંઇ દુનિયામાં ખોટ પડી જવાની નથી, પરન્તુ આપ તો ક્ષત્રિય છો-રાજવંશી છો; મારા કરતાં આપનું જીવન અતિ મૂલ્યવાન છે. આપ તો હજારોનું પાલન કરશો, અને શીઘ્ર હજુ પ્રતિપાળ થશો-મારાથી એવું કશું બનવાનું નથી; માટે આપને પહેલાં એ અજાણ્યું ફળ ખાવા દઇને આપના જીવનને હું જોખમમાં નાંખીશ નહિ."

એટલું કહેતાં તો વોસિરિએ એ ફળના કકડા ખાવા માંડયા અને થોડીવારમાં એ આખું ફળ ખાઇ ગયો. કુમારપાળ તો તેની સામે જોતો જ બેસી રહ્યો અને વોસિરિના શબ્દોથી આશ્ચર્ય પામી ગયો. વોસિરિએ ફળ ખાધું અને થોડીએક ક્ષણો થઇ, એટલામાં તો તેના મ્હોંમાંથી લોહી અરવા લાગ્યું ! તેના આખા મ્હોંમાં છાલાં પડી ગયાં ! વોસિરિએ કહ્યું:— "મહારાજ ! આ વૃક્ષનાં ફળો ખાવા જેવાં નથી ! માત્ર એકજ ફળ ખાવાથી મારા મ્હોંની દુર્દશા થઈ ગઇ છે !"

આ જોઇને કુમારપાળ સ્તબ્ધ બની ગયો. વોસિરિએ પોતે કષ્ટ વેઠીને પોતાને ભવિષ્યના દુઃખથી દૂર રાખ્યો છે, એવું કુમારપાળના સમજવામાં આવ્યા વિના રહ્યું નહિ. કુમારપાળે પૂછ્યું, " વોસિરિ ! એ વિષમય ફળ તેં ન ખાધું હોત તો કેવું સારૂં હતું ! મારે માટેજ તેં આટલું દુઃખ વેઠયું ! "

વોસિરિ બોલ્યો:—" મહારાજ ! એક રાજવંશી પુરૂષના મિત્ર તરીકે મારો એ ધર્મ હતો, એમાં મેં શું વિશેષ કર્યું છે !"

થોડીવારમાં વોસિરિ બોલતાં બોલતાં મુંઝાઇ ગયો, તે જોઇને કુમારપાળને તેને માટે બહુ લાગી આવ્યું. તે પોતાનું ભૂખનું દુઃખ વિસરી ગયો અને બોલ્યો:—" ત્યારે વોસિરિ ! પેલી રાત્રે તેં ચોખાનો કરંબો મારાથી છાનો ખાવા માંડયો હતો તેનું શું કારણ હતું ? "

" મહારાજ ! તેનું પણ આજ કારણ હતું. એ કરંબો મને એક બ્રાહ્મણીએ ભિક્ષામાં આપ્યો હતો. તેણે મને કહ્યું હતું કે આ પદાર્થ રાત્રે પણ હિતકારક છે, તેથી મેં રાત્રે ખાઈ જોયો; અને તમે સુતા પછી તે મેં ખાધો તે એટલાજ માટે કે હું પહેલો ખાઉં તે ઠીક કે જેથી તે નુકસાન કારક કે ઝેરી હોય તો મારા જેવા ભિક્ષુકનું મોત થાય તેની ફીકર નહિ, પણ તમારા જેવા જગતના આધારનું મૃત્યુ થવું ન જોઇએ. જો આપણે સાથે ખાવા બેઠા હોત તો મારે આ વાત ખુલ્લી કરવી પડત; મુંગા મુંગા મિત્ર ધર્મ બજાવાય તો ઠીક એવી મારી ધારણા હતી, તેથીજ આપ સુતા હતા તે વખતે ચુપચુપ ખાઇ જવાનું ધાર્યું હતું, પણ આપ જાગી ગયા એટલે આપને

મેં જમવા બોલાવ્યા; પણ તે પહેલાં તેમનો થોડો કકડો હું ખાઈ ચૂક્યો હતો અને તે નુકશાનકારક નથી એવી મારી ખાત્રી થઇ ચૂકી હતી, એટલે આપને તે ખાવા દેવામાં મેં કાંઇ વાંધો જોયો નહિ."

આ સાંભળીને કુમારપાળના મનને પોતાની મૂર્ખતાને માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તે મનમાં બોલ્યો; "હું તો સ્વાર્થી માણસ એને માટે ભળતુંજ ધારતો હતો અને એનો તો મારા ઉપર અતિ પવિત્ર પ્રેમ જણાય છે. કહ્યું છે કે દૈવના કોપથી સાત્વિકોનું દ્રવ્ય જાય પણ સત્વ ન જાય અને શરીર ક્ષીણ થાય પણ ચિત્ત ક્ષીણ ન થાય. કદાચિત વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેમનું રૂપ ફરે પણ બુદ્ધિ ન ફરે અને પ્રાણ જાય તોપણ તે પરોપકાર કરવાનું ન ચૂકે."

આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરીને કુમારપાળ બોલ્યો:—"વોસિરિ! તેં તો તારી જાતને દુઃખી કરીને ખરેખરો મિત્રધર્મ બજાવ્યો. હવે હું તારે માટે શું કરું તે મને કહે. તારા મુખમાંથી આવતું આ લોહી કેવી રીતે બંધ થાય તે મને જણાવ, તારા સુખને માટે હરકોઈ તરેહનો ઉપચાર-મારા જીવને જોખમે કરવાને પણ હું પાછો નહિ હઠું."

"મહારાજ! હું વનસ્પતિઓને ઓળખતો નથી અને આપ પણ ઓળખતા નથી, એટલે મારા દુઃખનો શો ઉપચાર થઇ શકે? આપ નિશ્ચિંત રહો. પ્રભુએ જે ધાર્યું હશે...પણ...પણ.. મહારાજ! સાંભળો! ઉઠો! જુઓ પેલો સર્પ આવ્યો...તેણે આપનો અંગૂઠો પકડયો...અરે! પણ તેણે ડંખ દીધો!!"

કુમારપાળ ભયથી ઉભો થઇ ગયો, પણ તે પહેલાં સાપ તેના પગને અંગૂઠે ડસી ચૂક્યો હતો!

પરિચ્છેદ ૯ મો.
વિષશોષણ-મિત્ર ધર્મનો અવધિ.

જાણે કે પૂર્વ ભવનો કોઇ વૈરી હોય, અથવા કોઇ રાક્ષસ સર્પના આકારે કુમારપાળને ડંશ દેવાનેજ આવ્યો હોય, કિંવા ખુદ સિદ્ધરાજ જ એ હોય અને એ બન્ને મિત્રોને તે સર્પરૂપે દેખાતો હોય, એવી રીતે એક ક્ષણમાં તો એ સર્પ કુમારપાળને પગને અંગુઠે ડંશ દઇને ઝડપભેર નાઠો! વોસિરિની નજર તેના ઉપર પડી હતી, પરંતુ તે કુમારપાળને ચેતાવે તે પહેલાં તો વૈરી પોતાનું કામ કરીને નાસી છુટ્યો.

હવે શું કરવું એજ પ્રશ્ન બન્ને મિત્રોના ચિત્તમાં ઉપસ્થિત થયો. કુમારપાળે તો જ્યારથી દધિસ્થળી છોડીને વનમાં ભટકવાનું શરૂ કર્યું હતું ત્યારથીજ તેણે ધાર્યું હતું કે કોઈ વખત અચાનકજ તેનું મોત થવા પામશે. સર્પદંશથી મોત થાય એ પણ એવાજ મરણનો એક પ્રકાર હતો, એટલે તે આ સર્પદંશથી ક્ષત્રને માટે સાવ નિરાશ થયો, પરંતુ વોસિરિ બહુ જ ગભરાયો. પોતે સમીપમાં ઉભો હોવા છતાં એક મોટો રાજવંશી અને પોતાનો મિત્ર મરણ પામે એથી તે બહુ જ ગભરાયો. તેણે એકદમ કુમારપાળનો પગ પકડ્યો અને કહ્યું:—"મહારાજ! વિલંબ ન કરો, મને આપના અંગુઠાનું વિષ ચુસી લેવા દો." એમ કહેતાં જ તેણે કુમારપાળના અંગુઠાની નજીક પોતાનું મ્હોં લઇ જવા માંડ્યું.

કુમારપાળે પગ પાછો ખેંચી લીધો અને કહ્યું:—"વોસિરિ! મારે બદલે શું તું મરી જવા માગે છે? ઝેરીફળ ખાવાથી તારા મ્હોંમાં છાલા પડ્યા છે અને મ્હોંમાંથી લોહી વહે છે. મ્હોંની એવી સ્થિતિમાં જો તું વિષ શોષણ કરીશ તો એ વિષ તારા શરીરમાં જ વ્યાપીને તારું મોત નિપજાવશે; માટે હું તને વિષ ચુસવા દઇશ નહિ."

"મહારાજ! હું તો આપનો કિંકર છું; મારા મરણની ચિંતા આપ નહિ કરો. આપ ક્ષત્રિય છો, આખી પૃથ્વીનું પાલન કરવાને યોગ્ય છો. મારા સરખા ભિક્ષુકના મરણથી મારી સ્ત્રી સિવાય બીજા કોઇને ખોટ જવાની નથી. આપ કદાચ સારી સ્થિતિમાં આવો તો મારી સ્ત્રીની સંભાળ લેશો તોયે બસ છે!

"વોસિરિ! રાજા કે રંક કોઇને મરણ પ્રિય હોતું નથી, છતાં તું મારે માટે મરવાને તૈયાર થયો છે, એ તારી મિત્રધર્મ બજાવવાની તત્પરતાનો અવધિ છે. બસ, એથી વધારે આગળ હું તને વધવા દઇશ નહિ. મારા રક્ષણને માટે તેં આ ફળો પ્રથમ ખાઇને આપત્તિ વ્હોરી લીધી છે, અને પુનઃ મારે માટે તને મરણ પામેલો જોવા હું જરાએ રાજી નથી! સર્પે જો મને દંશ દીધો છે તો મનેજ મરી જવા દે અને આ ત્રાસમાંથી મુક્ત થવા દે! સિદ્ધરાજને પણ તેથી આનંદ થશે."

"મહારાજ! શત્રુના આનંદ માટે મરી જવાની નીતિ આપ ક્યાંથી શીખ્યા? ગુજરાતની પ્રજાના સદ્ભાગ્યને માટે તેની ઉન્નતિને માટે આપે તો જીવવાની જરૂર છે. માટે હું આપને મરવા દઇશ નહિ." એમ કહેતાંજ વોસિરિએ કુમારપાળનો પગ પકડીને તેના અંગુઠાનું વિષ ચુસી ચુસીને થુંકી નાંખવા માંડ્યું. કુમારપાળ એ બળાત્કારને વશ રહીને ગમગીન બની ગયો. વોસિરિની મિત્રતાને તે ધન્ય ધન્ય કહેવા લાગ્યો.

પરંતુ આ વિષ શોષણનું પરિણામ કુમારપાળના ભય પ્રમાણે જ નીવડ્યું. વોસિરિના મુખમાં જે છાલાં પડેલાં હતાં તેના ઉપર એ ચુસેલા વિષની અસર થવા લાગી અને તેના શરીરમાં વિષનો પ્રચાર થતો હોય એવું તે અનુભવવા લાગ્યો. કુમારપાળ વિષની અસરથી મુક્ત થયો, પરંતુ ક્ષણે ક્ષણે શિથિલ બનતા જતા વોસિરિની સ્થિતિ જોઇને તેને ચોક્કસ જણાયું કે વોસિરિ એજ વિષનો ભોગ થતો જાય છે. તેણે આતુર સ્વરે પૂછ્યું:-"મિત્ર! હવે મને લાગે છે કે તું વિષની અસરમાં સપડાતો જાય છે. શું એ ખરૂં છે?"

"હા મહારાજ! મગજ ભમે છે અને આંખો ઘેરાય છે, તે ઉપરથી મને લાગે છે કે, મને વિષની અસર થતી જાય છે; પરંતુ આપ ચિંતા કરશો નહિ. મારા મરણથી દુનિયાને કાંઇ ખોટ પડી જવાની નથી; અને આપ ભયમુક્ત થયા છો તો લાખોનું પાલન કરવાને સમર્થ નિવડશો. માટે આપને બચાવવાના આનંદમાં ને આનંદમાં મને મરણ પામવા દો. મિત્ર ધર્મ બજાવવાથી મને તુરતમાં જ જે સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થવાની છે તે સ્વર્ગથી મને ભ્રષ્ટ ન કરો."

આ શબ્દો શ્રવણ કરીને કુમારપાળની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. મિત્રને માટે જીવ આપવો એ મિત્રધર્મની પરમ અવધિ છે. એ ધર્મ પણ છેવટે વોસિરિએ બજાવ્યો, પોતે તેને દુઃખી કરનારોજ થઇ પડ્યો, છતાં તેને માટે એક પ્રસંગે પોતે અવિચાર પૂર્વક શંકા ધારણ કરીને તેને કુમિત્ર માન્યો હતો તે વિચાર આવતાં તેને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થયો. તે આકાશ ભણી દૃષ્ટિ કરીને બે હાથ જોડી પ્રભુ પ્રાર્થના કરી બોલ્યોઃ "હે ઇશ્વર! વોસિરિએ મિત્રધર્મ બજાવીને મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે, પણ તેના એ ગુણ પ્રત્યે કૃતજ્ઞ નીવડવાનો અવસર મને મળે તેટલા માટે તું એને જીવતો રાખ! આવા સન્મિત્ર પ્રત્યે કૃતઘ્ન નીવડવાના પાપથી તું મને બચાવ."

એટલી પ્રાર્થના કરીને કુમારપાળે વોસિરિની સામે નજર કરી, તો તે નીચે સૂતેલો અને તેની આંખો મીંચાએલી દેખી, અને સામેથી એક ઉંચો જટાધારી વૃદ્ધ બાવો તે દિશાએ આવતો જણાયો.

એ બાવાનું બીષણ સ્વરૂપ અને પ્રચંડ દેહ જોઇને કુમારપાળને જરાએ ભય લાગ્યો નહિ;

' બેટા ક્ષત્રિય થઇને આ ભેખ શા માટે ધારણ કર્યો છે ! "

પરન્તુ એ નિર્જન સ્થળે એક વિશેષ મનુષ્યનું દર્શન થવાથી તેને આનંદ થયો. જે બાવાને જોઈને લોકો તેને જાદુગર માની નાસી જતાં હતાં, તેજ બાવાના દર્શનથી કુમારપાળ હર્ષિત થયો અને તેની સામે થઈને તેના પગમાં પડયો. બાવાની દૃષ્ટિમાં જરા પણ બીભત્સતા નહોતી, પરન્તુ સૌમ્ય હતું. તેમાંથી સ્ફુરતો તેજ પ્રવાહ કુમારપાળને સુખદ લાગ્યો. અને શ્વેતવાળથી ઢંકાએલા એ કરચોલીવાળા વદન ઉપર યોગનો પ્રભાવ પૂરી રીતે ખીલી રહ્યો હતો એ બાવાને લોકો જાદુગર માનીને તેનાથી દૂર નાસતા ફરતા હતા. એ કુમારપાળ જાણતો નહોતો, પરન્તુ જો જાણતો હોત તો તેને લોકોની એ ભ્રમણા માટે હસવું આવ્યા વિના રહેત નહિ.

બાવાએ કુમારપાળને પોતાના પગમાંથી ઉઠાડીને પ્રશ્ન કર્યો, "બેટા! ક્ષત્રિય થઈને આ ભેખ શા માટે ધારણ કર્યો છે? જે વનનો સ્પર્શ પણ કરતાં લોકો ડરે છે, તે વનમાં તું કેમ આવ્યો છે?"

આ પ્રશ્નોથી કુમારપાળ ચમક્યો. પોતાને એ બાવો પિછાણતો હશે કે શું એવો પણ તેને ભાસ થયો. તેણે જવાબ આપ્યો, "કૃપાવંત! હું ક્ષત્રિય છું, એમ આપે શાથી જાણ્યું? આપ મને ઓળખો છો!"

"ના; પણ તારી ભ્રકુટીજ તારૂં ક્ષત્રિયત્વ દર્શાવી આપે છે."

"ત્યારે ગુરૂદેવ! આ ભેખ કૃત્રિમ છે. સિદ્ધરાજના ભયથી તે ધારણ કર્યો છે અને તેથીજ વનેવન ભટકતા ફરવાની આ શરીરને જરૂર પડે છે.-પણ આપને મારે થોડી સહાય માટે પ્રાર્થના કરવાની છે." એમ કહીને તેણે વોસિરિની સઘળી સ્થિતિ નિવેદન કરી એ સાંભળીને બાવાના વદન ઉપર પણ કિંચિત્ વ્યાકુળતા દેખાઈ. બાવાએ કહ્યું. "ક્યા વૃક્ષનું ફળ તેણે ખાધું છે, તે મને બતાવ."

કુમારપાળ અને બાવો બન્ને જ્યાં વોસિરિ આંખો મીંચીને પડયો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કુમારપાળે ફળનું વૃક્ષ બતાવ્યું. અને બાવાના વદન ઉપર નિરાશા છવાઈ. તે બોલ્યો: "બેટા! વિષની અસરથી તો કાંઈ ગંભીર પરિણામ નહિ થાય, પરન્તુ આ વૃક્ષનાં ફળની અસરથી કદાચ તારા મિત્રનું મરણ થાય એવો મને ભય રહે છે; માટે તેને ઉચકીને મારી ગુહામાં લઇ જવો પડશે. ત્યાં તેના પર વનસ્પતિના ઉપચારો કરવાથી લાંબા વખતે તેને લાભ થશે"

એ બાવાના કથન ઉપર પહેલેથીજ તેને શ્રદ્ધા બેઠી હતી, તેથી તેણે વોસિરિને ઉંચકીને બાવાની ગુહામાં લઇ જવાની તૈયારી કરી. બાવાએ તેને ઉચકવામાં મદદ કરી. કેટલેક દૂર એક ઉંચી ટેકરીના પોલાણમાં બાવાનો નિવાસ હતો. પોતાના નિવાસને યોગ્ય સઘળી ગોઠવણ બાવાએ ગુહામાં ઘણી સુઘડ રીતે કરી હતી.

* * * * * *

બાવાજીએ કહ્યા પ્રમાણે વિષની અસરથી વોસિરિને બહુ પીડાવું પડયું નહિ, પરન્તુ વિ-ષમય ફળની અસરથી તેનું મ્હોં તુરત સુધર્યું નહિ, અત્યંત નરમ કોઈ ફળનો થોડો ગર્ભ તે માંડ માંડ ખાઈ શકતો અને તેથી શરીરને પૂરતું પોષણ નહિ મળવાથી દિવસે દિવસે તેનું શરીર શોષાવા લાગ્યું. એ સ્થિતિમાં એક માસ વીતી ગયો. વોસિરિને સારૂં થતાં હજી બીજા ત્રણ માસ જોઈશે એવો બાવાજીનો અભિપ્રાય હતો કુમારપાળનું મન કોઈ નગરમાં જઈને ગુજરાતની રાજકીય સ્થિતિના સમાચાર મેળવવાનું હતું. અને તેણે પોતાનો એ વિચાર વોસિરિને પણ કહ્યો હતો. વોસિરિ કહેતો કે—"મને સારૂં થાય એટલે આપણે બન્ને સાથે જઈશું!" પરંતુ વોસિરિને હવે વધારે તસ્દી આપવાનો કુમારપાળનો ઇરાદો નહતો, તેણે વોસિરિને કહ્યું—"મિત્ર!

મારે માટે તને બહુ તકલીફ વેઠવી પડી છે, માટે અહીંથી તું હવે ઘર તરફ પાછો ફર, અને મ એકલાનેજ ભટકવા દે " કુમારપાળ એટલો ભટકવાથી બહુ દુઃખ પામશે એવા વિચાર વોસરિ બોલ્યો.–"મહારાજ હવે ખરા દુઃખના વખતમાં આપને હું છોડી દઉં ? આપની સેવા હું સ્વપ્ને પણ ત્યાગ કરવાનો નથી."

વોસિરિનો દૃઢ નિશ્ચય જાણ્યા છતાં કુમારપાળનું મન હેઠું બેઠું નહિ, તેણે પોતાનો વિચાર બાવાજીને કહ્યો. બાવાજીએ પણ તેને અનુસરતોજ અભિપ્રાય જણાવ્યો અને કુમારપાળને ચાલ્યા જવાની હા કહેતાં કહ્યું —"બેટા ! વોસિરિની માંદગી થોડા વખતમાં દૂર થાય એમ માનવું વ્યર્થ છે, તું અહીં હોઇશ તો તે પોતાના રોગનો પૂરો ઉપચાર પણ નહિ થવા દેતાં તારી સાથે આવી નીકળવાની ઉતાવળ કરશે અને પુનઃ વધારે દુઃખી થઇ મરણ પામશે માટે તેને હજી કેટલાક માસ અહીં રાખવો એજ ઠીક છે. તું અહીંથી જતાં તારા મિત્રની સેવા–સુશ્રૂષામાં કાંઇજ ખામી આવશે નહિ, માટે નિશ્ચિંત મને પ્રયાણ કર."

બાવાજીની સમ્મતિ મળવાથી બીજે દિવસે પરોઢિયે કુમારપાળે માત્ર વોસિરિના જ હિત માટે પરિત્યાગ કર્યો, જ્યારે વોસિરિએ પ્રભાતમાં જાણ્યું કે કુમારપાળ ચાલ્યો ગયો છે ત્યારે તે મનમાં માત્ર એટલુંજ બોલ્યો કે:—

સોરઠો.

ગરબગનો ઋણી વિપ્ર, ઋણ તેનું નહિ તેં લીધઃ
પણ હે શાણા મિત્ર ! વ્યાજ લિધા વિણ કમ્પ ગયો !

સન્નારીઓનો અંબો કર્તવ્ય પ્રદેશ.

———:o:———

સન્નારી કોને કહેવી ? સત્ય, પ્રિય અને હિતકર બોલી કુટુમ્બ–પતિ–પરાયણા રહે અને અવિભક્ત કુટુમ્બને પોતાના ગૌરવથી દોરે તેમને.

સન્નારીનું કર્તવ્ય શું ? બાહ્ય તથા આંતર શરીરાત્મતત્ત્વ સમતોલપણે ચલાવવું તે.

સન્નારીનો જીવનમંત્ર શું ? સત્યાગ્રહ–શીયળ અને કુટુમ્બ સુધારણા.

સન્નારીને પ્રિય શું ? વાંચન લેખન–મનન–અને ફરજંદ.

સન્નારીનું આભુષણ શું ? ચારિત્ર–પરોપકાર તથા ક્ષમા.

સન્નારીનું સ્થાન શું ? સ્વગૃહ–ધર્મ મંદીર અને સ્ત્રી મંડળ.

સન્નારીનો પોષાક શું ? તદ્દન સાદો અને નહિં ઝીણો.

સન્નારીની ઓળખાણ શું ? મધુરી ભાષા, ધીમી ચાલ, અને મર્યાદા.

સન્નારીની ભક્તિ ક્યાં ? પતિમાં, સાસુસસરામાં, પુત્ર પુત્રાદિમાં તથા પ્રભુમાં.

જંગબાર, બ્રી. ઇ. આફ્રીકા. } લી॰ ગુલાબચંદ મૂળચંદ બાવસી—ચુડાવાળા.

સ્ત્રી ઉન્નતિ અને મહાત્મા ગાંધી.

*સ્ત્રીની ઉન્નતિ એટલે શું ? અવનતિ થઇ હોય તોજ ઉન્નતિનો પ્રશ્ન ઉઠે. અવનતિ હોય તો ક્યાંથી થઇ અને તે કેમ ટળે ? આ બધા વિચારો ચોક્કસ રીતે કરવા એ આપણું પ્રથમ કાર્ય છે. હિન્દુસ્તાનમાં ચોતરફ ફરતાં મેં જોયું છે કે જે ખળભળાટ ચાલી રહ્યો છે તે ખળભળાટ આકાશ માહિના ન્હાના વાદળા જેવડો છે. કરોડો સ્ત્રીપુરૂષોને એ ખળભળાટનું કશું ભાન નથી. ૮૫ ટકા સ્ત્રીપુરૂષ પોતાનું નિર્દોષ જીવન આપણી હિલચાલોથી અલિપ્ત રહી ગાળ્યા કરે છે. તેઓમાં સ્ત્રીપુરૂષ પોતપોતાના ભાગ યોગ્ય રીતે ભજવ્યે જાય છે. બન્નેમાં કેળવણી અથવા તેનો અભાવ, જે કહો તે એકસરખાં છે, અને બને એકબીજાને સ્હાય કરી રહ્યાં છે. એમના જીવનમાં જે જે ખામીઓ જોવામાં આવે છે, તે બાકીના ૧૫ ટકા રહ્યા તેઓના જીવનની ખામીનો કાંઇક પડઘો છે. હું માનું છું કે જો ભગિની સમાજની બ્હેનો આ ૮૫ ટકાના જીવનનો સારો અભ્યાસ કરે તો આ સમાજના કાર્યરેખા બહુ સુન્દર રીતે દોરી શકે.

આ સમયે આપણે જે વિચારી શકીશું તે ઘણે ભાગે માત્ર ઉપર્યુક્ત ૧૫ ટકાનેજ લાગુ પડતું હશે. તેમાં પણ જે અવનતિ સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને સામાન્ય છે તેનો વિચાર અહીં અસ્થાને હશે, એટલે આપણે સ્ત્રીપુરૂષને મુકાબલે જ્યાં સ્ત્રીની અવનતિ વિશેષ રહેલી છે તેનોજ વિચાર કરવો રહ્યો. કાયદાઓ ઘડવાનું કાર્ય ઘણે ભાગે પુરૂષને હસ્તક રહેલું છે. તેણે હમેશાં વિવેકદૃષ્ટિ વાપરેલી જોવામાં નથી આવતી. સ્મૃતિકારોએ સ્ત્રીઓને વિષે જે જે લખેલું છે તેનો બચાવ સર્વથા નથી થઇ શકતો. બાળલગ્ન, વિધવાઓની ઉપરના જાપ્તા વિગેરે સ્મૃતિઓનાં વાક્યોને આભારી છે. તેઓને શૂદ્ર વર્ગની સાથે મૂકવાથી હિંદુ સંસારને કલ્પનામાં ન આવી શકે એટલો ધક્કો પહોંચ્યો છે. મારાં આ વચનોમાં અને ઘણી વેળાએ ખ્રીસ્તીઓના આક્ષેપો વચ્ચે શાબ્દિક સામ્ય જોવામાં આવશે. પણ અમારી વચ્ચે એ ઉપરાંત બીજી કંઇપણ સમાનતા નથી. ખ્રીસ્તી લેખકોનો આક્ષેપ હિન્દુ ધર્મનું મૂળ ઉખેડવાના હેતુથી થએલો છે. હું મને પોતાને ચુસ્ત હિન્દુ ગણું છું, અને મારો આક્ષેપ હિન્દુ ધર્મની ન્યૂનતા દૂર કરી એને પોતાનું અસલી ભવ્ય સ્થાન મળે, એવા હેતુથી મૂકાયલો છે. ખ્રીસ્તી ટીકાકારો સ્મૃતિની અપૂર્ણતા બતાવી તેને સામાન્ય ગ્રંથ તરીકે ગણાવવા માંગે છે મારો પ્રયત્ન એમ બતાવવાનો છે કે સ્મૃતિની અપૂર્ણતાનું કારણ તેમાંના ક્ષેપક શ્લોકો છે, અથવા તો આપણા અધઃપતનમાં માન્ય થએલા સ્મૃતિકારોએ મૂકેલા એ શ્લોકો છે. એ શ્લોકોને કાઢીને શેષ રહેલી સ્મૃતિઓની અપૂર્ણતા બતાવી શકાય છે. મિથ્યાભિમાનથી અને અજ્ઞાનથી સ્મૃતિમાં ને બીજા હિન્દુ ધર્મમાં ગણાતા બધા ગ્રંથોમાં ક્યાંયે ખામી નથી, એમ માની, મનાવી હિન્દુ ધર્મનો લુલો બચાવ બિલકુલ કરવા માગતો નથી, તેથી હિન્દુ ધર્મ ચડતો નથી પણ પડે છે, એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. જે ધર્મમાં સત્યને ઉત્કૃષ્ટ પદ અપાયલું છે તે ધર્મમાં અસત્યની પૂરણી હોયજ નહિ.

ત્યારે સ્ત્રી જાતિની અવનતિ દૂર કરવામાં મહા ભગીરથ પ્રયત્ન તો હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને વિષે રહેલા આક્ષેપો દૂર કરવાનો છે, એ પ્રયત્ન કોણ કરી શકે ? અને કેમ થઇ શકે ? મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે મુખ્યત્વે એ પ્રયત્ન કરવાને સારૂ આપણે સીતા, દમયન્તી, દ્રૌપદિના જેવી

* મુંબઇ ભગીની સમાજના બીજા વાર્ષિક સમેલન પ્રસંગે મહાત્મા ગાંધીજીએ કરેલ ભાષણ ઉપરથી.

પવિત્રતાવાળી, તેઓના જેવી અતિશય આગ્રહવાળી, સંયમી સ્ત્રીઓ પેદા કરવી પડશે. એ વેળા આ સતીઓને પૂજનારો હિન્દુ સંસાર આધુનિક સતીઓને પણ પૂજશે. તેઓનાં વચન શાસ્ત્રપ્રમાણ જેવાં ગણી હિન્દુ સંસાર ઝીલી લેશે; અને સ્મૃતિ આદિમાં રહેલાં કટાક્ષોથી આપણે લાજીશુ અને તેને ભૂલી જઈશું. આવાં પરિવર્તન હિન્દુ ધર્મમાં સદાએ થતાં આવ્યાં છે અને થશે. તેથી એ ધર્મ આજ લગી નભી રહ્યો છે, અને નભ્યા કરશે. આ સમાજ એવી સ્ત્રીઓને વેળાસર ઉત્પન્ન કરે એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રી જાતિની અવનતિનું મૂળ અને તે દૂર કરવાના ધ્યેયરૂપ સાધનોનું આપણે કંઈક અવલોકન કર્યું એ ધ્યેયને સાધી શકે એવી સ્ત્રીઓ તો ગણીગાંઠીજ નીકળી શકશે પણ સાધારણ સ્ત્રીએ શું કરવું ઘટે, એ આપણે હવે વિચારવાનું છે. પ્રથમ કાર્ય તો જેટલી સ્ત્રીઓને આ અવનતિનું ભાન કરાવી શકાય એટલીને ભાન કરાવવાનું છે. એ કાર્ય અક્ષર કેળવણીથીજ થઈ શકે, એમ માનનારાઓમાંનો હું નથી. એમ માનતાં કાર્યસિદ્ધિને સારૂ ઘણો કાળ જોઈએ, તેટલા કાળની કરીએ જરૂર નથી એ હું ક્ષણે ક્ષણે અનુભવતો આવ્યો છું. અવનતિનું જ્ઞાન આજેજ અક્ષરજ્ઞાનને સારૂ રોકાયા વિના આપી શકીએ છીએ. હું હમણાંજ બિહારના એક ગામમાંથી આવ્યો છું, ત્યાં ઉચ્ચ કુળની ઘણી બ્હેનોને મળ્યો, તેઓ બધી પરદામાં રહેનારી હતી. મારે સારૂ બ્હેન જેમ ભાઇની પાસે પરદો નથી રાખતી તેમ તેઓએ પરદો દૂર કર્યો. આ બ્હેનો ભણેલી ન હતી તેઓને મળતાં પહેલાં તુરતજ મને એક અંગ્રેજ બાઇ મળી ગઇ હતી, એ બાઇ ઘણા ભાઇઓની સાથે હું બેઠો હતો તેઓની વચ્ચે આવીને મળી ગઇ, પણ હિન્દુ બ્હેનોને મળવા સારે ખાસ કોટડીમાં જવું પડયું. મે તેઓને વિનોદમાં સૂચવ્યું કે ચાલો આપણે બધા જ્યાં પુરૂષો બેઠા છે ત્યાં જઇને બેસીએ. તેઓએ ઉમંગથી કહ્યું "અમે તો બહુ રાજી છીએ પણ આપણા રીવાજ પ્રમાણે અમારે રજા મેળવવી જોઇએ. અમને આ પરદો જરાએ ગમતો નથી, એ તમે તોડી નાખો." આમા જેટલો કરૂણારસ છે તેટલુંજ મારાં ઉપરનાં વચનોનું સમર્થન છે. આ બાઇઓને અક્ષરજ્ઞાનની પૂર્વે પોતાની દશાનું ભાન થયું હતું. આ બાઇઓએ મારી મદદ માગી તે તો યોગ્યજ હતું, પણ હું તેઓને વિજેજ તેઓના છુટકારાની શક્તિ ઇચ્છુ, અને તે શક્તિ તેઓમાં છે એમ તેઓએ કબુલ પણ કરેલું. હું એવી ઉમેદ રાખીને આવેલો છું કે આ બાઇઓનો પરદો થોડા દહાડાની અંદરજ પડીગએલો આપણે સાંભળીશું. સાધારણ રીતે અભણ મનાય એવી બાઇઓ ચંપારણની અંદર સુંદર કામ કરી રહેલી છે. જે સ્વતંત્રતા તેઓએ ભોગવી છે એ સ્વતંત્રતાનું ભાન પોતાની અતિશય અજ્ઞાત બ્હેનોને આપી રહેલી છે. સ્ત્રી એ પુરૂષની સહચારિણી છે, તેના સરખાજ મનવાળી છે, પુરૂષની બધી પ્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મતાએ જાણવાનો તેને અધિકાર છે, જેટલી છુટ પુરૂષ ભોગવે છે તેટલીજ તેને ભોગવવાનો હક છે. અને જેમ પુરૂષ પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોપરી છે તેમ સ્ત્રી પોતાના ક્ષેત્રમાં છે. આ સ્થિતિ સ્વાભાવિક હોવી જોઇએ. એ કાંઇ અક્ષરજ્ઞાનનું પરિણામ નહીં હોય અજ્ઞાનરૂપી અંધ કુપમાં ડૂબેલા જડ પુરૂષો પણ ન શોભી શકે, ન ભોગવી શકે તેવો અધિકાર, કુડી પ્રથાને લીધે સ્ત્રીઓ ઉપર ભોગવે છે. સ્ત્રીઓની આ દશાને લીધે આપણી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ અર્ધે જઇ અટકી પડે છે, આપણાં ઘણાં કાર્યો પૂરાં શોભી નીકળતાં નથી. અર્ધી મુડીથીજ વેપાર કરનાર પરન્તુ બહુદ્ધિ વેપારીના જેવી આપણી સ્થિતિ છે.

જો મારૂં કહેવું યોગ્ય હોય તો આ સમાજની ઘણી બ્હેનો, જેઓને પોતાની દશાનું ભાન

નથી તેઓને ભાન કરાવવામાં રોકાશે. એનો અર્થ એમ થયો કે જેટલો વખત મળે તેટલો વખત મેળવી, મુંબઈમાં અતિશય પછાત રહી ગયેલા વર્ગોમાં જઇ, તમને જે મળ્યું છે તે એનને આપશો. જો તમે પુરૂષવર્ગની ધાર્મિક, રાજ્ય પ્રકરણી અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતાં થઇ ગયાં હો તો તેઓને એ વિષયનું જ્ઞાન આપશો.

જો તમે બાળકોને ઉછેરવા વિષે સારી માહિતી મેળવી હોય તો તે પણ આપશો. જો તમે સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ અને સાદા ખોરાક, કસરત વિગેરેના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ લાભો જાણી અને અનુભવી લીધા હોય તો તે આ બ્હેનોને જણાવશો. આમ કરતાં તમે ચડશો અને તેઓને ચડાવશો.

જો કે આમ અક્ષરજ્ઞાન વિના ન ચાલી શકે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે. અક્ષર કેળવણીથી બુદ્ધિ ઘડાય છે, તીવ્ર થાય છે, અને તે વડે આપણી પરમાર્થ કરવાની શક્તિ ઘણી વધે છે. આ જ્ઞાનની કિંમત મેં કોઈ દહાડો ઉંચી આંકેલીજ નથી. મે તો માત્ર તેને યોગ્ય સ્થાન આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. પુરૂષ સ્ત્રી પાસેથી જનસમાજના સ્વાભાવિક હક્કો છીનવી લેવાનું અથવા તેઓને તે હક્કો ન આપવાનું કારણ વિદ્યાનો અભાવ ન હોવો જોઇએ એ મેં વખતો વખત બતાવ્યું છે, પણ એ સ્વાભાવિક હક્કો નિભાવવાને સારૂ, દીપાવવાને સારૂ તેનો પ્રચાર કરવાને સારૂ, વિદ્યાની આવશ્યકતા છેજ. વળી વિદ્યા વિના લાખોને તો શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન ન મળી શકે. અનેક લખાણોમા આપણને નિર્દોષ આનંદ લેવાનો અખુટ ભંડાર ભર્યો છે તે પણ વિદ્યા વિના આપણને ન મળી શકે. વિદ્યા વિનાનો માણસ પશુ સમાન છે એ અતિશયોક્તિ નથી પણ શુદ્ધ ચિત્ર છે. એટલે જેમ પુરૂષને તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી તો જોઇએજ. જેમ પુરૂષને અપાય છે તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી અપાવી જોઇએ એમ હું નથી માનતો. પ્રથમતો મે બીજે સ્થળે જણાવ્યું છે તેમ આપણી સરકારી-કેળવણી ઘણે અંશે ભૂલ ભરેલી અને હાનિકારક નીવડી છે. બંને વર્ગને સારૂ તદ્દન ત્યાજ્ય છે. તેની ખામીઓ દૂર થાય તો પણ સ્ત્રીઓને સારૂ તે સર્વથા યોગ્યજ છે એમ હું ન કહુવ કરૂં. સ્ત્રી અને પુરૂષ એક દરજ્જાના છે, એકજ નથી; એ અપૂર્વ જોડી છે. એક બીજાની પૂરણી છે, અને બંને અરસપરસ ટેકા રૂપ છે, તે એટલે સુધી કે એકને અભાવે બીજાનો સંભવજ નથી પણ જો પુરૂષ અથવા તો સ્ત્રી સ્થાનભ્રષ્ટ થાય તો બંનેનો નાશ થાય, એ સિદ્ધાંત ઉપરથી સ્થીતિમાંથીજ નીકળી આવે છે, તેથી સ્ત્રી કેળવણીની રચના ઘડનારે આ વાત નિરંતર યાદ રાખવી જોઇએ. દંપતિની બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં પુરૂષ સર્વોપરી છે તેથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિનું વિશેષ જ્ઞાન તેને આવશ્યક છે આંતર પ્રવૃત્તિમાં સ્ત્રીનું પ્રાધાન્ય છે તેથી ગૃહવ્યવસ્થા, બાળકોની માવજત, તેઓની કેળવણી, વિગેરે વિષયોમાં સ્ત્રીને સારૂ વિશેષ જ્ઞાન જોઇએ. કંઇપણ જ્ઞાન લેવાની કોઇને બંધી કરવાની અહીં કલ્પના નથી પણ કેળવણીનો ક્રમ આ વિચારોને ઉદ્દેશીને ઘડાયેલો ન હોય તો બંને વર્ગને પોતાના ક્ષેત્રોમાં પૂર્ણતા મેળવવાની તક ન મળે.

સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી કેળવણીની જરૂર છે કે નહીં એ વિષે પણ બે બોલ કહેવાની જરૂર છે. મને તો લાગ્યું છે કે આપણા સાધારણ ક્રમમાં સ્ત્રી અથવા પુરૂષ બેમાંથી એકેને સારૂ અંગ્રેજી આવશ્યક નથી. કમાણીને અર્થે અને રાજ્ય પ્રકરણી પ્રવૃત્તિને સારૂજ પુરૂષોને અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનની જરૂર હોઈ શકે. સ્ત્રીને નોકરીઓ શોધવાની કે વેપાર કરવાની ઉપાધી વિષે હું માનતો નથી, એટલે અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન થોડી સ્ત્રીઓ જે લેશે, જેને લેવું હશે તે પુરૂષોને સારૂ સ્થ-

પવિત્રતાવાળી, તેઓના જેવી અતિશય આગ્રહવાળી, સંયમી સ્ત્રીઓ પેદા કરવી પડશે. એ વેળા આ સતીઓને પૂજનારો હિન્દુ સંસાર આધુનિક સતીઓને પણ પૂજશે. તેઓનાં વચન શાસ્ત્રપ્રમાણ જેવાં ગણી હિન્દુ સંસાર ઝીલી લેશે; અને સ્મૃતિ આદિમાં રહેલાં કટાક્ષોથી આપણે લાજીશું અને તેને ભૂલી જઈશું. આવાં પરિવર્તન હિન્દુ ધર્મમાં સદાએ થતાં આવ્યાં છે અને થશે. તેથી એ ધર્મ આજ લગી નભી રહ્યો છે, અને નભ્યા કરશે. આ સમાજ એવી સ્ત્રીઓને વેળાસર ઉત્પન્ન કરે એવી માગી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રી જાતિની અવનતિનું મૂળ અને તે દૂર કરવાના ધ્યેયરૂપ સાધનોનું આપણે કંઇક અવલોકન કર્યું એ ધ્યેયને સાધી શકે એવી સ્ત્રીઓ તો ગણીગાંઠીજ નીકળી શકશે પણ સાધારણ સ્ત્રીએ શું કરવું ઘટે, એ આપણે હવે વિચારવાનું છે. પ્રથમ કાર્ય તો જેટલી સ્ત્રીઓને આ અવનતિનું ભાન કરાવી શકાય એટલીને ભાન કરાવવાનું છે. એ કાર્ય અક્ષર કેળવણીથીજ થઇ શકે, એમ માનનારાઓમાંનો હું નથી. એમ માનતાં કાર્યસિદ્ધિને સારૂ ઘણો કાળ જોઇએ, તેટલા કાળની કરીએ જરૂર નથી એ હું ક્ષણે ક્ષણે અનુભવતો આવ્યો છું. "અવનતિનું ભાન આજેજ અક્ષરજ્ઞાનને સારૂ રોકાયા વિના આપી શકીએ છીએ. હું હમણાંજ બિહારના એક જીલ્લામાંથી આવ્યો છું, ત્યાં ઉંચા કુળની ઘણી બ્હેનોને મળ્યો, તેઓ બધી પરદામાં રહેનારી હતી. મારે સારૂ બ્હેન જેમ ભાઇની પાસે પરદો નથી રાખતી તેમ તેઓએ પરદો દૂર કર્યો. આ બ્હેનો ભણેલી ન હતી તેઓને મળતાં પહેલાં તુરતજ મને એક અંગ્રેજ બાઇ મળી ગઇ હતી, એ બાઇ ઘણા ભાઇઓની સાથે હું બેઠો હતો તેઓની વચ્ચે આવીને મળી ગઇ, પણ હિન્દુ બ્હેનોને મળવા મારે નોખી કોટડીમાં જવું પડયું. મેં તેઓને વિનોદમાં સૂચવ્યું કે ચાલો આપણે બધા જ્યાં પુરૂષો બેઠા છે ત્યાં જઇને બેસીએ. તેઓએ ઉમંગથી કહ્યુ "અમે તો બહુ રાજી છીએ પણ આપણા રીવાજ પ્રમાણે અમારે રજા મેળવવી જોઇએ. અમને આ પરદો જરાએ ગમતો નથી, એ તમે તોડી નાખો." આમાં જેટલો કરૂણારસ છે તેટલુંજ મારાં ઉપલાં વચનોનું સમર્થન છે. આ બાઇઓને અક્ષરજ્ઞાનની પૂર્વે પોતાની દશાનું ભાન થયું હતું. આ બાઇઓએ મારી મદદ માગી તે તો યોગ્યજ હતું, પણ હું તેઓને વિશેષ તેઓના છુટકારાની શક્તિ કબુલ, અને તે શક્તિ તેઓમાં છે એમ તેઓએ કબુલ પણ કરેલું. હું એવી ઉમેદ રાખીને આવેલો છું કે આ બાઇઓનો પરદો થોડા દહાડાની અંદરજ પડી ગએલો આપણે સાંભળીશું. સાધારણ રીતે અજાણ મનાય એવી બાઇઓ ચંપારણ્યની અંદર સુંદર કામ કરી રહેલી છે. જે સ્વતંત્રતા તેઓએ ભોગવી છે એ સ્વતંત્રતાનું ભાન પોતાની અતિશય અજ્ઞાત બ્હેનોને આપી રહેલી છે. સ્ત્રી એ પુરૂષની સહચારિણી છે, તેના સરખાજ મનવાળી છે, પુરૂષની બધી પ્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મતાએ જાણવાનો તેને અધિકાર છે, જેટલી છુટ પુરૂષ ભોગવે છે તેટલીજ તેને ભોગવવાનો હક છે. અને જેમ પુરૂષ પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોપરી છે તેમ સ્ત્રી પોતાના ક્ષેત્રમાં છે. આ સ્થિતિ સ્વાભાવિક હોવી જોઇએ. એ કાંઇ અક્ષરજ્ઞાનનું પરિણામ નહીં હોય. અજ્ઞાનરૂપી અંધ કુપમાં ડુબેલા જડ પુરૂષો પણ ન રોકી શકે, ન ભોગવી શકે તેવો અધિકાર, રૂઢી પ્રથાને લીધે સ્ત્રીઓ ઉપર ભોગવે છે. સ્ત્રીઓની આ દશાને લીધે આપણી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ અર્ધે જઇ અટકી પડે છે, આપણાં ઘણાં કાર્યો પૂરાં શોભી નીકળતાં નથી. અર્ધી મુડીથીજ વેપાર કરનારા પચ્છમબુદ્ધિ વેપારીના જેવી આપણી સ્થિતિ છે.

જો મારૂં કહેવું યોગ્ય હોય તો આ સમાજની ઘણી બ્હેનો, જેઓને પોતાની દશાનું ભાન

નથી તેઓને ભાન કરાવવામાં રોકાશો. એનો અર્થ એમ થશે કે જેટલો વખત મળે તેટલો વખત મેળવી, મુંબઈમાં અતિશય પછાત રહી ગયેલા વર્ગોમાં જઈ, તમને જે મળ્યું છે તે એમને આપશો. જો તમે પુરૂષવર્ગની ધાર્મિક, રાજ્ય પ્રકરણી અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતાં થઇ ગયાં હો તો તેઓને એ વિષયનું જ્ઞાન આપશો.

જો તમે બાળકોને ઉછેરવા વિષે સારી માહિતી મેળવી હોય તો તે પણ આપશો. જો તમે સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ અને સાદા ખોરાક, કસરત વિગેરેના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ લાભો જાણી અને અનુભવી લીધા હોય તો તે આ બ્હેનોને જણાવશો. આમ કરતાં તમે ચઢશો અને તેઓને ચઢાવશો.

જો કે આમ અક્ષરજ્ઞાન વિના ન ચાલી શકે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે. અક્ષર કેળવણીથી બુદ્ધિ ઘડાય છે, તીવ્ર થાય છે, અને તે વડે આપણી પરમાર્થ કરવાની શક્તિ ઘણી વધે છે. આ જ્ઞાનની કિંમત મેં કોઈ દહાડો ઉંચી આંકી નથી. મેં તો માત્ર તેને યોગ્ય સ્થાન આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. પુરૂષ સ્ત્રી પાસેથી જનસમાજના સ્વાભાવિક હક્કો છીનવી લેવાનું અથવા તેઓને તે હક્કો ન આપવાનું કારણ વિદ્યાનો અભાવ ન હોવો જોઇએ એ મેં વખતો વખત બતાવ્યું છે, પણ એ સ્વાભાવિક હક્કો નિભાવવાને સારૂ, દીપાવવાને સારૂ, તેનો પ્રચાર કરવાને સારૂ, વિદ્યાની આવશ્યકતા છેજ. વળી વિદ્યા વિના લાખોને તો શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન ન મળી શકે. અનેક પુસ્તકોમાં આપણને નિર્દોષ આનંદ લેવાનો અખુટ ભંડાર ભર્યો છે તે પણ વિદ્યા વિના આપણને ન મળી શકે. વિદ્યા વિનાનો માણસ પશુ સમાન છે એ અતિશયોક્તિ નથી પણ શુદ્ધ ચિત્ર છે. એટલે જેમ પુરૂષને તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી તો જોઇએજ. જેમ પુરૂષને અપાય છે તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી અપાવી જોઇએ એમ હું નથી માનતો. પ્રથમ તો મેં બીજે સ્થળે જણાવ્યું છે તેમ આપણી સરકારી કેળવણી ઘણે અંશે ભૂલ ભરેલી અને હાનિકારક નિવડી છે. બંને વર્ગને સારૂ તદન ત્યાજ્ય છે. તેની ખામીઓ દૂર થાય તો પણ સ્ત્રીઓને સારૂ તે સર્વથા યોગ્યજ છે એમ હું ન કબુલ કરૂં. સ્ત્રી અને પુરૂષ એક દરજ્જાના છે, એકજ નથી; એ અપૂર્વ જોડી છે. એક બીજાની પૂરણી છે, અને બંને અરસપરસ ટેકા રૂપ છે, તે એટલે સુધી કે એકને અભાવે બીજાનો સંભવજ નથી પણ જો પુરૂષ અથવા તો સ્ત્રી સ્થાનભ્રષ્ટ થાય તો બંનેનો નાશ થાય, એ સિદ્ધાંત ઉપલી સ્થીતિમાંથીજ નીકળી આવે છે, તેથી સ્ત્રી કેળવણીની રચના ઘડનારે આ વાત નિરંતર યાદ રાખવી જોઇએ. દંપતિની બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં પુરૂષ સર્વોપરી છે તેથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિનું વિશેષ જ્ઞાન તેને આવશ્યક છે. આંતર પ્રવૃત્તિમાં સ્ત્રીનું પ્રાધાન્ય છે તેથી ગૃહવ્યવસ્થા, બાળકોની સારસંભાળ, તેઓની કેળવણી, વિગેરે વિષયોમાં સ્ત્રીને સારૂ વિશેષ જ્ઞાન જોઇએ. કંઇપણ જ્ઞાન લેવાની કોઇને બંધી કરવાની અહીં કલ્પના નથી પણ કેળવણીનો ક્રમ આ વિચારોને ઉદ્દેશીને ઘડાયેલો ન હોય તો બંને વર્ગને પોતાના ક્ષેત્રોમાં પૂર્ણતા મેળવવાની તક ન મળે.

સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી કેળવણીની જરૂર છે કે નહીં એ વિષે પણ બે બોલ કહેવાની જરૂર છે. મને તો લાગ્યું છે કે આપણા સાધારણ ક્રમમાં સ્ત્રી અથવા પુરૂષ બેમાંથી એકને સારૂ અંગ્રેજી આવશ્યક નથી. કમાણીને અર્થે અને રાજ્ય પ્રકરણી પ્રવૃત્તિને સારૂજ પુરૂષોને અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનની જરૂર હોઇ શકે. સ્ત્રીને નોકરીઓ શોધવાની કે વેપાર કરવાની ઉપાધી વિષે હું માનતો નથી, એટલે અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન થોડી સ્ત્રીઓ જ લેશે. જેને લેવું હશે તે પુરૂષોને સારૂ સ્થ-

પરોપકાર દૃષ્ટિએ નથી કરતો પણ ઘણે ભાગે વિષયાસક્તિથીજ. આ બાળાઓનો બેલી કોણ થાય? આ પ્રશ્નમાં સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર મોટે-ભાગે સમાયલો છે. આ પ્રશ્ન પણ અઘરો અને એકજ છે. પુરૂષ વિના બીજો સંસારી બેલી તો આ બાલિકાનો કોઇ નથી. બાળ-લગ્ન કરેલા પુરૂષને સ્ત્રી સમજાવી શકે એ લગભગ અશક્ય છે, એટલે આ વિકટ સુધારાનું કામ સમજુ પુરૂષેજ કરવું રહ્યું છે. મારામાં શક્તિ હોય તો બાળ કન્યાઓનું વસ્તીપત્રક બનાવું, તે કન્યાઓના મિત્રોને શોધી કાઢું અને તે મિત્રોની મારફતે અને ધાર્મિક તથા વિનયી બીજાં પગલાં મને મળી શકે તે વાટે, આવા ભરથારોને હું કેગાવું, 'તમે અજ્ઞાનપણે બાળ વિવાહનું પાપ કર્યું છે, જ્યાંસુધી કન્યાની પાકી ઉંમર નથી થએલી, ને કેળવણી નથી પામેલી ત્યાંસુધી તમે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી તેને તમે પોતે અથવા બીજાની મારફતે શિક્ષણ આપી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા અને પાળવાને સારૂ લાયક ન બનાવો ત્યાંસુધી તમને કોઇપણ પ્રકારે આ પાપમાંથી મુક્તિ મળવાની નથી.'

આમ ભગિનીસમાજ કરવા ધારે તો તેની પાસે ઘણી સુંદર ફેલાવી પ્રવૃત્તિઓ છે. સમાજના કાર્યનું ક્ષેત્ર એટલું વિસ્તીર્ણ છે કે જો સજ્જડ કાર્ય થાય તો મોટી પ્રવૃત્તિ તેની પાસે કોઇજ નહિ ગણાય અને 'હોમરૂલ' નામનું ઉચ્ચારણ કર્યા વિના હોમરૂલની ભારે સેવા થઇ શકે, જ્યારે છાપખાનાં ન હતાં, આગબોટોની સગવડો ઓછી હતી, ચોવીશ કલાકના એક હજાર માઇલને બદલે ભાગ્યે ચોવીશ માઇલ આપણે મુસાફરી કરી શકતા હતા તે વેળાએ આપણા વિચારોનો પ્રચાર કરવાનું એકજ મુખ્ય સાધન ગણાતું હતું, તે આપણી કૃતિ હતું. એમ કહેવાય છે કે તેની અસર બહુ ભારે હતી. અત્યારે આપણે હવાને વેગે દોડમદોડ કરીએ છીએ, વ્યાખ્યાનો આપીએ છીએ, લેખો લખીએ છીએ તેમ છતાં આપણું ધાર્યું અમલમાં મૂકાવવા આપણે લગભગ અસમર્થ છીએ. દરેક દિશાએથી નિરાશાનો સૂર સંભળાય છે. મને તો લાગે છે કે જેમ આગળ હતુ તેમ આજે પણ આપણા કાર્યવડે જેટલો પ્રભાવ આપણે લોકો ઉપર નાખી શકશું, તેટલો કદિ આપણા ભાષણ કે લેખોથી નહિ નાખી શકીએ. આ સમાજ મુંગા કાર્યને પ્રધાન પદ આપો, એવી સમાજ પ્રત્યે મારી પ્રાર્થના છે.

અરીસો.

[લે૦ સુશીલ.]

અરીસો આંખની અપૂર્ણતાને દૂર કરે છે, અર્થાત્ આંખો જે વસ્તુ જોવાને અશક્ત છે તે વસ્તુ અરીસાની સહાયથી સહેજે જોઇ શકાય છે. આંખોના પ્રતાપે આપણે આપણી આસપાસની અનેક વસ્તુઓ જોઇ શકીએ છીએ, આપણા હાથ-પગ આદિ અવયવો પણ નીહાળી શકીએ છીએ, માત્ર આપણું મુખમંડળ અને પીઠનો ભાગ આપણે આપણી પોતાની આંખોથી જોઇ શકતા નથી. એક અરીસો સન્મુખ મુકવાથી આપણે આપણું પોતાનું મુખ તથા બીજો એક અરીસો પીઠની પાછળ ધરવાથી પીઠનો ભાગ પણ જોઇ શકીએ એમાં કોઇથી શંકા લઇ શકાય તેમ નથી.

આવી એક સીધી-સાદી વાત આટલી બધી ગંભીરતાથી રજુ કરવાની જરૂર નહોતી એમ

તમને અસંગત લાગશે, પરંતુ અમે માત્ર એટલી વાતજ કહીને છટકી જવા માંગતા નથી. અરીસાની શોધ કરવામાં માનવ-હૃદયનો શું મુળ હેતુ હોવો જોઈએ તે વિષેજ વિચાર કરવાનો અમે આ લેખમાં ઉદ્દેશ રાખ્યો છે અરીસો ઉત્પન્ન થયો તેનું કારણ શું ? વર્તમાન જમાનામાં અરીસાની મદદથી અનેક ગુંચવાડાભર્યા પ્રશ્નોનો નીકાલ આણી શકાય છે એ વાતની સામે અમે વાંધો નોંધાવવા ચાહતા નથી, તેમજ ભવિષ્યમાં એવા અન્ય અનેક ઉદ્દેશો સિદ્ધ નહીં થાય એવી નિરાશા દર્શાવવાની પણ અમે હીમત કરતા નથી. અમારો પ્રશ્ન તો માત્ર એટલો જ છે કે અરીસાની ઉત્પત્તિનો મૂળ હેતુ શું ?

ઉત્તરમાં કોઈ પણ જાતનો આડંબર કર્યા વિના એટલું ખુશીથી કહી શકાય કે કેવળ મ્હોં જોવાની ઇચ્છા એજ અરીસાનો હેતુ કિંવા ઉદ્દેશ છે. જે વસ્તુ ખાસ અમારી પોતાની છે, જેની ઉપર અમારો સંપૂર્ણ અધિકાર છે તે વસ્તુ બીજાઓ સહેલાઇથી જોઇ શકે, માત્ર તે વસ્તુનો માલેક જ તે ન જોઇ શકે એ કેટલો બધો અન્યાય અને કેટલી બધી અવ્યવસ્થા ગણાય ? આજ એક ગંભીર ફરીયાદ અનંતકાળથી મનુષ્યોના ચિત્તમાં અશાંતિ તથા બેચેની અટકાવતી હોવી જોઇએ. વસ્તુતઃ બીજાઓ મારૂં મ્હોં જોઇ મને ઓળખી કહાડે અને હું પોતે મારૂં મુખ જોઇ મને ન ઓળખી શકું એ કેટલી બધી દીલગીરીની વાત કહેવાય ? મારૂં રૂપ અને સૌંદર્ય બીજાઓ જોઇ ખુશી થાય, માત્ર હું એકલોજ એ સુખ મેળવવામાં કમનસીબ રહું એ ન્યાય ક્યાંનો ! એવું તે મેં કેવું ઘોર પાપ કર્યું હશે કે મારી માલેકીની વસ્તુનો ઉપભોગ હું પોતેજ ન કરી શકું !

ધારો કે હું એક સુંદર રમણી છું. મારાં સૌંદર્ય પ્રતિ આકર્ષાઇ અનેકો પોતાનું જીવન અર્પણ કરવા તૈયાર થઇ જાય છે, મારૂં રૂપ નીહાળી શાણા પુરૂષો પણ ઘેલા જેવા બની જાય છે, વીર પુરૂષો પોતાના પાષાણ જેવા હૃદયમાં મારી સૌંદર્યમૂર્તિ કોતરાવી નિત્ય મારૂં ધ્યાન કરવા લાગી જાય છે, મારૂં લાવણ્ય જોઇ કવિઓ અને ચિત્રકારો પણ વિનામૂલ્યે મારી સ્તુતીઓ ગાવા અને મારાં ચિત્રો આંકવા બેસી જાય છે, મારા સૌંદર્યની મહાન શક્તિને વશીભૂત થઇ, પૃથ્વીપાલક નરવીરો પણ મ્હોટાં યુધ્ધો કરી હજારો નિર્દોષ મનુષ્યોના લોહી રેડવા તૈયાર થઇ જાય છે, એક માત્ર મને પ્રાપ્ત કરવા તેઓ ભયંકરમાં ભયંકર પાપો કરવા ઉદ્યત થાય છે, ટુંકામાં હું મારા સૌંદર્યને લીધે અનેકોના હૃદયોમાં વાસ કરૂં છું, અનેકોના મધુર સંબોધનોને પાત્ર બનું છું, અનેકોની કવિતાનો વિષય બનું છું, અનેકોની છબીનો વિષય બનું છું, અનેકોની આરાધ્ય દેવતા બનું છું, અનેકસ્થળે યુદ્ધની નિમિત્તભૂત બનું છું. આ સર્વનું કારણ શું ? મારામાં એવો તે કયો ગુણ છે કે જેને લીધે તેઓ મારા ચરણમાં પડી મને વિનવવાને તૈયાર થાય છે ? મારામાં એવી તે કઇ શક્તિ છે કે લોકો ઉલ્લાસ પૂર્વક મને તેમના હૃદયમંદિરમાં આદર પૂર્વક સિંહાસન ઉપર બેસારી ભક્તિ કરવા તૈયાર થઇ જાય છે ? કેવળ બાહ્ય સૌંદર્ય અને મોહક મુખશ્રી સિવાય બીજું મારામાં શું છે ?

જો બાહ્ય સૌંદર્ય ઉપર લોકોનો મ્હોટો ભાગ મરી પડતો હોય તો સૌંદર્ય—તે સુંદર મુખ મને પોતાને નીરખવાની ઇચ્છા ન થાય કે ? આ ઇચ્છા વાજબી છે કે નહીં તે પ્રશ્ન નૈતિક શિક્ષકોને માટેજ રહેવા દઇશું. પણ એવી ઇચ્છા હોવી એમાં અસ્વાભાવિકતા જેવું કંઇ હોય એમ મને લાગતું નથી. તે ઉપરાંત એ ઇચ્છામાં એક પ્રકારનો અહંકાર તથા આત્મ પ્રસાદનો ભાવ રહેલો છે એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં પણ સંકોચ રાખવો ઉચિત નથી. મતલબ કે પોતાનું મુખ જોવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિને વશ થઇ, અહંકારને લીધે વા ગમે તે અન્ય કારણને લીધે મને

મારૂં મુખ અરીસામાં જોવાની ઇચ્છા થઇ જાય છે. માત્ર મને એકલાનેજ નહી પરંતુ જગતના આદિ કાળથી લઇ આજ સુધીના તમામ લોકોને તેવી ઇચ્છા થતી આવી છે, એ વાત હું આગળ જતાં આજ લેખમાં સિદ્ધ કરીશ. જેઓનું મુખ જોવાથી આપણને કંટાળો આવે અને જેઓની કુરૂપતાના સંબંધમાં બે મતજ ન હોઇ શકે તેઓને પણ અરીસામાં પોતાનું મુખ જોવાની ઇચ્છા થયા વિના રહેતી નથી, એટલુંજ નહીં પણ અરીસામાં જોઇ પોતાના મુખને સુંદરમાં સુંદર માનવાને લલચાયા વિના રહેતા નથી. કારણ સ્પષ્ટજ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના મનમાં એક પ્રકારનું સૌંદર્ય અભિમાન કુદરતી રીતેજ રહેલું હોય છે. "મારી બુદ્ધિ બહુ જાડી છે, મારી યાદશક્તિ ગુમ થઇ ગઇ છે, મારામાં ધન કમાવાની શક્તિ નથી" એવી એવી અનેક ફરીયાદો કરતાં માણસો આપણે જોયા છે પણ "હું બહુ કદરૂપો છું, મારામાં જરાએ મોહકતા નથી" એવી ફરીયાદ ભાગ્યેજ કોઇના મુખથી આપણે સાંભળી હશે. બુદ્ધિમાં ધનમાં તથા શક્તિમાં માણસ પોતાને અપૂર્ણ માનશે પણ રૂપ-સૌંદર્ય અને મોહકતામાં પોતે જરાએ પછાત રહી ગયો છે એમ કદાપિ અંતઃકરણ પૂર્વક કબુલશે નહીં. આ વાતની બરાબર ખાત્રી કરવી હોય તો એક અત્યંત કદરૂપા મનુષ્યને અરીસા પાસે ઉભો રાખી તેને પ્રતિજ્ઞા ઉપર પૂછી જુવો કે "આ સ્વચ્છ અને સ્પષ્ટ વક્તા-અરીસામાં તું જરાયે કદરૂપો જણાય છે કે નહીં?" ઉત્તરમાં તમને તે ના કહેવા ઉપરાંત મનમાં કે સ્પષ્ટભાવે બીજી બે-ચાર ગાળો દે તો તેથી ગુસ્સે થશો નહીં. તમારે આટલું સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે મનુષ્ય પોતાના આત્માને છેતરી જેટલું સુખ મેળવે છે તેટલું સુખ સંસારમાં અન્ય કોઇ સ્થળેથી મેળવી શકતો નથી. પછી તે સુખને સુખાભાસ કહો કે ગમે તે કહો. પોતેજ પોતાને દોષિત સિદ્ધ કરવા તૈયાર થાય એવા આ જગતમાં કેટલા મનુષ્યો હશે? એક ચોર કે ખુનીને ન્યાયાસન ઉપર બેસારી તેને પોતાનો ન્યાય કરવાનું કહો તો શું તે પોતાની જાતને જેલમાં મોકલવાનો કે ફાંસીએ ચડાવવાનો ચુકાદો આપે કે? તેવીજ રીતે કદરૂપ મનુષ્યને અરીસા પાસે ઉભો રાખી રૂપ-સૌંદર્ય સબંધી સાચો ઉત્તર મેળવવા ચાહો તો શું તમે સંપૂર્ણ સત્ય ઉત્તર મેળવી શકો કે? મનુષ્ય માત્ર પોતાનો ઇન્સાફ કરતી વખતે જગતના સઘળા ધોરણોથી પોતાને સ્વતંત્ર માની લે છે, અને એટલાજ માટે એમ કહેવાય છે કે પોતાના મેરૂ જેટલા દોષને રતિમાત્ર અને પરના રતિમાત્ર દોષને મેરૂ સમાન લેખવાની મનુષ્યને મૂળથીજ ટેવ પડી ગયેલી હોય છે.

એ ઉપરથી એટલું તો નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ થઇ શકે એમ છે કે હું આફ્રીકાના એક હબસી જેવો કદરૂપો કે ભયંકર આકૃતિવાળો હઉં તોપણ મારે એક અરીસો તો રાખવો જ જોઇએ. એક સુંદર પુરૂષ કે સુંદર નારીને અરીસામાં પોતાનું મુખ નીહાળવાનો જેટલો હક છે તેટલોજ હક એક કુરૂપ તથા કુરૂપા નારીને પણ મળવો જ જોઇએ. પોતાનું મુખ જોવાનો લોભ સુંદર નરનારીઓનેજ થાય એવો કોઇ કુદરતી નિયમ નથી. અરીસાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરવા આથી વિશેષ પ્રમાણોની જરૂર નથી.

અરીસો ઉત્પન્ન થયો તે પહેલાં ઘણા જૂના કાળમાં આદિયુગના મનુષ્યોને અરીસા જેવી એકાદ વસ્તુની આવશ્યકતા જણાયેલી હોવી જોઇએ અને તે માટે તેમણે યથાશક્તિ-યથામતિ પ્રયત્નો પણ કરેલા હોવા જોઇએ. જ્યારે પ્રારંભમાં એવી કોઇ વસ્તુનો પ્રથમ પત્તો લાગ્યો હશે

વિમાનની શોધ થવાથી સૌથી પ્રથમ જેટલો આનંદ તથા આશ્ચર્ય થયું હશે તેના કરતાં પણ અરીસા જેવી વસ્તુની શોધથી પૂર્વજોને અધિક આનંદ તથા આશ્ચર્ય થયું હશે. આગળ વધીને કહીએ તો રેલ્વે કે તારની શોધ થવાથી આપણે જેટલો આનંદ અને સુખ મેળવી શકીએ છીએ તેના કરતાં હજાર ગણો વધારે આનંદ અરીસા જેવા પદાર્થની શોધથી આદિ મનુષ્યજાતિને થયેલો હોવો જોઇએ. કારણકે રેલ્વે તથા તારના કરતાં પણ અરીસા જેવી વસ્તુની મનુષ્યને ઘણી વધારે-પગલે પગલે જરૂર પડે છે અને પડતી એમ ઉપર કહેવાઇ ગયું છે.

અરીસાની મદદથી જો માત્ર મુખમંડળ નીરખીજ શકાતું હોત તો તેને ક્રમે ક્રમે જે મહત્વનું પદ પ્રાપ્ત થયું છે તે થાત નહીં. અરીસાની ઉત્પત્તિ પહેલાંજ તેમને આ વાતની ખાત્રી થઇ ગયેલી હોવી જોઇએ કે અરીસાની સહાયથી પોતપોતાની રૂચી પ્રમાણે જે નર-નારીઓ પોતાના મુખનું સૌંદર્ય વધારવા ચાહતાં હોય તેમને પણ એથી બહુ સારી સગવડ મળી શકે એમ છે. ઉપયોગિતાવાદની દ્રષ્ટિએ જોતાં અરીસાનો વંશ નિર્મૂળ નથી થયો તેનું કારણ તેની ઉપયોગિતા સિવાય બીજું કાંઇ હોવું સંભવતું નથી. કારણકે ઉપયોગિતાવાદ ખુલ્લું જાહેર કરે છે કે જે વસ્તુ ઉપયોગી હોતી નથી તે વસ્તુ સંસાર-સંગ્રામમાં પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી શકતી નથી. માત્ર મુખ દેખાડીનેજ અરીસો બેસી રહેતો હોત તો અનંતકાળથી અરીસાના સંબંધમાં જે ઉન્નતિ થતી આવી છે તે થાત નહીં. ત્યારે અરીસો એવું તે બીજું કયું મહત્વવાળું ઉપયોગી કામ કરી આપે છે એવો આ સ્થળે પ્રશ્ન થશે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉપર અપાઇ ચુકયો છે. છતાં સ્પષ્ટતાને માટે કહીશું કે લલાટ ઉપરની સુવ્યવસ્થિત કસ્તૂરીનો કયો વાળ કેવી રીતે રાખ્યો હોય તો વિશેષ આકર્ષક થાય ? કઇ અલકરેખા કેવી રીતે ગુંથવામાં આવે તો પુરૂષો તેમજ સાહેલીઓ જોતાંની સાથેજ મોહમુગ્ધ થઇ જાય ? મરતકરૂપી ગોળાર્ધ ઉપર સેંથારૂપી વિષુવવૃત્ત કેવી રીતે આંકવામાં આવે તો અધિક મનોરંજક થાય ? એરીંગનો કયો ભાગ કેવી રીતે લટકતો રાખ્યો હોય તો એરીંગની ચંચળતા પ્રેક્ષકોને પણ ચંચળ બનાવે ? કયા ઓષ્ટ ઉપર તાંબુલનો રંગ લગાડ્યો હોય તો ઓષ્ટની લલીતતામાં વૃદ્ધિ થાય ? ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક સામાન્ય પણ મહત્વના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવાને માટે સગવડતાવાળી અને ભ્રાંતિ વિનાની સહાયતા અરીસા વિના બીજું કોણ આપી શકત ? મતલબકે સૌંદર્યનું દર્શન કરાવવા ઉપરાંત સૌંદર્યનું વર્ધન કરવાનું કામ પણ અરીસાની મદદથી જ થઇ શકે છે, અને તેજ તેની મ્હોટામાં મ્હોટી ઉપયોગિતા છે, એમ કહીએ તો શું ખોટું છે ! દરદરીયે ચાલતી નૌકામાં ધ્રુવનો કાંટો ન હોય તો હજીયે ચાલી શકે, પરંતુ ઘરમાં જો એકાદ મુખ-દર્શક-યંત્ર (અરીસો) ન હોય તો ગૃહિણીઓની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થઇ પડે તેની કલ્પના થઇ શકતી નથી. અરીસાનો જો આજ પર્યંત છેક અભાવજ રહ્યો હોત તો કોણ જાણે કેટલાયે ગૃહસ્થાશ્રમો, નાવિક વિનાના નાવની પેઠે, લક્ષભ્રષ્ટ થઇ ખડકો સાથે અથડાઇ છિન્ન ભિન્ન થઇ ગયાં હોત તેનો વિચાર કરતાં ત્રાસ ઉપજ્યાં વિના રહેતો નથી.

સ્ત્રીજાતિ બાહ્ય સૌંદર્ય—દૈહિકરૂપ પ્રતિ ઘણા જૂના કાળથી પક્ષપાત ધરાવતી આવે છે, એનાં પ્રમાણો માત્ર ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમાંજ નહીં, પણ વર્તમાન સ્ત્રીનાં હૃદય-પૃષ્ઠોમાં પણ મળી આવશે-કેટલાક કહે છે કે પુરૂષોના ચિત્તને હરણ કરવું એજ સ્ત્રીજાતિનું મ્હોટામાં મ્હોટું બળ અને પરાક્રમ છે, કેટલાક વિદ્વાનો તો એથી પણ આગળ વધીને એટલે સુધી કહે છે કે સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય એજ તેમનું જીવન છે. આ વાત સંપૂર્ણ સત્ય હોય એમ માનવાને અમે તૈયાર નથી. એક વિદ્વાન કહે છે કે સ્ત્રીજાતિનું સૌંદર્ય બહુ ક્ષણિક હોય છે અને એટલાજ

માટે .એ ક્ષણિક વસ્તુને જેમ બને તેમ સ્થાયી અને દઢ બનાવવા નારી–જાતિ અનેકાનેક પ્રયત્નો કરે છે, બીજો વિદ્વાન સંખ્યાબંધ દાખલા–દલીલો આપી એમ સિદ્ધ કરે છે કે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષો અધિક સુંદર હોય છે અને એટલાજ માટે પુરૂષોના જેવું સૌંદર્ય પ્રાપ્ત કરવા સ્ત્રીજાતી અહોનીશ પ્રયત્નશીલ રહે છે. સ્ત્રી જાતિ આ અભિપ્રાયોને સ્વીકારે એમ અમે માનતા નથી. છતાં આ એક વાત તો સ્ત્રીઓ પોતે પણ સ્વીકાર્યો વિના નહીંજ રહે કે વિદ્યાભ્યાસ અને અભ્યાસ આદિ માનસિક વિષયોમાં તેમને બહુ લક્ષ નહીં આપવું પડતું હોવાથી ફુરસદનો વખત સૌંદર્ય વર્ધનાદિ ઉપાયોમાંજ વ્યતીત કરવાની તેમને ફરજ પડે છે. મન એક ક્ષણને માટે પણ નિષ્કર્મ બેસી શકતું નથી. હવે જો તેને કોઇ ઉપયોગી કાર્યમાં રોકવામાં ન આવે તો પછી બાહ્યઆડંબર અને ટાપટીપમાંજ પોતાની સમસ્ત શક્તિનો ઉપયોગ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? બ્હેનો તથા માતાઓનું આવી ચર્ચાથી મન દુભાશે એમ ધારી અસંબદ્ધ–કિન્તુ ઉપયોગી વાત હમણાં એક બાજુએજ રહેવા દઇ મૂળ વિષય ઉપર આવીશું.

અરીસા જેવો સ્ત્રી–જાતિનો ખુશામતીઓ અને પ્રિયવક્તા મિત્ર ભાગ્યેજ બીજો કોઇ હશે. રાજપુત્રો તથા શ્રીમંતપુત્રો પાસે ખુશામતીયા નોકર–ચાકરોને જેટલું ઉત્તેજન મળે છે તેટલું સામાન્ય સ્થિતિના મનુષ્યો તરફથી મળતું નથી. કારણકે નિત્ય આરામમાં અને આળસ્યમાંજ જેઓને જીંદગીનો ઘણોખરો ભાગ વ્યતીત કરવો પડતો હોય તેમને ખુશામતીયા મિત્રોની હાજરી વિના એક પળ કહાડવી પણ મુશ્કેલ થઇ પડે છે. વર્તમાન સામાજીક અવસ્થામાં સ્ત્રીઓની પણ પ્રાયઃ તેવીજ સ્થિતિ થઇ પડી છે એમાં કોઇથી ના કહી શકાય તેમ નથી. આળસ્ય અને અવકાશના સમયમાં અરીસાનો આશ્રય લઇ સ્ત્રીઓ મનગમતી પ્રિયવાણી સાંભળવાનું અપૂર્વ સુખ અરીસા પાસેથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પુરૂષવર્ગ અરીસાનો કદી આશ્રયજ લેતા નથી એમ અમે કહેવા માગતા નથી. અમારો કહેવાનો ઉદ્દેશ માત્ર એટલોજ છે કે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓને વિશેષ અવકાશ મળે છે અને તેને લીધે સ્વાભાવિકપણેજ અરીસાની જરૂર પણ તેમને વધારે પડે છે.

ખુશામતીયાઓની પ્રિય અને મિષ્ટ વાણીએ સંસારમાં કેટલાં ભયંકર અપકૃત્યો કરાવ્યાં છે તે શું વિસ્તારથી કહેવાની જરૂર છે? સંસ્કૃત-સાહિત્યમાં ચાટુકારીઓની નિંદાના જે સંખ્યાબંધ શ્લોકો મળી આવે છે તેજ શું બસ નથી? હા જી હા ભણનારા હજુરીઓની મોહજાળમાં ફસાઇ અનેક રાજપુત્રોએ પિતૃવધ કરતાં પાપ કે નર્કનો જરાયે ભય રાખ્યો નથી. પ્રિયભાષી દાસીઓના પ્રપંચમાં પડી સ્વામીના ગૃહનું સત્યાનાશ વાળવામાં અનેક સ્ત્રીઓએ સંકોચ રાખ્યો નથી. ગૃહક્લેશ, સામાજીક દ્રોહ તથા રાજવિપ્લવોનું મૂળ ઘણું કરીને આવી ખુશામતમાંજ છુપાયેલું હોય છે. અરીસો પણ પ્રાયઃ એવી ખુશામતજ કરવાના સ્વભાવવાળો છે એમ ઉપર પ્રકારાંતરે કહેવાઇ ગયું છે. ખાસ કરીને સ્ત્રીજાતિ કે જે અરીસાનો પોતાના સહાયક બંધુરૂપ માને છે તેમણે તો આ ખુશામતીયા અરીસાથી ખાસ કરીને બહુજ સાવધ રહેવું જોઇએ. કારણકે સ્ત્રીજાતિ સ્વભાવથીજ બહુ ભાદ્રિક, ભોળી તથા અન્યના મધુર વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખનારી હોય છે, તેમની પાસે અરીસા જેવો બંધુ આવીને જ્યારે મિષ્ટ વચનો ઉચ્ચારે ત્યારે તેઓ તેની ઉપર અવિશ્વાસ દર્શાવવાનું મનોબળ રાખવી શકે નહીં એ બનવાજોગ છે.

ગૃહિણિના સાચા ઘરેણાં.

(વિષય વાત મમ માત ત્યજીને—એ રાહ.)

સ્નેહ ધરી ધર સોની ઘરેણાં, સાચા જે ગૃહિણી મનના;
કનક ઘરેણાં અન્ય બધાં તે, ભાર રૂપ છે આ તનના. (ટેક.)
ઘડ વિનયની વાળી રૂપાળી, હેત હાર હૈયે ધરવા;
ચળકતી કર ચૂડી દાનની, ઉજ્વળ જશ જગમાં ભરવા. સ્નેહ ધરી. ૧
કર્ણે ફુલ શુભ શ્રવણ તણાં ઘડ, મર્યાદા ઝાંઝર ચરણે;
કંઠીઃ કંઠ મધુરતા કેરી, ધરજે ચાંદ શુભા ચરણે. સ્નેહ ધરી. ૨
કમલ રૂપ કનકની વીંટી, કડિયો ઘડ શુભ કર્મ તણી;
શીળ તણો સુંદર તું ઘડજે, મોટિ મૂંપનો કેશ મણિ. સ્નેહ ધરી. ૩
સુઘડતાની કટી મેખલા, સદ્‌ગુણ સાંકળીમાં જડજે;
જ્ઞાન તણી વાળે ગુંથેલી, દયા દામણી તું ઘડજે. સ્નેહ ધરી. ૪
પૂર્ણ મનોબળની મગમાળા, સેવા રૂપ છડા ઘડજે;
અનુરાગની ચોરશી માંહિ, પ્રેમ તણું ચકદું જડજે. સ્નેહ ધરી. ૫
સોની! સાચા તેહ ઘરેણાં, ચાવ પેરાવા હોંશ ઘણી;
તે પ્હેરીને પ્રેમે ફરતાં, પ્રસન્ન થાયે જગત્ ધણી. સ્નેહ ધરી. ૬

નર્મદાશંકર દામોદર શાસ્ત્રી.

જ્યોત્સ્ના.

લે. શા. હીરાલાલ રણછોડદાસ.

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૪૦૩થી ચાલુ.)

સંધ્યાકાળનો સમય વીતી ગયો છે, અને નિશાનો પ્રથમપ્રહર આરંભાયો હોવા છતાં ક્યારનાએ આઠ વાગી ગયા હતા, કારણ કે, શરદ્‌ઋતુનો દિવસ બહુ અલ્પ હોય છે, અને અત્યારે શરદ્‌ઋતુ વર્તમાન હતો, ચારે કોરથી સુસવાટા બંધ પવન વાતો હતો, અને કોઇ કોઈ વારતો વાયુનો એવો પ્રબળ ઝપાટો લાગતો હતો કે માર્ગમાં જતા આવતાં મનુષ્યોના શરીરો શૈત્યથી કંપી જતાં હતાં. આ કારણથી મુંબઇ જેવા અષ્ટૌ પ્રહર પ્રવૃત્તિમય નગરમાં પણ એ વેળાએ બહુ અંશે શાન્તિના સામ્રાજ્યનો અધિકાર વ્યાપેલો દેખાતો હતો.

આવા સમયમાં એક માળામાંની ૨૦ ચોરસ ફીટની ઓરડીમાં એક યુવક મુંજના ભરેલા ખાટલામાં સૂતો સૂતો પાસે પડેલી માટીની સગડીમાં સળગતા અંગારથી ઉષ્ણતાને મેળવવાનો યત્ન કરતો હતો; પરંતુ તેનાથી ઉભા કે બેઠા થઇને તે અંગારનો સંપૂર્ણ લાભ લઇ શકાતો નહોતો. તેના શરિરમાં દીર્ઘકાલીક વ્યાધિનો પરિણામે અતિશય નિર્બળતા તથા અશક્તતાનો આવિર્ભાવ થયેલો હોય એમ પ્રત્યક્ષ જણાતું હતું. અર્થાત્ તેના નિર્બળ શરીરથી અતિશય શીતળતા ન સહી શકાય એ સ્વભાવિક હોવાથી પાસે પડેલા અગ્નિના તાપ વડે શૈત્યનું નિવારણ કરવા માટે તેણે બે ત્રણવાર સગડી પાસે જવાનો યત્ન કર્યો પરંતુ તે યત્નમાં સફળતા ન મળવાથી તે વ્યાધિગ્રસ્ત યુવક 'સુલોચના, સુલોચના !' કહીને પોતાની પત્નીને બોલાવવા લાગ્યો પણ તેના એ આવાહનનું કેટલીકવાર સુધી કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર તેને મળ્યું નહિ, પુનઃ તેણે સુલોચનાને એકવાર બળ પૂર્વક બોલાવવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ ઉચ્ચ સ્વરથી તે બોલી શક્યો નહિ. આ અવસ્થામાં લગભગ દશ પંદર મિનિટ જેટલો સમય ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાર પછી સુલોચનાને, પોતાની પ્રાણેશ્વરીને, ઓરડીના દ્વારમાં પ્રવેશ કરતી જોઇને તે રૂગ્ણ પુરૂષ કહેવા લાગ્યો કે—"સુલોચના, મેં તને બે ત્રણવાર બોલાવી, પણ તેં કાંઇ પણ ઉત્તર ન આપ્યું; તો તું આટલીવાર સુધી ક્યાં ગઇ હતી વારૂ ?"

"બાજુમાં જરાક કામ હોવાથી પાડોશીને ત્યાં ગઇ હતી." આ પ્રમાણે ઉત્તર આપતાં સુલોચનાએ વિચાર્યું કે પોતાની ગેરહાજરીથી પોતાના વ્યાધિગ્રસ્ત સ્વામિને કાંઇક વિટંબના પડી હશે, એમ લાગવાથી પુછ્યું કે "પણ તમને કાંઇ અગવડ તો પડી નહોતીને ? મેં જાણ્યું કે, તમારી આંખ જરાક લાગી ગઇ છે, એટલે એટલામાં કાંઇક કાર્ય હતું તે કરી આવવાની ઉતાવળથીજ હું બહાર ગઇ હતી."

પરંતુ પત્નીના આ ઉત્તરથી રૂગ્ણ પતિના મનનું સમાધાન થયું હોય એમ જણાયું નહિ. કારણ કે, તે શંકાશીલ મનથી કહેવા લાગ્યો કે "સુલોચના, આ તું અસત્ય બોલે છે, અર્થાત્ સાચે સાચું કહીદે કે, તું અત્યારે ક્યાં ગઇ હતી ? તું પેલા શેઠિયા પાસે તો ગઇ નહોતીને ? મને એજ શંકા છે અને તેથીજ તેં પ્રથમથી એ કહેવામાં સગાની કાંઇપણ મદદ લેવાની ચોખ્ખી ના પાડી દીધી છે; પણ મને શંકા થાય છે કે આજે તું ત્યાંજ ગઇ હોઇશ."

તે રૂગ્ણ યુવક પોતાની પત્નીને આ પ્રમાણે કહેતો હતો એટલામાં નીચેથી કોઇએ 'ચિનૂ,

ચિન્ ' કરીને બે ત્રણ ધુમો મારી. એ ધુમો સાંભળીને આપણા એ શય્યાવશ રુગ્ણયુવકનાં રોમાં ખડાં થઈ ગયાં; અને તે કાંઈક બોલવા જતો હતો; પણ તેટલામાં તો સુલોચના નીચે ઉત ગઈ અને " આવો કાકાજી, તેઓ ઉપર સુતા છે; " એ પ્રમાણે કહીને તે આગંતુક વ્યક્તિ દીપકના પ્રકાશથી માર્ગ બતાવતી ઉપર લઈ આવી.

" અરે મૂર્ખા, આટલા દિવસથી શરીર નરમ હતું, તો ખબર તો આપવી'તી ક્યાં અમો પારકાં હતાં ? એ તો આ વહુ ડાહી કે અમને ખબર આપી, નહિ તો અમને ખ પણ ક્યાંથી પડે વારૂ ? જોને આ આંખે કાચું છે તો'ય દીવામાં દીઠું તે અમે તેમ કરીને પ આવ્યો. "

તે વયોવૃદ્ધ આગંતુક વ્યક્તિએ આવતાંની સાથેજ આપણા તે રુગ્ણ યુવકને અનુલક્ષીને પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કુશળ પ્રશ્ન પૂછવાની આ એક નવીન પદ્ધતિ હતી; છતાં વિ દર્શાવીને એના ઉત્તરમાં તે રુગ્ણ યુવકે જણાવ્યું કે; " હાજી, આપનું કહેવું સત્ય છે, પણ ક જરૂર જેવું ન હતું એટલે આપને બોલાવીને પરિશ્રમ આપવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું નહોતું. "

" ગધેડા છે, ગધેડા ! " કાકા પોતાની ઉભરાઇ જતી લાગણીને દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો - " અમારે શું ? અમે તો તારા સારા માટે કરીએ છીએ પછી તો જે તને ગમે ખરૂં; કારણ કે ધણીને સૂઝે ઢાંકણીમાં અને પાડોશીને આરીસામાં પણ ન સૂઝે ઠીક, પણ હવે તો તબીયત સારી છે ને ? " આવી રીતે ખબર અંતર પૂછવાના ઔપચારિ વ્યવહારની પૂર્ણાહુતિ કરતા શ્રીમાન્ નાથાલાલ " વહુ, જરા દીવો દેખાડજો; " કહીને જ - મારીતી પોતાની ઇચ્છાને વ્યક્ત કરવા લાગ્યા, જતાં જતાં જો કાંઇ કામ કાજ હોય, તો જ બોલાવવાનો આગ્રહ કરવાનું નાથાલાલભાઇ ભૂલી ગયા નહિ

નાથાલાલભાઇના વિદાય થયા પછી ઓરડીના બારણાંને અંદરથી બંધ કરીને સુલોચ પતિના બિછાનામાં બેઠી તેને જેમને તેમ શય્યામાં પડેલો પતિ કાંઇક બોલવા જતો હતો એ સામો તેને બોલતો અટકાવીને સુલોચના પોતેજ દુ:ખ-ભરેલા હૃદયથી કહેવા લાગી કે: " સ્વપ્નમાં પણ નહોતું ધાર્યું કે, કાકાજી આવીને આ પ્રમાણે નાટકનો પાઠ ભજવી ચાલ્યા જશે આપણી આવી શોચનીય સ્થિતીને જોઇ તેઓ અવશ્ય આપણને અનેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડ અને આપણા દુ:ખભારને ઘટાડશે, એમ ધારીનેજ તમારી અનિચ્છા હોવા છતાં પણ આજે મે તેમને અહીં તેડી લાવવાનું સાહસ કર્યું હતું; પણ હવે મને મારા એ સાહસ માટે બહુજ શો તથા પશ્ચાત્તાપ થાય છે. કેવી વિલક્ષણતા ! પોતાની બહુજ સારી સ્થિતી હોવા છતાં પોતા સમાભાઇના દીકરાને, તેની આવી દશામાં, થોડી પણ સહાયતા આપવાની પણ જેઓ દયા કિં ઉદારતા દર્શાવી શકતા નથી, તેમના હૃદયમાં નિર્દયતાનો કેટલી સીમાપર્યન્ત નિવાસ હશે, એન કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી ધનાઢ્ય સગાં વ્હાલાં પણ આવાં નિર્દય થતાં હશે, એવી મારે ધારણા નહોતી અસ્તુ: જે થાય છે તે સારાનેજ માટે; મને પણ આજે સગાની વિલક્ષણતાને અને ' કાકા મામા કહેવાના ' એ કહેવતનો એક નવો અનુભવ મળ્યો ! "

" સુલોચના તારૂં કથન અક્ષરશ: સત્ય છે. હું મારા કાકાના સ્વભાવને સારી રીતે જાણ છું અને તેથીજ મેં તને તેમની પાસે આપણી આ સ્થિતી વ્યક્ત કરવાની ના પાડી હતી. નહિતે આવી આવશ્યકતાના પ્રસંગમાં આવાં કષ્ટોને ભોગવવા કરતાં એમનો આશ્રય લેવામાં અયોગ્યત જેવું વળી શું છે ? " રુગ્ણ પતિએ નિરાશા દર્શક-ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

" મેં સ્વપ્નમાં પણ નહોતું ધાર્યું કે કાકાજી આવીને આ પ્રમાણે
નાટકનો પાઠ ભજવી ચાલ્યા જશે. "

આ ઉદ્‌ગાર કાઢતાં તે રુગ્ણ યુવકનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વહી નીકળી અને તેનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો. થોડીવાર તે બોલતો અટકી ગયો અને કિંચિત્ વિશ્રાંતિ લીધા પછી તે પુનઃ શોકને દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કે; “ આપણા સમાજમાં મારા કાકા નાથાલાલ કુલિન તથા મહા ધર્મિષ્ટ કહેવાય છે, પ્રભાત તથા સંધ્યાકાળે દેવમંદિરમાં જવાનું ચૂકતા નથી, સારી સંપત્તિના સ્વામી છે અને જ્યારે ને ત્યારે મુખથી ઉદારતાનો આડંબર પણ બહુજ સારો બતાવ્યા કરે છે; છતાં પણ પોતાના સગા ભાઇના દીકરાની આવી સ્થિતિમાં થોડીઘણી પણ ઉદારતા ખરી રીતે બતાવી શકતા નથી, એ કેવા પ્રકારનો ધર્મ અને કેવા પ્રકારની વૈરાગ્યશીલતા ! દિવસમાં બબ્બેવાર–સમકિત આદિ ક્રિયામાં રાચ્યાવિના સ્વયં આત્માનું કાંઇપણ નથી એમ સમજવા છતાં અને અનેક વર્ષોથી તેની ક્ષમાપનાનાં ભૂલોનો પાઠ કરવા છતાં હૃદયમાં દયા કે લાગણી જેવા સદ્‌ગુણોનો સર્વથા અભાવ રહે એ કેવા પ્રકારની ક્રિયા ! આતે ધર્મિષ્ટતા કે વ્યવહારને નામે હજારો દાંભિકતા થાય છે તેમાંની એક ! ”

ચિનુભાઇના નામથી ઓળખાતા આ યુવકના ઉપર્યુક્ત ઉદ્‌ગારોમાં સત્યનો નિવાસ કેટલા પ્રમાણમાં હતો અથવા છે, એનો નિશ્ચય કરાવવા માટે સુજ્ઞ વાંચકો પ્રત્યે અમારી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, જો તમારા સગા સ્નેહિઓમાં દુર્ભાગ્યે એકાદ આવું પાત્ર હોય તો એ સત્યના પ્રમાણનું તમો પોતાની મેળે જ તોલન કરી શકશો; કારણ કે તમોને પણ એવા દાંભિક ધર્માત્માઓ જોડે ઘણીવાર પ્રસંગ પડ્યો હશે, અને તે તે પ્રસંગે સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં તમોને પણ એમ લાગેલું હોવુંજ જોઇએ કે, આ–વિલક્ષણ સંસારમાં નાથાકાકા જેવા ધર્મોવનારના નામથી ...તા દાંભિકોનો સમૂહ, શાંતિપૂર્વક ઉત્તમ ચારિત્ર પાળતા પુરૂષો કરતાં વિશેષ છે. જરા ... કરો કે, ધર્મમાં શું એટલી બધી ક્રૂરતા રહેલી છે કે, તેનું સતત સ્મરણ કરવાથી ... બધી જડતાનો અધિકાર વ્યાપી જાય કે તેના પરિણામે પોતાનાં બંધુજનોને આવી દુઃખદ દશામાં જોવા છતાં પણ હૃદયમાં દયાનો આવિર્ભાવ ન થાય અને સહાયતા આપવાનું સ્વપ્ન પણ ન આવે ! માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ જો તેમને કોઇ એ વિષે પ્રશ્ન કરે, તો તેના ઉત્તરમાં તેઓ એમજ જણાવે છે કે, “ ભાઇ, એ તો વ્યવહાર છે; એટલે એમાં તમે શું સમજો ? ” આમ કરીને વ્યવહારને નિન્દવો અને પોતાના સ્વાર્થને સાધવામાં નિરંતર તત્પર રહેવું, એ વ્યવહાર કેવો ! અને એજ જો વ્યવહાર હોય તો એવા વ્યવહારને અને એ વ્યવહારના ઉપાસકોને અમારા અમારા નવ ગજના નમસ્કાર હો. અર્થાત્ આવા વિષમ ધર્મને પાળનારા નાથાકાકા જેવા સાધુ પુરૂષો આ સંસારમાં ન હોય, તેમાંજ સંસારનું કલ્યાણ છે. આવા દાંભિક પુરૂષો આ જન્મ સાધુ–સત્ય સાધુપુરૂષોના સમાગમમાં રહેવા છતાં તેમના હૃદયમાં શુદ્ધતા, દયા, અનુકંપા તથા પરોપકારવૃત્તિ આદિનો અંશ માત્ર પણ આવી શકતો નથી.

નાથાકાકાનાં પ્રયાણને લગભગ અડધો કલાક જેટલો સમય થયો હશે; એટલે કે આશરે નવ વાગ્યાનો અમલ થવા આવ્યો હતો એવામાં બહારથી કોઇ દ્વાર ખખડાવતું હોય એવો સુલોચનાને ભાસ થયો અને તે બારણું ઉઘાડવાને ઉઠી. આ વેળાએ આવનાર કોણ હશે, એની કશી કલ્પના ન હોવાથી સુલોચના હાથમાં દીવો લીધા વિનાજ દ્વાર ઉઘાડવા ગઇ હતી અને તેથી આગંતુક બે વ્યક્તિઓને તે તત્કાળ ઓળખી શકી નહિ. પરંતુ તે બેમાંની એક વ્યક્તિની અસાધારણ ઊંચાઇથી અંધકાર હોવા છતાં પણ અમુકજ પુરૂષ હોવાની કલ્પના કરી અને તેથી આશ્ચર્યદર્શક સ્વરથી બોલી કેઃ—“ જયોતિકાન્તભાઇ, જરા ઉભા રહો એટલે દીવો લાવું અત્યારે ક્યાંથી આ તરફ નીકળી આવ્યા ! ”

એના ઉત્તરમાં આગંતુક જ્યોતિકાન્તે વિનય તથા સભ્યતા પૂર્વક કહ્યું કે—" સુલોચના બ્હેન, ઑફિસમાં આજે વિશેષ કાર્ય ન હોવાથી ઘણા દિવસો થયાં આ મારા મિત્ર ડૉ. મનોહરલાલ મળ્યા નહોતા ત્યારે આજે ઇચ્છાપૂર્વક તેમને ત્યાં ગયો હતો ત્યાં તેમના પત્નિ શ્રીમતી વનલીલાએજ તમારા દુઃખના સમાચાર જણાવ્યા અને એટલામાં મી. મોદી આવ્યા તેમણે પણ આવી એવાજ સમાચાર આપ્યા કે:—' તમારા પતિ છેલ્લા બે માસ થયાં તેમના શેઠ સુખાનન્દની પેઢીપર આવ્યા નથી. " એટલે હું તથા મારા મિત્ર ડૉ. મનોહરલાલ સ્વાભાવિકજ આ તરફ નિકળી પડયા. "

સુલોચના, જ્યોતિકાન્ત, ડૉ. મનોહરલાલ ત્રણે વ્યક્તિઓ રુગ્ણ પાસે આવી પહોંચી. ડૉ. મનોહરલાલે રુગ્ણ પુરુષના રોગની શારીરિક પરીક્ષા કરી અને ત્યાર પછી એક પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખી કાઢયું. એટલામાં સુલોચનાએ ચાહ તૈયાર કરી લીધી અને ત્રણ કપ ભરીને ત્યાં લઇ આવી ત્રણે જણે ચાહ પીવામાં તથા વાતચીતમાં કેટલોક સમય વીતાડયો અને તેથી રુગ્ણ પુરુષને કેટલોક વિશ્રામ મળ્યો. એ પછી જ્યોતિકાન્તે જવાની ઇચ્છા જણાવી અને જતાં જતાં તેણે કહ્યું કે—" સુલોચના બ્હેન, ડૉ. મનોહરલાલે ચિનુભાઇ માટે જે સારૂં પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખી આપ્યું છે તે હમણાંજ તેમના દવાખાનામાંથી જવા લઇને હું મારા માણસ સાથે મોકલી આપુ છું, અને મારા માણસને પણ હાલ તરત તમો તમારે ત્યાંજ રાખજો અને હો હાલ તરત આ ઉપયોગમાં આવશે આને સ્વીકારતાં કૃપા કરીને તમો કાંઇપણ આનાકાની કરશો નહિ. " આ પ્રમાણે કહીને પોતાના કોટના ગજવામાંથી ' નોટકેસ ' કાઢી તેમાંથી રૂા. ૧૦૦)ની નોટ તેણે સુલોચનાને આપી.

"તેની આવી ઉદારતા તથા અનુકંપાને જોઇને વ્યાધિગ્રસ્ત ચિનુભાઇનું હૃદય ઉપકારની લાગણીથી ઉભરાઇ ગયું હોયની ! એવો ભાવ તેના મુખમંડળમાં જણાવવા લાગ્યો તે પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો કે; " મારા શેઠના સંબંધી હોવાને યોગે તેઓ મને સાધારણ રીતે ઓળખે છે અને તેટલાજ સબંધની ખાતર શું આ પુરૂષ આટલી અનુકંપા બતાવે છે ? જરૂર તેમજ હોવું, જોઇએ નહિંતો તેના મુખમંડળમાં જે વિશુદ્ધતા અને દયાર્દ્રતાનો ભાવ સ્પષ્ટ દેખાય છે તે હોઇ શકેજ નહિ ઇશ્વર સમય આપે તો એક વખત તેની આ મદદનો સંપૂર્ણ બદલો ન આપું તો મારૂં જીવન વૃથાજ ગયું સમજવું. "

સુલોચનાએ જ્યોતિકાન્તને પ્રત્યુત્તરરૂપે કહ્યું કે —" જ્યોતિકાન્ત ભાઇ, અત્યારે અમો કાંઇ એટલી બધી ભીડમાં નથી કે આ સહાયતા લેવાની જરૂર પડે; તેમજ તમારો અમારા પ્રતિ સ્નેહભાવ છે એટલુંજ બસ છે, આનાથી કાંઇ વિશેષતા થવાની નથી. "

પરંતુ સુલોચના વિશેષ કહ્યા કરે, તે પહેલાં તો ખાટલાપર તે રૂ ૧૦૦) ની નોટ મૂકીને પોતાના મિત્ર ડૉ. મનોહરલાલ સાથે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો.

સુલોચનાએ પોતાના શય્યાવશ પડેલા પતિને કહ્યું કે —" જે સંસારમાં આપના કાકા જેવા પિશાચો વસે છે, તે સંસારમાં આ જ્યોતિકાન્ત જેવા દેવોનો પણ નિવાસ છે અને તેથીજ આ સંસારનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે; જો આવા દેવ તુલ્ય પુરૂષોનો સર્વથા અભાવજ હોય, તો તો આ સંસાર એક પળ પોતાનાં અસ્તિત્વને ટકાવી શકે નહિ. અપૂર્ણ.

શ્રીમતિ ગીરીન્દ્ર મોહિની દત્ત.

(અનુવાદિકા—અ. સૌ. કુમુદ ગૌરી હરિલાલ આર. મહેતા.)
અમૃતવાડી—મુંબઇ.

ન જપ, ન તપ, ન શ્રમથી, મળે ના અધ્યયન અને ધનથી;
પ્રભુની જે કૃપા પ્રસાદી, કવિતા શક્તિ મળે નિસર્ગથી.

આજથી સુડતાલીશ વરસ પહેલાં બંગ દેશની એક કુમારિકાનું " કવિતા હાર " નામનું પુસ્તક પ્રકટ થયું તે વખતે તે પુસ્તક માટે બંગભાષાના સાહિત્ય શિરોમણી શ્રીયુત રાય બંકીમ ચંદ્ર ચેટર્જીએ પોતાના " બંગ દર્શન " નામના માસિક પત્રમાં નીચેના ઉદ્‌ગાર પ્રકટ કર્યા હતા.

" આ કાવ્યો કેટલાક સ્થળે એટલા પ્રતિભા પૂર્ણ છે કે તે કાવ્યો એક નાની છોકરીએ બનાવ્યાં છે. એમ કહેવામાં આવે તો તે ગોષ્ટી સાચી છે. એમ કોઇના માનવામાં આવે નહીં."

શ્રીમતી ગીરીન્દ્ર મોહિનીદત્તનો જન્મ કલકત્તામાં ભવાનીપુરમાં તેમના મામાને ઘેર ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં થયો હતો. ગિરીન્દ્ર મોહિનીદત્તના પિતાશ્રી હારાણચંદ્રદત્ત કલકત્તાથી ચાર કોશ દૂર આવેલા પાણીહાટી ગામના કુલીન કાયસ્થ હતા. શ્રીમાન્ હારાણચંદ્રના ગૃહ વિષેજ એક નાની કન્યાશાળા હતી. ગીરીન્દ્રમોહિનીને ત્યાંજ પ્રાથમિક શિક્ષણ મળ્યું. તેમનો બાલપણથીજ શિક્ષણ પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ હતો નાની છોકરીઓના લક્ષ રમવામાં હોય છે. તેમ આ બાલિકાનું ન હતું. આ શાળામાં લખવા વાંચવાનું અને થોડું હિસાબ કીતાબનું શિક્ષણ પોતાના પિતાના હાથથીજ તેમને મળ્યું. આ સિવાય ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે બાલિકાને બીજી કોઈ શાળાનો લાભ મળ્યો નહીં: તોપણ વિદ્યાની અભિરૂચિથી આ નાની બાલિકાએ ગામના કેટલાક પંડિતો પાસે સંસ્કૃત ગણિત જ્યોતિષ વિગેરે પ્રકારનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. આ દરમ્યાનમાં તેમણે સંગીતમાં પણ નિપૂણતા મેળવી. વીણા, સતાર, હારમોનિયમ, વિગેરે પ્રકારનાં વાદ્યો તો તેમને બહુજ નાની ઉમરથી બજાવતાં આવડવા લાગ્યાં

ગિરીન્દ્રમોહિનીનું વય આઠ નવ વર્ષનું થયું તેટલામાં તો તેમની કાવ્ય પ્રતિભા શક્તિ જાગી નીકળી. આટલી નાની વયમાં નાની નાની બાલિકાઓ ઘોલકી માંડી, ઢીંગલા ઢીંગલીઓ પરણાવવાં કે જમીનમાં ખોદીને કરેલા ચુલાઓ ઉપર ઠીકરાંઓના વાસણ બનાવી ખોટું ખોટું રસોઇ બનાવવી, વિગેરે પ્રકારનાં બાલ્ય ખેલમાં મશગુલ બને છે તે વખતે આપણા આ ચરિત્રની નાયિકા દેવિએ વીણાથી સરસ્વતી દેવીને મોહિત કરવાની રમત માંડી હતી, ભીંત ઉપર પોતાનો પડછાયો પડેલો હોય તેને દેખીને ઝીણું ઝીણું ગુંજન કરતી અને નાની નાની પદ્ય રચનાઓ કરતી. આ જોઇ તેમનાં માતાજી તેમને " આ છોકરી ગાંડી થશે " એમ વારંવાર કહેતાં પણ તે છોકરી કેવા પ્રકારની ગાંડી થશે તે તે છોકરીના પિતાને બરાબર જણાઇ આવ્યું હતું. ગિરીન્દ્રમોહિની કવયિત્રી થશે એ એમના બાલ્ય વર્તનોથી' અક્ષરશ: સત્ય નીવડ્યું. ગિરીન્દ્રમોહિનીના પિતા હારાણચંદ્ર વખતે વખતે અંગ્રેજી પદ્યોનાં ભાષાંતરો કરતા. એક વખત ગિરીન્દ્રમોહિની બાર વર્ષની હતી તે વખતે એક અંગ્રેજી કાવ્યનું ભાષાંતર કરવાનું તેમને કહેવામાં આવ્યું. અલ્પ સમયમાં તેમણે તે કાવ્યનું બંગભાષામાં છંદોબદ્ધ ભાષાંતર કરી નાખ્યું અને પોતાના પિતાને બતાવ્યું. આ વખતે તેમના વડીલને કેવો આનંદ થયો હશે ! તેમનું આ કાવ્ય તેમના " ભારત

કુસુમ" નામના પુસ્તકમાં "તપોવન" ના નામથી પ્રગટ થયું છે. આ વખતથી તેમના પિતા પોતાની બાલિકાની કલ્પના શક્તિનો વિકાસ થવામાં સહાય મળે એ હેતુથી તેમને Paul and Verginia, Theodocias Constancia વિગેરે પુસ્તકોના સાર બંગાલીમાં સમજાવવા લાગ્યા. આ ઉપરાંત મહાભારત. કાદમ્બરી, યોજનગંધા, વાસવદત્તા, સુભદ્રાલેખા, કવિ કંકણ. વિગેરેના વાચનથી ગિરિન્દ્રમોહિની કાવ્યપ્રતિભા ઉદ્દિપ્ત થઇ.

ગિરિન્દ્રમોહિનીનાં સમ દસ વર્ષની વયે થયાં ખાલમઝારના શ્રીમન્ત જમીનદાર બાબુ દુર્ગાચરણદત્તના કનિષ્ટ પુત્ર બાબુ નરેશચંદ્રદત્ત એ તેમના પતિદેવ વિવાહ થયા પછી ગિરિન્દ્રમોહિનીના અભ્યાસમાં સહજ અંતરાય આવ્યો, પરન્તુ શિક્ષણના યોગે તેમને સ્વાભાવિક પ્રસંગોથી શિક્ષણ વિકાસના જુદા જુદા માર્ગ મળ્યા. શિવણ, ભરત, આરોગ્યતા, સ્વચ્છતા તથા રસોઇ વિગેરે ગૃહકાર્યમાં ગિરિન્દ્રમોહિની અત્યંત નીપુણ બન્યાં.

તેમનું પ્હેલું કાવ્ય "ગણેશવંદન" છે. ત્યારપછી ૧૮૭૧ માં "કવિતાહાર" નામનું તેમનું કાવ્ય પુસ્તક પ્રકટ થયું. આ પુસ્તક બાબત થોડુંક કહેવાનું છે. ૧૮૭૦ માં ગિરિન્દ્રમોહિનીદત્તના પતિના એક મિત્રે ગિરિન્દ્રમોહિનીએ પોતાના પતિને ગદ્ય અને પદ્યમાં જે પત્રો લખ્યા હતા તે "એક હિંદુ મહિલાનાં પત્રો" એ નામથી પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યા, પોતાના પત્રો પ્રસિદ્ધ થયા ત્યારે એ બિચારી કુલીન નવવધૂ શરમમાં ગરકાઇ ગઇ, ઠપકાના રૂપમાં તેમણે પોતાના પતિ જે પ્રવાસમાં હતા તેમને લખ્યું કે, મારી રચના લોકોમાં જાહેર કરવાની આપની આટલી તીવ્ર ઇચ્છાજ હતી તો હું આપને બીજું કંઇક લખી આપત, પરન્તુ મારા પત્રો આપે શું જોઇને પ્રકટ કર્યા ?"

આ પછી થોડાજ દિવસોમાં તેમનું કવિતાહાર પ્રકટ થયું. કોઇ સ્ત્રીકવિએ પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કર્યું હોય એવું આ બંગ ભાષામાં પ્રથમજ કાવ્ય હોવાથી બંગીય વર્તમાન પત્રોએ તેમનું અત્યંત આદર અને કૌતુકથી સ્વાગત કર્યું. શ્રીમાન બંકીમચંદ્રે આ પુસ્તક માટે જે અભિપ્રાય આપ્યો તે ઉપર લખ્યો છે. આ પુસ્તક એ સન્નારીના નામથી પ્રકટ થયું ન હતું તો પણ સહજ છાબડે ઢાંક્યો ન રહે તેમ બન્યું, અને ગિરિન્દ્રમોહિની પ્રસિદ્ધીમાં આવ્યાં. કવિતાહાર વાંચીને પ્રસિદ્ધ બંગીય નાટકકાર શ્રીયુત દિનબન્ધુમિત્ર એટલા તો મુગ્ધ બની ગયા કે તેમણે પોતાની અમૂલ્ય નાટકાવલિ ગિરિન્દ્રમોહિનીને અર્પણ કરી હિંદુ પેટ્રીયટ અને સ્ટેટસમૅન વિગેરે પ્રખ્યાત અંગ્રેજી પત્રોએ કવિતાહાર નામના પુસ્તકનો લીધેલો રિવ્યુ વાંચીને ભારતની સ્ત્રીજનનું કલ્યાણ ઇચ્છનારી અમેરિકાની પ્રસિદ્ધ વિદૂષી મૅરી કારપેન્ટર આ નારીરત્નને મળવાને ઉત્સુક થઇ રહી. દુર્દૈવે તેની આ ઉત્સુકતા પૂરી થઇ નહીં. કવિતાહાર બ્હાર પડ્યા પછી ગિરિન્દ્રમોહિનીનું બીજું કાવ્યપુસ્તક "ભારતકુસુમ" પ્રકટ થયું. આ કાવ્ય માટે રઇસ અને રયત એ નામના પત્રમાં ડૉ. શંભુચંદ્ર મુકરજીએ નીચે પ્રમાણે લખ્યું:—

"આમાંની કેટલીક કવિતા આર્યદર્શન અને બંગદર્શનમાં પ્રકટ થઇ છે તેથી તે કાવ્યની ઉત્તમતા માટે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી સદરહુ નારીકવિને કોઇ શાળા કે કૉલેજમાં શિક્ષણ મળ્યું નથી, તેમણે પોતાનાં સર્વ કાવ્યો કેવલ મનસ્ફૂર્તિથી લખેલાં છે, એ વાત ખરેખર લક્ષમાં લેવા જેવી છે. આ નારીકવિએ કેવળ ઝનાનામાંજ રહીને સર્વ પ્રકારનું શિક્ષણ પોતે ખાનગી શ્રમથીજ મેળવ્યું છે કવિત્વશક્તિ એ કેવળ ઇશ્વરી બક્ષિસ છે આ સિદ્ધાંત આ નારીરત્નની કૃતિથી ખરેખર સત્ય પડે છે. કાવ્યમાં પ્રકટ થયેલાં વિચારસૌંદર્ય, વિશ્વાસત્વ,

કલ્પનાવૈચિત્ર્ય અને વિશેષે વિચારશુદ્ધત્વ વળી એવીજ રીતે એમના પ્રાચીનથી વર્તનમાંનું સૌજન્ય અને સાત્વિકસ્વાર્થત્યાગ આ સર્વ જેનામાં એકઠું થયેલું છે એવું નારીરત્ન ખરેખર દેશનાં ભૂષણસ્વરૂપ છે. "

સન ૧૮૮૪ માં ગિરિન્દ્રમોહિનીના પતિ બાબુ નરેશચંદ્ર પરલોકવાસી થયા, અને વૈધવ્યનો દારૂણ વજ્રપાત પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રસંગે હૃદયેશ્વરના અવર્ણનીય વિરહથી ગિરિન્દ્રમોહિનીના હૃદયમાં શોકની જે વિલક્ષણ ડામાડોળ સ્થિતિ થઇ તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ તેમના સત્વર બહાર પડેલા "અશ્રુકણા" નામના પુસ્તકમાંથી જણાઇ આવ્યું, આ કાવ્યમાંના સ્વાભાવિક કરૂણ સ્વરથી વાચકનું હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. શોક માટે દરેક દેશની ભાષામાં અસંખ્ય પુસ્તકો લખાયાં છે પણ જેને સાહિત્યમાં અચળ સ્થળ મળે એવાં તો બહુજ જુજ પુસ્તકો હોય છે. શ્રીમતી ગિરિન્દ્રમોહિનીનું આ પુસ્તક બંગભાષાના સાહિત્યમાંજ શું પણ વિશ્વની સર્વ ભાષાના શોકપ્રદર્શનના પુસ્તકોમાં સૌથી અગ્રગણ્ય સ્વરૂપ છે.

દુષ્ટકાળે આ નારી રત્નનાં ભાલપ્રદેશમાંથી સૌભાગ્યનાં તિલક કુંકુમનો ચાંદલો ભુંસાડી નાખ્યો અને નારી રત્નના પર દુર્દૈવની આગ પાથરી એ પરમ દુઃખની વાત છે પરંતુ તેજ કુંકુમ હીન લલાટપર કવિપદના તેજોમય મુકુટમણિની સુંદર દીપ્તીએ પ્રભા પ્રસારવેલી જોઇને કાવ્યદેવીના ઉપાસકોને નારીકવિનાં દુઃખમાંથી સુખ મળશે. અશ્રુકણાનાં કાવ્યોમાં નારીકવિના હૃદયમાં તો શોક મૂર્તિમન્ત જણાતો હોવાથી કાવ્યો એટલાં તો મર્મભેદી થયાં છે કે ગિરીન્દ્રમોહિનીનો પ્રથમનાં અને આ કાવ્યોમાં જમીન આસમાન જેટલો ફરક લાગે છે. આ કાવ્યોમાં નારીકવિએ દૃષ્ટિકેન્દ્ર બદલાવ્યું છે. તેની દૃષ્ટિએ તે પૂર્વનું જગત્ હવે અધિક શુદ્ધ, વિશાળ અને પવિત્ર બનેલું ... ઉદારચિત આર્યસ્ત્રીની મનોમય મૂર્તિ સદરહુ કાવ્યોમાં ચિતરી છે આ કાવ્યોમાં માર્દવનો પ્રાધાન્ય છે પણ તેથી તેમની પ્રભા ઓછી થઇ ગઇ નથી આ કાવ્યો સર્વત્ર મૃદુ, અસંત ...ર, અને અત્યંત પ્રેમમય છે. જાણે વિશ્વમોહિનીએ તે ગાયેલાં ન હોય ! આ કાવ્યોમાં પૃથ્વી અને સ્વર્ગનો સંયોગ કરેલો છે તેમાં ક્યાંયે આડંબર અને બનાવટીપણું નથી. અશ્રુકણા કાવ્યના મુખપૃષ્ઠ પર નારીકવિએ જે નીચેની ઉક્તિ લખી છે તે આ કાવ્યનું મૂલ સૂત્ર છે.

યથા અગ્નિ હોત્ર દ્વિજ,
દીપ્ત રાખે અગ્નિ નિજ;
ચિર દીપ્ત રબે હુતાશન.
ભાવાર્થઃ—જેમ અગ્નિ હોત્રી બ્રાહ્મણ,
અગ્નિને પ્રદીપ્ત રાખે છે;
તે પ્રમાણે:-અગ્નિ પ્રદીપ્ત રહેશે.

અશ્રુકણા કાવ્ય વાંચીને પ્રખ્યાત બંગ કવિ શ્રીયુત અક્ષયચંદ્ર ચૌધરી એટલા તો મોહિત થઇ ગયા કે તેમણે આ કાવ્યનું સુંદર સમાલોચન લખ્યું અને નારીકવિને ઉદ્દેશીને એક કવિતા પણ લખી અક્ષયચંદ્ર લખે છે —

"આ કાવ્ય વાંચતાં ખાસ કરીને કવિતા લખવા બેસવાની ઇચ્છા કરીને નારીકવિએ કાવ્ય રચ્યાં છે. એમ ક્યાંયે જણાતું નથી. જે પ્રમાણે આકાશનાં બિંદુઓ દુર્વાનાં અંકુરોપર પડીને મુક્તાફળ જેવાં લાગે છે તે પ્રમાણે ગિરિન્દ્રમોહિનીનાં કાવ્યોમાં તેમના કલ્પનાના ઉચ્છ્‌વાસ જાણે અક્ષરરૂપ થઇને અવતીર્ણ થયાં હોયની." સુપ્રસિદ્ધ બંગીય ટીકાકાર શ્રીયુત ચંદ્રનાથ બસુ કહે છે

"this is poetry in live and as expression of that poetry અશ્રુકણ is the history of the soal of a noble hindu woman." આ અશ્રુકણ કાવ્યની અદ્યાપિ સુધી ચાર આવૃત્તિઓ પ્રકટ થઇ છે, અશ્રુકણ પછી તેમનાં આભાષ, શિખા, અર્ધ્ય, અને સિંધુગાથા આ ચાર કાવ્ય પુસ્તકો પ્રકટ થયાં છે. એ સર્વમાં અશ્રુકણના શોકનો પ્રવાહ વહે છે. તેમાં કેટલેક સ્થળે હૃદયને તીરથી કોઇએ વીંધી નાખ્યું હોય અને કેટલેક સ્થળે અંતર શોકની ફલ્ગુ નદી વહતી હોય એવો ભાવ વહે છે. ગિરિન્દ્રમોહીનીના સર્વ કાવ્યજીવનનું ધ્યેય એકજ છે, અને તે પતિ ધ્યાન-પતિ પૂજન છે. શિખા એ તેમના પતિ યત્નનો પવિત્ર હોમાગ્નિ. તે શીખાનો અર્ધ્ય પતિદેવના પૂજનને માટે સિંધુ ગાથા એટલે પતિના ચીરસ્મરણથી ઉચ્છ્વસિત થયેલા હૃદય સિંધુની ગંભીર ધ્વનિ ! શ્રીમતી ગીરીન્દ્રમોહિનીનું બીજા વિષય પર લખાયલું માત્ર એકજ કાવ્ય છે. અને તે "સ્વદેશિની" છે. આમાં આ નારીકવિની સ્વદેશભક્તિ પ્રતીત થાય છે.

શ્રીમતી ગીરીન્દ્રમોહિની દત્તનો સ્વભાવ ખરાં નારીકવિને છાજે તેવો છે. એમનામાં ગર્વ, દર્પ, આડંબર, દ્વેષ વિગેરે લવલેશ નથી. કેવળ બાલ્યપણથીજ તેઓ દયાળુ છે. પર દુઃખથી તેમનું હૃદય કકળી ઉઠતું, નાનપણમાંથીજ તેઓ પોતાનાં વસ્ત્રો પાત્રો અનાથ અપંગને આપી દેતાં. બાલપણમાં ગિરિન્દ્રમોહિની એક વખત શાળામાં ભણવા ગયાં ત્યારે ત્યાં તેમની સહાધ્યાયિની એક ગરીબ બાલિકા મૈત્રિણી હતી. એક દિવસ તે ગરીબ બાલિકા કાન વીંધાવીને તેમાં સુતરનો દોરો પરોવી નિશાળે આવી. ગિરીન્દ્રમોહિનીએ તેને પૂછ્યું. "સખી ! આ સુતરની માકડી (બંગલામાં કાનમાં પહેરવામાં આવતાં એક પ્રકારનાં આભૂષણને માકડી કહે છે.) પહેરી ?" તે બિચારી દરિદ્ર કન્યા તેનો શું ઉતર આપે ? ખાલી દયામણું મોઢું કરીને તે બોલી, "ગિરી ! અમે ગરીબ ! તારી જેવાં સોના મોતીની માકડીના દાગીના અમારે ક્યાંથી ?" આમ બોલતાં તેની આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. આ જોઇને ગિરિન્દ્રમોહિનીએ પોતાની સોનાની માકડી તેમને કાઢી આપી. આ પ્રમાણે પોતાની વસ્તુઓ કાંઇપણ વિચાર કર્યા વિના તે ઇતરને આપી દેતાં, આ માટે તે પોતાના વડીલોની આજ્ઞાની રાહ જોતાં નહીં. ગિરિન્દ્રમોહિનીનાં માતુશ્રીને-જ્યારે તેમનાં આવાં વર્તન માટે ઠપકો આપતાં ત્યારે તે કરૂણસ્વરથી જવાબ દેતાં કે, "માતાજી ! એમાં શું ! તે બિચારાંને માબાપ કોઇ નથી હો."

શ્રીમતી ગિરિન્દ્રમોહિનીની અસામાન્ય બુદ્ધિમતા કેવળ કાવ્યોથીજ પ્રકટ થઇ છે એમ નથી. ગૃહકાર્યમાં તેમની અલૌકિક ગતિ હતી તે ઉપર કહ્યું છે. લલિત કલાઓમાં વિશેષત ચિત્રકળામાં તેઓ નિપુણ છે, તેમણે ચિત્રેલાં ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રો માટે બંગાલ દેશના અનેક પ્રદર્શનોમાં તેમને સોનાના ચાંદ મળ્યા છે, અને તેમની ઘણી પ્રશંસા થઇ છે, આ કાંઇ ઓછી મહત્વની વાત નથી. આ કળાનો અભ્યાસ તેમનો ખાનગીજ હતો. શ્રીમતી ગિરિન્દ્રમોહિનીનું જીવન એટલે દુઃખિનીનુંજ જીવનદેવી સરસ્વતીનાં કમલવનમાં સદોદિત કાંટાનાં ઝાળાં પુષ્કળ હોવાનાજ. તેમનાં પતિ નરેશચંદ્રની તબીયત કોઇ દિવસ સારી રહી નથી. પ્રવાસમાં અને હવાફેરમાંજ તેમનું આયુષ્ય બહુ ગયું હતું. આ સર્વ કાળમાં ગિરિન્દ્રમોહિની તેમનું છાયાસ્વરૂપ હતાં એમ કહીએ તો તે અત્યુક્તિ થશે નહિ. પતિ એક પોતાનાં પ્રાણ, આવી ભાવના આર્ય સહધર્મચારિણીના આદર્શ સ્થાનપર ગિરીન્દ્રમોહિની ભૂષણ સ્વરૂપ છે. કેવળ પતિ માટેજ પોતાનું આયુષ્ય આપણને કોઇ રીતે સ્વાતંત્ર્ય નહીંજ. એવી એમની સદા સર્વમાં ભાવના હતી. એજ ભાવનાથી તેમણે પોતાનાં કાવ્યો લખ્યાં છે અને એજ ભાવનાથી

રસીકો તે કાવ્યોનો આસ્વાદ લ્યે છે. પતિદેવની પ્રેમ કામનાના માટે શ્રીમતી ગીરીન્દ્ર મોહિનીએ પોતાની કાવ્ય રચના કરી. અશ્રુકણાના જીવનની ઉક્તિમાં આ નારી કવિરત્ન કહે છે:—

તબે કિ લિખિબ શેષ ગાન સમાપન,
હાયરે હબે કિ પ્રભુ થાકિ બે જીબન;
લિખિ તબે શેષ-હલ અશ્રુકણા,
તા હલે મૂહૂર્ત તરે આર બાંચિ બના.

ભાવાર્થ—ત્યારે શેષ શું લખવું ?

ગાન સમાપ્ત થયું.

હાય ! હાય ! કવચિત્ છંદથી રહી તો શું થશે ? અશ્રુકણા સુકાવા આવી હવે કેટલું લખું ! તેમ યત્નથી હવે તો એક ક્ષણ પણ બચી શકાશે નહિ. (જીવી શકાશે નહીં).

આહીંઆ શ્રીમતી ગીરીન્દ્રમોહિનીનો હૃદયતલસ્પર્શી ભાવ સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે. આપણી ગુજરાતી બહેનોમાં આવાં નારીરત્નો નીપજે એજ ભાવના છે.

—:૦:—

ચિન દેશની સ્ત્રીઓ.

ચિન દેશમાં એવો મૂર્ખતા ભરેલો ખ્યાલ પ્રચલિત છે કે સ્ત્રીઓને આત્માજ નથી. આત્મા નથી એટલું જ નહિ પણ તેને પરલોક કે પરકાસ પણ નથી. બીજાં પુરૂષોની તૃપ્તિ અર્થે પોતાના દેહનું સ્વાર્પણ કરવું અને આ લોક પૂરતુંજ જીવવું એ નારી જીવનનું પરીણામ મનાય છે. એક ક્રિશ્ચીયન પાદરીએ ચિનમાં એક વખતે એવો ઉપદેશ આપ્યો કે સ્ત્રીઓને પણ મુક્તિનો હક છે અને તેમણે પણ તે માટે પ્રયત્ન કરવા લાગવાનું જોઈએ. આથી બીજા પાસે બેઠેલા બુદ્ધિમાન ચિનાઓની અજાયબીનો પાર રહ્યો નહીં. પાદરીની મૂર્ખાઈ (!) તેમને બહુ હસવું આવ્યું અને સ્ત્રીઓને આત્મા જ નથી; તો મુક્તિની તો વાતજ શી કરવી, એવું પ્રાથમિક જ્ઞાન પણ પાદરી સાહેબને નથી એવો ચિની ભાઈઓએ નિશ્ચય કર્યો ! મીસરદેશના વતનીઓ પણ આ બાબતમાં ચિનાઓના ભાઈઓ છે. તેઓ પણ સ્ત્રીઓને મનુષ્યકોટીથી બહાર ગણે છે. જે દેશમાં નારીજાતિના આત્માનું પણ અસ્તિત્વ સ્વીકારાતું નથી તે દેશની અબળાઓ કેવી દુર્દશામાં દિવસો ગાળતી હશે તેનું વર્ણન કરવા અમારી કલમ અશક્ત છે. કલ્પના ચક્ષુ વડે જ તે જોઈ શકાય તેવું છે.

શિરીન બાનુની માંદગી.

(લેખક—એક વહેમિલી.)

મુંબઇમાં શેઠ કાવસજી અરદેશરનો બંગલો છે. એમના વડા ફરજંદ મનચેરશા બાપીકી મીલ્કતના મોટા વારસ છે. તેમની પત્નિ શીરીનબાનુ સદ્‌ગુણી અને સમજણું હતાં પણ એને બાપને ઘેરથી જરાજરામાં માંદગીની બહુ બીક રાખવાની આદત પડી ગઇ હતી. એટલે તેઓ વારેવારે ડોકટર સાહેબ પાસે નાડ તપાસરાવવા દોડી જતાં અને કંઇને કંઇ થયુંછે એમ માની બેસી દવાઓનાં ડોઝ પીતાં આથી પરિણામ એ આવ્યુ કે એમના લાલ બદનમાં ફીકાશ આવી ગઇ તેમજ કંઇ તેલવાળો પદાર્થ ખાવાથી એક દિવસ ઉધરસનો ઉપદ્રવ થયો એકનો શરીરમાં ફીકાશ જણાતી હતી અને વળી તેમાં ઉધરસ થઇ આવી એટલે તો શીરીનબાનુને એમજ થયું કે ખઇરોગ હવે લાગુ પડયો. તે તુરતજ પોતાના Housə Doctor ખાનગી ડોકટર પાસે દોડી ગયા અને ત્યા પોતાનું શરીર બતાવ્યુ ડોકટર સાહેબે હૃદય પરીક્ષક નાલિકા હૃદયના ભાગપર મૂકી શીરીનબાનુને વધારે ભરમાવ્યાં. અને મહા ભયંકર આપત્તિ આવી પડી હોય

(શીરીનબાનુ તમારૂં હાર્ટ બહુ વિક થઇ ગયું છ બા !)

તેમ વિચાર કરી હૃદય તપાસતાં ડોકટરે કહ્યું "શીરીનબાનુ ! તમારૂં હાર્ટ બહુ વીક થઇ ગયું છ બા ! જરૂર તમને ખઇરોગ લાગુ પડયોછ." આ બધાં ખઇનાં નિશાનો છે અને સમજોજ કે ભોગ લાગ્યા ! શીરીન-બાનુના હોંશકોશ ગગડીજ ગયાં. ડોકટરને ઘેરથી આવી તેઓ હતાશ થઇને પડયાં શીરીનબાનુમાં એક મોટો સદ્‌ગુણ હતો કે તે પોતાની જાતને માટે બીજાં કોઇને તક્લીફ આપવાને ચાહતાં નહીં એટલુંજ નહીં પણ પોતાનાથીં બીજા કોઇને પોતાના સગાં ભાઇભાંડુને કે પોતાના કોઇ નિકટમાં નિકટ આપ્ત જનને અને દૂરમાં દૂર કોઈ મનુષ્યને દુખ થાય ભોગવવું પડે એ તેમને પસંદ ન હતું. આ મહોટો સદ્‌ગુણ બહુ પ્રશસ્ત છે. શીરીનબાનુની અમીરાઈ ખરેખર આ ઉમદા ખવાસથી જણાય આવે છે. પછી ખઇરોગ માટે કારસા ડગલપુરી સીમલા કે દારજીલીંગ જવુ તે વિચારમાં શીરીનબાનુ પડયાં. પોતાના વહાલા ખાવીંદને પોતાના ખઇરોગવાળા બદનથી હાની ન થાયજ, પોતાના સાસ સસરા અને ભાઈ ભાંડરૂઓને કે નોકર ચાકરને પોતાને મરેનો ચેપી રોગ વળગી

ન જાય એ માટે તેઓ બહુ કાળજી સાથે આપતા ઇલાજો લેવા લાગ્યા. શીરીનબાનુને એમજ થઇ ગયું કે હવે તો એક હજાર દિવસમાં મરીજ જવાની. આટલા લાંબા દિવસો સુધી આવી સ્થિતિમાં રહેવા કરતાં જલ્દી મોત આવે તો વધારે સારૂં એમ પણ તેમને થયું. ત્યારે તે માટે શું ઇલાજો લેવા તે પણ તેમના ચંચળ ભેજાએ સત્વર શોધી કાઢયું. રોગ વિશેષ પ્રમાણમાં લાગુ પડે અને તે અસરથી શરીર વહેલું ઘસાઇ જઇને પડી જાય એવો રસ્તો તેમણે શોધી પણ કાઢયો. સ્હવારમાં વ્હેલાં કડકડતી ઠંડીમાં દરિયામાં ન્હાવું અને ભીનાં વસ્ત્રો શરીરે ઘણા વખત સુધી લપેટી રાખવાં આમ કરવાથી શરીર શરદીથી ઝકડાઇ જશે અને તે ઉપરાંત ખોરાક બને તેટલા વધુ પ્રમાણમાં ખાવો એટલે બદહજમી થશે. આમ એક બાજુથી શરદી અને બીજી બાજુથી બદહજમી એટલે શરીર રોગમાં વધારે ઝકડાઇ અને વહેલો છુટકો થઇ જશે, ચંચળ બૈરાંઓ કેવા રસ્તા શોધી કાઢે છે તે જોવાનું છે. ડાહ્યાં ડમરાં શીરીન બાનુએ એ પ્રમાણે વર્તવું શરૂ કર્યું. દવાદારૂ છોડી દીધાં પોતાના ખાસ એકાંત દીવાનખાનામાં આખો દિવસ ગોંધાઇ રહે. ત્યાં વાંચવામાં કે એમ સમય પસાર કરી સ્હવારમાં ઉઠી ગાડી જોડાવી દરિયામાં ન્હાઇ આવે અને જમવાના વખતે પુષ્કળ જમે. કોઇ પાસે કામસર આવે તો તેમને દૂર રહેવાનું જણાવે. પોતાના ખાવીંદ તહેમુરસને કહી દીધું કે આપે મને અડકવું નહી. સૌના તરફથી જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે પોતાને ખઇ લાગુ પડયો છે એમ જણાવવામાં આવ્યું. ખઇરોગની દુરસ્તી માટે કારલા બહુ સારૂં સ્થળ છે. માટે ત્યાં જવાની સહુની સલાહ પડી પણ શીરીનબાનુએ તે માની નહી. થોડાક દિવસો આમ વ્યતિત થયા તેટલામાં તો દવાદારૂ પીવાથી શરીરને ફીકાશ લાગુ પડી હતી તે ફીકાશ હવે દવાઓ બંધ કરવાથી ઉડી ગઇ. શરીરપર લાલાશ આવતી ગઇ. દરિઆના સુખાકારી સ્નાનથી શરીર વધારે નિરોગી બનવા લાગ્યું અને તેના પ્રમાણમાં પ્રથમના કરતાં ખોરાક પણ વિશેષ પ્રમાણમાં ખવાવા લાગ્યો. શીરીનબાનુ સમજતાં કે હું જાણીબુજીને ખોરાક વિશેષ ખાઉં છું પણ ખરૂં જોતા કુદરતી સમુદ્ર સ્નાનના ફાયદાથી ખોરાક વધારે જોઇતો અને તે વળી પચી જતો. આમ થતાં શીરીનબાનુની બીમારી વધવાને બદલે તેનું નામ નીશાન પણ રહ્યું નથી. અને ઉલટાં એક તન્દુરસ્તમાં તન્દુરસ્ત ઇન્સાન જેવાં બની ગયાં. શીરીનબાનુ ઘણા દિવસ થયાં એકાંતમાંજ પડી રહે છે અને કોઇને પોતાના પાસે આવવા દેતાં પણ નથી એનું શું કારણ તે. મનચેરશાને ખુલે ખુલું કહીને શીરીને મનાઇ કરી દીધી હતી. કામ વ્યવસાયને લઇને બીજા વડીલોનો ખ્યાલ બહુ ઓછો હતો તેઓનું લક્ષ હવે ખેંચાયું અને સૌ ધોંચપરોણો કરવા લાગ્યાં. છેવટે પોતાને ખઇરોગ થયો છે એમ સ્પષ્ટ શીરીનબાનુએ જણાવ્યું પણ જ્યાં બરાબર નિરિક્ષણ કરે તો શીરીન બાનુ તાજાં માજાં, વળી પ્રથમ હતાં તે કરતાં અત્યારે ત્રણગણાં શરીરવાળાં, તે સૌનાં માનવામાં કેમ આવે. બધાએ સમજાવ્યું. "શીરીન! તને ખઇરોગનું ભૂત ભરાયું છે કે શું! શું આરીસામાં જોતાં ખરી તારી તબીયત કેવી ખુશનુમા છે." બહુ આગ્રહ કરીને મનચેરશાએ પણ પોતાની ઇરાન પરીને સમજાવી પણ માન્યું નહીં. છેવટે મુંબઇના પ્રસિદ્ધ ડૉ. રાવની સલાહ લેવાનું નક્કી થયું અને ડૉ. રાવની મુલાકાત લીધી. ડૉ. રાવને જ્યારે શીરીન બાનુનું કહેણ કહેવામાં આવ્યું ત્યારે રાવ સાહેબ ખડ ખડ હસી પડયા "આહે! મીસીસ શીરીન! તમોને ખઇ થયો છે કે શું! મુંબઇમાં તમારી જેમ કોઇ નિરોગી બાનુજ મેં દીઠી નથી. તમને આ ભૂત કોણે ભેરવ્યું!" શીરીન બાનુ ડૉ. રાવના આવા ઉદ્‌ગારથી શરમીંદા થઇ ગયાં અને તે વખતે તેઓ નામદાર બાનુની માંદગીએ વિદાયગીરી લીધી.

અંગ્રેજ લોકોની ગૃહસ્થિતિ.

(લે૦—જોષી માધવરાય ગીગાભાઈ.)

અંગ્રેજ લોકોનો આપણા દેશ સાથેનો સંબંધ એક સેંકડાથી કંઇક વધારે વર્ષ થયાં બંધાયો છે તેથી તેમના રીતરીવાજો ઇતિહાસ, નવલકથા અને બીજા અન્ય માર્ગો દ્વારા આપણે ઘણું સારૂં જાણી શક્યા છીએ પરંતુ તેમની ગૃહસ્થિતિનું જ્ઞાન આપણને પૂરેપુરૂં નથી. ઇગ્લાંડ જનારા માણસને અંગ્રેજ લોકોના ઘર કેવાં હોય છે તેના ઘરની વ્યવસ્થા કેવી હોય છે તેમની સ્ત્રીઓ ઘરનું કામકાજ કરે છે કે નહી ? તે પોતાનો વખત કેમ ગાળે છે આ અને એવી બીજી બાબતો વિષે પુષ્કળ જાણવાનું મળે છે. અહીંઆ જે અંગ્રેજી સ્ત્રીઓ જોવામાં આવે છે તે ફરવે ફરતી અને રમતો રમતી જોવામાં આવે છે તેથી આપણા ઘણા લોકોનો મત એવો થઇ ગયો છે કે તેઓ ઘરનું કામ મુદ્દલ જ કરતી નથી. સ્ત્રીશિક્ષણ બાબત પણ એવો મત છે કે ભણાવી ગણાવીને છોકરીને કંઈ મઢમ બનાવી ન દેવી જોઇએ પણ ઘરનું કામ શિખવવું જોઇએ. અંગ્રેજ સ્ત્રીઓના વિષે અને અંગ્રેજોની એકંદર ગૃહસ્થિતિ વિષે આપણે કેવો ખોટો મત ધરાવીએ છીએ તે આ નાના લેખમાં લખ્યું છે. ઇંગ્લાંડમાં, શહેરો અને ઘરો કેવાં હોય છે તેનો ખ્યાલ મુંબઇના કોટના રસ્તા ઉપરથી સહજ કરી શકાય છે. રસ્તાઓ પહોળા—બંને બાજુ Foot Path ફુટ પાથરી ઘરો મોટાં અને હવાવાળાં હોય છે. જાજા માળવાળાં ઘરો ઘણાં. બેઠી બાંધણીનાં બહુજ થોડાં. રસ્તાઓ બહુજ સ્વચ્છ તેના ઉપર કચરો કાદવ હોતાં નથી. અહીંઆના શહેરોમાં કચરો કાદવ ફેંકીને ગંદકી કરવામાં આવે છે તેમ ઇંગ્લાંડમાં નથી. સવારમાં ઘરનો કચરો પુંજો બાલદીના જેવા એક વાસણમાં ભરીને તે પોતાના ઘરના આગળ મૂકાય છે અને મ્યુનીસીપાલીટીના ગાડાં આવે તે, તે ઉંચકી જાય છે સાર્વજનિક સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય સંબંધી ઇંગ્લાંડની વ્યવસ્થા બહુજ સારી હોય છે. રહેવાના મકાનમાં ઘણા ખંડ હોય છે. સાધારણ સ્થિતિના પ્રત્યેક મનુષ્યને જુદાં જુદાં સુવાની એક ખાસ સ્વતંત્ર ઓરડી હોય છે તે મુજબ ઘર ઘણું મોટું હોવા છતાં તેના પ્રમાણમાં માણસોની સંખ્યા બહુ ઓછી રહે છે. મુંબઈ જેવી ખીચોખીચ વસ્તી હોતી નથી. ઘરમાં પ્રકાશ સારો રાખવામાં આવે છે. બારણાંઓ મોટાં હોય છે. જમીન ઘણું કરીને લાકડાની અને તે ઉપર શેતરંજી કે ગાલીચો બીછાવેલો હોય છે. ખુરશી, ટેબલ, પલંગ, બારીઓને જાળીવાળા પડદા, ભીંતો પર છબીઓ વિગેરે જે વસ્તુઓને આપણે મોજશોખની ગણીએ છીએ તે વસ્તુઓ ત્યાં જરૂરીઆતની ગણાય છે. ઘરમાં સામાન સુમાન બધો વ્યવસ્થિત ગોઠવેલો હોય છે. ઘરમાં આગળ કે પાછળ જરા પણ ખાલી જગ્યા હોય તો ત્યાં એક નાનો શનો બાગ હોયજ. અંગ્રેજ લોકોને ફુલ ઝાડનો બહુજ શોખ હોય છે. દિવાનખાનામાં ટેબલો અને બારીઓ ઉપર પુષ્પના છોડ ટીંગાડીને બહુજ શોભા કરેલી હોય છે. બેઠકના દીવાનખાનામાં કપડાં લત્તાં કાંઇ રાખવામાં આવતાં નથી. તે બધું સુવાનીજ ઓરડીમાં રાખવામાં આવે છે. અંગ્રેજ લોકોમાં એકત્ર રહેવાનો ચાલ નહીં હોવાથી બીજાની સાથે તુલના કરતાં તેમનું કુટુંબ બહુજ નાનું હોય છે. પતિ, પત્નિ અને બાળકો એટલુંજ કુટુંબમાં હોય છે. સાધારણ—મધ્યમ સ્થિતિના કુટુંબોનાં ઘરમાં પ્રૌઢ માણસો માટે એક ઓરડી, એક નાનાં બચ્ચાં માટે ઓરડી, (નર્સરી) એક દીવાનખાનું, એક રસોડુ, એક જમવાની ઓરડી, એક ન્હાવાધોવાની ઓરડી અને એક મહેમાનો માટેની ઓરડી એટલી ઓરડી તો જરૂર હોય છેજ. હિંદુસ્થાનમાં અંગ્રેજ લોકોને ઘેર ચાકર નોકર ઘણા હોય છે. ઇંગ્લાંડમાં પણ તેવીજ સ્થિતિ હશે એમ માનવું

એ ભૂલ ભરેલું છે. ઘણાખરા કુટુંબોમાં એક પાણી ભરનારીજ અને એવું બીજું કામ કરનારી હોય છે. આ નોકરડી ઘણું કરીને અવિવાહીત તરૂણ બાલિકા હોય છે અને તેને શેઠના ઘરમાંજ જમવા રહેવાનું હોવાથી તેને માટે એક જુદી ઓરડી હોય છે. ઉપર જણાવ્યું તેમ મેમાનો માટે એક સ્વતંત્ર ખોલી હોય છે તેનો અર્થ ક્વચિત્ સવર્જેરી નહીં. કારણકે આપણામાંના ઘણાની એવી સમજુતી છે કે અંગ્રેજ લોકોને ત્યાં મેમાનો વિગેરે બહુજ થોડા. ત્યાં હોટેલ વિગેરે ઘણી હોય છે તો ત્યાં પણ કોઇ ઉતરે તેમાં કાંઇ ખોટું નહીં. એમ આપણને લાગે છે પણ ખરેખર તેમ નથી. ત્યાં હોટેલ્સ ઘણી હોય છે તેનું કારણ તે લોકો આપણા કરતાં મુસાફરી બહુ વધારે કરે છે. વળી બહુ સારી ઓળખાણ કે મિત્રતા વિના તેઓ કોઇને ત્યાં મેમાન થતા જ નથી. પણ પોતાના મિત્રમંડળને પોતાને ઘેર બોલાવવાનો–નોતરવાનો લોકોમાં બહુ રીવાજ છે અને એવા જનાર આવનારની સંખ્યા બહુજ મોટી હોય છે. તેથી મેમાનો માટે એક ખાસ ખોલી રાખવીજ પડે છે ત્યાં નાના નાના બાળકો માટે પણ એક ખાસ સ્વતંત્ર ખોલી હોય છે તેનો અર્થ પણ કદાચ સમજાશે નહિ. તેઓ પોતાના બાળકોમાં નાનપણથીજ વારંવાર ખા ખા કરે–ખાવાનું માગે અને પોતાને કામકાજમાં આડાં આવે નહિ એવી એક પ્રકારની નાનપણથીજ ટેવ પાડી દે છે એટલે કે તેને આ સ્વતંત્ર ખોલીમાં રમત ગમતનાં સાધનો આપીને તેમને ત્યાં બેસવા ઉઠવાનું નિશ્ચિત કરી રાખે છે વખતે વખતે માબાપ તેમની પાસે જતાં આવતાં રહે છે, બાળકોનો નાનપણનો અભ્યાસજ અહીં થાય છે રાતના આઠ વાગ્યાના સુમારે ખોલીમાં તેમને મોકલી આપવામાં આવે છે. તેમને મોટા લોકોની મંડળીમાં બેસાડતા નથી. તેઓને ઉંઘ આવે નહીં ત્યાંસુધી રમકડાં વડે તે અંદર અંદર રમ્યા કરે છે પણ મોટા માણસોની મંડળીમાં ત્રાસ આપવાનો નહીં

અંગ્રેજ લોકોની ટાપટીપ અને વ્યવસ્થિતપણાનો અનુભવ આપણને સરકારી ક્ચેરીઓ ઉપરથી સહજ થઇ શકે છે. પણ તેઓના ઘરમાં રસાદિનો સુનો ગુણ સ્પષ્ટ જણાય છે. મરતું સર્વ કામ વ્યવસ્થાથી નિયમસર થાય છે ઘરનો ઓવર્ગ છથી સાત વાગે ઉઠે છે. તે તેઓની રીત પ્રમાણે વહેલામાં વહેલું ઉઠવાનું મનાય છે. કારણ ઇગ્લાંડમાં લોકો સ્હવારમાં વહેલા ઉઠતા નથી પણ રાત્રીના ૧૧–૧૨ વાગતાં સુધી જાગે છે. સ્હવારમાં ઉઠીને ઝાડવા ઝુડવાનું કામકાજ કરી બેઠકમાં સ્ટવ (ચુલો) પેટાવીને બ્રેકફાસ્ટ (સ્હવારના ખાણા) ની તૈયારી કરે છે. વાળવું ચોળવું એટલે માત્ર જમીન ઉપર સાવરણી ફેરવીને ધુળ કાઢવાનું કામ નહીં પણ ખુરશી ટેબલ છબીઓ વિગેરે સર્વને લુછીને સાફ કરી ચકચકિત કરવું. આપણાં ઘરમાં ઘણે ઠેકાણે ધુળ રહી જાય છે, અને ઉંચે કરોળીયાનાં ઝાળાં બાઝ્યાં હોય છે તેમ ત્યાં સાફસુફ કરવાનું કામ ચાલતું નથી સુવાનાં ઓરડાનો તો દિવસે બીલકુલ ઉપેયગ કરવામાં આવતોજ નથી. તે ઓરડાની બારીઓ આખો દિવસ સારી રીતે ખુલી રાખી તેમાં હવા આવ જા કરે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. ગાદલાના ઓછાડ ગોદડાં વિગેરે એકદમ સંકેલી લેવામાં આવતાં નથી પણ તેને સારી રીતે ખંખેરી હવા અને થોડીવાર તાપમાં રાખી પછી સંકેલીને મૂકી રાખવામાં આવે છે. પલંગ ઉપરનાં બિછાનાં ઉશીકાનાં ગેલેબ વિગેરે વખતો વખત ધોઇને સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે.

ઇગ્લાંડમાં લોકો એકંદર ચાર વાર જમે છે સવારના ૮ થી ૯ની અંદર "બ્રેકફાસ્ટ" બપોરે ૧ થી ૨ ની અંદર "ડિનર" સાંજના ૪ાા થી ૫ાા "ટી" (ચહા) અને રાતના ૮ થી ૯ ની અંદર "સપર" કેટલેક ઠેકાણે "ડિનર" સંધ્યાકાળે ૭ થી ૮ વાગે જમેલેવા આવે છે. અને બપોરના "ડિનર" ને "લંચ" કહે છે. તેનામાં "ડિનર" એ મુખ્ય જમણ કહેવાય છે. બાકીના બધા નાસ્તા કહેવાય. તેઓ આપણી જેમ દિવસમાં બે વખત ખાઇ આખા દિવસનું

ચોવીશે કલાકનું ખાઇ લેતાં નથી. થોડી થોડી વારે થોડું થોડું ઘણીવાર ખાય છે. ચાની વખતે નકરો ચાજ પીતાં નથી. તે વખતે પણ સારી રીતે ખાય છે.

આ જમવાના વખતના નિયમ પ્રમાણેજ ત્યાં કચેરીઓ અને શાળાઓ વિગેરેનો વખત નક્કી કરેલો હોય છે. દુકાનો સવારે ૮—૯ થી સાંજના સાત વાગ્યા સુધી ઉઘાડી હોય છે. કચેરીઓ અને દુકાનો વિગેરેમાં કામ કરનારને વખતો વખત જમવા જવા દેવામાં આવે છે. લાંઘણ કરાવીને તેઓ કામ લેતાં નથી.

બ્રેકફાસ્ટ કરીને પુરૂષ મંડળ કામકાજ ધંધે જાય છે. બાળકો નિશાળે જાય છે. ઘરે સ્ત્રી વર્ગ રહીને બપોરની રસોઇની તૈયારી કરે છે. જમતી વખત તેઓ સર્વે સાથે મળે છે. આપણા પ્રમાણે પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ જુદાં જુદાં જમતાં નથી. સ્વયંપાક વિગેરે કરીને સૌ સાથે જમે છે. ભોજન ટેબલ ખુરશી ઉપર લ્યે છે. ટેબલ ઉપર એક પહોળું સ્વચ્છ શ્વેત વસ્ત્ર પાથરવામાં આવે છે. જમવાનાં સર્વ પદાર્થો ટેબલ ઉપર રાખવામાં આવે છે અને જેને જેમ જોઇએ તેમ સૌ પોતાને હાથે લઇ લ્યે છે અથવા ઘરધણી પોતે પીરસે છે. સર્વ જાતની વાનગી, જમવાની વસ્તુઓ માટે જૂદી જૂદી રકાબીઓ ચમચા કાંટા વગેરે હોય છે એક વસ્તુ માટે જે રકાબી વિગેરે હોય તે બીજા માટે વાપરવામાં આવતાં નથી. જો એકજણ જમવા બેસે તોપણ તેને ઘણા ચમચા અને કાંટા જોઇએ છીએ. અને આ ધોવાનું એક મોટામાં મોટું કામ હોય છે. ટેબલ ઉપર પાથરેલું કપડું જમણ થઇ રહ્યા બાદ લઇ લેવામાં આવે છે. જમતી વખતે જમનાર મંડલ ચુપચુપ જમતું નથી અરસપરસ આનંદમંગળથી હસતાં હસતાં જમે છે. તે વખતે એક બીજાને નવી સાંભળેલી કે વાંચેલી વાતો કહેવામાં આવે છે. વર્તમાનપત્રોમાંની ચર્ચાઓ ચાલે છે. અરસપરસ વિનોદ જ આપે છે. એકંદર મોટી મજા ઉડાવાય છે. તેમાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો સરખો જ ભાગ લ્યે છે. સ્ત્રી પુરૂષની યોગ્યતામાં આપણામાં જેટલો અંતર છે તેટલો તેઓનામાં નથી. તેથી તેઓની સ્ત્રીઓ કોઇ પણ બાબતમાં ભાગ લ્યે તો પુરૂષને ઓછું લાગતું નથી. સ્ત્રીઓએ માત્ર રસોઇ જ કરવી પુરૂષે—આપણા કુટુંબના પુરૂષોની પણ દેખતાં ખાસ કારણ વિના સ્ત્રીને બોલાવવી નહી એવો ત્યાં ચાલ નથી. સ્ત્રીઓ માટે એટલો તિરસ્કાર અને અવિશ્વાસ ત્યાં નથી ત્યાં સ્ત્રીઓને પુરૂષની માફક સર્વ વિષયો ઉપર બોલવા ચાલવાનું અને એવા કારવવાનું સ્વાતંત્ર્ય છે અને જગતમાં શું શું બને છે તેની સાધારણમાં સાધારણ સ્ત્રીને માહીતી હોય છે. ન્હાનપણથીજ છોકરાને સંસારનાં ધુંસરામાં ખેંચી દેવાનો રીવાજ ન હોવાથી છોકરાનાં લગ્ન થયાં પહેલાં તેને ઘણું જ શિક્ષણ મળે છે તેથી,પુરૂષનુ કોઇ વિષય ઉપરનું બોલવુ સ્ત્રી સમજી શકે નહિ એવું મનાતું નથી પુત્ર પિતા સાથે અને પત્નિ પતિ સાથે સ્વતંત્રપણે બોલે તેથી અરસપરસ આદર રહેવાતો નથી એમ તેઓ સ્વપ્નામાં પણ સમજનાર નથી. આપણામાંના કેટલાક સ્ત્રી શિક્ષણ માટે એક બાનું કાઢે છે કે કન્યાઓને ભણાવવાથી તેઓ રસોઇ વિગેરે ઘરકામમાં અયોગ્ય નીવડે છે અને તેઓ વાંચવાનું અને હરવા ફરવાનું જ પસંદ કરે છે અને જુલમથી ઘરનું કામ કરાવતાં શિક્ષણથી જે સુખ મળવું જોઇએ તેને બદલે દુઃખ થાય છે, પરંતુ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ સુશિક્ષિત હોઇને ઘરનું કામ ઘણી સુઘડતાથી કરે છે નોકર રાખવાનું ત્યાં બહુ ખર્ચાલ કામ છે. તેથી,ઘરનું કામ સર્વે ગૃહનું સ્ત્રી મંડલ જ કરે છે. ઘરનું કામ પણ કાંઇ થોડું હોતું નથી. વળી ઘરમાં જોઇતો સરસામાન સ્ત્રીઓ જ ખરીદે છે. પોતાનાં અને નાના બાળકોનાં કપડાં શીવવાં અને ધોવાં વિગેરેનું કામ એટલું કામ કરીને વાંચવાનું, વિગેરે કળાઓનો અભ્યાસ કરવો અને તેમાંથીયે હવા ખાવા જવાનો વખત કાઢે છે. આનું કારણ તેનું શિક્ષણ અને તેનાથી ઉપજતી વ્યવસ્થા અને સમયની કીંમતનું જ્ઞાન એ છે.

એ ભૂલ ભરેલું છે. ઘણુંખરા કુટુંબોમાં એક પાણી ભરનારીજ અને એવું બીજું કામ કરનાર હોય છે. આ નોકરડી ઘણું કરીને અવિવાહીત તરૂણ બાલિકા હોય છે અને તેને શેઠના ઘરમાંજ જમવા રહેવાનું હોવાથી તેને માટે એક જુદી ઓરડી હોય છે. ઉપર જણાવ્યું તેમ મેમાનો મા એક સ્વતંત્ર ખોલી હોય છે તેનો અર્થ કવચિત્ સમજાશે નહીં. કારણકે આપણામાંના ઘણાની એવી સમજુતી છે કે અંગ્રેજ લોકોને ત્યાં મેમાનો વગેરે બહુજ થોડા. ત્યાં હોટેલ વિગેરે ઘણી હોય છે તો ત્યાં પણ કોઇ ઉતરે તેમાં કાંઇ ખોટું નહીં. એમ આપણને લાગે છે પણ ખરેખર તેમ નથી. ત્યાં હોટેલ્સ ઘણી હોય છે તેનું કારણ તે લોકો આપણા કરતા મુસાફરી બહુ વધારે કરે છે. વળી બહુ સારી ઓળખાણ કે મિત્રતા વિના તેઓ કોઇને ત્યાં મેમાન થતા જ નથી. પણ પોતાના મિત્રમંડળને પોતાને ઘેર બોલાવવાનો–નોતરવાનો લોકોમાં બહુ રીવાજ છે અને એવા જનાર આવનારની સંખ્યા બહુજ મોટી હોય છે. તેથી મેમાનો માટે એક ખાસ ખોલી રાખવીજ પડે છે ત્યાં નાનાં નાનાં બાળકો માટે પણ એક ખાસ સ્વતંત્ર ખોલી હોય છે તેનો અર્થ પણ કદાચ સમજાશે નહિ. તેઓ પોતાનાં બાળકોમાં નાનપણથીજ વારંવાર ખા ખા કરે–ખાવાનું માગે અને પોતાને કામકાજમાં આડાં આવે નહિ એવી એક પ્રકારની નાનપણથીજ ટેવ પાડી દે છે. એટલે કે તેને આ સ્વતંત્ર ખોલીમાં રમત ગમતનાં સાધનો આપીને તેમને ત્યાં બેસવા ઉઠવાનું નિશ્ચિત કરી રાખે છે. વખતે વખતે માબાપ તેમની પાસે જતાં આવતાં રહે છે, બાળકોનો નાનપણનો અભ્યાસજ અહીં થાય છે. રાતના આઠ વાગ્યાના સુમારે ખોલીમાં તેમને મોકલી આપવામાં આવે છે. તેમને મોટા લોકોની મંડળીમાં બેસાડતા નથી. તેઓને ઉંઘ આવે નહીં ત્યાંસુધી રમકડાં વડે તે અંદર અંદર રમ્યા કરે છે પણ મોટા માણસોની મંડળીમાં ત્રાસ આપવાનો નહીં.

અંગ્રેજ લોકોની ટાપટીપ અને વ્યવસ્થિતપણાનો અનુભવ આપણને સરકારી કચેરીઓ ઉપરથી સહજ થઇ શકે છે. પણ તેઓના ઘરમાં રસાદિનો સુનો ગુણ સ્પષ્ટ જણાય છે. ઘરનું સર્વ કામ વ્યવસ્થાથી નિયમસર થાય છે. ઘરનો ઓવર્ગ છથી સાત વાગે ઉઠે છે. તે તેઓની રીત પ્રમાણે વહેલામાં વહેલું ઉઠવાનું મનાય છે. કારણ ઇંગ્લાંડમાં લોકો સવારમાં વહેલાં ઉઠતા નથી પણ રાત્રીના ૧૧–૧૨ વાગતા સુધી જાગે છે. સવારમાં ઉઠીને ઝાડવા ઝુડવાનું કામકાજ કરી બેઠકમાં સ્ટવ (ચુલો) પેટાવીને બ્રેકફાસ્ટ (સવારનાં ખાણાં) ની તૈયારી કરે છે. વાળવું ચોળવું એટલે માત્ર જમીન ઉપર સાવરણી ફેરવીને ધુળ કાઢવાનું કામ નહીં પણ ખુરશી ટેબલ છબીઓ વિગેરે સર્વને ભુંસીને સાફ કરી ચકચકિત કરવું. આપણાં ઘરમાં ઘણે ઠેકાણે ધુળ રહી જાય છે. અને ઉંચે કરોળીયાનાં જાળાં બાઝ્યાં હોય છે તેમ ત્યાં આસસુદ્ર કરવાનું કામ ચાલતું નથી. સુવાનાં ઓરડાનો તો દિવસે બિલકુલ ઉપેક્ષા કરવામાં આવતોજ નથી. તે ઓરડાની બારીઓ આખો દિવસ સારી રીતે ખુલી રાખી તેમાં હવા આવ જા કરે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. ગાદલાના ઓછાડ ગોદડાં વિગેરે એકદમ સંકેલી લેવામાં આવતાં નથી પણ તેને સારી રીતે ખંખેરી હવા અને થોડીવાર તાપમાં રાખી પછી સંકેલીને મુકી રાખવામાં આવે છે. પલંગ ઉપરનાં બિછાનાં ઉશીકાનાં ગલેફ વિગેરે વખતો વખત ધોઇને સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે.

ઇંગ્લાંડમાં લોકો એકંદર ચાર વાર જમે છે. સવારના ૮ થી ૯ની અંદર "બ્રેકફાસ્ટ" બપોરે ૧ થી ૨ ની અંદર "ડિનર" સાંજના ૪ા થી ૫ા "ટી" (ચહા) અને રાતના ૮ થી ૯ ની અંદર "સપર" કેટલેક ઠેકાણે "ડિનર" સંધ્યાકાળે ૭ થી ૮ વાગે લેવામાં આવે છે. અને બપોરનાં "ડિનર" ને "લંચ" કહે છે. તેનામાં "ડિનર" એ મુખ્ય જમણ કહેવાય છે. ... તેઓ આપણી જેમ દિવસમાં બે વખત ખાઇ આખા દિવસનું

ચોવીશે કલાકનું ખાઇ લેતા નથી. થોડી થોડી વારે થોડું થોડું ઘણીવાર ખાય છે. ચાની વખતે નકરો ચાજ પીતા નથી. તે વખતે પણ સારી રીતે ખાય છે.

આ જમવાના વખતના નિયમ પ્રમાણેજ ત્યાં કચેરીઓ અને શાળાઓ વિગેરેનો વખત નક્કી કરેલો હોય છે. દુકાનો સવારે ૮–૯ થી સાંજના સાત વાગ્યા સુધી ઉઘાડી હોય છે. કચેરીઓ અને દુકાનો વિગેરેમાં કામ કરનારને વખતો વખત જમવા જવા દેવામાં આવે છે. લાંઘણ કરાવીને તેઓ કામ લેતા નથી.

બ્રેકફાસ્ટ કરીને પુરૂષ મંડળ કામકાજ ધંધે જાય છે. બાળકો નિશાળે જાય છે. ઘરે સ્ત્રી વર્ગ રહીને બપોરની રસોઇની તૈયારી કરે છે. જમતી વખત તેઓ સર્વે સાથે મળે છે. આપણા પ્રમાણે પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ જુદાં જુદાં જમતાં નથી. સ્વયંપાક વિગેરે કરીને સૌ સાથે જમે છે. ભોજન ટેબલ ખુરશી ઉપર લ્યે છે. ટેબલ ઉપર એક પહોળું સ્વચ્છ શ્વેત વસ્ત્ર પાથરવામાં આવે છે. જમવાનાં સર્વ પદાર્થો ટેબલ ઉપર રાખવામાં આવે છે. અને જેને જેમ જોઇએ તેમ સૌ પોતાને હાથે લઇ લ્યે છે, અથવા ઘરધણી પોતે પીરસે છે. સર્વ જાતની વાનગી, જમવાની વસ્તુઓ માટે જૂદી જૂદી રકાબીઓ ચમચા કાંટા વગેરે હોય છે એક વસ્તુ માટે જે રકાબી વિગેરે હોય તે બીજા માટે વાપરવામાં આવતા નથી. જો એકજણ જમવા બેસે તોપણ તેને ઘણા ચમચા અને કાંટા જોઇએ કીએ. અને આ ધોવાનું એક મોટામાં મોટું કામ હોય છે. ટેબલ ઉપર પાથરેલું કપડું જમણ થઇ રહ્યા બાદ લઇ લેવામાં આવે છે જમની વખતે જમનાર મંડળ ચુપચુપ જમતું નથી. અરસપરસ આનંદમંગળથી હસતાં હસતાં જમે છે. તે વખતે એક બીજાને નવી સાંભળેલી કે વાંચેલી વાતો કહેવામાં આવે છે. વર્તમાનપત્રોમાંની ચર્ચાઓ ચાલે છે. અરસપરસ વિનોદ જ આપે છે. એકંદર મોટી મજા ઉડાવાય છે. તેમાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો સરખો જ ભાગ લ્યે છે. સ્ત્રી પુરૂષની યોગ્યતામાં આપણામાં જેટલો અંતર છે તેટલો તેઓનામાં નથી તેથી તેઓની સ્ત્રીઓ કોઇ પણ બાબતમાં ભાગ લ્યે તો પુરૂષને ઓછું લાગતું નથી. સ્ત્રીઓએ માત્ર રસોઇ જ કરવી પુરૂષે—આપણા કુટુંબના પુરૂષોની પણ દેખતાં ખાસ કારણ વિના સ્ત્રીને બોલાવવી નહી એવો ત્યાં ચાલ નથી. સ્ત્રીઓ માટે એટલો તિરસ્કાર અને અવિશ્વાસ ત્યાં નથી. ત્યાં સ્ત્રીઓને પુરૂષની માફક સર્વ વિષયો ઉપર બોલવા ચાલવાનું અને એવા કારવવાનું સ્વાતંત્ર્ય છે અને જગતમાં શું શું બને છે તેની સાધારણમાં સાધારણ સ્ત્રીને માહીતી હોય છે. ન્હાનપણથીજ છોકરાંને સંસારનાં કુંમરામાં ખોંચી દેવાનો રીવાજ ન હોવાથી છોકરાંનો લગ્ન થયાં પહેલાં તેને ઘણું જ શિક્ષણ મળે છે તેથી પુરૂષનું કોઇ વિષય ઉપરનું બોલવું સ્ત્રી સમજી શકે નહિ એવું મનાતું નથી પુત્ર પિતા સાથે અને પત્નિ પતિ સાથે સ્વતંત્રપણે બોલે તેથી અરસપરસ આદર રહેવાતો નથી એમ તેઓ સ્વપ્નામાં પણ સમજનાર નથી. આપણામાંના કેટલાક સ્ત્રી શિક્ષણ માટે એક બાનું કાઢે છે કે કન્યાઓને ભણાવવાથી તેઓ રસોઇ વિગેરે ઘરકામમાં અયોગ્ય નીવડે છે અને તેઓ વાંચવાનું અને હરવા ફરવાનું જ પસંદ કરે છે અને જુલમથી ઘરનું કામ કરાવતાં શિક્ષણથી જે સુખ મળવું જોઇએ તેને બદલે દુઃખ થાય છે, પરંતુ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ સુશિક્ષિત હોઇને ઘરનું કામ પણી સુઘડતાથી કરે છે [illegible] રાખવાનું ત્યાં બહુ પર્યાપ્ત કામ છે તેથી ઘરનું કામ સર્વે ગૃહનું સ્ત્રી મંડલ જ કરે [illegible] કામ પણ કાંઇ થોડું હોતું નથી. વળી ઘરમાં જોઇતો સરસામાન સ્ત્રીઓ જ ખરીદે [illegible] પોતાનાં અને નાના બાળકોનાં કપડાં શીવવાં અને ધોવાં વિગેરેનું કામ એટલું કામ કરીને વાચવાનું, વિગેરે કળાઓનો અભ્યાસ કરવો અને તેમાંથીયે હવા ખાવા જવાનો વખત કાઢે છે. આનું કારણ તેનું શિક્ષણ અને તેનાથી ઉપજતી વ્યવસ્થા અને સમયની કીમતનું જ્ઞાન એ છે.

સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં પુરૂષોનો હાથ.

(લખનાર-મણિભાઈ ભટ્ટ)

દરેક સમાજના ઉદ્ધારનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રી-કેળવણી ઉપર છે એ કહેવાની જરૂર નથી. ૧ પરન્તુ સ્ત્રીઓમાં જે જે ગુણો છે, તેની માહીતી આપવામાં જો પુરૂષો પોતાનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થયું એમ સમજી લેતા હોય તો સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થવાની નથી. ૨ શિક્ષણનાં સાધનો જેવાં કે કન્યાશાળા, સ્ત્રી શિક્ષણશાળા, ભાષણો, મેળાવડાઓ વગેરે પુરા પાડવામાં આવે છે ત્યાંસુધી પણ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થવાનો સંભવ નથી ૩ તેમજ પુસ્તકોદ્વારા અને ભાષણદ્વારા સ્ત્રીઓની શી ફરજ છે, એમ સમજાવવાથી પણ સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજ બજાવી શકે એમ પણ નથી, જેવી કે-પત્નિ તરીકે, માતા તરીકે, સાસુ-વહુ તરીકે, જાતિ તરીકે, દેશ તરીકેનું કર્તવ્ય બજાવી શકે એમ પણ નથી.

૪ હજી તો આપણા દેશમાં કન્યા કેળવણીનો જન્મ થયો છે, અને તેમજ સ્ત્રી કેળવણીનો પણ કાંઈક જન્મ થયો છે, હજી તે બચપણની અવસ્થામાં છે, અને બચપણમાંથી નીકળી બાળ અવસ્થામાં આવે છે ત્યાં સુધી પુરૂષોએ તે કેળવણીને હાથ આપવો જોઇએ, અને તે ક્યાં સુધી કે સ્ત્રીઓ પોતે પોતાના સંબંધમાં જાતિ અને દેશ સબંધમાં વિચાર કરતાં શીખી શકે ત્યાં સુધી. જેમ સુધરેલા દેશોમાં સ્ત્રીઓ પોતપોતાના વિચાર કરી શકે છે તેમ.

૫ સંસ્થાઓ-સ્ત્રીઓ પોતાના કુદરતી ગુણોને ખીલવી શકે એવી સંસ્થાઓ મુંબઇ, અમદાવાદ, સુરત, ભાવનગર, ઇત્યાદિ મોટાં શહેરોમાં સ્થપાઇ છે, પરંતુ સ્ત્રીઓને કહેનારાઓ, ગ્રન્થકર્તાઓ કે જેઓ એનું હૃદય ખરૂં સમજતા હોય એમ આપણે માનીએ છીએ તેઓ પણ પોતાના ઘરનાં બૈરાંઓને સ્ત્રી શિક્ષણશાળામાં મોકલતા જણાતા નથી, તો પછી સ્ત્રીઓ હોંસથી આવી શાળાઓનો લાભ લે, એ તો ખ્યાલી સ્વપ્ના જેવું છે

૬ મારા અનુભવથી જણાવીશ કે, આવી સંસ્થાઓનો લાભ લેવા કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉજમાળ હોય છે પરંતુ ઘરનાં વડિલોના અને ન્યાતજાતના ભયથી તેઓ અટકી પડે છે, પણ તેમના સમજુ પતિ જેઓ કેળવણીનો રસ સમજી ગયાનો દાવો કરે છે તેઓએ હિંમત રાખી પોતાની સ્ત્રીને તેવી શાળામાં મોકલવી કે જેથી તે સ્ત્રીઓ ન્યાતજાત તેમજ મોટેરાને કહી શકે કે, અમે પતિની આજ્ઞાને માન આપી જઇએ છીએ તો થોડા વખતમાં મને એમ લાગે છે કે, કેળવણીનો લાભ જે મોટેરાં, ન્યાતજાત નથી સમજતાં તેઓ પણ સમજવા લાગશે અને હાથ હું જે કહું છું કે તેઓને હાથ આપવાની એટલે આવી સગવડ કરી આપવાની ફરજ છે, તે ફરજમાંથી સહેલાઇથી મુક્ત થઇ શકશે.

૭ જેમ એક બચ્ચું હોય ત્યારે તેને દુધ પાવાની જરૂર હોય, પછી તે બાળ અવસ્થામાં આવે ત્યારે આંગળી આપી, હાથ આપી ચલાવાય અને પછી તે પોતાની મેળે ચાલી શકે, તેજ પ્રમાણે સ્ત્રી કેળવણી જે હાલ બચપણમાં છે અને બચપણમાં થઈ બાળઅવસ્થામાં આવે ત્યાં-સુધી તેને હાથ અપાય તો તે પોતાની મેળે ચાલી શકે, એટલે સ્ત્રીઓમાં માતા, પત્ની જેવાં કે સીતા, સાવિત્રી, ધ્રુવ માતા સુરતિ, પાંડવ માતા કુંતી જેવાં જોવા પામીએ.

૮ ભાષણ કરનારા, પુસ્તક લખનારા ભાર મૂકીને કહે છે કે, પુત્રીઓને માતા કેળવી શકે, પુરૂષો નહીં, પરંતુ ઇતિહાસ જોતાં એ વાત ખરી છે ? ઘણા પુરૂષોએ પોતાની પત્નીને યોગ્ય શિક્ષિકા બનાવ્યાના દાખલા શું નથી ? સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપી પતિવ્રતા કરવી એવા ઉપદેશનો કંઇ હવે પાર નથી રહ્યો, પણ પતિઓએ શિક્ષણ લઇ પોતાના દાખલાઓ પોતાની પત્નિને

આપવા એ હવે જરૂરનું છે. જેમકે રામ, શત્રુઘ્ન, વશિષ્ટ વિગેરે. વળી કંઇક અપવાદ સિવાય કુદરતની અંદર એવો કંઇક નિયમ દેખાય છે કે, માતપિતામાં જો વાત્સલ્યતા હોય તોજ પુત્ર-પુત્રીમાં વિજય જન્મ પામે એ ખરૂં છે બીજા પ્રકારે આર્યસંસારમાં પશ્ચિમના સંસારથી ઉલટું છે-કોઇ પણ સ્ત્રી પોતાની કુંવારી જીંદગી ગાળવા ઇચ્છતી નથી, કારણકે હિન્દુસંસારમાં લગ્નને ધર્મ સમજવામાં આવ્યો છે. લગ્ન એ કંઇ સાંસારિક કોન્ટ્રાક્ટ એમ નથી, પરંતુ આ જન્મ અને પરજન્મની પવિત્ર ગાંઠ છે આ છતાં આશ્ચર્યની વાત લાગે છે કે, પુરૂષો સ્ત્રીઓને માટે બેદરકાર કેમ રહી શકતા હશે? જેટલી દરકાર તેઓ પોતાની રાખે છે, તેના કરતાં પણ વિશેષ દરકાર સ્ત્રીઓની રાખવી જોઇએ.

૯ હવે સ્ત્રીઓએ પુરૂષોના ખરેખરા-સહભાગી-સહધર્મી-થવાને માટે પુરૂષોના વિચારને પહોંચી શકે એટલી શક્તિ પોતાનામાં આણવાનો યત્ન કરવો જોઇએ અને તેમ તે કરી શકે—જે પ્રમાણે ઘરની અંદર જોઇતી વસ્તુઓ, કપડાં, દાગીના વગેરે પોતાની મરજી પ્રમાણે કરાવી શકે છે, તેજ પ્રમાણે પોતાના શિક્ષણ માટે પતિની પાસે તેમજ વડિલો પાસે હઠ લઇ શકે.

૧૦ પશ્ચિમની કેળવણીનો પ્રવાહ આપણા દેશમા ઘણા બળથી વહેવા લાગ્યો છે, પણ તેના વેહેણમાં આપણા આર્ય સદ્ગુણો તણાઇ જવા ન જોઇએ. છતાં એટલું તો ખરૂં છે કે, મનુષ્યને અન્ન વિના ન ચાલે, વસ્ત્ર વિના ન ચાલે તેમ શિક્ષણ વિના પણ ન ચાલે એવું જો પશ્ચિમની કેળવણીમાં સર્વત્ર સંભળાય છે તેવુંજ આપણા આર્યસંસારમાં થવું જોઇએ અને તેમ થવાનો સમય આવી ચુક્યો છે, છતાં પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ જે હક મેળવવાને હઠ કરે છે, કજીયા કરે છે, મારફાડ કરે છે, બારીઓના કાચ ભાગે છે, આગ લગાડે છે, એવી આપણા દેશમાં કોઇકજ અભણ સ્ત્રીપુરૂષોના ઘરમાં જાહેરાતથી કદાચ ચાલતી હશે, પરંતુ પશ્ચિમમાં ભણેલા છતાં શિક્ષિત છતાં જેવું ચાલે છે તેવુ આપણા આર્યસંસારમાં આવવું ન જોઇએ. એ તો ખરૂં છે કે, હક માટેની હઠે પશ્ચિમમાં સ્ત્રીપુરૂષોના અંતર વધાર્યાં છે અને વધારે છે, અને આપણા આર્યદેશમાં ધર્મને માટેની લાગણીઓ, સન્મતિઓ સ્ત્રીપુરૂષોના સ્નેહને વધારી અંતરને દૂર કરે છે, માટે આર્ય સ્ત્રીએ તો પોતાનો ધર્મ પુરૂષો પ્રત્યે શો છે, તે બજાવવાની પુરતી કાળજી રાખવી જોઇએ. તેમ જે પુરૂષો એમ ઇચ્છતા હોય કે, સ્ત્રીઓએ પોતાની ફરજ બજાવવીજ જોઇએ તો તેઓને ગમે તે પ્રકારે સ્ત્રીઓએ સમજાવી દેવું જોઇએ કે, કુદરતી રીતે અમે અમારી ફરજ બજાવી શકીએ તેનો ઉપાય તમારી ફરજો બજાવવામાં એટલે હાથ આપવામાં છે.

૧૧ સ્ત્રીપુરૂષોનાં કર્તવ્યો હરિફનાં નથી. કારણ કે, હરિફના કાર્ય એક સરખાજ હોય છે. આપણા આર્યદેશમાં સ્ત્રીપુરૂષોના કાર્યની સીમા ભિન્ન ભિન્ન છે, એટલે હરિફનો કલહ આપણા સુભાગ્યે આપણા દેશમાં આવ્યો નથી, અને ન આવે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

૧૨ સ્ત્રીકેળવણીને ખરેખરી આગળ વધારવા માટે અને સ્ત્રીઓ પોતેજ તે લેવાને ઉજમાળ થાય ત્યાંસુધી પુરૂષોએ સ્ત્રી-કેળવણીનાં સાધનો પુરાં પાડવામાં પોતાના કર્તવ્યની સમાપ્તિ સમજવી જોઇએ નહીં, પરંતુ એ સાધનોનો સ્ત્રીઓ ઉપભોગ લઇ શકે એવી સગવડ કરી આપવાને પોતાનો હાથ કેટલાએક સમય સુધી આપવાની જરૂર છે અને તે ગમે તે ભોગે પણ એટલે કે પોતા તરફથી, ઘરના વડિલો તરફથી, ન્યાતજાત તરફથી જે હરકતો આવતી હોય તે સ્ત્રીઓના માર્ગમાંથી પુરૂષોએ દૂર કરવી જોઇએ, અને એમ થશે તો પછી હાથ પકડવાની કે આંગળી પકડવાની જરૂર રહેશે નહીં, પણ પુરૂષોએ પુરા પાડેલાં સાધનોની સુવ્યવસ્થા કરી સ્ત્રીકેળવણીને સ્ત્રીઓજ પગભર કરી શકશે, અને એમ થાય તોજ સ્ત્રીઓ સહધર્મિણી, સુમાતા વગેરે રૂપમાં પોતાનો ધર્મ બજાવતી જોવાનો વારો આવે એ બનવાજોગ છે.

કેટલીક મીઠાઇ બનાવવાની રીત.

(લેખક—અ. સૌ. દીવાળી છગનલાલ ડી. શેરપટ. કાનાનોર–મંગરોળ.)

પરદેશમાં જીવન ગાળતાં કંઇક અવર્નવી રીતે આનન્દ લઇ શકાય છે. એમાંનો થોડોક મારી બહેનોને આપું તો આપી શકાય. મારાં મોટાં બહેન તારા બહેન એ અમારાં પાડોશી છે. આ શહેરમાં અમો દેશવાળી થોડાં હોવાથી અમારામાં બહુ સ્નેહભાવ છે. દીવાળીના શુભ તહેવારના દિવસે સારી સારી વાનીઓ ખાવાની અમે કરી હતી. તારા બહેનને એવું થોડું આવડતું હતું. તેથી થોડાક દિવસ ઉપર તારા બહેને મારી પાસે આવી દીવાળી ઉપર કરેલા ઘુઘરા, સંજોરી અને શિરખિરંજ પોતાને શિખવવા માટે મને કહ્યું સખી કૃત્ય સમજી મે તેમને શીખવ્યું છે તેઓ ઘણાં ખુશ થયા છે સૌ ભણેલી બહેનો આગળ એ રીત મૂકું તો ઉપયોગી થઇ પડશે. જુઓ પહેલાં આપણે ઘુઘરા બનાવવાની રીત કહીએ.

ઘુઘરા—સવા છ શેર રવો મગાવ્યો. તેમાં દશ રૂપીયાભાર ઘીનુ મોણુ નાંખ્યું. અને પાણીથી બાંધીને એક સુંદર મલમલના લુગડાનો ટુકડો ઢાંકી તેને એક રાત્રી રાખી મકયો બીજે દિવસે તેમાંથી શેર લોટના લુવા પાડી પુરીઓ વણી પછી ચૂલા ઉપર કઢાઇ મૂકી તેમાં પંદર રૂપીઆભાર ઘી લીધું અને પૂરીઓ તળી કાઢી પછી તે પૂરીઓને ખાંડણીમાં બહુ ઝીણી ખાંડીને તેમાં સવા ત્રણ શેર ખાંડ, બત્રીસ રૂપીઆભાર શેકેલી ખસખસ પદર રૂપિઆભાર છોલીને વાટેલી બદામ અને ચાર વાટકા જેટલું ખમણેલુ ટોપરૂ એ બધી ચીજો નાખી બધું એકત્ર કરી રાખ્યું. બાકીનો જે લોટ વધ્યો હતો તેના ગોયણાંવાળી પુરીઓ વણીને દરેક પુરી ઉપર પ્રમાણેનું મિશ્રણ પ્રમાણસર મૂકી વાળી લઇ તેનાપર કાંગરા પાડયા અને એ રીતે ઘુઘરા કરી કઢાઇમાં દોઢ શેર ઘી નાંખી, ઘુઘરા તળી કાઢયા મેં ઉપર પ્રમાણે ઘુઘરા તૈયાર કર્યાં હતા. બાકી ઘણી રીતો છે. અને સવાઇ શેર રવાના ઘુઘરા કર્યાં હતા તેના પ્રમાણમાં ઉપર પ્રમાણેનું પુરણ હતું. ઓછા ઘુઘરા કરવા હોય તો તેના પ્રમાણમાં બધી ચીજ ઓછી લેવી.

સંજોરી—એમાં કાંઇ ઝાઝી કરામત નથી. એ એક જાતની સુધરેલી ગળી પુરીઓ જેવુ જ છે. સાડાચાર રૂપીઆભાર પરસુદી લઇએ તો તેમાં ત્રણ રૂપીઆ ભાર ઘીનુ મોણ નાખી લોટ બાંધી મોટી પૂરીઓ વણવી અને પછી સાડાચાર રૂપીઆભાર ખાંડ લઇને તેમાં એલાયચી એક તોલો નાખી તે પુરીના ઉપર થોડું થોડુ મૂકી તેના ઉપર બીજી પુરી ઢાંકીને બાજુઓ બંધ કરી દેવી અને પછી ચૂલા ઉપર કઢાઇ મૂકી તેમાં દશ રૂપીઆભાર ઘી લઇ સંજોરી તળી કાઢવી

શિરખિરંજ—આ એક સારો ભોજન પદાર્થ છે. તે બહુ સારો લાગે છે તેને બનાવવાની ઘણી રીતો છે પણ સાદીને સીધી રીત મને લાગે છે તે કહું છુ. બીજી માથાકુટની રીત વખત મળે કહેશું. એક શેર ભેંસનું દૂધ લઇ તેને કલઇવાળી તપેલીમાં નાખી ચૂલા ઉપર ખૂબ કઢવુ. ઉભરો આવે એટલે તેમાં પાંચ રૂપીઆભાર ચોખા નાખવા અને કડછીને ચોટે ત્યાંસુધી દૂધમાં ચઢવા દેવા. તેમા પાશેર મલાઇ નાખી તેને ફરીથી ચઢવા દેવા અને મલાઇ મળી જાય એટલે તેમાં પાશેર ખાંડ નાખી કડછીથી હલાવવુ ઉભરો આવે એટલે બે રૂપીઆભાર સારું ગુલાબજળ નાખી હલાવવું, અને પછી નીચે ઉતારવું. પછી આ ખિરંજ એક કાચ હાંડીમાં નાખી એક સરખી રીતે ખુબ ચાર છ કલાક હલાવવુ એટલે માખણના જેવા ગોળા બાજશે. હાંડીમાં કાંઇ હલાવવાને નાંખવું નહીં. આ રીત આપણામાં પ્રચલિત નથી તોપણ રસોઇની એક સાદી પણ નવી રીત છે વિશેષ હવે પછી આપણે બીજી વાનગીઓ માટે લખશું.

સ્ત્રી કેળવણી માટે મહાન્ પુરૂષોના કીમતી વચનો.

(સંશોધક—જીવકોરબેન ગજપાળ કપાસી, જૈન કન્યાશાળા સ્ત્રી શિક્ષક—અમદાવાદ.)

નામદાર મહારાજા ગાયકવાડ જણાવે છે કે—" અજ્ઞાનતા અને વિરૂદ્ધતાની સામે લડવાનું આપણું એકનું હથિયાર કેળવણી (સ્ત્રી કેળવણી) છે, કારણકે કોઇપણ ઘરમાં રહેનારાઓની જીંદગી ઉપર અસર કરવાનું, ઉછરતી ઓલાદને તરગિયત આપવાનું અને અજ્ઞાન વર્ગના લોકોને આરોગ્યતાની બારાખડી સરલપણે શીખવવાનું કામ સ્ત્રીવર્ગનું છે."

મહાન " સ્માઇલ્સ " જણાવે છે કે,—" પુરૂષોને અવકાશના સમયમાં આનંદ આપનાર સ્ત્રી એ એક રમકડું છે. એક વિચારશુન્ય ગુલામડી માત્ર થવાને સ્ત્રી સરજાયેલ નથી. તેનું જીવન તેને પોતાને તેમજ બીજાઓને સરખું જ ઉપયોગી છે—અને જે ગંભીર અને જવાબદારીવાળી ફરજો બજાવવાને તેને જીવનમાં મુકી છે, તે ફરજોનો હેતુ સફળ થાય, તેટલા સારૂ તેણીનું મગજ કેળવાયેલું અને હૃદય અનુકમ્પાથી પૂર્ણ હોવું જોઇએ "

મહાત્મા બુદ્ધ જણાવે છે કે,—" અજ્ઞાનપણું એ દુનિયાની સર્વથી મ્હોટી બદી છે. "

મહાન " હેરિસન " જણાવે છે કે,—" સ્ત્રીઓનું ખરૂં કૃતવ્ય બાળકોને કેળવણી આપવી એટલુંજ નથી; બલ્કે પુરૂષવર્ગને પણ કેળવવાનું છે. "

કવિ " મિલ્ટન " કહે છે કેઃ—" ગૃહકાર્યનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો અને પોતાના પતિના અંગમાં સદ્‌ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી એના જેવું સૌભાગ્ય સ્ત્રીનું બીજું કોઇપણ આભૂષણ નથી. "

ડૉક્ટર નૉક્સ કહે છે કે,—" નીતિ અને વૈરાગ્યનાં ગાયનો આત્મા ઉપર અસર કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેના સ્વભાવને ઉચ્ચ અને શ્રેષ્ટ બનાવે છે, ઉત્તમ વિચારો દાખલ કરે છે, ગમે તેવા કાર્યમાં ઉત્સાહ આપે છે, વ્યાકુળ થએલા સ્વભાવને શાન્તિ આપે છે, અને હૃદયમાં રહેલા દુષ્ટ વિચારોને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે છે, પણ તે સુકેળવણીને આભારી છે.

મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જણાવે છે કે—" સંતાનોના ભવિષ્યના સુખદુઃખ અથવા ઉન્નતિ એ સમસ્ત માતાઓનાંજ ગુણદોષ ઉપર સંપૂર્ણરીતે આધાર રાખે છે. દાખલા તરીકે—મ્હારામાં જે કાંઈ જ્ઞાન છે, અને મ્હારી જે ઉન્નતિ જોવામાં આવે છે તે બધાંનું ખરૂં કારણ માત્ર મ્હારી માતાએ મને આપેલું શિક્ષણ છે."

મહાભારતના શાન્તિપર્વમાં કહ્યું છે કે,—" રોગથી પિડાયેલા અથવા કષ્ટને પામેલા દુઃખી પુરૂષને અહોનિશ સ્ત્રી સમાન બીજું કોઇપણ ઔષધ નથી "

અમેરિકન વિદ્વાન સનારી જણાવે છે કે—" સાંપ્રત સમયની સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે—કારણકે તેમના બળ અને તન્દુરસ્તીપર ભવિષ્યની પ્રજાનાં આરોગ્ય અને બળનો આધાર ઘણે ભાગે રહે છે." મતલબ કે—સ્ત્રીઓને સ્ત્રીઓના પોતાના રોગોની સાધારણ માહિતી હોવી જોઇએ.

શ્રીયુત્ ગોવર્ધનરામ ભાઇ જણાવે છે કે,—" સ્ત્રીઓ એ માનવ જાતના સુખનું ખરેખરૂં સંભવસ્થાન છે—આખા લોકસમાજને સુધરવાનું એક પ્રધાન સાધન છે—આપણાં ગૃહસંસારના સર્વ સુખનું કેન્દ્ર છે. અને મનુષ્યના હૃદયને અનાયાસેજ આનંદ આપનાર કારણ છે."

કન્યાનું બળતું હૃદય

(લે૦—કન્યાવિક્રયની હોળીમાં હોમાયેલિ ઉદાસીની.)

બાપુજી ! શું તમને મ્હારી દયા નથી ? મને વેચીને શું આપ સુખી થશો !

બા ! હાય હાય ! મને જીવતીને વેચતાં તમે પણ મ્હારા બાપુને મળતાં છો ? અરે ! એના કરતાં તો હું જ્યારે જન્મી હતી ત્યારેજ મને ગુંગળાવીને મારી નાખી હોત તો કેવું સારૂં થાત ?

હે પરમેશ્વર ! હવે હદ થઇ ગઇ ? જે મ્હારા રક્ષક હતા તેજ મ્હારા ભક્ષક થયા છે !!! મ્હારી રાંકડીનો કોણ પોકાર સાંભળે ?

હે પ્રભુ ! મ્હારા મા-બાપ તો કસાઇ જેવા થઇ પોતાની હોજરી ભરવા મને વેચે છે. પણ મને જીવતા માંસને ખરીદનાર ક્યાંસુધી સુખી થશે ? મને ખરીદનાર જેમ માંસને ખરીદનાર કસાઇને ઉત્તેજન આપે છે તેમ મ્હારા અવિચારી મા-બાપને ખોટા કામમાં ઉત્તેજન આપે છે, શું એ થોડો અપરાધ છે ?

અરે લક્ષાધિપતી શેઠીઆઓ ! શું તમને લક્ષ્મી ચામડું ખરીદવાને જ મળી છે, હાય ! હાય ! તમે ધનાઢ્ય થઈ ચામડાને ખરીદી ચમાર શા માટે બનો છો ?

અરે ! આ ખોળીયારાથી જીવ ! તું શા માટે રડે છે ? અને બળાપો કરે છે ? અનંતી પાપની રાશી ઉદય આવવાથી તને આ સ્ત્રીપણું મળ્યું છે તેમાં વળી અધુરામાં પુરૂં કોઇ એવું ભયંકર પાપ ઉદય થયેલ છે કે જેથી તું પશુની પેઠે વેચાય છે. અરે પશુ ઉપર પણ ઘાતકીપણું કરનારને અપરાધિ ઠરાવી સરકાર દંડે છે પણ અરે જીવ ! તારી સાથે હદ ઉપરાન્તનું ઘાતકીપણું થાતું જોઇને કે સાંભળીને આ સંસારમાં ઈશ્વર તરીકે પાંચમો લોકપાલ રાજા ગણાય છે તેને પણ તારા વિષે કંઇ વિચાર સુઝતો નથી એ શું થોડું પાપ છે ?

અરે ઓ ભારતવર્ષ ? તું ભારત કેમ થતો નથી તારા ખોળામાં થતું આ મહા ભયંકર પાપ તું કેમ જોઇ શકે છે !

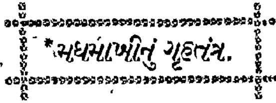
અરે વસુંધરે ! તારી છાતી ઉપર કન્યાઓના પૈસા લઇ પગ મુકી ચાલનારાઓનો ભાર તારાથી કેમ સહન થાય છે ? અરે ફાટી પડ ! જલદી તુટી પડ ! કન્યાને વેચનારાઓને ખરીદનારા પાપીઓને ગળી જા ! પાતાળમાં સમાવી દે !

હાય ! હવે કોની આગળ પોકાર કરૂં ? એ મ્હારા દેશ બાન્ધવો ! મ્હારા પૈસા લેનારા કસાઇ માબાપોની કતલથી બચાવો ! છોડાવો હું તમારો જીંદગી પર્યંત ઉપકાર માનીશ.

વિયોગી દેવીની યાચના.

(લેખક—વી. છ. શાહ-રાજનગર.)

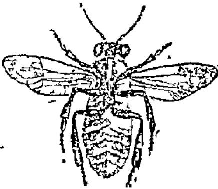
વ્હેલા પધારો હૃદય આધાર, હૃદયમણિ મ્હારારે; હું તો તરફડું તમારે કાજ, શું કહું દુઃખ હરનારારે.
તમ વિરહ દુઃખ ના સ્હેવાય, હૃદય મણિ મ્હારારે; નિશ્વાસે તે એક સહાય, શું કહું દુઃખ હરનારારે.
તમ માટે લીધો છે ભેખ, હૃદય મણિ મ્હારારે; મમ જીવન અર્પ્યું સર્વસ્વ, શું કહું દુઃખ હરનારારે.
પ્રભુ સુખ રત્ન લુંટાવતા, હૃદય મણિ મ્હારારે; બની છું સજ્જ તમ સાથે, શું કહું દુઃખ હરનારારે.
કૃપા લાવીને મમ આશ્રય, હૃદય મણિ મ્હારારે; શાંતિ અર્પો સુખે નાથ, શું કહું દુઃખ હરનારારે

*મધમાખીનું ગૃહતંત્ર.

ગૃહસૂત્રની અધિકારીણીને ગૃહિણીના ઉપનામથી એટલા માટે ઓળખાય છે કે તે ગૃહનો મંત્રી છે, મંત્રીનું પદ જેમ વજનદાર છે, તેમ તેની જવાબદારી પણ ઓછી નથી. આ જવાબદારી રૈક ઓસીગજાતિને માટે જોવાય છે. નાનાંમાં નાનાં જન્તુ–પક્ષી–પશુ અને જળચર પ્રાણીઓ માટે પણ બારીક દૃષ્ટિથી જોઇશું તો સ્ત્રીજાતિને શીર ગૃહવ્યવસ્થા અને સંતતીની સંભાળનો બોજો રહેલો હોય છે. આ વાતની વધારે ખાત્રી માટે મધમાખી જેવા સામાન્ય જોવાતાં જંતુના ગૃહતંત્રનું નિરિક્ષણ કરવા ધારૂં છું કે જેથી મારી બ્હેનોને પોતાના કર્તવ્ય અને જવાબદારીનો ખ્યાલ આવી શકે.

મધમાખીના જીવન તરફ નજર કરતાં તેની સ્વચ્છતા, સતત કામ કરવાની ટેવ, સતત સંશોધનની શક્તિ, ગૃહ બાંધવા માટે શીલ્પકળાનું જ્ઞાન, મનોનિગ્રહ, નેકટેક વગેરે ઘણા ગુણો દૃષ્ટિ સન્મુખ ખડા થાય છે. આ સઘળાનો અભ્યાસ કરવા ચાલો આપણે તેમના ગૃહમંદિરે જઇએ.

મધમાખી.

માખીઓનું ગૃહ (મધપુડો) તેઓ મોટા ભાગે વસંતઋતુમાં બાંધે છે, કેમકે તે સમયે પુષ્પોનો મોટો જથ્થો ખીલે છે એટલે તેમને ઘર બાંધવા અને ખોરાક ભરી રાખવાને મીણ તેમ જ મધનો જથ્થો મેળવવાની સારી સગવડ રહે છે. અને કામની વહેંચણી મધપુડાની પ્રજા માટે મુકરર થયેલી હોય છે, અને તેને પાર પાડવામાંજ તેઓનું સતત લક્ષ હોય છે. આ વહેંચણીમાં ૩ ભેદ મુખ્ય છે (૧) રાણી, (૨) દાસી, (૩) નર આ ત્રણે પ્રકારની માખો પોતાના શરીરના કદ ઉપરથી પણ ઓળખાય શકે છે.

રાણી.

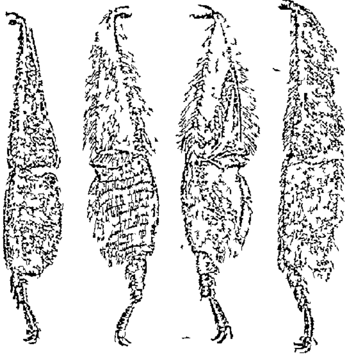

દાસી.

નર.

* 'ગુજરાતી'ના દીવાળીના ખાસ અંકનું અવતરણ.

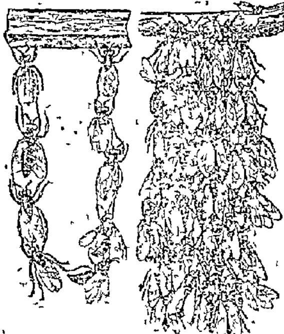
અ રાણીનો પગ. ક દાસીનો પગ આગળનો દેખાવ. ખ અંદરનો દેખાવ ગ નર–મધુકર.

રાણી એ મધપુડાના આખા સમૂહમાં એકજ હોય છે, અને તેનું કામ પ્રજોત્પત્તિ કરવી તથા તંત્ર ચલાવવાનું હોય છે. નરનું કામ પણ પ્રજોત્પત્તિમાં સહાયક બનવા સિવાય હોતું નથી. તેઓ પોતાની આખી જીંદગી સુસ્ત રીતે પડી રહેવામાંજ કાઢે છે. જ્યારે દાસીઓને અનેક પ્રકારનાં કામ કરવાનાં હોય છે. મધપુડાને બનાવવો, તેને બરાબર જાળવવો. અંદરનું કામકાજ કરવું, છોકરાંને ઉછેરવા, ખોરાક આણવો, કોષમાં ભરવો, તંગીના વખતને માટે કોષ ભરી બહારને મીણથી બંધ કરી દેવો, ચોકી પહેરો કરવો, રાણીને જોઈતો ખોરાક આપવો વગેરે કામ હોય છે. આને માટે કામની વ્યવસ્થાપૂર્વક વહેંચણી કરવામાં આવેલી હોય છે. જ્યારે રાણી ઇંડાં મૂકે છે ત્યારે દરેક કોષમાં એક એક ઇંડું મૂકે છે. જો કોષ જોઈએ તેટલો હોતો નથી તો દરેક કોષમાં બબ્બે ઇંડાં મૂકે છે. રાણી એક વખતે બે હજારથી વધારે ઇંડાં મૂકે છે. અને એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે રાણી જ માત્ર વંશવૃદ્ધિ કરવાને સમર્થ હોય છે. બાકી આખા મધપુડામાં નર બાદ કરતાં, સર્વ કુમારિકા જ હોય છે. જ્યારે રાણી ઇંડાં મૂકે છે, તે વખતે દશ બાર દાસીઓ સાથે હાજર રહે છે. જો એક કોષમાં બે ઇંડાં ભેગાં મૂકે તો, તે એકને જ રહેવા દઈ બીજાને કાઢી નાંખે છે. ઇંડાં સેવાવાની વખતે દાસીઓનું કામ વધી પડે છે. ઉમેરના કામ ઉપરાંત દાસીઓને ભવિષ્યની સંતતિને માટે ખોરાક તૈયાર કરી કોષમાં મૂકી આવવો પડે છે. વળી બીજી તપાસ રાખનારી માખીઓ જોઈ આવે છે કે દરેક કોષમાં

બચ્ચાં તૈયાર થાય ત્યાંસુધી ચાલે એટલો ખોરાક છે કે નહિ. જ્યારે ઇંડાંમાંથી ચેળ નીકળે છે ત્યારે ખોરાક મૂકી કોષને બંધ કરી દે છે અને યોગ્ય વખતે માખીઓ અને નર બહાર નીકળે છે. આ ઉપરાંત આખા મધપુડાને ખોરાક આપવાનું કામ કેટલીકને કરવું પડે છે. ખોરાકને માટે પુષ્પરજ રેણુ અને મધ એકઠું કરે છે આ ઉપરાંત ફુલ ઝાડમાંથી એક જાતનો ચીકણો ગુંદર જેવો પદાર્થ (Propolis) લઇ જાય છે. આ પદાર્થ કોષને ચકચકિત કરવામાં અને કોષમાં ફાટ પડી હોય તો પૂરવાને માટે કામ લાગે છે. પુષ્પની સુગંધ, રજ અને મધુને લઇ દાસી આવે કે તરતજ તે ખાલી કરવાને માટે કોષ તૈયાર રાખવામાં આવે છે. આવતાંની વાર કેટલીક જણને તેમાં મધ ઠાલવી દે છે એક કોષ પૂરેપૂરો ભરાવાને માટે ઘણી માખીઓને મધ એકઠું કરવું પડે છે. આમાંના કેટલાક મધથી ભરેલા કોષ વપરાશને માટે ખુલ્લા રાખવામાં આવે છે જ્યારે કેટલાકને ભવિષ્યને માટે બંધ કરી દેવામાં આવે છે.

મધપુડો તૈયાર કરવો તે દાસીઓનું પહેલું કામ છે અને તે તૈયાર કરવામાં શ્રમ, બુદ્ધિ અને વ્યવસ્થાની સંભાળ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. મધપુડો બનાવવામાં નાની અને મોટી દાસીયો સાથે જોડાય છે. મોટી દાસીઓનું કામ મીણુ બનાવી પુડાનો પાયો નાખવાનું હોય છે જ્યારે નાની માખીયોનું કામ તે પાયા ઉપર કોષ રચવાનું અને મકાન તૈયાર કરવાનુ છે આ નાની માખો બચ્ચાનુ પોષણુ કરવાનુ કામ કરનારી હોય છે.

મીણુ માખીઓના શરીરમા વિલક્ષણુ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. મીણુ બનાવનારી માખીઓ પ્રથમ પુષ્પોમાંથી સૂંઢ દ્વારા મધ ગ્રહણુ કરે છે અને ત્યાર બાદ તકડામાં કંઇ આધાર નીચે એક બાજુ એક એમ હારમાળની માફક કિંવા લોલકની માફક ટંગાઇ રહે છે. આવી સ્થિતિમા તેઓ લગભગ ૨૮ કલાક રહે છે, જે દરમિયાન તેમના શરીરમાં મીણુ ઉત્પન્ન થાય છે અને પેટની બાજુમાં ઝીણી ત્વચાની કોથળી જેને-wax bags મીણાશ્રય કહે છે, તેમા બી ગડા માફક દેખા દે છે. આવી આઠ કોથળીઓ છે. મીણુ એ કંઇ નહિ પણુ એક પ્રકારનુ રાસાયણિક પરિવર્તન, જે મધ માખીઓ ખાય છે, તેમાંથી જ મીણુ થાય છે અને એ મીણાશ્રય

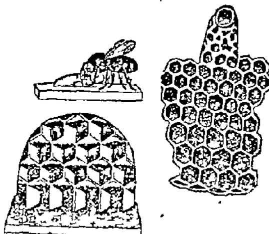

તકડામાં કંઇ આધાર નીચે એકને બીજી વળગીને હારમાળાની માફક ટંગાએલી મીણુ બનાવનારી માખીઓ.

માંની ત્વચામાંથી બહાર નીકળે છે. મીણ તૈયાર થયા પછી મધપુડો જે સ્થળે બનાવવાનો હે તે સ્થળે જાય છે; જગાને સાફ કરે છે, પાછલા પગથી મીણની રજકણ જેવી ગુટીને આગ પગ આગળ લાવી મોંમાં લે છે અને મોંમાંથી નીકળતા થુંક જેવા પદાર્થવતી મસળી મસળી ગારાની માફક ચીકણું અને નરમ કરે છે. ત્યારપછી તે જે જગોએ ચોંટાડવાનું હોય ત્યાં લગા છે. પછી બાકીના મીણને ચોટે તેવું નરમ કરી જોડે રાખી દે છે. એ પ્રમાણે સર્વ મી ખલાસ કરે છે. પણ બીજી માતા આવીને એ જ પ્રમાણે મીણ ચોંટાડે છે. આ પ્રમાણે મ પુડાનો પાયો નંખાય છે

પહેલા મીણની ગોળીઓની આ પ્રમાણે એક સીધી હાર થાય છે, જે ઉંચાઇમાં એક ઇંચ-

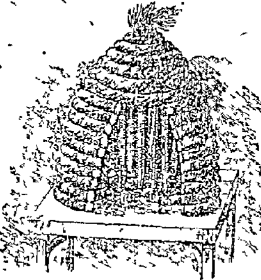
મધપુડાની બનાવટ.

મીણની ગોળીઓ.

ના છઠ્ઠા ભાગ જેટલી, ૨૪ મા ભાગ જેટલી જાડી અને અર્ધો ઇંચ લાંબ હોય છે. જો કે મધપુડો તોરણની માફક લટકતો હોય છે ખરો પરંતુ તેમાંના કોષ-(Cell) ના મુખ જમીન તરફ નથી હોતાં. પરંતુ જેમ ભુંગળીઓને કાપી આડી રાખી ક મલી કરી હોય તેમ જોનારની સામા કોષનાં મુખ હોય છે, અર્થાત્ કે એક આગળીને જાણે ઉભી ટાંગી હોય તેની માફક હોય છે. જ્યારે મીણની એક હાર ગોઠવાય કે એક દાસી આવીને વચલી ગુણી પર બેસે છે અને તેને પોલી કરવા માંડે છે. પછી બીજી આવી તેના પર કામ કરવા મંડે છે અને વધારે ઉંડી કરે છે, પછી ત્રીજી આવી તેના પર એજ પ્રમાણે કામ કરી વધારે ઉંડી કરે છે અને કોષને એક ભુંગળીના જેવી લાંબી કરે છે આ પ્રમાણે એક કોષ તૈયાર કરવામાં વીશ માખોને કામ કરવું પડે છે. આમ મીણની ગુણ કરી પછી પાછલી બાજુએથી મીણને કોતરે છે અને એક સળંગ નળીની માફક કોષને પોલો કરે છે. આ પ્રમાણે કોષની સાથે કોષને જોડી મધપુડો તૈયાર કરવામાં આવે છે મીણ બનાવનારી માખીઓ બીજું મીણ તૈયાર કરી મૂકતી જાય છે, જ્યારે એક હાર પૂરી થાય ત્યારે બીજી હાર બનાવવા મંડે છે, પણ તેમ કરતાં પહેલાં પ્રથમની હારમાંના કોષના મુખને સરખાં કરે છે, અને ચકચકિત બનાવે છે. જેમ સુતાર રંદો મારી લાકડું સરખું બનાવે અને સાફ કરે તેમ આ માખીઓ પણ કોષને કરે છે. આમ કેટલીક હાર તૈયાર થાય છે અને તેને 'પોલિશ' કર્યા પછી તે કોષમાં ભીંત બાંધવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવે છે. એ વાત લક્ષમાં લેવા જેવી છે કે પહેલી હારમાં કોષના મુખ પંચકોણ હોય છે, જ્યારે બીજી હાર ષટકોણ કોષ બનાવે છે.

તેઓ બધા કોષ સરખા બનાવતી નથી. કેટલાક કોષ ન્હાના મ્હોટા હોય છે. આમ કરવામાં તેમનો હેતુ જુદા જુદા કામમાં તેને ઉપયોગમાં લેવાનો હોય છે. પહેલાં તો કોષમાંના કેટલાકમાં બચ્ચાં ઉછેરવામાં આવે છે. કેટલાકને મધ ભરી રાખવાના ભંડાર તરીકે વાપરે છે. કેટલાક કોષ નરને ઉછેરવા માટે ને તેમને રહેવાને માટે જુદા હોય છે. દાસીઓના બચ્ચાને માટે જે કોષ નિર્માણ કર્યાં હોય છે તે ન્હાના હોય છે તેમનો વ્યાસ ૨૬ હોય છે. જ્યારે જેમાંથી નર ઉત્પન્ન થવાના હોય તે કોષ ૩ઙ્ક વ્યાસના હોય છે. જો મધનો જથ્થો વધારે હોય તો તે કોષની આસપાસ ચણતર કરી ઉંચા કરે છે. રાણીને માટે ખાસ જુદી તરેહનો કોષ તૈયાર કરવામાં આવે છે.

મધપુડાની અંદરના રાણીના રાજમહેલનો દેખાવ.

જે કોષમાં રાણી રહે છે તેનો ઘાટ જુદી તરેહનો હોય છે તે સંબગોળ કે જમરૂખને મળતો હોય છે. તે કોષનું મુખ જમીનભણી હોય છે અને વીજળીની બત્તીપર જે કાચનું સંબગોળ ઢાંકણું હોય છે તેને મળતો તેનો આકાર હોય છે. આવા કોષ ત્રણ કે ચાર હોય છે અને ત્રીશથી વધારે હોતા નથી. આ કોષ તૈયાર કરવામાં એક મધમાખના સામાન્ય કોષ કરતાં સો ગણું મીણ જોઈએ છે. રાણીનો મહેલ બાંધવાને માટે જે મીણ વાપરવામાં આવે છે તે એટલું ઉત્તમ હોતું નથી. કારણકે મીણ વધારે ખપે છે. રાણીના કોષમાંજ જેમાંથી રાણી થવાની હોય એવાં ઇંડાં મૂકવામાં આવે છે

એક મધપુડામાં ૧,૨૦,૦૦૦ કોષ હોય છે તેમાં બધી મળી ૮૦,૦૦૦ થી ૯૦,૦૦૦ માખીઓ હોય છે. ઇંડાં મૂકવાં હોય ત્યારે ૧૦,૦૦૦ કોષ તેમાં રોકાયલા હોય છે. ૧૬,૦૦૦ ઇલ્લીઓ (larves) હોય, છે જ્યારે ૪૦,૦૦૦ કામ કરનાર દાસીઓ વગેરે ઉત્પન્ન થતી હોય છે.* જ્યાં આટલી મોટી વસ્તી હોય ત્યાં કામની વ્હેંચણી નિયમબદ્ધ હોવી જોઇએ, એક મધપુડો એ એક ન્હાનું પ્રજાસત્તાક રાજતંત્ર છે. એમાં રાણીની સત્તા શ્રેષ્ઠ છે ખરી, પરંતુ રાણીને પણ પ્રજાની મરજી અનુસાર વર્તવું પડે છે ને અમુક નિયમનું યથાર્થ પાલન કરવું પડે છે, એક મધપુડામાં કેટલીકને દાઇઓ તરીકે કામ કરવું પડે છે. આયા તરીકે છોકરાં સંભાળવાં પડે છે. રાણીની તહેનાતમાં પરીચારિકા તરીકે રહેવું પડે છે. ઘરચાકરી કરવી પડે છે. પવનની આવજા સંભાળવી. પાંખોથી પવન ઉડાડવો, ઘર બાંધનાર તરીકે, કેટલીકને કડિયાનું, કેટલીકને સુતારનું, કેટલીકને ઇજનેરનું, કેટલીકને ભંડારીનું, કેટલીકને રસાયણવેત્તા (chemist) કે મધ બગડી ન જાય અને તે માટે

તેમાં 'ફોર્મિક એસીડ' ડંખમાંથી નાંખી, શુદ્ધ રાખવાનું ઘર અને રસ્તા સાફ કરવાનું, કેટલીકને મુડદાં બહાર ફેંકી દેવાનું, કેટલીકને દરવાનનું, કેટલીકને મધપુડાના રક્ષકનું કામ કરવું પડે છે. આ સર્વ એક યંત્રની માફક ચાલે છે.

સ્રીયારાજ્યમાં પુરૂષની માઠી દશા.

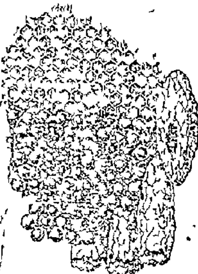
આબાદ સ્થિતિના મધપુડામાં ૪૦૦ થી ૫૦૦ અને નબળી સ્થિતિના મધપુડામાં ૪,૦૦૦ થી ૫,૦૦૦ હજાર નર હોય છે. તેમનું કામ આગળ કહ્યું તેમ વંશવૃદ્ધિમાં ઉપયોગી થઇ પડવાનું છે. વંશવૃદ્ધિ એકલી રાણીજ એમની મદદથી કરી શકે છે. રાણી એક વખત અમુક સમયે બહાર ઉડી જાય છે. આ ટોળું તેની પાછળ ઉડે છે. રાણી દૂરને દૂર ઉડી ન્હાસે છે, તેને પકડતાં પહેલાં કેટલાક થાકી જાય છે. દસબાર ભાગ્યે તેની સાથે રહે છે, તેમની સાથે રમત કરતી, પ્રીતિ દેખાડતી, બંગરપણ કરવા દીધા વગર હજી તે વધારેને વધારે દૂર ઉડી જાય છે અને એકાદની સાથે તે કાર્ય નિષ્પન્ન કરે છે, પછી તરતજ પાછી ફરે છે. રાણી ગર્ભવંતી થઇ કે તરત તેજ દિવસે સર્વ પુરૂષને મારી નાંખવાનો હુકમ કરે છે. મધપુડામાંની રક્ષકો, દાસીઓ સર્વ પુરૂષપર તુટી પડે છે ને તેમની પાંખો તોડી નાંખે છે. તેમને માર મારે છે અને ડંખ દઇ પ્રાણ લે છે, જો ભોગજોગે કોઇ ન્હાસી જવા પામે તો ખોરાકને માટે ભુખ પાછો મધપુડામાં હેલે છે. પાછો આવતાંની વાર માખીઓ તેને જીવતો છોડતી નથી. જ્યાંસુધી વંશવૃદ્ધિનું કામ થયું ન હોય ત્યાંસુધી આ પુરૂષોને માખીઓ ખવરાવે છે, તેમની દરેક સંભાળ લે છે, મધપુડામાં તેમને કોઇ દિવસ કામનો શ્રમ લેવો પડતો નથી ખાવું અને સુઇ રહેવું, એ સિવાય કંઇ તેઓ જાણતા નથી, સુસ્ત માણસની માફક પડ્યા રહે છે, તેમનું જીવન લાંબું હોતું નથી, કામ થઇ રહ્યા પછી ડંખ દઇ મારી નાખી તેમનાં મુડદાંને મધપુડાની બહાર ફેંકી દે છે. આ કાર્ય કઠોર કર્તવ્યને અંગે કરવામાં આવે છે

રાણી.

ઉપર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે આખા મધપુડામાં રાણી માત્ર ઈંડા મૂકી શકે છે, ત્યારે એ ઈંડાંમાંથી રાણી શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજાં ઈંડાંમાંથી નર અને વિશેષે દાસીઓ શાથી બને છે ? એ જાણવા જેવું છે. જે ઈંડાને રાણીના જેવા મોટા કોષમાં મૂકવામાં આવે છે, તેમાંથી રાણી ઉત્પન્ન થાય છે તેની ખાસ સંભાળ લેવામાં આવે છે અને ખાસ ખોરાક આપવામાં આવે છે, આથી કરીને તેના શરીરની રચના ભિન્ન પ્રકારની બને છે. બીજો કંઇજ ફેર હોતો નથી, કારણ કે જો રાણી મરી જાય તો સામાન્ય ઈંડાંમાંથી તેવોજ ખોરાક આપીને, તેને સેરી મોટી કરી રાણી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, જો કે આ પ્રમાણે જે ઈંડાંમાંથી દાસી ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના હોય તેમાંથી ખાદ્યદ્રવ્યના ફેરફારથી રાણી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે ખરી પણ તે રાણીમાં અને નૈસર્ગિક રીતે ઉત્પન્ન થયેલી રાણીમાં ભેદ છે. એટલે જેમ કુપાત્રને શ્રીમંતાઇમાં ખરી શ્રીમંતાઇનાં દર્શન થતાં નથી તેમ આ રાણીના ગૌરવમાં ફેર રહે છે.

રાણીને તેની પ્રજા અપૂર્વ માનની નજરથી જુએ છે. તેની અતિશય સંભાળ રાખે છે.

તેની પર અપાર મમતા રાખે છે. તેને માટે ઉત્તમોત્તમ સુગંધપૂર્ણ મધ તૈયાર રાખે છે. તેની આસપાસ રક્ષક રાત દિવસ ચોકી કરે છે. તેને ઇંડાં મુકવા માટે કોષ તૈયાર કરે છે. તેની પરિચારીકાઓ તેને સાફ કરે છે અને ખવરાવે છે. જો તેને કંઇક અકસ્માત્ થાય તો આખો મધપુડો ખળભળી ઉઠે છે. અને આક્રંદ કરવા મંડે છે. તેના અવાજની સાથે તેની આજ્ઞા અમલ મુકવા સઘળા તેની સેવામાં હાજર થાય છે. (માત્ર નૈસર્ગિક રીતે ઉત્પન્ન રાણીજ આ પ્રમાણે અવાજ કરી શકે છે. ઇતર ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન કરેલી રાણીને આ શક્તિ હોતી નથી, જો મધપુડાને હાની પહોંચે તો પ્રથમ રાણીના રક્ષણને માટે ઉપાય યોજવામાં આવે છે. જો ટાઢને લીધે કે ખાદ્ય સામગ્રીના અભાવને લીધે હજારોને મરી જવાનો વખત આવશે, છતાં રાણી માતાને તેઓ છેલ્લુ મધનું ટીપુ હશે ત્યાંસુધી બચાવશે, કારણ કે, જ્યાંસુધી રાણી જીવતી છે ત્યાંસુધી કુમારિકાઓનું નગર સહિસલામત છે.

રાજમહેલમાં રાણી માટેના કોષ.

જો રાણી મરણ પામે અને ઇંડામાંથી રાણી ઉત્પન્ન કરવાની સંભાવના ન હોય કિંવા ઇંડા જ ન હોય તો આખા મધપુડાના નાગરિકોનું જીવન નષ્ટ પામે છે. બચ્ચાંની સભાળ કોઇ લેતુ નથી. દાસીઓ કામ કરતી નથી. ખોરાક લાવનારા ખોરાક લેવા જતા નથી, સર્વ કામ બંધ પડે છે અને સર્વ જણ મૃત્યુશરણ થાય છે. જ્યાં સુધી રાણીને જીવતી જુએ છે, ત્યાંસુધી તેમની ગમે તેવી વિપદ્ગ્રસ્ત દશામાં પણ આશાનો સચાર રહે છે. રાણીને કેદ કરો કિંવા પકડીને અન્યત્ર લઇ જાઓ તો થોડા સમયમા મધપુડાનો ધ્વંસ થાય છે, પણ આવી સ્થિતિ ભાગ્યે જ આવે છે. કારણ ઉપર કહ્યુ તેમ ઇતર ઇંડામાંથી તેઓ રાણી ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

રાણી એક દિવસમાં બે હજાર ઇંડા મુકે છે. લગભગ દસ હજારથી વધારે ઇંડાં સાથે સેવાય છે. આ પ્રમાણે જોતાં એક મધપુડામાં આ સર્વનો સમાવેશ ક્યાં કરવો ? જ્યારે મધપુડાની આવી સ્થિતિ થાય છે, અર્થાત્ કે સખ્યાં વધી જાય છે ત્યારે રાણી અને મધપુડાના વસનારા બીજે સ્થળે જવાનુ યોગ્ય ધારે છે. જતાં પૂર્વે રાણી પોતાના રાજકોષમાં અમુક દિવસને અંતરે ઇંડા મૂકે છે. આમ કરવાનું કારણ એટલુ કે બધી રાણીઓ સાથે ઉત્પન્ન ન થાય. આમ ઇંડા મૂક્યા પછી રાણી ગૃહત્યાગ કરવાની તૈયારી કરે છે. આખા મધપુડામાં ખળભળાટ થઇ રહે છે. નિશાની આપનાની વાર ૭૦ કે ૮૦ હજારમાંથી ૫૦,૦૦૦ કે સાઠ હજાર નાગરિકો નગર ત્યાગી જતા રહે છે. જો ભોગજોગે ખરાબ ઋતુને લીધે કે અન્ય કારણસર ગૃહત્યાગ કરવામાં વિલંબ

થાય અને જો તે દરમિયાન, ઈંડામાંથી રાણી તૈયાર થાય તો જૂની અને નવી વચ્ચે દ્વંદ્વયુદ્ધ થાય અને બેમાંથી એક કિંવા બન્ને મરે ત્યાંસુધી ચાલે છે. આટલા માટે જ્યાંસુધી વૃદ્ધ રાણી જાય નહિ ત્યાંસુધી દાસીઓ નવી રાણીને કોષમાં કેદ કરી રાખે છે કેટલાકનું એમ પણ માનવું છે કે બીજી ઉત્પન્ન થતી નવી રાણીઓનો નાશ ન કરે માટે તેને કેદ રાખે છે, અને જ્યારે કેદમાંથી છુટકારો કરે ત્યારે પણ કેટલાક રક્ષક સાથે રહે છે તથા જરૂર પડે તો તેને એ કામ કરતા અટકાવે છે. પરંતુ જો વધારે રાણીની જરૂર ન હોય તો રાજકોશમાંની ઉત્પન્ન થતી રાણીઓ નાશ કરવા દે છે.

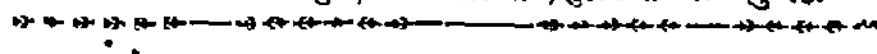
માખીનું ગૃહમંદિર જે ઉપયુક્ત દૃષ્ટિએ આપણે જોઈ ગયા તે ઉપરથી જોવાયું હશે કે તેણીયો ઘરના પાયાથી ઠેઠ તેના માટે જોઈતો ખોરાક વગેરે લાવવા, સંભાળવા અને વ્યવસ્થા કરવાનાં દરેક કામ ખંતથી કરે છે તેમ મારી બ્હેનોએ ઘરનાં વડીલ (માતા કે સાસુ) ની આજ્ઞામાં રહી દરેક કાર્ય કરવાનું છે. વળી જેમ માખીઓ કોઈપણ જાતના ફૂલ સાથે બેસી બેદ વગર ગુંજન કરવાથી કિંમતી મધનો જથ્થો એકઠો કરી શકે છે તેમ આપણે કાંઈ પણ ભેદ વગર દરેક પાસેથી સદ્‌બોધ ગ્રહણ કરીયે તો કે જેથી સત્કર્મનો કીમતી ખજાનો મેળવી શકાય છે

તેમજ માખીયો પોતાની ખોરાકીનો ભંડાર ભરી રાખવા અને તેને સ્વચ્છ રાખવાને સંભાળ રાખે છે, અને ગૃહકાર્યને નિયમીત રીતે વહેંચીને કંઈ પણ ખામી આવવા દેતી નથી તે વગેરે અનેક ગુણો માખીના જીવનમાંથી બ્હેનોએ શીખવા જેવા છે.

પ્રજાકિય સ્ત્રી કેળવણી.

(વક્તા—મીસીસ સરોજીની નાઈડુ.)

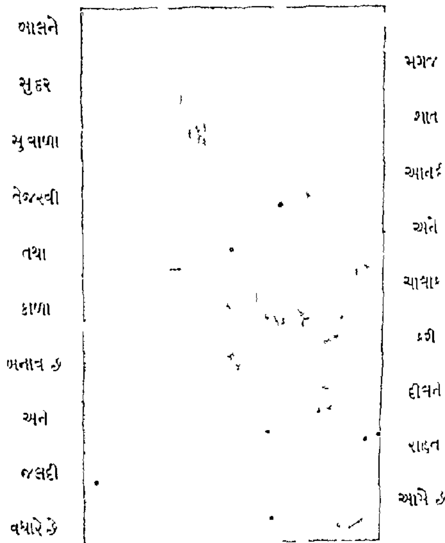
મીસીસ સરોજીની નાઈડુએ લાહોરના બ્રેડલો હોલમાં ગઈ તા. ૬ ઠીએ પ્રજાકિય સ્ત્રી કેળવણી ઉપર ભાષણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે તમો સ્ત્રીપણાની મોટી મોટી વાતો કર્યા કરો છો, તમો સાવિત્રીનું દૃષ્ટાંત આગળ ધરો છો, પણ પ્રજાકિય જીવનના આત્માને મોતની ઉંઘમાંથી જાગૃત કરવાને જે સત્તા આજની સાવિત્રીઓને જોઈએ છે તે તમો તેમને આપતા નથી. આજની હિંદી છોકરીઓ પોતાની વધી અને નાનીને જુની ઉપમા તરીકે ગણે છે પણ જે સુધારો અને કેળવણી તેમના વડીલોએ સંપાદન કર્યા હતા તે જ ખરેખર ઉચ્ચ અને સંપૂર્ણ હતાં. હાલની છોકરીઓ પશ્ચિમની છોકરીઓના જેવી ખુબસુરતી ધરાવતી નથી તેમજ પૂર્વનો ટેક અને મોભો તેમનામાં નજરે પડતો નથી. પ્રજાકિય સ્ત્રી કેળવણી—દેશી ભાષામાં આપવાની હું હિમાયત કરૂં છું અને તેનો અભ્યાસક્રમ એવી રીતે રચવો જોઈએ કે ભવિષ્યની હિંદી માતાઓ આગલા જમાનાની માતાઓની માફક પોતાના ઘરની અધિષ્ઠાત્રી બની રહે.

કામીનીયા હેરઓઇલ.

(મળ્યાબાદ ચાંદ, સર્ટીફીકેટો અને અભીપ્રાયો મળ્યા છે.)

બાટલીની કિં૰ રૂ ૧-૦-૦ વી પી ૦-૪-૦ ત્રણ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦ પોસ્ટ ૦-૭-૦

લખો—એંગ્લો ઇન્ડીયન ડ્રગ કેમીકલ કું૦ જુમામસજીદ-મુંબઈ

એજન્ટ અમીચંદ દયાળભાઈ અને કું૦ મોટી ટોચ-ભાવનગર

પુસ્તક ૨ જું અંક ૩ જો.

આ. પ્રે. મંગળાબાઇ મોતીલાલ-મુંબઈ.

સ્ત્રીસુખ દર્પણ.

ગીતિ.

દર્પણ સ્ત્રીના સુખનું, ગૃહ મંદિર શોભાવે પતિ સંગે;
પુષ્પ પાંખડી અર્પી, જીવન સફલ નીજ કરી ઉછરંગે.

તંત્રી, શેઠ દેવચંદ દામજી-કુંડલાકર. વ્યવસ્થાપક, ગુલાબચંદ લલ્લુભાઇ શ્રદ.-ભાવનગર.

પુ. ૨ જું. મે-૧૯૧૮ અંક ૩ જો.

મહાત્મા કેશવચંદ્રસેનનો સંદેશો.

સ્ત્રી જાતિની માનસિક રચના તરફ લક્ષ આપીને અને સમાજમાં એનું કામ અને એનું સ્થાન શું છે તેનો વિચાર કરીને વિશિષ્ટ સ્થિતિને અનુરૂપ એવું શિક્ષણ આપવું એ આપણો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ. સ્ત્રીજાતિનું કાર્ય ક્ષેત્ર અને કર્તવ્ય પુરૂષની માફક સામાન્ય નથી પણ તેથી કંઇ ઔર વિશિષ્ટ છે. તેથી તેનું શિક્ષણ પણ કંઇક વિશિષ્ટ હોવું જોઇએ એમ સૌ કોઈ કબુલ કરશે. સ્વાભાવિક અને રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ અને ખરેખર હિંદુ સ્ત્રી કેવી હોવી જોઇએ તે ધ્યાનમાં લઇને સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપવું એ આપણા અંગીકૃત કાર્યનો મુખ્ય હેતુ હોવો જોઇએ. સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ ઇષ્ટ છે પણ સમયને અનુવર્તિને ન હોય એવા ધમપછાડામાં તમે પડો નહીં. તમે તમારી પોતાની સ્ત્રીને સંસ્કારી બનાવો પણ શીરજબરીથી ખોટો ડાકડીમાક તેના ઉપર લાદો નહીં. પારકાં નવા નવા રીતરીવાજોના ડોળ ઉપર ખોટી સંસ્કૃતિ પડવાનું કાર્ય નિરર્થક છે. તેથીજ આજે હિન્દુસ્થાન અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું છે. ધાર્મિક અને સામાજીક ઉન્નતિમાં પ્રગતિ સમયાનુસાર થઇ હોય તેની હરકત નહીં પણ તે અખંડ, ચિરસ્થાયી અને રાષ્ટ્રીય હોવી જોઇએ. પારકા દેશનું કેવળ અનુકરણજ કરીને કોઇપણ ઉચ્ચતર હેતુ ધ્યાનમાં નહીં લેવાથી કરેલા કાર્ય આજ નહીં તો કાલ પણ નિષ્ફળ જવાના એ ધ્યાનમાં રાખો.

મયુરભંજનાં ના૦ મહારાણી સાહેબ સૌ૦ સુચારૂદેવી.

વિષ વોસિરિ.

[એક ઐતિહાસિક કથાનક]

(લેખક-રા. રા. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.)

પરિચ્છેદ ૧૦ મો.

પર્યટન.

આવાના જ વેશમાં એકલો પર્યટન કરતો કુમારપાળ કેટલેક વખતે ખંભાતમાં જઇ પહોંચ્યો. ખંભાતના પાદરમાં આવતાં જ તેને જૈનાચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિનો મેળાપ થયો. તે કુમારપાળને એવા વિલક્ષણ વેશમાં પણ ઓળખી ગયા અને પોતાને ઉપાશ્રયે તેડી ગયા. ખંભાતમાં હેમાચાર્યે કુમારપાળને ઉદયન મંત્રીના રક્ષણ હેઠળ સોંપ્યો. એ પ્રમાણે કેટલાક વખત સુધી કુમારપાળ ઉદયનના ઘરમાં રહ્યો, પરન્તુ એ વાતની ખબર સિદ્ધરાજને પડ્યા વિના રહી નહિ. કુમારપાળ ઉપરનો દ્વેષ સિદ્ધરાજના મનમાંથી હજી પણ દૂર થયો નહોતો તેથી તેણે કુમારપાળને પકડી લાવવા સારૂ એક સરદારના હાથ હેઠળ ફોજ મોકલી. કુમારપાળ ક્ષત્રિય હતો, પરન્તુ સિદ્ધરાજના જુલમથી નાસી ગયો હતો. તે ઉદયનને ઘેરથી નીકળીને આત્મરક્ષણને સારૂ ઉપાશ્રયમાં હેમાચાર્યની પાસે આવ્યો. હેમાચાર્યે તેને પોતાના પુસ્તકભંડારમાં છુપાવ્યો.

સિદ્ધરાજે મોકલેલો સરદાર આખા ખંભાતનગરમાં કુમારપાળની શોધ કરવા લાગ્યો પરંતુ તેનો કાંઇ પત્તો મળ્યો નહિ. છેવટે રાજાના માણસો ફરતા ફરતા હેમાચાર્યના ઉપાશ્રયમાં આવી પહોંચ્યા અને તેમણે તેમને કુમારપાળની ખબર પૂછી. હેમાચાર્યે તે વખતે કુમારપાળને બચાવવાને જૂઠું બોલવામાં પાપ માન્યું નહિં અને રાજાના માણસોને " અહીં કુમારપાળ નથી " એવું કહીને પાછા કાઢ્યા. રાજાના માણસો ગયા એટલે કુમારપાળને પાસે બોલાવીને હેમાચાર્યે કહ્યું. " તારા શિરપરનું મોટું વિઘ્ન ટળી ગયું; હવે તને થોડા વખતમાં સુખ મળશે."

કુમારપાળ હાથ જોડીને બોલ્યો. " મહારાજ ! આપનાં દર્શન થયાં ત્યારથી જ અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિની પ્રાપ્તિ મને થઇ ચૂકી છે. એમ હું માનું છું. આપની ચરણસેવા મને નિરંતર મળે તેમાંજ મારૂં કલ્યાણ છે. આપની કૃપાથી હું સર્વત્ર નિર્ભય છું.

यं पालयन्ति विनिपावनया हि नित्यं ।
किं पीडयते विषधरैः स कदाघनापि ॥

કેટલોક વખત પછી ઉદયનમંત્રીએ રસ્તાનું ખર્ચ આપીને કુમારપાળને ખંભાતમાંથી વિદાય કર્યો, કારણકે એકજ સ્થળે રહેવામાં હવે તેને માટે જોખમ સમાએલું હતું. ત્યાંથી ફરતો ફરતો કુમારપાળ વડોદરે આવ્યો, ત્યાં એક વાણીયાની દુકાને ખાવાને માટે ચણા માંગ્યા. વાણી-

યાએ કહ્યું કે " પહેલાં પૈસા આપો, પછી ચણા મળશે. આથી કુમારપાળને ગુસ્સો આવ્યો, અને મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી. એથી બ્હી જઇને વાણીયાએ કુમારપાળને ચણા આપ્યા અને કુમારપાળ શાંત થયો. ત્યાંથી નીકળીને કુમારપાળ ભરૂચ પહોંચ્યો. ત્યાંના એક જ્યોતિષીને તે મળ્યો જોશીએ તેજ વખતે કાળી ચકલીને મુનિસુવ્રત સ્વામીના મંદિરના ધ્વજાદંડ અને કળશ ઉપર બેસી આનંદથી કાંઇ ખાતી તથા બોલતી જોઇ, તે ઉપરથી શુભ શકુન માનીને કહ્યુ કે થોડા વખતમાં તારો ઉદય થશે ત્યાંથી નીકળીને કુમારપાળ કોલ્હાપુર પહોંચ્યો. ત્યા એક-સર્વાર્થસિદ્ધ નામના યોગીને તે મળ્યો તે યોગીએ પ્રસન્ન થઇને તેને રાજ્યપ્રાપ્તિ તથા ધનધાન્યપ્રાપ્તિ કરાવાવાળા બે મંત્રો આપ્યા. એ મંત્રોની સાધના કુમારપાળે સફળતાથી કરી. ત્યાંથી નીકળીને કુમારપાળ કોરકદેશના કાંતિપુર નગરમાં ગયો અને ત્યાં થોડો વખત રહીને કોલ્લપટ્ટણ જઇ પહોંચ્યો કોલંબના રાજાએ કુમારપાળને ઓળખીને તેનો ભારે સત્કાર કર્યો, એટલુ જ નહિ પણ કુમારપાળની યાદગીરી માટે પોતાના રાજ્યમાં કુમારપાલેશ્વર નામનો મોટો પ્રાસાદ બંધાવ્યો. કુમારપાળ ત્યાંથી પ્રતિષ્ઠાનપુર વગેરે અનેક નગરો જોતો માળવામાં જઇ પહોંચ્યો તે મુલકમાં તે ઉજ્જયની નગરમાં પોતાના ભાઇઓ તથા સ્ત્રી વગેરેને મળ્યો. પણ ત્યાં કુમારપાળે મોટા આશ્ચર્ય સાથે પોતાના પરમમિત્ર વોસિરિને પોતાની પત્ની તથા ભાઇઓની સેવામાં ઉપસ્થિત થએલો જોયો । તેને જોતાં જ કુમારપાળ હર્ષાશ્રુસમેત તેને ભેટી પડયો અને બોલ્યો " વોસિરિ ! તું વળી અહીં કયાંથી આવ્યો ? "

" મહારાજ ! આપની સેવા અધુરી રહી તેથી મારી આ ભવની તપશ્ચર્યા પણ અધુરી રહી જાય તેમ હતુ. આપના તો કશા સમાચાર મળ્યા નહિ. એટલે પછી આપના કુટુંબની સેવા કરીને મારી તપશ્ચર્યા પૂર્ણ કરૂં છું." વોસિરિએ ઉત્તર આપ્યો.

એ અદ્વિતીય સેવાનો બદલો પોતે કેવી રીતે વાળી શકશે તેનો મોટો વિચાર કુમારપાળને થવા લાગ્યો. પોતાના ૫૦ વર્ષના જીવનમાં કુમારપાળે કોઇપણ આવો મિત્ર જોયો કે સાંભળ્યો નહોતો.

ઉજ્જયિનીમાંથી પોતાની સ્ત્રી તથા વોસિરિને લઇને કુમારપાળ ઉદયપુર નગરમાં ગયો. ત્યાંથી તે ચિત્તોડ ગયો. ચિત્તોડમાં થોડો સમય ગુજારીને તે પટ્ટણનગરમાં ગયો. ત્યાંથી જુદાં જુદાં નગરોમાં પર્યટન કરીને છેવટે તે ગુજરાતના પાટનગર પાટણમાં આવી પહોંચ્યો. (ચાલુ)

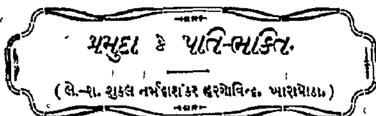
સુધરેલ ચરડો,

શ્રીયુક્ત-સવૈયા.

(લે૦-રા. ગોપાલજી હરીભાઇ દેશાઇ-વેરમાકર.)

વસ્ત્રાગી આ જગમાં વાધી ફેશનમાં જન સૌ ફરતા,
ખાવા ઘરમાં મળે નહી પણ ઉપર ભપકો બહુ કરતા.
સ્ત્રીઓના સમુદાય મહી પણ જ્યાં ત્યાં ચર્ચા એ ચાલે,
બારીક વસ્ત્રો અંગ સજીને કંઇ કંઇ સ્ત્રી મોજે માહલે.

કોઇ નારી મન ખ્યાલ કરે છે આ દુનીયા સૌ છે સુખી,
ફેશનમાં ફરતી સૌ સ્ત્રીઓ મારે સીદ થાવું દુખી;
અર્ધ નગ્ન ફરવાથી કઇ જન રસીયા મુજપર લોભાશે,
ફરીશ ફાંકડી થઇને હું તો મન ગમતા ભોગો થાશે.
કનકતારા કેરી બંગડી મુજહાથે બહુ શોભે છે,
રાજા વરગની એથી સારી પેહરવા મન લોભે છે;
શીર કેશોની વેણી ગુંથી સુંદર શેંથા પાડીશું,
ભરી બજારે ચાળા કરતાં ઠમકે ઠમકે ચાલીશું.
ઉંચી એડીના બુટો પેહરીશ પાવીશ પણ હમેશ ત્યરો,
ગોળા વિના હવે ન ચાલે શોખ અધુરો નહીં રહેશે;
ભરી મુખ તાંબુલની પટી મુખડું રાતું કરવું છે,
જુવાનીનું જોર જણાવી નજરે નરની ફરવું છે.
પહેરવેશ પુરાતન કેરો (અમ) સુધરેલાને નહીં ફાવે,
રંગ બેરંગી ભાત ભાતની ફેશન ફેન્સી બહુ આવે,
ઉર એવી ઉર્મીઓ ધારી નારી કંઇ વંઠી ચાલી,
વિષય વાસના અતીશે ફેલી આખર મન રહે છે બાળી.
પતી પોતાનો રીઝવવામાં દુખીયારી બહુ થાતી છે,
પર પુરૂષનો પ્યાર મેળવતાં ભવે માર પણ ખાતી છે;
જેવી સ્ત્રી તેવીજ પ્રજાથી દુનીયા આગળ વધતી છે,
અધોગતીમાં આર્ય પ્રજા આ દીવસે દીવસે જાતી છે.
પ્રાચીન કાળની આર્ય સતીઓ પરનો સ્પર્શ નહી કરતી,
બંગડી પહેરવા કારણ આજે મલેચ્છ કરમાં કર દેતી;
પતી જીવનનું પૂર્ણ સુખ લઇ મુવા પછી પણ સંગ જતી,
કુંચન વર્ણી કાયા બાળી પીયુની સંગે ભસ્મ થતી.
તેવી સતીઓ હીંદભુમીપર હાલ નથી કો મેં દીઠી,
વિષય અંધ ને વ્યભિચારણી કુલટાઓ ઘર ઘર બેઠી;
વડીલ શું વઢકારી થઇને ઝાઝા બોલો બોલે છે,
સાસુ સાસરો જેઠ પતી એ સૌને તરણે તોલે છે.
યુગ આજે બદલાયો જાણો ખરો કળીયુગ આવ્યો છે,
અન્ય દેશ સુધારે ચડતાં આર્ય દેશ બદલાયો છે;
દેશ સુધારા કારણ સુંદર છંદ બનાવ્યા ગોપાળે,
વાચીને અંતરમાં ધરજો કષ્ટ પ્રભુ સહુના ટાળે.

પ્રમુદા કે પતિ-ભક્તિ.

(લે.–શા. શુકલ નર્મદાશંકર હરગોવિન્દ. ખારાપાટ.)

"પ્રભુ રાજી, જગત્ રાજી; પરોપકારે, હૃદય રાજી."

સુવર્ણપુરમાં અષાડ પૂર્ણિમાની સાંજે "મહામંદિર"માંથી અસંખ્ય સ્ત્રી-પુરૂષોના વૃન્દો દર્શન કરી પોતપોતાના સ્થાન પ્રતિ પ્રયાણ કરી રહ્યાં હતાં, જે મહિના કેટલાએક ભાવિક સજ્જનો "ગોવર્ધનનાથકી જય"ની પ્રચંડ અને ઉત્સુક ગર્જનાઓથી સરીયામ રસ્તાને ગજાવી મુક્તાં આગળ ચાલતાં હતાં. આથી મહામંદિરમાં આનંદોત્સવ સાથે માંગલિક મહોત્સવ ઉજવાયો હોય, એમ દૃષ્ટિગોચર થતું હતું મહામંદિરના તદ્દન નજીકના ભાગમાં એક વિશાળ ગૃહસ્થાલય આવી રહેલું હતું, જેના અગ્રભાગમાં સુગંધિદાર પુષ્પઝાડના રોપાઓનાં કુંડાઓ ઉત્તરોત્તર ગોઠવી મૂકેલાં હતાં, જ્યારે મધ્યમાં વારિ-યંત્ર આવી રહેલું હતું. ગૃહસ્થાલયને આગળ ખુલ્લી ગેલેરી કાઢવામાં આવી હતી, જેમાં એક કૌમારી ખુરસી ઉપર બેઠેલી હતી, જેનું વય બારેક વર્ષનું હોય તેમ તેની મુખ-મુદ્રા ઉપરથી અડસટવામાં આવતું હતું. બાર વર્ષની કૌમારીની ઉત્સાહિ ચંચલતા પ્રેક્ષકવર્ગને આકર્ષણ કરતી હતી. વર્ષાદથી જમીન તદ્દન ભીંજાઇ ગઇ હતી, જેથી સ્ત્રી-પુરૂષો વિગેરે ધીમે પગલે પોતાના કાર્ય માટે આવજાવ કરી રહ્યાં હતાં. તે કૌમારી પોતાના હાથમાંના પુસ્તકમાં દર્શાવેલા વિચારો પરત્વે નિદીધ્યાસ કરી રહી હોય તેમ ધ્યાનસ્થ બેઠી હતી, તે અરસામાં સામેથી કોઇ વ્યક્તિને આવતાં જોઇ બોલી, "રાધાબ્હેન!" આવો. "ઘણાં વખત થયાં તમારાં દર્શન દુર્લભ હતાં, જેથી આજે તમને જોઇને હું અત્યાનંદ પામી છું." "પ્રમુદાબ્હેન" જાણતાં તો હશોજ કે હું સુવર્ણપુર છોડી બહારગામ ગઇ હતી." રાધાએ ગુપ્ત સ્મિત કરી કહ્યું. શ્વસુરગૃહને દીપાવવાને ગઇ હતી તેમ નહિ બોલતાં જે અગત્યની વાત તમો સંતાડો છો તે શું સારૂં કહેવાય કે? પ્રમુદાએ સ્હેજ મશ્કરીમાં ટકોર કરી. "કાંઇજ નહિ બ્હેન! મ્હારે અસત્ય શા માટે બોલવું જોઇએ? સ્ત્રીઓ પુરૂષના ગૃહરાજ્યની અધિષ્ઠાતા તરીકે સરજાએલી છે, જેથી તેણીએ સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહાર કુશલાદિ કાર્યોમાં પારંગત થઇ, શ્રી પરમાત્મા તરફથી સુપ્રત થએલી પ્રત્યેક પ્રકારની ફરજો પાત પ્રત્યે ચોક્કસ અદા કરવી જોઇએ, અને તેજ પ્રમાણે ગૃહરાજ્યના કાર્યાલયની પ્રવેશપોથી અનુભવવા ગઇ હતી. રાધાએ ઉત્સુક હૃદયે ઉત્તર દીધો. ખરેખર રાધા! ત્હારૂં કહેવું યથાર્થ છે. કેટલાક ઇંગ્રેજી કવિઓના ક્વોટેશન્સનું મ્હને અત્યારે સ્મર્ણ થાય છે. "Women are lights and lamps to men" પુરૂષોના ઘરને ઉજ્વલિત જ્યોત માફક દીપાવનાર સ્ત્રીઓ છે. પ્રમુદાએ પોતાની કીશોરાવસ્થામાં તિક્ષ્ણબુદ્ધિનો-ઉત્સાહિ દાખલો આપતાં કહ્યું, અહો! પ્રમુદાબ્હેન! તમારી ઉમ્મર નાની છતાં તમો અભ્યાસમાં ઠીક વધતાં જાવ છો. રાધાએ આશ્ચર્યતાથી કહ્યું. ખરેખર બ્હેન, સ્ત્રીઓની પતિ પ્રત્યેની ફરજ ઘણીજ શ્રેષ્ઠત્વ અને સર્વોત્કૃષ્ટ છે. કિશોરાવસ્થામાં નિર્દોષ આનન્દ મેળવવાનો છે, તે પછીની સ્થિતિમાં ગૃહ-કાર્યાલય માટે વ્યવહારોપયોગી થતાં કાર્ય માટે પ્રવૃત્તિ કરવાની છે, અને તેજ પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે મ્હારૂં લક્ષ ખેચાવા માંડયું છે, જેથી અમુલ્ય

વખતનો સદુપયોગ કરું છું. પ્રમુદાએ પોતાની અભિલાષાનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહ્યું. ઇંગ્રેજી અભ્યાસ પણ ચાલે છે કે શું ! આશ્ચર્ય પૂર્વક રાધાએ પ્રમુદા પ્રતિ જોઇ પૂછ્યું, સ્વપ્રયત્ને એ, બી, સી, ડી શિખી, ધી ટીચરની પૂર્ણાહુતિ કરી, પાઠમાળાના કેટલાક નિયમો પ્રતિ હાલમાં લક્ષ દોડાવું છું, તેમજ થોડા વખતમાં ઇંગ્રેજી ભણાવનાર હુશીઆર માસ્તર મને સુપ્રન થાય, તે દરમ્યાન સ્ત્રી ઉપયોગી ઇંગ્રેજી રહેલી બુકોનું વાંચન પણ સતત્ જારી છે. પ્રમુદાએ ઉત્તર વાળ્યો. બ્હેન ! તમારો ભણવા પ્રત્યેનો પ્યાર તમારી ઉત્સાહિ પ્રવૃત્તિની સાબિતી આપે છે, તે ઘણુંજ પ્રશંસા પાત્ર છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારા ગુણાનુવાદની અસ્થિરતા તમારા યોજેલ મનોભાગની સાક્ષી સમર્પિત કરે છે. રાધાએ પ્રસન્ન વદને કહ્યું. પ્રમુદાએ થોડો વખત આંખો બંધ કરી ચિંતવન કર્યું, અને ત્વરિત ખુશી કરી કહ્યું–સાંભળ ! રાધા, ખરેખર આ સંસારમાં સ્ત્રીની પદવી શ્રેષ્ટ છે, સંસારમાં સ્ત્રીને અનેક ફરજો શ્રી પરમાત્મા તરફથી સુપ્રત થએલી છે તેણે પોતાનો સંસાર વ્યવ્હાર ચલાવવા માટે પોતાના પતિને યથેચ્છ એક મિત્ર તરીકે મદદ કરવાની છે. જો સ્ત્રીઓને ગૃહ–કાર્યાલયને લગતાં કેટલાક કામને અનુસરી કેળવણી આપવામાં આવે તો, ઘણુંજ શ્રેયસ્કર અને લાભપ્રદ છે. કારણ કે તેઓના ઉપર સંસારમાં વ્યવ્હારાદિ પ્રવૃત્તિ સર્વ પ્રકારે અવલંબી રહેલી જોવામાં આવે છે. પુરૂષે સંસાર ચલાવા માટે ઉદ્યમ કરી આજીવિકાર્થે યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરવાની છે, જ્યારે સ્ત્રીએ ગૃહ–કાર્યમાં દક્ષતા મેળવી પોતાના ઘરની શોભા અને આબરૂ અવિચ્છિન્ન રાખવાની છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ અભિવૃદ્ધ કરી અધિકતર મેળવવાની છે, તેમજ પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરી પત્નિ તરીકેની પતિ પ્રત્યે ઉજ્વલિત ફરજ સતત્ બજાવવાની છે. સ્ત્રીએ પોતાનું જીવન પતિ સાથે સાનુકુળ સંયોગોમાં રહી, સુખ દુ:ખની ભોક્તા બની, ઉત્તમ-પ્રેમાગાર ગાળવું જોઇએ કે પતિભક્તિમાં અવલંબી રહેલું ગૌરવ પોતાના યશસ્વી સદ્ગુણોની સાબિતી આપે. સ્ત્રીઓને અપાતા ઉચ્ચ જ્ઞાન ઉપર દેશના ઉદયનો આધાર પણ અવલંબી રહેલો છે. બાળકોને જન્મથી કેળવનાર માતા છે, જેથી બાળકોની ભવિષ્યની સ્થિતિનો આધાર પણ માતા તરફથી અપાતી કેળવણીને સુપ્રત થએલો પ્રદર્શિત થાય છે. ઇંગ્રેજી કવિ હરબર્ટે કહ્યું છે કે–"One good mother is worth a hundered School master" એક સુજ્ઞ માતા તે એક સૌ શિક્ષકની બરાબર છે, એટલે કે કિશોરાવસ્થામાં માતા તરફથી જેવું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે બાળકો અનુકરણ કરે છે. માતા પોતાના બાળક પ્રત્યેની ફરજ યથાસ્થિત જાણી બાળકના તેમજ પોતાના શ્રેયાર્થે બાળકને સુજ્ઞ રસ્તે ચડાવવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કરે તો ખરેખર ઉમ્મરે પહોંચેલ બાળકનું વર્તન, માતાએ યોગ્ય ફરજ બજાવ્યાનો લીધેલ સ્તુત્ય પ્રયાસની સાક્ષી આપશે." પ્રમુદાએ પોતાના અંતરમાં રમી રહેલા ઉદ્‌ગારો પ્રસન્ન વદને કાઢ્યા. રાધાએ કહ્યું–બ્હેન ! પ્રમુદા, તમારા હૃદયમાં આવા સુજ્ઞ અને ઉચ્ચ વિચારો રોપાએલ છે તે બીલકુલ હું જાણતી નહોતી, પરન્તુ હવે તમારા થોડા સમયના પરિચયે તમારા જ્ઞાન સબંધેનો મારા હૃદયમાંનો અંધકાર નષ્ટ કર્યો છે.

"રાધા" મ્હારો બધો વખત હું સ્ત્રી ઉપયોગી આખ્યાયિકા વાંચવામાં વ્યતિત કરું છું, એટલું જ નહિ પરન્તુ સ્ત્રી–સંસ્થાના આદર્શીય સંસ્કારોને અત્યુત્તમ સ્થિતિએ મુકવા અર્થે કયા કયા અંગભૂત પ્રયાસોની આવશ્યક્તા છે, તે નિરંતર શોધ્યા કરું છું પ્રમુદાએ ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું. "બ્હેન પ્રમુદા ! વિના અતિશયોક્તિએ કહું છું કે તમારી ઉમ્મરના પ્રમાણમાં સ્વપ્રયત્ને થતી પ્રવૃત્તિ એક સંસારમાંની "ગૃહ–કાર્યાલય"ના નેતા તરીકે પ્રદર્શિત થાય છે.

પરન્તુ જ્યારે પરોપકારાર્થે પ્રસિદ્ધિમાં મુકાશો ત્યારે ખરેખર સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રશંસાને પાત્ર નિવડશો." રાધાએ ખુશી થતાં કહ્યું, "રાધા ! હું ધન્યવાદની ઇચ્છાથી કોઇ પણ પ્રકારની પ્રવર્તિ કરતી નથી, પરન્તુ મારા ઉપર થોડા વખતમાં ગૃહણી તરીકેની ફરજ સ્થાપિત થાય, તે અવસ્થા તેના માટે સર્વ પ્રકારે સર્વજ્ઞ બની, ગૃહ—રાજ્યના કેન્દ્ર સ્થાનમાં, અતિ પરિશ્રમે સમજવામાં આવેલ સ્ત્રી તરીકેની ફરજ મ્હારા ભગીરથ પ્રયત્નો સાથે મુકાય, અને તે પરત્વે સ્ત્રી સસ્થાનું લક્ષ દોરાય તોજ લીધેલ પરિશ્રમ સત્કારને પાત્ર નિવડશે એમ જાણી પ્રત્યેક પ્રવર્તિના લક્ષ્યબિન્દુ તરફ વહન કરું છું" પ્રમુદાએ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહ્યું.

રાધાએ આગળ ચલાવતાં કહ્યું બ્હેન ! ત્હમારી ચાલાકતા અને કાર્ય પરત્વેની ઉત્સુકતા જોઇ અન્ય વ્યક્તિ પણ ઉદ્યમી બને છે

વળી રાધા ! પુજ્ય પીતાશ્રી તરફથી નોકર ચાકર વિગેરે રાખવામાં આવ્યાં છે છતાં ગૃહ—કાર્યાદિક હું જાતેજ કરું છું, અને તે સર્વમાં ઘણીજ સારી રીતે પારંગત થઇ ચુકી છું. ગૃહ—કાર્યાદિકથી અંગને પુરતી કસરત મળે છે, અને તેથી શરીર હમેશાં તન્દુરસ્ત રહે છે, અને દિવસ આનંદમાં વ્યતિત થાય છે આપણા હિન્દુશાસ્ત્રમાંના નિતીના પાઠો પણ વાંચું છું, તેમજ દહાડાનો અમુક ભાગ નિયમિતપણે દેવસેવા અને સ્તોત્રાદિક ભણવામાં ગાળું છું" પ્રમુદાએ વિશેષ ઉમેરણ કરતાં કહ્યું. "તમો કીશોરાવસ્થામાં હોવા છતાં પણ કેટલી પ્રવર્તિ કરો છો, જ્યારે શહેરમાંની તમારી સમાન વયની બાલિકાઓ તદ્દન આળસુ અને પ્રવર્તિ વિનાની ગોથા ખાતી માલુમ પડી આવે છે, જો કે યોગ્ય કેળવણી આપનાર તમારા માતાને તમોએ ઘણા વખત થયાં હમેશને માટે ગુમાવ્યા છે, પરન્તુ તમારી જાહેર હિમત અને સહનશીળતા બહુજ આકર્ષક છે." રાધાએ કહ્યું. "રાધા ! સર્વસ્વ પ્રથમ મનોબળ ઉપર આધાર રાખે છે, જેમ જેમ ઉચ્ચ વિચારો હ્રદયમાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ વિચારોનું લક્ષ્યબિન્દુ ઉચ્ચત્તર પ્રમાણમાં આગળ વધે છે, અને તે પ્રતિ સતત્ પ્રયાણ કરવાની જ આકાંક્ષા રહ્યા કરે છે" પ્રમુદાએ ઉત્તર આપ્યો.

પ્રમુદા અને રાધા વચ્ચે ચાલતી વાતચીત દરમ્યાન એક યુવક ધીમે પગને ચાલતો હતો, વર્ષાદને લીધે જમીન ઉપરના છંટકાવથી પગ લપસી જાય નહિ તેવી બારીકીથી નજર રાખતો ચાલતો હતો, પરન્તુ "ગૃહસ્થાલય" પાસેથી આગળ જતાં તેની દૃષ્ટિ ગેલેરીમાં ચાલતી વાત ચીત તરફ ગઇ, અને જે સાંભળવા માટે આગળ ચાલવાની ગતિમાં રહેજ ખલેલ પહોંચે તે પહેલાં તો યુવકે પૃથ્વી માતાને સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યા અને એકદમ બેશુદ્ધ સ્થિતિ યુવકની થઇ ગઇ.

યુવકે તદ્દન સાદો પોશાક પહેર્યો હતો, તેનું મન ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના તરંગોથી ગુંચાઇ વિહ્વળ બન્યું હતું. એમ ત્હેની હસમુખી મુખાકૃતિ ઉપરથી જણાતું હતું. અચાનક પૃથ્વી ઉપરના પછાડને લીધે યુવક ગંભીર સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હતો. રસ્તે આવજાવ કરનાર વ્યક્તિમાંથી કોઇપણ શખ્સ યુવકની પાસે જઇ સંપૂર્ણ સભાળ લેતું નહોતું, જેથી યુવક રાજમાર્ગ રસ્તા ઉપર નિરાધાર હાલતમાં પડ્યો હતો બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં આવી પડેલ યુવક તરફ દૃષ્ટિ કરી પ્રમુદાએ કહ્યું બ્હેન ! રાધા ! "ખરેખર બિચારો રસ્તે ચાલતાં પણ કેવી દયાને પાત્ર થયો ! શું આપણે ત્હેને યોગ્ય મદદ નહિ કરવી જોઇએ ?" રાધાએ કહ્યું "હમણાં થોડીજ વારમાં તે બ્હેશ થઇ તેના ઘર તરફ જશે, આપણે ત્હેની સાથે શું સબંધ છે ?" પ્રમુદાનું હ્રદય દયાળુ હતું, જ્યારે રાધાનું અંતર સ્વાર્થમય હતું. "પરોપકાર સાથે દરેક વ્યક્તિએ દયાશીલ થવું

બોલી શકયાં કે "અહોહો રામ ! આમ કેમ થવા પામ્યું ?" ગદ્‌ગદ્ થઇ જતાં જેમની વાણી સ્પષ્ટ ઉચ્ચારી શકાતી નથી, એવા સ્નેહસાગર રામે સીતાના દેહને પોતાના ભુજદંડથી બંધ પકડી રાખી કહ્યું "પિતાનું વચન શિરોધાર્ય માનવું. માતા કૈકેયીએ માગેલાં બે વચન પ્રમાણે એક વચનથી ભરતને રાજ્ય અને બીજા વચનથી મને વનવાસ મળે છે. તમે હવે ભાઇ ભરતની છાંયામાં રહીને વૃદ્ધ માતાપિતાની સેવામાં કમી આવવા દેશો નહિં. હે સીતા ! તમે હંમેશાં મારૂં કહ્યું માન્યું છે તેથી આ પણ વચન માનજો, મને રજા આપો એટલે હું સુખેથી પ્રયાણ કરૂં."

સીતા—પ્રભુ ! આપ આ શું કહો છો ? આપના રાજ્યભંગના સમાચારથી હું મરણ તો પામી ચુકી છું, તેમાં વળી આપ મને ત્યાગવાનું જણાવી શબ ઉપર પ્રહાર કરવા જેવું કાં કરો છો,! હે મારા આત્માના રામ ! મેં આપનો એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે આપ મને ત્યાગશો ? સીતા અત્યંત કલ્પાંત કરીને કહેવા લાગ્યાં.

હે પ્રભુ ! સ્ત્રીને માતાપિતા, ભાઇભાંડુઓ અને વ્હાલાં એવાં સગાંસંબંધીજનોમાંનું કોઇ સાચું સ્થાન નથી. કેવળ પતિજ ગતિરૂપ છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે તો,હે નાથ ! આપના વિના હું કેમ રહી શકું !

રામ—હે સદ્ધર્મચારિણી ! તમે કહો છો તે સાચું છે, પરંતુ તમે સુકુમાર છો. મહારાજ જનકનાં લાડકવાયાં પુત્રી છો, પિતાજી દશરથનાં પુત્રવધૂ છો, તમે દુઃખનાં સ્વપ્નાં પણ જોયાં નથી. હે દેવી ! તમારે વિના કારણે વનમાં આવવું ઉચિત નથી, અને વનવાસ મળ્યો છે તે હું જ ભોગવીશ.

સીતા—આપ આમ શાસ્ત્રમાં નહીં કહેલાં વચન સંભળાવી મને ધર્મથી ચલિત કેમ કરો છો ? હે દેવ ! મને સાથે લ્યો. માતાપિતાએ કન્યાનું દાન કર્યા પછી તે કન્યા પતિનીજ અનુચારિણી થાય છે, પતિનું અરધું અંગ બને છે. હે સૂર્ય સરખા તપોબળવાળા રામ ! પિતાજીએ આપને વનવાસ આપ્યો તેના સાથે મને પણ વનવાસ મળીજ ચુકયો છે.

રામ—દેવી વનનાં દુઃખ તમારાથી સહ્યાં જશે નહિ. અસ્થિને હચમચાવનારી ઠંડી, શરીરને દઝાડી નાંખનારો તાપ, વરસાદની મુશળ ધારાઓ, હિંસક પશુઓની ગર્જનાઓ, ફાડી ખાનારાં વનનાં વિકાળ વનચરો તરફથી અવારનવાર ઉપજતો ભય એ સર્વનાં હે સુકુમારી ! તમે દુઃખ સહી શકો નહીં. રામે તેમના પૃષ્ઠભાગપર હસ્ત ફેરવતાં કહ્યું.

સીતા—વનસ્વામી આપ મને આમ શા માટે અવરોધ કરો છો ? મેં આપનો શો અપરાધ કર્યો છે ? આપની સંગે વિચરતાં દુઃખો મને સુખરૂપ લાગશે, આપની સાથે હું છું તો દેવોના રાજા શક્રનો પણ મને ભય નથી, પતિ સાથે સુખદુઃખ સહવાનો પત્નિનો ધર્મ છે. મહારાજ ! એ ધર્મમાંથી મને ચલિત ન કરો.

બે હાથ જોડી સીતા રામનાં ચરણમાં પડે છે અને અશ્રુપાતથી રામના ચરણનું પ્રક્ષાલન કરે છે, રામ તેમના બે હસ્ત ગ્રહી ઉભાં કરતાં કહે છે.

રામ—સુંદરી ! ઉભાં થાઓ, જુઓ આ સુંદર મહેલો, આ સેવામાં હાજર રહેનારી દાસદાસીઓ, દેવપૂજન વિગેરે ધર્મસાધનો તમારી પાસે છે, આપણા વિયોગ દરમ્યાન તમો ધર્માચરણ કરજો, વનનાં દુઃખો દેવી ! એવાં તો છે કે તમારાથી સહી શકાય નહીં.

શ્રીરામ વનનાં દુઃખ વર્ણવી બતાવે છે.

સીતા—પ્રભુ ! મેં આપને કહ્યું કે એ સર્વનો મને ભય નથી, આપ ત્યાં હું, પુરૂષ ત્યાં પુરૂષની છાંયા (પડછાયો) તેમ પતિ ત્યાં પત્નિ.

રામ—સદ્‌ગુણુસંપન્ન સીતા ! પણ મારૂં મન તમને સાથે લઇ જવાનું નથી.

અતિ રૂદન કરતાં સીતાએ કહ્યું

મારો એવો શો અપરાધ છે ? કુમારાવસ્થામાં હું આપને ત્યાં આવી, બહુ દિવસો મેં આપનામાંજ અચળભક્તિ રાખી વીતાવ્યા છતાં હે ધર્માત્મા ! આપને શું મારો વિશ્વાસ નથી કે આપને મને સાથે લઇ જતાં કંઇ ભય લાગે છે ? હે મર્મવિદ્ ઘનશ્યામ ! આપ નક્કી સમજો કે ચંદ્ર વિના ચંદ્રકમળ મૃત્યુજ પામે છે તેમ રામના વિના સીતા જીવવાની નથી. અહીંનાં સર્વ સુખો અગ્નિના અંગારા સરખાં છે હે રઘુવર ! આપજ મારી ગતિરૂપ છો.

રામ—દેવી ! તમે ઘણાં સુંદર છો અને વનમાં રાક્ષસો વિગેરેનો ઘણો ભય છે હે સુંદરી ! તમે ઘેરજ રહો એ શ્રેષ્ટ છે

રામનો આમ નિશ્ચય જોતાં સીતા કંપાત કરી વક્રોક્તી કરીને રૂદન કરતાં બોલે છે

સીતા—અરેરે ! રઘુકુળમાં શ્રેષ્ટ એવા રામ પુરૂષના વેષમાં આમ સ્ત્રીજાતિ છે એ જો જનકરાજા જાણતા હતે તો પોતાની સીતાને આપત નહીં, અને એક સામાન્ય દુર્મિતીની સ્ત્રી જે પરપુરૂષના સોંદર્યને નીહાળ્યા કરે તેવી જો સીતા હતે તો પૃથ્વી તેને જન્મ આપી ભાર સહન કરત નહીં હે પુરૂષવ્યાઘ્ર રામ ! આપના વિના સીતા જીવવાની નથી એ નક્કી માનો

આત્મજ્ઞાની પુરૂષોથી દયા તજી શકાતી નથી તેમ હે પ્રિય ! ઉઠો હું તમને તજી શકતો નથી.

આ પછી સીતાએ ઓઘર્ષ કહીને રામને મનાવ્યા, અને આટલું કહ્યા છતાં સ્વામિ માનવાના નથી એમ જાણી સીતા જમીનપર અચેત થઇને પડ્યાં, સ્નેહસિન્ધુ રામ જેનાં નયનોમાંથી આ કરૂણ રસીક સાધ્વીપતિનું હૃદય વીંધાઇ ગયેલું જોઇને અને પોતે જશે તો સીતાનાં પ્રાણ રહેવાનાં નથી એમ જાણી લઇને પ્રેમપૂર્ણ હૃદયે સીતાના કરકમળ ગ્રહીને રામે તેમને પોતાના વક્ષસ્થળ ભણી લેતાં કહ્યું " આર્યપુત્રી ! આત્મા વિનાનો દેહ જેમ છે તેમ તમારા વિનાનો હું છું આમ કહી રામે સીતાને ઉછંગમાં લીધાં અને પોતાની સાથે આવવાની અનુજ્ઞા આપી.

ધન્ય છે દેવી સીતાના સતીત્વને !

જ્યોત્સ્ના.

(લેખક—રા. હીરાલાલ રણછોડદાસ.)

(ગતાંકના પૃષ્ટ ૨૫ થી ચાલુ.)

ઉપર્યુક્ત ઘટનાને આજે પાંચ દિવસનો અવધિ થવા આવ્યો હતો, એટલે કે જે રા જ્યોતિકાન્ત અને ડૉ૦ મનોહરલાલ રુગ્ણયુવકને ત્યાં આવ્યા હતા તે રાત્રિ ગુરૂવારની હતી અ આજનો દિવસ રવિવારનો હતો. આટલા અલ્પ કાળમાં પણ ડૉ. મનોહરલાલની કાળજી ત લાગણીથી કરાયેલા ઉપચારના યોગે તે યુવકની શારીરિક સ્થિતિમાં ઘણુંજ સારી સુધારણા થ લી પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી શકતી હતી. જે રાત્રે જ્યોતિકાન્ત અને ડૉ. મનોહરલાલ એ પરોપ કારના કાર્યમાં તલ્લીન થયા હતા, તેજ રાત્રે એક અતિશય અગત્યની ઘટના બની હતી અ તેથી તે ઘટનાનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યા વિના આજના બનાવો અસંબંધ લાગવાનો સંભવ છે.

લગભગ તેજ અરસામાં એટલે કે, રાત્રિના આઠેક વાગ્યાનો શુમાર થયો હશે, તે વેળાએ એક યુવકે ન્યૂ મૅરિન્સ્ લાઇન્સ્ પરના મોટા ઘાટના એક બંગલામાંથી નીકળી, દરવાજાપર ઉભેલ વિક્ટોરિયામાં બેસી ગાડીવાળાને ગાડીને ચોપાટી તરફના રસ્તે લઈ જવાનો હુકમ ફરમાવ્યો હજી તો તે યુવક પોતાના મોઢામાંની સિગારનો સંપૂર્ણ ઉપભોગ લઇ શક્યો નહોતો એટલામ ના ધારેલા સ્થાનથી પણ ગાડી આગળ નીકળી જવાનું ભાન થતાં અને તે રસ્તો આડો હોવાથી પુનઃ તેણે બુમ મારીને વિક્ટોરિયાવાળાને સીધા હાથપરના નાકા પાસેના 'દ્વારકાલય' તરફ જ વાનો હુકમ ફરમાવ્યો. ગાડી હાંકનારે ઘોડાને તે તરફ વાળ્યો અને તે વેલર ઘોડો આંખ બંધ ક રીને ઉપાડીએ એટલી વારમાં—નિમેષ માત્રમાં તે સ્થાનમાં આવીને ઉભો રહ્યો. 'દ્વારકાલય'ન સ્વામી દ્વારકાદાસ શેઠ પણ એ ગાડીમાં આવનાર વ્યક્તિની વાટ જોતાજ ઉભા હોયની ! તેજ રીતે અતિશય શૈન્ય હોવા છતાં પણ બારીમાંથી રસ્તાપર દૃષ્ટિપાત કરી રહ્યા હતા, તે યુવ કને આવેલો જોતાં જ તેમણે ભૈયાને 'ભૈયા, શંભુલાલ શેઠકો દીવાનખાનેમેં ભેજો, એ પ્રમાણેની આજ્ઞા આપી દીધી અને તેમણે પોતે પાછળના ભાગમાં આવેલા બહુજ વિપુલ ભૂમિને રોકતા, દેદીપ્યમાન અને પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ તથા પાશ્ચાત્ય વસ્તુઓવડે શૃંગારેલા તે દીવાન ખાનામાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં આવ્યા પછી તે આવનાર વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને 'દ્વારકાલય' ના માલિક સાહેબ બોલ્યા કે:—

" વેલ મિસ્ટર શંભુલાલ, આજે બપોરે તમોએ મારી ઑફિસમાં જે કાર્ય બતાવ્યું છે તે બાબતની જો કે મેં સર્વ યોજના કરી રાખી છે અને તમારી ઇચ્છા અનુસાર 'Modern Banking Corporation Ltd' ના મૅનેજીંગ ડાયરેક્ટર મિસ્ટર જૉન્જૅન્સને અહીં બોલાવ્યા છે કે જેઓ અહીં આવતાજ હશે, છતાં પણ મારી એવી સલાહ છે કે, તમો પોતે આવી નજીવી બાબતમાં જે આટલું બધું સાહસ ખેડો છો તે ન ખેડો તો વધારે સારૂં; કારણ કે એ સાહસ સર્વથા અયોગ્ય છે. "

" જુઓને શેઠ, સર્વ કોઇની પસંદગી એક હોઈ શકતી નથી. " શંભુલાલે પોતાના વિ-

વિચારોને દર્શાવવાનો આરંભ કર્યો "અને આપ મારૂં આટલું કાર્ય અવશ્ય કરી આપશો, એવી મારી ખાત્રી હોવાથીજ મેં આ કાર્ય કરી આપવા માટેની આપને પ્રાર્થના કરી છે. આ કાર્ય યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે એનો વિચાર મારે કરવાનો છે અને આ કાર્ય કરી આપવું કે કેમ, એ-ટલોજ વિચાર આપે કરવાનો છે." આટલું બોલીને શંભુલાલ મૌન ધારીને શાંતિથી બેસી રહ્યો.

તેના એ ભાષણના ઉત્તરમાં દ્વારકાદાસ શેઠ કાંઇપણ બોલ્યા નહિ; કારણ કે વધારે બોલ-વાથી પોતાના પોઝીશન તથા અંગ્રેજી એટીકેટના નિયમોનો ભંગ થવાનો સંભવ છે, એવી તેમની માન્યતા હતી. સર દ્વારકાદાસ પાશ્ચાત્ય જે કાંઇપણ હોય તે સર્વ અવશ્ય ઉત્તમ હોવુંજ જોઇએ, એવી માન્યતાવાળા હતા અને તેથી તેઓ બોલવું, ચાલવું, ખાવું, પીવું, રહેવું અને કરવું ઇત્યાદિ સર્વ ક્રિયાઓ અંગ્રેજી નિયમાનુસાર કરવાનુંજ પસંદ કરતા હતા.

આ પ્રમાણે વાતચીતમાં દશેક મિનિટનો સમય પસાર થયો હશે એટલામાં ભૈયો ચાંદીની ટ્રેમાં મિસ્ટર જોનજોન્સના નામનો કાર્ડ સર દ્વારકાદાસ આગળ લાવ્યો અને નામ વાંચતાંજ 'સાહબકો અંદર લે આઓ' એવી તેમણે લેવાને તત્કાળ આજ્ઞા આપી દીધી; માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ સાહેબને લેવા માટે તેઓ પોતે દીવાનખાનાના દરવાજા સુધી સામા પણ ગયા; કારણ કે, એક યૂરોપીયન ગમે તેવી સ્થિતિનો, ગમે તેવા સ્વભાવનો અને ગમે તેવા ચારિત્ર્યનો હોય, તો પણ તે અવશ્ય માન આપવાને લાયક છે, એવી તેઓશ્રીની દૃઢ માન્યતા હતી.

હસ્તધૂનન આદિ શિષ્ટાચારની સમાપ્તિ થતાં સર દ્વારકાદાસની પાસેનાંજ કીમતી આસન પર સ્થાન લઇને મિસ્ટર જોન્ જોન્સ તેમને ઉદ્દેશીને અંગ્રેજી ભાષામાં કહેવા લાગ્યા કે:-"સર દ્વારકાદાસ, સારૂં થયું કે, હું ઓફિસમાંથી નીકળતો હતો તે ક્ષણેજ તમારો ટેલીફોન મને પહોંચ્યો અને તેથી તમારા જણાવ્યા પ્રમાણે આઠ પિસ્તાળીસે અહીં આવવાની વ્યવસ્થા હું કરી શક્યો; નહિ તો અત્યારે બીજાં બે ચાર એન્ગેજમેન્ટ હતાં એટલે મારાથી ભાગ્યેજ આવી શકાત. તે એન્ગેજમેન્ટ્સને મારે આવતી કાલપર મુલતવી રાખવાં પડ્યાં છે."

મિસ્ટર જોન્સે આ પ્રમાણે બોલીને પાશ્ચાત્ય નીતિરીતિનું અને તેની ઉત્તમતાનું યોગ્ય પ્રદર્શન કરાવવા માંડ્યું, કારણ કે, તેઓ સાહેબને કાયદાસરની લૂટ કેમ કરવી એ માટે કાયદાનાં પુસ્તકોના સૂક્ષ્મ અધ્યયન વિના અન્ય કાંઇ પણ કાર્ય કે એન્ગેજમેન્ટ જેવું કાંઇ જ નહિ; અર્થાત્ ખરી રીતે 'દારૂકાલય'માંથી નીકળીને મલબાર હિલપરના પોતાના મકાનમાં પહોંચતાંજ તેમનાં સર્વ એન્ગેજમેન્ટોની પૂર્ણાહુતિ થવાની હતી છતાં તેમના ઉપર્યુક્ત ભાષણના ઉત્તરમાં સર દ્વારકાદાસ જાણે તે સાહેબશ્રીએ પોતાપર અસીમ ઉપકાર કરી નાખ્યો હોયની! તેવા ભાવને દર્શાવતા પ્રસન્ન વદનથી અંગ્રેજી ભાષામાંજ બોલવા લાગ્યા કે.-'મિસ્ટર જોન્સ્' જો તમારા કાર્યમાં મેં કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય કર્યો હોય અને અત્યારે અહીં આવવામાં તમને કોઇપણ પ્રકારની અડચણમાં આવવું-પડ્યું હોય, તો તે માટે હું નમ્રતા તમારી ક્ષમા માગું છું અને મારી ઇચ્છાને માન આપી ટાઇમસર અહીં આવવાનો પરિશ્રમ લેવા માટે હું અંતઃકરણ પૂર્વક તમારો આભાર માનું છું. હવે હું મૂળ મુદ્દાની વાત પર આવીશ. મારા મિત્ર મિસ્ટર શંભુનાથ કે જેમને તમો મેસર્સ શંભુલાલ ચન્દુલાલની કંપનીના માલિક તરીકે સારી રીતે જાણો છો અને તેથી જેમની નવેસરથી ઓળખાણ કરાવવાની આવશ્યકતા નથી-તેમને તમારા હાથે એક ખાનગી કાર્ય કરાવવાનું છે અને તેટલા માટેજ અત્યારે તમને અહીં આવવાનો પરિશ્રમ આપેલો

પડયો છું; કારણ કે, તમને અહીં બોલાવ્યા વિના ચાલે તેમ હતું જ નહિ."

સર દ્વારકાદાસના મુખનાં આ વાક્યોને સાંભળી મિસ્ટર જોન્સ આનંદથી ઊછળતા બોલી ઉઠયા કે "આહે, મિસ્ટર શંભુલાલ, તમે એ કે ? તમને જોઇને હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું અને તમારા માટે જે કાંઇ પણ કાર્ય કરવાનું હોય તે યથાશકિત કરવાને હું સદા સર્વદા તૈયાર છું."

"તમારી આ લાગણી માટે હું તમારો આભારી છું" શંભુલાલે પણ એડીકટનો પરિચય કરાવ્યો.

આ પ્રમાણેના વાર્તાલાપમાં લગભગ અરધાએક કલાક જેટલો વખત વીતી ગયો કે ત્યારપછી મિસ્ટર જોન્સે પોતાના રિસ્ટવોચમાં જોઇને જાણે જવાની ઉતાવળ હોય એવો ભાવ દર્શાવીને સર દ્વારકાદાસને મુદ્દાની વાતપર આવવાની-માર્મિક સૂચના આપી અને તે પ્રમાણે તેઓ શંભુલાલના કાર્ય વિશેની મસલત કરતા કરતા છેવટે મિસ્ટર જોન્સ કાંઇ નિર્ણય પર આવ્યો હોયની ! તેવી રીતે બોલી ઉઠયા કે "મિસ્ટર શંભુલાલ, જો કે આ કાર્ય બહુ જ જોખમ ભરેલું અને એક કુસાહસ સમાન જ છે, તોપણ સર દ્વારકાદાસને ખાતર મારે એ કર્યા વિના છુટકો જ નથી. અર્થાત્ ગમે તેવું જોખમ હોવા છતાં પણ અવશ્ય હું એ કાર્ય કરી આપીશ."

સાહેબ બહાદુર આ વાકયની પૂર્ણાહુતિ કરતા હતા એટલામાં તેમણે જેને એક 'પાર્લર' તરીકે ધાર્યું હતું તે પાસેના ઓરડામાંથી કોઇ એક વ્યકિત ધ્યાનપૂર્વક આ વાર્તાલાપ સાંભળતી હોય એમ તેમને લાગ્યું અને તેથી સર દ્વારકાદાસનું ધ્યાન ઇશારાથી તેમણે તે તરફ ખેંચ્યું. હજી તો ત્યાં કોણ હતું અને કોણ નહિ, એનો નિર્ણય પણ સર દ્વારકાદાસ કરી શકયા હોતા એટલામાં એક વ્યકિત ત્યાં આવીને ઉભી રહી અને તેને જોઇને સર દ્વારકાદાસે પૂછ્યું : "કેમ રે મોદી, અત્યારે વળી તું કયાંથી ભુલો પડયો અને અહીં આવી લાગ્યો, એ કાંઇ સમજી શકાતું નથી."

એના ઉત્તરમાં મોદીએ જણાવ્યું કે "શેઠાણી સાહેબે બોલાવ્યો હતો એટલે તેમના હુકમથી હું અત્યારે અહીં આવ્યો છું પણ હું જ્યારે અહીં આવ્યો તે વેળાયે શેઠાણી સાહેબ ક્લબમાંથી પાછા પધારેલાં ન હોવાથી પાસેના દીવાનખાનામાં થઇ આપ સાહેબને મળવા આવતો હતો, પણ આપને ખાનગી વાતમાં રોકાયેલા જોઇને પાછા ફરવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં તો આપની નજર મારાપર પડી ગઇ અને તેથી જ આપ સમક્ષ મારે આવવું પડયું."

- "ઠીક ઠીક:" સર દ્વારકાદાસે તેના કથનને સત્ય માની લઇને બોલાવવાનો આરંભ કર્યો. 'તારાં શેઠાણી આવે એટલે તેમને મિસ્ટર જોન્સના આવવાની ખબર આપજે અને અમે પાસેના પ્રાઇવેટ હોલમાં બેઠા છીએ એમ જણાવજે, તેમજ ભૈયા સાથે ચાહ તથા કેકની ટ્રે મોકલી દે અને તે પણ સત્વર, વિલંબ ન થવો જોઇએ."

સર દ્વારકાદાસના આ ઉદ્‌ગારના શ્રવણથી મિસ્ટર જોન્સ અને મિસ્ટર શંભુલાલ ઉભયના મુખમંડળમાં આનંદની છટાનું સ્પષ્ટ દર્શન થવા લાગ્યું, પરંતુ તેમાં ભેદ એટલો હતો કે, શંભુલાલના મુખમંડળમાંની આનંદરેખા અત્યંત સ્પષ્ટતાથી દષ્ટિગોચર થાય તેવી હતી અને મિસ્ટર જોન્સના વિકારની પરીક્ષા કરવામાં કાંઇક સૂક્ષ્મ અવલોકનની આવશ્યકતા પડે તેમ હતું. મિસ્ટર શંભુલાલ પોતાનું કાર્ય થઇ જવાથી પ્રસન્ન હતો, ત્યારે આંગ્લ ઉઠાઉગીર મિસ્ટર જોન્સ શ્રીમતી સરલાના સમાગમની આશાથી મનમાં જ પુલકિત થવા લાગ્યો હતો, કારણ કે, તેને એવો નિયમ હતો કે, સર દ્વારકાદાસ ભારતવર્ષના જૂના વિચારના ઓર્થોડોક્સ

ગીમંતો જેવો નહોતો અને જુના ચાલતા આવેલા સમાજબંધનથી અલિપ્ત તથા મુક્ત રહે-વામાં જ પોતાનું માન તથા ગૌરવ સમજતો હતો; અને તેમાં પણ અંગ્રેજો માટે તેના હૃદયમાં જે પક્ષપાત હતો એ પણ મિસ્ટર જોન્સ સારી રીતે જાણતો હોવાથી "આપણું શ્રીમતી સરલા સાથે જમે તેવા પ્રકારનું વર્તન હશે, તોપણ તેથી સર દ્વારકાદાસને કોઇ પણ પ્રકારનો વાંધો જણાય તેમ નથી !" એ વિષે પણ તેની ખાત્રી જ હતી. મિસ્ટર જોન્સ અને સર દ્વારકાદાસ તેઓશ્રીના પ્રાઇવેટ હોલ તરફ જવાને ઉઠ્યા એટલે મિસ્ટર શંભુલાલે જવાની ઈચ્છા દર્શાવી અને જતાં જતાં તેણે પોતાના ગજવામાંથી કેટલાક અગત્યનાં પત્રો કાઢીને મિસ્ટર જોન્સના હાથમાં મૂક્યાં અને તે સાથે મિસ્ટર જોન્સે મૃદુતાથી 'થેંક્યુ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી સર દ્વારકાદાસ સાથે તેમના પ્રાઇવેટ હોલમાં પ્રયાણ કર્યું

દીવાનખાનામાં શાંતિનો પ્રચાર થતાં મિસ્ટર શંભુલાલનાં આપેલાં પત્રોને જે સ્થળે મિસ્ટર જોન્સે પોતાનાં પાટલુનના ખીસામાં પધરાવ્યાં હતાં ત્યાં ઉતાવળમાં પડી ગયેલા એક પત્રે, શેઠાણીના આવવાના ખબર આપવાના ઇરાદાથી આવતા મોદીનું ધ્યાન ખેચ્યું અને કંઇક જિજ્ઞાસાથી તેણે તે કાગળને જમીન પરથી તત્કાળ ઉપાડી લીધો એ પછી જે હોલમાં સર દ્વારકાદાસ અને મિસ્ટર જોન્સ વિવિધ વાર્તાલાપ કરતા બેઠા હતા ત્યાં મોદીએ આવી તેમને જણાવ્યું કે "શેઠ સાહેબ, આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી દીધી છે." મોદીના આ શબ્દો બોલાઈ રહ્યા એટલામાં તો શ્રીમતી સરલા પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને તેમને આવકાર આપવા માટે પોતાના આસનપરથી ઉઠતાં મિસ્ટર જોન્સે પોતાના હસતા મુખને નીચું નમાવ્યું શ્રીમતી સરલાએ પોતાના મુખમંડળમાં સ્મિતની છટા લાવીને તેનું યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપ્યું તેમજ સત્કારદર્શક બે શબ્દો ઉચ્ચારીને જોન્સ પ્રતિના પોતાની પ્રસન્નતાને પણ વ્યક્ત કરી બતાવી.

હવે મિસ્ટર જોન્સ, સર દ્વારકાદાસ અને શ્રીમતી સરલાદેવીની ત્રિપુટીને અત્યારે એ સ્થાનમાં જ મૂકીને આપણે આપણા પૂર્ણ પરિચિત મિસ્ટર શંભુલાલની પાછળ જઇશું, કારણકે, એ સ્થાનમાં પોતાના અગત્યના કાર્યને પતાવીને તે શ્રીમાન્ પોતાની વિક્ટોરિયાને કયા માર્ગમાં લઇ ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે શી ચેષ્ટા કરી હતી, એ જાણવાની કેટલાક કારણોથી ખાસ આવશ્યકતા છે.

સંસાર દર્પણ યાને સુશીલાની કર્મકથા.

(લેખક—મંગળાબાઈ મોતીલાલ—મુંબઈ)

(૪)

વેળા કવેળા નાથ પાસે, રોપ કદે મુજ તણા,
આનંદમાં સંધ્યા સમે, બેઠા હતા બેઉ જણા;
વાતો મધુરી ચાલતી, આનંદની સીમા નહિ,
ત્યાં પોસ્ટમેને પત્ર આપ્યો, સ્વામીને પડખે રહી.
તે પત્ર વાંચી લાલ આંખો, થઇ અને વિસ્મિત થયા,
ઝટ પત્ર ફેંકી મુજ ભણી, તે ક્રોધથી બોલી ગયા:

મેં વાત બહુ હતી સાંભળી, કુલટા ગૃહિણી માહરી,
પણ માન્યતા મારી હતી, તું પ્રેમી સાધ્વી છે ખરી. ૩૨
આ પત્રથી સાબીત થયું, ના કોણ માને એ ખરૂં,
તું જારિણી ને નીચ છે, તુજને હવે હું શું કરૂં;
વસ્તુ ચળકતી નરખીને, હું છેતરાયો છું અરે,
હું કથીર પામી સમજતો તે, શુદ્ધ કુન્દન છે ખરે. ૩૩
મમ નાથની છે અવકૃપા, પ્રતિકુલ સર્વે જન થયા,
દુર્ભાગ્યથી વીપરીત બનનારા, બનાવો રે બન્યા;
મમ પૂર્વ ભવના વૈરી નિશદીન, જાળ નવી ગુંથતા ગયા,
મમ નાથ શ્રવણે આવતી, વાતોથી દ્દઢ વ્હેમી થયા. ૩૪
દુષ્ટાની સાથ ન બોલશો, એમ સ્વામી સૌ આગળ વધ્યા,
દુષ્ટા ઠરી નહિ હામ તેને, ઘાટ કૈં બીજો કર્યા;
એક પત્ર મુજને પાઠવ્યો, હું માંદી છું તું આવજે,
મુજ કાન્તને બીજું કહી બોલાવીયા પોતા કને. ૩૫
જ્યારે ગઇ તે માત પાસે, માંદી તે ના કૈં હતી,
શું ઘાટ રચિયો રે હશે, એ મન થકી હું વિમાસતી;
મુજને કહ્યું, પતિ મેળવી, સમજુત તારી કરી દઉં,
સાબીત જોવા આવજે એમ, એમ નાથને કહી મોકલ્યું. ૩૬
ફોટો મળેલો પોસ્ટમાં, નાથે ધર્યો મુજ આગળે,
મારા ખરાખર કાન પકડી, બોલ છે આ કોણ રે?
દેવી નહિ ના સાધવી, વ્યભિચારીના છન્દે ચડી,
દુષ્ટા ! અરે મમ ભાગ્યમાં, આવી તું કમાંથી નીવડી. ૩૭
જોઇ છબી આભી થઇ સૌ, વચનબાણો સાંભળ્યા,
આંખો થકી અશ્રુ તણાં, ઝરણાં વહી જાણે ઢળ્યાં;
ગદ્ગદ્ સ્વરે હું બોલતી, સઘળો પ્રપંચ જણાય છે,
રે નાથ ! માનો સત્ય શું ? માયાવી કારસ્થાન છે. ૩૮
માથું ઝુકાવ્યું નમ્ર થઇ, પ્રિય પ્રીતમના ચરણે પડી,
નિર્દોષ છું તમ ભક્ત છું, અનુરક્ત છું એવું વદી;
તરછોડી નાખી વેગથી, વેણો કહ્યા કડવા મને,
દુર જા તું તારૂં કાળું કરને, ઇશ્વરમેં ફટ છે તને. ૩૯
કુલટા તણા અહર્નિશ પ્રપંચો જાણું મમ મનમાં ઘણા,
આજ્ઞા વિના પર પુરૂષને, મળવુ શું સતિનો ધર્મ છે;
તેનો પુરાવો ચિત્ત છે આ, દુષ્ટ તારાં કર્મ છે,
ભોળા સ્વભાવી આપણે, ના જાણીયે શું પ્રપચ છે." ૪૦

" ફ્લેચરીઝમ"–અથવા ખૂબ ચાવીને ખાવું

અને

ખાતી વખતે મનને શાન્ત રાખવું.

(લે. રા. શેઠ ફ્રામજી ખરસેદજી.)

અમેરિકાના એક ગૃહસ્થ મિ હોરેસ ફ્લેચરે ચાવવાને તો એક કળા બનાવી દીધી કે તેની એ પદ્ધતિથી હજારોને લાભ થયો છે તે પોતે મેદવૃદ્ધિથી પીડાતો હતો, અને તેનું વજન ૨૦૫ શેર જેટલું થઇ ગયું હતું. અને તેને લીધે તેને કેટલીક એવી ગંભીર ફરિયાદો થયા કરતી કે તેનો કોઇ વીમો પણ ઉતારતું નહિ.

શેઠ ફ્રામજી ખરસેદજી.

તેણે પોતાની શોધ સને ૧૮૯૮ માં શરૂ કરી. તેણે બરાબર ચાવવા ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવા માંડયું. આ પદ્ધતિ તેણે પોતે પૂર્ણ અંશે સ્વીકારી અને તે પછી બીજાઓએ પ

તે ઉપાડી લીધી. કાંઈ પણ ખોરાક પૂરેપૂરો ચવાઇ જાય અને તેમાં કાંઇ સ્વાદ બાકી રહે નહિ અને એકરસ બની જાય નહિ ત્યાં સુધી તે ગળે નહિ ઉતારવાનું આ કળા શીખવે છે. કુચા, છોતાં કે ચવાય નહિ તેવો જે પદાર્થ મોઢામાં પાછળ રહે તે થુંકી કાઢવો જોઇએ. આ પ્રમાણે ખોરાક લેવાની રીતને પરિણામે મિ. ફ્લેચરને માલૂમ પડયું, કે પ્રથમ જેટલો ખોરાક તે લેતા તેના કરતાં અડધા ખોરાકથી તેની ભૂખ તૃપ્ત થતી, તેનું વજન પણ ઓછું થવા લાગ્યું, અને ત્રણ મહિનામાં તો તે ૨૦૫ રતલથી ઉતરીને ૧૬૩ રતલ થયો; તોપણ તેનામાં શરીરબળ વધતું જણાયું, અને તેનામાં જુવાનીનો જુસ્સો જે પહેલાં તો બિલકુલ નહોતો તે પાછો જણાવા લાગ્યો.

મિ. ફ્લેચરની ચાવવાની કળાના સંબંધમાં કેમ્બ્રીજની યુનિવર્સિટીમાં ખાનપૂર્વક અખતરા કરવામાં આવ્યા હતા. અને સર માઇકલ ફોસ્ટર તે સંબંધમાં જણાવે છે કે—

(૧) સાધારણ રીતે માણસો જેટલો ખોરાક લે છે તે કરતાં ઘણા ઓછા ખોરાકથી ભૂખ તો તૃપ્ત થઇ જાય છે એ નિર્વિવાદ વાત છે.

(૨) ભૂખ ઉપર તત્કાળ અને ધ્યાન ખેંચે એવી અસર એ થાય છે, કે ચાવવાથી સ્વાદેન્દ્રિયની શકિત વધે છે, અને જીભને પછી વધારે સાદો ખોરાક પસંદ પડે છે તથા તેને માંસાહાર ગમતો નથી.

(૩) કેમ્બ્રીજના અખતરાથી આ વાત તો ઠીક પુરવાર થયેલી છે, કે આંતરડાંમાંથી નીકળતા મળ ઉપર ચાવવાની કળાની ઘણી અસર છે.

(અ) મળ ઘણો ઓછો થઇ જાય છે.

(બ) મળની દુર્ગંધ ઓછી થઇ જાય છે અને તેની આજુબાજુ ઉપજાવે એવી બો આવતી નથી.

આ બીજી વાતથી એમ સાબીત થાય છે, કે ખાવાની સામાન્ય રીત કરતાં આ પ્રમાણે પૂરેપૂરું ચાવ્યાથી આંતરડાંમાં રહેતા ખોરાકનો સડો ઓછો થાય છે.

મિ. ફ્લેચર દર રોજ બે વાર જમે છે, અને ચાવવામાં પૂરો પોણો કલાક લગાડે છે. બન્ને વાર જમવાનો એ પુષ્કળ વખત ગણાય. દરેક જણે નિશ્ચય કરવો જોઇએ, કે ખોરાકને મોંના અમી સાથે પૂરેપૂરો મેળવી દેવા સારૂ વધારે વખત લગાડવો અને વધારે સંભાળ લેવી. તો પછી પાચનક્રિયાની સાધારણ ફરિયાદોમાંથી ચાવવાની એ રીતને અનુસરનારાઓ હમેશાં છૂટા રહે છે, અને નકામા ખોરાકના કુચાના બોજાથી આંતરડાંની જે શકિત ઓછી થવાનો ભય છે તે શકિત તેમનામાં વધતી જાય છે.

મિ. ફ્લેચર કહે છે, કે પાંચ વરસ ઉપર મેં મારી લાગણીઓની વાત જાહેર કરી હતી કે—" હું ચાળીશ વરસે જેવો હતો તે કરતાં સાઠ વરસે વધારે જુવાન લાગું છું."—તે વખતે મને એવો ભરૂંસો નહોતો, કે પચાસ, સાઠ વરસે હું જેવો હતો તે કરતાં પણ પાંસઠ વરસે હું પાછો વધારે તનદુરસ્ત બની શકીશ.

મી. ફ્લેચર સાહેબ બરાબર ચાવવાના નીચે મુજબના સાદા નિયમોની ભલામણ કરે છે:—

(૧) શરીરે સાજા અને ભૂખ્યા હોવા સિવાય કદિ જમવું નહિ.

(૨) જ્યારે બહુ કંટાળેલા કે કોપેલા હોઇએ ત્યારે કદિ જમવું નહિ.

(૩) જેનો બરાબર સ્વાદ લાગે તેજ જમવું.

(૪) પ્રવાહી, ઘટ્ટ કે પોચા બધા ખોરાકમાંથી પૂરેપૂરો સ્વાદ લઇ લેવો અને પછીજ ગળે ઉતારવો. કોઇ પણ ખોરાકના કોળીયાનો પૂર્ણ ભેદ થઇ જાય અને તેનો સ્વાદ પૂરેપૂરો

લેવાઇ રહે નહિ ત્યાં સુધી તે ગળે ઉતારવો નહિ. એમ થયા પછી તો ખોરાક તેની મેળેજ ગળે ઉતરી જશે.

(૫) જમવા વખતે થોડી રૂચિ રહે એમ જમીને ઉભા થવું.

(૬) ઓછું જમવું, પણ તે જેમ બને તેમ વધારે ચાવી ચાવીને જમવું. તેમ કરવાથી તમને આનંદની અને પોષણની બન્ને બાબતમાં ઉત્તમ પરિણામ જણાશે. તમે કેટલું જમો છો, તેના કરતાં કેવી રીતે જમો છો, તે વાત જ તમને ફાયદાકારક થશે.

(૭) જો તમને જમવાનો માત્ર પાંચ જ મિનિટ વખત મળે, અને તે પછી ઘણી વાર સુધી જમવાનો વખત મળે એવું ન હોય, તોપણ જમવામાં ઉતાવળ કરવી નહિ. જાણે આખો એક કલાક જમવા માટે મળેલો છે એમ વિચારીને જમવું.

(૮) દરેક કોળીયો જે તમે ખાઓ તેનો પૂરેપૂરો સ્વાદ લઇ લેવો. યાદ રાખવું જોઇએ, કે સ્વાદ એજ પાચનક્રિયામાં મુખ્ય મદદગાર છે, અને પચવાના પ્રમાણમાં શરીરને પોષણ મળે છે. ઉતાવળે ઉતાવળે અતિશય ખોરાક ગળવો તેના કરતાં થોડો પણ બરાબર ચાવીને ખોરાક ખાવો તે વધારે સારું છે.

(૯) મનની સ્થિતિ અને મનોવૃત્તિ પણ પાચનક્રિયામાં અસર કરે છે. એજ ખરી ચાવવાની કળા છે. એક કોળીયો ચાળીશ કે પચાસ ગણીને ખાવો એનું નામ કાંઇ ચાવવાની કળા નથી. કોઇ પણ કોળીયાનો પૂરેપૂરો મેંદો બની જાય નહિ, અને તેમાં રહેલો સ્વાભાવિક સ્વાદ પૂરેપૂરો લેવાઇ રહે નહિ, ત્યાં સુધી તે ગળે ઉતારવો નહિ, એજ ચાવવાની કળાનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે.

ભાવે એવું અને ખરી ભૂખ લાગે ત્યારે જ ખાવું; અને તે પણ ચાવી ચાવીને ખાવું એ ખરી ચાવવાની કળા કહેવાય છે.

મનમાં કાંઇ કંટાળો હોય ત્યારે એ રીતે ચાવી ચાવીને ખાવાથી પણ કાંઇ ફાયદો નથી, જમવા ટાણે મન હમેશાં આનંદમાં રહેવું જોઇએ.

હવે આપણે ફ્લેચર સાહેબે આપણને જે સૂચનાઓ આપી છે તેનું રહસ્ય જોશું.

આપણા મોઢામાં ૭ ગ્રંથીઓ છેઃ ત્રણ એક બાજુ અને ત્રણ બીજી બાજુ. એ ત્રણેમાંથી થુંક જેવો પ્રવાહી પદાર્થ નીકળે છે, અને જ્યારે કાંઇ ખાવાનો પદાર્થ આપણે મ્હોંમાં નાખીને ચાવીએ છીએ, ત્યારે એવો પ્રવાહી પદાર્થ વધારે જથ્થામાં નીકળે છે.

એમ પુરવાર થયું છે, કે ચોવીશ કલાકમાં સામાન્ય સ્થિતિમાં સામાન્ય રીતે એકથી બે શેર થુંક નીકળે છે.

એ ગ્રંથીઓમાંની બે કાન પાસે, બે જીભની નીચે અને બે જડબાં નીચે હોય છે.

(૧) થુંકથી મોઢું અને જીભ નિરંતર ભીનાં રહે છે અને તેથી બોલવામાં અને ચાખવામાં જીભનું કામ સહેલાઇથી થાય છે.

(૨) ખાવાના પદાર્થો દાંત વચ્ચે ચવાય છે. તેને થુંક એકરસ બનાવે છે અને તેથી સ્વાદ સમજી શકાય છે.

(૩) થુંક ખોરાકમાં મળીને તેને નરમ કરે છે તેથી ચાવવાનું તથા ગળવાનું કામ સહેલું થાય છે.

(૪) થુંક ખોરાકમાં મળીને તેમાં રસાયણિક ક્રિયા કરે છે, અને વિશેષે કરીને સ્ટાર્ચ—ગૂંદ—વાળા ખોરાકને પચાવવાના કામમાં મદદ કરે છે.

(૫) થુંકમાં એક ચીકણો પદાર્થ છે તેથી જેમ જેમ ખોરાક ચવાય તેમ તેમ તે બારીક થતો જાય છે તેથી તે ચીકણો થઇને તેનો એવો લોંદો બનાવે છે કે મ્હોંમાં સહેલાઇથી આમતેમ ફેરવી શકાય અને ગળવામાં પણ સહેલ પડે.

કરી શકે નહિ, તો પછી તે ભાર રૂપજ છે, અને હોજરીને નકામી મહેનત છે. એ રીતે ખોરાક લેવા છતાં કાંઇ પણ શક્તિમાં હાસલ થતું નથી. અને ઉલટું જે કાંઇ પણ થાપણ હોય તે બધી વપરાઇ જવાની ધાસ્તી રહે છે મનુષ્ય જે ખાય છે તેજ તેનું છે એમ લોકમાન્યતા છે; પણ ખરૂં જોતાં તો મનુષ્ય કેમ ચાવે છે તેવો તે છે, અને જે તે પચાવીને પોતાનું કરે છે તેજ તેનું છે.

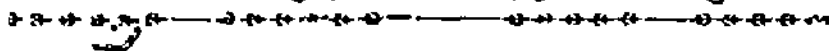
સારી રીતે ચાવવાથી વળી જડબાં પણ મજબૂત થાય છે, અને દાંતને યોગ્ય કસરત મળવાથી દાંત પણ ઘણા મજબુત થાય છે. જ્યાં સુધી દાંત સારા, મજબૂત અને પૂરેપૂરા હોય ત્યાં સુધીજ શરીરની તનદુરસ્તી સારી છે એમ સમજવું. દાતનાં ઘણી જાતનાં દર્દો થાય છે, અને તેમાં સડો થાય છે. પણ જો જરા કઠણ ખોરાક ખૂબ ચાવીને ખાવાની ટેવ પહેલેથી પાડીએ તો દાંત કુદરતી રીતે મજબૂત થાય છે, અને શરીર તનદુરસ્ત રહે છે, તથા આપણે લાંબો વખત જીવી શકીએ છીએ હજી આપણા ઘણા ઘરડાઓ જે જીવે છે તેમના ઘણાખરાના દાંત ઘણુંભાગે સારી સ્થિતિમાં હોય છે. દાંતની સારી ને નિરોગી સ્થિતિ એજ લાંબી જીંદગીનું રહસ્ય છે હાલ આપણામાં ગરમાગરમ અને નરમ તથા ઘીમાં તરબોળ રોટલી ખાવાની સુધરેલી ટેવ પડી છે પણ રોટલી પોચી હોવાથી ચાવવાની મહેનત બરોબર આપણે લેતા નથી અને મોમાં નાખી કે તરતજ તે ગળી જઇએ છીએ. વળી રોટની સાથે વધારે ઘી હોવાથી લોટ ઉપર થુંકની રસાયણિક અસર પણ થોડી થાય છે. ભાત જેવો ખોરાક જેમાં લોટનું પ્રમાણ બહુ હોય છે તેને તો ચાવવાની વાતજ આપણે જાણતા નથી. લોટવાળા બધા પદાર્થો ગમે તેવા કઠણ, પાતળા, નરમ, પ્રવાહી હોય તોપણ તેને ચાવીને મોઢામાં થોડી વાર રાખવાજ જોઇએ, અને થુંકના મોટા જથ્થા સાથે મેળવવાજ જોઇએ.

પ્હેલાં પગલાં.

નાની પગલીઓ ભરજો, વીર !
ધીરે ધીરે સંચરજો, વીર !
હજી ન્હાનાં છે નયણાં, વીર !
હજી પગ તો છે પોપણાં, વીર !
તમ કંકુની પાની, વીર !
તમ મીઠડી બાની, વીર !
પગલાં કંકુનાં માંડજો, વીર !
બોલ મીઠડા પાડજો, વીર !
ભરજો ન્હાની પગલીઓ વીર !
ટૂંકજો ન્હાની ડગલીઓ, વીર !
નથી બે દિનનું મ્હાલવું, વીર !
જીંદગી ભરનું ચાલવું વીર !

—કેટલાંક કાવ્યો ભાગ ૨.

કામિનિયા હેરઓઇલ.

(સંખ્યાબંધ ચાંદ, સર્ટીફીકેટો અને અભીપ્રાયો મળ્યા છે.)

બાલને
સુંદર
સુંવાળા
તેજસ્વી
તથા
કાળા
બનાવે છે
અને
જલદી
વધારે છે

મગજ
શાંત
આન
અને
ચાલ
કરી
દીલને
રાહત
આપે

બાટલીની કિં રૂ ૧-૦-૦ વી પી ૦-૪-૦ ત્રણ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦ પોસ્ટ ૦-૭

લખો—એંગ્લો ઇન્ડીયન ડ્રગ કેમીકલ કું૦ જુમામસ્જીદ-મુંબઈ.

એજંટ અમીચંદ ડાયાભાઇ અને કું૦ મેડીકલહોલ-ભાવનગર

પુસ્તક ૨ જું. અંક ૪ થો. માલીક શ્રી મંગળાભાઈ મોતીલાલ-મુંબઇ.

સ્ત્રી સુખ દર્પણ.

ગીતિ.

દર્પણ સ્ત્રીના સુખનું, ગૃહ મંદિર શોભાવે પતિ સંગે;
પુષ્પ પાંખડી અર્પી, જ્ઞાન સકલ નીજ કરતી ઉછરંગે.

તંત્રી. શેઠ દેવચંદ દામજી-કુંડલાકર. વ્યવસ્થાપક. ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ શાહ-ભાવનગર.

… તથા બાળકો માટે

પુ. ૨ જું. | જુન-૧૯૧૮ | અંક ૪ થો.

આપણે કોણ ?

આપણે રસની રાણીઓ, પુરૂષોના જીવન રસભોગ કરનારીઓ, આપણાં જીવન કષ્ટ અને- બહેન રૂપે નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી બન્ધુઓનાં દુ:ખમાં સહેનારીઓ, પતિ રૂપે પતિના જીવન માર્ગ સરલ કરનારીઓ, ગૃહિણી રૂપે ગૃહસ્થાશ્રમની ગૃહદેવીઓ, માતા રૂપે સંતાનને પોષનારીઓ, સાસુ રૂપે પુત્રવધૂઓને સંસારના માર્ગમાં પાવરધી કરનારીઓ, કુલવધૂ રૂપે કુટુંબને તારનારી- ઓ, પુત્રી રૂપે પિતાના વંશને દીપાવનારીઓ અને નણંદી રૂપે ભાભીઓનાં આનન્દના કેન્દ્રરૂપ. એમ જુદા જુદા સ્વરૂપે આપણે સંસારનો શણગાર, સૃષ્ટિનો મુગટ અને આ દુઃખાગાર રૂપી સં- સારમાં સુખ ખડું કરનારી સાક્ષાત દેવીઓ છીએ. આપણા ઋષિ-મુનિઓના આશીરવાદ જોઆશી થૈ સુરેભવ સાસરવાસમાં ગૃહીપદ પામ! આપુ એના ભણકાર બહેનો! તમારા હૈયામાં વાગે છે કે નહીં? આપણા શીલ, ગુણ અને વર્તનથી આપણે માનવકુલની મોતી, મધુરી, પૃથ્વી અને સાધની આશાઓ, શ્રદ્ધાઓ અને ફલદાતા સિદ્ધિઓ છીએ.

—અ૦ સૌ૦ કુમુદગૌરી એચ. મહેતા.

પ્રમુદા કે પતિભક્તિ.

(લે.—રા. શુકલ નર્મદાશંકર હુરગોવિંદ આશાભાઇ.)

(૨)

" લાલાજી ! ઘરમાં જઇ જળના એક બે લોટા ભરી ઝટ આવો ! "

પ્રમુદાએ યુવકની બિમાર સ્થિતિ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં કહ્યું.

" હ્યો બ્હેન ! હમણાંજ પુષ્કળ પાણી લઇ આવું છું ! " લાલાજીએ આસનેર દોડતાં જતાં કહ્યું. લાલાજી જાતનો પરદેશી બ્રાહ્મણ હતો, તેનો સ્વભાવ મળતાવડો, માયાળુ, હસમુખો હતો, જેથી પ્રમુદાને તેમજ તેના સહવાસમાં આવનાર જનારને ઘણોજ પ્રસન્ન પડી જતો હતો. કામકાજમાં ઘણોજ હુશીઆર, નિમકહલાલ તેમજ સત્યવાદી હતો. તેને થીજ પ્રમુદાના પીતાએ પોતાને ત્યાં રાખ્યો હતો, જેથી ઘરસંબંધી વ્યવસ્થા કેમ કરવી તે સર્વ માહિતી લાલાજીને હતી. લાલાજીને નોકરી કરતાં લગભગ સત્તાવીશ વર્ષ પ્રમુદાના પિતાને ત્યાં વ્યતિત થયાં હતાં, તે દરમ્યાન તેની કાર્યકુશળતાથી સર્વ તરફનો પ્યાર તેણે સંપૂર્ણ રીતે મેળવ્યો હતો. પ્રમુદાની માતાનું અવસાન થયા બાદ લાલાજી પ્રમુદાની વધારે સંભાળ રા હતો. લાલાજી ઉત્તર હિન્દુસ્તાનનો રહેવાસી હતો. " લ્યો બ્હેન ! " કહી લાલાજીએ જળથી ભરપુર લોટો પ્રમુદાના હાથમાં મુક્યો. પ્રમુદાએ યુવકના મગજને વધારે શાન્ત કરવા માટે જળનો છંટકાવ કરવા માંડયો, પરન્તુ યુવકની સ્થિતિનો કોઇ પણ પ્રકારે ફેરફાર જોવામાં આવ્યો નહિ જેથી યુવકની સ્થિતિ સંબંધે પ્રમુદાને ઘણોજ ગભરાટ છુટયો. પ્રમુદાએ યુવકને સરીઆમ રસ્તા ઉપરથી લેવરાવી લઇ પોતાના ઘરમાં સ્વચ્છ બિછાના ઉપર સુવરાવ્યો હતો, જોકે બેભાન સ્થિતિમાં આવી પડેલ યુવક કોણ અને કયાં રહે છે, તે સબંધે પ્રમુદાને બીલકુલ ખ્યાલ નહિ હતો, તેમ તે યુવકથી તદ્દન અજ્ઞાન હતી, છતાં ત્હેની પરોપકાર વૃત્તિ કેટલે દરજ્જે આગળ ધસતી હતી, ત્હેનો વાંચનારને સ્હેજ ખ્યાલ આવશે. ત્હેની નિર્મળ બુદ્ધિ સંપૂર્ણ રીતે પ્રદર્શિત થતી પરોપકાર વૃત્તિ ખરેખર પ્રસંસાપાત્ર હતી. ટુંક સમયમાં અનેક ઉપચારો યુવક-દર્દી પરત્વે કર્યાં પરંતુ કોઇપણ પ્રકારથી યુવક-દર્દીની સ્થિતિનું સંતોષકારક એકે ચિન્હ જણાતું નહોતું, જેથી પ્રમુદાએ ગભરાયેલે ચ્હેરે વિશ્રામાસન ઉપર બેસતાં કહ્યું ! " કેમ રાધા શું કરીશું ! મ્હને કંઇપણ સુજતું નથી છેવટનો ઉપાય હવે એજ બાકી છે, કે ડોકટર દત્તને ત્વરિત બોલાવીએ અને યોગ્ય સારવારથી લીધેલ પરિશ્રમ પરોપકારાર્થે ફળીભૂત કરીએ. " " વારૂ ! બ્હેન ! ત્હમારૂં કહેવું વ્યાજબી છે, પરન્તુ આ સર્વે નકામી ઉપાધી ત્હમોએ હાથે કરી માથે વ્હોરી લીધી છે ! " રાધાએ સ્હેજ કરડાકીમાં પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

" બ્હેન ! રાધા મારી સાથેના તારા ટુંક પરિચયે પણ કાંઇજ ફેરફાર થવા પામ્યો નથી, તે ઘણીજ અજાયબ વાત છે ત્હારૂં હૃદય વધારે કઠોર છે, ત્હેને તું કોમળ બનાવ, કે જેની અંદરથી શ્રેયોત્કર્ષ વિચારો હમેશાં પ્રગટ થયા કરે, અને તેજ સ્થિતિમાં વહન કર્યાથી —

પ્રત્યેક સદ્‌ગુણો દેદિપ્યમાન થઇ ત્હારા જીવનમાં વિકાસ પામે તે તરફ જરા દષ્ટિ કરી નિષ્કામ્ય પરોપકારની સેવિકા થા!" પ્રમુદાએ પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો દર્શાવી કહ્યું.

રાધા—"બ્હેન! ત્હારૂં કહેવું યથાર્થ છે, હવે પછી તમારા ટુંકા તેમજ મીઠા ઉપદેશને પ્રતિદિન ધ્યાનમાં રાખી ઉચ્ચ વિચારોના લક્ષ્યબિન્દુ તરફ વહન કરીશ."

પ્રમુદાએ ધૈર્યતા રાખી તાત્કાલીક યોજના કરવા માટે લાલાજીને કહ્યું, "લાલાજી! વ્યાપારના મહદ્ કાર્યમાં આજ કાકા (પીના) રોકાઇ ગયા હોય તેમ જણાય છે, કારણ કે અદ્યાપિ પર્યંત હજુ તેમના આવવાનો કાંઇપણ સંચાર જણાતો નથી, તો જરા દુકાન તરફ જઈ તેડી લાવો!" "ના રૂ બ્હેના જાઉં છું!" કહી લાલાજી બજાર તરફ સિધાવી ગયાં, પ્રમુદાએ ટેલીફોન પાસે જઇ ડોકટર દત્તને નંબર પૂછ્યો "નંબર ૮૨૦ હું દત્ત છું! શું કામ છે? કહો?" ડોકટર દત્તે ટેલીફોન મારફત પ્રત્યુત્તર આપતાં નંબર પૂછ્યો. "મારો નંબર ૩૨૯!" પ્રમુદાએ ટેલીફોન મારફત પોતાનો કોમળ સ્વર કાઢયો. "તમારૂં નામ શું!" દત્તે ધીમા સ્વરે પૂછ્યું. "મારૂં નામ પ્રમુદા." પ્રમુદાએ ત્વરિત પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

"ઠીક! બ્હેન! સમજ્યો! ત્હારૂં શું કામ છે તે સત્વર જણાવો" ડોકટર દત્તે કહ્યું. દત્તને વધારે સાવચેતીથી સંભળાવવા માટે પ્રમુદાએ પહેલાં ઘંટડીનો અવાજ કરતાં કહ્યું "આપ સર્વ દવાના સાહિત્ય લઇ એકદમ મ્હારા બંગલે આવો!"

બ્હેન! હમણાં જ આવું છું કહી ટેલીફોનની પેટી બંધ કરી દત્ત દિવાનખાનામાં ગયા.

કેશવદત્ત ઘણી જ સુપ્રસિદ્ધ ખ્યાતિ પામેલા ડોકટર હતા, જેઓ મહારાષ્ટ્રના દાક્ષિણ્ય બ્રાહ્મણ હતા, આચાર વિચારમાં પણ તેઓએ ઘણી જ સારી શ્રેષ્ટતા મેળવી હતી, શરીર તંદુરસ્ત તેમજ સ્હેજ શ્યામ હતું, દર્દી પાછળ તેઓ અત્યંત લક્ષ આપતા એટલું જ નહિ પરંતુ કેટલાંક દલીલ દાખલાઓ આપી દર્દીને ઘણી જ ધૈર્યતા આપતા, વિવેકમાં સંપૂર્ણ તેમજ બોલવામાં ઘણાં જ વાચાળ હતા, સૂરતપુરમાં ત્હેમના હાથેથી ઘણાં જ દર્દીઓને આરામ થઇ જતો હતો, જેથી લોકો તરફથી તેઓ ઘણાં જ યશને પાત્ર નિવડ્યા હતા, જો કે ત્હેમણે ખાનગી દવાશાળા કાઢી હતી, પરન્તુ દવાશાળામાં એટલા દર્દીઓ એકત્ર થતાં કે ડોકટર દત્તને જમવા જવા સરખો સમય પણ ભાગ્યેજ મળી શકતો. સવારના ૭ વાગ્યાની અંદર ડોકટર દત્ત સંખ્યાબંધ તાનથી પરવારી સૂરતપુરમાં દર્દીઓની સંભાળ લેવા નિકળી પડતા હતા, ત્યારબાદ આઠથી તે એક વાગ્યાસુધી દર્દીઓને દવા આપવામાં તેમજ તપાસવામાં રોકાઇ રહેતા હતા, જો કે પોતે એક અનુભવી કંપાઉન્ડરને રાખ્યો હતો, પરન્તુ વારંવાર પોતે દવાઓ સંબંધે કંપાઉન્ડરને સૂચના કરતા હતા, આ પ્રમાણે તેમની મહેનતુ લાગણીઓ દર્દીઓના દરદને ટુંક સમયમાં નાબુદ કરતી હતી, ત્હેમની ચાહના લોકોમાં અત્યંત વિસ્તૃત્વ પામી હતી, કારણ કે પોતે દરેક રોગની જાતે ચિકિત્સા કરી તેને માટે યોગ્ય ઔષધિનું પ્રીસ્ક્રીપ્શન લખી આપતા અને તેજ દવાથી ટુંક મુદતમાં દર્દીઓને આરામ થઇ જતો હતો જેથી તેમના પ્રત્યે લોકોની શ્રદ્ધા અત્યંત સુદૃઢ થવા પામી હતી. ગરિબ વર્ગને કાંઇ પણ રકમ લીધા સિવાય યોગ્ય સારવાર કરતા. પરોપકારના અનન્ય રહસ્યના સત્ય સુત્રને જાણનાર ડોકટર દત્ત હતા, જેથી દિનપ્રતિદિન લોકોની પ્રીતિ ત્હેમના પ્રત્યે અભિવૃદ્ધ થતી જતી હતી. ત્હેમણે પોતાના ધંધામાં સારો ...રો પ્રયાસ કર્યો હતો, તેમજ ત્હેમનો સ્વભાવ ઘણો જ સુશીલ અને મિલનસાર હતો, જેથી ...ગરૂ પણ સંપૂર્ણ મેળવી હતી. દર્દીઓની ગમે તેવી સ્થિતિ હોય છતાં આજકાલના કેટલાંક ...કતરો ફક્ત પૈસા એકત્ર કરવાના જ સ્વાર્થી આશય તરફ દોરાયા કરે છે, તેમ દત્તની બાબતમાં

એટલામાં કાકાજીની શુન્યવત્ સ્થિતિ જોઇ પ્રમુદા બોલી "શું કાકાજી ! આપને મારું સર્વ વર્તન કાંઇ વાંધા ભરેલું જણાય છે ?" નહિ ! નહિ ! પ્રમુદા ! ત્હારા વર્તન સંબંધે હું કોઇ પણ પ્રકારે દીલગીર નથી, પરન્તુ આજના વ્યાપાર સબંધે સ્હેજ વિચાર કરતો હતો. કારણ કે હાલ રૂ, સોનું, ચાંદી વિગેરેના ભાવ પ્રતિદિન ચડતા જાય છે, નાણાં ભીડ પણ ઘણીજ ચાલે છે, ઉદ્યમ વિનાના ઘણા માણસો આમતેમ ભટકયા કરે છે, ખાદ્ય વસ્તુમાં પણ કિંમત ચડી ગઇ છે, લુગડાં લત્તાંની તો વાતજ શી કરવી, એકંદર સર્વ વસ્તુના ભાવ અત્યંત વધી ગયાં છે." ધિરજ કાકાએ પ્રમુદાનું મન શાન્ત કરતાં કહ્યું. "હશે ! કાકાજી ઇશ્વર દયાળુ છે, ત્હેને સર્વની ચિન્તા છે. આપણું વર્તન હમેશાં એવું હોવું જોઇએ કે તે જોઇ પરમાત્મા આપણા પ્રત્યે સતત્ પ્રસન્ન રહે. એક મહાત્માજીની ટુંક છે તે શ્રવણ કરો" પ્રમુદાએ પ્રસન્ન વદને પરોપકારસૂચક વર્તનને અનુમોદન આપતાં કહ્યું.

"પ્રભુ રાજી, જગત રાજી;
પરોપકારે હૃદય રાજી."

—ચાલુ

"ફ્લેચરીઝમ"—અથવા ખૂબ ચાવીને ખાવું

અને

ખાતી વખતે મનને શાન્ત રાખવું.

(લે. રા. શેઠ ફરામજી ખરસેદજી.)

(અંક ૩ જા ના પૃષ્ઠ ૭૦ થી ચાલુ.)

માંસાહારી પ્રાણીઓ પોતાના ખોરાકના મોટા મોટા કટકા કરીને ગળીજ જાય છે. તેઓ કદિ ચાવતાં નથી; પણ ઘાસ ખાનારાં પ્રાણીઓ પોતાના ખોરાકને ખૂબ ચાવી ચાવીને અને વાગોળીને ખાય છે. આપણો ખોરાક મુખ્યત્વે કરીને વનસ્પતિનો હોવાથી, અને તેમાં સુઘનો ભાગ વધારે હોવાથી તેને વધારે બારીક ચાવીને ખૂબ થુંક સાથે મેળવવો જોઇએ.

વળી હોજરીમાં જુદા જુદા પદાર્થોને પાચન થઇ હોજરીમાંથી નીકળીને આંતરડામાં જવાનો વખત જુદો જુદો છે. કેટલાક પદાર્થો અરધા કલાકથી બે, અઢી કલાક સુધીમાં પાચન થઇને હોજરી છોડે છે; અને કેટલાક તો ચારથી પણ વધારે કલાક પચવા માટે લે છે પણ એક વખતના ભોજનમાં આવા જુદા જુદા પદાર્થો લેવાતા હોવાથી તેને વધારે બારીકીથી ચાવવામાં આવે તોજ સમાન વખતે અને એકી સાથે હજમ થઇને હોજરીમાંથી આંતરડાંમાં જવાની વકી રહે છે.

એક ઘરડો માણસ એક ડાક્ટર પાસે દવા લેવા આવ્યો ત્યારે તે ડાક્ટર સાહેબને દરદીને તપાસતાં માલુમ પડ્યું કે તેના દાંત બધા પૂરેપૂરા અને સાજા હતા. બીજા ઘણા દરદીઓને તેણે જોયેલા, પણ આ માણસની દાંતની એવી સારી સ્થિતિ જોઇને તેને બહુ અજાયબી થઇ. દરદીને પૂછતાં તેને માલુમ પડ્યું કે—તે દરદી બહુજ ચાવી ચાવીને ખાતો હતો. ડાક્તરે પોતાની ખાતરી કરવા સારૂ પોતાની હાજરીમાંજ એ દરદીને એક રોટલાનો ટુકડો આપ્યો અને

સામાન્ય રીતે તે જેમ ચાવતો હોય તેમ ચાવીને ખાવાનું તેને કહ્યું. દરદીએ તે રોટલો ૧૨૦ વખત ચાવ્યો.

કેટલાકને ખાતી વખતે થોડે થોડે કોળીએ પાણી પીવાની ટેવ હોય છે, તે પણ ખરાબ છે એમ કરવાથી મોઢું થુંક તેનું કુદરતી કામ કરી શકતુ નથી, અને થુંક પાણીથી પાતળું થઇ જાય છે.

કેટલાકને વળી કોળીએ કોળીએ દૂધ પીવાની ટેવ હોય છે તે પણ આ કારણને લીધે ખોટી છે. આપણા હિંદુ રીવાજ પ્રમાણે તો પ્રવાહી પદાર્થો ભોજનના છેલ્લા ભાગમાંજ વાપરવાના હોય છે; તેનો ખરો હેતુ હવે તમે બરાબર સ્પષ્ટ સમજી શકશો.

ઇંગ્લંડના એક મહાન્ પ્રધાન મિ. ગ્લેડસ્ટન કહેતા કે—આપણને ઇશ્વરે બત્રીશ દાંત આપ્યા છે, માટે દરેક કોળીયાને બત્રીશ બટકાં ભરવાં—એટલે કે—તે બત્રીશ વાર ચાવવો જોઇએ.

બીજું એમ પણ સાબીત થયુ છે કે—કઠણ અને સુકા પદાર્થ ચાવવાથી વધારે થુંક છૂટે છે. જૂદા જૂદા કઠણ ખોરાકથી વધારે ઓછું થુંક છૂટે છે, અને નરમ ખોરાક ખાવાથી ઓછું થુંક છૂટે છે. પાણી કે કંજી જેવો નરમ ખોરાક ખાવાથી તો બહુ થોડું થુંક છૂટે છે માટે રોજના ખોરાકમાં દરેક વખતે કાંઇક કઠણ પદાર્થ બાલકોને ખાવા સારૂ આપવાની ટેવ પાડવી જરૂરની છે.

તમને અનુભવ હશે કે—ઘણી વાર આપણે કોઇ ખાવાની ચીજ નજરે જોઇએ, અથવા કોઇ ખાવાની ચીજનું આપણને નામ દે ત્યારે, અગર થોડી વારમાં ખાવાની ચીજો આપણને પીરસાશે એમ જાણતા હોઇએ ત્યારે, આપણા મોમાં પાણી છૂટે છે, આ થુંક ઉત્પન્ન કરનારી ગ્રંથીઓ ઉપર માનસિક અસરનું પરિણામ છે. તેજ પ્રમાણે મનની અસર હોજરીના રસની ગ્રંથીઓ ઉપર પણ થાય છે. તેટલાજ માટે જમવા પહેલાં નહાવાની રીતથી તથા સ્થિર ચિત્તે પાટલા ઉપર બેસવાની રીતથી હોજરી ઉપર મનની સારી અસર થાય છે. બાલકોને જમવાના વખત પહેલાં જમણની તૈયારી કરવાની ટેવ પડાવવી એ ઉપયોગી છે.

ઉપદેશ.

માતાઓએ તેમના બાલકોને ન્હાનપણથી ખૂબ ચાવીને ખાવાની ટેવ પાડવી, અને કાંઇ કઠણ પદાર્થ ચાવવા માટે આપવાની ટેવ હોય તો વધારે સારૂં. પણ અમારા અનુભવમાં તો એમ માલુમ પડ્યું છે કે માતાઓજ બાળકોને પોતાની ઉતાવળને લીધે બહુ ઉતાવળે ખાવાની અને ચાવ્યું ન ચાવ્યું હોય ત્યાંજ ગળી જવાની ટેવ પાડે છે. માતાઓએ પોતાના બાલકો સારી તનદુરસ્તીમાં રહે એમ ઇચ્છીને તેમને ન્હાનપણથીજ સારી રીતે ચાવવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. અને બાલકો જમે તેટલી વાર બાલકના ભલાને ખાતર તેઓએ ધીરજ રાખવી જોઇએ બાલકોને બરાબર ચાવ્યા વગર ગળી જવાની ટેવ જે પડે છે તે ઘણે ભાગે તો માતાના અજ્ઞાન કરતાં વધારે તો ધીરજની ખામીને લીધે હોય છે એમ અમારો અનુભવ છે. માતાએ પોતે જમે ત્યારે પોતાના બાલકને સામે બેસારી પોતે મ્હોંમાં રોટલાનો કટકો લઇને ખૂબ ચાવવો અને બાલકને ચાવવા કહેવું. માતા પોતેજ જો આમ ધીરજથી ચાવશે, તો બાલક પણ તેવી ટેવ શીખશે. માતા પોતે ખરાબ ટેવો પાડીને બાલક પાસેથી સારી ટેવોની આશા રાખે તે તો સર્વ વ્યર્થ છે. બાલકોને સારી ટેવો પડાવવામાં માતાને બહુ જ્ઞાનની જરૂર નથી ? સારી માતાઓ જન્મે છે, બનતી નથી. આવી રીતે આપવામાં આવેલી જરૂરી કેળવણી માતાઓને પોતાનેજ મદદગાર થાય છે.

વળી જમવા ઉપર માનસિક સ્થિતિની પણ ઘણી અસર હોવાનુ મિ. ફ્લેગર સાહેબ કહે

છે. એ વાતનો પણ આપણે વિચાર કરવો જોઇએ. આ બાબતમાં હાલ કરાયલા કેટલાક અખતરાઓમાંથી હું તમને એકબે દાખલા આપીશ.

એક વિદ્વાન ડાક્ટરે નીચે પ્રમાણેના અજબ જેવા બે પ્રયોગો કર્યા હતા :—

૧. એક કૂતરાને તેનો ખાવાનો વખત થયો કે તેને તેનો ખોરાક દેખાડયો, એટલે તે કૂતરો ખાવા માટે બહુજ આતુર થયો. હવે પ્રયોગ અર્થે તેની અન્નનળી કાપી નાખવામાં આવી હતી, એટલે ખોરાક તેના પેટમાં જવાને બદલે બહાર નીકળી પડયો. પણ તેની હોજરીની પરીક્ષા કરતાં તેમાં પાચન કરવાના રસો પાચનરસ ઉત્પન્ન કરનાર ગ્રંથીઓમાંથી નીકળીને તૈયાર થયેલા માલુમ પડયા હતા.

૨. બીજો પ્રયોગ એ હતો કે કૂતરાને ખોરાક દેખાડવામાં આવ્યો નહોતો, પણ તેની કાપેલી અન્નનળી વાટે તેના પેટમાં ખોરાક નાખવામાં આવ્યો હતો. ઘણી વાર સુધી તેની હોજરીમાં પાચન કરવાનો રસ નીકળ્યો નહોતો.

આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે આપણે આનંદની અને માનસિક શાન્તિથી ખોરાક લેવો જોઇએ. અને તેમ કરીએ તોજ શરીરનાં અવયવો તેઓનું કામ સારી રીતે કરી શકે છે.

આપણી માનસિક સ્થિતિ ખરાબ હોય છે ત્યારે મ્હોં પણ સુકાય છે, અને થુંક છુટતી નથી. જે કાંઇ ચાવીએ છીએ તે ચાવવાથી લોટ જેવું થાય છે, અને થુંક સાથે નહીં ભળવાથી સ્વાદ પણ દેતું નથી; અને તે ચાવેલો ખોરાક લોંદા જેવો નહીં થવાથી ગળી પણ શકાતો નથી. માટે તે ગળવાને ઉપર પાણી પીવું પડે છે. થુંકની સાથે ભેળસેળ થયા વગરનો ખોરાક પેટમાં જવાથી, અને હોજરીના પાચકરસ પણ ખરાબ માનસિક સ્થિતિને લીધે નહીં જેવા અથવા બહુ ઓછા પ્રમાણમાં હોવાથી, હોજરીમાં પણ પાચનક્રિયા આગળ ચાલતી નથી તેથી ખાધેલો ખોરાક માત્ર બોજારૂપ જ નિવડે છે અને ઉલટું નુકસાન કરે છે.

એક બીજો દાખલો પણ બહુ અગત્યનો અને જાણવા જેવો છે તે એ કે એક ડાક્ટર પોતાની પાળેલી બીલાડીને ખવરાવીને પછી તેની હોજરીમાં ગયેલો ખોરાક પચીને હોજરીમાંથી નીકળીને આંતરડામાં જતાં કેટલો વખત લાગે છે તેની તપાસ કરતો હતો. બીલાડીને ખવરાવ્યા પછી તે વીજળી XRays—ના યંત્રથી જોતો હતો. આપણી હોજરીમાં ખોરાક પડયા પછી હોજરીમાં ગતિ થાય છે. એ ગતિ થવાથી હોજરીના રસમાં ખાધેલું અન્ન સારી રીતે મિશ્ર થાય છે. જો એવી ગતિ થાય નહિ તો ખોરાક બધો પાચનરસની સાથે ભળી શકે નહિ, અને અપચો થાય. હવે એ ડાક્ટર સાહેબ બીલાડીની હોજરીની હીલચાલ તપાસતા હતા તેમાં તે હીલચાલ એકદમ બંધ પડી. ડાક્ટર સાહેબને તેનું કારણ માલુમ પડયું કે—બીલાડીનો મિજાજ ગયેલો હતો. તેનો મિજાજ પાછો શાંત પડતાં, તેની હોજરીમાં પાછી હીલચાલ થવા લાગી. આ ઉપરથી સમજવું જોઇએ કે જમતી વખતે અને જમ્યા પછી બે ત્રણ કલાક સુધી સારા મીજાજમાં રહેવાની આપણને ઘણી જરૂર છે, નહિતો હોજરી વગેરે તેનું કામ સારી રીતે કરી શકતાં નથી.

આપણે હિંદુઓમાં તો જમવાં પહેલાં સ્વસ્થ થઇને પાટલે નીરાંતે બેસવાનો રીવાજ મૂળથીજ છે. મંત્ર વગેરે પઢીને મન શાન્ત રાખી નીરાંતે જમવાનો, તથા જમ્યા પછી પણ અડધો કે એક કલાક નીરાંતે બેસવાનો અથવા હીંચકે હીંચકો ખાવાનો રીવાજ હોય છે, તે યોગ્ય છે. વળી ખાધા પછી પાન સોપારી ખાવાનો રીવાજ પણ વ્યાજબી જણાય છે. સોપારી ચાવવાથી

થુંક ખૂબ છૂટે છે અને તેની અસર હોજરી ઉપર થાય છે. વળી પાનમાં ચુનો અને કાથો વગેરે સાથે હોવાથી દાંતમાં ભરાઇ રહેલા અનાજનાં રજકણો બહાર નીકળી જઇ દાંત સાફ થાય છે અને દાંતની ખટાશ પણ ચુનાને લીધે મટી જાય છે. આવા સારા હથિયારનો પણ જો અણસમજણથી ગેરઉપયોગ થાય તો તે નુકસાનકારક નીવડે છે.

કોઇ માણસ જમવા બેઠું હોય તે વખતે તેને ઠપકો આપવાનું તેમજ તેને કોઇ કઠણ શબ્દો કહેવાનું, અથવા ખાતાં ખાતાં કોઇને અધુરે ઉઠાડવાનું આપણામાં મોટું પાપ ગણવામાં આવે છે, તેનો હેતુ પણ તમો બહેનોને હવે સ્પષ્ટ સમજાયો હશે. તેની માનસિક સ્થિતિમાં ફેરફાર થતાં, તેની હોજરીની ગ્રંથીઓમાંથી નીકળતા પાચનરસ અને હોજરીના વલોવવાની (Churning) ગતિમાં અડચણ આવે છે અને સંતોષકારક કામ થતું નથી.

ચાવ્યા વગર ગળી જવાની ખરાબ ટેવ બાળકોમાં ન્હાનપણથી પડે છે. નહિ ચવાયેલા કઠણ ખોરાકનો ભૂકો કે છુંદો કરવા સારૂ હોજરીમાં કંઇ ઘંટી, હથોડા કે દાંત જેવાં સાધન હોતાં નથી. હોજરી તો આપણી ચામડી જેવા નરમ પડદાની કોથળી છે. ચાવ્યા વગરના પદાર્થનો ભૂકો કે છુંદો હોજરી કરી શકતી નથી. એવો ખોરાક તો પેટમાં લાંબા વખત સુધી પડી રહે છે, અને તેથી બાળકના પેટમાં દુઃખે છે. કોઇ વાર ઉલટી થાય છે, કોઇ વાર ઝાડા પણ થઇ જાય છે, અને કોઇ વાર તાવ પણ આવી જાય છે, વગેરે દરદો ઉપજ થાય છે. આવાં અનેક દરદો બરાબર નહિ ચાવવાની ટેવને લીધે થાય છે, અને તે સર્વ નુકસાની તેની માતાની અજ્ઞાનતા અને બેદરકારીને આભારી છે.

બાળકોના દાંત પણ વહેલા પડી જાય છે, સડી જાય છે, દુઃખે છે, કે નબળા પડી જાય છે, એ બધાનું મોટું અને મુખ્ય કારણ બરાબર ચાવતા નહિ શીખવવાનું છે. બાળકોને સખ્ત કે કઠણ ખોરાક ખાવા સારૂ આપવો અને તે બરાબર ચાવવાની ટેવ પડાવવી. ખાધા પછી હર વખત દાંત બરાબર સાફ કરાવવા. ખાધા પહેલાં પણ ખૂબ કોગળા કરાવવા. એવી એવી ટેવો જો તમો માતાઓ બાળકોમાં પડાવશો તો તેમનું જીવન તમે ઘણું સારૂં અને સુખી કરી શકશો. વિલાયતમાં નિશાળમાં ભણતાં નાનાં છોકરાં છોકરીના દાંત તપાસતાં એમ માલુમ પડ્યું છે કે સાઠ ટકા જેટલાંના દાંત સારી સ્થિતિમાં હોતા નથી. ૩,૦૦,૦૦૦ બાળકોની તપાસમાં ૨,૦૦,૦૦૦ બાળકોના દાંત ખરાબ સ્થિતિમાં હતા. આવી ગંભીર સ્થિતિની હયાતી વાસ્તે સર્વે દોષ માતાને શિર છે.

હવે ટુંકામાં સર્વનું રહસ્ય એક વાક્યમાં કહીશું:—સર્વ કઠણ ખોરાક પીઓ અને પ્રવાહી પદાર્થો ચાવો અને તમારાં વ્હાલાં બાળકોને ન્હાનપણથી કઠણ ખોરાક પી જવાની અને પ્રવાહી પદાર્થ ચાવવાની ટેવ પડાવો. પ્રજા બાળકના પગ ઉપર ચાલે છે.

(સંપૂર્ણ).

જ્યોત્સ્ના.

(લેખક—શા. હીરાલાલ રણછોડદાસ.)

(ગતાંકના પૃષ્ટ ૬૩ થી ચાલુ.)

મહાશય શંભુલાલ સર દ્વારકાદાસ પાસેથી વિદાય થઇને વાલકેશ્વરના માર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયા અને તેથી સહજ અનુમાન કરી શકાતું હતું કે, તેઓશ્રી પાચની સવારી 'સૌન્દર્ય-નિવાસ' તરફ જવાનેજ ઉપડેલી હોવી જોઇએ. એ અનુમાન સત્ય જ સિદ્ધ થયું. કારણ કે, રાત્રીનો મોડો સમય હોવા છતાં તેઓશ્રી ત્યાંજ પધાર્યા હતા અને મિસ્ટર નટવરલાલ સાથે કોઇ એક અગત્યના વાર્તાલાપમાં નિમગ્ન થઇ ગયા હતા. તેઓ મિસ્ટર નટવરલાલને ઉદ્દેશીને કહેતા હતા કે-"વેલ મિસ્ટર નટવરલાલ, જુઓ, તમારી ઇચ્છાથી મેં તમારી સાથે ભાગમાં ધંધો કરવાનું પણ કબૂલ કર્યું અને તે પ્રમાણે 'પાર્ટનરશિપ'માં આપણો ધંધો શરૂ થયાને આજે બે માસ જેટલો સમય પણ થવા આવ્યો છે; તો હવે તમારે મિસ વિમળા સાથેના મારા થનાર લગ્નને 'ડિલે' કરવાની અગત્ય નથી. તમો કહેતા હતા તે પ્રમાણે જ્યારે, મિસ વિમળાનું પ્રથમ વેવિશાળ કરવામાં આવ્યું હતું તે સંબંધના હક્કોનું રાજીનામું અપાઇ ગયું છે; તો પછી હવે ન્યાત જાતનો વાંધો હોવાનો સંભવ પણ નહિજ હોય. આમ હોવા છતાં આટલી બધી ઢીલ શા કારણથી થાય છે, તે હું સમજી શકતો નથી."

એનો પ્રતિવાદ કરતા મિસ્ટર નટવરલાલ કહેવા લાગ્યા કે-"તમો ભૂલો છો, મિસ્ટર શંભુલાલ, તે માણસે જોકે લક્ષ્મનલાલથી પોતાના હક્કોનું રાજીનામું આપી દીધું છે; છતાં તેથી મારી જ્ઞાતિ પ્રત્યેની મારી જવાબદારી કાંઇ ઓછી થતી નથી, કારણ કે, તમો જાતિના પાટીદાર. પરંતુ આ લગ્ન કરી આપવાનો મેં તો નિશ્ચયજ કર્યો છે અને તદનુસાર તા. ૨૮ માને દિવસે તમારાં લગ્ન મિસ વિમળા સાથે હું અવશ્ય કરી આપીશ, માટે આપે નિશ્ચિન્તજ રહેવું."

શંભુલાલભાઇ તો આ ઉત્તરથી, નટવરલાલભાઇની આ મધુર વાણીથી જાણે ખુશ ખુશ થઇ ગયા હોય ની! એવોજ તેમનો દેખાવ થઇ ગયો અને આનંદને ઉરશી ન શકવાથી તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે-"મિસ્ટર નટવરલાલ, આજે તો મેં જે બે કાર્યો કર્યાં છે, તે બન્ને કાર્યો ઘણાંજ અગત્યનાં હતાં: એમાંનું એક કાર્ય લગ્નનું હતું તે નક્કી થઇ ગયું છે-અને બીજું તે મનોહરાને આપણી ઇચ્છાને આધીન કરવાની યોજના પણ પૂરી થઇ ગઇ છે. હવે ફક્ત પેલા લુચ્ચાએ રોકડા પૈસા સાથે વળગાડેલા રમાનગરમાંના કારખાનામાં હરામખોર મજૂરોએ જે તુફાનની શરૂઆત કરી છે, તેની સમાપ્તિ અને શાંતિ થઇ જાય તો બસ."

આ તથા એવાજ અન્ય વાર્તાલાપમાં રાત્રિના તૃતીય પ્રહરનો સમય થઇ જવાથી મિસ્ટર શંભુલાલે નટવરલાલની રજા લઇને પોતાતાના ગૃહ પ્રતિ જવાની ઇચ્છાથી વિક્ટોરિયામાં ગાડી હાંકનારને જલદી મોટરને ત્યાં લઇ જવાનો હુકમ આપી દીધો. અસ્તુ.

પ્રસ્તુત વિષયવિભાગના પ્રારંભમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે આગળ વર્ણવેલી ઘટનાને આજે ચાર દિવસનો કાલાવધિ થવા આવ્યો હતો એટલે કે, આજે રવિવારનો દિવસ હતો. આ ચાર દિવસથી શંભુલાલભાઇ બહુજ પ્રસન્ન તથા પ્રફુલ્લિત રહ્યા કરતા હતા અને તેમનો તે આંતરિક આનંદ

તેમના વર્તનથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવતો હતો; કારણ કે, તેમણે ઓફિસમાં જવાનું સર્વથા બંધ કરીને As quitte & Lord અને Hoar'& Co આદિ ઉંચી દમના પોષક બનાવનારાઓની પેઢીઓમા કે પછી Kemp & Co આદિ પરંફ્યુમરીના મોટા વ્યાપારીઓની શોપોમાં ફરતા દેખાતા હતા આજે રવિવારનો નવરાશનો દિવસ હોવાથી તેઓશ્રીમાને તેમના જેવાજ બેચાર મિત્રો તથા રમાનગરથી આવેલા એકાદ બે મિત્રો કે જેઓ કારખાનાવાળા હતા તેમને પોતાને ઘેર જમવાનું આમંત્રણ કર્યું હતું અને સવારમાં નવ વાગ્યાથી મધ્યરાત્રિ સુધી મોજ કરવાની ગોઠવણ કરી હતી. મોદીને પણ મોજમાં વધારો કરવાના એક સાધન તરીકે આ પ્રાઇવેટ પ્રધરફુડમાં ભાગ લેવાનુ આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું.

નવ વાગી ગયા છે. શંભુલાલ આજે અનેક કારણોને લઈ આનંદની પરિસીમા અનુભવતા હતા, કારણકે છેલ્લા પંદર દિવસોમાં તેઓના એક પાસા સીધા-જીતના પડયા હતા. કેમકે એક તરફથી તેઓશ્રીના લગ્ન સંબંધનું પણ નક્કી થઇ ગયું હતું, જ્યારે બીજી તરફથી પોતાનું દિલ જીતનાર મનોહરાને મેળવવા માટેની યોગ્ય ગોઠવણ પણ થઇ ચૂકી હતી, હવે માત્ર રમાનગરમાંનું મજુરોનું હુલ્લડ શાન્ત થઇ જાય અને તા. ૨૮ મી ફતેહમંદ રીતે પોતાનો લગ્ન સંબંધ થઇ જાય એટલે પોતાને સ્વર્ગનું સુખ મળશે એમ તેઓશ્રીની માન્યતા હતી. આ પ્રમાણેના વિચારોમાં તલ્લિન બનેલા શંભુલાલ અત્યારે પોતાના સુવાના ઓરડામાં ચ્હાને ન્યાય આપતા બેઠા હતા. નોતરેલા મિત્રોને આવતાં અદ્યાપિ વિલંબ થશે, એમ ધારી તેઓ અત્યારે માણસો પાસે લગ્નકાર્યમાં ઉપયોગમાં લેવાનો સામાન પેક કરાવતા હતા, કારણકે લગ્ન પ્રસંગને-હવે માત્ર એકજ અઠવાડીયાનો વિલંબ હતો, અને તે પહેલાં ડેકોરેશન ઇત્યાદિની ગોઠવણી માટે સામાન ત્વરાથી મોકલ્યા સિવાય ચાલી શકે તેમ નહોતું.

આ પ્રમાણેના કાર્યમાં થોડો સમય થયો હશે, એટલામાં બહારથી એક માણસે આવી શંભુલાલના હાથમાં પીળારંગનું એક પરબિડયું અને સહી કરવાની સ્લિપ મુકયાં; શંભુલાલે આતુરતાથી પાસેના ઓરડામાંથી પેન્સિલ મંગાવી તે સ્લીપપર સહી કરી આપી માણસને સોંપી, અને તુરતજ તેમાંનો કાગળ વાંચવા માંડયો, જે નીચે પ્રમાણે વંચાતો હતો.

"I accept youi offer;
Gauberjan."

આ પ્રમાણેનો તાર વાંચી શંભુલાલના આનંદમાં વળી ઓર આનંદ થયો, કારણકે તેમાં ગૌહરજાને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે રૂા. ૧૫૦૦૦) માટે માથેરાન આવવાનું કબુલ્યું હતું. હવે આપણે તેઓશ્રીમાનને આ સ્થિતીમાંજ મૂકી, તેમનું મિત્રમંડળ આવી પહોંચે અને આ-પણને તેઓ વચ્ચેનું સંભાષણ સાંભળવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય, તે પહેલાં 'પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ' માંના એક માળામાં આપણી નજર ફેરવવાની જરૂર છે.

આઠેક વાગ્યાનો સમય થયો હશે, તે વખતે પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટનો નાકાપરના એક ચાર માળના મકાનના ત્રીજા મજલાના એક ઓરડામાં એક યુવક તેના હાથમાંના છાપામાંના એક ફકરા તરફ એકાગ્રતાથી જોઇ રહેલો દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. અત્યારે તેના શરીરપર ફક્ત એક મલમલનું પહેરણ અને બંગાળી ધોતીઉં એટલા વસ્ત્રો અને પગમાં પાવડીઓ એટલુંજ આભુષણ હોવા છતાં તે યુવકના ચ્હેરાપરની અતિશય તેજસ્વીતા તેના પ્રત્યે સ્વાભાવિક માનબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરતી હતી. જે ઓરડામાં તે યુવક બેઠો હતો તે ઓરડામાં ચારે તરફ પુસ્તકો સિવાય

અન્ય કાંઇજ ફ્રસ્ટીયર દૃષ્ટિગોચર થતું નહોતું, અને તે પરથી તે યુવકની સાદાઈ અને પાશ્ચાત્ય સર્વ ચારનો ઉપાસક નહિ હોવાની કલ્પના નિર્ભયરીતે કરી શકાય તેમ હતુ.

આ યુવકની ઓળખાણ આગળપર અમો વિસ્તારપૂર્વક આપવાના હોવાથી, અત્રે એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, આ પુરૂષ અન્ય કોઇ નહિ પણ જ્યોતિશ્ચન્દ્ર પોતેજ હતો.

જે કાગળ તરફ તે એકાગ્રતાથી જોઇ રહ્યો હતો તેનું અધ્યયન પુર્ણ થઇ ગયું હોય તેમ તેને તેના હાથમાંનું છાપું જમીનપર ફેંકી દીધું. તે કાગળના વાંચનથી તેના હૃદયમાં અનેક વિચારો થતા હશે તેમ તેના ચ્હેરાપર વારંવાર ફરતા ચિન્હોપરથી સહજ અનુમાન કરી શકાતું હતું. તે વિચારતો હતો કે:–

જે ભારતવર્ષમાં સુખ અને સંપનુ સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું તેની આવી દુર્દશા સંભવે છે ? અરે જેના બાળકો સત્યતા અને નિતીને ખાતર પોતાના પ્રાણની આહૂતી આપવામાં પણ પોતાનું ગૌરવ સમજતા હતા, તેનાજ બાળકો આજ ફક્ત પેટના–પોષણને લીધે ગમે તેવું કુકર્મ કરવા સદા તત્પર છે; અને તે શાથી ? ગરીબાઇ કે બીજું કાંઇ ? એજ ! એજ ! ગરીબાઇએજ દેશનું સત્વ બાળી નાખ્યું છે, હાય ! તેનેજ આ દેશના પુરૂષોને નપુંસક, બાયલા કરી દીધા છે. જે પ્રજાને પેટના પોષણ જેટલુ પણ ન મળતું હોય, જે પ્રજાને ફેંકી દેવા લાયકના અન્નપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું પડતું હોય, તે પ્રજા–બળહિન–સત્વહિન–થઇ જાય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? વર્ષો થયાં દુઃખમાં ડુબેલી આ પ્રજાની ઘોર નિદ્રા અદ્યાપિ પણ ઉડતી નથી–ક્યાંથી ઉડે ? જ્યાં રાત્રિ દિવસ જાગતા દેશોના અસત વિદ્વાન પ્રતિનીધિઓ પોતાની પ્રજાને પોષવા સારૂ, અજ્ઞાન અને બળહિન પ્રજાના સાધનો કળાપૂર્વક ખેંચવા બારે પહોર તૈયાર હોય તેની અસર આ રાંકડી પ્રજા પર કુંભકરણની નિદ્રા લાવે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે. જે કળાઓવડે આપણા દેશના યુવકોને બાયલા–સત્વહિન કરી દીધા છે, જે કળાઓવડે તેઓએ આપણને સતાવી બનાવ્યા છે, જે કળાઓવડે આપણા દેશનું સત્વ બાળી નાખ્યું છે, તે કળાઓનો નાશ કરવામાંજ આપણું કલ્યાણ છે. કળાને બે બાજૂ છે. કળાનુ વસ્તુત સ્વરૂપ ઘણુંજ સુંદર અને દેદિપ્યમાન છે પણ જેવી રીતે તેને યોજવામાં આવે તે પ્રમાણે તે તેનું ફળ આપે છે. કેળવણી અને વ્યાપાર એ બન્ને કળાઓ છે. કેળવણીની કળાની યોજના આપણા પ્રતી કેવા પ્રકારની છે–તેનું ફળ આપણને કેવા પ્રકારનું મળ્યું છે તે તો આપણી જાણ બહાર નથી. તેજ કળાએ આપણા યુવકોને ૨૨ કે ૨૫–વર્ષની ઉમ્મરે ફક્ત ૩૦ કે ૩૨ રૂપીયાની માસિક કિંમતના બનાવ્યા છે. તેજ કળાએ આપણા સ્ત્રીસમાજને સ્વતંત્ર અને સમાન હકની ઇચ્છાવાળી બનાવી છે. અને વ્યાપારની કળા–હાય તેજ કળાનુ મિશાન પણ આપણા તરફ કેવી રીતે યોજાયેલું છે કે જેણે ભારતવર્ષની પ્રજાનું જડમૂળ વિંધી નાખ્યું છે. પ્રચંડ રાજ્યદ્વારી જ્ઞાનનો નેતા પ્રીન્સ બિસ્માર્કના તે શબ્દોમાં અસત્ય જેવું શું છે ? તે સત્યજ કહે છે કે.—

"The industries depend, therefore mainly on exporation, *work & employment* are *secured* so long as they find markets which gladly accept their *products, since they are paid for by foreign countries. • • • • Great commercial countries will,

* આ સ્થળે તેનો અર્થ કાચા પદાર્થોનો નથી પણ, બનાવેલી તૈયાર કરેલી વસ્તુઓ છે.

on the one hand, shut their doors more closely to outsiders, and the countries hither on the down-grade will develop home industries, which, under the more favourable conditions of labour and production, will be able to supply good cheaper than those imported from the old industrial States.[1] These latter will see their position in the world markets endangered, and thus it may well happen that an export country can no longer offer satisfactory conditions of life to its workers. Such a State runs danger not only of lossing a valuable part of its population by emigration, but of also gradually falling from its supermacy in the civilised & political world through diminishing production lessend profits."

સુખ, ઉદ્યોગ હુન્નરના શિખરે ચડેલા રાજ્યોએ શું પોતાની વાણિજ્યશક્તિ આપણા ભોગે ઉભી રાખી નથી? એટલુ તો નિશ્ચિત છે કે જ્યાંસુધી પ્રજામાંથી ગરીબાઇ સર્વાંશે દૂર નથી ત્યાંસુધી પ્રજા ગમે તેટલી ધર્મચુસ્ત હોવા છતાં તે પ્રજામાં કુસંપ, સત્વહિનતા આદિ દુર્ગુણોનો આવાસ રહેવાનોજ, એટલુંજ નહિ પણ તે પ્રજાનું અસ્તિત્વ ટકવુ સર્વથા અશક્યજ છે. આ પ્રમાણે જ્યોતિકાન્તની વિચારમાળા ચાલતી હતી એટલામાં બહારથી ભૃત્યુએ આવી તેના હાથમાં કવર આપ્યું. આ કવરમાંનું પત્ર વાંચતા વાંચતા તેના ચ્હેરા પરની શાન્તિનો સર્વથા નાશ થયો અને તેને સ્થાને ઉદ્વેગભરી સ્થિતિનું ભાન કરાવનાર ચિન્હો સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યા. જે ફકરો વાંચી જ્યોતિકાન્તને ઉપરના વિચારો ઉદ્‌ભવ્યા હતા, તે ફકરો અને આવેલા પત્રની નકલ નીચે પ્રમાણે છે —

સાંજવર્તમાનનો ફકરો.

તા. ૩૦ મી ડીસેમ્બર આખર થયેલા ત્રણ માસ માટેનો મુંબઇ શહેરની સુધરાઇને લગતો હેલ્થ ઑફીસરનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો છે તે ઉપરથી જણાય છે કે "અનાજના ભાવ પણ ઘણાજ વધી ગયા છે." ખોરાકની ચોક્કસ જણસોની મોંઘવારીને લીધે ગરીબ મનુષ્યોને ઘણાઇ આગમજ જે ખોરાક ફેંકી દેવામાં આવતો હતો, તેની ઉપર ગુજારો કરવો પડે છે. ખોરાક જાત અને જથ્થાની ખામીને લીધે પણ શહેરના મરણ ઉપર સીધી અસર કરે છે.*

મળેલા પત્રની નકલ.

MR. SHAMBHULAL CHAGANLAL,

Request the pleasure of Mr. Jyotikant and family's presence

---

૧ આ સ્થિતિએ પહોંચવું એજ આજના વ્યાપારીઓનું અને રાજ્યદ્વારીઓનું લક્ષ્યબિન્દુ હોવું જોઇએ.

* આ બીના સાંજના તા. ૪ થી ના અંકમાંથી અક્ષરશઃ ઉતારવામાં આવી છે, અને તેમાં કલ્પનાનું બિન્દુ માત્ર પણ નથી લેખક.

at his Villa in Matheran on Tuesday the 26 1918 at 6 P. M. to witness the nupitals of—

SHAMBHULAL CHAGANLAL

with

MISS VIMLA SARABHAI.

And there after to attend at the hatch-party specially arranged for the occassion to be performed by renorned Miss Guabar & Sarswati.

ફકરાના વાંચનથી જ્યારે જ્યોતિકાન્ત વિચારમાં પડ્યો હતો, ત્યારે પાછળથી આવેલા પત્રના વાંચને તેના જેવા શાન્ત અને વિચારશીલ પુરૂષના હૃદયમાં પણ ક્રોધ ઉપજાવ્યો હતો, આ વખતના તેના ઉદ્‌ગારો શું હશે તે આપણે જાણવાની જરૂર નથી પણ અત્રે એટલુંજ જણાવવું બસ થશે, કે જ્યોતિકાન્તે શંભુલાલના આમંત્રણને માન આપી માથેરાન જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે પોતે જોકે આવા મેળાવડાઓ અને મિટીંગોનો વિરોધી હતો છતા પણ તેને આવા પ્રકારના મનુષ્યોની લીલ્યાલ પુર ધ્યાન રાખવાનું યોગ્ય ધાર્યું હતું; અને તેથીજ સર દ્વારકાદાસ, લેડી દ્વારકાદાસ, મોદી, જોન્ જેનસ્, નટવરલાલ, આદિની કંપનીમાં જોડાયો.

(અપૂર્ણ.)

વરઘેલીનું પતિ પૂજન

(લેખક—નલિનીકાન્ત)

ધીર સમિરે યમુના તીરે રટતી મુખે વનમાલીરે—એ રાગ)

વરઘેલી યુવતિ પતિ પૂજન, કરવા વેગે ચાલી રે,
પચરંગી કૈં વસ્ત્ર ધરીને, નિજ અંતરમાં મ્હાલીરે. વરઘેલી૦
કુંકુમ—ચન્દન કેશર ધારી, અક્ષત લીધા સાથેરે;
સુન્દર મનહર પુષ્પ તણી કૈં, ગુંથી છાબડી હાથેરે. વરઘેલી૦
નાજુક બાળા નીચું જોતી, ધીમું પગલું મૂકેરે;
શીયલ ને મર્યાદ ત્યજી ના, આડી નજરે નિરખેરે. વરઘેલી૦
ચન્દ્ર અહા ! રજનીને સંગે, કેવો સુખકર શોભેરે,
પ્રિયા સંગમાં પ્રતિદિન કૈંકૈં, પૂર્ણ કલાએ વિકસેરે. વરઘેલી૦
સ્નેહ ભર્યા સહચાર જગતમાં, સ્વર્ગ સમું સુખ આપેરે,
વિષમય આ વ્યવ્હાર તણા ત્યાં, ભેદ સકળ ભૂલાવેરે. વરઘેલી૦
સુખ અનુપમ એજ સખિ ! છે, સ્નેહ રસે છલકાયાં રે,
હૃદયે અધરે નયન મિલે હા, પતિમુખ કેરી છાયારે. વરઘેલી૦
સફલ થયો અવતાર સખિ ! આ, લ્હાવ અનુપમ લીધોરે;
ભવ ભવ દેજે જન્મ પ્રભુ ! તું, એજ પતિના ખોરે. વરઘેલી૦

વિધ વાટિકા

[એક ઐતિહાસિક કથાનક]

(લેખક—રા. રા. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

પરિચ્છેદ ૧૧ મો.

રાજ્ય પ્રાપ્તિ.

જે વખતે કુમારપાળ પાટણમાં આવી પહોચ્યો, તે વખતે સિદ્ધરાજનો દેહાંત થઇ ચૂક્યો હતો અને ગાદી ઉપર કોને બેસાડવો તેના સંબંધમાં સામંતો, સરદારો અને રાજકુટુંબીઓ વચ્ચે ઘડભાંજ ચાલી રહી હતી. સિદ્ધરાજનો વિશ્વાસુ નોકરવર્ગ સિદ્ધરાજના પ્રતિપન્ન પુત્ર ચાહડદેવને ગાદીપર બેસાડવાની તરફેણમાં હતો, ત્યારે બીજો કેટલોક વર્ગ હકદાર વારસ તરીકે ત્રિભુવનપાળના એક પુત્રને ગાદી આપવાની તરફેણમાં હતો. હેમાચાર્ય તો પહેલેથીજ કુમારપાળના આશ્રયદાતા હતા એટલે આખા પાટણના શ્રાવકો ત્રિભુવનપાળના પુત્રની હિમાયતમાં હતા. બ્રાહ્મણ વર્ગ ચાહડદેવને ગાદીપર બેસાડવાની જરૂર દર્શાવતો હતો, પરન્તુ ક્ષત્રિયવર્ગ તેની વિરૂદ્ધ હોવાથી બ્રાહ્મણ મુત્સદીઓ પોતાનું જોર જણાવી શક્યા નહિ.

છેવટે સૌની પસંદગી ત્રિભુવનપાળના વંશ ઉપરજ પડી, પરન્તુ તેના બે મોટા પુત્રો સિદ્ધરાજનું વિશાળ રાજ્ય જાળવી શકે તેવા પ્રતાપી નહોતા, તેથી ત્રિભુવનપાળના મોટા પુત્રનેજ ગાદી આપવાનો નિશ્ચય તેઓ કરી શક્યા નહિ. પરંતુ રાજમંડળની સભામાં જે સૌથી વધારે યોગ્ય જણાય તેનેજ ગાદી આપવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો. એ પ્રમાણે રાજમંડળની સભા ભરવામાં આવી. ત્રિભુવનપાળના ત્રણે પુત્રો તેમાં હાજર રહ્યા. સૌથી મોટા પુત્રને મુખ્યમંત્રીએ પોતાની પાસે બોલાવ્યો એટલે તેણે તેની પાસે જઇને પૂછ્યું:—" મને શી આજ્ઞા છે ? "

આ પ્રશ્ન ઉપરથીજ સભા તેની નાલાયકાત સમજી ગઇ, અને તેને બેસાડી દેવામાં આવ્યો. બીજા પુત્રને બોલાવીને તેને પૂછવામાં આવ્યું કે " મહારાજ સિદ્ધરાજનું રાજ્ય તમે કેવી રીતે ચલાવશો ? " એટલે તેણે જવાબ આપ્યો—" આપ જેમ કહેશો તેમ ચલાવીશ " આ જવાબમાં પણ સભાને કાંઇ તેજ લાગ્યું નહિ છેવટે કુમારપાળને બોલાવીને તેને પણ તેવોજ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો એટલે તેણે કહ્યું:—" મારી આ સમશેરવડે મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્યનું હું રક્ષણ કરીશ. " આ જવાબથી પ્રસન્ન થઇને મંત્રીઓએ કુમારપાળનેજ ગાદીપર બેસાડ્યો.

એક વાર જેને પ્રાણ બચાવવાને માટે આમ તેમ ભટકવું પડતું હતું, બાવાનો વેશ ધારણ કરવો પડ્યો હતો, કુંભારના નિંભાડામાં સંતાઇ જવાનો વખત આવ્યો હતો, વને વન ભટકવાનો અને ભૂખના દુઃખથી ભીખ માગીને તથા વિષમય ફળ ખાવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો, તેને રાજ્ય મળ્યું ! કુમારપાળ તેથી જરા પણ ગર્વિષ્ટ બન્યો નહિ. પોતાની દુઃખી અવસ્થામાં

"નહિ મિત્ર ! તારૂં ઋણ હું ચુકાવવાનો યત્ન કરૂં છું પણ આ રીતે તે ઋણ પૂરેપૂરૂં ચુકાવી શકાતું નથી એટલો મને અસંતોષ રહે છે."

ચિત્રકાર રા. ત્રિભુવનદાસ પટેલ.

જેઓએ તેને મદદ કરી હતી, તેઓ સર્વને તેણે ન્યાલ કરી નાખ્યા, જેમાં આપણી કથાનો નાયક વિપ્ર વોસિરિ અને સજ્જનકુમાર પણ હતા.

રાજ્યાભિષેકની કચેરીની વચ્ચે વોસિરિને અને સજ્જનને કુમારપાળે પોતાની પાસે બોલાવ્યા. તેઓ બન્ને કુમારપાળની બે બાજુએ નમ્રતા પૂર્વક આવીને ઉભા રહ્યા. કુમારપાળે પોતાના એક હાથમાં એક તામ્રપત્ર લીધું અને બીજા હાથમાં એક લાંબા લેખનો કાગળ લીધો. તામ્રપત્ર વોસિરિને આપતાં અને લેખપત્ર સજ્જનને આપતાં તે બોલ્યો "મારા મિત્રવર્ગો તમો હોઇને જ મારૂં જીવન છે અને એ જીવનને ટકાવવામાં તમે મને સહાય કરી તેથી જ મને આ રાજ્યપ્રાપ્તિ થઈ છે એક રીતે આ રાજ્યપ્રાપ્તિ તે તમારી મિત્રતા અને સેવાનું જ ફળ છે. તેનો સંપૂર્ણ બદલો તો મારાથી આપી શકાય તેમજ નથી, પરંતુ આ ક્ષુદ્ર ભેટ હું તમને આપું છું, તે સ્વીકારો."

સજ્જન સમજ્યો નહિ કે પોતાને શું આપવામાં આવે છે, એટલે તેણે કહ્યું "મહારાજ ! મેં તો રાજાની સેવા કરીને પુણ્ય બાંધ્યું છે, પણ આપ મને શું આપો છો ?"

કુમારપાળે કહ્યું "સજ્જન ! જે રાત્રે દધિસ્થળીમાં રાજમહેલમાંથી નાસીને હું તારા નિભાડામાં સંતાયો હતો, તે રાત્રે તું અને વોસિરિ મારો વૃત્તાંત સાંભળતા મધરાત સુધી જાગતા બેઠા હતા. તેથી કંટાળીને તારા પિતાએ એવું કહ્યું હતું કે 'સજ્જન ! સધરા જેસંગનું રાજ્ય મળશે તો એને મળશે; તેમાંથી તને કાંઇએ ચિત્રકૂટનો પટ્ટો આપવાનો નથી કે વોસિરિને લાટદેશ આપી દેવાનો નથી" તે ઉપરથી આજે હું તને ચિત્રકૂટનો જ પટ્ટો અને વોસિરિને લાટદેશ આપી દેવાનું તામ્રપત્ર લખી આપું છું."

"મહારાજ ! મા ! બાપના એ શબ્દોથી આપને આટલું ખોટું લાગ્યું ?"

"નહિ. સજ્જન ! પરંતુ એ વૃદ્ધ પુરૂષના શબ્દો કે જે તે વખતે કટાક્ષમાં બોલાએલા હતા, તે અત્યારે ખરા પડવાનો વખત આવ્યો છે અને હું તને ચિત્તોડ તથા વોસિરિને લાટદેશ આપી શકું છું તે સાંભરવાથી મને બહુ હર્ષ થાય છે માટે મારા બન્ને મિત્રો ! મારી એ ક્ષુદ્ર ભેટોનો સ્વીકાર કરો"

વોસિરિ બોલ્યો ? મહારાજ ! મેં તો આપની સેવા બજાવીને માત્ર પરભવનું ઋણ ચુકાવ્યું છે, અને વળી આપ આ રીતે મને નવા ઋણના બંધનમાં નાખો છો હો !

"નહિ મિત્ર ! તારૂં ઋણ હું ચુકાવવાનો યત્ન કરૂં છું, પણ આ રીતે તે ઋણ પૂરેપૂરૂં ચુકાવી શકાતું નથી એટલો મને અસંતોષ રહે છે !"

"ધન્ય ! મહારાજા ! ધન્ય !" એવો ઉતાવળે પોકાર કરતો એક બારોટ કચેરીની વચ્ચે આવીને બોલ્યો

(છપ્પા)

'ધન્ય કુમાર નરેંદ્ર ! ધન્ય ધન્ય તારી વાણી,
"ધન્ય ત્રિભુવનપાળ ! ધન્ય કાશ્મીરારાણી !
"જાયો પુત્ર ઉદાર, ઉડુ ગણમાં શશી જેવો,
"કરતો ઉજળું જગત, એટલો પોતે એવો !
"ધનહીણુ પણ સેવક સુશીલ, મિત્રો નિજ કુટુંબને,
"ભૂલ્યો નહિ, નહિ ભૂલશે, ધન્ય કુમાર નરેંદ્રને !"

ભાટના ધન્યવાદથી રાજસભામાં પ્રશંસાનું જે મોજું ચડ્યું તે કેટલીકવારે શાંત થયું અને સભામાં સ્વસ્થતા વ્યાપી સજ્જન અને વોસિરિએ કુમારપાળની ભેટ સ્વીકારી અને તેની સાથે વોસિરિને લાટદેશના અધિપતિનો તથા સજ્જનનો ચિત્રકૂટના અધિપતિનો મૂલ્યવાન પોશાક આપવામાં આવ્યો તે તેઓએ ધારણ કર્યો. કુમારપાળના એ બન્ને દરિદ્ર મિત્રો પોતાને એ પોશાકમાં સજ્જ થએલા જોઇને શરમાવા લાગ્યા, પરન્તુ રાજમંડળ તો તેમની સેવાઓને માટે તેમની તરફ પ્રશંસક બુદ્ધિથી નજર કરી રહ્યું હતું ! ધન્ય એ મિત્રતાને અને ધન્ય કુમારપાળ જેવા રાજાને કે જેણે राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा એ લોકકથનીને જુઠી પાડી બતાવી.

(સંપૂર્ણ.)

વિરહી પત્ર.

(લેખક—રાજકવિ નથુરામ સુંદરજી—વાંકાનેર.)

(સ્વસ્તિ શ્રી સ્નેહપુર સ્થાન—એ રાહ)

(૨)

મળતા તજીને પરદેશ નરનારીને રે; ધિક હું કુરભાગી દૂર ગતિ મારીને રે;
પક્ષિ પશુ પાવસ જોઇ રહેતા સાથે રે, ધિક મુજને વૃથા વિયોગ વોર્યો હાથે રે. ૧૦
લપટાઇ લતા તરૂ સાથ જોઉં આંખે રે, લાગે મુજ કામ કટાર પ્રિય તુજ પાખે રે;
નાગ શ્રવતા જોઉં નીર ઘન વરષ્યાથી રે, ચાલે મુજ નયણે નીર વિરહ દાઝથી રે. ૧૧
કરી મોર અધિકા, શોર જોર જણાવે રે, મુજ તનકું તારી તર્ફ તુર્ત તણાવે રે;
કોયલ કરતી બહુ કલેશ લેશ ન જોતી રે, સુણી વચન વિરહની અસ્ત આંખો રોતી રે. ૧૨
ચાતક આ પરિતાપ ઉરમાં કરતો રે, નહી જોતો વાંસ કવાંસ મૂર્ખ ઉચ્ચરતો રે;
ગુણી ગાયે રાગ મલ્હાર તાન પ્રસારી રે, સુણી સદ્ય બને દિગમૂઢ બુદ્ધિ મારી રે. ૧૩
સુંદર સુકવિના કાવ્ય વાંચું જ્યારે રે, સો ગણી તુજ વિરહ વ્યથાય સાલે ત્યારે રે;
નથી ગામે પડતું ચેન ધામ ન ભાવે રે, સુખદેણુ બગીચા દુઃખ ઉર ઉપજાવે રે. ૧૪
નિરગમવા વખત વિનોદ કોઇ ન સૂઝે રે, લાગેલો વિરહ કટાર ઘાવ'ન રૂઝે રે;
ક્યાં જોઉં કહું કેને દુઃખ સુખ નથી થાતું રે, પીડા પામે છે પ્રાણ દિલ દુઃખ ગાતું રે. ૧૫
ધરી ધ્યાન કરૂં છું યાદ સુરતી તારી રે, તદવદ દેખું છું તુંજ ભામિની મારી રે;
કરી વિનય વદું છું વાણી ક્યાં રહી પ્યારી રે, તુજ દિન્નતિનો સ્નેહ સર્વ વિસારી રે. ૧૬
વ્હાલી મુજ વિણ ક્ષણ માત્ર તું ન રહેતી રે, જાશો નહીં મુજથી દૂર એમ કહેતી રે;
તે તુજ ગઇ પરદેશ મુજને મુકી રે, આ વિષય સુધા રસપાન પાવસ ચુકી રે. ૧૭
હાં ! આવે હવે મુજ અંક દૂર ન જાજે રે, હે સુંબન એક મધુર મૂર્ખ ન થાજે રે;
હરી એમ ભરૂં જ્યાં અંક કોઇ ન દેખું રે, રખડું બનીને વળી રંક ભ્રમણા લેખું રે. ૧૮
એવી અતિ સારી આંધી તુજ વિણ થાયે રે, વિરહાબ્ધિ વચમાં વ્હાણ મુજ અથડાયે રે;
તું નાવિક તે રેહી દૂર અધિકી આગે રે; ભટકું છું ભૂલી રાહ ભારે ભાગ્યે રે. ૧૯
વળીને આ વાંચી પત્ર વ્હાલી મારી રે, દેખાયે છે દિનરાત ખામી તારી રે;
જલ્દુ જોવા તુજ મુખ હું આ હામે રે, વિનંતી કરી વારંવાર નથ્થુરામે રે. ૨૦

આધુનિક સમયની આપણી અભણ અબળાઓ.

(લેખક—સુમન ગાંધી.)

કેળવણીની કિંમત કેટલી છે તે થોડે ઘણે અંશે નાના મોટા સૌ કોઈ સમજવા લાગ્યા છે. અત્યારે ઉચ્ચ કોમમાં કોઈ પણ માણસ પોતાના બાળકને ભણાવવાની આનાકાની નહિ કરતું હોય. દિવસે દિવસે કેળવણીનું ક્ષેત્ર વધતું જાય છે અને વધતું જશે અને કેળવણીના સંસ્કારોથી માણસની રહેણીકરણીમાં ફેર પડતો જશે પણ જેઓએ કેળવણી લીધી નથી અને જેઓ એવડી ઉમરે પહોંચ્યા છે કે તેઓ એકડે એકથી શરૂ કરી શકે તેમ નથી અને તેઓને ઇચ્છા પણ નથી, તેઓનું જીવન કઇ રીતે પસાર થાય છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઇ શકે તેમ છે કે કેમ તે આપણે જોઇએ.

જે જે સ્થળે સ્ત્રીઓમો ઘણો ભાગ અભણ છે તેઓ ઘરકામમાં, દેવદર્શનમાં અને સારા માઠા પ્રસંગે બીજાઓને ત્યાં જવામાં પોતાનો ઘણો સમય ગાળે છે તેમાંથી જો ફુરસદ મળે તો આડોશીપાડોશી ભેગાં થઇ કોઇ અમુક માણસ, અમુક ઘર કે અમુક બનાવોની વાતોચીતો કરે છે અને તે વિષે પોતે પોતાનો મત બાંધે છે દેવદર્શને જવું જોઇએ, બીજાઓને ઘેર મરણ થયું હોય તો ત્યાં જઇ રડવું કુટવું જોઇએ, યાત્રા કરવા જીંદગીમાં છેવટે એક વખતે પણ જવું જોઇએ એમ માને છે. અને તે પ્રમાણે તેઓ કરે છે પણ શામાટે તેમ કરવું જોઇએ ? તેમ કરવાનો ઉદ્દેશ અને આશય શું છે ! તે તેઓ બિચારી સમજી શકતી નથી અને સમજવા પ્રયત્ન પણ કરતી નથી. કોઇની વાત સાચી હોય કે ખોટી તેનો વિચાર કર્યા વિના તે વાત બીજાને કહ્યાએ કહ્યા વિના તેઓ રહી શકતી નથી અને આવી રીતે વાત ફેલાવવાથી સામા માણસને કેટલું નુકશાન થાય છે તેનો તો તેમને ખ્યાલ પણ હોતો નથી. " કુટુંબના માણસોમાં ખામીઓ છે, અમુક મુહુર્તમાં એમ છે, મારી ભાભીએ મને ફલાણે અવસરે નોતર્યા નહિ, મારા ભાઇ તો ભાભીના ગુલામ બની ગયા છે, દેવદર્શને જતા ફલાણી બાઇ એક જણ સાથે વઢી પડયા, " વિગેરે બાબતો સ્ત્રીઓના મુખમાંથી વારંવાર આપણે કાને પડે છે જે માણસ વિષે તેઓ વાત કરતા હોય તેણે પોતાની વાત સાંભળી હોય અને તે વાત કહેનાર પાસે હાજર થાય અને તેને પૂછે કે આ વાત તમે કરી છે કે નહિ ! તો વાત કહેનાર તદ્દન ફરી જશે અને કબુલ નહિ કરે આવી નાહિમત પ્રકૃતિ ઠામ ઠામ જોવામાં આવે છે આવી સ્ત્રીઓને તેઓની ભૂલ દેખાડવામાં આવે તો તેઓ પોતાની ભૂલ કબુલ કરતી નથી એટલુંજ નહિ પણ અર્થનો અનર્થ કરી સામા માણસને વઢવા દોડે છે અને આંખમાં આંસુ લાવી બીજાઓને પોતાના પક્ષમાં લેવા પ્રયાસ કરે અને જેની આંખમાં આંસુ આવે તે નિર્દોષ હોય એમ માનનારા આપણા ભોળા લોકો તેવી [illegible]ઓની વકિલાત કરવા આગળ આવે છે આવી રીતે પોતાનો પક્ષ વધતો જાણી સ્ત્રીઓ તેનો [illegible] લાભ લે છે કેટલાએક માણસો સામા માણસને ઠપકો આપે છે કે "તે તો મૂર્ખ પણ તુ એ [illegible]ર્ખ ? આથી કરી સામો માણસ મૌન રહે છે, પણ તેથી સામી સ્ત્રી પોતે સાચી છે એમ માને , અને પોતે પોતાની શક્તિથી [illegible]મા માણસને દબાવી દીધો એમ ધારી વધારે વઢવા માંડે છે

કુથલી કરવી તેજ અભણ અમગાઓના ફુરસદનો આનંદ છે. કોઇ પણ માણસ સારો છે અથવા કોઇ પણ કામ સારૂં છે એવું તેઓની વાતચીતમાં તેઓ ભાગ્યેજ કહેશે કે માનશે. માંહો માંહે લડવું અને જરાતરા બાબતમાં ગાળાગાળી આવવી તે તો અભણ સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય હોય છે. જો તેઓના પતિ પણ અણસમજુ હોય તો તેઓ પોતાની સ્ત્રીનું ઉપરાણું લઇ સામા માણસ સાથે વઢવા દોડે છે. આવા નાટકો મહોલ્લે મહોલ્લે અને ઘેર ઘેર સામાન્ય જણાય છે.

બીજાઓની વાત કરવી, ટીકા કરવી, અને બીજાઓનું બુરૂ કરવું તેમાં અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ જરા પણ અચકો ખાતી નથી. પણ પોતાની વાત હોય તે છુપાવવા તો બહુ પ્રયત્ન કરે છે. પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય તોજ આવી સ્ત્રીઓ બીજાનું સારૂ બોલે છે. બાકી બીજાઓના દોષ ગાવા અને તે લોકોમાં ફેલાવવા એજ તેઓનું કર્તવ્ય છે, એમાંજ તેઓનો આનંદ છે અને એમાંજ તેઓનું સુખ છે એમ તેઓ માને છે.

આવી રીતની સ્થિતિ કુટુંબને, ગામને અને દેશને કેટલી નુકશાનકારક છે તેનો ખ્યાલ સામાન્ય જનસમાજને ક્યાંથી હોઇ શકે ! દેશને આર્થિક નુકસાન, નૈતિક નિષ્ઠુરતા, માનસિક મંદતા અને શારિરિક ક્ષીણતા લાવનાર અજ્ઞાન અભણ લોકો જ છે. હિંદુસ્તાનની ત્રીશ કરોડની વસ્તીમાં કેટલા કરોડ માણસો પોતાનો સમય નકામો ગાળે છે તેનો વિચાર કરો તેટલો જ વખત જો કામકાજ કરવામાં કે હુન્નર ઉદ્યોગમાં ગાળવામાં આવતો હોત તો હિંદદેશની સર્વ જરૂરિયાતો દેશમાં જ પૂરી પડી શકત અને બીજા દેશ ઉપર આધાર બહુ ઓછો રાખવો પડત બીજા દેશો ઉપર આપણે કેટલો બધો આધાર રાખવો પડે છે, તે હાલની લડાઇએ દેખાડી આપ્યું છે. બીજા દેશો જે પ્રમાણમાં હિંદુસ્તાન કરતાં ઘણાં નાના છે તેઓ પોતાના દેશને માટે જરૂરની ચીજો રાખ્યા ઉપરાંત હિંદુસ્તાન જેવા અનેક દેશને તે પુરી પાડે છે તેનું કારણ ? એજ કારણ કે ત્યાંની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના ધંધામાં મદદ કરે છે અને કામે જાય છે. કામમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી તેઓના શરીર નિરોગી રહે છે, મન કુમાર્ગે જતું નથી, અને પોતાના નિર્વાહ માટે બીજાઓની ઉદારતા ઉપર આધાર રાખવો પડતો નથી. આપણી સ્ત્રીઓ જ્યારે નિરાધાર બની જાય છે ત્યારે જાતે કામ કરી ગુજરાન મેળવવાને બદલે ભિખારીને ઘેર માગવા માટે ભટકે છે, બીજાઓના મ્હેણાં ટોણાં, જાતનું અપમાન સહેવુ અને બીજાઓના તિરસ્કારને પાત્ર થવુ તેમાં શરમ નથી મનાતી, પણ બીજાઓનું કામ કરવું અથવા કોઇ ધરગતું ધંધો કરવો તેમાં હીણપ સમજે છે. ધર્માદાનો લાભ લેનાર પણ પોતાનો સમય કેટલો નકામો ગાળે છે તેનો અનુભવ ઘણે સ્થળે થાય છે. આવી રીતના નિરાશ્રીતોની સંખ્યા વધતી જાય છે. તેઓ પોતે કાવ્ય, ઇતિહાસ, ધર્મશાસ્ત્રો વિગેરેમાં કેવું ઉંડું રહસ્ય રહેલું છે તે સમજી શકતી નથી. મનના ભાવો જીવનમાં કેવું સુખ ઉપજાવે છે તેનો તેઓને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ હોતો નથી. આ સઘળા કારણોને લઇને તેઓના શરીરના સ્વરૂપ અને આકૃતિ પણ ફરી જાય છે. અભણ સ્ત્રીઓના ચહેરા કેવા બેડોળ, ભયાનક અને દયા વગરના જણાય છે ? વૃદ્ધ ઉમરની સ્ત્રીઓના શરીર સૂકી ગયેલ, બેઢી અને નિસ્તેજ જણાય છે તેનું કારણ તેઓના અજ્ઞાન આચારવિચાર અને રહેણીકરણી છે. કેળવાએલ અને સમજુ સ્ત્રીઓના ચહેરા અને શરીર આથી તદ્દન ઉલટા જ જણાશે. અજ્ઞાનતાને લીધે તેઓ તંદુરસ્તીના નિયમો જાણી તથા

પાળી શકતા નથી અને તેથી કરી ભયંકર દર્દોના ભોગ બની લાંબો સમય હેરાન થઇ દેહમુક્ત થાય છે. શરિરમાં કૌવત હોવુ કે ન હોવુ તે તદ્દન જુદાજ કારણને લઇને છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એટલુ જ છે કે અજ્ઞાનતાથી કેટલી હાનિ થાય છે તે દરેક સ્ત્રી અને પુરૂષોએ વિચાર કરવો જોઇએ અને તે દૂર કરવા પ્રયાસ કરવા જોઇએ.

આ લખાણુથી કદાચ કોઈ બધુ કે બ્હેનની ગેરસમજ ન થાય તેટલા માટે "અભણ અથવા અજ્ઞાન" કોને કહેવી તેનો હુ અહિ ખુલાસો કરીશ વાંચતાં કે લખતાં જેને ન આવડે તે અભણ કે અજ્ઞાન નથી તેમજ જેને વાંચતા લખતાં આવડે તે ભણેલ કે જ્ઞાની છે તેમ પણ નથી પણ જે સ્ત્રીઓ વાંચતા લખતાં આવડે કે ન આવડે ને છતાં, કાર્યમાં પ્રવીણ હોય અને જેઓને અનુભવજ્ઞાન હોય તે કોઇ અજ્ઞાન નથી એમ સમજવું અગાઉના સમયમાં સ્ત્રીઓને વાંચતાં લખતાં નહોતુ આવડતુ છતાં તેઓ અજ્ઞાન નહિ કહી શકાય કેમકે તેઓનુ અનુભવજ્ઞાન બહુ હતુ.

આ લેખનો ઉદ્દેશ-મારી બ્હેનોના દોષો પ્રસિદ્ધ કરવાનો-કે તેમને ઉતારી પાડવાનો નથી, પરંતુ તેઓના જીવનમાં જે જે ખામીઓ છે તે તેઓ પોતે જુએ અને જાણે, અને તેનાં થી તેઓને કેટલુ નુકશાન થાય છે તે સમજે અને સમજ્યા પછી પોતાનુ જીવન સુધારે તે છે ખામી જાણ્યા વિના ખામી દૂર થઇ શકતી નથી.

લાજ અથવા પરદા.

(લેખક—અ સૌ. રેણુકાગૌરી)

લાજ એ એક એવી ઉત્તમ વસ્તુ છે કે જે અનેક સ્ત્રીનું ખાસ આભૂષણ છે લાજ કાઢ વાનુ શા હતુ.એમ સમજાય છે કે પોતાનાં વડીલો સાસુ, સસરા, પતિ વિગેરેની રૂબરૂમાં એવુ કોઇ વર્તન થઇ ન જાય કે જેથી તેઓનુ અપમાન થાય, દુર્ત કામોથી બચવુ એવુ નામ લાજ છે હે પ્રિય બહેનો! લાજ એવુ નામ નથી કે મોટા ઘુમટા કાઢીને ઘરના ખુણામાં ભરાઇ બેસો. જ્યાંસુધી તમારૂં ચિત્ત સુશિક્ષિત નથી અને તમોએ વિદ્યા મેળવી નથી ત્યાંસુધી તમારી વૃથા લાજથી કાંઇ કુલીનતા આવી જવાની નથી જ્યારથી આ દેશમાં મુસલમીનો આવ્યા ત્યારથી આપણામાં આ લાજ અને પરદાનો રીવાજ પેસી ગયો છે, કારણ કે તેઓ કુંવારી સુંદર કન્યા-ઓને પકડી લઇ જાઇને તેમને પોતાની સ્ત્રીઓ કરી બેસતા. આ અત્યાચાર થી બચવાને દેશના [illegible]નોએ લાજ અને પરદાનો રીવાજ દાખલ કર્યો છે, જેથી મુસલમાનો કન્યાઓનાં મુખદર્શન કી સૌંદર્યનો અનુભવ લઇ ન શકે હાલના શાંતિવાળા રાજ્યમાં એ જાતના રીવાજથી સ્ત્રીઓને નીચે પ્રમાણેનાં નુકશાન થાય છે —

ઉત્તમ હવા અને પ્રકાશ મેળવતો નથી, તેથી તેઓ નિત્ય બિમાર બન્યા કરે છે, મો ફીકુ થી જાય છે, કોઇ પ્રકારની વિદ્યા મળી શકતી નથી અને કોઇ જાતની નવીનતા જોવામાં મોટો અંતરાય નડે છે, ઘડપણ પણ જલદી આવે છે મૃત્યુ પણ જલ્દી થાય છે,

માતાઓને સંદેશ.

[લે૦ મુલચંદ ચુનીલાલ ભગત—અમદાવાદ.]

સ્વતંત્ર ભારતને જન્મ આપનાર સૌભાગ્યવંતા માતૃપદ અંકીત સ્ત્રીરત્નો ! ! !

નિરંતર સ્મરણમાં રાખો કે મનુષ્યો—નાનાં નાનાં વ્હાલુડાં બાલુડારૂપી બાળઆત્માઓ પરમાત્માના અંશો છે. એ બાળકો સ્વતંત્ર જીવાત્માઓ ઉપર તમે તમારી આપખુદ સત્તા ચલાવી તેમની સ્વતંત્રતા છીનવી લેઇ તેમને તમારી મરજી માફક ચલાવો–વર્તાવો એ સારૂ તમોને તે સોંપવામાં આવ્યાં નથી અગરતો તેમના પ્રતિ ઘાતકી રીતે વર્તો અને તેમને તમારા સ્વાર્થ અગર મોજશોખને ખાતર રમકડાં તુલ્ય વાપરો એટલા ખાતર નહી પણ તમે તેમના પર પ્રીતિ રાખો, અને તેમને તેમની પોતાની અંદર રહેલી દિવ્યતા પ્રકટ કરવામાં તમે મદદ આપો એટલા સારૂ તમને સોંપવામાં આવ્યાં છે તો આ દિવ્ય જીવાત્માઓ–ઉન્નત જીવનની આશા રાખનારા આ બાળકો પ્રતિ તમારે કેટલોબધો પ્રેમ દર્શાવવો જોઇએ ? તમારામાંથી તેમના પ્રતિ શુદ્ધ સાત્વિક પ્રેમનું ઝરણું કેવું સ્વાભાવિક અને અસ્ખલિતપણે વહેવું જોઇએ ? તમારે તેમના પ્રતિ કેટલી બધી દયા દર્શાવવી જોઇએ અને કેટલી બધી ધીરજથી તેમની સાથે કામ લેવું જોઇએ ? આવી રીતે તેમની આ બાળ જીવાત્માઓની સેવા બજાવવાનો પ્રભુએ તમોને પ્રસંગ આપ્યો છે તે માટે, તમારે તમારી જાતને કેટલી બધી ભાગ્યશાળી ગણવી જોઇએ ? આ સાથે એ પણ સ્મરણમાં રાખવું ઘટે છે કે—તમે વૃદ્ધ નથી અને તેઓ નાના નથી પણ આત્માની અપેક્ષાએ તમે અને એ બાળક બન્ને બરાબર સમાન છો માટે તમારે તમારી તેમના તરફની વર્તણુક સ્વાર્થી, નિર્દય જોહુકમી ચલાવનાર સત્તાધીશ જેવી નહીં પણ મદદગાર મિત્ર જેવી રાખવી જોઇએ તમારો કોઇ સ્નેહી કદી નવો કોટ પહેરી આવે તો તમે તેના પ્રતિ કાંઇ જુદા પ્રકારનું વર્તન કરતા નથી તેવીજ રીતે કોઇ આત્મબંધુ–બાળકરૂપે તમારા સંબંધમાં આવે તો તેને તમારો એક જુનો મિત્ર નવા પોશાકમાં તમારી પાસે આવ્યો છે એમ સમજી તેના પ્રતિ સંપૂર્ણ પ્રેમ અને પૂર્ણ દિલસોજીથી તેને વધાવી લઇ તેને પોતાની અંદર ગુપ્ત રહેલી દૈવીશક્તિઓ પ્રકટ કરી તમારા જેવા અગર તેથી પણ અધિક ઉચ્ચ મનુષ્ય થવામાં મદદ કરવી ઉચિત છે.

" બાળકો પ્રભુના દૈવી સંદેશકો–ઉપદેશકો છે. તેઓ આપણી પાસે પ્રેમ–આશા–અને શાંતિના પાઠ ભણાવવા સારૂ મોકલેલાં હોય છે. "

નિર્દોષ બાળકો પ્રતિ નિર્દોષ જીવન ગાળો, સ્વાર્થને તિલાંજલી આપી પરમ સેવા ભાવથી તેમની—બાળકમાં રહેલા પ્રભુની–બાળકૃષ્ણ દેવની પૂજા કરો. તેમની સેવા એ પ્રભુની સાચી સેવાનું એક અંગ છે, પ્રભુનો તમારા પ્રતિ સંદેશ છે કે—"આ બાળકને મારા સમાન સંપૂર્ણ બનાવો " એટલા વાસ્તે તેમને સત્ય–પ્રેમ અને પવિત્રતાથી અંકિત તમારા શુદ્ધ વર્તનથકી સત્યશીલ–પ્રેમાળ અને પવિત્ર બનાવો એટલે ભવિષ્યમાં તમારા ગૃહમાં–ગામમાં દેશમાં અને આખા ભારતવર્ષમાં બધા બાળકો ઋષિ સમાન જીવન ગાળતા થાય અને પરિણામે આપણી માતૃભૂમિ ભારતવર્ષ તેની પ્રાચીન ભવ્યતા અને ગૌરવવાળા પદને નજીકના ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત કરે !

કામિનિયા હેરઓઇલ.

(સંખ્યાબંધ ચાંદ, સર્ટીફીકેટો અને અભીપ્રાયો મળ્યા છે.)

બાલને સુંદર સુંવાળા તેજસ્વી તથા કાળા બનાવે છે. અને જલદી વધારે છે.

મગજને શાંત આનંદી અને ચાલાક કરી દીલને રાહત આપે છે.

બાટલીની કિં રૂ ૧-૦-૦ વી પી ૦-૪-૦   ત્રણ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦ પોસ્ટ ૦-૭

લખો— એંગ્લો ઇન્ડીયન ડ્રગ કેમીકલ કું૦ જુમામસ્જીદ-મુંબ

એજન્ટ અમીચંદ ડાયાભાઈ અને કું૦ મેડીકલહોલ-ભાવનગર

ગીતિ.

દંપતી સીતા સુખડું, ગૃહ મંદિર રીઝાવે પતિ સંગે
પુષ્પ પાંખડી અર્પી, જીવન સાદ નીજ કરની ઉરગે.

પુ. ૨ જું. જુલાઇ-૧૯૧૮ અંક ૫ મો.

સ્ત્રીઓને બોધ.

(હરિગીત)

આનન્દ ભવનો અધિકતાથી ભવ્ય થઇને અનુભવો, હો સ્વાદ સુખ સૌભાગ્યનો ઉત્તમ પ્રકારે અભિનવો;
કરી દુર દુરાચારને અજ્ઞાનતાને પરિહરો, શુભ ધર્મ દાયક આ સુબોધક ભામીની ભુષણ ધરો. ૧
શો ધર્મ સૌમ્ય સતી તણો કેવું પતિવ્રત પાળવું, કેમ નારીએ નીરમળપણાથી નિતિ માર્ગે ચાલવું;
તે જ્ઞાન પુસ્તક વાંચવાથી મેળવો આદર કરો, શુભ ધર્મ દાયક આ સુબોધક ભામીની ભુષણ ધરો. ૨
માતા પિતાની ભક્તિને ભવવાસમાં શો લ્હાવ છે, સાસુ અને સસરા તણી સેવા તણો શો ભાવ છે;
વિચારીએ ગુરૂવર્ગને સન્માનના મહિમા ધરો, શુભ ધર્મ દાયક આ સુબોધક ભામીની ભુષણ ધરો. ૩
॥ ભામીની ભૂષણ વડે પૂનીત થઇ ભવ સેવજો, જ્યાં ધર્મ નીતિ તણી કથા વંચાય ત્યાં પ્રીતે જજો;
સત્સંગ ને શુભ શીક્ષણ પામી નીચ સંગ સદા હરો, શુભ ધર્મ દાયક આ સુબોધક ભામીની ભુષણ ધરો. ૪

રાણી હંસકુંવરબા અને એમના શિક્ષક.

(લેખક—અ. સૌ. દયાકુંવર માધવરાય જોષી.)

હંસકુંવરબા કાઠીયાવાડમાંના એક નાના દેશી રાજ્યનાં રાણી છે. તેમના પતિ ધર્મશ્રદ્ધાળુ અને નીતિજ્ઞ છે. પોતાના પત્નિને ધર્મશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન સંપાદન કરાવવાને તેમણે એક સારા નીતિવાળા વિદ્વાન બ્રાહ્મણને શિક્ષક તરીકે રાખેલા છે. હાલની પદ્ધતિના પ્રમાણે આ શિક્ષક શિક્ષણનું કામ કરે છે તે ઉપરાંત રહવારમાં પુરાણો અને ઇતિહાસોની કથાઓ કહેવાનું, ગીતાના ઉપદેશામૃત આપવાનું અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાંના હરિભક્તિરસથી રંજન કરવાનું પણ કામ કરે છે. અત્રે જે ચિત્રપટ આપવામાં આવે છે તે શ્રીમતી હંસકુંવરબાનું છે. સ્નાનકાર્યથી પરવારી તેઓ એક આરામાસન પર બેઠાં છે અને સ્હામે પદ્મિનાસનપર બેસી સદરહુ શિક્ષક ધર્મશાસ્ત્રોનું વાંચન કરે છે. વૈભવશાળી રાજરાણીઓ અને શ્રીમાનોની પત્નિઓના આંતરગૃહના શૃંગારનો આ ચિત્રપટમાં સારો ભાસ થાય છે. પવિત્ર બ્રાહ્મણ વિદ્વતાપૂર્ણ મધુર વાણીથી આજે રાણી હંસકુંવરને નિત્યકર્મના સંબંધી ઉપદેશ કહી સંભળાવે છે જેનો થોડો ઉલ્લેખ આ નીચે આપ્યો છે.

બ્રાહ્મણ શિક્ષક કહે છે.—

હે રાજેશ્વરી! કાન્તાય શાન્તાય વિગેરે જે પતિસ્તોત્ર મેં આપને સંભળાવ્યું તે પદ્મપુરાણમાં કહેલું છે. આપણા પ્રાચીન વિદ્વાન રાજવંશીઓ અને શ્રીમાનોની ગૃહપત્નિઓનો આ શિષ્ટાચાર હતો. તેઓ સૂર્યોદય પહેલાં પથારીનો ત્યાગ કરી શૌચ વિગેરે કાર્ય આટોપી ગૃહનાં વાસી કામો ઉકેલી સ્નાન કરીને દેવસેવામાં ગુંથાતી. દેવપૂજન અર્ચન પછી તેઓ પોતાના પતિને નમસ્કાર કરવારૂપ આ સ્તોત્ર બોલતી. બાઇ સાહેબ! અહીંઆ હવે હું થોડું ઉમેરીશ. આપના સરખી સાધન-સંપત્તિવાળાં રાજશ્રીઓએ પોતાનું નિત્યજીવન કેવી સરસ રીતે વિતાવવું તે અત્રે કહેવાનો સારો પ્રસંગ છે.

" પ્રભાતમાં આપણા આ નાના બાગમાં નાના પ્રકારના પક્ષિઓ કિલ્લોલ કરે છે તે આપ સાંભળતાં હશો એ કેવાં પ્રભાતીયાં ગાય છે? રાજેશ્વરી! આપે પણ મુખમાર્જન શૌચ કરી લઇ વીણા કે એવુંજ આપને પ્રિય હોય તેવું વાજીંત્ર હાથ બજાવવું અને સુંદર પ્રભાતીયાં ગાવાં. ઇશ્વરની આ અનુપમ સૃષ્ટિનાં સૌંદર્યમાં આપ રાજેશ્રી આપના આવાં વર્તનથી કંઇ ઓર આપનાં સંસારનું સૌંદર્ય ઉમેરી શકશો." રાણીએ આ સાંભળી ઉંડો એક શ્વાસ લીધો અને "ભગવદ્ ઇચ્છા." એટલા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. પછી શિક્ષકનું પ્રવચન વળી આગળ ચાલ્યું—

બાઇ રાજા સાહેબ જાગૃત થયા હોય તો એમની આજ્ઞા સાંભળવી. ત્યારબાદ સ્નાનકાર્ય આટોપી બાગમાંનાં પુષ્પો આપે પોતે ચુંટવા, માળાઓ પણ આપેજ પરોવવી બાદ દેવાર્ચન કરવું. દેવાર્ચન કરી રહી રાજા પાસે જઇ એમના લલાટમાં કેસરનું અર્ચન કરવું, પુષ્પની માળા આરોપવી, તાજાં ફળ, સુકા મેવો, દુધ વિગેરે જે કંઇ સવારના અલ્પાહાર તરીકે હાજર રાખવાનો ક્રમ હોય તે નોકરો હજુરીઆઓ નહીં પણ આપે પોતે જાતેજ જઇ તેમને અર્પણ કરવાં અને તેને તેઓશ્રી ન્યાય આપે ત્યાંસુધી આપે હાજર રહેવું બાદ એમની રજા લઇ પોતાના ખાનગી અભ્યાસગૃહમાં આવવું અને પછે આપણા ક્રમ પ્રમાણે આપને જે શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાની અપેક્ષા હોય તે મને આજ્ઞા કરવી. અત્રેથી શ્રવણ કાર્ય થઇ રહ્યા પછે આપે હવે દિવસમાં કરવાનાં કામોની ટીપણી કરવી. હાલમાં આપણામાં રાજાઓની પત્નિઓ રસોઇ કાર્યમાં ગુંથાતી

રાણી હંસકુવરબા અને તેના શિક્ષક

ચિત્રકાર–રા ત્રિભુવનદાસ પટેલ.

નથી. અને રસોઇઆઓજ રસોઇનું કામ કરે છે. દેવી! આ આપની રાજરીતીથી હું બહુ વિરુદ્ધ છું. મારો એવો નમ્ર મત છે કે રાજાઓને રાણીઓની પત્નિઓએ સ્વહસ્તેજ સ્વયંપાક બનાવી ભોજન કરાવવું. એટલે આ સ્થળે હું નમ્ર રીતે આપને એમ જણાવવા માગું છું કે, આપે પોતે રસોઇ કરવી. ઉત્તમ પ્રકારનાં પાક મિષ્ટાન્નો કરવાં હોય તે આપે રાજા સાહેબ માટે કરવાં અને તેઓથી ફરીને કે અંતર કોઇ કામ પ્રસંગે બહાર ગયા હોય ત્યાંથી પાછા આવે ત્યારે આપે પોતે એમના ભોજન કાર્યની સામગ્રી સાથે તૈયાર રહેવું અને એમને ભોજન કરાવવું. આથી એમના સ્વાસ્થ્યની, આરોગ્યની કાળજીનો ભાર આપના શીરે આવશે અને એમ થવાથી એમના આરોગ્યને કદિપણ ખલેલ પડશે નહિ. પછી મધ્યાન્હનો સમય આવે છે. ઉપયોગી કામકાજ જીવનના ખરેખરા ઉંચા કામો કરવાનો વખત સ્ત્રીઓને અત્યારે મળે છે. આ વેળા તદન અવકાશની છે. રાજા સાહેબ રાજ્યકાર્યમાં ગુંથાયા હોય પ્રજા વર્ગના શ્રીમંત અમલદાર અને નગરજન પણ વ્યાપાર કાર્યમાં રોકાયા હોય ત્યારે રાજેશ્વરી અને નગરજનની પ્રતિષ્ઠિત નારીઓને તદન અવકાશ હોય છે. આ અવકાશની વેળાએ આપ રાજશ્રી ચાહો તો ઘણું કરી શકો. આપના પાટનગરની પ્રજાનાં ગૃહોના આંતરકલેશ સાંભળવાનું, નિવારવાનું અને બહાર નગરોની પ્રજાના સુખને માટે નાના પ્રકારની યોજનાઓ યોજવાનું કામ આ વખતમાં થઇ શકે. રાજસાહેબ રાજ્યકાર્યભાર સંભાળે જ્યારે આપ પ્રજાનાં ગૃહ રાજ્યતંત્રની સુધારણાનું કામ કરી શકો.

હંસકુંવરબાએ કહ્યું "સારૂં મને આજે તમારૂં પ્રવચન ઘણુંજ સરસ લાગે છે તમે જોઇ શક્યા હશો, કે તમારા શિક્ષણથી મારી પ્રથમની સ્થિતિમાં ઘણો ફેરફાર થઇ ગયો છે ઇશ્વર ઇચ્છા હશે તો તમારા સરખા વિદ્વાન બાઇની સહાયથી હું મારા સ્વામિનાથના રાજ્યકાર્યમાં તેમજ પ્રજાના ગૃહતંત્રમાં કંઇ ઓર પ્રકાશ પાડી શકીશ" શિક્ષક આગળ ચલાવ્યું:—"પ્રભુ આપને લાંબુ આયુષ્ય અને સદ્‌બુદ્ધિ આપો! હે દેવી! હવે આપણે નિત્યકર્મના વિષય ઉપર આવીએ. આવી પારમાર્થિક કે પ્રજા કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાંથી જે વખત બપોરે મળે તે વખત ચિત્રકલાના શિક્ષણમાં આપે રોકવો. કેટલુંક વાંચન વધારવાનો પણ ક્રમ રાખવો અને જે સખીમંડળ મળવા હળવા આવે એનાં આંતર જીવન જાણી લઇ તેને સુધારવાને અને તેઓ પોતાનાં નિકટનાં બીજાં સહવાસીઓનાં જીવન સુધારે એવો પ્રયાસ કરતાં રહેવું. આમ કરવાથી પણ આપ આપની સત્તા, લક્ષ્મી, બુદ્ધિ અને સદ્‌ગુણથી ઘણાં દુ:ખીયોનાં દુઃખ પૈસા બાબતનું, કંકાસ બાબતનું, દુરાચાર બાબતનું, અને રાજ્ય સત્તા તરફથી થતા કોઇ ગુપ્ત અન્યાય બાબતનું વિગેરે દૂર કરાવી શકશો. સાંજના રાજ સાહેબ ન્યાય મંદિરમાંથી પુન: આવાસે આવે ત્યારે તેમના માટે અલ્પાહાર તૈયાર રાખવો. કોઇ પ્રસિદ્ધ સ્થળો જોવા જવાનો, જાહેરમાં ભાગ લેવાનો, ફરવા જવાનો કે દેવ દર્શને જવાનો તેમનો ક્રમ હોય તો તેમને જવા દેવા અને પોતાને જવાનું હોય તો જવું. રાજ સાહેબ પધારે એટલે અતિથિ કે સાધુને ભોજન આપી રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં આપના પોતાના હસ્તથી તૈયાર થયેલા સ્વયંપાક અને ભોજન સામગ્રીથી બન્નેએ પ્રસન્ન ચિત્તે રાજ્યપ્રકરણ કે દેશદેશાંતરમાં થતી હિલચાલો સંબંધી વાર્તાલાપ કરતાં ભોજન કરવું. હે રાજેશ્વરી! આપનાં સાધનોનો જ્યારે મારા ઉરમાં વિચાર થાય છે ત્યારે આપનાં જીવન મને ઘણા મોટાં લાગે છે. ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે કે, કોઇ યોગી પુરૂષ પોતાના યોગમાંથી ભ્રષ્ટ થયો હોય તો તે યોગી આત્મા પોતાનો યોગ પોતાનું તપ પૂરૂં કરી લેવાને ઉત્તમ કુળના એવા રાજવંશમાં અવતરે છે કે કોઇ પવિત્ર શ્રીમાનના કુળમાં અવતરે છે, તેથી દેવી! હું એમજ માનું છું કે, રાજાઓને ત્યાં, રાજકુળોમાં, પવિત્ર એવા

ધનાઢ્ય શ્રીમંતોને ત્યાં અને પવિત્ર ઉંચા કુળના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને ત્યાં અવતરેલા જીવો ખરે ખર પૂર્વજન્મના યોગભ્રષ્ટ યોગીઓ હોય છે. આપ પણ એવા કોઇ યોગી મહાત્મા છો. રાજ સાહેબ પણ કોઇ યોગભ્રષ્ટ દેવ છે. અને બધા શ્રીમાનોની ગૃહપત્નિઓ, પુત્રીઓ અને પુત્ર યોગીઓ છે. તે સહુ પોતાનાં તપ યોગ પૂરાં કરવાને એવા સાધન શક્તિવાળા પુરૂષોને ત્યાં આવે છે. શિક્ષકનું આ પ્રમાણેનું બોલવું થતાં હંસકુંવરબાએ ઉત્તર કહ્યું:—

"ઘણું સારૂં કહ્યું. બન્ધુ ! ઘણું સારૂં કહ્યું. ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને આપેલો એ ઉત્તર મેં વાંચ્યો છે અને વિચાર્યો છે પણ મને તે બાબતમાં શંકા ઉપસ્થિત થઇ છે. ઘણા દિવસ થયાં પૂછું પૂછું થઇ રહી હતી, પરન્તુ વિસ્મરણ થતું હતું આજે ઠીક તમે તે કહ્યું મને સાંભરી આવ્યું." શિક્ષકે વચ્ચમાં જ ઉત્તર આપ્યો. "બાઇસાહેબ ! આપના અંતરનો પ્રશ્ન હું કળી ગયો છું. આપ એમ પૂછવા માગો છો ને કે એવા યોગભ્રષ્ટ યોગીઓ–પવિત્ર આત્માઓ જેઓ રાજાઓ, શ્રીમંતો અને બ્રાહ્મણોને ત્યાં અવતર્યાં હોય છે તેઓ દુરાચારમાં પડી નીતિથી ભ્રષ્ટ ખરાબ ચાલ ચલગતવાળા અને લોકોની નિંદાને પાત્ર થાય એવા આચરણવાળા કેમ બને છે ? એ રાજાઓ શ્રીમાનો અને બ્રાહ્મણો પૂર્વજન્મના યોગીઓ હોય તો તેમનું તેમ થવું ન જોઇએ. આપનો આજ મહદ્ પ્રશ્ન છે ને ! ઠીક ! તેનો ઉત્તર પણ એટલો મહદ્, ગહન અને વિવાદાસ્પદ છે માટે તેનું પણ વળી કોઇ સ્થળે વિવેચન કરશું. તે હું આપને નહી સમજાવીશ પણ તે આ સ્થળે નહિં. વળી બીજે કોઇ પ્રસંગે પૂછજો. વારૂ–ચાલો હવે, ભોજનથી પરવારી રહ્યા પછી શું કરવું તે વાત ઉપર આવીએ. ભોજન સામગ્રીમાં બધી વસ્તુઓ સાત્વિક બળ આપનારી, બુદ્ધિ, વીર્ય અને સ્નાયુને દ્રઢીભૂત કરનારી રાખવી. એટલું કહેવું વચ્ચે ભૂલી જતો હતો કે માદક પદાર્થોનો તો સર્વથા ત્યાગજ કરવો. આપે પોતે તેવા પદાર્થોનું સેવન કરવું નહી તેમ રાજાસાહેબ ઇચ્છા કરે કોઇ બીજા તરફથી લાલામણ કે આગ્રહ થાય કે કદાપિ મીજલસોમાં તેવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય તો પણ તેનો દ્રઢ અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રતિકાર કરવો. ભોજનથી પરવારીને હસ્ત પ્રક્ષાલન કરવા માટે ઉંચા પ્રકારનાં સાબુઓ વાપરવાના કરતાં ચંદન કેસર વાપરવાં. એ પદાર્થોનું આપે મહારાજશ્રીના હસ્તપર લેપન કરવું અને પછી એમના હસ્તને પ્રક્ષાલિત કરવા. આ કાર્ય પણ આપે પોતે તેઓશ્રીની સેવિકા તરીકે કરવું. આ સાયંકાલના કાર્યથી ઉઠ્યા પછી આપે વાચનાગૃહમાં આવવું, ત્યાં અભ્યાસ કરવો, એ તો આપનો નિયમ છે. રાત્રિના અગ્યાર સુધી વાંચનમાં રોકાઇને દિવસમાં કરેલાં કામો વિચારો અને ઇતર પ્રવૃત્તિઓની નોંધ લેવી, તેમાં સારૂં નરસું એ તારવી કાઢવું. આ હકીકત અંતઃકરણ ઉપર હાથ મૂકીને ઇશ્વરને સાન્નિધ્યમાં રાખી કરવી જેથી ખરાબ કૃત્ય અને વિચારોનો નાશ થશે. રાત્રિમાં શય્યા ઉપર જતાં મંગળ ઇશ્વર સ્તવન કરવું. પતિની, પતિના કુટુંબની અને પ્રજાજનોની રક્ષા માટે પ્રભુ પ્રાર્થના કરવી. તદનંતર રાજસાહેબનાં શયનગૃહ પ્રત્યે જઇ તેમની શય્યા અને સુખસામગ્રીને ઉત્તમ કળાથી રચવી અને શાંતિ તથા પ્રસન્નતાપૂર્વક શયન કરવું. રાજેશ્વરી ! આટલો નિત્યનિયમિક ક્રમ મેં આપને કહી બતાવ્યો. આમાં એક બાળકોના સંગોપનની વાત રહી ગઇ આપણા કુમારનું વય અત્યારે નવેક વર્ષનું છે. તેમના સંબંધી આપને ચિંતા બહુ ઓછી છે, એટલે મેં કહેલા નિત્યનિયમિક ક્રમમાં બાળક સંભાળ માટે કહ્યું આવ્યું નથી, તો પણ યોગ્ય અવસરે તે સબંધી પણ આપણે વાતચીત કરશું, આમ કહી શિક્ષક પોથીનાં પાનાં વીંટેલાં અને પ્રાતઃકાળની સમાપ્તિ કરી રાણીએ પ્રસન્ન મુખે તેમને રજા આપી.

સુવાવડનું આરોગ્ય, માવજત અને બાળમરણની અટકાયત.

(લે૦—એક દુ:ખી ભગિનિ.)

મારા શાણા ગણાતા હિંદુ બંધુઓ,

ઘણી સ્ત્રીઓ તેમની સુવાવડમાં દેશી દાઈઓ અને તેમનાં દોઢડાહ્યાં સગાઓ તરફથી થતી ખોટી અનારોગ્ય સારવારને લીધે અકાળ મૃત્યુને વશ થાય છે. કેટલીક નસીબજોગે જીવતી ઉઠે છે તો તે જીંદગી લગી માંદી રહે છે. આ કમબખ્તીમાં કાંઈ સુધારો કેમ થતો નથી? કારણકે તમો તમારી સ્ત્રીઓને હઠીલાઈથી ઘોર અજ્ઞાનમાં રાખો છો તેથીજ આ પરિણામ નીપજે છે કેટલીક દેશી દાઈઓ ચતુર હોય છે તોપણ સ્ત્રીઓનાં જનન અવયવોના શારીરવિદ્યાના જરૂરી જ્ઞાનને અભાવે તેઓ નિરૂપાય છે. તેથી કરીને જે પદ્ધતિ તેઓ ગ્રહણ કરે તે સ્વાભાવિક રીતે આરોગ્ય-રક્ષણના નિયમને અનુસરતી હોતી નથી. આરોગ્યરક્ષણના નિયમ વિરૂદ્ધ એક ક્ષણ પણ સારવાર થાય તો તેથી થતો બગાડ, પછી દિવસો, મહિનાઓ અને વરસો લગી સારી રીતે સારવાર કરવાથી પણ મટી શકે કે સુધરી શકે નહિ.

તમારી સ્ત્રીઓને નિરંતરના મંદવાડમાંથી ઉગારવી હોય તો શહેરમાં અને ગામડામાં સુયાણીનું કામ કરનારી બધી બાઈઓની નોંધ કાયદાસર લેવરાવવી જોઈએ. તે બાઈઓ એ ધંધામા કુશળ હોવાનાં તેમની પાસે પ્રમાણપત્રો કાયદાસર માગવા જોઈએ.

કોઈ સુયાણીનું કામ કરવાવાળી બાઈની બહેન કે દીકરી કે કોઈ સગી પણ સુયાણીનું કામ કરવાને હકદાર છે એમ માનવાનું હવે સમજાવી શકાય તેમ નથી. જો તમારી દેશી દાઈઓ હાલના ચાલુ જમાનાનું સુયાણીનું કામ જાણતી ન હોય તો તેમને હાલનું જોઈતું જરૂરી જ્ઞાન મેળવવાની ફરજ પાડવાનું તમારૂં પોતાનુંજ કામ છે અને જો તેઓ તેવું જરૂરી જ્ઞાન મેળવવા અને તૈયાર થવા ના પાડે તો તેમને પડતી મૂકી દેવી એજ ઉત્તમ રસ્તો છે. આટલું શું તમે ન કરી શકો? પણ

પણ વધારે ઉપયોગી અને વધારે પ્રવીણ બનાવી શકવાના નથી. એ કાંઈ તેમને ઘટતી કેળવણીજ નથી, અને તેવી કેળવણી પાછળ ખરચાતો બધો પૈસો બરબાદ જાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેમને જોઇતું જ્ઞાન ન આપવાનું પાપ ઉલટું વ્હોરાય છે.

જે પ્રજામાં બાળમરણની સંખ્યાનું પ્રમાણ બહુ મોટું આવતું હોય તે પણ તેની વ્યવસ્થાને લાંછન લગાડનારૂં છે પ્રજાની સ્ત્રીઓને આરોગ્યસંરક્ષણનું અને બાળ-ઉછેરનું શિક્ષણ આપવું જોઇએ. શાળાના બીજા અભ્યાસક્રમમાં આ વિષયને સ્થાન આપવુ જોઇએ, અને તેના શિક્ષણ માટે ખાસ વખત રાખવો જોઇએ. બાલકોની શાસ્ત્રીય રીતે સભાળ લેવા સારૂ બાળ ઇસ્પિતાલો સ્થપાય તો બહુ સારૂં થાય. આવી ઇસ્પિતાલો માવરોને અને ઉંચા વર્ગની સ્ત્રીઓને એક શિક્ષણ-શાળા થઇ પડે; અને આમાં પુષ્કળ સાધનો સ્વેચ્છાએજ આવી મળવા જોઇએ કે જેથી તેવાં સાધનોનો, નાણાંનો અને વખતનો સદઉપયોગ થાય, તેમજ ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ અને તેમની કુદરતી શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળે.

મેં એક બીજે સ્થળે કહ્યું છે તેમ બાળમનોભાવના અભ્યાસથી માણુસો દેવ-કોટિના બની શકે છે. આવી ઇસ્પિતાલ સઘળા દરજ્જાના માણસને કામ કરવા માટે ધાર્મિક તથા સામાજિક ભાવના પ્રકટાવવાનુ સાધન બનશે. બાળવયને ચેપમાંથી ઉગારવાનું અને તેને મરણમાંથી બચાવવાનું કામ સમગ્ર પ્રજાનું એક સૌથી વધારે ડહાપણભરેલું પગલું ગણી શકાય, અને તે પાછળ વાપરેલી સઘળી શક્તિ અને સમય જરૂર સમસ્ત સમાજની દોલતમાં એક મોટી થાપણ તરીકે જમા કરી ગણાય.

બાલકોની સંભાળ અને માવજત અત્યંત ઉપયોગી છે. પ્રજા બાલકના પગ ઉપર ચાલે છે. બાલક એ મનુષ્યનો પિતા છે. કોઇ નબળા બાંધાનું બાલક વધીને મજબૂત માણસ બની શકશે નહિ. દીકરીઓની તનદુરસ્તીની સ્થિતિ ભોળગીને કોઇ પ્રજા વધારે તનદુરસ્ત બની શકે નહીં. બાલકની જેટલી સભાળ લેવાય તેટલી ઓછીજ છે. પૂર્વ તરફના દેશોમાં બાળમરણની સંખ્યાનું પ્રમાણ બેહદ છે, પરંતુ એવી બાબતમા પણ આપણે નસીબજોગે બન્યુ માનીને એવી બદી સહન કર્યા કરીએ છીએ, અને આપણી બેદરકારી અને પાપનો આરોપ પ્રભુને પગે મૂકીએ છીએ આપણી સ્ત્રીઓજ આવી વાતમાં છેક અજ્ઞાન છે. તેઓ આપણી જીંદગી-ભરની સાથી હોવા છતાં આપણા સનાતનપણાના ગર્વમાં તેમને અંધારામાંજ

રાખીએ છીએ, તેમની જરા પણ ઉન્નતિ થતી નથી, અને તેઓ તો તેમની આખી જીંદગી માત્ર પશુ સમાન છોકરાં જણવાનાં સાંચા જેવીજ ગાળે છે.

છોકરાંની સભાળ અને જરૂરી માવજતની બાબતમાં કાયદો કરીને રાજ્ય-સત્તાએ વચમાં આવવું ઘટે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, ઈંગ્લંડ, ફ્રાન્સ અને જર્મની વગેરે ઘણાં રાજ્યો આવાં પગલાં ભરવાથી સારૂં પરિણામ દેખાડી શક્યા છે

સુવાવડ પહેલાં, સુવાવડ દરમિયાન, અને સુવાવડ પછી પણ માતાની બરાબર બરદાશ કરવી એ પ્રજાની સુખાકારી અને તનદુરસ્તીનો પાયો છે. માટે તે ઉપર પણ રાજ્યસત્તાની દેખરેખ, સહકારિતા અને દીલસોજી હોવી જોઇએ.

સુવાવડી સ્ત્રીની તનદુરસ્તી જાળવવાના ખરાં સાધનો સ્વચ્છ હવા અને પ્રકાશ, પૂરતો આરામ, સારો પણ હલકો ખોરાક, અને આરોગ્ય સ્થિતિ છે. એ સર્વે બાબતોનું અજ્ઞાન, હઠીલાપણું અને બેદરકારીના પ્રતાપે તો ઉપરની દરેક ચીજનો સામાન્ય રીતે સારી પેઠે અભાવજ હોય છે કારણકે જેટલું વિશેષ અના રોગ્ય હોય તેટલું સુવાવડીને સુવાના, બેસવાના અને રહેવાના ઉપયોગ અર્થે અર્પણ કરવામા આવે છે.

કેટલેક ઠેકાણે સુવાવડીના ઓરડાની આજુબાજુ એટલો તો ગંદવાડ અને કચરો હોય છે, તથા તે ઓરડાની સ્થિતિ જ એવી હવા–પ્રકાશ વગરની હોય છે, કે એવી અસ્વચ્છ જગ્યાઓ કોઇ ઢોરની કોઢમાં કે જંગલી સ્ત્રીઓના ઘરમા પણ ભાગ્યે જોવામાં આવે છે શહેરમા નાના મોટા સુતિકાગૃહો રાખવાં એ પ્રજાની આબાદીનું ચિહ્ન છે. સ્ત્રીઓને ઘટતા માયાળુપણાથી તેમની સંભાળ લેવાનો એજ ખરો ઉપાય છે. બાળકોની અને માતાઓની બરાબર સભાળ લેવાથી સમસ્ત પ્રજાને મજબૂત, તનદુરસ્ત અને બળવાન બનાવવાનો દૃઢ પાયો નખાય છે.

કુદરતી નબળા બાંધાની સ્ત્રીઓ સુવાવડના પ્રસંગથી વધારે નબળી પડી જાય છે, અને તેમા વળી જો આરોગ્યરક્ષણના નિયમો બરાબર જળવાય નહિ તો તેથી તેમને ક્ષય કે એવા બીજા કોઈ રોગ લાગુ પડી જાય છે, અને એ રીતે ચહેરની મરણની સંખ્યા વધે છે. આપણામાં ઘણાઓને બીજી બાઇડી હશે. મારા પોતાનાં સગાવહાલાં ને ઓળખીતામા ત્રીજી અને ચોથી બાઇડી તો હું જોઉં છુ તે દેખાડી આપે છે કે એક પુરુષે સંસાર ચલાવતા કેટલી સ્ત્રીના બલિદાન લીધાં છે.

પણ વધારે ઉપયોગી અને વધારે પ્રવીણ બનાવી શકવાના નથી એ કાંઈ તેમને ઘટતી કેળવણીજ નથી, અને તેવી કેળવણી પાછળ ખરચાતો બધો પૈસો બરબાદ જાય છે એટલુજ નહિ પણ તેમને જોઈતુ જ્ઞાન ન આપવાનુ પાપ ઉલટુ વ્હોરાય છે.

જે પ્રજામા બાળમરણની સંખ્યાનુ પ્રમાણ બહુ મોટુ આવતું હોય તે પણ તેની વ્યવસ્થાને લાંછન લગાડનારૂ છે પ્રજાની સ્ત્રીઓને આરોગ્યસ રક્ષણનુ અને બાળ-ઉછેરનુ શિક્ષણ આપવુ જોઈએ શાળાના બીજા અભ્યાસક્રમમા આ વિષયને સ્થાન આપવુ જોઈએ, અને તેના શિક્ષણ માટે ખાસ વખત રાખવો જોઈએ. બાલકોની શાસ્ત્રીય રીતે સભાળ લેવા સારૂ બાળ ઇસ્પિતાલો સ્થપાય તો બહુ સારૂ થાય આવી ઇસ્પિતાલો માવરોને અને ઉંચા વર્ગની સ્ત્રીઓને એક શિક્ષણ-શાળા થઇ પડે, અને આમા પુષ્કળ સાધનો સ્વેચ્છાએજ આવી મળવા જોઈએ કે જેથી તેવા સાધનોનો, નાણાંનો અને વખતનો સદઉપયોગ થાય, તેમજ ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ અને તેમની કુદરતી શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળે.

મે એક બીજે સ્થળે કહ્યુ છે તેમ બાળમનોભાવના અભ્યાસથી માણસો દેવ કોટિના બની શકે છે આવી ઇસ્પિતાલ સઘળા દરજ્જાના માણસને કામ કરવા માટે ધાર્મિક તથા સામાજિક ભાવના પ્રકટાવવાનુ સાધન બનશે બાળવયને ચેપમાથી ઉગારવાનું અને તેને મરણમાથી બચાવવાનુ કામ સમગ્ર પ્રજાનુ એક સૌથી વધારે ડહાપણભરેલું પગલું ગણી શકાય, અને તે પાછળ વાપરેલી સઘળી શક્તિ અને સમય જરૂર સમસ્ત સમાજની દોલતમા એક મોટી થાપણ તરીકે જમા કરી ગણાય.

બાલકોની સભાળ અને માવજત અત્યત ઉપયોગી છે. પ્રજા બાલકના પગ ઉપર ચાલે છે બાલક એ મનુષ્યનો પિતા છે કોઇ નબળા બાંધાનુ બાલક વધીને મજબૂત માણસ બની શકશે નહિ દીકરીઓની તનદુરસ્તીની સ્થિતિ ઓળગીને કોઇ પ્રજા વધારે તનદુરસ્ત બની શકે નહીં બાલકની જેટલી સભાળ લેવાય તેટલી ઓછીજ છે પૂર્વ તરફના દેશોમાં બાળમરણની સખ્યાનુ પ્રમાણ બેહદ છે, પરતુ એવી આફતમા પણ આપણે નસીબજોગે બન્યુ માનીને એવી બધી સહન કર્યા કરીએ છીએ, અને આપણી બેદરકારી અને પાપનો આરોપ પ્રભુને પગે મૂકીએ છીએ આપણી સ્ત્રીઓજ આવી વાતમાં છેક અજ્ઞાન છે તેઓ આપણી જીદગી ભરની સાથી હોવા છતા આપણા સનાતનપણાના ગર્વમા તેમને અંધારામાજ

આશાવાળી સ્ત્રીના સ્થિતિના પ્રમાણમાં અને જરૂરીઆત પ્રમાણે સોયાણી, લૂગડાં, દવા અને સારવાર વગેરેની મદદ કરવામાં આવે છે. પ્રવીણ ડાક્ટરની મદદની ખાસ જરૂર હોય તો તે પણ મફત મળી શકે છે. અને પ્રસુતીને વખતે તે સ્ત્રીને જો દવાખાનામાં રાખવાની જરૂર જણાતી હોય તો તેમ પણ કરવામા આવે છે.

૨. પ્રસુતી થયા બાદ પણ માતાને અને બાલકને અનુભવી ડાક્ટરો અને નર્સની સંભાળ નીચે લાંબો વખત રાખવામાં આવે છે.

૩. બાલકોની દવા કરવાને અને તેની યોગ્ય માવજતને વાસ્તે દવાખાનાં રાખવામાં આવે છે જેથી ખરાબ કેસોમાં બાલકોને દવાખાનામાંજ રાખી દવાદારૂ વગેરેની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે.

૪. ધવડાવનારી માતાને પુરતો જરૂરી અને પૌષ્ટિક ખોરાક પૂરો પાડવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. આવી રીતે રોજ પાંચસો જેટલી માતાને ખોરાક પૂરો પાડવામા આવે છે. ઉંચા દરજ્જાની સ્ત્રીઓ આવી સંસ્થામા સેવા બજાવે છે.

૫. બાલકોનાં આંખનાં, કાનના, ગળાનાં, અને નાક વગેરેનાં દર્દોને વાસ્તે ખાસ દવાખાનાં ખોલવામાં આવ્યાં છે.

૬. બાલકોને વાસ્તે તદન સ્વચ્છ અને આરોગ્ય દૂધ પૂરૂં પાડવાની ડીપો ખોલવામાં આવી છે.

મિ. ઇ. જે. સ્મીથે 'Maternity and Child Welfare' કરીને એક ચોપડી બહાર પાડી છે તેમાં આ બાબતનો બહુ સારો ચિતાર ચિત્રો સાથે આપેલો છે.

યુરોપની કેટલીક પ્રજામા તો લોકો વરસમાં એક દિવસ "માતાના દિવસનો ઉત્સવ" તરીકે ઉજવે છે, કે જેથી તેમને માતાના ઉપકારો અને માતાના મહિમાનું હમેશ સ્મરણ રહે. આવું આપણે ત્યા આપણે પણ શું ન કરી શકીએ? એવા ઉત્સવના દિવસે આપણે માતૃપૂજન અર્થે આખા વરસમાં શુ શુ કર્યું છે તેનુ જમાઉધાર કાઢીને હિસાબ ચોખ્ખો કરવો ઘટે છે, અને આપણી જાતને પૂછવુ જોઇએ, કે તે આખા વરસમાં સ્ત્રીજાતની સેવામાં–તેમની ઉન્નતિ કરવામાં, તેમનુ શારીરિક, માનસિક, વ્યાવહારિક અને નૈતિક બાબતોમા શ્રેય કરવા માટે–મે કઇ ઉદ્યમ કર્યો છે કે કેમ? મે એક પુત્ર તરીકે, ભાઇ તરીકે, પતિ તરીકે, શિક્ષક તરીકે, વકીલ તરીકે કે રાજદ્વારી તરીકે—ટુંકાણમાં એક મનુષ્ય તરીકે—દર રોજ એક કે અરધો કલાક પણ જનસમાજમા સ્ત્રીને માટે તથા તેમના સ્થાનને માટે કદિ કંઇ વિચાર કર્યો છે? અને

મારા કુટુમ્બની, મારા દેશની, અને મારી જાતિની ઉન્નતિ માટે કદિ કંઇ પ્રયાસ કર્યો છે? એમ પોતાના મનને પૂછવું જોઇએ. 'વનિતા જીવન જનિતા' છે, એ મહામંત્રનું હમેશાં મનન કરો.

નબળા બાંધાની સ્ત્રીઓ એ આખી સમાજની નિર્બળતા સૂચવે છે, અને સ્ત્રીઓનું અભણપણું એ પ્રજાના પછાતપણાની સાબિતી છે, તથા નબળાં બાળકો એ પ્રજાની અધોગતિની નિસ્સંશય નિશાની છે!

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓનાં અને બાળકોનાં કેટકેટલાં મરણું કયાં કયાં દર્દથી થાય છે એ હકીકત બતાવનારાં કેટલાંક પત્રકો મારા વ્હાલા બંધુઓને તેનો બરોબર ખયાલ આવવા માટે આ નીચે ટાંકવામાં આવ્યાં છે.

પત્રક 'અ.'

હિંદુસ્તાનમાં બાળમરણ પ્રમાણ નીચેના આંકડાઓથી કેટલું શોચનીય છે?

બાળમરણ પ્રમાણ કાઢવામાં એક વર્ષ અને તેનાથી ઓછી ઉમ્મરનાં મરણજ ગણાય છે ઇંગ્લંડમાં ૧૯૧૬ ના આંકડા પ્રમાણે ૧,૦૦૦ માં ૯૧ બાલક મરે છે. તેજ સાલમાં હિંદના જુદા જુદા ભાગોમાં ૧,૦૦૦ માંથી કેટલાં છે તે નીચે લખેલ છે.

ઇંગ્લંડ અને વેલ્સ	૯૧
બંગાળા	૨૭૦
મદ્રાસ	૧૯૯
મુંબઇ	૩૨૦
પંજાબ	૩૦૬
સંયુક્ત પ્રાંતો	૩૫૨
બહાર	૩૦૪
બરમા	૩૩૨

ઉપરના આંકડાથી જોઇ શકાશે કે ઇંગ્લંડના કરતા હિંદમાં બાળમરણ પ્રમાણ સાઠાત્રણુથી ચારગણું છે. ઇંગ્લંડમાં સમાજસુધારકોના પ્રયાસથી અને કેળવણીના પ્રચારથી મરણ પ્રમાણ ઘટતું જાય છે. હિંદમાં તો તેની અત્યારે આશા નથી.

પત્રક 'બ.'

મુંબાઇ શહેરમાં એક વર્ષની અંદરની ઉમ્મરનાં બાલકો સને ૧૯૧૩ ની

સાલમાં જુદાં જુદાં દરદોથી કેટકેટલી ઉમ્મરે મરણ પામ્યાં તે દર્શાવનારૂં પત્રક :–

કુલ જન્મ ૧૯,૬૪૪ હતા.

કયા દર્દથી મરણ થયું.	૩૦ દિવસ સુધીની ઉમ્મરનાં	એક માસથી ૭ માસ સુધીની ઉમ્મરનાં	સાત માસથી બાર માસની ઉમ્મરનાં	કુલ
શીતળા	૩	૨૭	૨૫	૫૫
ઓરી	...	૧૩	૫૩	૬૬
મેલેરીયા તાવ	...	૫	૯	૧૪
ઓરયુ તથા રીમીટન્ટ તાવ...	૨૯	૬૪	૯૩	૧૮૬
ઝાડા તથા મરડો	૩૪	૧૫૧	૪૩૦	૬૧૫
અપૂર્ણજન્મ (અધુરે માસે થયેલ જન્મવાળાં) ...	૧૯૧	...	..	૧૯૧
અશક્તિ	૧,૯૦૮	૨૫૯	૪૦	૨,૨૦૭
જાનતનુનાં દર્દ	૪૦૨	૬૯૪	૨૮૨	૧,૨૭૮
ફેફસાંના વ્યાધિ	૬૬	૮૩૩	૧,૨૧૪	૨,૧૧૩
સઘળાં કારણો	૨,૫૯૧	૨,૨૦૩	૨,૬૯૪	૭,૪૮૮
કુલ મરણની સંખ્યા ઉપર ટકા	૩૪ ૪૬	૨૯.૪૨	૩૫ ૯૭	...

ઉપરના કોઠક પરથી માલુમ પડશે કે ૧૯,૬૪૪ જન્મેલાં બાળકોમાં એક માસની અંદરની ઉમ્મરનાં ૨,૫૯૧ બાળકો, એક માસથી વધુ અને છ માસથી ઓછી ઉમ્મરનાં ૨,૨૦૩, અને સાત માસથી વધારે અને એક વર્ષથી ઓછી ઉમ્મરનાં ૨,૬૯૪ મળી કુલ ૭,૪૮૮ બાળકો મરણ પામ્યાં છે. તેમાં અશક્તિને લીધે ૨,૨૦૭, જ્ઞાનતંતુના દર્દથી ૧,૨૭૮, અને ફેફસાંના દર્દથી ૨,૧૧૩, એટલે આ ત્રણ દર્દથીજ ૫,૫૯૮ બાળકો મરણ પામ્યાં છે. અશક્તિથીજ પહેલા એક મહિનામાં ૧,૯૦૮ બાળક મરણ પામે છે, એટલે દરેક સો મરણમાં ૭૫ ટકા મરણ માત્ર અશક્તિને લીધે છે. જેમ જેમ બાળક મોટાં થતાં જાય છે તેમ તેમ ફેફસાંના વ્યાધિથી વધુ મરે છે. કુલ ૭,૪૮૮ મરણમાં ૨,૧૧૩ ફેફસાંના વ્યાધિથી મરણ થયાં, એટલે દરેક સેંકે ૨૮ થી ૩૦ ટકા ફેફસાંના વ્યાધિથી મરે છે.

આરોગ્યનું જ્ઞાન ફેલાવાથી, ગર્ભાવસ્થામાં માની સારી માવજતથી, અને બાળકના જન્મ પછી તેની ખંતપૂર્વક બરાબર સંભાળથી આ મરણ પ્રમાણનો ઘણો ભાગ ઓછો થઇ શકે તેમ છે. જ્યાં સુધી તમોએ પ્રયાસ કર્યો નથી ત્યાં સુધી તમોને એમ લાગશે કે આવી મરણની સ્થિતિ ઉપર આપણો કાબુ લાવી શકીએ નહિ, પણ વસ્તુસ્થિતિ તેમ નથી. દરેક વિષયમાં ખંતથી અભ્યાસની જરૂર છે.

પત્રક 'ક.'

મુંબાઇ શહેરમાં સને ૧૯૦૯ થી સને ૧૯૧૩ ની સાલ સુધીમાં બાલકોના જન્મ વખતે મ્યુનિસિપાલીટી ખાતાની સુયાણીઓએ સુવાવડી બાઇ પાસે આપેલી હાજરી તથા તેને અંગે બજાવેલી ફરજો અને કાર્યની ટુંકી હકીકત બતાવનારૂં સંખ્યાસૂચક પત્રકઃ—

મ્યુનિસિપાલ ખાતાની દાયણોનાં કાર્ય તથા તપાસની ટુંકી હકીકત	૧૯૦૯	૧૯૧૦	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩
૧. મુએલ જન્મેલા સહિત જન્મેલાં બાળકોની નોંધાએલી કુલ સંખ્યા.	૨૧,૬૪૫	૨૧,૫૦૫	૨૩,૧૩૫	૨૩,૧૮૬	૨૧,૨૭૧
૨. નોંધાએલા કુલ જન્મની સંખ્યામાંથી મુએલ જન્મેલાંના ટકા ..	૮·૩	૭·૨	૭·૧	૭·૧	૭·૪
૩. દાઇઓની નોંધ ઉપરથી નીકળતી સંખ્યા ...	૧૩,૬૭૭	૧૨,૭૬૨	૧૩,૫૭૮	૧૪,૪૨૭	૧૩,૬૩૯
૪. કુલ જન્મમાંથી દાઇઓએ સાચી ઠરાવેલી જન્મ સંખ્યાના ટકા ...	૬૩·૧	૫૯·૩	૫૮·૭	૬૨·૧	૬૪·૨
૫. દાયણ વિનાની સુવાવડના ટકા	૧૮·૦	૧૫·૨	૧૨·૭	૧૩·૦	૧૨·૮
૬. અભણ અને બીનઅનુભવી દાયણોએ કરાવેલી સુવાવડના ટકા ..	૫૮·૩	૫૯·૬	૬૦·૭	૫૯·૬	૬૦·૦
૭. મ્યુનિસિપાલીટીની દાયણો અને બીજી લાયકાતવાળી દાયણોએ કરાવેલી સુવાવડના ટકા	૧૧·૩	૧૨·૦	૧૩·૨	૧૩·૯	૧૪·૨
૮. મ્યુનિસિપાલીટીની દાયણોએ કરાવેલી સુવાવડના ટકા ...	૪·૫	૫·૬	૫·૫	૬·૬	૮·૭
૯. તનદુરસ્ત જન્મેલા બાળકોના ટકા ...	૬૭·૮	૬૮·૯	૭૪·૯	૭૩·૭	૭૧·૯
૧૦. ૩૦ દિવસની અંદર મરી જનારાં બાળકોના ટકા	૧૨·૭	૧૧·૮	૧૧·૫	૧૧·૮	૧૦·૭

આ કોઠક ઉપરથી શહેરની મ્યુનિસિપાલીટી, સેનિટરી એસોસિએશન અને શહેરના આગેવાનો અને વૈદક ખાતાએ શું શું કરવાનું જરૂરનું છે તેનો ખયાલ આવી શકે છે. દરેક સેંકડે હજુ ૬૦ જેટલી સુવાવડ બીનઅનુભવી સુયાણીઓની મદદથી કરવામા આવે છે. ૧૨ થી ૧૮ ટકા સુવાવડ ઘરમેળે થાય છે.

જોકે સેંકડે ૬૮ બાલકો તનદુરસ્ત જન્મે છે છતાં પહેલા મહિનામાં સેંકડે ૧૨ જેટલા મરણ પામે છે.

બાલકના જન્મનું રજીસ્ટર બરાબર રાખવાથી આપણને જોઇતી હકીકતો મળી શકશે દાયણનું કામ કરતી સુયાણીનાં નામ રીતસર રજીસ્ટર થાય તો વધારે હકીકત મળી શકશે.

સને ૧૯૧૩ માં મુંબાઇ શહેરમાં સ્ત્રીઓનાં ૧૪,૦૧૨ મરણ થયાં હતાં. આ આંકડામાં બધી ઉમરની સ્ત્રીનાં મરણ આવી જાય છે, પણ

૧૬ થી ૨૦ ની ઉમરનાં મરણ	....	૧,૦૪૨,
૨૧ થી ૩૦ ની ઉમરનાં મરણ	...	૨,૧૫૯,
૩૧ થી ૪૦ ની ઉમરનાં મરણ	...	૧,૧૭૭, મળી
	કુલ	૪,૩૭૮ છે;

એટલે કુલ મરણ પ્રમાણનો ત્રીજો ભાગ ૧૬ થી ૪૦ વર્ષની ઉમ્મરમાં મરે છે. પહેલાં પાંચ વર્ષમાં મરનાર છોકરીઓની સંખ્યા ઉપરના મરણ પ્રમાણમાંથી બાદ કરીએ તો અરધા ભાગની સ્ત્રી ૧૬ થી ૪૦ વરસની અંદર મરે છે. તેમાં વળી ૨૦ થી ૩૦ વર્ષની અંદર તો બહુજ મરે છે.

આ આંકડાનો પુખ્ત વિચાર કરીએ તો સ્ત્રી તરફની આપણી ફરજ અને સેવા કંઇક અંશે આપણે બજાવી શકીએ તેમ છીએ.

પત્રક 'ડ.'

મુંબાઇ શેહેરમાં એક વર્ષની અંદરની ઉમ્મરનાં બાળકો સને ૧૯૦૮ થી સને ૧૯૧૩ સુધીમાં કયાં કયાં દર્દથી મરણ પામ્યાં તેની સંખ્યા બતાવનારૂં પત્રક—

મરણનું કારણ	સને ૧૯૦૮	સને ૧૯૦૯	સને ૧૯૧૦	સને ૧૯૧૧	સને ૧૯૧૨	સને ૧૯૧૩	રીમાર્ક
શીતળા	૨૩૬	૧૩૪	૨૬૪	૯૮	૨૭૪	૫૫	
ઓરી ..	૨૩૮	૭૭	૫૬	૨૩૩	૮૨	૬૬	
સર્વે જાતના તાવ ...	૨૨૯	૧૯૨	૨૩૮	૨૫૧	૨૭૭	૨૦૧	
ઝાડા તથા મરડો ...	૭૬૩	૬૧૧	૬૭૪	૫૮૧	૯૦૦	૬૧૫	
અપક્વ જન્મ ..	૧૭૯	૧૫૧	૧૪૭	૧૭૫	૨૧૯	૧૮૧	
નબળાઇ	૨,૮૭૨	૨,૬૨૬	૨,૫૬૭	૨,૩૬૪	૨,૫૮૧	૨,૨૦૭	
જ્ઞાનતંતુનાં દર્દ ...	૧,૪૦૩	૧,૪૬૬	૧,૪૦૨	૧,૪૦૦	૧,૫૭૦	૧,૨૭૮	
ફેફસાંનાં દર્દ . ..	૨,૫૫૭	૨,૨૩૧	૨,૨૯૨	૨,૩૬૪	૨,૮૭૭	૨,૧૧૭	
સઘળાં કારણોથી એક દર	૯,૦૭૭	૮,૦૩૦	૮,૨૫૩	૮,૧૨૦	૯,૬૪૬	૭,૪૮૮	

આ કોષ્ટક ૧૯૦૮ થી ૧૯૧૩ સુધીનાં છ વર્ષમાં એક વર્ષની અંદરની ઉમ્મરના બાળકોનાં કેટલાં મરણ થયાં તેનો મુકાબલો છે. બારીક નજરથી જોશો તો દેખાઇ આવશે કે એક વર્ષમાં માત્ર મુંબઇ શહેરમાંજ ૮,૦૦૦ થી ૯,૫૦૦ બાળકો મરણ પામે છે. વાર્ષિક ૨૦,૦૦૦ બાળકો જન્મે તેમ ધારીએ તો દરેક ૧,૦૦૦ જન્મમાં ૪૦૦ થી વધુ બાળકો મરે છે.

પત્રક 'ઇ.'

મુંબઈ શહેરમાં સને ૧૯૧૨ તથા ૧૯૧૩ની સાલમાં દરેક કોમમા બાલકોનાં મરણ તથા જન્મની લેવાયેલ નોંધના દર હજારે મરણનું પ્રમાણ બતાવનારૂં પત્રક'—

જાત અથવા કોમ.	સને ૧૯૧૨			સને ૧૯૧૩		
	એક વર્ષની અંદરનાં મરણ.	નોંધાયેલ જન્મની સંખ્યા	જાતવાર દર ૧,૦૦૦ જન્મે થયેલ મરણ.	એક વર્ષની અંદરનાં મરણ	નોંધાયેલ જન્મની સંખ્યા	જાતવાર દર ૧,૦૦૦ જન્મે થયેલ મરણ
હિંદુ — જૈન	૩૩૪	૨૭૮	૧,૨૦૧·૪	૨૯૮	૩૭૬	૭૯૨·૫
હિંદુ — બ્રાહ્મણ... ...	૩૪૩	૫૪૨	૬૩૨·૮	૨૫૪	૪૨૩	૬૦૦·૪
હિંદુ — લીંગેટસ ..	૪૬	૪૧	૧,૧૨૧·૯	૩૬	૩૯	૯૨૩·૦
હિંદુ — ભાટીયા ...	૫૨	૧૨૦	૪૦૦·૦	૪૩	૧૨૦	૩૫૮·૩
બીજી જાતના હિંદુ ...	૪,૫૩૨	૧૦,૧૬૭	૪૪૫·૭	૩,૪૩૫	૯,૧૮૭	૩૭૩·૮
નીચ વર્ણના હિંદુ ...	૧,૬૯૦	૩,૩૦૬	૫૧૧·૧	૧,૨૬૪	૨,૯૦૯	૪૩૪·૫
મુસલમાન (જેમાં આફ્રીકાના હબશીનો સમાસ થાય છે).	૧,૭૫૩	૪,૧૫૭	૪૨૧·૬	૧,૩૮૮	૩,૭૫૬	૩૬૯·૫
પારસી	૨૭૯	૧,૩૫૩	૨૦૬·૨	૨૪૭	૧,૩૧૩	૧૮૮·૧
યાહુદી	૬૮	૨૨૫	૩૦૨·૨	૩૬	૨૦૪	૧૭૬·૪
દેશી ખ્રીસ્તિ લોકો ...	૪૫૯	૯૯૩	૪૬૨·૨	૪૦૯	૯૭૬	૪૧૯·૦
યુરેશીયન	૩૩	૮૫	૩૮૮·૨	૨૬	૧૧૩	૨૩૦·૦
યુરોપીયન	૪૭	૨૨૬	૨૦૭·૯	૩૧	૨૦૪	૧૫૧·૯
બુદ્ધ લોકો ..	...	૧	...	૨	૧૩	૧૫૩·૮
બીજી તથા અજ્ઞાત કોમ .	૧૦	૧૪	૭૧૪·૨	૧૯	૧૧	૧,૭૨૭·૨
કુલ	૯,૬૪૬	૨૧,૫૧૮	૪૪૮·૨	૭,૪૮૮	૧૯,૬૪૪	૩૮૧·૧

આ કોષ્ટકથી આપણી નજરે એ બીના આવશે કે જુદી જુદી કોમોમા બાળમરણની સંખ્યા ઓછી વધતી આવે છે. જે કોમમાં આરોગ્યનુ જ્ઞાન અને આચાર વધારે છે તેમાં બાળમરણની સંખ્યા ઓછી છે. દરેક કોમે આ આંકડાનો અભ્યાસ કરી પોતાની કોમ માટે શું કરવું તેનો ખયાલ કરવો જોઇએ.

સાચી સ્ત્રી કેળવણી તો એ છે કે સ્ત્રીને આરોગ્યના નિયમો શીખવવા, તેમને પોતાના જીવનમાં તે નિયમો અમલમાં મૂકવા દેવા, અને તેને માટે સાધન અને મદદ આપવી.

સ્ત્રી કેળવણીના ક્ષેત્રમા કામ કરવાને દરેકને પૂરતો અવકાશ છે.

સંસાર દર્પણ અને સુશીલાની કર્મકથા.

(લેઃ—મંગળાબાઇ મોતાલાલ ફકીરચંદ)

(૫)

નવી માત મધુકરથી ધણી, માડી દશા મારી કરી,
એમ જીવન અમીના પ્રવાહમાં, વિષ રેડીયું દૈવે ભરી,
સુણજો પછી મારી દશા, કેવી અરે ! થઇ આકરી,
એમ કાન્ત બોલ્યા એક દિવસે, સ્નેહની દૃષ્ટિ કરી,
ચાલો જઇ યાત્રા કરીશું, પૂર્વ દોષો વિસરી,
તીર્થે પવિત્ર થકી તરીશુ, પ્રેમ અંતરમાં ભરી. ૪૧
દીલ ધડકતે નિર્દોષતાથી, સ્વામી આજ્ઞા મેં ગ્રહી,
ત્યાં શું થશે ? શું વીતક વિતશે ? તે કં જાણું નહિ,
પહોંચ્યા અમે મથુરા મહિ, જમના પવિત્ર જલ વહી,
ન્હાયા પ્રભુ દર્શન કર્યા, પણ શાન્તિ પામ્યુ ચિત્ત નહિ. ૪૨
આખા દિવસના શ્રમ થકી, ઉંઘે મને ઘેરી લીધી,
મુજ નાથ લખવા પત્ર બેઠા, વાત કાંઇ ના કીધી,
પુજારીને બોલાવીને, એક નોટ સોની દઇ દીધી,
ને ગુપ્ત ભેદે પત્ર દઇ, મારી વ્યવસ્થા કીધી. ૪૩
વસુ જોઇ મુનિવર ચળે, તો શું બીચારીયું મનું !
તે લાલચુ બોલ્યો 'બહુ' હું કરી લઇશ તમ ભાવતું,
એમ સ્વપ્નમાં ગણગણુ થતાં, કાને સ્વરો કં આવતાં,
ભય પૂર્ણ દેખાવો સીનેમાની, પેઠે ચાલી જતાં ૪૪
બે બાફ્લી ઝબકી ઉઠી, મુજ નાથ ભાળ્યા મેં નહિ,
તત્કાળ ગોરે આવીને, તે પત્રને આપ્યો સહી,
ધ્રુજતાં કરે તે વાંચતાં, આંસુ નયન જાયે વહી,
મુજ શરીર શીતળ તો થયું, લોહી ચઢ્યું માથા મહિ. ૪૫

પત્ર.

કુલટા હું ત્હારો દોષ, લક્ષ પણ એક ના વિસરી ગયો,
હું મૂર્ખ નથી સમઝ જજે, શા કાજ હું છોડી ગયો,
તુજ સંગથી સુખી હું થઇશ, એ લાલચે દુખી થયો,
દુરાચારી નિવડી અરે ! મુજ જન્મ દોજખ થઇ ગયો. ૪૬
જાણી સુધા પીવા ગયો, જીવન અમર કરી માણીશું,
વિશ સંપડ્યું હવે ના કદી પ્રિય દંપતી સુખ ભાળશું;
તું તુજ અને હું મુજ પંથે, એવું કરી મન વાળશું,
મુજ અંતરે ઉઠેલ આગ, તે દેહનેય પ્રજાળશું. ૪૭
નિર્લજ્જ થઇ પર પુરૂષને, આજ્ઞા વિના કાગળ લખ્યા,
તેના સહિત હોઇ પકાવી, સ્વામીને તેં છેતર્યો;

દેખાડતી ના મુખ મને, જો કાંઇ કદી સ્નેહજ ધર્યો,
પારસમણી જાણી ગ્રહી, પણ કાચનો કટકો કર્યો. ૪૮
બંધન નથી મારૂં તને, હું કાન્ત ના તુજ માનતી,
મારા ગૃહે આવી રહેવાની, ન આશા રાખતી,
તુજ નામ કર્યું ના પડે, એ સાવચેતી રાખજે,
વધુ ના લખું બસ એજ, કીધાં કર્મના ફળ ચાખજે. ૪૯
(અપૂર્ણ).

પ્રમુદા કે પતિભક્તિ.

(લે.—રા. શુકલ નર્મદાશંકર હરગોવિંદ ખારાઘોડાઃ)

(૩)

" હૃદયમાં છે રહેલું જે જીગર છૂપું, છુપાવે શું ?
જીગર જોતાં, હૃદય રૂવે, દરદ મુજ દિલનું ધુવે. "

* * * * * * * * *

પ્રમુદા માતપિતાના અત્યંત લાલિત્ય વચ્ચે ઉછરેલી હતી, ત્હેને કોઇપણ પ્રકારે કોઇ દુખવતું નહિ, જો કે પિરજકાકાનો સ્વભાવ ઘણોજ આકળો, તીખો અને કંજુસ હતો, પરન્તુ જ્યારથી પ્રમુદાની માતા ભદ્રાદેવીનો આ સંસારમાંથી દેહ–વિલય થયો હતો, ત્યારથી પિરજકાકાને પોતાનો સ્વભાવ ફેરવી નાંખવાની જરૂર પડી હતી. સર્વ સુખો વચ્ચેના હિતસ્ત્રી લાલિત્યમાં ઉછરેલી પ્રમુદાના વિચારો સુન્ન, સુદઢ અને પરોપકારશીલ હતા. પિરજકાકા પ્રમુદાના એક પણ વેણનું ઉલંઘન કરી શકતા નહોતા, કારણકે કદાચ પ્રમુદાને તેની વ્હાલી માતાનું સ્મર્ણ થાય. અને તે નિમિત્તે ઘરમાં કલેશ પરિવ્યાપ્ત થાય. પિરજકાકા પ્રસંગોપાત વાતચીતમાં ચ્હીડાઇ જતાં, પરન્તુ પોતાની પત્નિના મૃત્યુ પછી ત્હેમણે પોતાના મન ઉપર ઘણોજ સારો કાબુ રાખ્યો હતો ત્હેમજ દિનપ્રતિદિન પ્રમુદાના સુઘ આચરણો અને સ્વપ્રયત્ને ભણવાની દક્ષતા જોઇ પિરજ કાકાને પૂર્ણ સંતોષ ઉત્પન્ન થતો હતો. પ્રમુદા ગૃહ–કાર્યમાં કુશળ બને, ' ગૃહ–સંસાર વિના પરિશ્રમે આનન્દમાં ચલાવે, શ્વસુરપક્ષની સર્વવ્યક્તિ તરફથી પ્રીતિપાત્ર નિવડે, કલેશ રહીતની સ્થિતિમાં તંદુરસ્ત રહે અને ત્હેને જોઇ સુખી જીવન ગુજારાય, તોજ પોતાના ભાગ્યને શ્રેષ્ટ માનતો હતો. પિરજરામના પિતાનું નામ મુકુન્દરાય હતું જેઓ કાઠીયાવાડ માંહેના એક દેશી સંસ્થાનના દિવાન હતાં, જ્યાં અત્યંત જાહોજલાલી વચ્ચે લગભગ પંદર વર્ષ રાજ્ય–મંત્રિનું મહાનપદ ભોગવ્યું હતું, પરન્તુ આખર અવસ્થામાં ત્યાં કેટલીક રાજ્યખટપટને લીધે પોતે નોકરી છોડી સ્વર્ણપુરમાં આવી રહ્યાં હતાં. તેઓ ઘણુંજ સ્વતંત્ર વિચારના હતાં, જેથી રાજ્યમાં પણ પોતે પોતાનું ધાર્યું કરતાં હતાં. તેઓ પરોપકારી–કાર્યમાં પણ અગ્રગણ્ય હતા, તેઓએ સ્વર્ણપુરમાં આવી જ્ઞાતિબન્ધુ સાથે પણ સારો સબંધ જોડ્યો હતો. ત્હેમણે કામ કરવાની દક્ષતા તેમજ ઉત્કૃષ્ટ ન્યાયદષ્ટિથી પૈસો સારો પ્રાપ્ત કર્યો હતો. સ્વર્ણપુરની ઔદિચ્ય જ્ઞાતિમાં ત્હેમનું સારૂં માન હતું, ત્હેમજ ત્હેઓનો સર્વ તરફથી એક વડીલ તરીકે સત્કાર

થતો હતો. સુવર્ણપુરમાં થોડાજ અરસામાં મુકુન્દરાયે અત્યંત ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. કારણકે મુકુન્દ મ્હેતાએ આંખ મીંચી લોકોપયોગી કાર્યમાં અત્યંત પૈસો - ખરચ્યો હતો. જ્ઞાતિમાં ઉત્પન્ન થતા વ્યવહારિક ઝઘડાનું સમાધાન પણ તેઓ કરતા હતા, જેથી લોકોમાં ત્હેમની સારી પ્રતિષ્ઠા થઇ હતી, એટલુંજ. નહિ પરન્તુ ત્હેમની ન્યાયદૃષ્ટિએ સર્વ તરફથી અત્યંત ચાહના મેળવી હતી. સુવર્ણપુરમાં વાંધા ભરેલી લોકોની તકરારનું નિરાકરણ તેઓ કરતા હતા, જેથી સુવર્ણપુરના રહેવાસીઓએ ત્હેમને "ન્યાયાત્મ" નો શ્રેષ્ટ ઇલ્કાબ એનાયત કર્યો હતો. ત્હેઓ "ગૃહસ્થ" તરીકે ઓળખાતા હતા જેથી ત્હેઓએ જે મકાન બનાવરાવ્યું હતું તેનું નામે "ગૃહસ્થાલય" આપ્યું હતું, ત્હેમજ ઘણાક જણ "મુકુન્દાલય" પણ કહેતા હતા. "ગૃહસ્થાલય" નો બહારનો દેખાવ અત્યંત ભપકાદાર ત્હેમજ રમણ્ય હતો તે કરતાં પણ અંદર ઘણી સુશોભિત રીતે ત્હેને શણગારવામાં આવેલ હતો.

"ગૃહસ્થાલય" ના આગળના ભાગમાં ચોગાન આવેલું હતું, જેની અંદર ફુલઝાડ રોપેલાં હતાં, મધ્યમાં ફુવારો હતો, જેની આસપાસ લાકડાની બેન્ચો ગોઠવી મુકેલી હતી, તેમજ કેટલાક વિરામાસનો પણ જોવામાં આવતાં હતાં. "ગૃહસ્થાલય" ની અંદર દાખલ થતાં પ્રથમ 'સરસ્વતી' મૈયાની સુંદર છબી જોવામાં આવતી હતી. મોટું દિવાનખાનું ફરનીચર તથા અન્ય આકર્ષક છબીઓથી દિપી ઉઠતું હતું, એક બાજુ ઘણીજ ઉમદા પુસ્તકોનું કબાટ ગોઠવવામાં આવેલું હતું. દિવાનખાનાથી બીજા ખંડમાં જતાં "લક્ષ્મીદેવી" ની છબી દૃષ્ટિગોચર થતી હતી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ હિન્દના મહાન વિરપુરૂષોના ફોટાઓથી આખો હોલ અત્યંત અલંકૃત થઇ રહેલો પ્રદર્શિત થતો હતો. "ગૃહસ્થાલય" ને અગાડીના ભાગમાં રૂમની ગેલેરી આવી રહેલી હતી ચોગાનમાં સીડી મુકવામાં આવી હતી, જે ઉપર થઇ "ગૃહસ્થાલય" ના ઉપરના ભાગના પ્રત્યેક જુદા જુદા ખંડમાં જવાતું હતું. પ્રમુદાએ પોતાની બ્હેનક "ગૃહસ્થાલય" ની એક બીજી બાજુ તરફ જુદી રાખી' હતી, જેના ઉપર "પ્રવત્યાલય" નું બોર્ડ લગાવેલું હતું, તેની અંદર દાખલ થતાં પ્રત્યેક સન્નારીઓના ફોટા લટકાવેલા માલુમ પડતા હતા, કે જેઓની જાહોજલાલી તેમજ કીર્તિ અદ્યાપિ પર્યંત જગતમાં ,અસ્તિત્વ થતી માલુમ પડતી હતી. કેટલાક વિરામાસનો પણ ઉત્તરોત્તર ગોઠવી મુકેલા હતાં, તેમજ સ્ત્રી-ઉપયોગ્યના પુસ્તકો ઘણીજ સ્વચ્છરીતે મુકેલા જોવામાં આવતાં હતાં. મૃત્યુ પામેલી માતાના સ્મર્ણચિન્હ તરીકે ભદ્રાદેવીની સુવર્ણ જડીત છબી પણ મધ્યમાં લટકાવેલી જણાઇ આવતી હતી, તેમજ સાહિત્યકુશળ સાક્ષરોના વિવિધ જાતના ફોટાઓ સર્વનું લક્ષ સંપૂર્ણ રીતે ખેંચતા હતા. "પ્રમુદાના પ્રવત્યાલય" ના મધ્ય ભાગમાં એક સુંદર તેમજ મોટું અને કોતરણીવાળું ગોળ ટેબલ ગોઠવવામાં આવેલું હતું, જેની આસપાસ જુદી જુદી જાતની ખુરસીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. ટેબલ ઉપર નિત્ય નિયમ પ્રમાણે વાંચવાનાં પુસ્તકો શોભી રહ્યાં હતાં. પ્રમુદાનો જેટલો સાહિત્ય તરફ શોખ વૃદ્ધિ પામતો હતો, તેજ પ્રમાણે સંગીતમાં પણ કુશળ હતી, જેથી સંગીતના પણ સાહિત્યો એકમેર દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. ઉપર પ્રમાણેની સર્વ અલંકૃત રચનાથી "ગૃહસ્થાલય" અત્યંત દેદિપ્યમાન થઇ રહ્યું હતું. જો કે મુકુન્દરાય મ્હેતા અસલ કાઠીયાવાડના વતની હતા, પરંતુ લાંબા સમયના પરિચયે સુવર્ણપુરના સર્વ રીતરિવાજોથી પારંગત થઇ ગયા હતા, જેથી અજાણ્યા માણસો ત્હેમના સહવાસમાં આવેથી ત્હેમને સુવર્ણપુરના વતની ગણતા હતા. મુકુન્દરાય મ્હેતાએ જ્ઞાતિભોજનમાં, દેવમંદિરમાં ત્હેમજ પરોપકારી કાર્યોમાં નિરાધારની સસ્થામાં પુષ્કળ પૈસો વાપર્યો હતો, જેથી ટુંક સમયમાંજ તેઓએ સુવર્ણપુરમાં નામાંકિત અને આબરૂદાર ગૃહસ્થ તરીકે નામ

ઝ્હાડયું હતું, વળી ત્યાંની ગવર્નમેન્ટ ઓફીસોમાં પણ ત્હેમનો ઘણો સારો બોજ પડતો હતો. સૂવર્ણપુરમાં દુકાળ વખતે લોકોએ નાસભાગ કરવા માંડી હતી, જેથી સર્વને ત્હેમણે અટકાવી નિરાધાર વર્ગ માટે પુષ્કળ પૈસા એકઠા કરી એક ફંડ ઉભું કર્યું હતું, જેમાં ત્હેમણે સારી રકમ એનાયત કરી હતી, તેમજ "દુકાળ સંસ્થા" નું સર્વ કામ હાથમાં લઇ પોતાની ખાસ દેખરેખ નીચે ચલાવતા હતા. હરકોઈ સરકારી કામમાં પણ ત્હેઓ તન તોડી મહેનત કરતા હતા, જેથી સરકારી અમલદારોની પણ ત્હેમણે અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. સુવર્ણપુરના રેસીડેન્ટ સાહેબે તેમને એક ઉત્તમ જગા સારા દરમાયાથી આપવા કહ્યું હતું, પરન્તુ જીંદગીની આખર અવસ્થા પ્રભુ-સ્તવનમાં ગાળવાનો ત્હેમનો અંતિમ ઠરાવ હોવાથી ત્હેમણે સાહેબની માગણી સ્વીકારી ન્હોતી. કેટલાક સરકારી ગુંચવાડા તેમજ વાંધા ભરેલા કેસોમાં ત્હેમનો અભિપ્રાય લેવાતો હતો, જેમાં ત્હેઓ ખાસ ન્યાયદષ્ટિથી અભિપ્રાય આપતા હતા. આ પ્રમાણે તેઓ સતત્ વફાદાર રહી લોકોના હિતમાં આગળ વધતા હતા તેઓ સ્વભાવે અત્યંત શાન્ત હતા જેથી તેમના પ્રત્યે લોકો તરફનો પ્રેમ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો હતો. તેઓની નજર ઘણીજ બારીક હતી, જેથી સર્વ કાર્ય બારીકીથી કરતા. દુકાળના સમયમાં ત્હેમણે અત્યંત પરિશ્રમ લીધેલો હોવાથી નામદાર બ્રિટીશ સરકારે રાવબ્હાદુરનો માનવંતો અને શ્રેષ્ટ ખિતાબ ઇનાયત કર્યો હતો. રાવબ્હાદુર મુકુન્દરાય મ્હેતા ન્યાયાત્મની કીર્તિ સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી, જેથી પરદેશમાં પણ ત્હેમને સારું માન પ્રાપ્ત થતું હતું.

મુકુન્દરાયને અન્ય રાજ્યકર્તાઓ તરફથી મંત્રિ-પદનું નિમંત્રણ કરવામાં આવતું હતું, પરન્તુ તેઓ સાફ ના પાડતાં હતા. રાવબહાદુર મુકુન્દરાય મ્હેતા ન્યાયાત્માનો દેહ-વિલય થયાને આજે લગભગ બે વર્ષ થઇ ગયાં છે. આખા સુવર્ણપુરમાં ત્હેમની ખોટ જણાઇ આવતી હતી. ત્હેમની ઉત્સુક ઉદારતાથી થયેલાં કામો ત્હેમના મૃત્યુ પછી કિર્તિ-ચિન્હની અસ્થિરતા બતાવતાં હતાં. પ્રમુદાએ વૃદ્ધ પિતામહનું સુખ અનુભવ્યું હતું. મુકુન્દરાયનો અપરિમિત પ્રેમ પ્રમુદા પ્રત્યે હતો. મુકુન્દરાયના મૃત્યુ પહેલાં ફક્ત બે ત્રણ મહિનેજ પ્રમુદાની દયામયી હિતસ્વી માતા "ભદ્રાદેવી" દેવલોક પામી હતી. ભદ્રાદેવી સ્નેહાળ, નમ્ર, મિલનસાર અને અનેક સદ્દગુણોયુક્ત હતી. મુકુન્દરાય, ધિરજરામ ભદ્રાદેવી અને પ્રમુદાને સુખી જોઇ અત્યંત આનંદમાં રહેતા પરન્તુ ભદ્રાદેવીના અવસાનથી ત્હેમને અત્યંત આઘાત થયો હતો, કારણકે પોતાના કુળ-દિપક વંશનું વર્તન ઘણીજ સારી રીતે યાદ આવતું હતું. ભદ્રાદેવી ગૃહ-કાર્યમાં ઘણીજ પ્રવિણ જ્યારે આચાર વિચારમાં પણ સુજ્ઞ હતી. ત્હેની મમતા ઘણીજ આકર્ષક હતી, જેથી સુવર્ણપુર-વાસીઓ ત્હેને દયામયી ભદ્રાદેવી કહેતાં હતાં ત્હેની ઉદારવૃત્તિ પણ હદ પાર હતી, જેથી સ્ત્રી-મંડળમાં ત્હેની કિર્તિ પ્રચંડ પ્રસરી રહી હતી. તે નિરાભિમાની હતી, તેમજ ત્હેને મોટાઇનો ખીલકુલ ફાંકો હતો નહિ, જેથી તે સમગ્ર શહેરમાં નમુનેદાર લેખાતી હતી ધિરજરામ તથા ભદ્રા વચ્ચે અત્યંત સ્નેહ હતો. ભદ્રાદેવી ધિરજરામની આજ્ઞાનું કોઇપણ કાળે ઉલ્લંઘન કરતી નહોતી પતિમાંજ પોતાનું સુખ સર્વસ્વ સમાએલું છે તેમજ માનતી હતી. ધિરજરામને ભદ્રાદેવીના માયાળુપણાનું સ્મરણ થતાં પુષ્કળ આંસુ કાઢતો હતો. ભદ્રાદેવી મહાન ભયંકર રાજ્ય-રોગ-"ક્ષય" ના કરાળ મુખમાં આવી પડી હતી, જોકે અનેક ઉપચાર માટે ત્હેને પંચગીની, માથેરાન, મહાબળેશ્વર તેમજ અન્ય સારી હવાના સ્થળોમાં ડાકટરની સારવાર નીચે મુકવામાં આવી હતી, પરંતુ થોડા સમય સારું જણાતું બાદ પછી પહેલાંની જેવી સ્થિતિ અવલોકવામાં આવતી હતી. ભદ્રાદેવીની સ્થિતિ સુધારવા માટે મુકુંદરાયે પુષ્કળ પૈસો વાપર્યો હતો, પરંતુ નિમિત્તની અવધી પુરી થતાં ભદ્રાદેવી દુષ્ટ રોગને ગ્રાસ થઇ હતી.

ભદ્રાદેવીના અવસાન સમયે મુકુન્દરાય હયાત હોવાથી પ્રમુદાની સર્વ પ્રકારની સંભાળ રાખવા માટે તેમને સૂચવવામાં આવ્યું હતું, જો કે મૃત્યુ શય્યાપર સુતેલી ભદ્રાને ધિરજરામે બીજી સ્ત્રી નહિ કરવા બદલનો દિલાસો આપ્યો હતો, એટલુંજ નહિ પરન્તુ ભદ્રા અસાર સંસારનો ત્યાગ કરે તે વખતના તેણીના ક્ષમાસૂચક દૃષ્ટિપાત પાસે ત્હેણે સોગન લીધા હતા. આ પ્રમાણે પોતાના પ્રત્યેનો ધિરજરામનો સાત્વિક પ્રેમ જોઇ ભદ્રાદેવીની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. "તમો ફરી પરણી સુખી થજો અને પ્રમુદા...ને...સભાળજો" એ વાક્યો ઉચ્ચારતી ભદ્રાદેવી સર્વની ક્ષમા ચહાઇ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી ગઇ હતી, તે ધિરજરામને હરહમ યાદ આવતું અને હૃદયમાં સાલ્યા કરતું હતું. જ્યારથી ભદ્રાની તબીયત વધારે બિગાર થતી ગઇ,-ત્યારથી ત્હેનું હૃદય ઘણુંજ વિહ્વળ થઇ ગયું હતું. વ્યાપાર રોજગાર સર્વ છોડી ઘણો વખત સ્નેહમયી ભદ્રા પાસે વ્યતિત કરતો હતો. ભદ્રાની તબીયતનું સંતોષકારક ચિન્હ જ્યારથી દેખાતું બંધ થયું, ત્યારથી ત્હેના પગ ઢીલા થઇ ગયા હતા. સ્ત્રી અને પુરૂષ એ ભાગ્યચક્રની ઘટમાળમાં પ્રદર્શિત થતાં સુખ દુ:ખ ભોગવનાર પાત્રો છે, અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને સદ્‌ગુણી સ્ત્રી એ પુરૂષની ઉત્કૃષ્ટ ભાગ્યદેવી છે અને પરમાત્મા તરફની શ્રેષ્ટ બક્ષીસ છે એમ ધિરજરામ સંપૂર્ણ રીતે જાણતો હતો. સ્ત્રી એ પુરૂષની ઉત્તમ અથવા તો કનિષ્ટ ભાગ્યદેવી છે એમ ધિરજરામ સર્વસ્વ જાણતો હતો, એટલુંજ નહિ પરન્તુ—"એક સદ્‌ગુણી સ્ત્રી, પરમાત્મા તરફથી સમર્પિત થએલી સર્વોત્કૃષ્ટ બક્ષીસ અને અલૌકીક પ્રસાદ છે" એમ માનતો હતો, અને તેજ પ્રમાણે ભદ્રાના સદ્‌ગુણો ત્હેની કિર્તિમાં અત્યંત શોભા આપી રહેલા હતા, જેથી ભદ્રાના મૃત્યુથી નહિ પુરી શકાય તેવી ખોટ ત્હેને માલુમ પડી આવતી હતી.

ધિરજરામનો ગૃહ-સંસાર નમુનેદાર ચલાવવામાં ભદ્રાની અત્યંત જરૂર હતી, ત્યારે ભદ્રા ધિરજરામને સદાને માટે છોડી સ્વર્ગમાં અદૃષ્ય થઇ ગઇ હતી. "मनसाचिन्तितम् कार्यं दैव्यं अन्यत्र धारयेत्"—મન કંઇ ચિંતવન કરે છે ત્યારે પરમાત્મા વળી કાંઇ બીજીજ પ્રવૃત્તિ કરે છે એ કહેવત અનુસાર ધિરજરામની ઉચ્ચ આશા ધુળધાણી થઇ ગઇ હતી. ભદ્રાની આંખમાં શુદ્ધ પ્રેમ અને નેમ બેઉ પ્રદર્શિત થતાં હતાં, એટલુંજ નહી પરન્તુ ત્હેની હસમુખી અને વિલક્ષણ મુખાકૃતિ ઉદાર ઐશ્વર્યની સાક્ષિની આપતી હતી. મુકુન્દરાયે ભદ્રાની પાછળ પુષ્કળ દ્રવ્ય ધર્માદા તેમજ નિરાધાર સંસ્થામાં આપ્યું હતું અને ભદ્રાની કિર્તિ જગતમાં અસ્તિત્વ રહે તે ખાતર એક "ભદ્ર-ભુવન" બંધાવ્યું હતું, જેમાં ગરીબ, અપંગ, લુલા, આંધળા અને નિરાધાર વર્ગને રાખી અન્ન પોષણ વસ્ત્ર વિગેરે આપવામાં આવતું હતું. જેમ જેમ પૈસાનો સારો ઉપયોગ થતો હતો, તેમ તેમ પુષ્કળ પૈસો વ્યાપાર મારફતે પ્રાપ્ત થતો હતો. મુકુન્દરાય શ્રેયોત્કર્ષ કાર્યાર્થે ઘણાજ શ્રદ્ધાળુ હતા, જેથી સારે રસ્તે પૈસો વાપરવામાં જરા પણ સંકોચ કરતા નહી. "ભદ્ર-ભુવન" માં ભદ્રાની ઓઇલ પેઇન્ટીંગ કરાવેલી અને સુવર્ણજડીત મોટી છબી સુવર્ણપુરના રેસીડેન્ટ સાહેબના હાથે ખુલી મુકાવેલી હતી. ભદ્ર—ભુવનમાં રહેનાર નિરાધાર માટે પ્રત્યેક પ્રકારની કરેલી સગવડ ઘણીજ ઉત્તમ જણાઇ આવતી હતી, તેની મુલાકાત સાંજ સવાર મુકુન્દરાય લેતા હતા. અને અવલોકવામાં આવતી અડચણો વિના વિલંબે દુર કરતા હતા. "ભદ્ર-ભુવન" માંના સર્વ પ્રત્યે મુકુન્દરાય ઘણીજ મમતા દર્શાવતા હતા. રોગથી પીડિત ઇન્સાનોની અત્યંત સારવાર કરતા અને અન્ય વર્ગને સંમિત શિક્ષણ અપાવતા હતા, જ્યારે "ભદ્ર-ભુવન" ખુલ્લુ મુકવામાં આવેલું, ત્યારે જગતના સર્વ લોકો પ્રિય વર્તમાન પત્રોમાં દયામયી ભદ્રાદેવીના યશોગાન ગવાઇ રહ્યા હતા, એટલુંજ નહી પરન્તુ પત્રકારોએ તેણીના આત્માની

સ્વર્ગમાં શાન્તિ ઇચ્છવા સાથે રાવબ્હાદુર મુકુન્દરાય મ્હેતા ન્યાયાત્મને સ્તુત્ય પ્રયાસ અર્થ પ્રકટતો ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

મુકુન્દરાયની પાછળ ધિરજરામે "મુકુન્દ-વિદ્યાલય" શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિનું બંધાવરાવ્યું હતું, જેમાં ગરીબ વર્ગના બાળકોને વિના ખર્ચે ભણાવવામાં આવતાં હતાં, ત્હેમજ હુન્નર ઉદ્યોગ માટે એક અતિ સુંદર "મુકુન્દ-ટેકનીકલ—ઇન્સ્ટીટ્યુશન કરાવ્યું હતું. ધિરજરામનો સ્વભાવ કંજુસ હતો તેમ મુકુન્દરાય મ્હેતા સારી પેઠે જાણતા હતા જેથી પોતાના મૃત્યુ અગાઉ ઉપરોક્ત કાર્ય માટે જોઇતો પૈસો ત્રાયતને ત્યાં મુકયો હતો. ગરિબ વર્ગને નિભાવનાર સુવર્ણપુરમાં મુકુંદરાયનું નામ ઘેર ઘેર પ્રચલિત થઇ રહ્યું હતું. ભદ્રાદેવી સ્વર્ગવાસી થયાં પછી ધિરજરામના સંબંધ માટે ઉપરાઉપરી કન્યાઓ આવતી હતી, પરંતુ મુકુન્દરાયે તે બાબતની સર્વ મુનસફી ધિરજરામને સુપ્રત કરેલી હતી. સ્નેહમયી ભદ્રાનો અનન્ય પ્રેમ ધિરજરામના હૃદયમાંથી તદ્દન નાબુદ થયો નહોતો એટલે સગપણ કરવા આવનાર ગૃહસ્થોને દિલાસો આપી રવાને કરતો હતો. જો કે દયામયી ભદ્રાદેવીએ પુનઃ પરણવા માટે અવસાન સમયે સૂચના કરી હતી, છતા તેની સ્નેહાળ મમતાથી ત્હેનું હૃદય દ્રવતું હતું ધિરજરામનું વય આશરે ચાલીશેક વર્ષનું હતું ત્હેના શરીરનો બાંધો મજબુત હતો ત્યારે સ્વભાવે કંજુસ તથા રહેજ બાબતમાં ચ્હીડાઇ જનારો હતો, ત્હેણે ઇંગ્રેજી તથા બીજી ભાષાનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો, પરંતુ ખુબ જ પૈસા કમાવા અર્થે કોઇના તાબામાં રહી નોકરી કરવા ખુશી ન્હોતો જેથી ઉપરોક્ત ચાલતાં આવતાં વ્યાપારી ધંધામાં જોડાયો હતો. રૂના સટ્ટા વગેરેમાં તેમજ મોતી પારખવામાં ત્હેની ઘણીજ સારી નજર પડતી હતી જેથી તે મારફતે ધિરજરામને અઢળક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું હતું, કંજુસાઇના કર્મ યોગે કરી જરાવાર કોઇ સાથે નજીવી બાબતપર ચ્હીડાઇ જતો હતો. પૈસાની ધીરધારમાં ત્હેનું નશીબ સારૂં ખીલી રહ્યું હતું એટલુંજ નહી પરંતુ સુવર્ણપુરના સર્વ વ્યાપારીઓ તરફથી ધિરજરામને ત્યાંની "કોમરસીયલ—એસોસીએશન" ના મેનેજીંગ મેનેજર તરીકેનો ઓનરરી હોદ્દો સુપ્રત થયો હતો. ધિરજરામનો ચ્હીડીયો સ્વભાવ જોઇ કેટલાએક એવું પણ બોલતા કે ત્હેમના કોઇએ ગુણ પ્રમાણે નામ પાડયું નથી.

સુવર્ણપુરના મધ્ય અને રળીયામણા ભાગ ઉપર ચાર રસ્તાના ચોકમાં ઉંચી ઇમારતની વિશાળ અને ભપકાબન્ધ દુકાન આવી રહી હતી. ગામમાં મુકુન્દરાયને લીધે ધિરજરામની પણ પ્રતિષ્ઠા સારી જામી રહી હતી. ત્હેની દુકાનપર હમેશાં વ્યાપારિયોની ઠઠ રહ્યા કરતી હતી. દુકાનમાં ચાલતું કામ ધિરજરામે સર્વ ઇંગ્રેજી ઢબ પ્રમાણે કરી નાખ્યું હતું. ધિરજરામને ત્યાં મહેતા મુત્સદ્દીઓની છુટ હતી. મનહર મ્હેતાને લાયકી પ્રમાણે સારો દરમાયો આપતાં હતાં. મનહર મ્હેતા સુવર્ણપુરનાજ રહેવાસી હતા, ત્હેમનું વય આશરે સત્તાવન વર્ષનું હતું, પરન્તુ શરીરનો બાંધો મજબુત હોવાથી બે પાંચ ગાઉ માપી કાઢવામાં પાછા હઠે તેવાં ન્હોતા. સ્વભાવે ઘણુંજ શાન્ત અને આગળ પાછળની સર્વ જાહોજલાલી સંબંધેના અનુભવી હતા ધિરજરામની દુકાનનો સર્વ કારભાર મનહર મ્હેતા ઉપર અવલંબી રહેલો જોવામાં આવતો હતો. મનહર મ્હેતા વ્યાપારના કામમાં અત્યંત કુશળ હતા, ધિરજરામના પિતા સાથે મનહરમ્હેતા એક મૈત્રીનો દાવો ધરાવતાં હતાં, જેથી ધિરજરામના ઘર સાથે ત્હેમનો ઘણોજ નિકટ સંબંધ જોડાઇ રહ્યો હતો. વ્યાપારાર્થે મનહર મ્હેતા ધિરજરામને ઘણુંજ મદદરૂપ થઇ પડયા હતા. મનહરમ્હેતાની સ્થિતિ પહેલાં જોઇએ તેવી સારી નહિ હતી, પરન્તુ ધિરજરામના પિતા મુકુન્દરાય ન્યાયાત્મની સાથે જોડાયા બાદ ત્હેમની દશા ફરી ગઇ હતી. મનહર મ્હેતાના સાત્વિક

સદ્‌ગુણો ઉપર મુકુન્દરાયનો પ્રેમ અવિછિન્ન રહ્યો હતો, જેથી મનહરમ્હેતા ભાગ્યદેવીના ઉત્તમ પ્રસાદવડે અત્યંત ભાગ્યશાળી બન્યા હતા. મુકુન્દરાયના મૃત્યુથી મનહરમ્હેતાનુ હૃદય શોકાગ્નિથી બળી રહ્યું હતું, પરન્તુ ધિરજરામે તેની શાન્ત્વનતા કરી હતી. મનહરમ્હેતા સંતોષી હતા એટલુંજ નહિ પરન્તુ સમય આવે પોતાના કાર્યની સુદ દક્ષતા દર્શાવતા હતા. મનહરમ્હેતાને વડીલોપાર્જીત દોલતમાં કરજ સિવાય કાંઇજ ન્હોતું, જો કે ન્યાયાત્મ મુકુન્દરાયની ઉદાર મદદથી સર્વ કરજ પતી ગયું હતું, કારણકે કોઇ કોઇ વાર મુકુન્દરાયના પૈસે મનહર-મ્હેતા વ્યાપાર કરતા અને ઇશ્વર ઇચ્છાએ મનહર મ્હેતાને તેમાંથી સારો લાભ પ્રાપ્ત થતો હતો. પ્રમુદા મનહરમ્હેતાને કાકા કહેતી હતી, ત્હેમજ મનહર મ્હેતા સાથેના નિકટ સંબંધથી પણ બીલકુલ અજાણી ન્હોતી.

પ્રમુદાની પહેલા યુવક તરફની દયાની ફીલોસુફી ધિરજરામને બીલકુલ ગમી ન્હોતી, પરન્તુ નાઇલાજે પ્રમુદાના વિચારાનુસાર ચાલવું પડતું હતું પ્રમુદા ધિરજરામ પાસેથી ઉઠી યુવકની સ્થિતિ અવલોકવા ગઇ જ્યારે ધિરજરામ એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખી પોતાના મનનું સમાધાન કરતો હતો. પ્રમુદા હસતી હસતી ઉતાવળે પગલે ધિરજરામ પાસે આવી બોલી ઉઠી "કાકાજી" ચાલો ! ચાલો ! " પેલા યુવકની તબીયત ન્હેજ કાંઇક સુધરી ગઇ હોય તેમ જણાય છે ! " ચાલો ! ત્યારે બ્હેન ! કહી બેઉ જણ યુવકના દિવાનખાનામાં આવ્યા ધિરજરામ અને પ્રમુદાને આવતાં તેમજ રાધાને શૂન્ય સ્થિતિમાં ઉભેલી જોઇ પલંગમાં બ્હેશ થએલા યુવકે તેનો એક હાથ કપાળ ઉપર થાબડ્યો અને બોલ્યો. મહાશયજી ! આપ સર્વેએ મારા પ્રત્યે અત્યંત કૃપા કરી પરિશ્રમ વેઠ્યો છે, તે માટે ક્ષમા ચાહું છું. હુ ક્યાં ઊભો છું ત્હેમજ અત્રે કેવી રીતે આવ્યો તેની મને કાંઇ પણ ખબર નથી ! હું પાપાત્માનો દોષ માફ કરજો ! પરન્તુ આપ મ્હને ઉ......દ......વ......દ ......ન......ને......ર્યાં .....યુવકનો શ્વાસ એકદમ રૂંધાઇ ગયો, ત્હેનાથી જરાપણ આગળ બોલાયું નહી, અને પૂર્વવત્ સ્થિતિમાં બિછાનામાં પાછો પડી ગયો. સૌ કોઇ શુ થયું ત્હેની બારિક તપાસ કરવા પાસે ગયા, અને યુવકને જગાડવાનો મહાન પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા પરન્તુ તેમા ફતેહમંદી પ્રાપ્ત થઇ નહી જેથી પ્રમુદાએ લાલાજીને એકદમ બુમ મારી દવાની શીશી મગાવી અને ડોક્ટર દવાના કહેવા પ્રમાણે એક ગ્લાસમાં દુધ સાથે દવા આપી. દવા પીવડાવ્યા બાદ દશ મીનીટે યુવક તદ્દન સુખરૂપ હોય ત્હેમ ઘસઘસાટ નસકોરાના અવાજ સાથે ઉંઘતો દેખાયો. પ્રમુદાએ જાણ્યું કે હવે યુવકની તબીયત તદ્દન સારી થઇ ગઇ છે, કારણકે દર્દી જ્યારે ઝપાટાબંધ ઉંઘે છે ત્યારે તેનો રોગ નાબુદ થઇ ગયો મનાય છે પ્રમુદા પોતાની નિવૃતિનો વખત વ્યતિત કરવા માટે એક પુસ્તક લઇ બ્હેઠી, કે જેનું હેડીંગ " એક નમુનેદાર સ્ત્રી " તરીકેનું પ્રદર્શિત્ત થતુ હતું.

પ્રમુદા વાંચનામાં તલ્લીન થઇ ગઇ હતી, ધિરજરામ તથા રાધા આડી અવળી વાતોના ગપાટા મારતા હતા, અને યુવક ગાઢ નિદ્રામાં ઘોરતો હતો, તેવામા ટનટનના રણકારા સાથે ઘડીઆળમાં અગ્યાર વાગ્યા કે સરીયામ રસ્તા ઉપરથી ઘણીજ કરૂણાજનક અને હૃદયભેદક અવાજ " લાય ! લાય ! દોડો ! દોડો ! ની બુમનો અવાજ " ગૃહસ્થાશ્રમ " માં બ્હેઠેલા ધિરજરામ, પ્રમુદા અને રાધાના કાને અથડાયો. અચાનક નિરાધાર બુમ સાંભળી પ્રમુદા ચોંકી ઉઠી અને બોલી ! કાકાજી ચાલો ! ચાલો ! " નિરાધારની વ્હાર કરવા સત્વર ચાલો ! " યુવક ગાઢ નિદ્રામાં છે, એટલે તેના સંબંધી કાંઇજ ઉચ્ચાટ નથી લાલાજીને સાથે લઇ સૌ સત્વર તૈયાર થઇ

બહાર દોડી આવ્યા અને જુએ છે તો "ગૃહસ્થાલય" નજીકનાજ ઘરમાં અગ્નિએ ભયંકર સ્વરૂપ પકડયું હતું. અગ્નિની પ્રચંડ જ્વાળાઓ ઘરની ચોમેર ફરી વળી હતી. તાત્કાલિક ચાંપતા ઉપાય લેવા માટે ધિરજરામે બઝારગેટ ઉપર પોલીસને ખબર કરવા લાલાજીને મોકલી દીધો હતો તે અગ્નિથી બળતા ઘરમાં વસવાટ કરતાં ફક્ત સ્ત્રી પુરૂષ આવરદા નિમિત્તે અગ્નિના મુખમાંથી બચવા પામ્યા હતાં. ઘરમાંથી કોઇ પ્રકારનો સરસામાન કે જર જવાહિર પૈસો વિગેરે બહાર કહાડી શકાયું નહોતું. ઘરધણી છેટે ઉભો ઉભો થરથર ધ્રુજતો ગાંડા જેવો થઇ ગયો હતો, ત્યારે તેની સ્ત્રીએ ઘણીજ સમયસુચકતા વાપરી લાય! લાય! ની પ્રચંડ કરૂણાજનક અને નિરાધાર બુમોથી આખો મહોલ્લો ગજાવી મુક્યો હતો, પરંતુ નિરાધારની તાત્કાલિક મદદ અર્થે કોઇ ફરક્યું નહોતું. સ્વર્ણપુરવાસીઓ લાયની બાબતમાં ઘણુંજ બેદરકાર હતાં એટલે કે લાય થતી હોય ત્યાં જઇ એકદમ તેને હોલવવાનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતાં નહોતાં પરંતુ છેટેથી આગ કરો તેમ કરોની બુમો પાડી આઘા ઉભા રહી તમાસો જોતાં હતાં. કારણકે-સ્વર્ણપુરમાં લાયનું જોર વિશેષ હતું જેથી હરદમ લાયની બ્યુગલનો અવાજ સાંભળી ત્યાંના લોકોના કાન બ્હેર મારી ગયાં હતાં ધિરજરામ તથા પ્રમુદાને આવતાં જોઇ નિરાધાર સ્ત્રી ચોધાર આંસુ સાથે રડતી બુમ પાડી ઉઠી "મ્હારી વ્હાલી! પુત્રીને કોઇ બચાવો કોઇ બચાવો! હાયરે! દૈવ કોપ્યું રે મ્હારું નશિબ ફુટી ગયું! નિરાધારની વ્હાર કરો!" "ગૃહસ્થાલય" ના નજીકના ભાગમાં અગ્નિએ દેખાવ દીધાથી ધિરજરામના હોસકોસ ઉડી ગયાં હતાં, પરન્તુ સહનશીલતા રાખી આગળ ધસ્યો અને તાત્કાલિક ઉપાય લેવા માંડયા. આવી પ્રચન્ડ લાય ધિરજરામના જોવામાં આવી ન્હોતી જેથી કદાચ પ્રમુદા અગ્નિ જોઇ બ્હી જાય તેમ ધારી પ્રમુદાને પોતાની પાસે બોલાવતો હતો, દરમ્યાન નિરાધાર સ્ત્રીને આવતાં જોઇ પ્રમુદા બોલી ઉઠી! કાકી! કાકી! "જરાપણુ ગભરાશો નહિ. નિમિત્ત પ્રમાણે થયાં કરે છે." અગ્નિને બુઝાવવા માટે બઝાર ગેઇટ ઉપર ખબર કરવા લાલાજીને કયારના મોકલી દીધા છે જેથી હમણાંજ થોડા વખતમાં પાણીના બંબાઓ આવી પહોંચશે"! "બ્હેન! પણ મ્હારી પુત્રીને કોઇ ઘરમાં જઇ બહાર કાઢો! હાયરે! મારી વ્હાલી પુત્રી અગ્નિના મુખમાં ભસ્મિભૂત થઇ જશે"!" કાકી! કંઇ ફિકર કરશો નહિ! રાધા મ્હારે ત્યાં આવી હતી અને ત્હેને મેં અત્યાર સુધી રોકી હતી! જુઓ કાકી આ અમારી પાછળ છેટી ઉભી ઉભી ધ્રુજે છે"! પ્રમુદાએ છેટે ધ્રુજતી ઉભેલી રાધા તરફ આંગળી બતાવી કહ્યું. રાધા સજીવન સ્થિતિમાં સુખ રૂપ જાણી રડતી અને બુમ પાડતી સ્ત્રીને સ્હેજ દિલાસો મળ્યો. અગ્નિના કરાળ મુખમાં ભસ્મિભૂત થતું કોનું ઘર છે તે જણાવવાની જરૂર છે. તે ઘર "ગૃહસ્થાલય" અધિષ્ટાતા ધિરજરામના અધ્યક્ષ મુનીમ મનહર મ્હેતાનું હતું. ખરેખર મનહર મ્હેતાને સુખ ભોગવવાની ઉત્તમ તક આવી ત્યારે દૈવ્ય કોપથી અગ્નિએ સર્વસ્વ ત્હેમની પાસેથી ખૂંચવી લેવા પ્રયત્ન કર્યો "ઇશ્વરની ગતિ ન્યારી છે." રસ્તા ઉપર છેટે ઉભો જે પુરૂષ ધ્રુજતો હતો ત્હે મનહર મ્હેતા સિવાય બીજો કોઇજ ન્હોતો અને જે નિરાધાર સ્ત્રી રડતી હતી તે મનહર મ્હેતાની ધર્મ પત્ની "ગૌરી" હતી અને નિરાધારને વ્હાર કરવા પ્રમુદા સાથે તત્પર થઇ આવી ઉભેલી હતી તે મનહર મ્હેતાની વ્હાલી પુત્રી રાધા હતી. રાધાએ તેણીનું ઘર અગ્નિથી બળતાં જોઇ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા માંડયું હતું, પરંતુ પ્રમુદા તેણીને વારંવાર સાંત્વન કરતી હતી.

(અપૂર્ણ)

સર્વ હક સ્વાધિન | શ્રીસુખ દર્પણ. | ચિત્રકાર, રા. ત્રિભુવનદાસ પ૦

"કાકી! કંઇ શીકર કરશો નહિ, રાધા મ્હારે ત્યાં આવી હતી અને ત્હેને મેં અત્યારસુધી રોકી હતી! જુઓ કાકી, આ અમારી પાછળ છેટે ઉભી ઉભી ધ્રુજે છે.'

પુ. ૨ જું. ઑગષ્ટ-૧૯૧૮ અંક ૬ ઠ્ઠો.

ગુણિયલ સતી.

(ગઝલ-કવ્વાલિ.)

જગમાં સતી નારી સદા, ઘરબારને શોભાવતી
પતિને પ્રફુલ્લિત પ્રેમદા, કરી હરઘડી ખેલાવતી.
રહે સંપી સૌ કુટુંબમાં, નિતિ નેમ પ્રેમ હૈયે ધરી,
કરી વશ સકળ સબ ધીને, સદ્‌ગુણ સૌમાં લાવતી.
નીજ બાળકોને કેળવી, શુભ આચરણ શીખવાડતી,
નહિ ક્લેશ તો લવલેશ પણ, નરમાશથી સમજાવતી.
આવી પ્રિયા પતિને સદા, સુખ શાન્તીમાં ઝુલાવતી;
આજે ઘરોઘર હિંદમાં, સૌ નારીઓ ગુણીયલ સતી.

છ. બી. પવાર—ધોળકા

પ્રમુદા કે પતિભક્તિ.

(લે.—રા. શુકલ નર્મદાશંકર હરગોવિંદ ખારાબેડા.)

(૪)

પ્રમુદાની ઉમ્મર વધારે નહોતી, પરંતુ હિંમત ઘણીજ હતી. " પાણીનો બંબો આવી પહોંચે તે અરસા પણ જેટલી બને તેટલી આપણે મહેનત લેવી જોઇએ ! " પ્રમુદાએ ધિરજરામ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં કહ્યું. થોડીવાર પ્રમુદા આસપાસ ફરી એક લાકડાની સાગઠી શોધી લાવી, ચણીયાનો કચ્છ મારી બોલી—કાકાજી ! " મ્હારી કાંઇપણ ફીકર કરશો નહિ ! " જુઓ ! મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરી મારી ફરજ બજાવું છું. આમ વાતચીત થતી હતી તેવામાં એક જડભરત જેવો તાજો કુંધમાંથી બેબાકળો ઉઠેલો માણસ હાથમાં મોટી બે લાકડાની સાગઠીઓ લઇ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. થોડીવાર સ્હેજ આડું અવળું જોઈ બળતા ઘરની પાસેના ઘરની અગાસી ઉપર કૂદકો મ્હારી ચડી ગયો ! અને એકદમ બે સાગઠીઓથી બળતા ઘર ઉપર પ્રહાર કરવો શરૂ કર્યો. પ્રમુદા પણ ધૈર્ય રાખી બળતા ઘરની પાસેના બીજા મકાન ઉપર ચડી ગઇ, અને સાગઠીનો પ્રહાર ચાલુ રાખ્યો થોડીવારમાં અગ્નિની જે જ્વાળાઓ પ્રચંડ અને બિહામણી લાગતી હતી તેનું જોર સ્હેજ કમી થતું જણાયું. પ્રથમ અગ્નિની જ્વાળાઓ નાબુદ કરવાનું માત્ર એટલુંજ, કે અગ્નિનું જોર વિશેષ વધવા પામે નહિ અને તે પરિણામે બળતા ઘરની પડોસના ઘરો અગ્નિના પ્રચંડ ઝપાટાથી બચે. નવો આવેલ માણસ જે અગ્નિ હોલવવાના મહદ્ કાર્યમાં પ્રવર્તં હતો તે ઓળખી શકાતો નહોતો. બ્યુગલ સાથે " ફાયર એન્જીન " આવી પહોંચ્યું. અગ્નિ ઉપર વૉટર પાઇપોનો પ્રહાર પણ શરૂ થઇ ગયો, તેમજ અન્ય આવેલ માણસો પણ અગ્નિ શાન્ત કરવાના કાર્યમાં રોકાણા. એક તરફથી વૉટર પાઇપ છોડનારાઓને શાબાસીના પોકારોથી ઉત્તેજન અપાતું હતું. સુવર્ણપુરના રેસીડેન્ટ સાહેબ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા અને અન્ય લોકોને કામે લગાડતા હતા, તેમજ મનહર મ્હેતાને અત્યંત દિલાસો આપતા હતા. મનહર મ્હેતાનું ઘર બે મજલાનું હતું તેમજ લાય ઉપરનાજ ખંડમાં વધારે જણાતી હતી. જો તાત્કાલિક મદદ નહિ આવી પહોંચી હોત તો અગ્નિ વધારે અને વધારે ભયંકર સ્વરૂપ બતાવી બીજા કેટલાક ઘરોનો નાશ કરત કારણકે પવન પણ ઘણોજ જોરથી વાતો હતો જેથી પડોસના ઘરમાં પણ અગ્નિની પ્રચંડ જ્વાળા ઉત્પન્ન થતાં વાર લાગે તેમ ન્હોતું.

સર્વ તરફની મદદ સત્વર આવી પહોંચતાં મનહર મ્હેતાનું ઘર દૈવ કોપાગ્નિથી તદ્દન ભસ્મિભૂત થતું અટક્યું હતું, ઘરના ઉપરના મકાનને વધારે નુકશાન થવા પામ્યું હતું, જો કે પૈસો, ઘરેણાં તેમજ કિંમતિ લુગડાંલત્તાં વિગેરે ઘરના નીચલા ભાગમાં ઘણીજ સહિસલામત રીતે જળવાઇ રહ્યું હતું, છતાં ઘર માંહિનો ઘણોક પરચુરણ સામાન અગ્નિમાં ભસ્મિભૂત થઇ ગયો હતો. પ્રમુદાએ તેમજ નવા અપરિચિત પુરૂષે અગ્નિને પ્રચંડ.સ્વરૂપ પકડતાં અટકાવી હતી; લાય તદ્દન શાંત થઇ ગઇ એટલે આવેલ સર્વ ગૃહસ્થો મનહર મ્હેતાને આશ્વાસન આપી પોતપોતાને રસ્તે પડતા હતા. અગ્નિ હોલવાઇ ગયાના બ્યુગલ સાથે ફાયર એન્જીન ઉપડ્યું, તેમજ ગૃહસ્થાશ્રમ માંહિ રહેનાર જનવર્ગ સિવાય સર્વ વિખરાઇ ગયા. ધિરજરામે મનહર મ્હેતાને દિલાસો

આપતાં પૂછ્યું વારૂ ! ત્યારે તમારો રમણુલાલ ક્યાં છે ? રમણુલાલ નાટક જોવા ગએલો છે મનહર મ્હેતાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. એટલું ઇશ્વર ઇચ્છાએ સારૂં થયું કે રાધા તમારે ત્યાં હતી, અને રમણુલાલ નાટક જોવા ગયો હતો, નહિંતર મારૂં જીવન તદ્દન શ્યામ થઇ જાત, મનહર મ્હેતાએ સ્હેજ દમ ખાઇ કહ્યું. રમણુલાલ મનહર મ્હેતાનો એકનો એકજ પુત્ર હતો, જેથી તેને મોઢે ચઢાવવામાં બાકી રાખી નહોતી. ભણવા તરફ તેનું લક્ષ બિલકુલ ન્હોતું, પરન્તુ ગામમાં હમેશાં આથડ્યા કરતો હતો, ત્હેને નાટક જોવાનો ઘણોજ શોખ હતો, જેથી સતત્ નાટક જોવામાંજ તે તલ્લિન રહેતો. મનહર મ્હેતા આડકતરી રીતે ઘણીજ શિખામણ દેતા હતા, પરન્તુ રમણુલાલ કોઇનું કહેવું માનતો નહોતો. અયોગ્ય મિત્રના સહવાસથી ત્હેની ચાલચલગત પણ બગડી જતી હતી, જો કે મનહર મ્હેતા તેને વારંવાર ઠપકો દેતા હતા, પરન્તુ રમણુલાલ તેનું ધાર્યું કરતો હતો. અગ્નિથી બળી ગએલ ઘરની સંભાળ રાખવા માટે લાલાજીને મુકી ધિરજરામ સર્વ સાથે "ગૃહસ્થાલય" માં આવ્યો. હાલ યુવકની શું સ્થિતિ છે તે જોવા માટે પ્રમુદા ઉતાવળા પગલે અંદરના દિવાનખાનામાં દાખલ થઇ ચોમેર જોવા લાગી, પરન્તુ બિછાના ઉપર સુતેલ યુવકને નહિ જોવાથી તુરત બ્હાર આવી બોલી ઉઠી "કાકાજી, કાકાજી, બિછાનો ઉપર યુવક જણાતો નથી, તે બિચારો અત્યારે મોડી રાત્રે, ક્યાં અને કેવી રીતે ચાલ્યો ગયો હશે ! ત્હેમજ અત્યારે ત્હે ક્યાં ગાડગડીઆં ખાતો હશે ?" "ત્હેને સારૂં થઇ ગયું હશે જેથી ત્હે ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો હોય એમ જણાય છે, પછી તો હરિઇચ્છાએ જે બન્યુ હોય તે ખરૂં." ધિરજરામે પ્રત્યુતર આપ્યો. કેમ ! દેવજી મ્હારાજ ! "બિછાના ઉપર બેશુદ્ધ થઇ પડેલો યુવક ક્યાં, કેવી રીતે અને ક્યારે ચાલ્યો ગયો ?" પ્રમુદાએ જરા ઠપકો આપતાં કહ્યું. "બ્હેન ! બા ! "માફ કરો મને તે સબંધે બિલકુલ ખબર નથી કારણ કે આખા દહાડાના પરિશ્રમથી ગાઢ નિંદ્રા દેવીને આધિન થવાથી સુઇ ગયો હતો" દેવજી મ્હારાજે નમ્રતા પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો. દેવજી મ્હારાજ દક્ષિણ કડીઆવાડનો બ્રાહ્મણ હતો, ત્હેને તપખીર ઘસવાની અને સુંઘવાની ઘણીજ ટેવ હતી. શરીરે પુષ્ટ અને કામ કરવામાં ઘણોજ મ્હેનતુ હતો. રસોઇના કામમાં ત્હેણે શ્રેષ્ટતા મેળવી હતી, ધિરજરામના પિતા મુકુંદરાય જ્યારે દિવાન તરીકે હતા, ત્યારથીજ દેવજી મ્હારાજ ત્હેમની પાસે હતો. દેવજી મ્હારાજે મળતા પગારમાંથી થોડોક પૈસો બચાવ્યો હતો, પરન્તુ ત્હેની ન્યાતમાં કન્યાની ઘણીજ અછત હતી, જેથી ત્હેઓ પુષ્કળ પૈસા એકત્ર કરવાની મહદ્ આશા તંતુ દોરાયાં કરતાં હતા. જોકે મુકુન્દરાયે ત્હેને સારી કન્યા ગોતી પરણાવી દેવા કહ્યું હતું, પરન્તુ ત્હેમના અવસાનથી દેવજી મ્હારાજની આશા ધુળધાણી થઇ ગઇ હતી. કારણ કે ધિરજરામનો કંજુસ સ્વભાવ દેવજી મ્હારાજ સારી પેઠે જાણતો હતો. યુવકના અચાનક નાશી જવાથી પ્રમુદાને અત્યંત ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થતી હતી, ત્યારે ધિરજરામનું હૃદય આનન્દથી ગુપ્ત રીતે ઉછળી રહ્યું હતું. પ્રમુદાના મનને શાન્ત્વન કરી ધિરજરામ સર્વ સાથે રાત્રી વ્યતિત કરવા સુવાના ખંડમાં ગયો, ત્યાં સર્વ નિદ્રાદેવીને આધિન થઇ ગએલાં પ્રદર્શિત થતા હતાં ત્યારે પ્રમુદાએ બિછાનાની આસપાસ બારીક દષ્ટિથી નજર કરી, તો યુવકની હસ્તલિખિત એક કાગળની નાજુક ચબરખી માલુમ પડી, જેમાં ત્હેના ઉદ્ગારો નીચે પ્રમાણે પ્રદર્શિત થતાં હતાં.

"હૃદયમાં છે, રહેલું જે ગુપ્ત, છુપાવે શું ?
ગુપ્ત જોતાં, હૃદય રૂવે, દરદ મુજ દિલનું ધુવે"

વાંચવાની સાથેજ પ્રમુદા ધરણી ઉપર ઢળી પડી, પરન્તુ પરમાત્મા સિવાય ત્હેની ખબર કોણ લે તેમ હતું !

પ્રકરણ ૩ જું.

નવાપુરમાં આજે જયેષ્ઠ માસની ગ્રીષ્મ ઋતુનો ચંદ્ર પૂર્ણ રીતે પ્રકાશી રહ્યો છે. કોઇ કોઇ સ્થળેથી મધુર કર્ણપ્રિય અને સુકંઠિત ગાયનના આલાપ કર્ણ-પથને અથડાઇ રહ્યા છે. વાયુની મન્દ મન્દ શીતલ લહરીઓ આખા દિવસના શ્રમથી કંટાળી ગયેલ મનુષ્યને અત્યંત આલ્હાદ આપી રહેલી દૃષ્ટિગોચર થાય છે, જ્યારે સંસાર-સુખના-સ્નેહોત્કૃષ્ટ-પરિચયમાં આવનાર દંપતી-યુગલ પ્રેમ-ચર્ચાના અનર્ઘ્ય રહસ્યના રસનો મીઠો આસ્વાદ લેતાં માલુમ પડે છે. નભ-મંડળની નિર્મળતામાં અને પ્રકાશમાં રત્નદિપકના મહાદિક ગુંડો અત્યંત અભિવૃદ્ધિ કરે છે, જ્યારે પ્રભુ-ભક્તિમાં અવલંબી રહેલાં ભક્તજનો ઇશ્વરસ્તવનના ઉત્કૃષ્ટ પદની ધુન ઉરાડી રહેલાં પ્રદર્શિત થાય છે. આજે ચંદ્રના શિતળ અને સુખકર રશ્મિ નવાપુરમાં સર્વ સ્થળે અત્યંત વિવિધ સુખ દુઃખનાં સ્મરણ કરાવી રહેલાં માલુમ પડી આવે છે.-આ વખતે નવાપુરના "રાજ્યગઢ" થી થોડે દૂરના એક અતિ ભવ્ય મકાનના અગાડીના ભાગમાં પાણીનો છંટકાવ થઇ રહેલો હતો -અને વધારે બારીકીથી દૃષ્ટિ કરવામાં આવે તો બે વ્યક્તિઓ વિરામાસન ઉપર બેઠેલી જણાઇ આવતી હતી. અને તેઓના સમીપમાં એક સ્ત્રી તાડછાની રંગબેરંગી ચટાઇ ઉપર બેઠેલી પ્રદર્શિત થતી હતી. બેઠેલ પૈકીમાંથી એક જણે કહ્યું-" પિતાશ્રી ! આપ બે ત્રણ દિવસ થયાં અસંત ઉદાસી અને ચિંતાયુક્ત જણાઓ છો તેનું શું કારણ ? " રશ્મિ ! " મને પણ એમજ જણાય છે, આખો દહાડો કંઇ કાર્ય કરવા ઉકંઠા થતી નથી, જીવ બળ્યા કરે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ અનેક અશુભ વિચારોના સ્મરણે હૃદય હમેશાં ખિન્ન રહ્યા કરે છે." મોધવપ્રસાદે દીર્ઘ નિઃશ્વાસથી ઉત્તર આપ્યો, વ્હાલા રશ્મિ ! " મારી પણ બે ત્રણ દિવસ થયાં જમણી આંખ સતત્ ફરકયા કરે છે જેથી આપણા પરત્વે શું અનિષ્ટ વાદળ ઝઝુમી રહેલું છે તે કંઇ સમજાતું નથી." તાડછા ઉપર બેઠેલી ગંગાગૌરીએ પણ ચિંતાતુર ચ્હેરે કહ્યું માતુશ્રી ! "મ્હારી પણ એજ દશા છે, મારૂં પણ ચિત્ત અત્યંત શોકસાગરમાં ડુબકા મારી રહેલું છે, વળી આજ સવારના પરોઢીએ મને એક ઘણું અનિષ્ટ સ્વપ્ન થયું હતું જેથી તેનું સતત્ સ્મરણ થતાં મ્હારી ભવિષ્યની સર્વ ઉચ્ચ આશાને ધુળધાણી થતાં જોઉં છું." રશ્મિકાન્તે સજળ નેત્રે ઉત્તર આપ્યો. રશ્મિ ! " હમારી હયાતી સુધી તને કોઇ પણ પ્રકારની વિટંબના પડવા દેશું નહિ, હિંમત રાખ ! પણ ભાઇ ! સ્વપ્નુ ભાગ્યે જ સમ નિવડે છે જેથી ત્હારા હૃદયમાં દાખલ થએલાં સ્વપ્ન-વિચારો દૂર કર ! એવું શું સ્વપ્નુ તને આવ્યું હતું કે તું અત્યંત દિલગીર થઇ ગયો છે ! " ગંગાગૌરીએ આશ્વાસન આપતાં પ્રશ્ન કર્યો. માતુશ્રી ! "હમે, હું તથા મારા પીતાશ્રી ત્રણે જણ સૃષ્ટિ-સૌંદર્યની તલ્લીનતાનો આલ્હાદ લેવા બહાર ફરતાં હતાં, દરમ્યાન આકાશ એકદમ અત્યંત શ્યામ થઇ ગયું, પવનના સુસવા-ટના પ્રચંડ ઝપાટાથી વૃક્ષોના પાંદડા વિગેરેનો અવાજ ગેબેર-ગાજી રહ્યો, તેવામાં અચાનક નાસો ! નાસો ! નાસો ! ની કારમી અને ભય ઉત્પાદક ચીસ સંભળાઇ, પરંતુ ક્ષણવારમાં એક ઘટાદાર વૃક્ષની છાયામાં જ્યાં આપણે ઉભા હતાં ત્યાં એક વિકાળ ક્રૂર અને હિંસક પ્રાણી પહો-ચ્યું, ત્હેની બિહામણી આંખોમાંથી નિકળતા ક્રૂરાગ્નિના અત્યંત ભયથી આપણે સૌએ જીવ બચાવા નાસવા માડયું, પરન્તુ તેની પાસેથી નાસી જવાનો બીલકુલ અવકાશ ન્હોતો, જેથી મ્હારા પીતાશ્રી ત્હેના પંઝામાં સપડાયા, પરન્તુ ત્હેની ક્રૂર ગર્જનાએ મને તેમજ તમને નસાડી મુકયા. પીતાશ્રીની બેભાન સ્થિતિ ઉપર તે હિંસક પ્રાણી સંપૂર્ણ છાપો મારે તે અવળ ત્યાં કોઇ ઓએ પરમાત્મા પ્રેરિત પ્રકટ થઇ તેનો તુર્ત નાશ કર્યો એટલુંજ નહિ પરન્તુ ત્હેણે મમતા

ભરી દષ્ટિથી હાસ્ય કરી મને કહ્યું કે હું તને પણ સુખકર થઈશ. ત્યાર પછી બાદ અનેક આપત્તિ વિપત્તિઓ સાથે મ્હારું જીવન શરૂ થયું, હું અણચિંતવ્યા પીતાના મૃત્યુ વિયોગથી અનેક વિટંબનાઓ અને સંસારનો સર્વ ઉપાધીના વિચાર વમળના આવેશથી નદીમાં કુદી પડયો, તેટલામાં કોઈ વ્યક્તિએ તુર્ત મને બ્હાર કાઢયો, અને મને જ્યારે ભાન થયું ત્યારે ત્હેણે કહ્યું " હિંમત રાખ ! ચાલ ! મારી સાથે હું હમેશાં તને સુખકર નિવડીશ " જ્યાં મારી સારવાર કરનાર વ્યક્તિ તરફ મારી દૃષ્ટિ ગઈ ત્યારે તે એક બીજ જણાઇ તેની સાથે હું જ્યારે વધારે વાત કરવા જતો હતો ત્યાં મારી આંખના દ્વાર ખુલી થઇ ગયાં, મારૂં હૃદય અત્યંત જોરથી થડકવા લાગ્યું. સ્વપ્નું શું ! હું કયાં ! એ કોણ ! તમે કયાં અને પીતાશ્રીનું શું ! આ પ્રમાણે પથારીમાં પડ્યો પડ્યો અનેક વિચાર કરવા લાગ્યો, પરન્તુ જેમ જેમ વધારે વિચારશૃંગ ઉપર ચડતો ગયો તેમ તેમ મારૂં હૃદય વધારે દિલગીર થતું માલુમ પડયું, તેમજ મારી ભવિષ્યની આશાની ઉચ્ચ અભિલાષાની નષ્ટતાનો હૃદય ઉપર સજ્જડ આઘાત થયો. જો કે હું સમજું છું કે સ્વપ્નું કદી પણ સત્ય નિવડતું નથી, પરન્તુ તે સુત્રને મારૂં હૃદય અત્યારે કબુલ કરતું નથી. ઉપર દર્શાવેલ બ્યાન સિવાય મારી જીંદગી ઉપર અત્યંત ફેરફાર થઇ ગયો. જો કે સંપૂર્ણ સ્વપ્નનું મને બીલકુલ સ્મરણ નથી, પરન્તુ જે કાંઇ અવશેષ યાદ છે તે મ્હેં સર્વ નિવેદન કર્યું. " રશ્મિકાન્તે ગમગીન ચ્હેરે સ્વપ્નાનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

સ્વપ્નાની અનિષ્ટ વાત સાંભળી સર્વ સ્તબ્ધ થઇ ગયાં. સ્ત્રીઓનું હૃદય પોચું અને નબળું હોય છે તે સાથે વ્હેમી પણ હોય છે, જેથી ગંગાગૌરીના હૃદયને સ્વપ્નાની માઠી અસર ન થાય તેથી માધવપ્રસાદે કહ્યું–" ગૌરી " સ્વપ્નાની વાત તદ્દન બીનપાયાદાર મનાય છે, કારણ ઘણી વખત સ્વપ્નામાં નિર્ધન પૈસાપાત્ર બને છે, પૈસાદાર નિર્ધન થાય છે, કોઇ કંગાલને રાજ્ય ગાદી પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે કેટલાક યમદ્વારનાં દર્શન કરવા ચાલ્યા જાય છે, પરન્તુ સવાર થયે કોઇની સ્થિતિ બદલાતી નથી. જ્યાં જ્યાંનું અને ત્યાં ત્યાંનું સતત્ પ્રદર્શિત થાય છે, માટે પરમાત્મા પ્રત્યે આપણા શ્રેયાર્થની ઉજ્વળ લાગણી પ્રદર્શિત કરો કે જેથી નિરંતર આપણુ શ્રેષ્ટ કલ્યાણ મંગળમય થાય, અને ભવિષ્યને માટેની ઉચ્ચ આશાઓ આપણા હૃદયમાં અસ્તિત્વતા ધરાવે.

ભ્રાતુશ્રી ! આપણી ભવિષ્યની સ્થિતિને માટે જે પરમાત્મા તરફથી નિર્મિત થયું હશે તે ચોક્કસ થવાનુંજ તો પછી અત્યારથીજ ચિંતાયુક્ત દિવસો નિર્ગમન કરી વિહ્વળ થઇએ તે સારૂં કહેવાય નહિં. જે કાંઇ આપણી પાસે છે તે પરમાત્મા પ્રેરિત ઉત્કૃષ્ટ પ્રસાદ વડે પ્રાપ્ત થયું છે, અને કદાચ સર્વસ્વ ચાલ્યું જશે તો હર્ષ શોક કરવા જેવું છે નહિ, " રશ્મિકાન્તે દ્રઢતા પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો.

રશ્મિ ! " હું પણ સર્વ વાત સારી પેઠે સમજું છું અને ત્હારી ઉંમરના પ્રમાણ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં ત્હારા સુજ્ઞ અને શ્રેષ્ટ વિચારો અત્યંત પ્રશંસાપાત્ર જણાઇ આવે છે " ગંગા–ગૌરીએ રશ્મિને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું પણ પીતાશ્રી ! " સાવધ રહેજો ! કારણ કે દેશ–કાળ દુષ્ટ છે, અને તેમાં પણ રાજ્ય–તંત્રની ખટપટો ઘણીજ અગાધ હોય છે, જેથી તે એકદમ જાણી શકાતી નથી. જો કે આપ કોઇના અનિષ્ટમાં ઉત્સુક નથી, પરન્તુ અચાનક રાજ્ય–તંત્રની ખટપટના મહાન પરિબળે આપ પ્રત્યે અણુચિતવ્યુ આવરણનુ વાદળ ઝુકી પડે તે અવશ્ય તેને નિર્મળ કરવા યથાસ્થિત પ્રયત્નમાં રહેવું તેજ હાલ આપણે માટે અત્યંત શ્રેયસ્કર છે. "

રશ્મિ ! ' ખરેખર ત્હારૂં કહેવુ તદ્દન યુક્ત છે, રાજ્ય–તંત્રની ખટપટથી ઘણા સત્યપ્રિય અને અત્યંત દક્ષત્વ ધરાવનાર પુરૂષો પણ ગોથાં ખાઇ ચાલ્યા ગયાં છે, રાજ્યમાં સ્નેહીઓનો

અત્યંત દાવો ધરાવનારા પણ પ્રસંગ આવે એક શત્રુ સમાન બહાર પડી નિર્મુળ કરવા અથાગ પરિશ્રમમાં મચ્યા રહે છે, જેથી રાજ્યના કારોબારમાં પણ કોઇ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો તે અત્યંત દુઃખકર પ્રસંગ આવી પડવા સંભવે છે, કારણ કે આપણા લોકોની આંખમાં ઇર્ષ્યા અધિકતર સમાએલી છે જેથી તેઓ એક બીજાની ઉચ્ચતર સ્થિતિ જોઇ શકતા નથી તેમજ શ્રેય પણ કરી શકતા નથી, પરન્તુ બીજાની શ્રેષ્ટતાની નષ્ટતા કરવા પાછળ મહાન પ્રયત્નો કરે છે, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ થોડા ઘણા પૈસાનો વ્યય પણ કરે છે. દરેક સંસ્થાની શ્રેષ્ટતાનો આધાર "સંપ" ઉપર અવલંબી રહેલો છે, જ્યારે ઇર્ષ્યા પ્રતિ સ્પર્ધાના દુષ્ટ રસ્તે વહન કરે છે જેથી ઇર્ષ્યાળુ હૃદયમાં હળીમળીને રહેવાના ઉત્કૃષ્ટ સંસ્કારોના ઉજ્જવળ બીજ ક્યાંથી હોય !" માધવપ્રસાદે હાલના ચાલતા રાજ્યતંત્રનું સ્મરણ કરતાં કહ્યું. પિતાશ્રી ! "રાજ્યનેતા અમિતસિંહ પણ રાજ્યકુળને દિપાવનાર સદ્‌ગુણયુક્ત બીલકુલ નથી." ખરેખર ! સત્યજ છે ! ત્હેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મુકાય તેમ પણ નથી, કારણ કે પ્રસંગ આવે વિના વિલંબે દરેક જણની વાતચિતમાં ભમાઇ જાય છે, જેથી કેટલીક વખત તેને પાછા ઠેકાણે લાવવા માટે અત્યંત પ્રયત્નો કરવા પડે છે, સત્ય અને અસત્ય શું છે, તે સબંધી દીર્ઘ દૃષ્ટિથી જરાપણ વિચાર નહિ કરતાં ખોટે રસ્તે તે દોરાયા કરે છે, રાજ્ય–નેતા તરીકેના એકે સદ્‌ગુણ અમિતસિંહની અંદર જોવામાં આવતાં નથી, રાજ્યકર્તાની શું ફરજ છે તેનું પણ બીલકુલ લક્ષ નથી, આખો દહાડો વ્યસનમાં અને રંડીબાજીમાં મસ્ત રહ્યા કરે છે, ત્હેની આસપાસના પાસવાન પણ તેવાજ છે, રાજ્યનું શું હિત છે, લોકો સુખી છે કે દુઃખી તે તરફ જરાપણ દૃષ્ટિ નાંખતા નથી. મારા ધારવા પ્રમાણે તો લાંબો વખત આ પ્રમાણેની સ્થિતિ ચાલશે તો ખરેખર રાજ્યની પાયમાલી થવા પામશે એટલુંજ નહિ પરન્તુ કાઠીઆવાડમાં ઉચ્ચતર અને શ્રેષ્ટ પંક્તિએ પહોંચેલું નવાપુરનું રાજ્ય ધૂળધાણી થઇ જશે." માધવપ્રસાદે લાંબા વખતથી અનુભવેલા રાજ્યની પાયમાલીના ઉભરા કાઢતાં કહ્યું.

પિતાશ્રી ! "ખરેખર ! હવે આપને આ રાજ્યમાં લાંબો વખત રહેવાની આવશ્યકતા પણ નથી, કારણકે જ્યાં રાજ્યનેતાની નિર્બળતા હોય છે ત્યાં રાજ્યતંત્રની ખટપટ કઇ ઘડીએ કયું સ્વરૂપ પકડે છે તે કહી શકાતું નથી." રશ્મિકાન્તે પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય જણાવતાં કહ્યું "રશ્મિ ! ત્હારૂં કહેવું તદ્દન યથાસ્થિત છે, વળી થોડા સમય થયાં એક પઠાણે અમિતસિંહને એટલો બધો ભમાવી દીધો છે કે આખા રાજ્યમાં ત્હેનું કહેલું બ્રુહ્મવાક્ય સમાન મનાય છે, તે પઠાણે ટુંક સમયમાં અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરી લીધી છે. હવે રાજ્યનેતા અમિતસિંહની રજા લઇ અત્રેથી બેત્રણ દિવસમાં આપણા સ્વદેશ વૃદ્ધનગરમાં ચાલ્યા જવાનો મ્હેં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો છે." માધવપ્રસાદે પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય બતાવતાં કહ્યું. પિતા અને પુત્ર વચ્ચે ચાલતી વાતચીત એક બાજુ પર બ્હેઠેલી ગંગાગૌરી સાંભળતી હતી તેણે કહ્યું "ખરેખર ! હવે વૃદ્ધનગર તરફ જેમ ત્વરીત જવાય તેમાંજ સર્વસ્વ હિત સમાએલું છે." ચાલતી વાતચીત દરમ્યાન ઘડીઆળના બાર ટકોરા કર્ણપંથને અથડાયા કે એકદમ સીડીના અવાજ સાથે પગરવ સંભળાવા લાગ્યો અને માધવપ્રસાદ પોતાના વિરામાસન ઉપરથી ઉભો થઇ વધારે બારિકીથી ગભરાએલે ચ્હેરે તપાસ કરવા જાય તે પહેલાં તો તેના સન્મુખ કોઇએક વ્યક્તિને ઉભેલી જોઇ એટલુંજ નહિ પરન્તુ કેટલાક રાજ્યના નિશાચરોને હથિઆર સજ્જ થઇ કાળા લેબાસમાં ઉભેલા જોયા. ધૈર્ય રાખી આગળ ધસે છે એટલામાં તો રાજ્યની અગ્રગણ્ય વ્યક્તિ તરીકે ઉભા રહેલા અમદુલખાંએ આગળ આવી માધવપ્રસાદને વૉરંટ બતાવતાં કહ્યું ' જુઓ ! આપ રાજ્યના બિનવફાદાર નોકર તરીકે દરેક કાર્યમાં વહન કરો છો, જેથી રાજ્યનેતા અમિતસિંહે આપને પકડવા માટે રાજ્યદ્રોહના

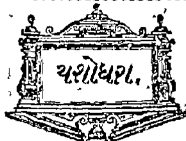
“નીચ હરામી બાયલા અત્રેથી ત્વરીત ચાલ્યો જા, નહિતર મ્હારા તપીગએલા ક્રોધાગ્નિથી તને ભસ્મિભૂત કરી નાખીશ, એટલુંજ નહિ પરન્તુ મ્હારા અમુલ્ય જીવની લેશ પણ દરકાર કર્યા સિવાય અમુક ઉચ્ચ આશામાં અવનખી ગ્હેલી ત્હારી અમુલ્ય જીંદગી ધુળધાણી કરી તને યમ દ્વારમાં ખડો કરીશ ”

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

ચિત્રકાર-રા. ત્રિભુવનદાસ પટેલ

આરોપ સાથે વૉરંટ કાઢ્યું છે માટે સત્વર હમારે સ્વાધિન થાઓ." રશ્મિકાન્ત તથા ગંગાગૌરી આ અચાનક બનાવથી તદ્દન દિગ્મુઢ બની ગયાં, પરન્તુ માધવપ્રસાદ ધૈર્ય રાખી બોલી ઉઠયો, "શું હું રાજ્યદ્રોહી છું? મ્હારૂં કયું વર્તન અને કર્તવ્ય રાજ્યદ્રોહના અંગભૂત કારણો પ્રદર્શિત કરે છે!" "તે સંબંધે હું કાંઇજ જાણતો નથી, પરન્તુ મને સુપ્રત થએલી ફરજ બજાવવા અત્રે આવેલો છું." અબ્દુલખાંએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. રાજ્યના એક નિમકહલાલ નોકર તરીકે સર્વ કાર્યમાં પ્રવર્ત રહી ન્યાયદૃષ્ટિએ સર્વના શ્રેયમાંજ રહ્યા કરતો હતો શું? તેના બદલામાં અન્યાયનેતા અમિતસિંહના તરફથીજ બેડી પહેરવાનોજ સમય આવ્યો. પરમાત્મા! ખરેખર ત્હારી ગતિ ગહન છે. "ક્ષણમાં રાજા રંક બનાવે, નિર્ધનપર હૈ છત્ર ધરાવે." માધવપ્રસાદ પોતાની ભાગ્યદેવીને ધિક્કારતો બોલી ઉઠયો.

"કેમ સાહેબ! હવે વિલંબ ના કરો અને રાજ્યકર્તા અમિતસિંહ તરફથી આવેલી બેડી ત્વરિત હાથમાં પહેરી લ્યો." અબ્દુલખાં બેડી બતાવતાં ટોકાર કરતાં બોલ્યો. અબ્દુલખાંના અયુક્ત શબ્દો સાંભળી માધવપ્રસાદનું લોહી એકદમ તપી આવ્યું, અને ક્રોધાગ્નિથી લાલચોળ આંખો કરી ગાજી ઉઠયો, "નીચ હરામી બાપદા અત્રેથી ત્વરિત ચાલ્યો જા, નહિતર મ્હારા તપી ગએલા ક્રોધાગ્નિથી તને ભસ્મિભૂત કરીનાખીશ એટલુંજ નહિ પરન્તુ મ્હારા અમુલ્ય જીવનની લેશ પણ દરકાર કર્યા સિવાય અમુક ઉચ્ચ આશામાં અવલંબી રહેલી ત્હારી અમુલ્ય જીંદગી ધૂળધાણી કરી તને યમદ્વારમાં ખડો કરીશ." "માધવપ્રસાદે નવાપુરમાં અમિતસિંહને પ્રત્યેક પ્રસંગે અત્યંત મદદ કરી હતી અને જેને અંગે રાજ્યમાં અનહદ ખ્યાતિ અને શ્રેષ્ટતા મેળવી હતી જેથી તે તરફના સાત્વિક વિચારોએ ત્હેને અધિક શૌર્યતા અર્પણ કરી હતી. માધવપ્રસાદ વડનગરનો રહીશ હતો. નાનપણથી રાજતંત્રની મહાન ખટપટો તેણે જોઇ હતી. ઘરનો સુખી હતો. તેના પિતાની શ્રેષ્ટ તાલીમ ત્હેણે લીધી હતી, જેથી રાજ્યના કારોબારમાં અત્યંત દક્ષતા દર્શાવી સર્વ તરફની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. અમિતસિંહનું રાજ્ય ત્હેણે આબાદ અને વિસ્તારવાળુ કરી ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિએ મુકયુ હતું. અમિતસિંહના રાજ્ય ઉપર બ્હારવટીઆ તેમજ બાહેર લોકોના હુમલો હરઘડીએ આવતા હતાં, પરન્તુ ઘણીજ ચાલાકી અને વિરલતાથી સર્વને નસાડી મુક્યા હતાં. માધવપ્રસાદને એકજ પુત્ર રત્ન હતું કે જેને ત્હે રશ્મિ કહી બોલાવતો હતો. રશ્મિકાન્તની ઉમ્મર અત્યારે માત્ર ઓગણીશ વર્ષની હતી. રશ્મિકાન્ત, માધવપ્રસાદ તેમજ ગંગાગૌરીના પ્રેમતત્વનું એક રમકડું હતો. માધવપ્રસાદ નિખાલસ દિલનો આનંદીત સજ્જન હતો તેમજ ગંગા-ગૌરીમાં સર્વ સદ્ગુણો આવી રહેલા જોવામાં આવતા હતાં. ગૃહકાર્યમાં શ્રેષ્ટ પંક્તિએ મુકવા લાયક એક ગૃહણી તરીકે તેણે નામ કાઢ્યું હતું. માધવપ્રસાદ તેણીને પોતાની ભાગ્યદેવીનો સુખકર પ્રસાદ તરીકે માનતો હતો એટલુંજ નહિ પરન્તુ હરવખત કહેતો કે "આ દુઃખમય સંસારમાં સદ્ગુણી સ્ત્રી એ પુરૂષની ખરેખર ભાગ્યદેવી છે," ગંગાગૌરીમાં ન્હાનપણથીજ ઉત્કૃષ્ટ સંસ્કારો દાખલ થતા પામ્યા હતા જેથી પુખ્ત ઉમરે તે સંસ્કારો સંસારમાં અત્યંત દેદિપ્યમાન ઝળકી રહ્યાં હતાં. ગંગાગૌરી સ્વભાવે નમ્ર વિવેકી, સહનશીલ અને હસમુખી હતી જેથી ત્હેનું જીવન સતત્ સુખરૂપ પસાર થતું હતું. મર્યાદા તેમજ કરકસરતાનો ઉપયોગ ઘણીજ સારી રીતે કરી જાણતી હતી, અવકાશનો સમય ભરત, ગુંથણ, તેમજ નીતિ અને ધર્મપ્રેરિત પુસ્તકોના વાંચનમાં વ્યતિત કરતી હતી એટલુંજ નહિ પરન્તુ મતરાંજના પ્રત્યેક મતો કરતી હતી તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ માનતી કે મતોને લીધે દરેક ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ થાય છે અને તેને લીધે બુદ્ધિ હમેશાં નિર્મળ અને સાત્વિક રહે છે અને જેથી પરમાત્મા પ્રત્યેનું લક્ષ્યબિન્દુ હૃદયમાં કાયમ રહે છે. (અપૂર્ણ.)

(શાર્દૂલ વિક્રિડીત.)

આજે રાણી યશોધરા શયનમાં, અસ્વસ્થ નિદ્રા લીએ,
પાસે બાળક પુત્ર રાહુલ અને, સિદ્ધાર્થ સૂતેલ છે;
વ્હાલા? પ્રાણપતિ? અરે! ત્યજી મને ક્યાં દૂર જાઓ તમે?,
જાવું યોગ્ય કદી પ્રભુ! મન વિષે, તો સાથ રાખો મને.
આ રીતે લવતી અને ઝબકતી, નિશ્વાસ નાખી રહી,
જાણે હાય! થઇ રહી રખડતી, છોડી ગયા છે પતિ;
વ્હાલી! પ્રાણ! અરે! અરે! પ્રિય સખિ! આરોગ્યદેવી પ્રિયા!
ના હું દૂર જતો નથી તુજ થકી, હૃદયસ્થ અર્ધાંગના!
શાન્તિ તું ધર અંતરે પ્રિય સખિ! આનંદમાં રે' સદા,
નિદ્રા શાન્ત થઇ હવે કર સખિ! થા સ્વસ્થ મ્હારી પ્રિયા!
મ્હારા ધર્મ થકી મને નહિ સખિ! અજ્ઞાન તું ધારતી,
છુ ત્હારો ભર્તાર રક્ષક પ્રિયા! ના દૂર થાઉં કદી.
રાણી સ્વસ્થ થતી ઘડી નયન જ્યાં, ઘેરાય નિદ્રામહીં,
ચાલ્યો જંગલ ત્યજી જરૂર પ્રિય! તને, સિદ્ધાર્થ બોલે તહીં:
દેખું છું દુઃખમાં બધું જગત આ, આધિ ઉપાધિ વડે,
વીતાડે પશુ તુલ્ય જીવન અને, દુષ્કર્મ સઉ આચરે.
આ અજ્ઞાન થકી બધા જગતનો, ઉદ્ધાર ઇચ્છું પ્રિયા!
ને તે યદીમહીં જરૂર સુખથી, સર્વાંગ હોમું પ્રિયા!
સોંપું છું જગદીશના ચરણમાં, પુત્ર પ્રિયા માહરાં,
રહેવાનાં સુખ દુઃખ સઉ જગતને, જે હોય પ્રારબ્ધમાં.
સુણાતાં ઉદ્ગાર રાણી ઝબકી, ઉઠી નિઃશાસા લીએ,
વ્હાલા! પ્રાણપતિ! ત્યજી દૂર થશો, એ ક્રૂરતા શું ઘટે?
આ ન્હાના કુલ દીપ પુત્ર પર શું, કે પ્રેમ ઓછો થયો?
કે મૂકી અમને અનાથ જગમાં, બસ! દૂર ચાલ્યા જશો!
આ રીતે લવતી અને ઝબકતી, નિઃશ્વાસ નાખી રહી,
જાણે હાય! થઇ રહી રખડતી, છોડી ગયા છે પતિ;
માપી કોણ શક્યું અહો! જગતમાં, પ્રારબ્ધ યોગો બધા,
રાણી મહાલમાં રડી ઘણું છતાં, સિદ્ધાર્થ ચાલ્યા ગયા.

" નલિનીકાન્ત

" વ્હાલા પ્રાણપતિ ! અરે ! ત્યજી મને ક્યાં દૂર જાંઓ તમે !
જવું યોગ્ય કદી પ્રભૂ ! વન વિષે તો સાથ રાખો મને."

આનંદ પ્રેસ–ભાવનગર.

ગિરજા દેવીનું ટુંક વૃત્તાન્ત.

મારી સ્વર્ગવાસી વ્હાલી માતા ગિરજા મારા ન્હાનપણમાં મારા બાપ સાથે એક મોટા શહેરમાં રહેતી હતી. મારા બાપુ દલાલીનો ધંધો કરતા હતા, અને બહુ સારી સ્થિતિમાં હતા. તેઓને વારંવાર ધંધાર્થે બહારગામ જવું પડતું. મારા ઘરની પાસે એક ન્હાના બગીચાવાળો બંગલો હતો તેમાં સુરેન્દ્રનાથ બાબુસાહેબ રહેતા હતા. તેઓ સરકારી કેળવણીખાતામાં અમલદાર હતા. તેઓનાં ધર્મપત્નિ શારદા બહુ ભલાં, કુશળ, અને વિવેકી હતાં. મારાં માતુશ્રી તદન અભણ હતાં, કારણકે તેઓના વખતમાં અમારી જ્ઞાતિમાં સ્ત્રીઓને ભણાવવી તે મોટો દોષ ગણાતો હતો. મારા બાપુની ઘણી વખતની લાંબી ગેરહાજરીમાં મારી બા મને સાથે લઇને શારદા માશીને ઘેર જતાં હતાં. શારદા માશીનું હૃદય ધાર્મિક વિચારો, પ્રેમ, અને સમાજસેવાના આનંદ અને ઉમંગોથી રાતદિન છલકાતું અને ઉભરાતું હતું મારી બા ઉપર તેના ઉમદા હૃદયે છાપ પાડી હતી. હું આઠ વરસની થઇ ત્યાં સુધી મને નિશાળે મોકલવામાં આવી નહોતી, તેમજ ઘર આગળ પણ એક આંકડો શીખવવામાં આવ્યો નહોતો. મારા દાદા, દાદી, બાપુ વગેરે કહેતા, કે 'દીકરીને ભણાવવી તે તેને વંઠાવવા બરોબર છે. દીકરીઓને ક્યાં નોકરી કરવા કે કમાવા જવું છે કે તે ભણે. પ્રભુએ આપ્યું છે તે ખાય પીયે ને આનંદ કરે.' પરંતુ મારી બાના મનમાં તો આ જગતમાં સ્ત્રીના ઉમદા કર્તવ્યની છાપ નહીં ભુંસાય તેવી રીતે પડી હતી.

મારી બાએ પોતાની જવાબદારી ઉપર મને થોડેક દૂર આવેલી એક નિશાળમાં મોકલવા માંડી. આ નિશાળ પારસીઓની દીકરીઓ વાસ્તે હતી, પણ હિંદુની દીકરીઓ પણ થોડીવણી ત્યાં આવતી હતી. મારે ઘેર નોકર ચાકર વગેરેની ખોટ નહોતી, તોપણ મારી બા પોતે મને નિશાળે મુકી જતી અને પાછી લઇ જતી હું નિશાળે જાઉં છું, અને તે પણ એક પારસીની નિશાળે, તેથી મારી મા ઉપર વારંવાર ધમાધમ ચાલતી. આ નિશાળમાં ત્રણ ચોપડી શીખવવામાં આવતી. મારી બાના અતિશય શ્રમને લીધે મેં તે સર્વ અભ્યાસ થોડા વખતમાં પૂરો કર્યો. શારદા માશીની ભલામણથી વધારે અભ્યાસ વાસ્તે નજદીક આવેલી પાદરીની છોકરીની નિશાળમાં મારી બાએ મને મોકલી. હવે ધમાલની શી વાત! મારાં સગાંવ્હાલાંઓના કાગળો ગામડાંઓમાંથી મારા બાપુ ઉપર આવવા માંડ્યા, કે કુટુંબનું હવે નાક કપાય છે, કુટુંબની આબરૂ સર્વે પાણીમાં ગઇ, આવી વંઠેલને માથે બીજી દશ લાવી ઉભી રાખીએ, એમાં બીજું શું, વગેરે. મારા બાપુ એ સર્વે પત્રો નિરાંતે વાંચતા. શહેરના બીજાઓ પણ મારા બાપુને ઘણું કહેતા. મારા બાપુ મારી બાને કહેતા, કે હવે આપણે દીકરી રમાને ક્યાંક ઠેકાણે પાડીએ, અને ઘર આગળ રાખી કાંઇક ઘરનું કામકાજ શીખવીએ, એ વગેરે બહાનાં કાઢી મને નિશાળે જતી અટકાવવા સારૂ મારી બાને ઘણુંએ સમજાવતા, પણ મારી બાના ઉમદા વિચારો અચળ રહેતા. મારા બાપુ તેણીની હાજરીમાં કાંઇ વધારે બોલતા નહીં. ગિરજા એક દેવી છે, તે લક્ષ્મી છે, તે અંબા છે, વગેરે ઉદ્ગારો અશ્રુવાળી આંખે બહાર પડતા તે હું સાંભળતી અને જોતી.

હું તો પાદરીની નિશાળે ગયા કરી. એક વખત મારા દાદાના એક જૂના મિત્રને લાગ્યું, કે મારી બાને સમજાવી મને નિશાળે જતાં બંધ કરવી, કારણકે હું પાદરીની નિશાળે જાઉં તેમાં તેઓને બહુ ખોટું લાગતું. અને લોકોમાં તેમને નીચું જોવું પડતું. ભાઉભાઇ શાસ્ત્રીજી એક દિવસ

મારા બાપુ સાથે આવ્યા, અને ડાહી ડાહી વાતો કરવા લાગ્યા, કે 'પારસીની નિશાળે તો ઠીક,ત્યાં સુધી તો હદ હતી; પણ હવે પાદરીની નિશાળે કુમળા મનના બાલક—આપની બેટી—ને ભણવા મોકલી તે તો હદની બહાર છે. મોહનલાલને સગાંવહાલાં અને મિત્રોમાં નીચું જોવું પડે છે. ગિરજા બહેન, તમો તો સમજુ છો. દીકરીની ઉમર હવે બાર વરસની તો થઇ. પાદરીની નિશાળનું શિક્ષણ તો જાણ્યું. માત્ર પારકી કોમને વટલાવવાનો પ્રયાસ, નિશાળનો બહારથી ડોળ, કેટલાકને વટલાવી દીધા! શું આપણા જેવો તેઓનો ઉત્તમ ધર્મ છે? તેઓનો ધર્મ તો કનિષ્ઠ છે. દેવળમાં લઇ જાય,'રહવારના પહોરમાં પ્રાર્થના કરાવે, સાંજે છૂટતી વખતે પ્રાર્થના કરાવે, પારકા પ્રભુનું નામ આપણી પવિત્ર જીભે બોલાવીને તે પવિત્ર જીભને પાપી કરાવે,' એ વગેરે ભાષણ શાસ્ત્રીજીએ મારી બાની હાજરીમાં દશ પંદરેક મિનિટ ચલાવ્યું. બોલતાં બોલતાં જરા ઉંચા નીચા પણ થતા; અને ધાંટાઓ પણ પાડતા. મારી બાની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. બાપુ બહુજ સમજ્યા, કે હવે ખૂબ અસર થઇ છે, માટે ગિરજા બહેન કબુલ થઇ જશે. આમ વિચારીને અને ફતેહ મેળવી છે એમ ધારીને મારા બાપુ તરફ આંખોથી મચકા કરવા લાગ્યા, કે હવે ગિરજા ઠેકાણે આવી જશે. મારી બા બહેક તો હતાંજ નહીં. શારદા બહેન તેની નસે નસે વ્યાપી રહ્યાં હતાં. મારી બાને મન શારદા તો સરસ્વતીજી હતાં, લક્ષ્મીજી હતાં, અને સીતાજી હતાં. તે જીવના ઉમદાપણાનું બાવલું હતું. શારદાનો ચિતાર મારી બાની અશ્રુવાળી આંખે આવીને ખડો થયો, તેનામાં હિંમત આવી, અને હિંમત આવતાં મારી બાએ ધીમે રહીને જવાબ આપ્યો: "શાસ્ત્રીજી,'આપ તો અમારા સારા વાસ્તે કહો છો. મારા પ્રાણનાથના આપ મુરબ્બી છો એટલે મારા પણ મુરબ્બી છો. આપ જે કાંઇ કહો તે અમારા ભલાને માટેજ હોય, અને તેટલા માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. હું આપનું બાલક છઉં, અને બાલક તરીકે બે શબ્દ છૂટ લઇ કહેવા માગું છું. જો મનુષ્યજાતિના ઉચ્ચ જીવનનો પાયો તેની માતાના ઉચ્ચ વિચાર ઉપર હોય, જો મનુષ્યની ઉન્નતિ—પછી તે ઉન્નતિ નૈતિક હોય કે માનસિક, સામાજીક હોય કે ધાર્મિક—સ્ત્રી દ્વારાએ હોય, તો પછી ભવિષ્યની માતાને યોગ્ય કેળવણી અને તાલીમની આવશ્યકતા તો દેખીતી છે. જો માબાપે પોતાની દીકરીને ઉત્તમમાં ઉત્તમ વારસો આપવાનો હોય તો તે મનુષ્ય-સેવા બજાવવાની તક તેને આપવાનો છે, અને તેના સાધનો તેને પૂરાં પાડવાનાં છે. તેથી તેમને—દીકરીઓને—યોગ્ય બનાવવાની છે. હું પોતે અભણ છું તેથી મારાથી મારા ઘરમાં તે સાધનો પૂરાં પડી શકે તેમ નથી, તો પછી જો કોઇ પણ તેણીને તે સાધન પૂરાં પાડી શકે તેમ હોય, તો તેની પાસેથી તે સાધન તેને અપાવવામાં શું દોષ છે? જો તમને એમ લાગતું હોય કે પાદરીની નિશાળમાં આપણી દીકરીઓને ન મોકલાય તો ઠીક, તો ભલે, તમો તમારી જ્ઞાતિની દીકરીઓ વાસ્તે એવી સંસ્થાઓ શા માટે સ્થાપતા નથી? તમો તો માત્ર સ્ત્રીને પશુ સમાનજ રાખવી એ મહાવાક્ય અને મંત્ર અમને શીખવો છો. હવે તે બની શકે તેમ નથી. જો અમારા ધર્મગુરૂઓ અમને અમારા સ્ત્રી જાતિના ધર્મના રહસ્યનું ભાન ન કરાવે, અને સ્ત્રીઓના સાચા ધર્મ અમને ન શીખવે, તો શું અમારે પશુની માફક ખાઇપીને અમારા દિવસ પૂરા કરવા? પરમાત્મા તો તમારામાં અને અમારામાં એકસરખાજ છે. પાદરીની નિશાળમાં મારી દીકરી રમા પ્રભુનું નામ લેતી હોય તો શું ખોટું છે? જો તેમ કરવાથી પ્રભુ-પ્રેમ તેના હૃદયમાં વાસ કરે તો શું દોષ છે? પ્રભુ તો સર્વેનો એકજ છે. જો તમે અમારી ઉન્નતિ વાસ્તે કાંઇ નહીં કરવા ઇચ્છતા હો તો ભલે. જો મારી દીકરીને તક મળતી હોય તો તેનો સદુપયોગ કરી તેની જીંદગીની સાર્થકતા કરે તો આપને શી અડચણ છે? આપ આપનું સંભાળો તો બસ છે. સ્ત્રીઓનો ધર્મ અને તેઓની જીંદગીનો ઉદ્દે

બ્રાહ્મણોની કથા સાંભળી 'તેઓને દક્ષિણા આપવાનો છે એમ હું જરા પણ માનતી નથી. તેઓએ પતિ-સેવા, જન-સેવા, પોતાનાં વ્હાલાં બાળકોની સેવા અને તેઓને ઉત્તમ કેળવણી આપવાની ફરજો શીખવાની છે. મારી દીકરીને તેને યોગ્ય ભૂષણ સિવાય કંઇ પણ આપવાને હું ઇચ્છતી નથી. મારે લાખો રૂપીઆને શું કરવા છે? એને તો એ રહેવા દો. એને એ થવા દો. હવે વધારે વાર તેને પણ રાખો માં.'" આવા શબ્દો સાંભળી મારા બાપુએ તો ત્યાંથી ઉભા થઇ ચાલવા માંડ્યું, કારણકે મારી બાએ આ સર્વ વિચારો મારા બાપુના મનમાં વારંવાર ઠસાવ્યા હતા. એટલે તે તો એને ઉત્તમ કેળવણી આપવી એવા વિચારના થયા હતા. ભાનુશંકર ભટ્ટને મારી બાના આવા શબ્દોથી જરા અપમાન તો લાગ્યું, પણ ન્યાતજાતમાં વડીલ અને અનુભવી ગણાતા મહાશયને એક બાયડી—એ બદામની બાયડી—આ પ્રમાણે કહે તે તો કળિયુગનો પ્રભાવ એમ બોલતાં કહ્યું, કે 'ભલે, મને તો જે ઠીક લાગ્યું તે મેં કહ્યું છે, પણ ઘણીનું નાક કપાય છે, અને ન્યાતમાં એક ફજેતો થયો છે.' મારી બાએ ઘણીજ ધીરજથી કહ્યું, "મારાથી વધારે બોલાયું હોય તો ક્ષમા કરજો,' પણ મારી દીકરીને તો મારે શાસ્ત્રના ફરમાન મુજબ એને યોગ્ય કેળવણી જ જોઇએ; કારણકે અમારા પવિત્ર લગ્નમાંડની જવાબદારી અમારા અંતર્યામી સાક્ષી ઇશ્વરને એક ઇશ્વરી બાળક આપવાની છે, એમ હું સમજું છું. આ બાળક પ્રભુનું છે, અને તેને કેળવ-વાને વાસ્તે મને સોંપવામાં આવ્યું છે, માટે મારાથી બનતું કરી પ્રભુ પરત્વેની મારી સેવા હું યથાર્થ બજાવીશ. ભાનુદાદા, મને ક્ષમા કરજો."

હું મોટી એટલે ચૌદ પંદર વરસની ઉમરની થઇ એટલે મારા બાપુએ મારાં લગ્ન કરવાને અને મને યોગ્ય સ્થળે વરાવવાને વારંવાર પોતાની ઇચ્છા દેખાડવા માંડી. પરંતુ મારી બાએ સોળ વરસની મારી ઉમર થયા બાદજ મારાં લગ્ન કરવા દીધાં. મારી ઉમર મોટી થઇ ગઇ હતી તોપણ મારાં લગ્નની વાત થતી નહોતી એટલે ન્યાતમાં તો અમારે વિષે બહુ બોલાવા માંડ્યું. મારા બાપુને આવું સાંભળી બહુ ખોટું લાગતું, પણ મારી બાના દૃઢ વિચાર પાસે તેમના વિચાર ફરી જતા. તે કહેતા, "ગિરજાદેવી, તારા સર્વે વિચારો સાચા છે, ઉત્તમ છે, મારા હૃદયમાં ઉતરે છે, મારૂં હૃદય તે સર્વ કબુલ કરે છે અને તેનાથી આનંદ પામે છે, પણ તે સમયને અનુસરતા નથી, અને હજારો વિટંબણા ઉભી થાય છે."

મારાં લગ્ન ઉપર ખૂબ ધામધુમ થવાની તૈયારી ચાલી રહી છે. મારા બાપુ પાસે અઢળક ધન છે, માટે ન્યાતમાં કંઇ નામ કાઢવું એ બાબતમાં મિત્રો અને સગાંવ્હાલાં લાગ્યાં રહેતાં. એક લાખ રૂપીઆ ઉપર પાણી ફેરવવાનું નક્કી થયું. ત્રણ ચાર પાર્ટી આપવી. કલકત્તા, પેશા-વર, લાહોર, મદ્રાસ અને ત્રાવણકોર વગેરેથી નાચનારીઓને બોલાવવી; આતશબાજી વગેરે અઠ-વાડિયા સુધી કરવી; મોહોલ્લામાં અને આસપાસ રોશની કરવી, અને દસ બાર દહાડા સુધી ન્યાત જમાડવી. મારા બાપુને પણ સારી રીતે ખરચ કરવાની ઇચ્છા હતી. બધી તૈયારી થવા માંડી એટલામાં શારદા માશી તરફથી એક પત્ર આવ્યો, કે કલકત્તા શહેરમાં ન્હાની કન્યાઓને શીખવાને માટે એક બોર્ડિંગ સ્કૂલ સ્થાપવાનો તેઓનો વિચાર છે; પણ પૈસા વગર—તે પણ બહુ સારી મોટી રકમ સિવાય—થઇ શકે તેમ નથી. તેઓએ થોડોઘણો પૈસો કલકત્તામાં ભેગો કર્યો છે, અને તેઓ પોતે પણ તેઓની જીંદગીના બચતનો લગભગ અર્ધો હિસ્સો આપવાને તૈયાર છે, પણ તમો કંઇ સારી મદદ આપો. મારી બાએ મારાં લગ્ન કરવાને કાઢેલી રકમનો મોટો ભાગ માશી શારદાને મોકલી દેવાને મારા બાપુને સમજાવ્યું. મારા બાપુએ તેમ કરવાને પહેલાં તો આનાકાની કરી, પણ ગિરજાદેવીના ઉત્તમ વિચારો કબુલ્યા વિના રહેતા નહીં. લગ્ન જરા પણ

મારા બાપુ સાથે આવ્યા, અને ડાહી ડાહી વાતો કરવા લાગ્યા, કે ' પારસાની નિશાળે તો ઠીક, ત્યાં સુધી તો હદ હતી, પણ હવે પાદરીની નિશાળે કુમળા મનના બાળક–આપની બેટી–ને ભણવા મોકલી તે તો હદની બહાર છે. મોહનલાલને સગાંવ્હાલાં અને મિત્રોમાં નીચું જોવું પડે છે. ગિરજા બહેન, તમો તો સમજુ છો. દીકરીની ઉમર હવે બાર વરસની તો થઇ. પાદરીની નિશાળનું શિક્ષણ તો જાણ્યું. માત્ર પારકી કોમને વટલાવવાનો પ્રયાસ, નિશાળનો બહારથી ડોળ, કેટલાકને વટલાવી દીધા! શું આપણા જેવો તેઓનો ઉત્તમ ધર્મ છે? તેઓનો ધર્મ તો કનિષ્ઠ છે. દેવળમાં લઇ જાય, સ્હવારના પહોરમાં પ્રાર્થના કરાવે, સાંઝે છૂટતી વખતે પ્રાર્થના કરાવે, પારકા પ્રભુનું નામ આપણી પવિત્ર જીભે બોલાવીને તે પવિત્ર જીભને પાપી ઠરાવે,' એ વગેરે બાપણ શાસ્ત્રીજીએ મારી બાની હાજરીમાં દશ પંદરેક મિનિટ ચલાવ્યું. બોલતાં બોલતાં જરા ઉંચા નીચા પણ થતા, અને ધાંટાઓ પણ પાડતા. મારી બાની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. બાનુ ભટ્ટજી સમજ્યા, કે હવે ખૂબ અસર થઇ છે, માટે ગિરજા બહેન ડાહ્યા થઇ જશે. આમ વિચારીને અને ફતેહ મેળવી છે એમ ધારીને મારા બાપુ તરફ આંખોથી મશ્કરી કરવા લાગ્યા, કે હવે ગિરજા ઠેકાણે આવી જશે મારી બા અજ્ઞાન તો હતાંજ નહીં. શારદા બહેન તેની નસે નસે વ્યાપી રહ્યાં હતાં. મારી બાને મન શારદા તો સરસ્વતીજી હતાં, લક્ષ્મીજી હતાં, અને સીતાજી હતાં. તે ઝીલના ઉમદાપણાનું બાવનું હતું શારદાનો ચિતાર મારી બાની અશ્રુવાળી આંખે આવીને ખડો થયો, તેનામાં હિંમત આવી, અને હિંમત આવતાં મારી બાએ ધીમે રહીને જવાબ આપ્યો "શાસ્ત્રીજી,' આપ તો અમારા સારા વાસ્તે કહો છો. મારા પ્રાણનાથના આપ મુરબ્બી છો એટલે મારા પણ મુરબ્બી છો. આપ જે કાંઇ કહો તે અમારા ભલાને માટેજ હોય, અને તેટલા માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. હું આપનું બાળક છઉં, અને બાળક તરીકે બે શબ્દ છૂટ લઇ કહેવા માગું છું. જો મનુષ્યજાતિના ઉચ્ચ જીવનનો પાયો તેની માતાના ઉચ્ચ વિચાર ઉપર હોય, જો મનુષ્યની ઉન્નતિ—પડતી ને ઉન્નતિ

બ્રાહ્મણોની કથા સાંભળી 'તેઓને દક્ષિણા આપવાનો છે એમ હું જરા પણ માનતી નથી. તેઓએ પતિ-સેવા, જન-સેવા, પોતાનાં વ્હાલાં બાળકોની સેવા અને તેઓને ઉત્તમ કેળવણી આપવાની ફરજો શીખવાની છે. મારી દીકરીને તેને યોગ્ય ભૂષણ સિવાય કાંઈ પણ આપવાને હું ઇચ્છતી નથી. મારે લાખો રૂપીઆને શું કરવા છે? એને તો એ રહેવા દો. એને એ થવા દો. હવે વધારે વાર તેને પણ રાખો માં.' આવા શબ્દો સાંભળી મારા બાપુએ તો ત્યાંથી ઉઠી થઈ ચાલવા માંડ્યું, કારણ કે મારી બાએ આ સર્વ વિચારો મારા બાપુના મનમાં વારંવાર ઠસાવ્યા હતા. એટલે તે તો એને ઉત્તમ કેળવણી આપવી એવા વિચારના થયા હતા. ભાનુશંકર ભટ્ટને મારી બાના આવા શબ્દોથી જરા અપમાન તો લાગ્યું, પણ ન્યાતજાતમાં વડીલ અને અનુભવી ગણાતા મહાશયને એક બાપડી—એ બદામની બાપડી—આ પ્રમાણે કહે તે તો કળિયુગનો પ્રભાવ એમ બોલતાં કહ્યું, કે 'ભલે, મને તો જે ઠીક લાગ્યું તે મેં કહ્યું છે, પણ ધણીનું નાક કપાય છે, અને ન્યાતમાં છેક ફજેતો થયો છે.' મારી બાએ ઘણીજ ધીરજથી કહ્યું, "મારાથી વધારે બોલાયું હોય તો ક્ષમા કરજો,' પણ મારી દીકરીને તો મારે શાસ્ત્રના ફરમાન મુજબ એને યોગ્ય કેળવવી જ જોઇએ, કારણ કે અમારા પવિત્ર લગ્નગાંઠની જવાબદારી અમારા અંતર્યામી સાક્ષી ઈશ્વરને એક ઈશ્વરી બાલક આપવાની છે, એમ હું સમજું છું. આ બાલક પ્રભુનું છે, અને તેને કેળવવાને વાસ્તે મને સોંપવામાં આવ્યું છે, માટે મારાથી બનતું કરી પ્રભુ પરત્વેની મારી સેવા હું યથાર્થ બજાવીશ. ભાનુદાદા, મને ક્ષમા કરજો."

હું મોટી એટલે ચૌદ પંદર વરસની ઉમરની થઇ એટલે મારા બાપુએ મારાં લગ્ન કરવાને અને મને યોગ્ય સ્થળે વરાવવાને વારંવાર પોતાની ઇચ્છા દેખાડવા માંડી. પરંતુ મારી બાએ સોળ વરસની મારી ઉમર થયા બાદજ મારાં લગ્ન કરવા દીધાં. મારી ઉમર મોટી થઇ ગઇ હતી તોપણ મારાં લગ્નની વાત થતી નહોતી એટલે ન્યાતમાં તો અમારે વિષે બહુ બોલાવા માંડ્યું. મારા બાપુને આવું સાંભળી બહુ ખોટું લાગતું, પણ મારી બાના દૃઢ વિચાર પાસે તેમના વિચાર ફરી જતા. તે કહેતા, "ગિરજાદેવી, તારા સર્વે વિચારો સાચા છે, ઉત્તમ છે, મારા હૃદયમાં ઉતરે છે, મારું હૃદય તે સર્વ કબુલ કરે છે અને તેનાથી આનંદ પામે છે, પણ તે સમયને અનુસરતા નથી, અને હજારો વિટંબણા ઉભી થાય છે."

મારાં લગ્ન ઉપર ખૂબ ધામધુમ થવાની તૈયારી ચાલી રહી છે. મારા બાપુ પાસે અઢળક ધન છે, માટે ન્યાતમાં કાંઈ નામ કાઢવું એ બાબતમાં મિત્રો અને સગાંવ્હાલાં લાગ્યા રહેતાં. એક લાખ રૂપીઆ ઉપર પાણી ફેરવવાનું નક્કી થયું. ત્રણ ચાર પાર્ટી આપવી. કલકત્તા, પેશાવર, લાહોર, મદ્રાસ અને ત્રાવણકોર વગેરેથી નાચનારીઓને બોલાવવી; આતશબાજી વગેરે અડવાડિયા સુધી કરવી. મહોલ્લામાં અને આસપાસ રોશની કરવી. અને દસ બાર દહાડા સુધી ન્યાત જમાડવી. મારા બાપુને પણ સારી રીતે ખરચ કરવાની ઇચ્છા હતી. બધી તૈયારી થવા માંડી એટલામાં શારદા માશી તરફથી એક પત્ર આવ્યો, કે કલકત્તા શહેરમાં ન્હાની કન્યાઓને શીખવવાને માટે એક બોર્ડિંગ સ્કૂલ સ્થાપવાનો તેઓનો વિચાર છે; પણ પૈસા વગર—તે પણ બહુ સારી મોટી રકમ સિવાય—થઇ શકે તેમ નથી. તેઓએ થોડોઘણો પૈસો કલકત્તામાં ભેગો કર્યો છે, અને તેઓ પોતે પણ તેઓની જીંદગીના બચતનો લગભગ બધો હિસ્સો આપવાને તૈયાર છે, પણ તમો કાંઈ સારી મદદ આપો. મારી બાએ મારાં લગ્ન કરવાને માટે કાઢેલી રકમનો પોણો ભાગ માશી શારદાને મોકલી દેવાને મારા બાપુને સમજાવ્યું. મારા બાપુએ તેમ કરવાને પહેલાં તો આનાકાની કરી, પણ ગિરજાદેવીના ઉત્તમ વિચારો કબુલ્યા વિના રહેતા નહીં. લગ્ન જરા પણ

ધામધુમ સિવાય કરવાં. વળતે દિવસે માત્ર સગાંવ્હાલાં અને મિત્રોને બોલાવવા અને જમાડવા, અને પોતાની કોમની ત્રણ દીકરીઓને લગ્નને દિવસે લગ્નદાન આપવું, એવું ગોઠવણ તૈયાર થયું. એંશી હજાર રૂપીઆનો એક ચારદા માથી ઉપર તેજ દિવસે મોકલી આપવામાં આવ્યો. ન્યાત છેડાણી અને સગાંવ્હાલાં રીસાણાં, પણ ગિરજાદેવી તો હમેશની માફક દૃઢ રહ્યાં. મારી બાની દૃઢતા એજ મારા બાપુની દૃઢતા અને દિલાસો હતાં. તે બરોબર સમજતા, કે પોતાની જીંદગીનો વાસ્તવિક હિસ્સો ગિરજા હતી. મારી ન્યાતની ત્રણ ચાર અને બીજી ન્યાતની બે ત્રણ એવી રીતે અમો છ સાતનાં લગ્ન એકી સાથે થયાં. મારી બાનો એવો ઉદ્દેશ હતો કે છ સાતે દીકરીઓને જે કાંઇ વસાવવું તે એકસરખું જ વસાવવું. મારા બાપુના મનમાં રહેતું કે આમ કરવાથી મને માઠું લાગશે અને મારૂં મન દુખાશે. પણ મારી બા કહેતી, કે આપણી દીકરીને કોઇ રીતે ખોટું લાગે નહીં, કારણકે તે આપણું બાળક છે એટલે આપણા વિચાર તેના હૃદયમાં હોયજ.

આ વાતને કેટલાંક વરસ વીતી ગયાં એટલે કેટલાક જણાં મારા બાપુની પછવાડે લાગ્યા અને એક બે સ્થળે મંદિરો બંધાવીને તમાન્ત્યાં પૂજારી રાખીને સ્વર્ગને દ્વારે પહોંચાડવાની વાતો ચાલવા લાગી. આ બાબતમાં એક લાખ રૂપીઆ ખરચવાનું નક્કી થયું. મારા બાપુ મારી બાને પૂછ્યા વગર કાંઇ પણ અગત્યનું કામ કરતા નહોતા. મંદિરોના નકશાઓ તૈયાર થવા માંડ્યા, અને મીસ્રીઓ ઘરે આવવા માંડ્યા. આ અરસામાં વનિતાવિશ્રામના સેક્રેટરીનો એક પત્ર મારી બા ઉપર આવ્યો. તેમાં લખેલું હતું, કે ' વનિતાઓની સંખ્યા વધી જવાને લીધે મકાનમાં વધારો કરવાની જરૂર છે, અને તેમાં આશરે એક લાખ રૂપીઆની રકમની જરૂર છે.' મારી બાએ આ ઉપરથી એક લાખ રૂપીઆ વનિતાવિશ્રામમાં મોકલી દેવાનો પોતાનો અભિપ્રાય મારા બાપુને જણાવ્યો. આથી મારા બાપુનું મ્હોં પડી ગયું અને ચહેરા ઉપર કાંઇક દીલગીરી છવાયેલી જણાઇ. થોડી વાર વિચાર કરીને મારા બાપુએ પોતાનો હાથ મારી બાના માથા ઉપર મૂકીને કહ્યું, "ભલે, ગિરજા, જો વનિતાવિશ્રામમાં મદદ આપવાથી પ્રભુની સેવા ઉત્તમ રીતે થતી હોય તો તે પૈસા ત્યાં મોકલાવો." ।

મારાં લગ્ન પછી ત્રણ ચાર વરસે મારા દાદા અને દાદી દેશમાં મરણ પામ્યાં. ન્યાતને લાગ્યું કે લગ્ન વખતે ગિરજાપતિએ તદ્દન નામાઇ કરી હતી. ગિરજા આપણી આડે આવી હતી. હવે શું કરે છે તે જોઇએ. દેશમાં અને શહેરમાં ન્યાત જમાડવી જોઇએ, બ્રાહ્મણોની ચોરાશી ત્રણચાર દિવસ કરવી જોઇએ, અને સારાં લ્હાણાં કરવાં જોઇએ. કોઇએ જર્મનસિલ્વરનો પેચદાર ઢાંકણાવાળો આપશે, તો કોઇએ જર્મનસિલ્વરની થાળી વાટકા અને લોટો કહ્યાં. કોઇએ કાંક તો કોઇએ કાંક એ પ્રમાણે કરેલું છે. હવે લાગમાં આવ્યો છે તો તેને સંભાળશો. ગિરજાપતિ છે બાઇ, એમ કહી મારા બાપુની મશ્કરી કરતા. કેટલેક ઠેકાણે તો બાઇડીના ગુલામ, ગિરજા ઉપરથી મારા બાપુનું નામ ગિરજાપતિ દેવાતું. ન્યાત હવે બરોબર સજ્જ થઇ હતી. મારા બાપુના મનમાં પણ એમ હતું કે હવે ન્યાતને કાંઇક શાંત રાખીએ તો ઠીક. ન્યાતમાં સૌ સાથે કડવાશ થઇ છે, માટે હવે મીઠાશ લેવી જોઇએ. ન્યાતના ચારપાંચ પટેલીઆએ વગર બોલાવ્યે મારા બાપુ પાસે આવવા માંડ્યું, અને શું શું કરવાનું છે તેની યાદી કરાવવા માંડી. બહુ સારી રકમનો ખરચ કરાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. કોઇ સ્વર્ગનો દરવાજો ખોલાવવો હતો માબાપના આત્માને સ્વર્ગમાં શાંતિ પમાડવાની યોજનાઓ આ પ્રમાણે ચાલી રહી હતી. મારા બાપુ આ વાત મારી બાને કરતા

નહોતા. બધી વાતનો વિચાર નક્કી થયા પછી મારા બાપુએ આ વાત મારી બા પાસે મૂકી. મારી બાએ માથું નમાવી કહ્યું, "જેવી પ્રાણનાથની ઇચ્છા." એટલામાં ટપાલવાળો એક કાગળ લાવ્યો તેમાં લખ્યું હતું, કે 'ક્ષયના દરદીને રાખવાની તેમજ તેની માવજત કરવાની એક સંસ્થામાં મોટી રકમની મદદની જરૂર છે, નહીં તો તેમાં તેવાં દરદીઓને મળતો લાભ બંધ થશે; એટલુંજ નહીં પણ તે સંસ્થાજ બંધ થવાના ભયમાં છે.' આ પત્ર મારા બાપુએ મારી બાને વાંચી દેખાડયો. મારી બા બહુ નરમાશથી બોલ્યાં, "બોલો, ભોળા ગિરજાપતિ, શું કરવું છે! પૂજ્ય માબાપને સ્વર્ગમાં કેવી રીતે સુખી કરવાં છે? નિરાધાર, દુઃખી, ગરીબ અને રીબાતાં બાઇબહેનોની સેવા કરીને, કે બીજાઓનું ખાવાને તલપી રહેલાં સગાંવ્હાલાં અને ન્યાતીલાઓનાં ભરેલાં ઉદર ભરીને?" મારા બાપુ મુંઝાણા. આવી મુંઝવણમાં કોઇ પણ દિવસ તેઓ આવ્યા નહોતા. આંખમાં આંસુ આવ્યાં હતાં, ઘણી વાર સુધી સ્થિર બેસી રહ્યા, અને ચહેરો ચિંતાતુર થતો જણાયો. પછી તે ચહેરા ઉપર પ્રકાશ પથરાતો દેખાણો. મારા બાપુનું ભાવિક અને દયાર્દ્ર હૃદય ક્ષયના દરદીના દરદનું સંપૂર્ણ દર્શન કરી ચૂક્યું, અને દુઃખી થયું હતું. વળી ગિરજાદેવીએ સીધોજ સવાલ પૂછ્યો હતો. બીજી બાજુએ ન્યાતીલાઓ મુંઝવતા હતા, હેરાન કરતા હતા, જુલમ કરતા હતા, અને કંઇક લૂટવાના પ્રયત્ન ચાલી રહ્યા હતા. મારા બાપુની આવી સ્થિતિ જોઇ મારી બાએ કહ્યું, "કાંઇ નહીં, આપ નિરતિ વિચાર કરશો. હાલ તુરત તો તેના સેક્રેટરીને લખો કે પ્રભુ સર્વ સારૂં કરશે, અને તાર કરીને પણ ખબર આપો કે યોગ્ય ચાલુ ખરચ ચાલુ રાખશે." છેલ્લા શબ્દો બોલતાં મારી માની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. તેનો આત્મા દુભાતો હતો, તેનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો હતો, મન વ્યાકુળ થઇ ગયું હતું, તેનું ચિત્ત ક્ષયનાં દરદીની સંસ્થા તરફ ભટકતું હતું, તેનો ચહેરો વિચારવંત બની ગયો હતો, અને પાંચ ૭ મિનિટ સુધી તો આસપાસની સ્થિતિનું તેને કશું પણ ભાન રહ્યું નહોતું. મારા બાપુએ ઉઠીને ગિરજાનું માથું પોતાની છાતીમાં દાબ્યું અને કહ્યું, "મારા જીવનનાં નેતા! મારી સર્વ લક્ષ્મી તારી છે, અને હું માત્ર માન મેળવનાર છું. તેનો સદુપયોગ તારા પવિત્ર વિચારોને આધીન છે." પરિણામે એક મોટી રકમ દવાખાનામાં મોકલવામાં આવી, અને ન્યાત તો હવે ખૂબ છેડાઇ. મારા બાપુને એકાદ મહિના સુધી તો બહાર જવું બહુ ભારે પડયું; અને મારી બા ઉપર તો ગાળોનો વરસાદ ચોમેરથી વરસવા લાગ્યો. ગમે તેવા સંકટ અને દમામણમાં આવેલા મારા બાપુના મનને શાંત કરવાને ગિરજાદેવીનો પ્રેમાળ હાથ બસ હતો.

મારા બાપુને હવે વિશેષ જોર આવ્યું; અને ન્યાત વગેરેના ખરચો નકામા છે એમ કંઇક બોલવા માંડયું. ગિરજાદેવીના શબ્દો—"ઇશ્વરે આપણને લક્ષ્મી આપી છે તે ઇશ્વરની સેવા કરવાનેજ, અને નહીં કે આપણા સ્વચ્છંદી વિચારો પ્રમાણે તેનો ગેરઉપયોગ કરવાને આપી છે. જો તમો તેનો ગેરઉપયોગ કરશો તો તે ભગવાન તો લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાને બીજો સેવક નીમશે. લક્ષ્મીના ગેરઉપયોગની સારામાં સારી શિક્ષા તેનો ગેરઉપયોગ કરનારને તેના અભાવનો પૂરો ખયાલ આપવો તેજ છે. પ્રાણનાથ, પ્રભુનો પૈસો તેની પવિત્ર હાજરીમાં, તેની પવિત્ર આજ્ઞાથી વાપરવો એ આપણી—પ્રભુના સેવકોની—ફરજ છે." આ શબ્દો મોહનલાલના હૃદયમાં કોતરાઇ ગયા હતા. મારા બાપુની ઇચ્છા કેટલીક વખતે ગિરજાને જરા સમજાવી લઇને ન્યાતને જરા ખુશી કરવાની થતી, પણ ઉપલા શબ્દો તેના મનમાં વારંવાર સંભળાતા હતા, અને છેવટે ન્યાતના સ્વચ્છંદ વિચારોથી દોરવાઇને પ્રભુના સુપ્રત કરેલા પૈસાનો ખોટો ઉપયોગ નહીં કરવાને તેનું હૃદય મજબૂત થયું. પોતાનાં માબાપના પુણ્યાર્થે પાંચ લાખ રૂપીઆની રકમ તે ક્ષયની

ઇસ્પિતાલને મોકલવાનું અને તેનું નામ પોતાના માબાપના નામ ઉપરથી ઓળખાય એવી રીતે કરવાનો નિશ્ચય ઉપર વાત આવી. પાંચ લાખ રૂપીઆ જેટલી મોટી રકમ ન્યાત બહાર આપી દેવાથી ન્યાતને ગિરજા અને ગિરજાપતિ તરફ બહુજ તિરસ્કાર થયો, અને ન્યાત બહાર મૂકવાની પણ વાતો ચાલી રહી. તેઓને સોનાપુર ભેગા કોણ કરશે તે જોશું, વગેરે ગોળાઓ આ લગ્ન વતી જોડા તરફ ફેંકવામાં આવતા. ધણીધણીઆણી આ સર્વે નિરતિ સાંભળતા. હવે તે હું મોટી હતી તેથી મને પણ તેમાં આનંદ આવવા લાગ્યો. મારી બાના મનમાં તે એટલી ઉંડી છાપ પડી હતી કે યાત્રા કરવાને જે પ્રોગ્રામ નક્કી કર્યું હતું તે હવે રદ કરી આવા દરદીની ઇસ્પિતાલમાં દર વરસે એક એક મહિનો રહીને દરદીની સેવા કરવી, તેઓને આશ્વાસન આપવું, અને તેઓના નિરાધાર બાળકોના આંસુ લુંછવાં, એમ પ્રોગ્રામ ઘડાયું. મારા બાપુએ બહુ ખુશીથી રજા આપી. મારી બાએ આ તેની દરદી–સેવાની યાત્રા ચાલુ કરી. તેના કુમળા શરીર વાસ્તે આ સેવા બહુ કઠણ હતી. વજ્ર જેવા આત્માના અડગ જુસ્સા સામે તે અબળા શરીર ભાંગું ભાંગું થઇ રહ્યું હતું. મારી બા ઉપર દમાત્ર તો હવે બહુ જોરથી ચાલવા લાગી ન્યાત જાતમાં તો આડે આવે છે, પણ ધર્મમાં પણ આડે આવે છે. મોહનલાલભાઇ તો બાઇડીના ગુલામ થઇ ગયા લાગે છે. કોઇ આવું અવળું હશે તો વનિતાવિશ્રામના સેક્રેટરીઓ આવીને ઉભા રહેવાના નથી, એ તો ન્યાત જાતના આવીને ઉભા રહેશે, વગેરે વાતો ચાલી. જ્યાં જોઇએ ત્યાં એજ વાત ગિરજાદેવીના ભગત ચુસ્ત હતા. કોઇનું ત્યાં ચાલતું નહોતું.

અતિશય શ્રમથી મારી બાની તબિયત દિવસે દિવસે બગડવા માંડી, અને તેનું શરીર પડયું. મરતાં પહેલાં ધર્મ-દાન કરવાને મારા બાપુએ તેમની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે ખરચવાને ઇચ્છા દેખાડી મારી બાએ એક પત્રમાં પોતાની સર્વે ઇચ્છા મારી પાસે લખાવીને પરબીડીયામાં બીડીને રખાવી મૂકી હતી તે મારા બાપુના હાથમાં મૂકી. મારા બાપુએ તે ચીઠ્ઠી ફોડીને વાંચવાનું શરૂ કર્યું.

"પ્રિય પ્રાણનાથ, જીવ અમર છે, અને શરીર ક્ષણભંગુર છે, માટે મરણ બાબત ચિંતા કરવી વ્યર્થ છે. આપણી વ્હાલી બેબી રમાને મેં સારી કેળવણી આપી છે એટલે મારે તેને વારસામાં હવે કાંઇ આપવાનું નથી. મારી પછવાડે તમે પ્રેમ–ગાંડા થઇ અયોગ્ય ખર્ચ કરી નાખશો એમ મને ધાસ્તી રહે છે, તો પ્રાણનાથ, ભલે તેમ કરશો; પણ મારી ખાસ ઇચ્છા મારાં સર્વે ઘરેણાં અને લુગડાં વેચી નાખીને તેના જે પૈસા આવે તે પતીઆના આશ્રમમાં મોકલી દેવાની છે તો તેમ કરવા મારી વિનંતિ છે. આપણી કોમની દીકરીઓને શીખવવાને થોડીઘણી નિશાળો તો હવે થઇ છે પણ મારી મરજી બોર્ડિંગો કરવાની છે, માટે મારી પાછળ મારા પુણ્યાર્થે કાંઇ પણ ખરચ ન કરતાં પણ, પાંચ લાખ રૂપીઆ બોર્ડિંગો સ્થાપવામાં વાપરવા કૃપા કરશો. મારા હાડકાંમાં જે રકમ ખરચવા આપે ધારી હોય તે બધી રકમ આંધળાં, લુલાં, લંગડાં, અને અશક્ત માણસોને જમાડવામાં વાપરવાની કૃપા કરશો. તમારા દરેક શુભ કામમાં મને યાદ કરી ઉપકૃત કરશો.' દેહથી છૂટી થયેલી આ આપની દાસી આપના આત્માની વધારે નજદીક રહી આપની સેવા બજાવશે. મારી ખાસ વિનંતિ એ છે, કે આપણી ન્યાતમાં વિધવાની સંખ્યા વધારે છે, અને તેમાં પાંચ ૭ વરસની ઉમરની વિધવાઓ પણ છે, એમ મેં જાણ્યું છે. અજ્ઞાન, લોભી, અને વિચાર વગરનાં માબાપનાં દુષ્ટ કૃત્યોનું ફળ એજ છે કે તેઓની ન્હાની પાંચ વરસની ઉમરે વિધવા થયેલી કુમારિકાઓને વૈધવ્યપણાનું દુઃખ આખી જીંદગી સુધી ભોગવવાનું છે. આ બાબતમાં મને બહુજ અન્યાય લાગે છે. આવાં દુષ્ટ કૃત્ય અને સ્થિતિ કેમ અટકાવવી એ બાબતના

૧૮

વિચારો છેલ્લાં દસ વરસ થયાં મારા હૃદયમાં રમી રહ્યા હતા. મોત પણ તે વિચારોથી દૂર કરી શકે તેમ નથી. વિધવાઓના આશ્રમ વિશેના મારા વિચાર વારંવાર મેં, તમો પ્રાણનાથને દર્શાવ્યા છે. સમાજ હજી પછાત છે, અજ્ઞાન છે, બેવકુફ છે, અને એજ વિચારથી આપણે પ્રભુના કામમા પાછળ પડીએ છીએ. પ્રભુ-પ્રેમ સાચી સમાજ-સેવા કોઇ પણ મુશ્કેલીમા કરવામાં છે, માટે સ્વર્ગે કે નર્કે જ્યાં જવાનું હશે ત્યાં હું રીબાઇ રીબાઇને પશુની મુએ મરેલી વિધવાના એક વખતે દુ:ખી પણ હવે કદાચ શાંતિ પામેલા આત્માઓને જગાડીશ, અને તેઓની સહકારીતાથી હિંદમાં રીબાતી વિધવાનાં રૂદનનો પોકાર પ્રભુના દ્વારમાં પહોચાડીશ. મરણ બાદ હવે હું શરીરે મુક્ત હોઇ મને જ્ઞાતિ કે જાતિનું બંધન રહેશે નહીં. વિધવા આશ્રમ ખોલો, કારણકે એની તરફના તમારા ઘાતકીપણાથી હિંદ ભૂમિ ઉપર શ્રાપ ફેલાયલો છે. પશુઓ વાસ્તે પાંજરાપોળ, પક્ષીઓ વાસ્તે પક્ષીઆ શાળા, અને વિધવાઓ જેઓ તદન નિરાધાર છે, અને જેઓને ઘાતકી સાસુ તથા નણંદ વગેરેની દયાએ જીવવાનુ છે, અને જેઓ એક વખત પોતાના ઘરમાં રાણી કહેવાતી હતી તેઓને ઉભા રહેવાનો માર્ગ તો નહિ પણ ઇશ્વરે આપેલી બહોળી જગ્યામાંથી એક ગજ ભાર જમીનનો ટુકડો પણ મળતો નથી, અને જેના શ્રાપે હિંદમાતા વિધવા બની છે, તે વિધવાઓના આધાર માટે મકાનો કરો, કે જ્યાં તેઓ પોતાની જીંદગી પૂરી કરે. તેઓનું ધ્યાન ધર્મશાસ્ત્રો અને સેવા વગેરે તરફ દોરો, કે જેથી તેઓને તેઓના વૈધવ્યપણાનો ભાર લાગે નહીં તેઓનાં હૃદયના આશિર્વાદ લ્યો, કે જેથી સમાજનાં પાપો ધોવાઇ જશે, અને તેઓનાં દુ:ખી હૃદયો તેવા આશ્રમોમાં સંતુષ્ટ થઇને દુ:ખીની સેવામાં તત્પર રહેશે. ખરા હૃદયથી સેવા કરશે, પ્રભુ ખુશી થશે, અને હિંદમાતા વિધવાના શ્રાપથી મુક્ત થશે. એજ પુત્ર પુત્રી વગરની માતાઓ હિંદના માબાપ વગરના પુત્ર પુત્રીઓની ભગિની અને માતા થશે, અને તેઓના હાથથી તેઓનાં દુ:ખ ઓછાં કરશે માટે હે પ્રાણનાથ, તમારી ગિરજાની મરતી વખતની માગણી વિધવા બહેનના સાચા ભાઇ થવાની છે. ઇશ્વર તમને સારી મતિ આપે મારો આત્મા વિધવા આશ્રમમાં જઇને આશ્રય લેવાનો છે, માટે જ્યાં સુધી આવું એક પણ આશ્રમ મારા શહેર કે ગામમાં થશે નહીં ત્યાં સુધી તે આત્મા શાંતિ પામશે નહીં. રીબાતી વિધવાના આશ્રમ વાસ્તે આ આત્મા ઘરેઘર ભટકશે. પ્રાણનાથ, ક્ષમા કરશો. પ્રભુ મને બોલાવે છે. હું તમારી છુ. મારો આત્મા તમારી વધારે ને વધારે નજદીક રહેશે. વિધવા આશ્રમનું યાદ રાખશો."

આ પત્ર મારા બાપુ વાંચી રહ્યા ત્યાં તો મારી માના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા. આ વખતે હું અને મારા બાપુ બેજ હાજર હતાં અમારી દીલગીરીનો છેડો રહ્યો નહીં. મારા બાપુને ગિરજા દેવી જેવો પ્રાણ અને મને ગિરજામાતા જેવું હૃદય તે ક્યાં મળશે ?-હું મારા બાપુ સામું અને મારા બાપુ મારી સામું જોઇ રહ્યા. થોડી વારે અમે બેઉ સ્તબ્ધ થઇ રહ્યાં ગિરજામાતાના ચહેરા તરફ થોડી વાર અમોએ ટગર ટગર જોયા કર્યું. તેણીનો ચહેરો ગુલાબી બનતો ગયો, અને તે અમારી તરફ હસતો હોય એમ લાગ્યું. અમે બેઉ જણા દેવી આત્માના જગતસેવા તરીકે વાપરેલ સ્થૂળ શરીરને પગે પડ્યાં. અમારી ઉપરથી કાંઇ ચમત્કારી અસર પસાર થઇ ગઇ. અમે અમારી દીલગીરી ભૂલી ગયા અને ગિરજા ક્યાં મરી ગઇ છે એમ હૃદયમાં ભાવ થઇ ગયો, અને આત્મામાં કાંઇ આનંદ વસવા માંડ્યો.

મારી માની ઉત્તરક્રિયા શાસ્ત્ર પ્રમાણે અને યોગ્ય રીતિએ મારા બાપુએ કરી. અમને એમ

લાગતું હતું કે ન્યાત અને સગાંવ્હાલાંની અમારી ઉપર ધમાલ મચશે, જુલમનો પાર રહેશે નહીં, અને મારા બાપુને હવે તેના સંકટમાં કોણ દિલાસો આપશે ? તેની ગિરજાદેવી તો ચાલી ગઇ છે. પણ ન્યાતિલાના વલણમાં કાંઇ ફેરફાર થવા લાગ્યો હતો. દહાડાની રાદ જોઇ હતી, પણ કાંઇ મોટો ખરચ ન કરવામાં આવ્યો તે વિશે કોઇ પણ ગંભીર ચર્ચા થઇ નહીં. થોડા દિવસ વિત્યા બાદ કેટલાક મારા બાપુ પાસે આવી તેની હિંમત અને સાહસ વાસ્તે તેને મુબારકબાદી આપી, અને મારા બાપુનાં વખાણ કરવા માંડ્યા. વખત જતાં ન્યાતિલા વધારે ને વધારે સ્નેહ અને માનથી મારા બાપુ સાથે વર્તવા માંડ્યા. મારી બા અને બાપુના સર્વે પાછલા કૃત્યો હવે તેના સાચા અજવાળામાં અને હેતુપૂર્વક જોવામાં આવતાં લાગ્યાં મારા બાપુએ હિંમત રાખીને મારી માનો છેલ્લો સંદેશો ન્યાતમાં વંચાવવાને તેની હજારો નકલ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યો. તે સંદેશાને કાંઇ વિચિત્ર અસર થઇ. મારા બાપુને બહુજ હિંમત આવવા લાગી તેના મનમાં ન્યાતિલાઓ વિધવા આશ્રમનો ઉપયોગ કરશે કે નહીં એ વિશે જે શંકા રહેતી, તે દૂર થઇ.

શારદ માશી જ્યારે કલકત્તે ગયાં ત્યારે તેના બંગલાનો કેટલોક સામાન મારી બાએ વેચાતો લીધો હતો. મારી બા અને શારદા દેવીએ જે ઓરડામાં બેસીને તેઓનો ઘણો વખત ગાળેલ તે ઓરડાની સર્વે ચીજ લઇને અમારા ઘરમાં એક ઓરડામાં તેજ રીતે ગોઠવીને શારદા માશીનું એક મોટું પેઇન્ટીંગ મારી બાએ તે ઓરડામાં મૂક્યું હતું. આ ઓરડો મારી બા પૂજાના ઓરડાની માફક પવિત્ર ગણતાં. તે ઓરડામાં મારા બાપુએ ગિરજાદેવીનું એક પેઇન્ટીંગ મૂકાવ્યું. આ ઓરડો હવે અમને ગિરજાદેવીનું મંદિર થયું. મારા બાપુ અને હું હવે તેજ ઓરડામાં પૂજા કરતાં અને ગિરજા અમારી સાથે છે, તેવું અમને હમેશ લાગતું.

મારી બાના મરણ પછી છ મહિને મારા બાપુએ દસ લાખ રૂપીઆની રકમ 'ગિરજા વિધવા આશ્રમ' વાસ્તે ન્યાતને જાહેર કરી. તેની દેખરેખ વાસ્તે પોતે એક કમિટી નીમી અને તેનું બાંધકામ વગેરે શરૂ કરવામાં આવ્યું. મારી બાની વરશીને દિવસે તે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું. તે ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા ગવર્નર સાહેબ અથવા તો કોઇ મોટા અમલદારના હાથથી કરાવવી એ બાબતમાં મારા બાપુને ઘણાઓ તરફથી ભલામણ અને દબાણ કરવામાં આવ્યાં હતાં, પણ મારા બાપુએ તેમ કરવાને ચોક્ખી ના પાડી, અને કહ્યું, "જે પવિત્ર મહાત્માની પ્રેરણાથી તે હયાતીમાં આવ્યું છે તેજ પવિત્ર, દયાળુ અને શુદ્ધ આત્મા તે સેવા-મંદિર ખોલી તેનો આશિર્વાદ આપશે."

તે આશ્રમ ખોલ્યાને આજે પાંચ છ વરસ થયાં છે. મારા બાપુ વરસમાં બે ત્રણ વખત ત્યાં જઇને પંદર વીશ દિવસ રહે છે. હું પણ ત્યાં જાઉં છું. મારા બાપુએ હવે [illegible] કામકાજ છોડી દઇને મારા પ્રાણનાથને સોંપી દીધું છે. મને પણ એક બાલક ઇશ્વરે આપ્યું છે. અમે પ્રેમ અને સેવામાં દિવસ ગુજારીએ છીએ. કોઇ વખતે મારી બા મને પંપાળતી હોય એવો મને ભાસ થાય છે. અમારા ઘરમાં કોઇ મોટા મહાત્માએ પધારી અમારૂં ઘર પવિત્ર કર્યું હોય એમ અમને તે આત્માની અસરવાળા વાતાવરણ ઉપરથી લાગે છે.

"રમા."

જ્યોત્સ્ના.

(લેખક રા. હીરાલાલ રણછોડદાસ)

(ગતાંક પૃષ્ટ ૮૭ થી ચાલુ.)

સાધારણમાં સાધારણ સ્થિતિના સભ્ય માનવ સમાજનો એક એવો નિયમ હોય છે કે, લગ્ન–સમારંભ, વ્યાખ્યાન સમારંભ, નાચપાર્ટી, ટીપાર્ટી આદિમાં નિમંત્રણ મળ્યા વિના નં જવું અને જો કોઇ એ રૂઢિનું ઉલ્લંઘન કરીને એવા સમારંભ તથા એવી પાર્ટીઓમાં 'માન ય ન માન; મગર મેઁ તો તેરા મહેમાન !' એ બળાત્કારના નિયમથી નિમંત્રણની વાટ ન જોતાં વગર બોલાવે જ હાજર થઇ જાય છે, તો તે મનુષ્યની એ કૃતિ સભ્ય માનવ–સમાજમા અસભ્યતામય મનાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સભ્ય સમાજના મેમ્બરો તે મનુષ્યને તિરસ્કારની દૃષ્ટિથીજ જુએ છે. પરંતુ નવલકથાકારોને આવા કોઇ સમારંભમાં અથવા આવી કોઇ ખાનગીથી પણ ખાનગી પાર્ટીઓમાં નિમંત્રણ, આમંત્રણ, નોતરા, તેમ કે ઇન્વિટેશન્ વિના પોતાની હાજરી ન આપવાનો નિયમ લાગુ પડતો નથી. તો પછી માથેરાનમાં શંભુલાલ શેઠના બંગલામાં તેમના લગ્ન પ્રસંગે નિમંત્રણ વિનાજ પ્રવેશ કરવો અને ત્યાંની વિવિધ ઘટનાઓનું અવલોકન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ એક સાધારણ કાર્યંજ કહી શકાય. શંભુલાલના 'વિલા' મા પ્રવેશ કરીને ત્યાંના લગ્નસમારંભજન્ય આનન્દોત્સવ, નાચપાર્ટી તેમજ અન્ય ઘટનાઓનું અવલોકન કરવા પૂર્વે માથેરાન નામક પાર્વત્ય પ્રદેશનો કાંઇક સંક્ષિપ્ત વૃત્તાન્ત આપવાની જરૂર છે; કારણકે, સર્વ સાધારણ પાઠકો અને પાઠિકાઓ માથેરાન નામના આ રમણીય સ્થાનથી સંપૂર્ણ પરિચિત ન હોય એમ બનવું એ એક સ્વાભાવિક બાબત છે અને તેથીજ અત્રે તેનું કિંચિત્ વૃત્તાન્ત આપવું યોગ્ય ધાર્યું છે.

ગિરિશિખરપરનું એ માથેરાન નામક હવા ખાવાનું સ્થાન કોંકણ પ્રાંતના કુલાબા જીલ્લામાં સમુદ્રની સપાટીથી ૨,૬૭૮ ફીટની ઉંચાઇ પર આવેલું છે. જી. આઇ. પી. રેલ્વેના મુંબઇ–પૂના બ્રાન્ચ, પરના નેરળ સ્ટેશનથી માથેરાન સાત માઇલના અંતર પર છે અને અત્યારે હવે ત્યાં જવાં માટે સ્ટીમ ટ્રામ્વે કંપનીએ નેરળથી તેર માઇલ લંબાઇનો રસ્તો કરેલો છે, અને

---

* ગતાંકના પૃષ્ટ ૮૪ થી ૮૭ માં પ્રકટ થયેલા આ વાર્તાના લખાણમાં કેટલાક અશુદ્ધ શબ્દો છાપખાના ભૂતના પ્રતાપે રહી જવાથી અને તે ગેરસમજ થાય તેવા હોવાથી, અમારા લેખકની સુચનાનુસાર નીચેના શુદ્ધિપત્ર પ્રત્યે અમો વાંચકોનું લક્ષ ખેંચીએ છીએ.

અધિપતિ સ્ત્રી સુ. દ.

અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
As quitte & Lord	Asquith & Lord
ountry	country
Mr. Sambhulal Chaganlal	Mr. Sambhulal Chandulal
renorned	renowned
hatch-party	match-party
ડેકોરેશન્	ડેકોરેશન્

તેથી એ સ્ટીમ ટ્રામ્વેમાં માથેરાન જવા માટેની આગળ કરતાં ઘણીજ સારી સગવડ થઇ પડી છે. ચોમાસાના ચારે મહિના એ સ્ટીમ ટ્રામ્વે બંધ રહે છે અને બાકીના આઠ મહિના સુધી દરરોજ નેરળથી બે ટ્રામ માથેરાન જાય છે અને બે ટ્રામ માથેરાનથી નેરળ આવે છે. ટ્રામનો એ રસ્તો પાસેના નાના મોટા ચઢાણો તથા ટેકરીઓ પર થઇને ગયેલો છે અને માથેરાનના પર્વત પર અનેક સ્થળે વાંક લેતો ઠેઠ શિખરભાગમાં પહોંચ્યો છે. ટ્રામમાં બેસીને જતાં એક બાજુએ પર્વત અને બીજી બાજુએ ઉંડી ખીણ દષ્ટિગોચર થાય છે અને તેથી પ્રવાસી પ્રેક્ષકોને કંઇક ભય પણ લાગે છે; પરંતુ અંતે શિખરભાગમાં પહોંચી ગયા પછી ત્યાંના ઘનવૃક્ષરાજીવાળા રમણીય ગિરિપ્રદેશને જોઇને હૃદયમાં એક પ્રકારના સ્વાભાવિક આનંદનો ઉદ્ભવ થવાથી તે ભયનું વિસ્મરણ થઇ જાય છે. મહાબળેશ્વરના શિખર વિસ્તાર સાથે સરખાવતાં માથેરાનના શિખરનો વિસ્તાર બહુ ઓછો છે, છતાં પણ એકંદર રીતે જોતાં મહાબળેશ્વરથી બીજે નંબરે માથેરાન આવે તેમ છે અને શીતલતાના ઉપભોગ માટેનું મુંબઇથી નજદીકમાં આવેલું એ એક અત્યંત ઉત્તમ સ્થાન છે.

જે વેળાએ માથેરાન જવા માટે નેરળ સ્ટેશનથી સ્ટીમ ટ્રામ્વેની વ્યવસ્થા નહોતી, તે વેળાએ નેરળ સ્ટેશનથી ટટ્ટુ, પાલખી, જિનરક્ષા અને માચી ઇત્યાદિ વાહનોની સહાયતાથી લોકો ત્યાં જતા હતા અને અત્યારે પણ ચોમાસામાં સ્ટીમ ટ્રામના અભાવના સમયમાં એ સાધનોદ્વારા જ ત્યાં જઇ શકાય છે. આ કારણથી ચોમાસામાં એ સર્વ સાધનો પણ નેરળ સ્ટેશન પર તૈયાર રહે છે. માત્ર એ સાધનોના ઉપયોગમાં પૈસા વધારે ખર્ચવા પડે છે

માથેરાન ગામ સ્ટેશનથી વધારે દૂર નથી, તથાપિ સમસ્ત ગિરિશિખર પર મુંબઇના મોટા મોટા ધનાઢ્ય નેટિવોના તથા યુરોપીયન લોકોના બંગલા થોડા થોડા અંતર પર વૃક્ષરાજીમાં સર્વત્ર પ્રસરેલા છે મહાબળેશ્વર પ્રમાણે આ સ્થાનમાં પણ મુંબઇ તથા અન્ય સ્થાનના લોકો આઠ મહિના હવા ખાવા માટે આવે છે અને તેમાં ઉનાળાની સીઝનમાં એટલે કે મે અને જૂન માસમાં તો એ સ્થાન દેશી અને પરદેશીઓ વડે ઉભરાઇ જતું દેખાય છે. સ્ટેશનથી અલ્પ અંતર પર બજાર છે અને બજારની પાસેજ એક રામમંદિર છે. એ રામમંદિરમાંની શ્રીરામચંદ્ર, લક્ષ્મણ, તથા સીતા દેવીની મૂર્તિઓ અત્યંત સુંદર તથા પ્રેક્ષણીય છે. બજારથી વાયવ્ય કોણમાં લગભગ બે કે અઢી માઇલ પર 'શૅલોટસ્પ્રિંગ' નામક પાણીનો પ્રખ્યાત ઝરો છે અને એ ઝરાનું પાણી ઘણુંજ સારું તથા ગુણકારક હોવાથી માથેરાનમાં પીવા માટે બહુધા એ ઝરાના પાણીનોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, અને બજારથી દક્ષિણે લગભગ સવા માઇલ પર એક મોટું તળાવ બાંધવામાં આવ્યું છે, તે તળાવના પાણીનો બીજા કામોમાં વપરાશ થાય છે. માથેરાનના શિખરનો ઘેરાવો મોટો ન હોવાથી ત્યાંની સડકો પણ તેટલા પ્રમાણમાં સાંકડી છે અને તેથી ત્યાં ઘોડાગાડી તથા બળદગાડીનો ઉપયોગ કરવા દેવામાં આવતો નથી. માત્ર બાઇસિકલ તથા માણસવડે ખેંચાતી જીનરક્ષા નામની જાપાની પદ્ધતિની હાથગાડીઓનો ઉપયોગ કરવાની છુટ છે. ત્યાંની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થાનો અધિકાર સુપરિન્ટેન્ડેન્ટના હાથમાં રહેલો છે એટલે તેની ઑફીસ ત્યાં કાયમ રહે છે, છતાં સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની ઑફીસ ઉપરાંત ત્યાં પોલીસ સ્ટેશન, હોસ્પિટલ, પી. ડબલ્યુ ખાતાનો સ્ટોર, ઇંગ્લિશ ચર્ચ, અંગ્રેજોનું કબ્રસ્તાન, જિમખાનું, રેસકોર્સ, લાયબ્રેરી ઇત્યાદિ પણ છે અને ઉનાળામાં કુલાબા જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબનું મુકામ પણ માથેરાનમાં રહેતો હોવાથી તે વેળાએ કલેક્ટર સાહેબની જૂદી જૂદી ઑફિસો પણ ત્યાં આવે છે અને એથી એક પ્રકારે માથેરાનની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા બહુજ સારી રહી શકે છે. ગિરિશિખરના અંતિમ ભાગોમાં ભ્રમણ કરીને વાયુસેવન કરવા માટેનાં અને ઉંચી ટેક-

રીઓ પર ઉભા રહીને ત્યાંની સ્વાભાવિક મનોહર શોભાનું અવલોકન કરવા માટેના સ્થળો સ્થાને સ્થાને કરવામાં આવ્યાં છે અને તે સ્થળોને અંગ્રેજી નામો આપવામાં આવ્યાં છે. એ ભિન્ન ભિન્ન સ્થળો 'પોઇન્ટ્સ' (Points) ના નામથી ઓળખાય છે અને તેમનામાંના મુખ્ય 'પોઇન્ટ્સ' આ પ્રમાણે છે:— એલેક્ઝાન્ડ્રા પૉઇન્ટ્, ચોક પૉઇન્ટ્, લૉર્ડ ઍન્ડ્ લિટ્ન્ પેનોરમા પોઇન્ટ્સ્, ગાર્બટ્ પોઇન્ટ્, હાર્ટ્ પોઇન્ટ્, પૅારક્યુપાઇન્ પૉઇન્ટ્, લુઇસા પોઇન્ટ્, ખંડાલા પોઇન્ટ્, સેન્ડરોક્ પોઇન્ટ ઇત્યાદિ. એ પોઇન્ટસપર પ્રભાતમાં અને સાયંકાળે અનેક સ્ત્રીપુરુષો ભ્રમણ કરવા માટે જાય છે; કારણ કે એ ટેકરીઓપરથી દૂર પર્યન્ત દૃષ્ટિગોચર થતી કોંકણપટ્ટીની અને ટેકરીઓની શોભા અત્યંત ચિત્તાકર્ષક તથા આલ્હાદક લાગે છે અને તે એટલે સુધી કે ત્યાંથી દૃષ્ટિ દૂર કરવાની ભાગ્યેજ ઇચ્છા થાય છે. જૂન માસમાં માથેરાનની હવા શુષ્ક તથા શીતલ હોવાથી બહુજ આરોગ્યદાયક હોય છે અને સમસ્ત વાતાવરણ એટલું પ્રિય લાગે છે કે વિશુદ્ધ હૃદય ઘડીભર નિસર્ગની અદ્ભુત શક્તિમાં તલ્લિન બની જાય છે. માથેરાનની આસપાસ વિસ્તરેલાં ઘાટાં જંગલો, વૃક્ષો અને વૃક્ષપત્રોથી છવાયલાં પર્વત શિખરો, ત્યાંની શીતલ, શુષ્ક તથા સુગંધમયી પવનલહરી, ત્યાંના લતાકુંજ સમાન માર્ગો અને ત્યાંની શાંતિ તેમજ એકાંતિકતાના યોગે માથેરાન ભારતવર્ષમાંનું એક અત્યંત મધુર સ્થાન છે, તેના આવા માધુર્યના કારણથીજ માથેરાન નવવિવાહિત પાશ્ચાત્ય દંપતીઓના મધુચંદ્ર (Honey moon) માટે એક પરમોત્તમ સ્થાન મનાય છે અને તેથીજ એની 'મધુચંદ્ર ભૂમિ' તરીકેની ખ્યાતિ સર્વથા યોગ્ય છે. આ એક પ્રશ્ન છે કે, આવા રમણીય સ્થાનમાં ગ્રીષ્મકાળમાં સર્વ સાધનસંપન્ન પુરુષ તથા પ્રમદાઓ માત્ર હવા ખાવાના ઉદ્દેશથીજ આવે છે કે કેમ ?

કેટલાક સાધનસંપન્ન સ્ત્રીપુરુષો માથેરાનની શુષ્ક, શીતળ તથા આરોગ્યવર્ધિની પવનલહરીઓના સેવન માટે માથેરાનમાં આવે છે, કેટલાંક રુગ્ણજનો ડૉક્ટરના ઉપદેશથી હવાફેર માટે અને ગયેલા આરોગ્યની પુન પ્રાપ્તિ માટે કેટલાક સમય પર્યંત માથેરાનમાં આવી વસે છે, કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો કેવળ ત્યાંની પ્રાકૃતિક શોભાના નિરિક્ષણ માટે અને એક નવીન સ્થાનને જોવાની પોતાની આતુરતાને તૃપ્ત કરવા માટેજ માથેરાનની ભૂમીને પોતાની મુલાકાતનો લાભ આપે છે અને કેટલાક લોકો 'સિઝન' માં ત્યાં હૉટેલ, વીશી, મદ્ય સોડા આદિની દુકાનો તથા એવીજ બીજા પ્રકારની દુકાનો ખોલીને પાય પૈસા પેદા કરી જવાના લોભથી પણ માથેરાનમાં પોતાની છાવણી નાખીને પડે છે. આ સર્વ ઉદ્દેશો શુભ હોવાથી એ લોકોના શુભ ઉદ્દેશ વિષે વિશેષ કાંઇપણ બોલવાનું રહેતું નથી; પરંતુ જેવી રીતે ગુલાબમાં કાંટા હોય છે અને જ્યાં સુગન્ધ હોય છે ત્યાં દુર્ગન્ધ પણ હોય છે, એટલે કે જ્યાં ગામ હોય ત્યાં ઢેડવાડો હોવો જોઇએ. એ નિયમ સર્વમાન્ય હોવાથી માથેરાનમાં સર્વથા અશુભ ઉદ્દેશથી આવનારાં સ્ત્રીપુરુષોની સંખ્યા પણ ઓછી હોતી નથી. કેટલાક લંપટ ધનાઢ્ય પુરુષો કેવળ ત્યાં આવતી અન્ય નવોઢા તથા કુમારિકાઓના સૌન્દર્યના નિરિક્ષણથી પોતાનાં નેત્રોની સાર્થકતા કરવાના ઇરાદાથી આવે છે, તેમજ કેટલીક તરુણી, ધનાઢ્ય અને રૂપવતી, પરંતુ અનિતીના માર્ગમાં ચઢી ગયેલી વિધવા વનિતાઓ માથેરાન જેવા એકાંતિક સ્થાનમાં પોતાના પ્રેમિકોને લઇને કેવળ ભોગવિલાસના યથેચ્છ અને સ્વચ્છંદ સેવન માટેજ આવતી હોય છે. કેટલાંક પારસી, યૂરોપીયન, ઍંગ્લો ઇન્ડિયન, નેટિવક્રિશ્ચિયન્ તથા સુધરેલાં હિન્દુ કુટુમ્બોનાં યુવક યુવતીઓ પોતાના ભાવિપ્રિયતમ તથા ભાવિપ્રિયતમાઓ સાથે 'કોર્ટશિપ' કરવા માટે પધારેલાં હોય છે; કેટલાક યૂરોપીયન, પારસી કે સુધરેલા હિન્દુ નવવિવાહિત દંપતી પરણ્યા પછી તરત 'મધુચંદ્ર' ના ઉપભોગ માટે માથેરાનમાં આવી લાગે છે

અને કવચિત્ કોઈ શંભુલાલ તથા વિમળા જેવાં પ્રેમી (?) પાત્રો સંગનના વિધિથી એક સાથે જોડાવા માટે અને ત્યાંજ 'હનીમૂન' કરવા માટે આવે છે, અર્થાત્ માથેરાનનાં 'વિઝિટર્સ'ના ત્યાં આવવાંના ઉદ્દેશો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોય છે. અસ્તુઃ આપણો રે માત્ર શંભુલાલ અને વિમળા તેમજ તેમના લગ્નસમારંભમાં તેમના નિમંત્રણથી પધારેલ લાક અન્ય પાત્રો સાથેજ હોવાથી હવે આપણે મિસ્ટર શંભુલાલના બંગલામાં પ્રવેશ ત્યાંની કેટલીક વિલક્ષણ ઘટનાઓનુંજ અવલોકન કરીશું.

શંભુલાલનો બંગલો સ્ટેશનથી દશ મિનિટના રસ્તાપર વૃક્ષોની ઘાટી ઘટાના મધ્યમ હતો અને આસપાસના બીજા બંગલાઓ દૂરના અંતરપર આવેલા હોવાથી એકાંતનું ત્યાં તો સ્વતંત્ર સામ્રાજ્ય હતું કે, બહારના ખુલ્લા ચોગાનમાં બેસીને અમે તેવી ચેષ્ટાઓ કરવામાં તો પણ ત્યાં કોઈ જોઈ શકે તેમ નહતું. બંગલાના મધ્યભાગમાં એક મોટો હૉલ હતો અને જમીનપર કૉન્સ્ટેન્ટીનોપલની બનાવટના બે મોટા ગાલીચા પાથરીને ચારે તરફ ભીંતની અડ ઉત્તમ કારીગરીની ખુરસીઓ તથા કોચ ઈત્યાદિ દારબંધ ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં કારણકે કલકત્તાવાળી મિસ ગોહેરજાનના તથા મુંબઈનીમિસ સરસ્વતીના સંગીતનો જલસે હોલમાંજ થવાનો હતો. દીવાલોપર રાજા રવિવર્માનાં તેમજ કેટલાક પાશ્ચાત્ય કુશળ ચિત્રક શૃંગારિક ચિત્રો થોડા થોડા અંતરે ટાંગેલાં હતાં અને તે ચિત્રો અત્યંત સુંદર ફ્રેમોમાં ર હોવાથી આકર્ષક લાગતાં હતાં. છતમાં હિન્કસના ચાર મોટા લૅમ્પો લટકાવેલા હતા વચ્ચે 'અલાદીન્' નામક કિટસન્ લૅમ્પ પણ રાખવામાં આવ્યો હતો.

એ હૉલની બન્ને બાજૂએ બબ્બે વિશાળ ઓરડા હતા, એટલે એક બાજૂના બે વિ ઓરડામાં શંભુલાલ, નટવરલાલ અને મિસ વિમળાનો નિવાસ હતો અને બીજી બાજૂના બે રડામાં મિસ ગૌહર અને સરસ્વતીને ઉતારો આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. કમ્ નડમાં એ બંગલાથી થોડા અંતરપર એક બીજો નાનો બંગલો હતો, તેમાં સર દ્વારકાદાસ, દ્વારકાદાસ, મેસર્સ જ્યોતિકાન્ત અને મોદી આદિ નિમંત્રિત અતિથિઓને ઉતરવાની ગો કરાવેલી હતી. મિસ્ટર જોન્ જોન્સને 'જિમખાના હોટેલ' નામક એક પારસી ગ્રહસ્થની મ ફીના અપ-ટુ-ડેટ ફૅશનના હોટેલમાં રહેવા તથા ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવી કારણકે તે યૂરોપીયન હોવાથી આ સઘળા નેટિવોના મધ્યમાં એને રહી શકાય તેમ નહે છતાં પણ આશ્ચર્ય તો એ હતું કે મિસ્ટર જોન્સ, નામ માત્રને માટેજ હોટેલમાં રહેતો હતો, ઘણો ખરો વખત તો તે સર દ્વારકાદાસ અને લેડી દ્વારકાદાસના સહવાસમાંજ વીતાડતો હ

આ પ્રમાણે શ્રી પાંચ શંભુલાલભાઈના લગ્નસમારંભની સર્વ કાંઈ વ્યવસ્થા થઈ ગઈ અને લગ્નકાર્યને માત્ર ૨૪ કલાકનોજ વિલંબ હતો. આ પ્રસંગપર નોતરેલા સર્વે ગ્રહસ્થો એક પછી એક આવી ગયા હતા, તેમજ શ્રી પાંચની ઑફિસમાંના ઘણા ખરા કસાઈઓ પણ કાજને માટે આવી પહોંચ્યા હતા પણ શાન્તિપ્રસાદનું નામ ને નિશાન જણાતું નહતું, તે સહજ અનુમાન કરી શકાતું હતું કે તે ઇચ્છાપૂર્વકજ નહિ આવ્યો હોય. ઑફિસના સ કલાર્કોને લગ્નના આગલા દિવસે આવવાની સૂચના કરી દેવામાં આવી હતી. અતિથીમંડળ એક વ્યક્તિ આપણું ખાસ લક્ષ ખેંચતી હતી. કારણકે તે વ્યક્તિને પણ જો કે ઉતારો તો મિ જોન્સની સાથેજ 'જિમખાના હોટેલ' માંજ આપવામાં આવ્યો હતો છતાં તે ઘણું ખરું વિમળાના સહવાસમાંજ દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. મિસ્ટર જે. ફ્રેન્કલિન્ શ્રી પાંચ શંભુલા ઑફિસમાં વડા અધિકારીનું સ્થાન ભોગવે છે, અને લગભગ ઑફિસના તેમજ અન્ય ખ

એના સર્વે પરત્વેના ખાનગી કાર્યો તેમને હસ્તક થતાં હોવાથી શ્રી પાંચ તેને લગભગ પોતાના વડીલ બન્ધુ સમાન માનતા હતા; કારણ કે મિસ્ટર ફ્રેન્કલિન્ પણ તેમના કહેવા પ્રમાણે ઇંગલાન્ડમાં એક ઉચ્ચ અને ખાનદાન કુટુંબના વારસ હતા એટલે એવા એક ખાનદાન પુરૂષ સાથે માનબુદ્ધિપૂર્વક વર્તવું જરૂરી છે એમ શંભુનાથનું નિશ્ચિંત માનવું હતું. મિસ્ટર જે. ફ્રેન્કલિન એજ આપણી આ વાર્તામાંની નવીન વ્યક્તિ છે; તે એક કદાવર બાંધાનો અને સામાન્ય પુરૂષો કરતાં ઉંચાઇમાં કાંઇક વધારે પણ સુંદર આકૃતિવાળો લગભગ ૨૫–૨૬ વર્ષની ઉમરનો યુવક હતો. સંધ્યાકાળનો સમય થવા આવ્યો હોવાથી અને ડિનરટાઇમને કાંઇક વિલંબ હોવાથી મિસ્ટર ફ્રેન્કલિન્ 'પ્રોસ્પેક્ટ પોઇન્ટ' પર આમ તેમ ચક્કર લગાવતાં દૃષ્ટિગોચર થતા હતા. (અપૂર્ણ)

સંસાર દર્પણ અને સુશીલાની કર્મકથા.

(લેખક—મંગળાબાઇ મોતીલાલ ફકીરચંદ પ્રેમચંદ.)

(૬)

ચેતન રહીત થઇ હું પડી ના કંઇ સમજ મુજને પડે,
જાગ્રત થઇ શું થઇ દશા ? મારૂં હૃદયતો બહુ રડે;
નિર્દય કસાઇ ને કસાઇમાં નહિ અંતર દીસે,
જ્યાં ના હૃદય ત્યાં દેવ પુજા વ્યર્થ છે મંદિર વિષે. ૫૦
તે ભ્રષ્ટ ગોરે સાથ આવી ન્હાણુવા કરી માગણી,
તને એકલી કંગાળ મુકીને ગયો ત્હારો ધણી,
હું રોષથી સામી થઇ બસ તું હરામી ચુપ થા,
ઇશ્વર તણા આ સ્થાનમાં બહાનતી તું દૂર જા. ૫૧
યમ દમ અને સમનો નિધિ બ્રાહ્મણ ખરો તે જાણવો,
જે હૃદય પ્રભુને પુજતો તે દેવ પૂજક માનવો;
તું શુ બને નિર્લજ્જ ઘાતી અધમ માનવ રાક્ષસી,
તુજ અંતરે ક્યાંથી કુડી પણ વાસના આવી વસી. ૫૨
મારા જીવનમાં એક પણ દુષ્કૃત થયું નથી તે છતાં,
શાને પ્રભુ ! આ આફતો પડતી હશે સહરુ વૃથા;
આવી ચડ્યો ત્યાં દેવનો દુત મુક્તિ બંધનથી થઇ,
આ ગોર નાઠો તે સમે આવી ભલા આશી ગઇ. ૫૩
તે ભાઇ ધર્મિ અતી હતો મુખથી દિલાસો દઇ કરી,
મુજ બ્હેન છે તું ધૈર્ય ધરની ના હવે મન ગાભરી,
થઇ શાંત વાત કહે મને પ્રારંભથી તુંજ આદરી,
શું કહું પતીનો પત્ર વાંચ્યો કથની છે મુજ દુખભરી. ૫૪
તે બંધુ સમજી સૌ ગયો છે ધન્ય તેની સન્મતી,
પતી પ્રેમની થઇ મોજ હું ના અન્ય માગી મતી હતી;

ઝટ ઘેર તેને લઇ ગયો મુજને દિલાસો દઇ અતી,
મમ ભાગ્યમાં સુખ ના લખ્યું ભાળી અદેખી ત્યાં હતી. ૫૫
એ ભ્રાત ભગિની સમ ગણે પણ ના ગમે તેને અરે,
સહુ લોકમાં તે બોલતી આડો સંબંધ બેઉ ધરે;
એ વાત આખા ગામમાં પ્રસરી ગઇ ધીરે ધીરે,
થતી લોક નિન્દા ભ્રાતની ને માહરૂં અંતર ચીરે. ૫૬
પર માતને પીતા તણી પુત્રી ગણો નીજ બ્હેન છે,
પણ રહી બન્ને ના એકઠાં તે બ્હેન ભાઇ રહી શકે;
આ પણ સમાજ વિચીત્ર છે વીચારવાનું છે ઘણું,
પછી ભ્રાતની સંમતિ લઇ શરણું ગ્રહ્યું આશ્રમતણું. ૫૭
આશ્રમ મહિ વિશ્રામ નીરાધારને નિતી મળે,
ઉપકારવશ તેનાં હૃદય સ્થાપક પ્રતિ નીચાં નમે;
પણ મારા મનથી નહિ ઉદ્વેગ લવલેશે ટળે,
પતિ વિરહની પીડા થકી મુજ રંક હાડ બધું બળે ૫૮
હું વખત વિચારતી આ જીન્દગી શા કામની,
મુજ કાન્તના શુદ્ધ પ્રેમ વિણ આ જીન્દગી છે નામની!
એકી ટસે જોઇ રહું તસવીર લઇ મુજ સ્વામની,
ઠીક થાત જો હું તજાઇ હોત જેવી સીતા રામની. ૫૯

ચાલુ

વ્યવહારમાં સ્ત્રીઓનો હિસ્સો.

(વડાગા શૌ. શારદા બ્હેન)

વ્યવહારમાં સ્ત્રીઓનો હિસ્સો શું છે? તે વાત ભૂલી જવાય છે. અને સ્ત્રીઓ તો ખરચ કરવાનું સાધન, લાગણીવાળા નોકર અથવા નવરાશનું રમકડું ગણવામાં આવે પુરૂષનું કાર્ય સફળ થતું નથી. તમે શું કરો છો, સભામાં જઇને શેનાં ભાષણ કરો ગહન વિષયોમાં તમારા મન રોકાયેલાં છે એ સંબંધી તમારી પત્ની કે બહેનો કે માતાઓ કેવળ અજ્ઞાત હોય છે. સ્ત્રીઓ કંઇક જાણવા માગે કે માથું ઉંચું કરે તો તેને તમે દાબી દ્યો છો. સ્ત્રીઓ પણ મનુષ્ય છે એ વાત તમને યાદ રહેતી નથી એટલે તેને તો રંધસી નાખવામાં—કચરી નાખવામાંજ તમે મ્હોટાઇ માનો છો. સત્તાનો મદ એવો તો વસમો છે, કે એકવાર હાથમાં આવી તે કોને છોડવી ગમે? પુરૂષ અને સંસ્કારી સ્ત્રી સાથે મળીને કોઇ પણ બાબતનો વિચાર કરશે તો નિઃસંશય તે વધારે સારી રીતે કરી શકશે જુદાં રહીને તેમ નહિ થાય. એક આંખવાળા મનુષ્ય કરતાં બે આંખવાળો મનુષ્ય વધારે સારી રીતે જોઇ શકશે. સ્ત્રી તરીકેના, તમારી સહચરી તરીકેના અને તમારા સંતાનોની માતા તરીકેના જે અમારા પોતીના હક છે તેજ અમે માગીએ છીએ. અને તે હકના બદલામાં જે ફરજો અમારે અદા કરવાની છે, તેમાં પાછી પાની

કરીશુ નહિ. કારણકે ચારિત્ર્યનું ખરૂ લક્ષણજ લેવડ-દેવડમાં છે અને તેની ખીલવણી એજ કેળવણીનું લક્ષ્યબિન્દુ છે. ભારતવર્ષનું પ્રાચિન ગૌરવ, પ્રાચિન વિભૂતિ, સ્વતંત્રતા, સામાજીક બંધનોના ત્રાસમાંથી છુટકારો એ સર્વનો ઉપાય કેળવણીજ છે. રાષ્ટ્રીય પુનરૂદ્ધારનું સાધન એજ છે કે સ્ત્રી અને પુરૂષે સાથે રહીને સંપથી કાર્ય કરવુ.

હૃદયના ઉંડા ખુણામાં જોતાં સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની પુરૂષોની ઇચ્છા છેજ નહિ. તેઓ બીએ છે, ગભરાય છે...જ્યાં હજુ કેળવણીની શરૂઆત થઇ નથી તે પહેલાં તો તેમને બીક લાગે છે કે રખેને પોતાની સ્થિતિ ઉતરતી થઇ જાય. રખેને તેઓ પ્રભુ મટી સેવક થઇ જાય. ખરૂં જોઇએ તો એમ છે કે તેમનામાં અદેખાઇજ છે બાકી જે માર્ગે પુરૂષોની બુદ્ધિનો-આત્માનો વિકાસ થતો હોય તે માર્ગ અબળા માટે શુ કરવા બંધ રાખવો ? આત્માનો વિકાસ કરવાની જરૂર તો સ્ત્રી-પુરૂષ બન્નેને સરખી છે. જો કાલિદાસ, ભવભૂતિ, શેક્સપીઅર, બાઇરન, બેકન વિગેરે મહાન સાહિત્યગુરૂઓનાં લખાણોથી તેમને લાભ થતો હોય તો તેનાથી સ્ત્રીઓને હાનિ થશે એમ શા માટે ધારવુ ? દુનિયાના વ્યવહારમાં, નોકરી ને ધંધામાં, વેપારમાં, રોજગાર કરવામાં અને કુટુંબની જવાબદારી ઉપાડવામાં આ શિક્ષણને લીધે પુરૂષો અયોગ્ય નથી થતા તો સ્ત્રીઓને ઘરસંસાર કરવામાં, બાળક ઉછેરવામાં, પુરૂષોને ઉની ઉની તાજી રસોઇ જમાડવામાં તેવું શિક્ષણ શા માટે આડે આવે. કદાપિ કોઇ દાખલા અપવાદ રૂપ બનશે કે જેમાં કેળવણીનો દુરૂપયોગ થતો જણાશે, પણ તેના મૂળ કારણો બીજા ઘણાં હશે.

સ્ત્રીઓને સુશિક્ષિત કરવા માટે સરલ માર્ગ એ છે કે, પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યામાં વધારો કરવો, માધ્યમિક શાળાઓ નવી કાઢવી અને તેને અંગે સ્ત્રીઓને માટે ટ્રેનિંગના વર્ગ ઉઘાડવા તે સાથે પરગામની છોકરીઓને અગવડ ન પડે તે માટે જરૂરીઆત પ્રમાણે બોર્ડિંગો કાઢવી એ સૌ જરૂરનુ છે. સારાં પ્રતિષ્ઠિત કુટુમ્બોમાં પૈસા લઇને બોર્ડર્સ રાખવાની પદ્ધતિ આપણા દેશમાં કાઢવાની ઘણી જરૂર છે. સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રચાર કરવાના આ માર્ગ વ્યવહારૂ જણાય છે."

હવે આ કામ ઉપાડી લેનાર સ્ત્રીઓ મળવી જોઇએ. પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબની સ્ત્રીઓ જે પહેલ કરશે તોજ બીજા બહાર પડી શકશે. જો બાળલગ્ન રહેશે તો બાળવિધવાઓ પણ રહેવાની. જો તેમને ફરી ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાની ઇચ્છા ન હોય તો, તેમની શક્તિનો-બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાનો તેમના માબાપોએ માર્ગ કરી આપવો જોઇએ. એટલે પ્રસંગ આવે જનસમાજની સેવા કરી તેઓ ઉપયોગી જીવન ગાળી શકે વિધવાનુ જીવન એક મોટી મિલકત છે. તે વ્યર્થ ફેંકી દેવા માટે નથી. ઉલટુ તેમનું જીવન દેશને વધારે ઉપયોગી, કિંમતી અને પૂજનીય છે. ભારતમાતાનું તે પણ સંતાન છે અને તે માતાની સેવા તેમણે કરવાની છે. આ ભાવના જાગૃત કરીને વિધવાઓ માટે અને અનાથ સ્ત્રીઓ માટે આશ્રમો કાઢવાની જરૂર છે.

સ્ત્રી-જગત.

એક વીરમાતા—હાલમાં ખાતે જાણીતા બેરીસ્ટર મી. જાફરઅલીને ઇન્ડીયન ડીફેન્સ એક્ટની રૂએ હાલ પકડવામાં આવ્યા ત્યારે તેમનાં માતાએ જણાવ્યું હતું કે 'હું ૨૦ વરસની વયે વિધવા બની છું તે પછી ૩૦ વરસ દરમીયાન મેં આજે પહેલુ જ સુખ જોયું છે.

મારી દીલગીરી એટલીજ છે કે મારા બેટાને દેશ સેવાનું જે કામ થોડો વખત છોડવાની ફરજ પડી છે ને કામ ઉપાડી લેવાને હું બુઢી અને કમજોર હોવાથી અશક્ત છું અને મારે બીજો કોઇ બેટો નથી જે તેના પગલે ચાલે. હું ખાત્રીથી કહું છું કે મારા છોકરો સત્યમ્ધારણના નિયમાનુસાર હિંદના છુટકારા માટે પોતાથી બનતુ કરતો હતો અને તેની દેશસેવા માટે કોઇપણ બોજ મોટો ગણાશે નહિ. મારા બુઢાપાની એક પુરી આશાને પ્રજારોના દેશને માટે સોપી દેવાને મારી જીંદગીમાં આ પહેલો કીર્તીવંત દિવસ છે "

અખીલ ભારત સ્ત્રી મહામંડળ—અખીલ ભારત સ્ત્રી મહામંડળની શાખા મુંબઇમાં ખોલવામાં આવી છે, આવી શાખા ઉતર અને પુર્વ હીંદના મુખ્ય શેહેરોમાં પણ ખોલવામાં આવી છે આ મંડળ તરફથી શીક્ષિકા તૈયાર કરવાનું મુખ્ય કાર્ય થાય છે.

સ્ત્રીઓના હક માટે હીંદી સ્ત્રીઓની માગણી—હોમરૂલ લીગની બાનુઓની શાખા તરફથી અમદાવાદ ખાતે ગયા ગુરૂવારે એક સભા મળી હતી. જે વખતે, સુધારાની યોજનાની રૂએ જે જે હકો પુરૂષોને મળે તે બાનુઓને પણ મળવા જોઇએ, એવો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો. આ બાબત બની શકે તે માટેના પ્રયાસો કરવાની વીનંતીઓ હીંદી રાજકીય કોંગ્રેસના પ્રમુખ અને "ઓલ ઇંડીઆ કોંગ્રેસ કમીટીના સભાસદોને કરવામાં આવી હતી.

સ્વીકાર.

શ્રીમણિભદ્ર—આ વાર્તા પ્રભુશ્રી મહાવીરના સમયની ઘટના છે. જેમાં રત્નમાળા નામનું સ્ત્રી પાત્ર જે નેક ટેક અને સ્ત્રી ધર્મને વળગી રહેલ છે તે ખાસ દરેક સ્ત્રી વર્ગને મનનિય છે. વાર્તા ઘણી રસમય અને બોધક હોવા સાથે છાપા ઝટાંદાર છે, અને વચે વાર્તાને અનુકુળ ચિત્રો મુકીને તેને આકર્ષક કરેલ છે, જે શ્રમ અસંશયપાત્ર તેમ આવકારદાયક છે. કિંમત રૂા. ૧–૮–૦ છે. આ ગ્રંથ મેસર્સ મેઘજી હીરજીએ નવયુગ જૈન સાહિત્ય પ્રગટ કરવાનું શરૂ કરેલ છે તેના બીજા કિરણ તરીકે બહાર મુકેલ છે અને તે પ્રકાશક પાસેથી ઠે. નં. ૫૬૬ પાયધુની મુંબઈ. એ સિરનામે લખવાથી મળી શકને

કવિતાકલાપ—રા ચાંપશી વીઠલદાસ ઉદેશીના ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર આંતરભાવે લખાએલાં ૬૭ કાવ્યનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ છે. રા ઉદેશીના કાવ્યો આ માસિકમાં પ્રકટ થયેલાં છે. ને તેમનો સાહિત્યપ્રેમ પ્રસિદ્ધ છે એટલે તે માટે વિશેષ લખવું નિરર્થક છે. કેમકે તેમનાજ કહેવા પ્રમાણે કાવ્ય એ બુદ્ધિનો વિષય નથી પણ હૃદયનો વિષય છે, એટલુ જ નહિ પણ કાવ્ય એ છે કે જે જીવનને ઉન્નત, પવિત્ર અને જાગૃત બનાવી, જીવનમાં રસ રેડી કઠણ હૃદયને કોમળ બનાવે, પ્રપંચી આત્માને નિર્દોષ અને હસતા બનાવે, અને દુખીને દીલાસો તેમ સુખીને ચેતવણી આપી શકે. આ શક્તિ કોઇ પણ કાવ્યમાં કેટલા ગ શે છે તે વાચકના હૃદય ઉપર આધાર રાખે છે. કેમકે અત્યારે મોટો ભાગ સરલ રચના અને રૂઢ શબ્દોના અલંકાર તરફ વધારે આકર્ષાય છે. કિંમત ૦–૧૪–૦ પાકું પુઠું. મળવાનું ઠેકાણું—કર્તા ચાંપશી વીઠલદાસ ઉદેશી નંબર ૧૦૨/૦૪ લોઅરચીતપુર રોડ—કલકતા.

પુસ્તક ૨ જું, અંક ૯ મો તથા ૮ મો. પ્રકા. શે. મંગળભાઈ મોતીલાલ—મુંબઈ.

શ્રી સુખ દર્પણ

ગીતિ.

દર્પણ ભીના સુખનું, ગૃહ મંદિર શોભાવે પતિ સંગે;
પુષ્પ પાંખડી અર્પી, જીવન સફલ નીજ કરતી ઉછરંગે.

તંત્રી, શે. દેવચંદ દામજી—કુંડલાકર. મુદ્રસ્થાપક, ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ શાહ—ભાવનગર.

વિષયાનુક્રમણિકા.

સૂચના.

ચોતરફ ઇન્ફ્લુએન્ઝાના ઝેરી તાવે ત્રાસ વર્તાવી મુકેલ તે પ્રમાણે અત્રે પણ ત્રાસ વર્તાયો હતો. એટલુંજ નહિં પણ આ માસિકના તંત્રીના બેન, બનેવી અને ભાણેજ સ્વર્ગસ્થ થતાં અનિવાર્ય કારણો વચ્ચે ઓકટોમ્બરનો અંક બહાર પડતાં ઢીલ થઇ, અને ઓકટોમ્બર–નવેમ્બરનો અંક એક સાથે બહાર પાડવા ફરજ પડી છે. હવે અત્રે શાંતિ હોવાથી હવે પછીના બધા અંકો નિયમિત બહાર પડશે.

વ્યવસ્થાપક.

વિષયાનુક્રમણિકા.

સૂચના.

ચોતરફ ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝાના ઝેરી તાવે ત્રાસ વર્તાવી મુકેલ તે પ્રમાણે અત્રે પણ ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો. એટલુંજ નહિં પણ આ માસિકના તંત્રીના બેન, બનેવી અને ભાણેજ સ્વર્ગસ્થ થતાં અનિવાર્ય કારણો વચ્ચે ઓક્ટોમ્બરનો અંક બહાર પડતાં ઢીલ થઇ, અને ઓક્ટોમ્બર-નવેમ્બરનો અંક એક સાથે બહાર પાડવા ફરજ પડી છે. હવે અત્રે શાંતિ હોવાથી હવે પછીના બધા અંકો નિયમિત બહાર પડશે.

વ્યવસ્થાપક.

વાર્ષિક લવાજમ-હિંદ માટે પોસ્ટેજ સાથે, રૂપીઆ ૩-૦-૦ છુટક અંકના આના ૭.

પુ. ૨ જું. ઓકટોબર-નવેમ્બર ૧૯૧૮ અંક ૮-૯ મો.

નૂતન વર્ષનો સંદેશ.

૧. બાળકોનાં જીવનને વૃથા જવા દેવું એ દેશની કાચી નીપજનો દુર્વ્યય કર્યા બરોબર છે.
૨. બાળકનો પ્રશ્ન એ આખી પ્રજાનો પ્રશ્ન છે.
૩. હિંદમાં, દરેક કલાકે ૪૦૦ થી વધારે બાળકો મરણને શરણ થાય છે. જેમાંના અડધાં કરતાં વધારેનું મૃત્યુ અટકાવી શકાય તેમ છે.
૪. પ્રતિ દિવસે શીતળાના વ્યાધીના ૨૭૫ કરતાં વધારે શખ્સો ભોગ થઇ પડે છે.
૫. પ્રતિ દિવસે વિષજ્વર (મેલેરીઆ, વિગેરે) ૧૫ હજારથી વધારે મનુષ્યોને રામ શરણ પહોંચાડે છે.
૬. પ્રતિ દિવસે મરડો અને સંગ્રહણીના દરદો એક હજારને ઉપાડી જાય છે.
૭ પ્રતિ દિવસે ફેફસાંના દરદોથી એક હજારથી વધારે મનુષ્યો પંચત્વ પામે છે.
૮ પ્રતિ દિવસે હજારો મનુષ્યો ચેપી રોગો (પ્લેગ, ઇન્ફ્લુએન્ઝા, કોલેરા,)ના ઝપાટામાં ફસાઇ જાય છે.

સઘળા નમ્ર વિનંતી કે આગામિ વર્ષમાં આવા અટકાવી શકાય તેવાં મૃત્યુની સામેના જબરદસ્ત યુદ્ધમાં બાથ ભીડવા આપ બધા ભગીરથ પ્રયાસ કરો અને ફતેહમંદી મેળવો!!!

ફરામજી ખરસેદજી.

"નૂતન વર્ષે દેવીને પ્રાર્થના."

આર્યદેવી ! :—આર્ય સન્તાન્ છો, સન્તાન્ ભીના છો;
તો હિન્દ ભીનું કરી, રસમય... ....કરો.
આર્યસી ! :—આર્ય શસ્ર છો, કુકુમવર્ણા છો,
તો હિન્દને લાલ કરી, બળવત્ કરો.
આર્યગૃહિણી ! :—ગૃહ રક્ષિણી છો, ઉપવન માલિકા છો;
તો હિન્દ રક્ષિણી બની ભારતવન શોભાવો.
હે ભાર્યે ! :—શીયળવતી છો, ભારત ભવિતવ્યતા છો;
તો ભદ્ર વિચારે, ભારત ગગન ગજાવો.
હે નારી ! :—નીતિ ભંડાર છો, સત્ય શૃંગાર છો,
તો વિજયવાવટે, સર્વને...........તારો.
હે સુન્દરી ! :—ગૌણ્ય શીરતાજ છો, મુકુટમણી છો,
તો મનુ મસ્તકે બીરાજી, પ્રકાશવત્ કરો.
ઓ પુત્રિ ! :—વિશ્વની લાડિલી પુત્રિ છો, લાલિત્ય પ્રપૂર છો,
તો વિશ્વપિતા સહાયિનીબની વિશ્વને તારો.
પૂજ્ય માતા ! :—તારણહારિણી છો, જગદુદ્ધારિણી છો,
તો તવ પુત્ર દોષો ક્ષમી, પય વાત્સલ્ય પાઓ.

હિન્દના પ્રત્યેક કુટુમ્બની પુત્રિ, ગૃહિણી અને સહચારી સુખી હો ! જેથી તેમની પ્રજા નિરંતર સુખી રહે. ગત્ વર્ષના દોષોનું દહન કરી, નૂતન વર્ષના ઉચ્ચ-તમ ભાવોનું હૃદયપટમાં સિંચન કરો ! એજ અભ્યર્થના.—મુસાફીરઃ—

ગુલાબચંદ મુળચંદ બાવિસી-ચુડાવાળા.

ફીજીમાંની હીંદી સ્રીઓની સ્થીતિમાં સુધારો કરવાનું પગલું.

એવી ખબર મળી છે કે ફીજીમાંની હીંદી સ્રીઓની સ્થીતી તરફ દીલસોજીથી ખેંચાઇને ઓસ્ટ્રેલીયામાંના આગેવાન બાનુઓનાં મંડળોએ સાથે મળીને પોતાને ખર્ચે પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે મીસ ગાર્નહેમને મોકલ્યાં છે, જેઓ તે સબબે હીંદથી ફ્લોની રજા ઉપર ફીજી ખાતે ગયાં છે. લખતથી બધાઇ ફીજીમા ક મહારોએ જવાની રૂઢીને સબબે પુરૂષો તથા સ્રીઓની સખ્યાના પ્રમાણમાં જે મોટો ફેરફ પડી જાય છે તેને પરીણામે સ્રીઓની માઠી સ્થીતી થઇ પડે છે તેમાંથી તેઓને ઉગારવા માટે કેવાં વહેવારૂ પગલાં ભરવાની જરૂર છે તે ઉપર ધ્યાન આપવા માટે તેઓ ત્યાં કેટલાક મહિના સુધી રહેશે. ફીજીની સરકારે તેમનાં કામમાં દરેક સગવડના કરી આપવાનો ઓફીસરોને હુકમ કીધો છે.

એક ઉચ્ચ કોટીનું આદર્શ સ્ત્રીજીવન.

સ્વર્ગસ્થ નામદાર મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબા, સી. આઇ.

'So wise, so young, they say, do never live long

A perfect woman, nobly planned,
To warn, to comfort, and command,
And yet a spirit still and bright
With something of an angel light

ભાવનગરનાં નામદાર મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબા, સી. આઇ., ચાલતા નવેમ્બર માસની તા. ૯ મી શનીવારે માત્ર ઓગણત્રીશ વર્ષની યુવાન વયે સ્વર્ગવાસ થયાનો દુઃખદ પ્રસંગ બન્યો છે તેની ખેદકારક નોંધ લેતાં અમને અતિશય દુઃખ એટલા માટે થાય છે, કે તેમના વિયોગથી અત્રેના નામદાર મહારાજા સાહેબે એક સલાહકાર સહયોગી રત્ન ગુમાવેલ છે એટલું જ નહિ, પણ ભાવનગરની સમગ્ર પ્રજાએ બાહોશ રાજ્યરત્ન ખોવા ઉપરાંત સ્ત્રી સમાજને એક ઉપકારક કાર્યદક્ષ નેત્રીનો વિયોગ થયો છે.

નામદાર નંદકુંવરબાનું જીવન કેવળ જગતસેવામાં જ નિર્માયું હોય તેમ તેમના જીવનક્રમની શ્રેણી તપાસતાં સુસ્પષ્ટ થાય છે. એટલે એવા એક બહુમૂલ્ય માતાનો વિયોગ તેના સેવા કર્મનો લાભ લેતાં સર્વ કોઇને સાલે તે સ્વાભાવિક છે પરંતુ તેમના વિયોગથી કેવળ અશ્રુ સારી ન બેસી રહેતાં તેમના કાર્યક્ષેત્રનો જનસમાજને વિશેષ પરિચય થવા પામે, અને તેથી તેમની ભાવનાઓ અને આકાંક્ષાઓને બને તો અવકાશ આપી સમાજ તેમની ચિરસ્મરણીય સ્થાયી શ્રેણીદ્વારા આગળ વધી સ્વહિત સાધી શકે તેટલા માટે તેમના જીવનક્રમને અત્રે ઉતારી લેવા દુરસ્ત ધાર્યું છે.

સ્વાભાવિક રીતે લક્ષ્મી કે સત્તાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરનારનું જીવન ભાગ્યે કે તેના ઉપભોગમાંજ મશગુલ રાખી પૂર્ણ કરવાનું નિર્માણ થયું હોય તેમ ઘણે ભાગે અત્યારે જોવાય છે પણ નામદાર મહારાણી નંદકુંવરબાને આ સર્વ સંપત્તિ, સૌભાગ્ય અને સત્તાનો યોગ જે મળ્યો હતો તે કેવળ જનહિત માટેજ અર્પાએલો હોય તેમ તેમના જીવન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબાનો જન્મ રાજકોટ નજીકના ખીરસરા તાલુકાના દરબારશ્રી પ્રાગસિંહજીને ત્યાં સને ૧૮૮૯ ના એપ્રિલ માસની ૧૮ મી તારીખે થયો હતો. રત્નો હમેશાં ખાણમાંજ ઉપજે છે અને સુરમ્ય પુષ્પોનો ઉદ્ભવ ઘણા નિર્જન વનમાં કે સુરમ્ય સરોવરમાંજ રૂપ થાય છે તેમ એક નાના ગામડામાં ઉછરવા છતાં મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબાના બુદ્ધિબળ, શિક્ષણપ્રેમ અને વિદ્યાવિશારદતા તેમની બાલ્યવયથી જ પ્રકાશમાં આવવા લાગ્યાં હતાં. અને તેની મોટી સુવાસ ફેલાતાં સને ૧૯૦૫ ના ઓગસ્ટ માસની ૨૩ મી તારીખે ભાવનગરના નામદાર મહારાજા સર ભાવસિંહજી કે. સી. એસ. આઇ., સાથે તેમનું પાણીગ્રહણ થયું હતું (ખાસ પછી) પૂર્ણ તેમના ઉત્સાહી જીવન પર વિધાતાના અનેક ઘા આપ્યા તે તેમના

" નૂતન વર્ષે દેવીને પ્રાર્થના. "

આર્યદેવી ! :—આર્ય સન્તાન છો, સન્તાન ભીના છો,
તો હિન્દ ભીનું કરી, રમમય... ....કરો.
આર્યસ્ત્રી ! :—આર્ય શસ્ત્ર છો, કુકુમવર્ણી છો,
તો હિન્દને લાલ કરી, અળવત્ કરો.
આર્યગૃહિણી ! :—ગૃહ રક્ષિણી છો, ઉપવન માલિકા છો,
તો હિન્દ રક્ષિણી બની ભારતવન શોભાવો.
હે ભાર્યે ! :—શીયળવતી છો, ભારત ભવિતવ્યતા છો,
તો ભદ્ર વિચારે, ભારત ગગન ગજાવો.
હે નારી ! .—નીતિ ભંડાર છો, સત્ય શૃંગાર છો,
તો વિજયવાવટે, સર્વને............તારો.
હે સુન્દરી ! —સૌખ્ય શીરતાજ છો, મુકુટમણી છો,
તો મનુ મસ્તકે બીરાજી, પ્રકાશવત્ કરો.
ઓ પૂત્રિ ! —વિશ્વની લાડિલી પૂત્રિ છો, લાલિત્ય ભપૂર છો,
તો વિશ્વપિતા સહાયિનીબની વિશ્વને તારો.
પૂજ્ય માતા ! :—તારણુહારિણી છો, જગદ્દ્ધારિણી છો,
તો તવ પુત્ર દેવો ક્ષમી, પય વાત્સલ્ય પાઓ.

હિન્દના પ્રત્યેક કુટુંબની પુત્રિ, ગૃહિણી અને ગૃહરાણી સુખી હો ! જેથી તેમની પ્રજા નિરંતર સુખી રહે. ગત વર્ષના દોષોનું દલન કરી, નૂતન વર્ષના ઉચ્ચત્તમ ભાવોનું હૃદયપટમાં સિંચન કરો ! એજ અભ્યર્થના.—મુસાફીરઃ—

ગુલાબચંદ સુખચંદ બાવિસી-ચુડાવાળા.

ફીજીમાંની હીંદી સ્ત્રીઓની સ્થીતિમાં સુધારો કરવાનું પગલું.

એવી ખબર મળી છે કે ફીજીમાંની હીંદી સ્ત્રીઓની સ્થીતી તરફ દીલસોજીથી એ થાઇને ઓસ્ટ્રેલીયામાંના આગેવાન બાનુઓનાં મંડળોએ સાથે મળીને પોતાને ખર્ચે પોતાનાં પ્રતિનિધિ તરીકે મીસ ગાર્નહેમને મોકલ્યાં છે, જેઓ તે સબબે હીંદથી ફ્લોંની રજા ઉપર ફીજી ખાતે ગયાં છે. હકીકતથી બધાઇ ફીજીમા કામદારોએ જવાની રૂઢીને સબબે પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં જે મોટો ફરક પડી જાય છે તેને પરીણામે સ્ત્રીઓની માઠી સ્થીતી થઇ પડે છે તેમાંથી તેઓને ઉગારવા માટે કેવાં વહેવારૂ પગલાં ભરવાની જરૂર છે તે ઉપર ધ્યાન આપવા માટે તેઓ ત્યાં કેટલાક મહિના સુધી રહેશે. ફીજીની સરકારે તેમનાં કામમાં દરેક સગવડતા કરી આપવાને અમલદારોને હુકમ કીધો છે.

સ્ત્રી તેમજ બાલકોનાં અકાળ મરણો અટકાવવાને આટલી સમયાનુકુળ ગોઠવણ કરવા પછી હવે તેના અગત્યના માર્ગે સ્ત્રીસમાજનું લક્ષ ખેંચવા અને તેના લાભને વધારે બહાર મૂકી પ્રજાજનમાં તેની-ઉપયોગિતા થવા માટે તેઓ નામદારે વિચાર કર્યો, અને તેજ વર્ષના માર્ચ માસની ૧૫ મી તારીખે 'સ્ત્રી આરોગ્ય મંડળ' ની ભાવનગરમાં સ્થાપના કરી તેમાં તેઓ નામદાર મુરબ્બી (Patroncss) તરીકે ધ્યાન આપવા લાગ્યાં, તેમજ ઉપરોક્ત ખુલ્લાં મુકાએલ ખાતાંઓમાં વખતોવખત જાતિમુલાકાત લઇ તેના હેતુ જેમ વધારે વિશાળતાથી અને ઉદાર રીતે બર આવે તેમ ભલામણ કરતાં અને ઓર્ફનેજમાં આવેલાં નિરાધાર બાલકોના પાલનપોષણ માટે માતતુલ્ય માયાળુ દૃષ્ટિ ફેરવીને તેમના માતૃ-પ્રેમની ખામી તરફ ઉંડી દીલસોજી દર્શાવતાં રહેતાં હતાં.

સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે સ્ત્રી મંડળોજ તૈયાર થવા-પોતાની સુધારણા માટે પોતાના મંડળમાંજ સમજ, બળ અને ઉત્સાહ જાગ્રત કરવા અને તે દ્વારા સમાજને સ્ત્રીત્વ શક્તિના પૂર્વના ઇતિહાસોમાં રહેલું સત્ય પુરવાર કરવાને સ્ત્રી કેળવણીનો બહોળો, વિકાસ થવા માટે તેઓ નામદારને પુરતી ખંત હતી એટલુંજ નહિ, પણ સ્ત્રી હિતના અર્થે અવનવાં સ્ત્રી મંડળો, હુન્નરશાળાઓ અને કન્યાશાળાઓ ચાલતાં જોવાને તેઓ હમેશાં હોંસ રાખતાં.

આપણે ઉપર જોઇ ગયા તેમ તેમણે સ્ત્રી આરોગ્ય મંડળ સ્થાપવા સાથે ભાવનગરમાં સ્થપાએલાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળમાં તેઓ નામદાર બહુ ખંતથી ભાગ લેતાં અને તદ્ ભાવનગરની તેમજ મહાલોની સ્ત્રી શિક્ષણ સ્થાનોની મુલાકાતો લેતાં તથા સુશિક્ષિત બહેનોમાં છૂટથી બેસાડને બિનકુલ મોટાઇ કે માનમાં રોકાઇ ન રહેતાં સર્વ પ્રજાજન અને સ્ત્રી મંડળમાં તેઓ નજીકના ઉપકારક પુણ્યાત્મા તરીકે પૂજ્ય થઇ પડ્યાં અને નીકટ પરીચયથી સેવાભાવનાનાં વવાએલાં બીજનાં સુંદર ફળો ઝળુમવા લાગેલાં નજરે જોઇ આનંદ માનવા લાગ્યાં.

આવી એકસામટી સેવા દુનિયામાં ચોતરફ ફેલાતાં લંડનની ધી સોસાયટી ઑફ વિમેન જરનાલીસ્ટે તેઓશ્રીને પોતાના મંડળના વાઇસ-પ્રેસિડેન્ટ તરીકે નીમ્યાં કે જે માન અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાનમાં કોઇ પણ મહારાણીને મળ્યું નથી.

કેળવણીના ઉત્કર્ષ તરફ તેમનો ચાહ સામાન્યત વિશાળ હતો. તેથી તેઓ આ રાજ્ય જ નહિ પણ ઇતર રાજ્યો—હિંદના કોઇ પણ ભાગ અને છેક પૂરું દેશમાં પણ આ રીતે સર્વને પ્રિય થઇ પડ્યાં હતાં. અને તેમની ઉદારતાનો લાભ મેડલો તેમજ સ્કોલરશીપો દ્વારા બીજાં કેટલાંક રાજ્યમાં કંઇ પણ ભેદ વગર અપાય છે.

બ્રિટિશ રાજ્ય પ્રત્યેની લાગણી.

જ્યારે ભયંકર જગત્ વ્યાપિ મહાયુદ્ધની યુરોપમાં શરૂઆત થઇ, ત્યારે લોકોમાં અનેક પ્રકારની વિચિત્ર ગપો ફેલાવા લાગી અને પ્રજાના મનમાં અશાંતિને સ્થાન મળવાને કારણો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં, એટલે નામદાર મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબાએ પોતાના તરફથી ' બ્રિટિશ અને હિંદી વિક્રમ ' નામનું અઠવાડિક પત્ર સને ૧૯૧૪ ના ડીસેમ્બર માસની ૧ લી તારીખથી શરૂ કર્યું; અને તેમાં લડાઇને લગતી ભરૂસાપાત્ર ખબરો માતૃભાષા (ગુજરાતી) માં આપવા સાથે દર પખવાડીયે રણભૂમિનાં જુદાં જુદાં ચિત્રો પ્રગટ કરીને તે પત્ર કંઇ પણ લવાજમ વગર છૂટથી ચોતરફ ફેલાવ્યું.

એટલુંજ નહિ પણ લડાઇને લગતા ટુંકા ખબરો બહોળી છૂટથી સરલ રીતે ફેલાવવા માટે " વિક્રમનું બચ્ચું " એ નામક સાપ્તાહિક સચિત્ર પોસ્ટકાર્ડ કાઢવાં શરૂ કરી તેની હજારો પ્રત ચોતરફ ફેલાવવી શરૂ કરી હતી

બ્રિટિશ રાજ્ય તરફની પોતાની સેવા બજાવવાને તેમજ બ્રિટિશ રાજ્ય તરફ પોતાની સેવા બજાવવામાં ઘાયલ થયેલા હિંદી સિપાઇઓની સેવા બજાવવા માટે તેઓ નામદારશ્રીના અતિશય ઉત્સાહને લીધે ભાવનગર શહેરમાં સને ૧૯૧૬ ના જાન્યુઆરી માસમાં ' ધી ભાવનગર વૉર હોસ્પિટલ ' ખોલવામાં આવી. પોતાની માતૃભૂમિના હિંદી જુવાનોએ બ્રિટિશ રાજ્યની આવા કટોકટીના પ્રસંગે બજાવેલી સેવા માટે તેઓ નામદાર મગરૂરી ધરાવતાં, અને તેથી તેઓ નામદારે ઘાયલ થઇ ભાવનગરમાં આવતા સિપાઇઓને લાવવા વાસ્તે એક 'મોટર એમ્બ્યુલન્સ'ની બક્ષીસ કરી હતી. અને ભાવનગર વૉર હોસ્પિટલની મુલાકાત વખતોવખત લઇ દરેક સોલ્જરની સગવડતા ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપતાં.

જે સૈનિકો ભાવનગર વૉર હોસ્પિટલમાં આવતા તેમના પ્રત્યેની લાગણી અને જાતિ દેખરેખની વાત આપણે આગળ જોઇ ગયા. તે ઉપરાંત તેવા સોલ્જરો પૈકી સાજા થતા સોલ્જરોને વધારે તંદુરસ્તી મળે ત્યાં સુધી રહેવા પોતાના બગીચા નજીક વિશાળ તળાવને કીનારે ટેકરી ઉપર "ધી નંદકુંવરબા કોન્વેલેસન્ટ હોમ" (આરોગ્ય ગૃહ) બંધાવી ત્યાં રાખવાની ગોઠવણ કરી.

મુંબઇ શહેરમાં વૉર ફંડની મદદ અર્થે ધી જાયન્ટ લકી બૅગની યોજના કર્યાનું નામદાર મહારાણીશ્રીના જાણવામાં આવતાં તેઓ નામદારે પોતાની પ્રજા તરફથી પણ આવી કાંઇક હિલચાલ વૉર ફંડને માટે થાય તો ઠીક એવી ઇચ્છા દેખાડવાથી તેઓ નામદારની ઇચ્છાનુસાર અહિં ભાવનગરમાં પણ એક લકી બૅગ ખોલવાની યોજના કરવામાં આવી હતી. અને આ લકી બેગ ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા પણ તેઓ નામદારે પોતેજ સને ૧૯૧૬ ના ડીસેમ્બરની ૨૮ મી તારીખે કરી હતી.

કે જે રીતે રાજભક્તિ તેમજ પ્રજાધર્મના રાશાસ્ત્ર આચિત પ્રકરણો લેકોમાં તાજાં કરી રાજસેવા એ મનુષ્ય ધર્મ છે એ વાત લેકોમાં સુદૃઢ કરી વર્તમાન લડાઇમાં મિત્રરાજ્યો તરફ લેકોની લાગણીને જાગ્રત કરવાનું બન્યું, અને તેની ભજવાતી ક્રિયામાં થતી આવક લડાઇના ફંડમા મોકલીને ફંડને વિશેષ સહાનુભૂતિ અર્પવાનો પ્રસંગ તેઓ નામદાર લેતા હતાં.

લડાઇના હિલચાલમાં પ્રજામતને કેળવવા ઉપરાંત તેમાં શૌર્ય પોષવાને રણભૂમિના પ્રસિદ્ધ નાયક 'ફીલ્ડ માર્શલ અર્લ કીચનર' નું જીવનચરિત્ર તેઓ નામદારે લખીને તેમની અંગ્રેજી તેમજ હિંદીમાં હજારો પ્રતો ફેલાવી. કે જે ચરિત્ર માટે અંગ્રેજી પત્રોએ પણ તેઓ નામદાર-શ્રીની એકી અવાજે તારીફ કરી હતી, ને જેના ફેલાવાથી પ્રજામાં શૌર્યના રક્ત વધુ જોસથી વહેતાં થયા છે.

વર્તમાન યુદ્ધ એ ધર્મયુદ્ધ હતું, એ વિચારને સુદૃઢ કરવા સાથે ધર્મ પ્રત્યે પ્રજા-વૃત્તિ અડગ રાખવા તેઓ નામદારે ઇંગ્લાંડની હાસ્પિટલોમાં સારવાર થતા હિંદી સૈનિકો વાસ્તે શ્રીમદ્ ભાગવદ્ગીતા અને રામાયણના ગ્રંથો વગેરે વારંવાર મોકલતાં અને ભાવનગરથી જે ઇમ્પીરીયલ સર્વીસ લાન્સર્સ મેસોપોટેમીઆ અને ઇજીપ્તમાં ગયેલું તેમના માટે ગરમ કપડાં વગેરે મોકલતા રહેતાં એટલુંજ નહિ, પણ જે જે હિંદી લડવૈયા મેદાનમાં કુશળતા અને અતિશય બહાદુરી બતાવી વિકટોરીઆ ક્રૉસ, મીલીટરી મેડલ, વગેરે માન મેળવતા તેમના ફોટા પ્રગટ કરી ફેલાવતાં રહેતા કે જેથી બીજા હિંદી ભાઇઓને આર્યગૌરવ માટે ઉત્સાહ વધે.

નામદાર લેડી વીલીંગડને પોતાની યશસ્વી કારકીર્દીમા મુંબઇ શહેરની પ્રજા અને ખાસ કરીને સ્ત્રી પ્રજાને વાસ્તે જે મહાન્ અને ઉપયોગી કામો કર્યાં છે, તે કાર્યોમાં અને હાલની ચાલુ લડાઇમા નામદાર બ્રિટિશ સરકારની સેવા બજાવવામાં અને હિંદી ઘાયલ થયેલા સિપાઇઓની સારવાર કરવાને હોસ્પિટલો વિગેરે સ્થાપવામા અને તેની સગવડતા પૂરી પાડવામાં, અને ઘાયલ થયેલા હિંદી સોલ્જરો સાજા થઇ ભવિષ્યમાં કેમ ગુજરાન ચલાવી શકે, વિગેરે યોજના રચવામાં જે અતીશ શ્રમ અને ખાસ પ્રેમ, સેવાઅર્થે લીધો છે તેની પવિત્ર યાદગીરી સાચવી રાખવા 'લેડી વીલીંગ્ડન મેમોરીઅલ ફન્ડ ", નામદાર મહારાણીશ્રીએ પોતે ઘણા શ્રમથી ઉભું કરીને તેમા પોતે રૂા ૧,૦૦,૦૦૦ ભર્યા. આ ફંડ જોતજોતામાં રૂા. આઠ લાખ સુધી થઇ ગયું છે આ ફંડદ્વારાના વ્યાજનો ઉપયોગ જ્યાં સુધી લડાઇ ચાલે ત્યાં સુધી નામદાર લેડી વીલીંગ્ડન પોતાને યોગ્ય લાગે ત્યાં કરે, અને ત્યારબાદ જે જે સ્ટેટ અને મહારાણીએ જે જે પૈસાની રકમ ભરેલ હોય તે પોતાની રૈયતના હિતાર્થે પોતાની મરજી પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ કરી શકે એવું ઠરાવ્યું

નામદાર મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબાની જનકલ્યાણ માટેની કાળજી, રાજ્યવ્યંતરયામાં ખંત-ભરી સહાય અને બ્રિટિશ રાજ્ય પ્રત્યેની બુદ્ધિગમ્ય સહાનુભૂતિ આદિ અનેક વિવિધ કુશળતા ગુણો સાથે તેમનું ઇંગ્રેજી ભાષા જ્ઞાન, સીતાર આદિ વાજીંત્રો ઉપરનો કાબુ અને બહુ માન. અને સંગિત પ્રેમ, ચિત્રકળાનો ઉંડો અભ્યાસ અને તેમના હાથનો દોરા-એલા આકર્ષક ચિત્રોનું કળા વિધાન, ધાર્મિક ગ્રંથો અને નૈતિક ગ્રંથોનો અભ્યાસ તેમજ આદર વગેરે અનેક ગુણો પ્રસસ્ય અને અનુકરણીય હતા કે જે સર્વ વિસ્તારથી લખતાં એક મહાન્ ગ્રંથ થઇ શકે.

આ તેમની અપૂર્વ શક્તિનો પ્રકાશ બાલ્યવયથીજ દેદીપ્યમાન થવા લાગ્યો હતો અને તે સુરમ્યતાના પ્રતાપે સને ૧૯૧૧ ના ડીસેમ્બર માસની ૧૪ મી તારીખે નામદાર શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જ અને શહેનશાહબાનુ મેરી દિલ્હી તખ્તે બીરાજતા તે પ્રસંગના શુભ સમાગમે નામદાર નંદકુંવરબાની ૨૨ વર્ષની ઉમરેજ તેમને ક્રાઉન ઓફ ઇન્ડીયા (C. I) નો માનવંતો ઇલ્કાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. અને તે પછી સને ૧૯૧૭ માં જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે 'કયસરે હિંદ' નો સુવર્ણ પદક શહેનશાહની સરકારે બક્ષેશ કર્યો હતો.

તેઓ પોતાની પાછળ નામદાર યુવરાજ કુમારશ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજી, નામદાર કુમારશ્રી નિર્મળકુમારસિંહજી તથા નામદાર કુમારશ્રી ધર્મકુમારસિંહજી એ રત્નત્રયને પ્રજા રક્ષણ અર્થે અર્પીને સ્ત્રીઓના સંપૂર્ણ સદ્‌ગુણનું સ્થાન દીપાવ્યા પછી તેથી પણ આગળ વધી દેવી સ્વરૂપે જગતકલ્યાણ કરવાની ભાવનાથી સ્વર્ગગમન કરીગયાંછે એમ માનવું એજ આશ્વાસનનો માર્ગ છે

'The World a pilgrimage,
The grave the inn of rest.'

ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝા એ શું સ્ત્રીઓનો જ શત્રુ છે?

હાલમાં ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝાના તાવના વ્યાધિએ દેશના દરેક ભાગમાં જે ત્રાસ વર્તાવ્યો છે, તેમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓનું મરણપ્રમાણ ઘણું વધારે ભયંકર આવેલ છે. તો જેમ નામદાર સરકારની મ્યુનિસીપાલ તંદુરસ્ત કમિટિઓએ ઉપરાછાપરી મળીને આ વ્યાધિ ક્યાંથી આવ્યો, અને તેના સામે સાવચેતીના માર્ગો વધારે અનુકૂળ શું છે, તે શોધવા મંથન કર્યું છે તેમાં આ પ્રશ્નને ઉમેરવા માટે અનુભવીઓ પોતાના વિચાર બહાર મૂકશે તો ઘણું અજવાળું પડી શકશે. આ વ્યાધિની મુખ્ય અસર જાતિ ઉપર થએલી જોવાય છે તો સ્ત્રીઓની જાતિ ઉપર તે હુમલો જલદી અસર કરી શકવાના કારણો શું સંભવી શકે છે? તે માટે દરેક વિચારકોને પોતાના મત લખવા અમે આમંત્રણ કરીએ છીયે. આવા દરેક વિચારોને અમે પ્રથમ સ્થાન આપીશું તથા તેની નકલો સરકારી આરોગ્ય રક્ષક ખાતાઓની કમિટિઓને તથા લેખકોને વધારે વિચાર કરવા અમારા ખર્ચે પુરા પાડીશું. આશા છે કે સ્ત્રી-જીવનના રક્ષણ માટે આ સવાલને મમાજ હિતેચ્છુઓ ઉપાડી લેવા તાકીદે જરૂર વિચારશે.

તંત્રી.

જ્યોત્સ્ના.

(લે.–રા. હીરાલાલ રણછોડદાસ.)

સારાંશ.

(નવનીતલાલ અને વિમળા, બન્ને ભાઇ-બ્હેન સારી સંપત્તિના સ્વામિ છે. તેમજ આજકાલ સ્વાભાવિક થઇ ગયેલા બાહ્યઆડમ્બર યાને સુધારાના ઉપાસક હોવાથી કોઇપણ પ્રકારના ન્યાત જાતના બંધનમાં રહેવું તે અયોગ્ય છે, એમ ધારી શંભુલાલ નામના એક પાટીદાર ગ્રહસ્થ સાથે વિમળાનો વેશવાળ સંબંધ કરે છે. શંભુલાલ પણ તેના કોઇ એક દુરના સગાંના મૃત્યુ-પત્રના આધારે અચાનક અગાધ સંપત્તિના સ્વામિ થઇ જાય છે; તેમજ તે પણ સુધારાનો ઉપાસક હોવાના યોગે સામાન્ય જન સમાજ કરતાં પોતે કાંઇક ઉચ્ચ કોટિની વ્યક્તિ હોય એવી માન્યતા ધરાવે છે. શાન્તિપ્રસાદ નામનો એક બ્રાહ્મણ યુવક દરિદ્રતાને યોગે શંભુલાલની ઓફિસમાં એક કર્લાર્ક તરિકે જોડાય છે. તેની પત્નિ જ્યોત્સ્ના એક સુશિક્ષિત અને સહૃદયા સ્ત્રી છે. આ વાત પ્રસંગોપાત શંભુલાલના જાણવામાં આવવાથી તેના તરફ તેની કુદ્રષ્ટિ થાય છે. શાન્તિપ્રસાદ આવા અનેક દુઃખોને લીધે નિરંતર ચિન્તાતુર રહે છે જેને મોદી નામનો એક યુવક આશ્વાસન અને ધિરજ આપે છે. સામાન્ય રીતે મોટા પુરૂષોને 'વાતના વિસામા' તરીકે એકાદ સોબતિની જરૂર હોય છે, અને તે પ્રમાણે મોટા ઘેર ઘરજથ્થુ થઇ પડેલો 'વિસામો' તેજ આ મગનલાલ મોદી છે. ફેર માત્ર એટલોજ કે સામાન્ય રીતે 'વિસામો', એટલે મોટાના અનેક કુકૃત્યો અને અનાચારના પોષક થવું એ છે, જ્યારે આ 'વિસામો' તેમની સાથેજ રહી તેમનાજ ભોગે તેઓના કુકૃત્યોના ભોગ થતાં સુહૃદયોને યથાર્થ સહાય અને મદદ કરવી એમાંજ આનંદ માનનારો છે. ચિનુભાઇ નામનો એક વણિક યુવક ધંધા માટે મુંબાઇમાં તેની ગૃહકુશળ અને શુદ્ધ-હૃદયા પત્નિ સુલોચના સાથે આવી રહે છે. 'नीचैर्गच्छत्युपरिचदशाचक्रनेमिक्रमेण' એ ન્યાયે બિચારો ધંધામાં સંપૂર્ણ નાસીપાસ થવાથી સુખાનન્દ નામના એક મારવાડી વેપારીને ત્યાં રહે છે. દુઃખ પડવામાં હજુ કાંઇક બાકી હોય તેમ તે અચાનક સખ્ત બિમારીનો ભોગ થાય છે. આવા સમયમાં પોતાના સગાં વ્હાલાંની સહાય લેવી યોગ્ય છે, એમ ધારી સુલોચના તેના કાકાજી નાથાકાકાને સહાયતા માટે યાચના કરે છે અને તેનો તે કાકા અત્યંત દયાના પૂર્વક 'હા' ના સ્વરૂપમાં 'ના' પાડે છે. જ્યોતિકાન્ત નામનો એક વણિક યુવક તે દંપતિને જાગણી પૂર્વકની મદદ કરેછે. શંભુલાલ પોતાની અનિતીનો અત્યાચાર પૂર્ણ કરવા માટે સર દ્વારકાદાસ નામના એક ધનાઢયની ઓળખથી જોન્ જોન્સ નામના એક મેન્ટના ડાયરેક્ટરની સહાય લે છે. એ દરમ્યાન સર્વે મંડળીને શંભુલાલના લગ્ન પ્રસંગે માથેરાન જવાનું થાય છે, જ્યાં તેની પત્નિ વિમળા પ્રત્યે તેના વેપારનો આધ-સ્થંભ એવો એક ફ્રેન્કલિન નામનો અંગ્રેજ યુવકનો

આ તેમની અપૂર્વ શક્તિનો પ્રકાશ બાલ્યવયથીજ દેદીપ્યમાન થવા લાગ્યો હતો અને જે સુરમ્યતાના પ્રતાપે સને ૧૯૧૧ ના ડીસેમ્બર માસની ૧૪ મી તારીખ નામદાર શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જ અને શહેનશાહબાનુ મેરી દિલ્હી તખ્તે બીરાજતા તે પ્રસંગના શુભ સમાગમે નામદાર નંદકુંવરબાની ૨૨ વર્ષની ઉમરેજ તેમને ક્રાઉન ઓફ ઇન્ડીયા (C. I) નો માનવંતો ઇલ્કાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો અને તે પછી સને ૧૯૧૭ માં જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે 'કૈસરે હિંદ' નો સુવર્ણ પદક શહેનશાહની સરકારે બક્ષીસ કર્યો હતો.

તેઓ પોતાની પાછળ નામદાર યુવરાજ કુમારશ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજી, નામદાર કુમારશ્રી નિર્મળકુમારસિંહજી તથા નામદાર કુમારશ્રી ધર્મકુમારસિંહજી એ રત્નત્રયને પ્રજા રક્ષણ અર્થે અર્પીને સ્ત્રીઓના સંપૂર્ણ સદ્‌ગુણનું સ્થાન દીપાવ્યા પછી તેથી પણ આગળ વધી દેવી સ્વરૂપે જગતકલ્યાણ કરવાની ભાવનાથી સ્વર્ગગમન કરીગયાંછે એમ માનવુ એજ આશ્વાસનનો માર્ગ છે.

'The World a pilgrimage,
The grave the inn of rest

ઇન્ફલ્યુએન્ઝા એ શું સ્ત્રીઓનો જ શત્રુ છે?

હાલમાં ઇન્ફલ્યુએન્ઝાના તાવના વ્યાધિએ દેશના દરેક ગામમાં જે ત્રાસ વર્તાવ્યો છે, તેમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓનું મરણપ્રમાણ ઘણું વધારે ભયંકર આવેલ છે. તો જેમ નામદાર સરકારની મ્યુનિસીપાલ તંદુરસ્ત કમિટિઓએ ઉપરાઉપરી મળીને આ વ્યાધિ ક્યાંથી આવ્યો, અને તેના સામે સાવચેતીના માર્ગો વધારે અનુકૂળ શું છે, તે શોધવા પ્રયત્ન કર્યું છે તેમાં આ પ્રશ્નને ઉમેરવા માટે અનુભવીઓ પોતાના વિચાર બહાર મૂકશે તો ઘણું અજવાળું પડી શકશે. આ વ્યાધિની મુખ્ય અસર જાતિ ઉપર થએલી જોવાય છે તો સ્ત્રીઓની જાતિ ઉપર તે કુમનો જલદી અસર કરી શકવાના કારણો શું સંભવી શકે છે? તે માટે દરેક વિચારકોને પોતાના મત લખવા અમે આમંત્રણ કરીએ છીયે. આવા દરેક વિચારોને અમે પ્રથમ સ્થાન આપીશું તથા તેની નકલો સરકારી આરોગ્ય રક્ષક ખાતાઓની કમિટિઓને તથા લેખકોને વધારે વિચાર કરવા અમારા ખર્ચે પુરા પાડીશું. આશા છે કે સ્ત્રી-જીવનના રક્ષણ માટે આ સ્વાલને સમાજ હિતેચ્છુઓ ઉપાડી લેવા તાકીદે જરૂર વિચારશે.

તંત્રી.

જ્યોત્સ્ના.

(લે.—રા. હીરાલાલ રણછોડદાસ.)

સારાંશ.

(નવનીતલાલ અને વિમળા, બન્ને ભાઇ-બ્હેન સારી સંપત્તિના સ્વામિ છે. તે મજ આજકાલ સ્વાભાવિક થઇ ગયેલા બાહ્યઆડમ્બર અને સુધારાના ઉપાસક હોવાથ કોઇપણ પ્રકારના ન્યાત જાતના બંધનમાં રહેવું તે અયોગ્ય છે, એમ ધારી શંભુલા નામના એક પાટીદાર ગ્રહસ્થ સાથે વિમળાનો વેશવાળ સંબંધ કરે છે. શંભુલાલ પ તેના કોઇ એક દુરના સગાંના મૃત્યુ-પત્રના આધારે અચાનક અગાધ સંપત્તિના સ્વા થઇ જાય છે; તેમજ તે પણ સુધારાનો ઉપાસક હોવાના યોગે સામાન્ય જન સમા કરતાં પોતે કાંઇક ઉચ્ચ કોટિની વ્યક્તિ હોય એવી માન્યતા ધરાવે છે. શાન્તિપ્રસા નામનો એક બ્રાહ્મણ યુવક દરિદ્રતાને યોગે શંભુલાલની ઓફિસમાં એક કર્લાક તરિ જોડાય છે. તેની પત્નિ જ્યોત્સ્ના એક સુશિક્ષિત અને સહૃદયા સ્ત્રી છે. આ વા પ્રસંગોપાત શંભુલાલના જાણવામાં આવવાથી તેના તરફ તેની કુદૃષ્ટિ થાય છે શાન્તિપ્રસાદ આવા અનેક દુઃખોને લીધે નિરંતર ચિન્તાતુર રહે છે જેને મોદી નામ નો એક યુવક આશ્વાસન અને ધિરજ આપે છે સામાન્ય રીતે મોટા પુરૂષોને 'વાતન વિસામા' તરીકે એકાદ સોબતિની જરૂર હોય છે; અને તે પ્રમાણે મોટા ઘેર ઘરાઉ થઇ પડેલો 'વિસામો' તેજ આ મગનલાલ મોદી છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે સા માન્ય રીતે 'વિસામો', એટલે મોટાના અનેક કુકૃત્યો અને અનાચારના પોષ ણ એ છે, ત્યારે આ 'વિસામો' તેમની સાથેજ રહી તેમનાજ યોગે તેઓના કુક ત્યોના ભોગ થનાં સુહૃદોને યથાર્થ સહાય અને મદદ કરવી એમાંજ આનંદ માનનારે છે. ચિનુભાઇ નામનો એક વણિક યુવક ધંધા માટે મુંબાઇમાં તેની ગૃહ-કુશળ અને શુદ્ધ-હૃદયા પત્નિ સુલોચના સાથે આવી રહે છે. 'नीचैर्गच्छत्युपरिचदशाचक्रनेमिक्रमेण એ ન્યાયે બિચારો ધંધામાં સંપૂર્ણ નાસીપાસ થવાથી સુખાનન્દ નામના એક માર વાડી વેપારીને ત્યાં રહે છે. દુઃખ પડવામાં હજુ કાંઇક બાકી હોય તેમ તે અચાન સખ્ત બિમારીનો ભોગ થાય છે. આવા સમયમાં પોતાના સગા વ્હાલાંની સહાય લેવ યોગ્ય છે, એમ ધારી સુલોચના તેના કાકાજી નાથાકાકાને સહાયતા માટે યાચના ક છે અને તેની તે કાકા અત્યંત દક્ષતા પૂર્વક 'હા' ના સ્વરૂપમાં 'ના' પાડે છે. જયો તિકાન્ત નામનો એક વણિક યુવક તે દંપતિને લાગણી પૂર્વકની મદદ કરેછે. શંભુલા પોતાની અનિતીનો અત્યાચાર પૂર્ણ કરવા માટે સર દારકાદાસ નામના એક ધનાઢ્ય ઓળખથી જોન જોન્સ નામના એક મેન્ટના ડાયરેક્ટરની સહાય લે છે. એ દરમ્યા સર્વે મંડળને શંભુલાલના લગ્ન પ્રસંગે માથેરાન જવાનું થાય છે, જ્યાં તેની પત્નિ વિમળા પ્રત્યે તેના વેપારનો આધારભૂત એવો એક ફ્રેન્કલિન નામનો અંગ્રેજ યુવકને

પક્ષપાત થાય છે. શુદ્ધ વાતાવરણમાં ઉછરેલી અને સંસ્કારી માબાપની પુત્રી સરલા-દેવી જો કે ઘણાજ શ્રીમંત અને પાશ્ચાત્ય નીતિરીતિના ઉપાસક એવા એક પુરૂષની અર્ધાંગના હતી, તો પણ તેના હૃદયમાંના ઉચ્ચતર સંસ્કારો ભૂંસાયા નહોતા અને તે-થીજ એક વખત પ્રસંગોપાત ઉપસ્થિત થયેલા સ્ત્રીવિષયક વિવાદમાં ભાગ લેવા જ્યો-તિકાન્તને જણાવેલું હતું.)

(ગતાંક-પૃષ્ટ ૧૬૮ થી ચાલુ.)

જ્યોતિકાન્તે ધાર્યું હતું કે આ મંડળમાં તેના વિચારોને સ્થાન નહિ મળે, અને તેથીજ તે શાન્તતાથી સાંભળી રહ્યો હતો, પણ જ્યારે તેને આગ્રહપૂર્વક બોલવાનું આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું ત્યારે ચૂપ રહેવાથી અવશ્ય તેઓ અયોગ્ય રીતે તેમના તે વિચારોનું હું સમર્થન કરું છું એમ માની લેશે અને તેથીજ તેને સર દ્વારકાદાસ તરફ દષ્ટિ કરીને કહ્યું કે—" વારૂ ! સર દ્વારકાદાસ તમોએ અત્યારે સ્ત્રી સ્વતંત્રતાના અને પાશ્ચાત્ય નીતિરીતિના સંબંધમાં જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનો તમોએ બરોબર અભ્યાસ કર્યો છે ? શું તમારૂં એવું નિશ્ચિત માનવું છે કે તે દેશમાં સ્ત્રી-ઓને જે માન આડંબરપૂર્વક આપવામાં આવે છે તે આવકારદાયક છે ? પાશ્ચાત્ય સર્વે રૂઢી અને રિવાજો હિન્દુસ્તાનને માટે નિરર્થક છે, એટલુંજ નહિ પણ હાનિકારક છે અને તેનું આંધળું અનુકરણ હિન્દુસમાજમાં ઉતારવા પહેલાં ઘણોજ વિચાર કરવાની જરૂર છે, નહિ તો પ્રાચિન ઉન્નત સ્થિતિ યાને મજબુત બંધારણને યોગે ઉભા રહેલા આ હિન્દુસમાજના બંધારણને નષ્ટ થઇ જતાં લેશપણ વિલંબ નહિ લાગે. ઘણાએ આવા વિષયો કે જેમાં સાફલ્યતાથી આપણે પાશ્ચાત્ય રિવાજોને દલીલપૂર્વક આપણા રિવાજો અને નિયમો કરતાં તુચ્છ દષ્ટિમય, સ્વાર્થમય અને સ્વચ્છંદ રીતે યોજેલાં સિદ્ધ કરી શકીએ તેમ છીએ. દાખલા તરીકે જુઓ તેમના ઇચ્છા-લગ્નની સ્થિતિ અને તેનું પરિણામ બાર બાર માસ સુધી 'કોર્ટશિપ' કરવા પછી થયેલાં લગ્નોના પણ છુટાછેડા નથી થતા અને તે પણ લગ્ન થયા પછી ત્રણ કે છ માસ જેટલા ટુંક સમયમાં. ખરેખર કેટલું આશ્ચર્યકારક છે કે બાર બાર માસ સુધી પરિચયમાં આવવા પછી ફક્ત ત્રણ માસમાંજ તેનાથી જુદા પડવા જેવો પ્રસંગ આવે અને તેનું કારણ શું છે ? બાહ્ય આડંબર અને દંભથીજ જ્યાં એકબીજાના હૃદય જીતવાની પ્રથા હોય, જ્યાં 'કોર્ટશિપ' દરમ્યાન બન્ને વ્યક્તિઓને એક-બીજાની ઇચ્છા પ્રમાણે ફરજિયાત વર્તવું પડતું હોય ત્યાં એથી સારૂં શું પરિણામ આવી શકે !"

આટલું બોલી જ્યોતિકાન્ત સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ વિષે બે શબ્દો બોલવા જતો હતો તેને અધ કાપેલા જોઇ તેના શબ્દોથી અત્યંત આનંદ થયો હોય અને વિશેષ સાંભળવાને આતુર હોય તેમ શેઠ દ્વારકાદાસે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—" હું આશા રાખું છું કે તમો સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ શું હોવી જોઇએ, એ વિષયમાં પણ તમારા વિદ્વત્તાપૂર્ણ વિચારો જણાવશો " સર દ્વારકાદાસને તેમના પત્નિનું આ કાર્ય ગમ્યું નહિ પણ ત્યાં બેઠેલામાંના ઘણાખરા તેના વિચારોમાં રસ લેતા હોય તેમ જણાતું હતું એટલે અનિચ્છાએ પણ તેમને ત્યાં તેમની ઇચ્છા વિરૂદ્ધના શબ્દો સાંભળવા બેસી રહેવું પડ્યું.

" સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ શું હોવી જોઇએ એ વિષય ઘણોજ કઠિન છે અને સ્વાભાવિક રીતે આવી બાબતોમાં બહુ મત રહે છે તો પણ જ્યારે તમો સર્વેની ઇચ્છા છે તો મારા અંગત અભિપ્રાય

શું છે તે જણાવીશ નિસર્ગથીજ સ્ત્રીનું કર્તવ્ય તેની સૌન્દર્યતા અને મનોરંજનતામાં હોય છે તેની આપણા કાર્યની પ્રેરણાશક્તિ છે, કેમકે પુરૂષ તે પુરૂષજ છે, આપણે તેમને માટે ઘણાએ પ્રસંગોમાં આત્મભોગ આપ્યો છે તેની સૌન્દર્યતા, તેની આકર્ષકતા એજ પુરૂષોનો જીવનમંત્ર છે, તેની એક એવી શક્તિ છે જેના સિવાય પુરૂષનું જીવન નિરર્થક બની જાય છે અદ્યાપિ સુધી કોઇએ પણ એક સ્ત્રીની સૌન્દર્યતાથી વધારે મનોહર વસ્તુનું સંશોધન કર્યું હોય એ ન માની શકાય તેવી વાત છે, કેમકે કુદરતેજ તેનાથી અધિક સુંદર વસ્તુ ઉત્પન્ન કરી નથી, અને તે સૌન્દર્ય તે મનોહરતા તેનામાં ત્યાંજ રહી શકે છે, કે જ્યારે તેની પ્રવૃત્તિઓ શાન્ત, નાજુક અને સામાન્ય હોય હું એમ તો નજ કહી શકું કે એક સ્ત્રીની શક્તિ વધારેમાં વધારે શું કરી શકે તેવી હોય છે, તેની બુદ્ધિ કેટલી વિશાળ હોય છે, પણ હું એટલું તે અવશ્ય કહીશ કે તેની તે શક્તિ અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ પુરૂષો સામાન્ય રીતે જે કાર્યોમાં પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિનો વ્યય કરે છે તે પ્રમાણે કરવાથી તેજ ક્ષણે તેની મનોહરતા, સૌન્દર્યતા અને પુરૂષોપરની વિશેષતાનો નાશ થઇ જશે પુરૂષો તેમની તરફ સરખાપણાની દૃષ્ટિએ જોતા થશે, તેમની તરફની આકર્ષકતા નષ્ટ થવાને યોગે પુરૂષો લગભગ તેમની પ્રત્યે તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોનારા થશે માટેજ સ્ત્રીઓની જીંદગી પુરૂષોમાં ચૈતન્ય લાવનારી, પુરૂષોને વિશેષ કાર્ય કરવાની પ્રેરણા કરનારીજ હોવી જોઇએ "

આ પ્રમાણે જ્યોતિકાન્ત બોલતો હતો તે વખતે હાજર રહેલા તમામ સ્ત્રી પુરૂષોની દૃષ્ટિ તેના તરફ હતી તેના અસાધારણ અવાજ, અને ચ્હેરાપરના આતુરતાભર્યા ભાવથી તેમજ અણધારેલા તેના વિચારોએ સાંભળનારાઓપર અસર ઉત્પન્ન કરી હતી

" તમે આ વિષયમાં ઘણો ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હોય તેમ જણાય છે મિસ્ટર જ્યોતિકાન્ત," શકુન્તલાએ ઉંડાં ઉંડાં કહ્યું. " તમે ધારતા હશો તેટલા બધા પ્રમાણમાં નહિ પણ મિસ્ટર જોન્સના વિચારો હિન્દુસમાજને માટે અસત્ય છે એટલું તો હું સિદ્ધ કરી શકતો હોઇશ "
" એ તમારી ભૂલ છે જ્યોતિકાન્ત ! આટલા સુંદર અને સમગ્ર વિચારોને તમે સામાન્ય કક્ષામાં મુકો છો " પહેલેથી જ તેના તરફના પક્ષપાતને સહી કરીને ઉપરના શબ્દો કહાડાવ્યા

આ પ્રમાણે વાતચીતમાં લગભગ નવ વાગી ગયા તેનું કોઇને ભાન રહ્યું નહિ અને તેથી એક પછી એક સત્વરતાથી સૌ કોઇ પોતપોતાના સ્થાન તરફ ચાલ્યા ગયા ફક્ત મોદી અને જ્યોતિકાન્ત–વિલાની પાછળની બાજૂના નાના બગિચામાંના એક બેંચપર બેઠેલા દૃષ્ટિએ ચર્ચતા હતા બીજેજ દિવસે સાંજના લગ્નકાર્ય પૂર્ણ થવાનું હોવાથી ક્યારે અહિંથી વિદાય થવું તે માટેનો મોદી સાથે તે નિર્ણય કરતો હોય તેમ તેની વાતચીતપરથી જણાતું હતું બીજે દિવસે સવારના કોઇ જાણવા જેવો બનાવ બન્યો નહિ પણ બપોરના ત્રણ વાગ્યા પછી સર્વ કોઇ ધામધૂમ કરવા લાગ્યા એક તરફ લગ્નકાર્યની તૈયારી થવા માંડી કારણ કે સાંજના છ વાગ્યામાં જ તે કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું હતું અને તે બાદ નાચરંગ આદિ કાર્યમાં જોડાવાનું હોવાથી અત્યારથી વિમળા અને તેની સહીપણીઓ સભાઓ તૈયાર રાખવામાં આવેલા એક ઓરડા તરફ જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા જ્યારે શકુન્તલા પણ ઉંચી કમના એક સુંદર રેશમી સુટમાં સજ્જ થઇ આમથી તેમ આંટા મારતા હતા. લગ્નના કાર્ય માટે બોલાવેલા એક મહા ગુરૂ પણ તેટલામાં જ શણગારના એક દૂરના સગા જોડે વાતચીત કરતા જણાતા હતા આ પ્રમાણે લગ્નની સર્વે -

તૈયારીઓ થઇ ગઇ હતી અને સાંજના પાંચ વાગતામાં બંને પક્ષના માણુસો ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેમને નિયત્ કરેલા સ્થાને ગોઠવાઇ ગયા. તેમની આગળ પાછળ લગ્ન પ્રસંગે આવેલા અતિથીઓ પણ આવી પોત પોતાની જગ્યાએ બેઠા હતા. આ પ્રમાણે લગભગ ૭ વાગી ગયા હશે તે દરમ્યાનમાં લગ્ન-કાર્ય માને સંભુલાલ અને વિમળાને લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી એક બનાવી દેવામાં આવ્યા હતા. અને તે સાથે ત્યાં હાજર રહેલા મિત્રોએ શંભુલાલને અને વિમળાને એક પછી એક પોતાના તરફના સ્મરણ ચિન્હો તરીકે વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓ આપવા માંડી. ભેટ, સોગાદ લેવાનું આ કાર્ય પૂર્ણ થયું નહોતું એટલામાં તો શંભુલાલના માણસે આવી તેજ ક્ષણે બહારગામથી આવેલા કેટલાક તારો તેમના સમક્ષ મુક્યા જે એક પછી એક કેન્દ્રલિને સર્વે અતિથીઓની સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યા. જેમાં લગ્ન પ્રસંગની શુભેચ્છાઓ સિવાય અન્ય કાંઇજ નહોતું. લગ્નકાર્યથી પરવારી સર્વે અતિથીઓને ભોજન માટે આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. કારણ કે ભોજનકાર્યથી પરવારી સૌને ગૌહર અને સરસ્વતીના જલસામાં હાજર રહેવાનું આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેથી કેટલાક તો સાત પણ વાગ્યા નહોતા તે પહેલા મોટા ખંડમાં કે જ્યાં જલસો થવાનો હતો ત્યાં આવી બેસી પણ ગયા હતા. આ પ્રસંગપર મોટા ખંડમાં ચારે તરફ દિપક મૂકવામાં આવ્યા હતા અને તે સર્વેને રોશન્ કરવામાં આવ્યા તે વખતે ત્યાં તો જાણે રાત્રિ પડીજ નહિ હોય તેવો ભાસ થતો હતો. નવ વાગતામાં તો સૌ કોઇ ત્યાં આવી ગયા હતા. હાજર રહેનારાઓની ગણત્રી આશરે ચાલીશથી પચાશની હશે. કારણ કે આવેલા અતિથીઓ ઉપરાંત માથેરાનમાં તે વખતે રહેનારાઓમાંના કેટલાકને નોતરવામાં આવ્યા હતા. ગાવાપિસુધી બન્ને ગાનારીઓમાંથી એક પણ નહિ આવવાથી કેટલાક માંહોમાંહી પુછપરછ પણ કરવા લાગ્યા. એટલામાંતો પ્રથમ ગૌહરજાન અને ત્યારબાદ સરસ્વતી એમ બન્ને તેઓની 'ફોજ' સાથે આવી ખંડની મધ્યમાં પાથરેલી મોટી ગાદીપર સ્થાન લીધું. ઉસ્તાદ, અને તબલચીએ પણ પોતપોતાના સાધનો તૈયાર કરવા માંડ્યા અને તુરતજ પ્રથમ સરસ્વતીએ નીચેના શબ્દોને સાંભળનારાઓના કાનમાં લલિત કંઠથી રેડવા માંડ્યા —

> "હોરી ખેલું નામંય કહૈયારે કૈસી હુ રામ દુહાઇ,
> ઇગલી પકડ મોરી બઇયાં મરોરી ઔંડત નાહીં કનઇયા,
> એક હાથ જ્વીપનપર ડારા દુસરી કોન સુનઇયા ?
> સબ સખીયન બિજનાર નીરખતી તુમ હો છેલ કલઇયા,
> રાગ ફાગ હમ તુમસે નખેલે તુમ ચાતુર ચતરઇયા.
>
> (મુનશી મોઇનુદીન.)

સરસ્વતીનું ગાણુ પૂર્ણ થતાં ગૌહર અને પાછી સરસ્વતી એમ ઠીંઝોટી, કાફી, બિહાગ અને રાત્રિનો મોટો ભાગ વ્યતિત થતા પછી શંકરા એમ એક પછી અનેક રાગ રાગણિયો ગવાવા લાગીને અંતે સાંભળતા સાંભળતા બાકી રહેલા નાયકાના, વ્યાપારી ગાનારીના ઉપાસકો પણ કંટાળવા લાગ્યા અને સવારના પાંચ વાગતામાં તો સૌ કોઇ સૌસૌના સ્થાને પહોંચી ગયા.

સવારના દશ વાગી ગયા હતા છતાં પણ ગઇ રાત્રિએ જલસામાં હાજર રહેલામાનું કોઇ વિલાના બાજુ પરના ખંડમાં જોવામાં આવતું નહોતુ, કારણકે સવારના ચ્હા, દૂધ માટે તેજ

માં વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. સૌ કોઈ પોત પોતાના સહચારી સાથે ત્યાં આવી બેસતા. આ પ્રમાણે સવાર સાંજ કરતાં લગ્ન પછીના બે દિવસ પણ વ્યતિત થઇ ગયા અને આવતી સવારે તો સૌ કોઇ જવાના હતા એટલે એકાદ બે જણા કે જે માયેરાનનો ઉપયોગ લેવાને પણ રહેવાના હતા તે સિવાય બધા જવાની તૈયારીમાં મશ્ગુલ બની ગયા હતા.

લગ્ન પછીના દિવસથી તે અત્યાર સુધીમાં કોઇ અગત્યનો બનાવ અત્રે ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય ા નહોતો સિવાય કે વિમળાને અને શંભુનાથ વચ્ચે કાંઇ ખેદજનક બનાવ બન્યો હોય તેમ નઓની વાત પરથી લાગતુ હતું. અને તેથી હવે આપણે આપણા સર્વે પરિચીત પાત્રો સાથે ેરિયા-ટર્મીનસ પર પાછા આવવાનું છે, અને ત્યાં આવ્યા પછી અત્યાર સુધી અનેક વિલ-કારણો વચ્ચે ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલા ભિન્ન ભિન્ન પાત્રો પોતાનો ભાગ કેમ અને કેવો ્વે છે તેનું યથાર્થ ચિત્ર નીચે આપવામાં આવે છે.

સાંજના છએક વાગ્યાનો સમય થયો હશે, લગ્નપ્રસંગ પહેલાં એકાદ પખવાડીયાથી શા-પ્રસાદ ઓફિસમાં કામચલાઉ ' કેશિયર ' તરીકે કામ કરતો હતો અને તેથી તે હમેશાં ઓ-ભેથી મોડો છુટતો હતો. એટલુંજ નહિ પણ થાકથી એટલો બધો કંટાળી જતો હતો કે ા થોડા દિવસોથી તો બિલકુલ ફરવાહરવા પણ જતો નહોતો. આજે તે ઓફિસેથી હમણાંજ ્યો હતો. જ્યોત્સ્નાએ પરિશ્રમીત થયેલા સ્વામિને ઠંડુ જળ લાવી આપ્યું, અને તેની ુખ પાનસોપારીનો ડબ્બો લઇ પાન કરી આપતી બેઠી હતી કારણકે હજુ જમવાના સમયને જ વિલંબ હતો. આ પ્રમાણે ગરીબ પણ નીતિમય દંપતિ વાર્તાલાપ કરતાં બેઠા હતા એટ-ાં કોઇએ " શાન્તિપ્રસાદ પિતામ્બરદાસ ક્યાં છે ?" કહીને બૂમ મારી. બૂમ મારવાની ત્ર ઢબથી અને બૂમ મારનારના ઉચ્ચ સ્વરથી બ્હેબાકળો બની ગયેલો શાન્તિપ્રસાદ બહાર ળતાંજ બોલ્યો કે —

"કેમ મારૂં નામ શાન્તિપ્રસાદ, શું કામ છે ?"

" બહાર આવો; તમોને રૂ. ૫૦૦૦) ઉચાપત કરી વિશ્વાસઘાતના આરોપ માટે પકડવાનું ો પાસે વોરન્ટ છે. " બહાર ઉભેલા બે ત્રણ પુરૂષોમાંના એક, કે જેના હાથમાં કાંઇક કાગળો ઝાલતા હતા તેણે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું.

" ફરિયાદી કોણ છે ?......બેઇ લેબલ (જામીનપર છુટાય તેવું)... ..છે કે .....કેમ ? ાન્તિપ્રસાદે થડકાતે સ્વરે પૂછ્યું.'

" શંભુનાથ ચંદુલાલની કું. ના તમોએ રૂ. ૫૦૦૦) ઉચાપત કર્યાનો તેમનો તરફનો ોપ છે, અને રૂપીયા પાંચ હજારના એકજ જામીનપર છોડવાનો મને અધિકાર છે, જુઓ રહ્યો ઓર્ડર અને વોરન્ટ."

" મારી તરફથી જામીન થાય તેવા પુરૂષને બોલાવાની તક મને મળવી જોઇએ. "

" નહિ તમારો જે કોઇ જામીન હોય તેને હાલ તુરત અહિંઆજ હાજર કરો નહિ તો ારી સાથે આવવા તૈયાર થાઓ. "

ઉક્ત શબ્દો કર્ણપટપર અથડાતાંની સાથેજ શાન્તિપ્રસાદ સફેદ પુણી જેવો થઇ ગયો. કા-રણ કે આટલામાં કોઇ એવી સ્થિતિનું નહોતું કે જેથી આવી મોટી રકમના જામીન થઇ શકે.

આ વાર્તા દરમ્યાન એક બાજૂપર ઉભી રહી સાંભળતી અને રડતી જ્યોત્સ્ના હવે બ્હાર

"હા ! તેમ થઇ શકે પણ તે એકજ શરતે."

"અને તે શું છે ?"

"તારો સ્નેહ."

"શું અદ્યાપિ પણ તમને અમારી લાગણી, તમારા તરફની એક નિશ્ચલ શંકા છે ? એક બાળક પોતાના માબાપ તરફ જે લાગણીથી જુએ છે, તેથી પણ વિશેષ રીતે અહર્નિશ તમારા હિતની, તમારા શુભની ભાવના ભાવવામાં જ અમો દંપતિ અમારૂં કલ્યાણ માનીએ છીએ. તમે અમારા અન્નદાતા છો, આ શરિરના પોષક છો."

"જરૂર, જરૂર, તેથીજ મને એ શરિરપરની સત્તા, એ શરિરપરનું સ્વામિત્વ સોંપી દે."

"જે વસ્તુપર મારી સત્તા નથી, જે શરિરપર આ દુનિયામા કોઇ પણ સત્તા રાખી શક્યું નથી, તે હું કોઇને કેમ આપી શકું ? હા, મારા આત્માપર મારી સત્તા છે, તે પોતાની યથેચ્છ ફરજ બજાવવાને તૈયાર છે અને બજાવે છે."

"તારૂં આ ટાયલુ નકામું છે, શાન્તિપ્રસાદની મુક્તિની લેશ પણ ઇચ્છા હોય તો તેને માટે એકજ માર્ગ છે, અને તે એ છે કે તારે તારા આ અનુપમ સૌન્દર્યમાં લુબ્ધ થયેલાને તારા મનોહર શરિરનો યથાર્થ ઉપભોગ લેવા દેવો."

"છેક બેશરમ ન બનો, એક પુત્રી સમાન આવા શબ્દો ઉચ્ચારતા શર્મ નથી આવતી ? ધિક્કાર છે તમારા જેવા શ્રીમંતોને કે જે ઉપકારની લાગણીથી પોતાનો હાથ સહેજ પણ નથી લંબાવતા. સ્વપ્ને પણ આશા રાખો છો કે શાન્તિપ્રસાદ તો શું પણ સાથે મારે પણ જેલયાત્રા કરવાના પ્રસંગ આવે અરે તેથી પણ વિશેષ આ દેહનો વિલય થઇ જાય તો પણ આ દેહ કે જેનું પોષણ, અસ્તિત્વ માત્ર સત્ કાર્યોને માટેજ હોય છે, તે શરિર તારી નીચ ઇચ્છાઓને આધિન થશે ? મૂર્ખ જા હવે તારાથી બને તેટલો તેનાપર જુલ્મ ગુજારજે, મે બરાબર જાણ્યું કે શ્રીમંત-પુત્રો જેટલા બારથી ભલા, લાયક જણાય છે, તેટલાજ અંદરથી નિષ્ઠુર, અને નિર્લજ હોય છે." આમ કહી જ્યોત્સ્નાને બારણા તરફ વિદ્યુત્ વેગે જતી જોઇ શંભુલાલ એકદમ છલંગ મારી ઉઠયો અને હજું જ્યોત્સ્ના બારણા બહાર પણ પહોંચી નહોતી એટલામાં તો તેને જમણા હાથના કાંડાથી ઝાલી અંદર લઇ આવ્યો. અને બારણા પાસેના એક સ્થંભ પરની કળ દબાવી, પાછો પોતાને સ્થાને આવી બેઠો. જ્યોત્સ્નાએ બારણા તરફ પાછુ વાળીને જોયું અને તે મજબુત રીતે બંધ થઇ ગયેલ હોય તેમ દેખાતું હતુ.

"આ પ્રમાણે અયોગ્ય બળ વાપરવાનું કારણ ?"

"મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા સિવાય અહીંઆથી નહિ જઇ શકાય."

"ભૂલ્યો, શંભુલાલ, સર્વથા ભૂલ્યો દેખાય છે. નક્કી માનજે કે છારા વલોવવાથી માખણ નહિ નીકળે."

"હમણાંજ તને સિદ્ધ કરી આપુ છું કે શંભુલાલ કદાપિપણ ભુલતો નથી" આ પ્રમાણે કહી શંભુલાલ જ્યોત્સ્ના જે બાજૂ પર ઉભી હતી તે તરફ જવા લાગ્યો અને તુરતજ જ્યોત્સ્ના-ના હાથોને ઝાલી પોતાના તરફ ખેંચવા લાગ્યો તેના, આ કૃત્ય તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી જોતી જ્યોત્સ્નામાં કોઇ અપૂર્વ બળ આવ્યું હોય તેમ જે હાથોને પકડ્યા હતા તેને પોતાના તરફ ખેંચી એવા તો બળથી ધકેલ્યા કે શંભુલાલ બિચારો સામે પડેલા રાઉન્ડ ટેબલ પર જઇ પડયો. જ્યો-

ના આ કાર્યથી ઉશ્કેરાયેલો શંભુલાલ ગાંડાની માફક જ્યોત્સ્નાના શરીર પર ધસવા ગયો; આ પ્રમાણેના દેખાવથી જ્યોત્સ્ના પણ અકળાઇ ગઇ, બ્હેબાકળી બની ચારે તરફ નાસવા-રસ્તો જોવા લાગી. એટલામાં શંભુલાલે આવી તેનો હાથ ઝાલી એવા બળથી પોતાની ખેંચ્યો કે તે બિચારી તેના શરીર પર જઇ એવાતો જોરથી અથડાઇ કે જેને લીધે ભુલાલ પણ જ્યોત્સ્નાના ધક્કાથી બીજી બાજૂએ પડી ગયો. શંભુલાલ ફરી પોતાના ઉપર શો કરે તે પહેલાં એકદમ કંઇક રસ્તો કરવાની જરૂર લાગવાથી જ્યોત્સ્ના ચારે તરફ ફરવા ી અને કાંઇપણ માર્ગ ન જડવાથી દરિયાપરની બારીમાં જઇ તરતજ સમુદ્રની સપાટી ઝંપલાવ્યું; અને ઉદધિની પ્રબળ છોળોમાં અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. એકાદ મિનિટ પછી શંભુલાલે ને જ્યારે જોયું, ત્યારે સમુદ્રની સપાટીને ભેદી કોઇ એક વસ્તુ વિદ્યુત વેગે જતી દ્રષ્ટિગોચર ા લાગી.

જ્યોત્સ્નાના સમુદ્રપતન સાથે શંભુલાલના ચૈતન્યનું પણ પતન થઇ ગયું હોય તેમ જણા-તું. ઉપર જણાવેલા બનાવને લગભગ અડધો કલાક થઇ જવા આવ્યો હતો છતાં શંભુલાલ ાન જેવી સ્થિતીમાં એક કોચ પર સુતો હતો. તેને થયેલા એકાદ બે જખમોની પીડાનું પણ સર્વથા વિસ્મરણ થયું હોય તેમ જણાતું હતું. જ્યોત્સ્નાના અચાનક આત્મઘાતે તેને વિ-ામાં ગરકાવ કરી દીધો હતો. આકુળવ્યાકુળ બનેલું તેનું મન કોઇપણ ચોક્કસ નિર્ણય પર વી શકતું નહતું. ઘડીમાં ખુનના આરોપની બીકમાં અર્ધમૃત સમાન તેની અવસ્થા થઇ જતી ા તો કોઇ વખત મારી સામે શા પુરાવા છે એ વિચારે આનંદમાં લિન થઇ જતો હતો. આ ાણે દુઃખદ અવસ્થામાં આશરે બે અઢી કલાક નિકળી ગયા હશે. છેવટ તેના વિચારો કાંઇક ારતા પકડતા હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. ઓરડામાંથી બ્હારના છજામાં આવી તેને માણસને જળ અને કાંઇક નાસ્તો લાવવાને ફરમાવ્યું. દશેક મિનિટ પણ નહિ થઇ હોય એટલામાં ણસ સર્વે વસ્તુઓ લાવ્યો એટલે પ્રથમ તો તેને જળવડે પોતાના હાથ મ્હોં સાફ કર્યાં અને ી માણસે લાવેલા ચ્હા અને કેકસને ન્યાય આપવા માંડયો, અને સાથે સાથે માણસને ટેલિફોન ા મોટર મંગાવવાનો હુકમ કર્યો. ન્યૂ નેરિનલાઇન્સપરના મકાનેથી મોટરને આવતા વિશેક મિ-ટ જેટલો સમય થયો અને તેથી લગભગ અગ્યાર વાગ્યાના શુમારે શ્રી પાંચ શંભુલાલભાઇ ટરમાં સ્વાર થઇ પોતાના રહેઠાણ તરફ જવા તૈયાર થયા પણ અદ્યાપિ તેઓએ શોફરને ગાડી લાવાનો હુકમ પણ નહોતો આપ્યો એટલામાં તો સામેથી આવતી ભાડાની વિક્ટોરીયામાંથી ક પરિચય પુરૂષે શોફરને ઉદ્દેશીને ગાડી થોભાવવા ફરમાવ્યું અને તેના આ કૃત્યથી શંભુલાલ કાઇ ગયો હોય તેમ તે પુરૂષને અનુલક્ષીને કહ્યું કે :—"મોદી, તારી આ ટેવ ઘણીજ ખરાબ છે, ો નથી કે હું કેટલો કંટાળેલો છું અને તેથી બંગલાપર જવાને કેટલો ઇંતેજાર હોઇશ. મૂર્ખાની ક ઉંઠક અડધી રાત્રે શું કામ હતું તે દોડયા.દોડયા અહીંઆ સુધી આવવાની જરૂર પડી."

"મારે શું ? હું તો તમારા સારા માટે આવ્યો, બહુ એટલું બધું વધી જતું હોય તો પધારો ે કાંઇ એટલી ગરજ નથી કે ઘરના પૈસા ખર્ચી છેક અહીંઆ સુધી આવું." મોદીના આ ોએ શંભુલાલ પર ધારેલી અસર કરી, કારણકે મોદી આ પ્રમાણે છુટથી કોઇ દિવસ બોલ્યો ા તેમ તેને યાદ નહતું; અને તેથી તે મોટરમાંથી ઉતરી સામે આવી ઉભેલા મોદીનો હાથ

ઊલી જે ઓરડામાં જ્યોત્સ્નાવાળી ઘટનાનો પ્રસંગ બન્યો હતો ત્યાં તેઓ બન્ને આવી પહોંચ્યા, અને ખુરશી ઉપર બેસતાં બેસતાં શંભુલાલે મોદીને ઉદ્દેશીને જે કાંઇ સમાચાર લાવ્યો હોય તે કહી દેવાનું ફરમાવ્યું.

"પહેલી વાત તો એ છે કે તમે શાન્તિપ્રસાદપર મોટી રકમ ઉચાપત કરવાના ગુન્હા માટે પકડવાનું વૉરન્ટ કઢાવ્યું છે તે સાચી વાત છે કે કેમ?"

"હા, કઢાવ્યું છે તેનું તારે શું કામ છે?"

"મારે એ કામ છે કે, તમારે તેને તે ગુન્હા માટે છોડી મુકવો પડશે; તમારે તમારા આક્ષેપો પાછા ખેંચી લેવા પડશે; એ પહેલું કામ છે. અને બીજું જ્યોત્સ્ના અહીંઆ આવી તે ક્યાં છે, તેને મારે સ્વાધિન કરી દો એ બીજું કામ."

"એટલે! શું તું એમ ધારે છે કે તું કહીશ તે પ્રમાણે હું કરવાનો છું!"

"કરવાના છો એટલુંજ નહિ પણ કરશોજ."

"જો તારે આજ કહેવાનું હોય તો મને ત્હારી સાથે મારો અમુલ્ય સમય ગુમાવવાને વખત નથી, અને હું તને આજ્ઞા કરૂં છું કે આવા ટાયલાં કરવા ફરીથી મારી પાસે કદાપિ પણ આવવું નહિ."

"અકળાઓ નહિ શેઠ, મારૂં કહેલું માનો નહિ તો પસ્તાશો."

"મૂર્ખ! તારો આ બકવાદ નકામો છે" શંભુલાલે ઉશ્કેરાયેલા અવાજે કહ્યું અને પછી તરતજ બારણા તરફ જવા માંડ્યું. બહાર નિકળતા શંભુલાલને રોકીને મોદી બોલ્યો કેઃ—

"જ્યારે તમે સીધી રીતે મારૂં કહેલું નથી માનતા ત્યારે મારે નિરૂપાય થઈ કહેવું પડે છે કે આવતી કાલે સવારે તમારા પર ખોટો આરોપ મુકી નિર્દોષ માણસને હેરાન કરવાના અને જ્યોત્સ્ના નામની સ્ત્રી પર બળાત્કાર ગુજારી ખોટી રીતે છુપાવી રાખવાના ગુન્હા માટે પકડાવવાનું વૉરન્ટ કઢાવવું પડશે."

"શું તું એમ ધારે છે કે તારી ખોટી ધમકીઓથી હું ડરી જઇશ? જ્યોત્સ્ના નામની કોઇપણ સ્ત્રી છે કે નહિ તે પણ હું જાણતો નથી; અને શાન્તિપ્રસાદ પરનો આરોપ ખોટો છે એમ કહેવું તેના કરતાં સાબિત કરવું ઘણુંજ મુશ્કેલ છે."

"શાન્તિપ્રસાદ પરનો ખોટો આરોપ તો હું આ ક્ષણેજ સાબિત કરૂં છું, અને તે થયા પછી જ્યોત્સ્નાને અહીં લાવીને તેનો કેવો ખરાબ અંત લાવવામાં આવ્યો છે તે સિદ્ધ કરતાં કેટલો સમય લાગશે તે વિચારવાનું કામ હું તમનેજ સોંપું છું." એમ કહી મોદીએ પોતાના કોટના ગજવામાંથી નોટપેપરની સાઇઝનો એક પત્ર કહાડી શંભુલાલની સન્મુખ ધર્યો. મોદીના આ છેવટના કાર્યે શંભુલાલના માથામાં હથોડાનો પ્રહાર કરવામાં આવ્યો હોય તેથી પણ વિશેષ દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું, અને તેથી તે મોદીના હાથમાંનો કાગળ જોયો ન જોયો એટલામાં તો બેભાન થઈ જમીનપર પડ્યો. મોદીએ હાથમાંના રૂમાલવડે શંભુલાલને વાયુ નાંખવાનું શરૂ કર્યું, અને તેથી થોડીકવારમાં તે કાંઇક શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યો, એટલે મોદીએ પાસેના ટેબલપરથી થોડું જળ લઇ તેને આપ્યું. જળપાન પછી તે કાંઇક વિશેષ શુદ્ધિમાં આવ્યો હોય તેમ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. શંભુલાલ છેવટ કોઇ નિર્ણયપર આવ્યો હોય તેમ મોદીને પોતાની સાથે ન્યુમેરિન લાઇ-

ન્સપરના બંગલે ચાલવા કહ્યું અને તેથી તેઓ બન્ને એકાદ વાગ્યાના સુમારે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આખરે શંભુલાલે જ્યોત્સ્નાના આત્મઘાતની વાત કહી અને આ વાત માટે પોતાને કાંઈ પણ હાનિ ન થાય તેવો રસ્તો કરવા માટે પણ મોદીને આજીજી કરી એટલુંજ નહિ પણ મોદીની ઇચ્છાનુસાર આવતી કાલે સવારેજ શાન્તિપ્રસાદ પરના આક્ષેપો પાછા ખેંચી લઇ તેને નાહક હેરાન કરવા બદલ પાંચ હજાર રૂપિયા બક્ષિસ આપવાનું કબુલ કર્યું. મોદીએ તેના આ કૃત્ય માટે રૂ. ૫૦૦૦૦) નો એક ચેક લખાવી લીધો અને તે કોઇ અન્ય કારણ માટે આપ્યો છે એમ ન કહી શકે માટે રૂ. ૫૦૦૦૦, ની બ્લેન્ક I. O. U. ની ચિઠ્ઠી પણ લખાવી લીધી. આ પ્રમાણે પોતાના ધારવા પ્રમાણે સર્વે કામ પાર પડતું જોઇ મનમાં આનંદ પામતો પામતો મોદી પોતાના ઘર તરફ જવા નિકળ્યો પણ તેનો તે સર્વ આનંદ તો નિર્દોષ બિચારી જ્યોત્સ્નાનું અચાનક આત્મઘાતનું સ્મરણ થતાં વિલય થઇ જતો હતો.

શિયળ રક્ષણાર્થે જ્યોત્સ્નાના દેહપતનના, પરોપકાર અર્થે મોદીના અતિશય વિટમ્બના ભોગવવાના, અને ક્ષણિક શારિરીક ઉપભોગાર્થે ગમે તેવા કુકૃત્યોને કરતાં નહિ ડરનો શંભુલાલના એવા માનુષી સ્વભાવના વિવિધ અને પરિવર્તનશિલ દશ્યોનું અવલોકન કરવામાં આપણે એટલા બધા તલ્લિન બની ગયા કે, પ્રિય વાંચક, પોલીસચોકી પર લઇ જવામાં આવેલા શાન્તિપ્રસાદની ત્યાં શું દશા થઇ તે તરફ તો આપણું સહજ પણ લક્ષ રહ્યું નહિ. ચાલો, હવે આપણે આપણી દૃષ્ટિને એ તરફ દોડાવીએ.

બોરાવાડના અને જ્યાં પ્રકાશનું નિશાનમાત્ર પણ નહોતું તેવા એક મકાનમાં જેને વચ્ચેથી લાકડાનો પડદો ભરી લઇ બે ભાગવાળું બનાવવામાં આવ્યું હતું, ત્યાં શાન્તિપ્રસાદને લાવવામાં આવ્યો. મકાનની બાજૂપરના ઓટલાપર એક નિરાંતે બેસી કદાચ તેવા આરામાસનપર એક હિંમતો, મજબુત, અને લાલ મ્હોંવાળો ઇન્સપેક્ટર જેવો દેખાતો પુરૂષ પોતાના ડાબા કાનમાં હોલ્ડર (કલમ) ઘાલી બેઠો હતો. યુનિફોર્મમાં (ટાળીડગલી) સજ્જ થયેલો એક સિપાય ઉજરા અને અનેક પ્રકારના ડાઘાથી બેરંગી બનેલા ટેબલ પાસે ઉભો ઉભો તેનાપર પડેલા ચોપડાના પાના ઉથલાવતો હતો; અને સફેત સુટ પહેરી એક ઓફિસર જેવો દેખાતો યુવક હાથમાંની નેતરની લાકડીવડે પાટલુનપરની ધુળ ઉડાડતો આમથી તેમ આંટા મારતો હતો.

" Well, whatis that ! " શાન્તિપ્રસાદને લઇ આવતા પેલા ઓફિસર જેવા દેખાતા પુરૂષને ઇન્સપેક્ટરે પુછ્યું.

" Warrart, for cheating. "

"Alright Tukaram put it down" ચોપડાના પાના ઉથલાવતા સિપાયને કહ્યું.

આ પ્રમાણેનું હમેશની રૂઢી મુજબનું કામ પતાવી ઇન્સપેક્ટર શાન્તિપ્રસાદને ઉદ્દેશીને તેના આ દુઃખના સમાચાર તેના કોઇ સમ્બંધીને કહેવરાવવા હોય તો જણાવવા કહ્યું; એટલુંજ નહિ પણ તેની સારી રીતભાતથી તેને અંદરના ઓરડાઓમાં ગોંધી નહિ રાખતા અહીંઆ ઓટલાપરજ સુઇ રહેવા દેવામાં આવશે એમ પણ જણાવ્યું. તેની આ લાગણી ભરેલી રીતથી શાન્તિપ્રસાદે તેનો આભાર માન્યો. *તેના તરફની આવી સારી રિતભાતથી મનમાં આનંદ

* હવે પછી તે કેટલીક હકીકત ગરબડ અને હિન્દી ભાષામાં બની હતી જેનો અત્રે ગુજરાતીમાંજ ઉતારો આપવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

પાયતો શાન્તિપ્રસાદ હાલ તુરત તો તેના પરના આરોપની વાત સર્વથા ભૂલી ગયો હોય તેમ પાસે પડેલી ખુરસીપર બેઠો બેઠો લાકડી લઇ આમથી તેમ આંટા મારતા ઓફિસર જોડે વાતો કરવા મંડ્યો. તેને જણાયું કે લૂંટ, ચોરી, દંગો ફીસાદ, બદમાશી અને એવા અનેક કુકૃત્યો સિવાયની અન્ય વાર્તાઓમાં આ લોકો કંઇ પણ રસ લઇ શકતાજ નથી. તેમના મનમાં એક પણ વાક્ય એવું ઉદ્ભવી નહિ શકતું હોય કે જેમાં જજ્, કેદી, કેદખાનાઓ કે આવની ક્રિમીનલપ્રોસેસનને લગતા શબ્દોનો ઉપયોગ ન થતો હોય. તેઓના આ વાર્તાલાપમાં કોઇ ભિખારી અને રખડતા પુરૂષને લઇ આવતા સિપાઇએ આવી ખલલ કરી; અને તેને ઉદ્દેશીને ઇન્સપેક્ટરે પુછ્યું કેઃ—

"શું ગુન્હો છે"

"રખડતો ભિખારી કાતરૂ, સાહેબ!"

"Allright Tukaram put it down" "Ah how do you know" સિપાઇને ઉદ્દેશીને પુછ્યું.

"કયારનોએ માણસોના ટોળામાં આમ તેમ રખડતો જોવામાં આવેલો હોવાથી તેપજ તેને કોઇ ઠેકાણે જવાનું હોય તેમ પણ જણાતું નથી." સિપાઇએ કહ્યું.

"બહુજ ભુખ લાગી છે સાહેબ! સવારથી અનાજના દર્શન કર્યા નથી." ગરીબ કેદી બોલ્યો.

"જુઠું ન બોલ, બદ્દા!" કેદમાં મજેનો હુંસો મારતા ઇન્સપેક્ટરે કહ્યું.

"તમે શું ધારો છો, એને શું કરવામાં આવશે?" શાન્તિપ્રસાદે ઇન્તેજારીથી પુછ્યું.

"થાણાની જેલમાં, પુરા ત્રણ મહિના" ઇન્સપેક્ટરે કહ્યું.

"શા ગુન્હા માટે પણ?"

"વાહ! રખડવાના અને ખિસા કાતરવાના."

"ઠીક! એ રખડેલ હશે પણ એ ખિસ્સાકાતરૂ પણ છે એમ શા પરથી કહી શકાય?"

"કેમ! એને માણસોના ટોળામાં રખડતો જોવામાં નથી આવ્યો?"

"અને તેથી શું માણસ ખિસ્સાકાતરૂ હશે એમ કહી શકાય?"

"જરૂર, કાયદાની નજરમાં તે ગુન્હેગાર જ છે."

શાન્તિપ્રસાદ કાયદાની અને તેની નજરમાં "ખિસ્સાકાતરૂ" અને "રખડેલ" ઠેરાવવાની નવી પદ્ધતિ માટે કાંઇક વિચાર કરતો હતો એટલામાં કોઇ સારા દેખાવના ઉમર લાયક પુરૂષને લઇ બીજો સિપાઇ આવ્યો તેને જોઇ ઇન્સપેક્ટરે પુછ્યું કેઃ—

"કેમ શું ગુન્હો છે?"

"સાહેબ, તેના શાકભાજી અને ફુળાદિનું ગાડું લઇ મારા શરિર પર ધસી આવ્યો અને આડે રસ્તે ન કહેવા છતાં તેનું ગાડું હાંકી જાય છે સાહેબ!"

"અહો! સરકાર સાહેબ! માફ કરો, હું સચ્ચાઇથી પૈસા કમાઉં છું અને ચોરી કરી આ શાકભાજી વેચી મારૂં ગુજરાન ચલાવું છું. મારી બૈરી સાહેબ, ઘેર વાટ જોતી હશે. અરે! હું નહિ જાઉં તો મારા છોકરાઓ ઘેર રોકકળ કરશે. મને જવા દ્યો સાહેબ, હવે હું કદાપિ એવું નહિ કરૂં સાહેબ!" આંખોમાંથી આંસુના બિંદુ લુછતાં તે પુરૂષ બોલ્યો.

આ વૃદ્ધના બોલવામાં કાંઇક ખરેખર દયાજનક હતું અને તેથી શાન્તિપ્રસાદે તેને માટે
વાનો વિચાર કર્યો પણ તેને પોતાનેજ અહિંઆ બેસવા દેવામાં ઉપકાર કરવામાં આવ્યો છે
ાત યાદ આવવાથી તે બિચારો ચૂપ થઇ ગયો.

"Come Tukaram have you got that down!" ઇન્સપેટરે કહ્યું.

"હા, સાહેબ!"

"ઠીક! એને અંદર ઓરડામાં પુરો." "એને માટે માજીસ્ટ્રેટ નક્કી કરશે."

"હું અદ્યાપિ તેના પરનો ગુન્હો બરાબર સમજી શકયો નથી" શાન્તિપ્રસાદે કહ્યું.

"રસ્તા પર નાહકનું રોકાણ કરી ખોટી ગડબડ કરવી એ જેવો તેવો ગુન્હો નથી."

"પણ એ ખરી મહેનતથી પૈસા કમાય છે અને રસ્તો બધાને માટે ખુલ્લો છે."

"Oh no such thing. આવા ગદ્ધાઓજ પોતાના ગાડાઓના ખળભળાટથી મોટા
ર ઘોડાઓને ચમકાવી મૂકે છે, અને તેથી કિંમતી ગાડી ઘોડાને નાહકનું નુકશાન થાય છે.
રેખર તેને એક મહિનાની ટીપ મેળવાની જરૂર છે." ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

બીજે દીવસે સવારના આઠ વાગ્યામાંજ મોદીએ આવી તેના પરના બેંચી લેવાના
કોપેની વાત કરી, પણ જ્યોત્સ્નાની બાબત પુછવામાં આવતાં તેને કાંઇ જવાબ આપ્યો
. દશેક વાગ્યાના શુમારે જ્યારે પાંચ સાત સિપાયડ હાથમાં 'પોલીસ–ચીટ' લઇ જુદા
ા ગુન્હેગારોને લઇ માજીસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં લઇ જવામાં આવ્યા ત્યારે શાન્તિપ્રસાદ પણ કોર્ટમાં
વાને તૈયાર હતો. પોલીસ–કોર્ટમાં તેઓ બધા પહોંચ્યા કે તરત માજીસ્ટ્રેટની આજ્ઞાથી
ન્તિપ્રસાદને છુટો કરવામાં આવ્યો. —ચાલુ.

પતિ રૂદન.

[મંદાક્રાંતા]

સંતાઇ શું દુઃખ દઇ રહ્યા છો પ્રાણવલ્લભ પ્યારા,
શાને દૃષ્ટિ અહીં ન કરતા વિનવે દુઃખી દારા;
શું હૈયું છે તમતણું બહુ ક્રુર પાષાણ સમાન!
હા હા! જોશો અહિં તરફ આ બાળ સામું લગાર. ૧
આહા! હૈયું મુજતણું ખરે ફાટી જાતું હવે તો,
રે'વાતું ના મુજથકી હવે એક કે બે ઘડી ઓ!
ના બોલાયે મુજથકી હવે દુઃખ કોને કહેવું,
શાને કે'તા જરી ન મુજને આમ ક્યાં સુધી રે'વું. ૨
સંતાયા છો શું તમ ગગને સૂર્ય કે વાદળાંહીં,
સામું જુઓ જરીક અહિંઆં રંક આ બાલુડાની;
આહા! નિંદ્રા ગહનમહીં આ રંક નિર્દોષ બાળ,
આહા! સૂજે જરી ન મજને શા થશે તેજ હાલ. ૩

અમૃતા કે પતિભક્તિ.

(લે. રા. શુકલ નર્મદાશંકર હરગોવિંદ ખાખરેચા)

(૬)

નયાપુરના રાજમહેલ મહિના ના પ્રથમ દિનમાં વિજળીના દિવાઓનો પ્રકાશ દુરથી જોનાર પ્રેક્ષકવર્ગને અત્યંત દેદિપ્યમાન દ્રષ્ટિગોચર થતો હતો, જ્યારે રાજભવનના વિશ્રાન્તિભુવનની એક ઉઘાડી બારી પાસે કોઇ એક વ્યક્તિ આમતેમ આંટા મારતી જણાતી હતી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ તે જાણે અત્યંત વિચારોમાં પ્રવર્ત હોય નહિ તેમ કેટલીક વાર ઉભી રહી સ્તબ્ધ મૂર્તિ જેવી પ્રદર્શિત થતી હતી. વાચકવૃન્દો ! બારી પાસે શુન્યવત્ ઉભેલી વ્યક્તિ અત્યારે અમિતસિંહ વિના બીજી કોણ હોય ? [illegible] અમિતસિંહને તેના [illegible] કાર્યની [illegible] થઇ રહી હતી, કારણ કે માધવપ્રસાદ જેવા વીરત્વમાં ઇજ્જત ધરાવનાર નરને વિના અપરાધે એક ગુનેગાર બનાવી કેદી તરીકે બંદીખાનામાં લાવવો તે અત્યંત કઠણ કાર્ય હતું તેમ તે સારી પેઠે જાણતો હતો એટલુંજ નહિ પરન્તુ તેનું શું પરિણામ આવશે તે સંબંધી ચિંતન કરતો હતો. એટલામાં વિશ્રાન્તિ-ભુવનના પગથીઆ ઉપર કોઇ એક વ્યક્તિને આવવાનો પગરવ સંભળાયો જેથી અમિતસિંહ સહેજ તપાસ કરવા આગળ વધ્યો એટલામાં તેના સમીપ એક વ્યક્તિને આવતી જોઇ અચાનક અવાજથી બોલી ઉઠ્યો "કેમ ! અબદુલ્લ ? શું થયું ! માધવપ્રસાદ ક્યાં છે !" "મહારાજાધિરાજ ! મ્હારા જીવના જોખમે માધવપ્રસાદને લઇ આવ્યો છું અને તેને પોલિસ સ્ટેશનમાં રાખી આપ નામદારની આજ્ઞા લેવા અત્રે આવ્યો છું !" અબદુલ્લખાંએ [illegible] અત્યંત નમન કરી પ્રત્યુત્તર આપ્યો. "ધન્ય છે ! અબદુલ્લખાં ! ત્હારા જેવા નિમકહલાલ અને શુરવીર નરને, કે ત્હારી હુશીઆરી અને ચપળતાને અત્યંત માન ઘટે છે, એટલુંજ નહિ પરન્તુ ત્હારા હસ્ત-ચિન્હો મારા હૃદયમાં અત્યારે અનહદ વિકાસ પામી રહ્યા છે ! અત્યારે ત્હારી બહાદુરીના બદલામાં આ મ્હારી રત્નજડીત હીરાની વીંટી તને ભેટ તરીકે આપું છું" અમિતસિંહે પોતાની આંગળી ઉપરથી વીંટી કાઢતાં કહ્યું. "કાંઇ નહિ ! મહારાજાધિરાજ ! આપની મ્હારા પ્રત્યેની ચાહના છે તેજ સર્વને હું ઉત્તમોત્તમ ભેટ તરીકે માનું છું. આપ નામદારના હુકમનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવો તેમાંજ મ્હારા હૃદય-ચિન્હો અસ્તિત્વતા ભોગવે છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું, અને તેજ પ્રમાણે મ્હેં આપનો અમલ બજાવ્યો છે તેમાં કાંઇ હું પ્રશંસાને પાત્ર નથી." અબદુલ્લખાંએ નિસ્વાર્થવૃત્તિના રૂપમાં જવાબ આપ્યો

"ત્હારી નિસ્વાર્થ બુદ્ધિ અને અનહદ પ્રમાણિકતા જોઇ હું અત્યંત ખુશી થાઉં છું, પરંતુ અબદુલ ! વીંટીનો સ્વીકાર કર." "જી ! મહારાજ !" કહી રત્નજડીત વીંટી અબદુલ્લખાંએ ખુશી થતાં પોતાની આંગળી ઉપર ચડાવી દીધી.

"અમદુલ્લા! હું માધવપ્રસાદનું મ્હોડું બીલકુલ જોવા ઇચ્છતો નથી, જેથી અત્યારે તેને રાજ્યમંદિર પાસેના કારાગૃહમાં ચોકી પહેરા વચ્ચે મુકી દે!" અમિતસિંહે મુછો મરડતાં ખોખરા અવાજે કહ્યું.

આનંદ પ્રેસ—ભાવનગર.

ચિત્રકાર—રા. ત્રિભુવનદાસ પટેલ

"અબ્દુલ! હું માધવપ્રસાદનું મ્હોડું બીલકુલ જોવા ઇચ્છતો નથી જેથી અત્યારેજ તેને રાજ્ય-મંદિર પાસેના કારાગૃહમાં ચોકીપ્હેરા વચ્ચે મુકી દે!" અમિતસિંહે મુછો મરડતાં ખોખરા અવાજે કહ્યું. "જી! મ્હારાજ બહુ સારૂ." અબ્દુલખાંએ નમન કરી જવાબ આપ્યો. તુર્તજ અબ્દુલખાં વિશ્રાન્તિ-ભુવનનાં પગથીઆ ઉતરવા લાગ્યો, જ્યારે અમિતસિંહ દીર્ઘ વિચારો સાથે એક સોફા ઉપર આડો પડ્યો. માધવપ્રસાદ નિરૂપાયે ચોકીપ્હેરા વચ્ચે કારાગૃહમાં દાખલ થતાં બરાડી ઉઠ્યો-અહા! માધવ! કમનસિબ માધવ! જે રાજ્યમાં ત્હેં અનેક પ્રત્યે ન્યાય દર્શાવી સર્વની પ્રીતિ મેળવી, લોકોપયોગી કામ કરી અત્યંત ખ્યાતિ સંપાદન કરી, રાજ્યને સર્વ વિટંબનાઓથી મુક્ત કરી આબાદ કર્યું, તે સર્વના બદલામાં તારે માટેજ કારાગૃહ એક નિવાસસ્થાન તરીકે નિર્મિત થયું?

અહા! પરમાત્મા! શો અન્યાય! ખરેખર આ માધવ જેવા નિખાલસ દિલની જરાપણ દયા ના આવી! જોકે ક્રુર અને કઠોર હૃદયના અમિતસિંહની આંખે તેના રાજ્યની નષ્ટતાના પાટાઓ લાગી રહ્યા છે, તેની સર્વ રિદ્ધી-સિદ્ધીની પાયમાલીના ભણકારા થઇ રહ્યાં છે, જેથી કુસંગ-દોષથી ભમાઈ ગએલા અમિતસિંહને, આ માધવના સત્ય સ્વરૂપનું સ્મર્ણ ક્યાંથી થાય? અરે! અભિમાનમાં અન્ધ થઇ રહેલા વિશ્વાસઘાતી! ત્હારી કૃતઘ્નતાનો સજ્જડ બદલો પરમાત્મા સંપૂર્ણ રીતે આપશે! સર્પને દુધ પાઇ ઉછેરી મ્હોટો કરે તેમ અહો! ક્રુર કામી! આ માધવે ત્હારી સર્વ રિદ્ધીસિદ્ધી જાળવી તને સુરત કરી, દેશપરદેશમાં ત્હારી ખ્યાતિ વધારી, ત્હારા રાજ્યનું ગૌરવ ઉત્તમ પંક્તિએ વધારી આપ્યું અને ત્હારા પ્રત્યેનો પ્રેમ પ્રજાના હૃદયમાં પૂર્ણ રીતે પ્રગટાવી આપ્યો, શું? તેનાજ બદલામાં કરેલ ઉપકાર વિસરી જઇ નિર્દય સર્પની માફક હિતેચ્છુનેજ તિવ્ર ડંશ દઇ નિકંદન કરવા ઇચ્છે? ત્હારી ક્રુરતા....... ....બોલતાં બોલતાં માધવપ્રસાદ પોતાના કપાળ ઉપર હાથ થાબડતો બેભાન થઇ ધરણી ઉપર પડ્યો. તુર્તજ સિપાઇઓ માધવપ્રસાદને શું થયું ત્હેનો તપાસ કરવા આગળ દોડી ગયા. રાજ્ય-મંદિરના કારાગૃહમાં પ્રચંડ અવાજે ગાજી રહેલ માધવપ્રસાદના ભયાનક ભાગ્યા તુટ્યા શબ્દો અમિતસિંહના કર્ણપ્રદ ઉપર પડતાં હતાં જેથી અમિતસિંહનું હૃદય જોરથી ધ્રુજતું હતું એટલુંજ નહિ પરન્તુ માધવપ્રસાદના પંજામાં કદાચ સપડાઇ જવાનો અત્યંત ભય લાગતો હતો જેથી પોતાની સહિસલામતી જાળવી રાખવા શું શું યોજના કરવી તેના ગાઢ વિચારમાં ઘડીમાં કોચ ઉપર અને ઘડીમાં સોફા ઉપર બેસતો હતો.

માધવપ્રસાદના છુટા પડતી વખતેની અસહ્ય વેદનાની માઠી અસરે જે રશ્મિ તેમજ ગંગાગૌરીને શુન્યવત્ સ્થિતિમાં મુકયા હતાં તેજ સ્થિતિ હજુ તેઓ ભોગવતા હતા. કારણકે આશ્વાસન આપી કોઇ પણ વ્યક્તિ તેમને શુદ્ધિમાં લાવે તેમ ન્હોતું.

"સુખમાં આવે સૌ, દુઃખ માંહેના એક:"—જ્યારે હરકોઇ માણસ સર્વ પ્રકારે સુખી હોય છે, ત્યારે ઘણા માણસો તેની પાસે આવ જાવ કરે છે પરન્તુ તેજ માણસને જ્યારે સર્વ રીતે દુઃખમય-જીવન ગાળવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે કોઇપણ તેને ત્યાં જતું આવતું નથી, મદદ કરતું નથી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ તેના દુઃખી હૃદયને કોઇ આશ્વાસન આપવા પણ જતું નથી. સર્વ દુનીઆ સ્વાર્થમય છે. તેજ પ્રમાણે માધવપ્રસાદની બાબતમાં જણાયું.

શહેરમાં સુકંઠિત સ્ત્રીઓના ગીત સાથે ઘંટીના અવાજનો પ્રતિધ્વનિ થઇ રહ્યો હતો, જ્યારે ભાવિક વૃદ્ધજનો ઉદારશબ્દના મધુર પ્રભાતિયાં લલકારી રહ્યાં હતાં. પરોઢીયું થતાં માધવ-

રાખી, આવેલ સમયને તાબે થવું તેમાંજ આપણું શ્રેય છે. હરકોઇ વ્યક્તિ ગમે તેટલી સાવચેત રહે પરંતુ કુદરતવશાત્ નિમિત્તરૂપ જે નિર્મિત છે તે બન્યાજ કરે છે." માતુશ્રી! ખરેખર આપનું કહેવું યથાર્થ લાગે છે પરન્તુ મ્હારા પિતાથી............બોલતાં બોલતાં રશ્મિનો શ્વાસ રૂંધાઇ ગયો.

રશ્મિ! રશ્મિ! વ્હાલા રશ્મિ! દિલગીર ના થા. ત્હારા પિતાશ્રી કોઇનો એકપણ કટુ ચણ્ડ સહન કરે તેમ નથી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ ત્હેમની સર્વ ઇંદ્રિએ વીરત્વનું લોહી ફર્યા કરે છે, તેઓ સર્વ વાતે કુશળ છે, જેથી ત્હેમનો કોઇ પણ વાંકો વાળ કરવા હિમ્મત ધરી શકે તેમ નથી. તેઓની બુદ્ધિ વિશાળ અને વિલક્ષણ છે જેથી દીર્ઘદૃષ્ટિથી સતત્ વિચાર કરી આગળ પગલું ધરે છે અને પ્રત્યેક કાર્યમાં યશસ્વી નિવડે છે. અબદુલખાં રશ્મિકાન્ત અને ગૌરી વચ્ચે જે વાતચીત થતી હતી તે સર્વ ભાંગીતુટી સાંભળી અત્યંત અજાયબી વચ્ચે છક થઇ ગયો હતો અને ગૌરીની જાહેર હિંમતને મનમાં ધન્યવાદ આપતો હતો. થોડીવાર પછી અબદુલખાં એકદમ બોલી ઉઠ્યો—" ગૌરી! હવે આ ગૃહનો સદાને માટે ત્યાગ કરી સત્વર અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જાઓ!" નહિતર આ સામે ઉભેલા સીપાઇઓ પાસે તમોને ઘર બ્હાર કઢાવવા પડશે." ગૌરીથી હવે રહેવાયું નહિ જેથી તુરત બોલી ઉઠીઃ—" નાદાન! તું તારૂં બળ બતાવે છે પરન્તુ ઇશ્વર તારા કુકર્મનું ફળ અવશ્ય ચખાડશેજ." તુર્તજ રશ્મિકાન્તે તથા ગંગાગૌરીએ પોતાનો સામાન બાંધ્યો. આ જોઇ અબદુલખાં બોલી ઉઠ્યોઃ— "ગૌરી! આ ઘરમાંથી કાંઇ પણ સામાન લઇ જવા દેવા નામદાર અમિતસિંહનો હુકમ નથી, માટે પ્હેરેલ કપડે બહાર નીકળી ચાલ્યા જાવ." રશ્મિકાન્તની આંખમાંથી દડદડ આંસુનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો જેથી ગૌરીએ રશ્મિકાન્તને પોતાની છાતી સરસો દાબી શાન્ત કર્યો અને થોડી વારમાં ગંગાગૌરી એક હેન્ડબેગ સાથે ઘર બ્હાર આવી પડી, જ્યારે રશ્મિકાન્ત એક નાજુક પેટકું તેમજ પોતાનો અત્યંત પ્રિય સિતાર લઇ બહાર આવ્યો, જો કે અબદુલખાંએ હેન્ડબેગ, પેટકું તથા સિતાર લઇ જતાં જોયું પરન્તુ ગૌરીના ક્રોધાગ્નિથી એક પણ ઉચ્ચાર કરી શક્યો નહિ. "હે! નિવાસસ્થાન! ત્હારો હમારા સાથેનો લાંબા વખતનો પરિચય હવે પુરો થાય છે માટે તને પણ છેલી સ...લા...મ બોલતાં બોલતાં ગૌરીનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું, જ્યારે રશ્મિકાન્તે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા માંડ્યું. ગંગાગૌરીની આંખોમાં પણ રશ્મિકાન્તને રડતો જોઇ આંસુ દડદડાટ થતી રહ્યાં. અહા! શું વખત છે જેને નવાપુરમાં સર્વોત્કૃષ્ટ માન મળતું, જેને એક પણ દુઃખી દિવસનું સ્મરણ ન્હોતું, તેને કારાગૃહમાં નિવાસસ્થાન કરવા સમય આવ્યો? જેને નવાપુર કંગાળ સ્થિતિમાં છોડવું પડશે તેવો જરા પણ ખ્યાલ ન્હોતો અને જેથી પુત્રના અભ્યાસક્રમમાં વિઘ્ન નડશે તેનો લેશ પણ વિચાર ન્હોતો તેઓને આંખમાં આંસુના દડદડાટ સાથે ક્ષણમાં નવાપુર છોડવા સમય આવ્યો! આગળ ચાલતાં રશ્મિએ કહ્યુંઃ—" માતુશ્રી! ચાલો હવે આપણે છેવટના દર્શન આપણા ઇષ્ટદેવના કરતા જઇએ." "ચાલો! રશ્મિ! ત્હારૂં કહેવું યથાર્થ છે." ગૌરીએ રડતાપૂર્વક પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. થોડી વારમાં ગંગાગૌરી તેમજ રશ્મિકાન્ત નવાપુરના બહારના બાગમાં આવી પહોંચ્યાં ત્યાં તેઓએ અત્યંત પ્રેમપૂર્વક ઇષ્ટદેવનાં દર્શન કર્યાં અને ત્યાંથી સ્ટેશન તરફ આગળ વધ્યાં. પરન્તુ ગૌરીને કંઇક અચાનક યાદ આવતાં ગંગાગૌરી એકદમ રશ્મિ સાથે ઘર તરફ પાછી આવી અને જુએ છે તો અબદુલખાં ઘરને સીલ કરવાના કાર્યમાં ગુંથાયો હતો, પરન્તુ ગંગાગૌરીને એકદમ જોઇ ચમકી ઉઠી એક બાજુએ રહ્યો.

ગૌરી એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય ઘરમાં દાખલ થઇ અને ત્હેની અત્યંત વ્હાલી મેના સાથે બ્હાર આવી પીંજરામાં રહેલ મેના પ્રત્યે બોલવા લાગી "વ્હાલી મેના ! શું આ ગૌરી તારા પ્રત્યે એટલી બધી નિર્દય બની ગઇ કે તને પેલા કસાઇને હાથે મુકી ચાલતી થઇ." મેના એ ગંગાગૌરીને દિવસ આનંદમાં નિર્ગમન કરવાનું સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન હતું. ગંગાગૌરી ઉપરની સર્વ આકૃત જોઇ મેના અત્યંત દિલગીર થઈ ગઇ હતી, જેથી ખેદકારક બનાવ બન્યો તેજ રાત્રીથી નિરાશવૃત્તિથી ખાવું પીવું સર્વ ત્હેણે છોડી દીધું હતું. હરહમેશ ગંગાગૌરી ત્હેની અત્યંત સંભાળ રાખતી હતી. તે જ્યારે અત્યંત ખુશીમાં હોય ત્યારે મંજુલ–મીઠા વાક્યો ઉચ્ચારતી હતી.

(અપૂર્ણ.)

પ્રાચીન આદર્શ.

(લે. અમૃતલાલ શીવલાલ મહેતા—પાલણપુર.)

બ્હેનો જરા નિર્ખો, અહા ! આદર્શ કેવો પૂર્વમાં;
જ્ઞાતા વિવેકી વેદની, શ્યામા વિદુષી ધર્મમાં.
લોપ મુદ્રા ગારગી, સુલભા રમા જ્વલંત થઇ;
શાસ્ત્રાર્થ પુરૂષોથી કરી, આદર્શતા પામી ગઈ.
વળી ગણીતમાં લીલાવતી, જ્યાં શ્રેષ્ટ સર્વેમાં હતી;
હા ! શોક આજે ભાર્તમાં, ભામા હિશાબે કો નથી.
અંધ નૃપ ધૃતરાષ્ટ્રની, સતી નારી ગાંધારી સમે;
પાવન પતિવૃત પ્રેમમાં, જ્યાં શુરનાં શિરો નમે.
થઇ ગઇ, બળીને જે સતી, પ્રેમી પતિના સાથમાં;
ધર્મ વૃતને છોડર્યા નહિ, કિર્તિ ગવાણી ભાર્તમાં.
ઇજ્જત ધરી તાતની, ક્ષત્રીય ધર્મે જાગગી;
નીજ પ્રાણ અર્પિ, વિરલી, કૃષ્ણકુમારી ના ઠગી.
સીતા સુખોને પરહરી, ચાલી પતિના સાથમાં;
સહભાગીની થઇ સામની, નીજ સુખ માંન્યુ નાથમાં.
હા ! કયાં ગઇ વિદ્યોત્તમા, મદાલસા વિદ્યા ધરી ?
શિક્ષિત હતી જે ધર્મની, પતિ સાથ વનમાં પરવરી.
મંદોદરી નીજ કંથને, સુભ પંથ નીતિનો કહ્યો;
માન્યુ નહિ દશ કંધ લંકા, દેહ કુળ નાશજ થયો.
માર્ગ હતો જે વેદનો, છોડ્યો છે બ્હેનો જ્યારથી;
હે ! હાય હાલત હિંદની, થઇ છે ખરાબજ ત્યારથી.

(સર્ગ ૬૭ સ્થાપી ૬.)

શ્રીમુખ દર્પણ

" વ્હાલી મેના ! શું આ ગૌરી તારા પ્રત્યે એટલી બધી નિર્દય બની ગઈ કે તને પેલા કસાઈને હાથે સોંપી ચાલતી થઈ. "

આનંદ પ્રેસ–ભાવનગર.

ચિત્રકાર—ના. ત્રિભોવનદાસ પટેલ

ભગિની નિવેદિતા.

(અનુવાદક—અ. સૌ. કુમુદગૌરી—મુંબઈ.)

આ પરોપકારિણી બહેનનાં નામથી દેશના દરેક સુશિક્ષિત ભાઇબહેન અપરિચિત નથી. આપણી અધદશામાં આપણને કોઇપણ જરાએ આશ્વાસન આપે છે તો આપણે એવાં તો સરલ હૃદયનાં છીએ કે આપણે તેનાંજ થઈ જઇએ છીએ. જે જે અંગ્રેજ સ્ત્રીપુરૂષો આપણા તરફ સહાનુભૂતિની નજરથી જુએ છે તે દરેકને આપણે અપૂર્વ માનની નજરથી જોઈએ છીએ. ભગિની નિવેદિતા એક અંગ્રેજ બહેન હતાં. તેમણે આપણા દેશના કેટલાક ભાગોમાંની બહેનોના ઉદ્ધાર માટે એટલો તો સતત્ પ્રયાસ કર્યો છે કે તેમનું નામ આજે પ્રાતઃસ્મરણીય થઇ પડયું છે. ભગિની નિવેદિતાનાં જીવનની આ ટુંકી નોંધ જે અહીંઆ આપુ છું. તે મૂળ એક બંગાળદેશનાં બહેને લખી છે, તે બહેન તે આપણા સુપ્રસિદ્ધ ભારત રત્નબન્ધુ જી. સી. બોઝનાં પત્નિ છે. લેડી બોઝ લખે છે:—"આજ તેર વર્ષ પહેલાં એક અંગ્રેજ યુવતી મને મળવા આવી, તે શરીરે તન્દુરસ્ત અને બળવતી હતી, તેમના વદનપર ઉત્સાહનું તેજ ચમકતું હતું. તેણે આવીને મને કહ્યું:—' મારી ઈચ્છા હિન્દુસ્થાનની સ્ત્રીઓની સેવા કરવાની છે તે સેવા હુ બહાર રહીને નહીં કરી શકું ? હું. એમની વચ્ચે રહી એમના જેવી બની અને એમની જેવુંજ જીવન ગાળી એમની સેવા કરીશ.' તેમના આ કામમાં વિઘ્ન ઘણાં છે એવો મારા મનમાં વિચાર આવ્યો અને તેથી મેં તેમને કહ્યું કે આપની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે કે નહીં તેમાં મને સંદેહ છે.

અમારી આ ભેટ પછી તે દેવીનો અને મારો પરિચય ગાઢ થયો. વારંવાર મળવાથી મારૂં મન તેમની સાથે મળી ગયું. મેં જાણ્યું કે મિસ માર્ગરેટ નોબલ (નિવેદિતાનું પ્રથમ નામ) મહા મનોબળવાળી સ્ત્રી છે. તે જે કંઇ ધારે છે તે કરી શકે છે. તેણે આપણી માતૃભૂમિની જેવી સેવા કરી છે તેનું ધ્યાન સંપૂર્ણ લખવામાં નથી આવતું, પરંતુ એમણે મારા હૃદય ઉપર જે પ્રભાવ પાડયો છે, એમના આત્માનો પવિત્ર પ્રકાશ, જેણે મારા હૃદયને પ્રકાશિત કર્યું છે તેનું વર્ણન આ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

સિસ્ટર નિવેદિતાના પરોપકારી જીવનની રચના કાંઇ નવીનતાથી એકાએક નહોતી બની આવી. એના પિતા ઇગ્લાંડના એક ધર્મગુરૂ હતા. તે એક મહાન વક્તા હતા; તેમણે મૅન્ચેસ્ટરમાં ગરીબ લોકોની સેવા માટે સ્વાર્પણ કર્યું હતું. પિતા પોતાની પુત્રીને બહુ ચાહતા હતા. નિવેદિતાના પિતાના એક મિત્ર હિન્દુસ્થાનમાં

પાદરી હતા તે તેમને મળવા આવ્યા. નિવેદિતાના વદનપર ધાર્મિકતાનાં કિરણોનો પ્રકાશ જોઇ તેમણે તેને આશીર્વાદ આપ્યો અને કહ્યું કે "આ છોકરી હિન્દુસ્થાનની સેવા કરશે." તે પાદરીનાં વચન બરાબર સત્ય નીવડ્યાં. નિવેદિતાના પિતાએ પોતાના અવસાન સમયે પોતાની પત્નિને કહ્યું હતું કે "બેટી જ્યારે હિન્દુસ્થાન જવા માગે ત્યારે તેને જવા દેવી, રોકવી નહિં અને બને તેટલી તેના કાર્યમાં સહાય કરવી." આ પ્રમાણે નિવેદિતાને હિંદની સેવા કરવાના સંસ્કાર પ્રાપ્ત થયા હતા. અંતમાં નિવેદિતા જ્યારે હિન્દમાં આવવાને તૈયાર થઇ ત્યારે એની માતાનું ઉર પ્રેમથી ઉભરાઇ આવ્યું અને આંસુથી નેત્રો ભરાઇ આવ્યાં, પરન્તુ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિની આજ્ઞાને યાદ કરી તેમણે ધૈર્ય ધર્યું અને તેજ સમયે પુત્રી જેમ ભારતભક્ત બની હતી તેમ માતા પણ ભારતભક્ત બની ગઇ. કોઇપણ હિન્દી જો આ માતાપુત્રીને મળવા જતા હતા તો તેઓ બન્ને તેમનો મોટા પ્રેમથી આદર કરતા હતા. નિવેદિતાની મનઃશક્તિ બચપણથી જ ઉંચા પ્રકારની દેખાતી હતી. હકસલે જેવા વિદ્વાન નર તેમનાં અસાધાર બુદ્ધિબલને દેખી ચકિત થઈ ગયા હતા. શિક્ષણ માટે એક સભાની તે નેતા બની હતી અને એ સભામાંથી તેણે એક કલબ ઉઘાડી હતી. ઇંગ્લાંડમાં એની પ્રસિદ્ધિ પામવાનો વખત આવ્યો તેજ વખતે હિન્દમાં આવવાનો તેમને અવસર મળ્યો. એ વેળા ઇગ્લાંડમાં સ્વામિ વિવેકાનંદ ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો દઇ રહ્યા હતા. એમના વ્યાખ્યાનના ઉત્તરમાં નિવેદિતા સ્વામિની શિષ્યા થઇ અને તુરત હિંદુસ્થાનમાં આવવાને ચાલી નીકળી.

ભગિની નિવેદિતા જુના વિચારની સ્રીઓ વચ્ચે રહીને પોતાનુ કામ કરી નહીં શકે એવા વિચારથી મેં તેમનો મનોરથ સફલ નહીં થાય એમ પ્રથમની મુલાકાત વેળાએ જણાવ્યું હતું પણ જ્યારે એકવાર તેમના નિમંત્રણથી હું તેમને ઘેર ગઈ ત્યારે તેમણે જે ન બની શકે તેવું કામ તેણે કર્યું હતુ. ઘણા જુના વિચારના અને ધર્મચુસ્ત ઉચ્ચ હિંદુ ગૃહસ્થોના નિવાસ ગૃહોની વચમાં તેણે એક રહેવાનું મકાન રાખ્યુ હતું. પ્રથમ તેમને કોઇ હિંદુ રસોઇઓ કે નોકર મળી શક્યો નહીં અને પરધર્મના હલકી કોમના નોકરને ખાનદાન હિંદુઓની વસ્તીની વચમાં રાખવો તેમને ઉચિત જણાયું નહીં, તેથી રસોઇ બનાવતાં આવડતી ન હોવાથી કેટલાક દિવસ તેમણે ફલાહાર કરીને વીતાવ્યા. જ્યારે પાડોશીઓને તેની ખબર થઈ ત્યારે તેના ભોજન માટેનો પ્રબંધ થઇ ગયો. આટલો ત્યાગહ જોઈ ધર્મચુસ્ત હિંદુઓ તેમને પોતાની જ સમજવા લાગ્યા અને વખત જતાં તો બહુ ધર્મચુસ્ત કુલીન નર નારીઓ તેનાં મેમાન તરીકે પણ આવવા લાગ્યાં. કેવલ ધૈર્ય અને પ્રેમથી ધીરે ધીરે કેવા પ્રકારથી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરીને તે હિંદુઓને પોતાનાં કરી શકી એ એક આશ્ચર્યની વાત છે.—

પહેલાં પાડોશીઓનાં નાનાં બચ્ચાંઓ પોતાને ઘેર આવવા લાગ્યાં એટલે તેમણે એ બચ્ચાંઓનાં શિક્ષણ માટે પોતાના મકાનમાં કિંડર ગાર્ટનની પદ્ધતિ ઉપર એક શાળા ઉઘાડી. બચ્ચાંઓને આવતાં જતાં જોય તેમની માતાઓ પણ આવતી થઈ અને તેને પણ ભણવાની રૂચી ઉત્પન્ન કરાવી. તેમના મૃદુ પરોપકારી સ્વભાવથી સર્વ સાધારણ હિંદુઓનું આવાગમન વધતું ચાલ્યું.

ભગિની નિવેદિતાને અનાથ બાળક અને વિધવા સ્ત્રી પ્રત્યે બહુ દયા આવતી હતી. તે હંમેશા તેમને સહાય કર્યા કરતી હતી. અનાથ બાળક અને વિધવાઓ શિક્ષણ મેળવીને પ્રમાણીકપણાથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે એવાં પ્રકારનું શિક્ષણ આપી તે શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ તૈયાર કરવા લાગી. આમ સેવા કરતાં કરતાં જુના વિચારની વચમાં તેમણે સેવા સદન અને વનિતા વિશ્રામ એ બે સંસ્થાઓ ઉભી કરી. હિન્દુસ્થાનમાં તેમનાં પવિત્ર અને નિઃસ્વાર્થ કાર્યની પ્રશંસા થવા લાગી. યુરોપ અને અમેરિકાના મહાન્ પ્રવાસી વિદ્વાનો પણ તેમનાં આશ્રમો જોવા આવવા લાગ્યાં. પરાયા દેશને પરોપકાર દ્રષ્ટિથી પોતાનો જાણીને એનાજ હિતમાં રક્ત રહેનારી અંગ્રેજ મહિલાને જોઇ તેઓ ચકિત થઈ જતા હતા એટલુંજ નહીં પણ ભારત પર તેમનો પણ અનુરાગ થતો હતો.

પોતાનાં આશ્રમોની વ્યવસ્થા માટે કોઇની પાસેથી પૈસા લેતી નહીં. તે જે પુસ્તકો લખતી તેની આવક થતી તે તથા વિલાયતમાં એક પુરૂષ એમને પોતાની પુત્રી તરીકે માનતા હતા એમના આશ્રયથી આશ્રમ અને પાઠશાળાનું ખર્ચ નીભતું હતું. એમનું મિત્રમંડળ અને પાડોશિઓ ખાસ જાણે છે કે એમની આવકનો મોટો ભાગ તેં નિરાધારોને મદદ આપવામાં અને ભૂખ્યાંઓને ભોજન આપવામાં ખર્ચતી હતી. એનો સ્વભાવ એટલો તો દયાળુ હતો કે પોતાના ભવિષ્યના નિર્વાહને માટે કાંઇ પણ બચાવતી ન હતી. બધું પરોપકારમાં ખર્ચતી હતી.

નાગરીક રીતિથી પોતાનું શું કર્તવ્ય છે તેનું તેમને ખાસ ધ્યાન હતું. એમના આચાર વિચારથી પાડોશીઓના પર એવી તો અસર થઇ કે લત્તાઓ સ્વચ્છ અને સુહામણા રહેવા લાગ્યા. અતિશય ગલીચ ગંદવાડાવાળા લત્તાઓ જેમાં મોટે ભાગે શ્રીમાનોની વસ્તી હતી તે લતાઓની ગોરીઓ સાફ કરવાને હાથમાં ઝાડુ લઇ પોતે સાફ કરવાને નીકળી પડતી. આ અતિ સાદાઇની હદ થઈ ગઇ. એમના આ વર્તનથી સર્વે સ્વચ્છતાને માટે કાળજી રાખવા લાગ્યા અને સહુ લોકોમાં તેમનું અપૂર્વ માન વધી ગયું.

આ દરમ્યાનમાં કલકત્તામાં પ્લેગનું જોસ ફાટી નીકળ્યું. આ પ્લેગનો ત્રાસ હજુ લોકોના હૃદયમાંથી ગયો નથી. સ્ટીમર અને રેલ્વે ગાડીઓ નાસી જતા લોકોથી

ઉભરાઈ જતી હતી. જે સમયે કલકતામાં ત્રાસ વર્તાતો હતો તે વખતે દયાની મૂર્તિરૂપ ભગિનિ નિવેદિતા ભારત ક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થઇ. તેમણે સ્વયંસેવકોનું એક મંડલ સ્થાપ્યું. તે મંડલ મારફત શહેરનો ઉતર ભાગ જે બહુજ ગંદો હતો તે સાફ કરાવ્યો. પ્લેગનો રોગ સ્પર્શ કરવાથી શરીરમાં પેસી જાય છે એમ લોકો તરફથી બોલાતાં છતાં બીમાર લોકોની સેવા સુશ્રુશ્રા કરવાનું કઠિન અને ભયંકર કામ તેમણે પોતાને શીરે લીધું. પ્લેગ પીડિત બાળકોએ એમની ગોદમાં જ પોતાનાં પ્રાણ તજ્યાં હતાં. માનો તે વખતે તે દેવીજ તે અનાથ બાળકોની માતા હતી. હિંદીઓને પોતાનાં સગાં માની તેમની સર્વે તરેહની વાતો જાણવી તે સહન કરવી તે તેમનો પ્રધાન ગુણ હતો. એક વખત નિવેદિતા ટાઢથી ધ્રુજતી હતી અને ઓઢવાની કંબળ માત્ર એકજ પાસે હતી તે તેમણે પોતાના નોકરને ઓઢવા આપી દીધી. તેને પોતાના કરતાં તે કંબળની અધિક જરૂર છે એમ તેમણે વિચાર્યું હતું. બીજાંઓને સુખમાં રાખી તેને બદલે પોતે દુઃખ સહવાનું વધારે પસંદ કરતી હતી. નિવેદિતાનાં એવાં અનેક કાર્યો છે. તેમને પોતાનાં દુઃખનું લેશ પણ ભાન ન હતું. અને બીજાનું એક રતિભાર દુઃખ પણ તે જોઈ શકતી નહીં.

પહેલ વહેલી જ્યારે તે હિન્દુસ્થાનમાં આવી ત્યારે તેમની સાથે એક અંગ્રેજ તરૂણ હતો. તે બહુજ ખરાબ ચાલનો હતો. જમતી વખત પુષ્કળ દારૂ પીતો. તે દારૂ એટલો પીતો કે આસપાસના લોકો તેને સખત ધીક્કારતાં હતાં. ઘરમાંથી તેની માતા અને સગાં વહાલાંઓએ તેને કાઢી મૂકયો હતો. તે હિંદમાં આવવા નીકળ્યો અને સ્ટીમરમાં બેઠો ત્યાં સ્ટીમરમાં પણ બધા તેના તરફ ધીક્કારની લાગણીથી જોવા લાગ્યા. ભગિનિ નિવેદિતાને તે તરૂણની બહુ દયા આવી. હિંદુસ્થાનમાં આવીને આ તરૂણ વધારે બગડી જશે એમ તેને લાગ્યું. તેણે તક મેળવીને પોતાની કેબીનમાં બોલાવ્યો. તેને પ્રેમથી કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તથા પોતાની પાસેની કીંમતી ચીજોમાંથી એક ઘડીયાળ જે વર્ષગાંઠને દિવસે તેમને તેમની માતાના તરફથી ભેટ મળ્યું હતું તે તેમણે તે યુવકને આપ્યું અને કહ્યું. "આ ઘડીયાળ વેચી નાંખવા કે ગીરો મૂકવાને હું આપતી નથી. તમે તમારૂં આચરણ આજથી સુધાર્યું છે તેના સ્મરણ તરીકે આ નાની ભેટ આપું છું. આ બાદ એક વર્ષ પછી ભગિનિ નિવેદિતાને તે તરૂણની માતાનો એક પત્ર મળ્યો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે, "તમારા ઉપદેશથી મારો પુત્ર સન્માર્ગે વળ્યો છે. ધારો કે જાણે તે નહીંજ. દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમણે ઘણી કીર્તિ મેળવી છે પણ અફસોસ કે તે અત્યારે મરણને બિછાને છે. મરતાં મરતાં તે તમારો ઉપકાર માને છે."

ભગિનિ નિવેદિતાએ આવું એમનું ઉદાર હૃદય આપણા દેશની સેવા માટે

અર્પણ કર્યું હતુ. પ્લેગના સમયે તેમણે અતુલ પરિશ્રમ સહ્યો તેથી તેનું સ્વાસ્થ્ય બગડ્યું પણ ઇશ્વરકૃપાથી પાછું સ્વાસ્થ્ય સુધરી ગયું. ડાક્ટરોએ સલાહ દીધી કે હવે તમારે પરિશ્રમ નહીં લેતાં આરામ લેવો પણ જ્યારે તેમણે સાંભળ્યું કે પૂર્વ બંગાળમાં મોટી અતિવૃષ્ટિથી હાહાકાર વરતી રહ્યો છે ત્યારે તે દયાની મૂર્તિ જ્યારે હજારો પ્રાણાત્માઓ દુ:ખમાં રીબાતાં હોય ત્યારે કેમ નિરાંતે બેસી શકે ? તે કીચડ અને પાણીવાળા પ્રદેશોમાં પગપાળા ચાલીને બારીસાલ જીલ્લામાં ગઇ. ત્યાં એ વખતે લોકોનાં જે દુ:ખ તેમણે જોયાં તે તેમણે "પૂર્વ બંગાળમાં રેલ અને અકાળ" એ નામના પુસ્તકમાં ચિતર્યાં. કીચડ અને પાણી.ખુંદવાથી તેમને ભયકર મેલેરીઆ તાવ લાગુ પડ્યો. તોપણ પારકાનાં દુ:ખને પોતાના દુ:ખ કરતાં અધિક માની તેના નિવારણ માટે મંથન કરતી રહી. ઘણા દિવસે તેને આરામ થયો. એટલે ફરીને તે તન મન ધનથી કામ કરવા લાગી એ વખતની અશક્તતા તેમને જીવનપર્યન્ત રહી. એમના મિત્રો અને ડાક્ટરોએ સલાહ આપી કે કોઇ સુકી જમીનમા રહેવાની જરૂર છે, પરંતુ પ્રથમથીજ તેમણે જે ભૂમિના હિતનુ કામ હાથમાં લીધુ હતું તેને છોડવાનુ તેમણે પસંદ કર્યું નહીં. તે કહેતી હતી કે-જે જગ્યાને મે સ્વીકારી છે તેને નહીં છોડું. હું અહીંજ રહીશ. જે નાનાં બાળકે ઘુટણીએ પડીને તેણે ચાલતા જોયાં હતાં તે હવે મોટાં થયા હતાં અને એવાંજ બચ્ચાંઓનાં માતાપિતા થયાં હતાં છતાં તે સહુને તે પોતાનાં બાળકોજ સમજતી હતી. ઘણાં દુ:ખી જીવો એમની પાસે આવતાં હતાં તે સહુને તે ઉપદેશ આપી શાંતિ આપતી.

હવે એક સામાન્ય સ્ત્રીની માફક તે પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગાળતી હતી તે અહીંઆ કહીશ. તેમનું સાદું જીવન સત્ય અને વિશ્વાસથી ભરપુર હતુ. સત્ય શ્વાસમાંજ એમનો આગ્રહ હતો. અન્ય દેશના લોકો ભલે એમને દાંભિક દૃષ્ટિથી જુએ પણ આપણા દેશના લોકોની આપત્તિની વેળાએ એવેડી માનસિક અને નૈતિક શક્તિની મૂર્તિમતી દેવીજ મનાશે. ભગિનિ નિવેદિતાની જેવો સ્વાર્થ-ત્યાગ ક્યાંય જોવામાં આવશે નહિ. ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ અને અમેરિકાના ધર્મગુરૂ, સંસારસુધારકો અને રાજ્યકારશારીઓ સર્વ એમનાં બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરે છે અને એમને પૂજ્ય દૃષ્ટિથી જુએ છે. પોતાની અદ્‌ભુત શક્તિથી તે ઇંગ્લાંડમાં કોઇ મહાન્ પદને ધારણ કરી શકત પણ તે સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ સ્વાર્થને ત્યાગી એમણે આપણા દેશને માટે કર્યો છે. તે પૂજ્ય બહેન આપણોજ ઉદ્ધાર કરવાને આવી હતી. આ પૂજ્ય બહેનના વિષે લંડન ન્યૂયૉર્કના બે બૂકસેલરોએ હિંદુસ્થાન સંબંધી પુસ્તકો લખવાનું એમને સોપ્યુ હતું. તે તેજ કામમા લાગી રહી હતી તે ઉપરાંત આશ્રમનું કામ કરતી હતી. તે કદિ આળસુ બનીને બેસી રહી નથી. પોતાના શરીરનુ કાંઇપણ ભાન રાખ્યા વિના સદા કામ કર્યા કરતી હતી.

બહુ પરિશ્રમ કરવાથી તે ફરીથી બીમાર પડી ગઈ, સર્વે લોકોની સલાહ થઈ કે દાર્જીલિંગની હવાથી એમને ફાયદો થશે; તેથી તેમના મિત્રો તેમને દાર્જીલિંગ લઈ ગયા. કેટલાક વર્ષો પહેલાં પરદેશમાં હું એકવાર બીમાર પડી ગઈ હતી, તે વખતે નિવેદિતા બહેને મારી સુશ્રૂષા કરી હતી. તે માંદા પડી જવાથી એમની સેવા કરવાનું અને ઉપકારનો બદલો વાળવાનું મને સ્મરણ થયું. મને આશા હતી કે તે અવશ્ય નિરોગી થઈ જશે, પણ મૃત્યુનાં ચિન્હો એમને જણાઇ ચુક્યાં હતાં, એટલું છતાં એમના ચહેરાપર ઉદાસીનો કોઇ ભાવ નહોતો જણાતો. પ્રતિ દિવસ પ્રાતઃકાળે ભેટ થતાં તે હસતે મુખે વાત કરતી. એની સર્વ વાતો માત્ર એકજ વિષય વિષેની હતી અને તે પણ આપણા દેશની સ્ત્રીઓ સંબંધનીજ હતી. મૃત્યુ સમયે જે પુસ્તકભંડાર એમની પાસે હતો તે તેમણે સ્ત્રીશિક્ષણની સહાયતાર્થે દાનમાં આપી દીધો. પોતાના સ્વાર્થનો કાંઈપણ વિચાર ન કરતાં તેમણે પોતાનું સર્વ જીવન પરમાર્થમાં ગાળ્યું છે, તો પણ તે એમ કહેતી કે “મનુષ્યસેવા માટે જોઇએ તેટલું હું કરી શકી નથી.” એક દિવસ કોઇએ તેમને કહ્યું કે “આપ કોઇ મહાન વ્યક્તિ છો.” તેથી તેમને ઘણું દુઃખ થયું, અને તેમણે પ્રાર્થના કરી કે, “હે પ્રભુ! તમે મને આ દુનિયામાંથી બોલાવી લ્યો. બીજા માણસોને મોટા થવાનો અવકાશ આપો.”

દાર્જીલિંગમાં આવ્યા પછી બૌદ્ધધર્મના એક પુસ્તકમાંથી એક પદનું ભાષાંતર કરી તે પદ તેમણે પોતાનાં મંડળનાં સભ્યોને કંઠસ્થ કરાવ્યું હતું, જેથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે તે મંડળ સાથે તેમની હવે ટુંક સમયની ભેટ છે. તેણે કહી દીધું હતુ કે “મારા મરણના સમાચાર મળે ત્યાંસુધી આ પદ ગાયા કરવું.” તેમની આજ્ઞાનુસાર તે પદ રોજ ગવાતું. તેનો ભાવાર્થ આમ છેઃ-“પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણમાં વસનારાં શત્રુરહિત બનો, તેઓના માર્ગમાં જે જે કાંટાઓ હોય તે તે સર્વ દૂર થાઓ, શોક છોડીને સદા આનન્દમાં રહો, હરેક મનુષ્ય સ્વતંત્રતામાં રહીને આગળ વધો.”

નિવેદિતા બહેન એવડાં વિદ્વાન છતાં તે અહંકારી નહતાં. પ્રભુની પાસે તે પોતાના મનને અજ્ઞાનીજ માનતાં હતાં. નીચેનું પદ જે સમયે તે ગાતાં હતાં તે વખતે તેમના મુખપર દૈવીતેજ-પ્રભા છવાઇ રહેતી હતી.

“હે પ્રભુ! અમને સર્વ લોકોને માયામાંથી મુક્ત કરી સત્યને રસ્તે ચઢાવો, અંધકારમાંથી અજવાળામાં લઈ જાઓ, મરણમાંથી અમરત્વમાં પહોંચાડો, આત્મપ્રયાસથીજ અમે પ્રભુત્વ પામીએ એવી શક્તિ અમને આપો, અને આ સર્વથી વિશેષ અમે એ માગીએ છીએ કે હે દયાળુ પ્રભુ! અમારાપર કૃપા કરીને અજ્ઞાનથી અમને નિરંતર દૂર રાખો.”

તારીખ તેરમી ઑક્ટોબરના રોજ ક્યાંય ક્યાંય નીલ આકાશમાં શ્વેત વાદળાંઓ છાયી રહ્યાં હતાં. તે વખતે નિવેદિતા બહેનની અંતીમ વાણીમાંથી વીણા જેવો ઝણઝણાટ થયો—"મારી જીર્ણ જીવનનૌકા હવે ડૂબવાની તૈયારીમાં છે, પરન્તુ મને વિશ્વાસ છે કે, બીજું પ્રભાત હુ જોઇશ."

પ્રાતઃકાલ થવા આવ્યું હતું, સૂર્યનાં સોનેરી કીરણો દાર્જીલિંગના બરફના ટેકરાઓપર ચમકવા લાગ્યાં હતાં. એ સમયે આપણી હિતકારિણી બહેન નિવેદિતાના આત્માએ આ નાશવાન શરીરને છોડી ઈશ્વરના ધામમાં જવાના માર્ગ પ્રત્યે પ્રસ્થાન કર્યું. શાંતિઃ

પ્રભુ આજ વ્હેલા આવજો !

(લે૦ અમ્બેલાલ સવરામભાઇ દેશાઇ—સુરત)

રક્ત ગોળો ભાનુનો ધીમે ઉતરતો પશ્ચિમે,
કંઇ પક્ષીઓ કલરવ કરી માળે મહીં છુપતાં દીસે;
નાથનાં નયણાં સમા કંઈ તારલાઓ ઝગમગે,
પ્રિય ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા રૂડી વળી હાસ્ય કરતી સહુ જગે.
હું સમય એવે હસ્તમાં લઈ પુષ્પહાર ઉભી હતી,
"અર્પીશ મ્હારા દેવને" એમ હૃદયમાં વિચારતી;
પાષાણની પૂતળી પ્રમાણે બોલતી ના હાલતી,
"હજી નાથ કેમ નહીં આવીઆ!" એમ હૃદયને હું પૂછતી.
મમ હૃદય કેરાં યન્ત્રની, ચાવી રહી છે તમ કને,
એ ચાવી વિણ ના હૃદય-તાળું, અન્ય કોઇ ખોલી શકે!
હું સ્વામિની છું ગૃહતણી, પણ આપ સ્વામી માહરા,
શ્રેષ્ટ જીવન તમ વડે નહીં તો બધું આ જગ વૃથા.
"વ્હેલો ફરીશ દેવી જરૂર" એમ નિત્ય મુખે બોલતા,
વીત્યે સમય આ દિલને, વળી અંગ ઘેલાં બની જતાં,
હાંફતી છાતી અને ના ચિત્ત ક્યાંયે ચોંટતું,
નાથ વિણ આરામ ના બસ નાથને દિલ શોધતું.
વીણા ગ્રહી મેં કર મહીં, સંગીતને આલાપવા,
સ્પર્શતાં એ તારને સહુ "દેવ" સ્વર એ કાઢતા;
પ્રાણ! કહું છું કરગરી ના સ્થિતિ એવી લાવજો,
સોગન દઉં છું આપને, પ્રભુ આજ વ્હેલા આવજો!

સ્ત્રી વર્ગને રસ્કિનનો સંદેશ.

જોન રસ્કિને "લિલિજ ઓફ્ ક્વીન્સ ગાર્ડન" નામનો એક નિબંધ લખ્યો છે. જેમાં સ્ત્રીઓ વિષે શેક્સપિયર, વાલ્ટરસ્કોટ, દાન્તે વિગેરે આંગ્લ કવિઓના અભિપ્રાયો આપતા જણાવ્યું જે યુવાન પુરૂષોને કાબુમાં રાખવાની, તેમનું રક્ષણ કરવાની અને તેમને શિક્ષણ આપવાની શક્તિઓ સ્ત્રીઓમાં છે. "જે એકની પાસે છે તે બીજા પાસે નથી તેઓ એકબીજાને પૂર્ણ કરે છે બન્નેનું સુખ ને બન્નેની પૂર્ણાવસ્થા તેઓમાં લેણાદેણાંનો સંબંધ હોવા ઉપર આધાર રાખે છે."

જ્યાં જ્યાં ગૃહિણી જાય છે. ત્યાં ત્યાં હમેશ તેની આસપાસ ઘર તો હોય છેજ. ઉપર નક્ષત્રયુક્ત નભોમંડળ જ માત્ર છત્રરૂપથી ભલે હોય, અને રાતની ટાઢથી ઠંડા થએલા ઘાસમાં આગીઓજ માત્ર તેની પાસે અગ્નિરૂપથી ભલે હોય, પણ તે જ્યાં જ્યાં હોય છે, ત્યાં ત્યાં ઘર તો હોય છેજ એમ સમજજો. અને કોઇ ઉદારચરિત કુટુંબિનીના કુટુંબને તો સીમાજ હોતી નથી. તેનો શાંત પ્રકાશ ઘણે દૂર સુધી ઝગમગે છે અને તે બેહદ અધિકાર ભોગવે છે.

અને આ અધિકાર ભોગવવા તેણીએ સહનશીલ તથા પવિત્ર થવું જોઇએ. સ્વભાવતઃ સુજ્ઞ હોવું જોઇએ, પણ તે આત્મવિકાસ માટે નહિ, તો આત્મત્યાગ માટે. પોતાના પતિ કરતાં વધારે મોટાં થવા માટે નહિ, તો પોતે તેનો ત્યાગ કદાપિ કરશે નહિ એવી ભાવના હંમેશ મનમા જાગ્રત રાખવા માટે અવિનીત તથા પ્રેમરહિત ગર્વથી સંકુચિત બુદ્ધિ થવા માટે નહિ, તોપણ અસંખ્ય પ્રકારોએ ઉપર્યુક્તને સૌજન્યયુક્ત થવા માટે. આથી વિચારોથી અધિક ઉદાત્ત શું હોઇ શકે ?

કેળવણીની બાબતમાં પણ આરોગ્ય સ્થિર થાય, સૌંદર્ય વધે એવું શારીરિક શિક્ષણ સ્ત્રીઓને આપવું, એ આપણી પહેલી ફર્જ છે શારીરિક સ્વાતંત્ર્ય સાથે જો મતસ્વાતંત્ર્ય ન આપીએ, તો તેણીનુ-સૌંદર્ય કદીપણ વધશે નહિ. છુટાપણાથી તેઓને વર્તવાં દેવાં જોઇએ. આવી રીતે તેણીનું શરીર દઢ થયા પછી શક્ત્યનુસાર તેને લઇને તેણીના નિઃસર્ગસિદ્ધ ન્યાયબુદ્ધિનું ને પ્રેમોજ્જવલનનું દઢીકરણ થાય એવાં જ્ઞાનને વિચાર તેણીના મનમાં ઠસાવવાં જોઇએ.

સ્ત્રીઓએ—પછી તેઓ કોઇપણ સ્થિતિમાં હોય-પોતાના પતિઓએ જે જે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય તે બધું જ્ઞાન પણ જુદી રીતીથી તેઓએ સંપાદન કરવું જોઇએ. તેઓનો કોઇપણ વિષેનો અભ્યાસ દઢ ને આનુભવિક હોવો જોઇએ; અને તેનો ફક્ત ઉપયોગ સર્વ સાધારણને હંમેશના ઉપયોગ માટે કરવો જોઇએ, જે ભાષા યા વિષય કોઇ એક પુરૂષ શિખતો હોય તે ભાષા યા વિષય તેણે પૂરી રીતે

જાણવો જોઇએ. કિંતુ સ્ત્રીઓનું ફક્ત તે ભાષા અથવા વિષયનું જ્ઞાન પોતાના પતિના આનંદમાં ભાગીદાર થઇ શકે તેટલુંજ હોવું જોઇએ.

સ્ત્રીઓને બ્રહ્મવિદ્યા નામનું શાસ્ત્ર ન શિખવું જોઇએ. એ શાસ્ત્ર સિવાય છોકરા-છોકરીઓનું શિક્ષણ એક સરખુંજ હોય તો ચાલે. તેઓનાં શિક્ષણોમાં જો કાંઇ ફેર હોય તો એટલોજ કે, કોઇ એક ગહન વિષયમાં છોકરાં કરતાં છોકરીઓને વધારે જલ્દીથી પ્રવેશ કરવા દેવા જોઇએ. કારણ, તેમાં તેઓની બુદ્ધિ ઘણી અલ્પથી વિકાસ પામે છે.

વર્તમાનકાલની નિયતકાલિકો તથા નવલકથાઓ પોતાની છોકરીઓના હાથમાં આપશો નહિ. તેઓને કોઇ ઉત્તમ ગ્રંથ સંગ્રહાલયમાં એકલાંજ મૂકી આવો. તેમાંથી તેઓ સારૂં પોતાની મેળેજ ચુંટી કાઢશે. કોઇ એક છોકરાને જેવી રીતે આપણે જોર-જુલમથી તૈયાર કરી શકશું, તેમ છોકરીને તૈયાર કરી શકીશું નહિં. કુસુમ પ્રમાણે તેણી મોટી થતી જાય છે જેમ એક કુરંગક, તેને છુટ્ટું મૂકી દીધું હોય ત્યારે સારૂં ઘાસ કયું તેમજ નરસુ ઘાસ કયું તે તમારા કરતાં વધારે જાણે છે, તેવીજ રીતે છોકરીની અવસ્થા હોય છે.

આવી રીતે તેણે અર્વાચીન માસિકોનો ને નવલકથાઓનો નિષેધ કર્યો છે. તો પણ સારી નવલકથાઓ, કે જેમાં કાલ્પનિક ચિત્ર કરતાં પોતાના આયુષ્યનાં ખરાં ચિત્રોનું પ્રતિબિંબ છે, એવી નવલકથાઓ વાંચવાને કોઇ પણ હરકત નથી. નવલકથાઓનાં કલ્પનામય ચિત્રોથી વાંચકોને વર્તમાન આયુઃક્રમનો કંટાળો આવે છે, ને આવીજ કલ્પનાપૂર્ણ વસ્તુસ્થિતિ હોવી જોઈએ એવી ઇચ્છા તેઓના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

પુરૂષોની પોતાના કુટુંબ વિષેની ફર્જ એ કે કુટુંબનું પોષણ કરવું, તેના ઉત્કર્ષ માટે પ્રયાસ કરવો ને તેનું સંરક્ષણ કરવું; અને ગૃહિણીની ફર્જ એ કે કુટુંબની વ્યવસ્થા, તેનું સુખ ને શોભા સંપાદન કરવી. આ કર્તવ્યોને વિસ્તૃત કરીએ એટલે પુરૂષોની ને સ્ત્રીઓની સ્વદેશ વિષયક ફર્જો શું છે તે એકદમ સમજાશે. રાષ્ટ્રનું પોષણ, તેની ઉન્નતિ ને રક્ષણ કરવાને મદદ કરવી એ રાષ્ટ્ર વિષેની પુરૂષની ફર્જ છે. તેવીજ રીતે સ્વદેશમાં શાંતતા રાખવામા, સ્વદેશનુ સુખ મેળવવામાં, ને સ્વદેશને સુંદર રીતે સુશોભિત કરવામાં મદદ કરવી એ સ્ત્રીઓની ફર્જ છે. માનવી હૃદયમાં સત્તાકાંક્ષાને ચિર.સ્થાયી સ્થાન મળેલું હોય છે. તે સત્તા બીજાનો નાશ કરવાને પ્રેરણા કરનારી ચોક્કસ નથી; તો તે તારક, માર્ગદર્શક ને સંરક્ષણ શીલ છે; તે શાસન કરનારી ને સંકટમાંથી બચાવનારી છે. સ્પર્શ માત્રથીજ રોગપરિહાર કરનારી તે રાજસત્તા છે, તે એવી છે કે, તેને લઇને સેતાન બધાઇ જઇ તેના હાથમાંથી મનુષ્ય પ્રાણીનો બચાવ થાય છે. એ સત્તાના સિંહાસનની સ્થાપના ન્યાયના ખડક ઉપર કરેલી હોય છે, ને એ સિંહાસન ઉપર દયારૂપી સો-

પાનમાર્ગથીજ જવુ જોઇએ એટલી તે સત્તાની મહત્તા છે ત્યારે બહેનો, તમે આવી સત્તા મેળવવાની ઇચ્છા નહીં કરો ? ને ફક્ત કુટુંબિનીની પદવી છોડીને રાજ્ઞી પદ પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષા શું મનમા નહિ રાખો ?

ગૃહિણી અથવા કુટુંબિની એટલે ગૃહની અથવા કુટુંબની સ્વામિની કુટુંબમાં ફક્ત પોતાના છોકરાછૈયાનોજ સમાવેશ થાય છે એમ નથી પણ બીજા માણસોનો પણ સમાવેશ થાય છે સ્વામિની તરીકે તે માણસોની શારીરિક ને માનસિક જરૂરીયાતો તરફ ધ્યાન આપવુ એ સ્ત્રીઓની ફર્જ છે હવે જેવી રીતે એટલા માણસોની જવાબદારી તેમની ઉપર આવે છે, તેવીજ રીતે સ્વદેશકુટુંબની જવાબદારી પણ તેમની પર આવે છે તેમાં કોઈ ભુખ્યો રહ્યો કે શુ, કોઇને શિક્ષણ મળ્યુ કે નહિ વિગેરે વાતોની સંભાળ લેવી એ તેઓનુ કર્તવ્ય ગણાય છે આ પ્રમાણે માનવી શરીર ઉપર તો શું પણ મન ઉપર પણ તેઓનો કાબુ હોય છે કારણ તેઓ પુરૂષોના માર્ગદર્શક ને શિક્ષક છે પણ કમનસીબીની વાતતો એ કે, એ અધિકારનુ જ્ઞાન બહુજ થોડી સ્ત્રીઓને હોય છે

ધારો કે કાલે તમે પોતાના બગીચામાં સુંદર ફુલના રોપાઓ વાવ્યા ને તેમને પુષ્પો આવ્યાં તમારો તેમના પર બહુ પ્રેમ પણ છે. આવા સુંદર પુષ્પો વાવાઝોડું થવાથી કરમાવા લાગ્યા આવે વખતે સુદૈવથી પરમાત્માએ તમને તે ફુલોને પુનઃ સજીવન કરવાનો અધિકાર આપ્યો હોય તો તમને કેટલો આનંદ થશે વારૂ! એ સત્તાનો ઉપયોગ તમે કર્યા વગર રહેશો કે? જો એમ છે તો પછી એ પુષ્પો કરતાં ઉંચી જાતના પુષ્પો તમારા બગીચામા છે કે જેઓ તેમનીપર કરેલો ઉપકાર કદી ભૂલતા નથી, જેઓ તમને ચાહશે, જેઓને તમારી માફકજ વિચાર કરવાની શક્તિ છે, ને જેઓ તમારી માફકજ રહે છે, આવા પુષ્પોનુ સંરક્ષણ કરવાની શક્તિ પેલા અધિકાર કરતાં શુ અધિક મહત્ત્વની નથી? આવા પ્રકારનાં પુષ્પો શહેરના કોઈ રસ્તાના ખુણાખાચરામા, અથવા તદ્દન ઉજ્જડ જગોએ નાના ખુણામા તમને દેખાય તો તેમની પાસે તમે નહિ જશો કે? શુ તમે તેમનુ સાન્ત્વન નહિ કરો? તમે તેઓને કરમાવા દેશો કે? શુ તમે તેમને અજ્ઞાનરૂપી વાવાઝોડાથી નહિ બચાવો? તેમના પવિત્ર આત્મા ઉપરની ધૂલિને કાઢી નાખીને તેમજ તેમનો આત્મા ઉજ્જ્વલ કરીને તેઓને જીવતદાન આપવાનુ પુણ્ય નહીંજ કરો કે?? સહસ્રકર તમોને આનંદમય કરવાને ઉગશે અને તેમને શુ દુઃખપ્રદ થશે? આ પ્રમાણે એક તુચ્છ કીટક પ્રમાણે તેમના આયુષ્યની હાનિ થાય એ તમે સહન કરશો? નહીં, નહીં, એટલા દુષ્ટ ને દુરભિમાની તમે કદી થવાના નથી. તમારૂ અંતઃકરણ કેટલુ કોમળ, કેટલુ પવિત્ર ને કેટલુ પ્રેમપૂર્ણ! તો પણ આવા અધિકારનુ જ્ઞાન સંપાદન કરીને પરમેશ્વરે તમારા ઉપર સોપેલુ કામ કરવાને પ્રયત્ન કરો.

લે. પુરૂષોતમ સખારામ ફાટક—જુનાગઢ.

ગૃહ સુધારણા

(વક્તા—રા. માધવરાય ગીગાભાઇ જોશી.)

ગૃહ સુધારણા એ વિષય વિષે આપણે વિચાર કરીએ છીએ. આપણે નામધારી શરીરો નથી—દેહ નથી પણ દેહી છીએ. શરીરી છીએ. અમુક ઉદ્દેશ કે સંકેત ફલિત કરવાને માટે આપણે આ શરીર ધારણ કરી જુદાં જુદાં સ્વરૂપે આ સંસારમા અવતર્યા છીએ. પછી આ શરીરોને ઓળખવા માટે જુદાં જુદાં નામો અપાયલાં છીએ. હવે આપણે એ રીતે જુદા જુદા આત્માઓ જુદી જુદી દિશાએથી આવી અમુક કાર્ય માટે સંમિલિત થયા છીએ. એમ સંમિલિત થયેલા બે કે તેથી વધારે આત્માઓનું એક મંડળ તે કુટુંબ અને આ કુટુંબને વિરામ લેવા માટે કાંઇ ઠામ જોઇએ. જીવનના ઉદ્દેશની સફલતા માટે કરવાનાં અને વિચારવાના કાર્યો માટે એક મુકરર સ્થાન જોઇએ. આ સ્થાન આ ઠામ તે આપણું ગૃહ છે. તેમાં જુદા જુદા શરીરધારી આત્માઓ પત્નિ રૂપે, પુત્રપુત્રી રૂપે, ભાઇ બહેન રૂપે કે માતાપિતા રૂપે એકત્રિત થયા છીએ. એ આપણાં સૌ આપ્તજનનાં નિવાસસ્થાનને હું ગૃહ કહું છું. આ ગૃહની સુધારણા વિષે આપણે વિચાર કરવાનો છે. સુધારણા એટલે અવ્યસ્થિત બાબતને વ્યવસ્થામાં મૂકવી તે. એક ગૃહ તે માત્ર ખાવાપીવાનું ઠેકાણું નથી, એક ગૃહ તે માત્ર સુવા પૂરતી ભૂમિનુ સ્થાન નથી, એક ગૃહ તે કંકાસ–કલેશ વિખવાદ અને દુઃખની હાયવરાળ કાઢવાનું ચિંતાસ્થાન નથી. ગૃહ શાંતિથી સ્વસ્થ બને, પરમાત્માનું આરાધન થઇ શકે, ગૃહના આશ્રિતજનોના પોષણ માટેની વિચારણા અને પ્રવૃત્તિ આ ગૃહના આશ્રયે થાય. સ્નેહ, પ્રીતિ, ભક્તિ, દયા વિગેરે પ્રાકૃતિક ગુણોનો વિકાસ આ ગૃહમાં કરી શકાય, આ ગૃહમાંના આપ્તજનોનાં આ લોક અને પરલોકનાં સુખ, બન્ધન અને મોક્ષનો વિચાર આ સ્થાને નિવૃત્તિથી નિશ્ચિંતતાથી બની શકે, સંસારના અન્ય પ્રવાસી આત્માઓનું ઉત્તમ પ્રકારે આતિથ્ય કરી એના મનનાં, તનનાં અને બુદ્ધિનાં દારિદ્રયનું નિવારણ કરી શકાય. આ અને એવા બીજા અનેક કાર્યો ગૃહ વિના થઇ શકે નહિ. શરીર વિનાનો જીવ તેમ ગૃહ વિનાનો માણસ છે. જેમ ચંદ્ર વિનાનો પોયણી, તેમ ગૃહ વિનાનો માણસ છે. ગૃહ વિના મનુષ્યને—નર કે નારીને જગત્‌માં સન્માન નથી, વાસ નથી—શાન્તિ નથી કાંઇજ નથી. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોએ જીવનના ચાર પુરૂષાર્થ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ જે નિર્માણ કર્યા છે તે પુરૂષાર્થ નર કે નારી આ ગૃહમાં નિવસી સાધી શકે છે. આપણે અત્યારે આપણાં ગૃહોનો ઉપયોગ એ માટે કરીએ છીએ? બીલકુલ

નહીં. ખાવું પીવું ઉંઘવું અને મૈથુનિક વિહાર કરવો આ ચાર કામ આપણે એક ઠેકાણે અમુક સંખ્યામાં માણસો ભેગાં મળી કરીએ છીએ. બાકી ગૃહનો આપણે કાંઈજ ઉપયોગ નથી કરતા. નથી ચાર પુરૂષાર્થને સમજતા કે નથી આ ગૃહજનો તે દિવ્યગામી આત્માઓ છે એમ સમજતા કે નથી એ આત્માઓ પૂર્વ જન્મના લેણદેણના સંબંધે ભેગા મળ્યા છીએ એમ સમજતા. ઉલટા કુટુંબીઓને થાપ વેઠ બોજારૂપ ગણીએ છીએ. ઘરને ઉપાધિરૂપ માનીએ છીએ. કલેશ, કંકાસ,જઘડા અને મારામારીનું નર્કસ્થાન આપણે આપણા ઘરને કરી મૂક્યું છે.આપણા પ્રાચીનકાલનાં ગૃહો તેમજ હાલમાં પાશ્ચાત્ય યુરોપાદિ દેશનાં ગૃહો સાથે આપણા હાલના ગૃહક્લેશ ઘોલકાઓને ક્યાંથી સરખાવાય? યુરોપાદિ દેશનાં ગૃહોની સંકલના દરેક પ્રકારનાં સદ્ કાર્યોનાં લીલાભવન અને નાના પ્રકારનાં સુખના ક્રિડાસ્થાનનારૂપે થયેલી હોય છે; ત્યારે આપણા હાલના અધોગત ગૃહની સુધારણા શી રીતે કરવી? ગૃહની અધિષ્ઠાત્રી ગૃહિણી છે, પત્નિ છે, સૌથી અગત્યનું કાર્ય આપણે આપણાં દરેક આર્યગૃહની ગૃહિણીને યોગ્ય પદાધિકારીણી બનાવવી જોઇએ. નાના પ્રકારનાં ગૃહકાર્ય, બાલસંગોપન લલિતકળા જ્ઞાનથી તે વેષ્ટિત થવી જોઇએ. 'સામ્રાજ્ઞી શ્વસુરેભવ' એ કન્યાને આશીર્વાદ દેવાનાં વેદ વાક્ય ફલિત થવા જોઇએ. ગૃહિણીનું યોગ્ય સન્માન સચવાવું જોઇએ. પતિ પત્નિનાં સન્માનની પ્રતિજ્ઞાઓ મુજબ આત્માને આત્મા સાથે જોડું છું. પ્રાણ સાથે પ્રાણને, માંસ સાથે માંસને અને ત્વચા સાથે ત્વચાને જોડી દઉં છું. આ અદ્વૈતભાવે પતિ પત્નિ જે ગૃહનાં દેવ અને દેવી છે તે પત્નિવ્રત અને પતિવ્રતનાં બ્રહ્મચર્યશાળી મહાવ્રતોથી સદા જોડાયલાં રહેવાં જોઇએ.

પતિ-પત્નિના સ્નેહક્રીડાના ફલરૂપ પ્રાપ્ત થએલ બાળકોને સારા, સંસ્કારી બનાવવા એ માબાપનું પ્રધાન કાર્ય છે. અને ગૃહ સુધારણાનું તે સર્વોત્કૃષ્ટ ફલ છે. ટુંકામાં સર્વે આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમને આશ્રયે રહેલા છે. બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્થ એ ત્રણે આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમને અવલંબે છે. જે સુખી ગૃહસ્થાશ્રમ છે. ઇચ્છા પૂર્ણ થાય એટલું ધન, મધુર ભાષિણી પતિવ્રતા પત્નિ, આજ્ઞાપાલક સદ્‌ગુણી બાલકો, પ્રીતિશાળી કુટુંબી અને સ્નેહીજનો, વિશ્વાસુ સેવકો, સાધુ અતિથિ સત્કાર, ઇશ્વર ભજન જે ગૃહમાં છે તેજ ગૃહના ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે. આવાં ગૃહો દરેકને મળો એજ અંતિમ ભાવના છે.

જગતના વિચિત્ર હુન્નરો.

અનુવાદક—વાડીલાલ મુળજીભાઈ સંઘવી.

તાલવાળાં માથામાં વાળનું વાવેતર થઇ શકે છે—આ અદ્ભુત પ્રયોગ સિદ્ધ કરનાર 'ટાઇમ્સ' પત્રના કથન પ્રમાણે, બુડાપેસ્ટ (હંગરીની રાજધાની)ની સેંટસ્ટીવન હૉસ્પીટલના ડૉ. મેકેલી છે. તે પારકા માથાના વાળ તમારી તાલના પ્રદેશ ઉપર સારી રીતે સીવી લે છે! દર ચોરસ સેંટીમીટર જેટલી ખુલ્લી ખોપરીમાં ૧૦૦ વાળ તેમાં કાણું પાડીને, તે સામટા સીવે છે, અને એ પ્રમાણે તેણે એકજ તાલવાળા મસ્તક પર પચાસ હજાર વાળ વાવેલા છે, આ વાળના છેડા તે નથી સીવતો–વચલો ભાગ સીવે છે ને બે છેડા ઉપર લટકે છે એટલે ૧ વાળ સીવે બે સ્વતંત્ર વાળ થાય છે. દર ચોરસ ઇંચે આ પ્રમાણે ૧૦૦૦ વાળ થાય છે. આ સીવવાના કામમાં એકદમ પાતળો સોનાનો તાર દોરા તરીકે વપરાય છે. તે એટલો પાતળો છે કે ૫૦૦૦૦ વાળ સીવવા છતાં ૧ ગ્રામથી વધારે સોનું જોઈતું નથી. સીવી લીધા બાદ ખોપરીની ચામડીની અંદરના ખરાબ જંતુ દવા વગેરેથી નષ્ટ કરવામાં આવે છે. આ વાળ પછી ખરી પડતા નથી. ૧૦–૧૨ દહાડા પ્રથમ સોજો રહે છે. પછી કુદરતી વાળ તરીકે તે ધોવાઇ, તેલ ઘલાઇ તથા ઓળાઈ શકે છે. પોણા કલાકમાં ૫૦૦ નીમાળા આ પ્રમાણે સીવી રોપી શકાય છે. એ વાળ પાછળથી ખરી પડવાનો પણ ભય નથી. જે બાઇના માથાં પર પ્રથમ આ પ્રયોગ કર્યો હતો તેના વાળ સાત વરસ થયાં હજી એમના એમ છે! સૌભાગ્યવતી છતાં કુદરતે બોડી કરેલી કરોડાધિપતિની પત્નીઓએ જોઇએ તો બુડાપેસ્ટ જવું!

બિલાડી ઉંદરના ખેતર તથા વેપાર—બિલાડીઓને તેમનાં ચામડાં સારૂં લાખોની સંખ્યામાં ઉછેરવા અમેરીકાનો એક ગૃહસ્થ લીમીટેડ કંપની કાઢવા માગે છે. તેથી થનારા લાભો વર્ણવનારૂં એક રોમાંચક પ્રોસ્પેક્ટસ પણ પ્રગટ થયું છે. તેનો સાર એ છે કે અનેક એકરોની ખુલ્લી જગ્યા લઇને તેમાં શરૂઆતમાં દસ લાખ બીલાડી પાળવી. તે દરેકને સરેરાસ વરસે ૧૨ બચ્ચાં થશે. હવે દરેક બીલાડીનાં શ્વેત ચામડાંની કીમ્મત પાંચ પેનીથી તે વહુન કાળાં ચામડાની કીંમત ૩ શીલીંગ સુધી ઉપજશે. આથી વરસે ૧૨૦ લાખ ચામડાં થશે. તેનો સરેરાશ ભાવ ૧। શીલીંગ ગણતાં રોજ ૩૦૦૦૦ રૂપીઆની આવક થશે. આઠ શીલીંગના રોજનો એક માણસ રોજ ૫૦ ચામડા ઉતારે તો ૧૦૦ માણસો રોજે બધું કામ કરી શકે. તેથી રોજનો નફો ૧૯૯૦ પાઉંડ થશે. હવે એ બીલાડીને ખવરાવવાનો ખર્ચ તો ગણ્યો નહીં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવશે. તેનો ઉત્તર એ છે કે તેમને તો મફતના ઉંદર-ખવડાવવામાં આવશે. સામે બારણે ઉંદર ઉછેરવાની વાડી સ્થાપવામાં

આવશે ! અને ઉંદરડી તો બીલાડી બાઇ કરતાં જણુવે થોગણી બહાદુર છે, તેથી તેઓ ખવાતાં છુટનાર નથી એવી વકીજ માત્ર નહીં પણ એ નક્કી છે. એક બીલાડીને ચારથી વધારે ઉંદર રોજ જોઇતા નથી. બેથક તેને એકજ વાની મળશે અને નાસ્તો, ખાણું તથા વાળુ બધું એકની એકજ, એજ ચીજનું યાવજ્જીવન કરવુ પડશે પણ અમૃત મળે પછી બીજી શી ચીજ જોઇએ ? હવે મહત્તર પ્રશ્ન એ છે કે ઉંદરડાઓને શું ખવડાવવુ ? શી બુદ્ધિમતા કે ચામડી ઉતારેલી બીલાડીનુ માંસ આપવાની કલ્પના કરવામાં આવી છે. એક ઉંદરને ચતુર્થાંશ બીલાડી રોજ મળશે, તે ગણપતિનાં વાહનને ઓછું નથી. બીલાડીનાં આંતરડા પણ તેઓ ફીડલના તાર તરીકે વેચશે ને તે વેચાય તે સારૂ કંપનીવાળાઓ ફીડલ બજાવવાના પ્રજાના શોખને ઉત્તેજન આપશે. બીલાડીના સુંવાળાં સુંદર કાળા સફેદ વાળવાળાં ચામડાં સ્ત્રીઓનાં 'ફર' ના ઓઢવાના શૃંગાર તરીકે કામ આવશે. ફેશનેબલ સ્ત્રીઓ તે ખરીદવા લલચાય તે સારૂ કંપની કાજે ફેશનેબલ સ્ત્રીઓને કંપનીનો માલ જાહેર રીતે બતાવીને વાપરવા સારૂ જાહેરખબર તરીકે ભાડે રાખશે ! આ કંપની કદાચ નિષ્ફળ પણ જાય ને ગણતરી ઉંધી પડે, તેમજ આવાં કસાઇખાનાંથી ગમે તેટલો લાભ હોય તોપણ તે વર્જ્ય છે.

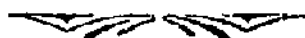
એ જોવામાં આવે છે કે, ઉન્હાળામાં શિયાળા કરતાં નખ જલદી ઉગે છે ! કેટલાક એમ પણ કહે છે કે ડાબા કરતાં જમણા હાથના નખ વહેલા વધે છે. હાથના નખની આ કથા થઇ. પગના નખ બહુ ધીમે ઉગે છે. તેની ઝડપ આંગળીઓના નખ કરતાં ચોથે ભાગે માત્ર છે.

હવે રેલ્વે ટ્રેન હવામાં કલાકના ત્રણુસો માઇલની ઝડપે દોડશે— એવી શોધ થવાના સમાચાર મળ્યા છે. તેના શોધક મોં. બેશેલટે છે. પચ્ચીસ વર્ષના ચાલુ અભ્યાસથી આ શોધ તે પૂર્ણ કરી શક્યો છે અને તેને અમલમાં મૂકવા સારૂ પોણો કરોડ રૂપીયાની થાપણવાળી એક કંપની પણ ઉભી થઇ છે. એ શોધનો હક વેચાતો આપે તો કરોડો રૂપીયા આપવાને તેને થયેલી માંગણીઓનો તેણે અસ્વીકાર પણ કર્યો છે. આ નવી જાતની રેલ્વેમાં વીજળીનો ભાગ મોટો છે. રેલને પાટા તો રહેશે જ. પણ તેની નીચે વીજળીનાં પાયલાં અમુક મિશ્રિત ધાતુનાં ગુંચળાં ગુંચળાં અને પાટાના અમુક આંતરે બીજી એવી યુક્તિ કરવામાં આવશે કે જેથી પાટાથી થોડે ઉંચે જ યુધિષ્ઠિરના કહેવાતા રથ પેઠે એ ટ્રેન કુદેલી રહેશે અને ગુરૂત્વાકર્ષણના બંધનથી મુક્ત રહેવાથી તે ન કલ્પી શકાય એવા વેગથી હવામાં દોડશે અને મરજી પડે ત્યારે પાટા પર ઉભી રાખી શકાશે. સર ડેવીડસોલોમન્સ જેવા પ્રખ્યાત વિદ્યુત શાસ્ત્રીએ પણ આ શોધ સત્ય હોવાનુ સ્વીકારે છે. એ નવી જાતની રેલ્વે બાંધવાનું ખર્ચ પણ ઝાઝું આવતું નથી. તે માત્ર દર માઇલે ૦॥। લાખ રૂપીયા (યુરોપમાં) થશે એવી ગણતરી છે. મોંસ્ય બ્લેશેટે એક નાની ૪૦ ફુટની રેલ્વે એ શોધ પ્રમાણે બાંધી છે ને તે સારી રીતે એના ધાર્યા પ્રમાણે ચાલે છે. પણ મોટા પાયા પર પણ એમજ ચાલે ત્યારે ખરૂં. કાશ્મીરના પહાડોમાં રાવલપીંડીથી શ્રીનગર સુધી પણ હાલમાં રેલ્વે બાંધવાની યોજના થઇ છે તે પણ અધર છે. તે તાર પર લટકતી બાંધવામાં આવનાર છે ! તે કરતાં પણ આ વળી ઘણી વધારે અદભુત છે, પછી તો મુંબાઇમાં રહેવાની જરૂરજ નહીં પડેને બી. બી. સી. આઈ રેલવે માત્ર સપાર્બની લોકલ રેલ્વે થશે. કેમકે અમદાવાદ લોકોને મન એક કલાકમાં પહોંચી શકાય એવું બોરીવલી જેવું થઇ જશે. અને તેથી લોકો અમદાવાદ સુધી ગમે ત્યાં રહેશે ! પછી મુંબાઇનાં ભાડાં પણ સોંઘાં થઇ જશે, ને જે ઘરધણીઓ હાલ મોટર રાખે છે તેને રેંકડો રાખવા જેટલું ભાડું પણ દુર્લભ થઇ જશે ! પણ હાલ કલ્પનાની મોટરો બહુ વેગથી દોડાવવી કવખતની છે !

રસાયણ શાસ્ત્રથી ગધેડાનો ઘોડો થઇ શકે છેઃ—હિંદુસ્તાનમાં તો એકજ જાતિના માણુસની કલ્પિત કૃત્રિમ જ્ઞાતિ પણ ગમે તેટલા પુરૂષાર્થ છતાં બદલી શકાતી નથી અને તેના ટેકામાં એમ કહેવામાં આવે છે કે ગધેડું ગમે તેટલા સાબુથી ઘોડું થતું નથી, હશે પણ અહીંતો કુદરતી રીતે સ્વતંત્રચીલો પણ પોતાની

જાત બદલે છે ! ચાક અને કોલસા વચ્ચે ગધેડા તથા ઘોડા કરતાં પણ વધારે મોટો અંતર છે. પણ લીડસમાં જે અખતરા હાલમાં કરવામાં આવ્યા છે તેથી સિદ્ધ થયું છે કે થોડા વખતમાં ચાકને કોલસો કરીને તે બજારમાં વેચાતો થશે. ચાક, કોલસા જેવો બળી શકે છે. આ શોધના અખતરા કરનાર કંપનીનું નામ સુદીન કંપની છે. તેને દક્ષિણ ઇંગ્લેંડમાં ચોક ટન દીઠ સાતથી બાર આને મળે છે. હવે એનાં ચોસલાં કોલસા રૂપે બનાવીને તે ટનને પંદર શીલીંગને ભાવે વેચી શકવાની આશા રાખે છે, જે અસલી કોલસાથી સસ્તો છે. ઇંગ્લેંડમાં ચોકના ડુંગર અખુટ છે. તે કાર્બોનાઇઝ (જલાયમાન) કરતાં તેમાંથી ધુમાડો તો શું પણ રાખ પણ નામ માત્ર નીકળશે એવો દાવો કરવામાં આવે છે. તે કારણથી કોલસાની ખાણો બંધ કરીને તેના ભયંકર અકસ્માતથી મુક્ત થવાનો પણ કદાચ વખત આવી લાગશે.

રૂથી પણ હલકું ‘વૉટરપ્રુફ’ કપડું:—આ ઘુઘરાક કાપડનું નામ તે ‘કાપોક’ છે. તે રેશમ જેવું છે અને તે એક જાતના ઝાડના બીયાંના રેસા છે. એ ઝાડ હાલતો જાવાના ટાપુમાંજ ઘણું ખરૂં થાય છે. તેની ખાસ ખુબી એ છે કે એ એટલું તેલ જેવું ચીકણું છે કે તે કારણથી તે કુદરતી રીતે લેધર કલોથ કે મીણ કપડ જેવું વોટરપ્રુફ (જળ પ્રતિબંધક) છે. રૂ હલકામાં હલકો પદાર્થ ગણાય છે, પરંતુ ‘કાપોક’નું કપાસ તેનાથી પણ એક બે નહીં ને એકદમ છ ગણું હલકું છે! તે એ બે ગુણોને લીધે તે મુસાફરીના કામમાં વાપરવા ખાસ કામ આવે એમ છે. ‘કાપોક’થી ભરેલી તળાઇ કુદરતી વહાણ જેવી છે. કેમકે તેના કાપડમાં જળ પ્રવેશ અશક્ય હોવાથી તે ડુબતી નથી પણ તરે છે. હાલમાં અખતરો કરી જોતાં દશ રતલની કાપોકનાં કાપડ તેમજ રૂ ની તળાઇ ઉપર બસો રતલ જેટલું એક અતિશય જાડા માણસ જેટલું વજન આવવા છતાં તે પાણીમાં ડુબી નહોતી. દરીયાઇ હોનારત થતાં બચવવાના અખતરાનાં કામમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટસનું નૌકાખાતું તો ‘કાપોક’ ક્યારનું વાપરે છે, તેમજ એ કારણથી ઓયાંઓ તથા લાઇફ બોટમાં ઘણા વર્ષથી તેજ ભરવામાં આવે છે, તે થોડુંક હિંદુસ્તાનમાં પણ બને છે. આશા છે કે તેની ખેતી તેનું અતી ઉપયોગીપણું જણાતા વધશે. તે જોઇએ તેટલું પ્રસિદ્ધ ન હોવાનું કારણ એજ છે કે તેના વસ્ત્ર કરવાને માટે જે ખાસ યંત્રો જોઇએ તે હજી શોધાયાં નથી. તેથી તે બહુ મોંઘું પડે છે. પણ હવે યંત્ર શોધવાની તૈયારી છે એમ કહેવાય છે, એમ થતાં તે કોટનાં લાઇનીંગ (અસ્તર) ચાદર વગેરે તરીકે બહુજ ઉપયોગી થઇ પડશે.

કલુષતામય સંસાર અને તેનું કારણ.

(લેખક—ઠાકુર શિવનન્દનસિંહ.)

"The offect can not come by itself. The first thing is cause; and the effect is the result of cause."

SWAMI VIVEKANAND.

કારણુ વિના સ્વયં કાર્ય હોઇ શકતું નથી. મૂળ વસ્તુ કારણુ છે. અને કાર્ય કારણુનું ફળ છે.— સ્વામી વિવેકાનંદ.

વિવાહ સુખની ઇચ્છાથી કરવામાં આવે છે. આ મહાન સંસ્કારથી આનન્દ અને પ્રસન્નતાની અટૂટ ધારાને વહતી જોઇ સર્વ લોકનાં હૃદયમાં આ વિવાહનો પરમ આનન્દ ભોગવવાની પ્રબળ કામના ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની યોગ્યતા અયોગ્યતાનો વિચાર ન કરતાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો આ પવિત્ર તીર્થમાં ડુબકી મારવાને ચાહે છે, પરંતુ તેનું ફળ તેની આશાથી વિરૂદ્ધ આવે છે. જેમ માખીઓ મધૂ પીવાને ઘડા ઉપર બેસે છે અને તેમાંની કોઇ પીઇને ઉડી જાય છે પણુ ઘણી ખરી તો પાંખો અને પગ ચોટી જવાથી ફસાઇ પડે છે અને અનેક દુઃખ સહન કરીને પરણુ પામે છે. એમજ આપણે વિવાહથી સુખની ઇચ્છા કરીને ફાંસાંમાં ફસાઇ જઇએ છીએ. કઇંક લોકની આશાઓ પૂર્ણ થતી હશે પરંતુ ઘણાઓ તો સુખને બદલે દુઃખનાજ ભોકતા બની ઘોર વિપત્તિઓ સહન કરે છે. ઇચ્છયું હતું તો સુખ પણુ મળ્યું દુઃખ. ચિંતામણીની ઇચ્છા કરી હતી પણુ કરમમાં હતો કાળમીંઢ પત્થર. શારીરિક સુખને લીધે જળમાં તરવા માંડયું પણુ ત્યાં તો ડુબવાનો વારો આવ્યો. પ્રેમરસનાં પાન કરવાની લાલસા હતી કિન્તુ હાથપગ જકડાઇ ગયા. એવાતો જકડાઇ ગયા કે છુટવું મુશ્કીલ થઇ પડયું. જીન્દગીની મજા લુંટવાને આવ્યા તો જીંદગીજ લુંટાઇ ગઇ.

We came to enjoy, we are being enjoyed. We came to rule, we are being ruled. We are caught though we camo to catch (enjoyment) we want to enjoy the pleasures of life and they eat into our very vitals.

કદિ વિચાર કરી જોઇએ તો સમસ્ત દેશમાં માત્ર ગણ્યાં ગાંઠયાંજ વિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષો એક બીજાથી સંતુષ્ટ થયલાં હશે. ક્યાંય સ્વભાવ મળતો નહીં હોય. ક્યાંય એક બીજામાં સદાય અણુબનાવ રહેતો હશે. ક્યાંયે ગરીબાઇથી સુખનો લોપ થઇ ગયેલો હશે. દુઃખસાગરમાં ડુબતાં હશે. ક્યાંય પુરૂષ રોગી તો સ્ત્રી નિરોગી. અથવા ક્યાંક તેથી ઉલટું. એક બીજાથી અસંતુષ્ટ. જે ઘરમાં તપાસ કરી જોઇએ તે ઘરમાં

એજ આપત્તિ જોવામાં આવશે. કેટલીકવાર ઉપલક દૃષ્ટિએ એવું જોવામાં આવે છે કે આ દમ્પતિ જેવું કોઇ સુખી જોડું નહીં હોય પણ આંતરિક સ્થિતિએ તપાસી જોતાં ભરમનાં ભેદ ખુલાં થઇ જશે. એવા ભેદ જાહેરમાં જાણી શકાતાં નથી. કેટલાક દિવસ સુધી તપાસનાર અને તે પણ કોઇ પરિચિત જન તપાસ કરે તોજ જણાય આવે.

નીચે લખેલાં ૨૫ વિવાહિત પુરૂષોથી ઘણી સારી રીતે પરિચિત છું. કેટલાક વરસની તપાસ પછી જે પરિણામ આવ્યું છે તે નીચે લખું છું. એ ખાસ જણાવું કે આ પુરૂષોને મેં કાંઇ ચુંટી કાઢ્યા નથી. તપાસ કરતાં સ્વયં મારા માર્ગમાં આવી ચઢ્યા છે અને કાચી ટીપ પર તેને નોંધ્યા છે. આ તપાસ ઉપરાંત સાત જગ્યોએ મેં મારા મિત્રોની પાસે અલગ અલગ તપાસ કરાવરાવી છે તો તેનું પરિણામ પણ તેવુંજ આવ્યુ છે. મેં તે સર્વેને વિનતિ કરી હતી કે કોઇ ૨૫ વિવાહિત પુરૂષોના સંસારની ખાનગી તપાસ કરી લખો તે સાથે એમને ખાસ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે કોઇ ખાસ સ્ત્રીપુરૂષની છુપી બાબત ન લખતાં કેવળ એ લોકોની વાસ્તવિક સ્થિતિ કે જેઓ તે જાણતા હોય અથવા જેની તપાસ તે સહેલાઈથી કરી શકે જેવાંકે પાડોશી, અંગતમિત્ર અથવા સગાંસંબંધી. આવી રીતે પ્રયાસ કરતાં ૨૦૦ વિવાહિત સ્ત્રીપુરૂષોની તપાસ થઈ. સ્થળસંકોચથી માત્ર ટુંકમાં તેમની વાસ્તવિક સ્થિતિજ નીચે જણાવી છેઃ—

૨૫ સ્ત્રીપુરૂષોની તપાસણીનું પરિણામ.

૫ રાજામહારાજ.

(૧) ખુદ રાજા (Ruling chief) ઘોર વ્યભિચારી, રાણીથી અણબનાવ, રાજા સુખી, રાણી પતિવ્રતા પણ રાજાના અન્યાયથી સદા દુઃખિની.

(૨) રાજા નપુંસક પણ તે સ્થિતિ છુપાવવા અને ખાલી પુરૂષાતન બતાવવાને પાંચ વિવાહ કર્યા. પાંચે રાણીઓ જીવિત છે. બધી વ્યભિચારિણીઓ છે. રાજા દુઃખી, રાણીઓ સુખી, રાણીઓથી અતિશય ખરચનો બોજો, સ્ટેટ કરજદાર.

(૩) રાજા મહેલમાં નથી જતા. ગુલામ સાથે વિશેષ પ્રેમ રાખે છે. રાણીઓ બે છે. એક વ્યભિચારીણી અને બીજી પતિવ્રતા છે. ત્રણે દુઃખી છે. વ્યભિચારિણીને ખરચ કમ મળે છે. મોટી ગેરઆબરૂથી રાખવામાં આવે છે.

(૪) રાજા પ્રકૃતત્વરૂદ્ધ વ્યભિચારી, દશરામાં રામલીલાની મંડળી આવે ત્યારે તેના સુંદર છોકરાઓને જમીનોનાં દાન આપે છે અને તેમને લઇ લેવામાં આવે છે. રાણી પતિવ્રતા પણ દુઃખિણી. રાજા રોગગ્રસ્ત દુઃખી.

(૫) રાજા નિર્બળ, રાણી બળવાન. બન્નેમાં અણબનાવ. રાજાની સુવાવ-

સ્થામાં એક આપઘાત. રાણીનો ખુલ્લો વ્યભિચાર. રાજ્યના ખજાનામાં લુંટ અને પ્રજાનું સત્યાનાશ બન્ને દુઃખી.

૫ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ વર્ગ.

(૧) પુરૂષ દેવતા. સ્ત્રી દેવી. બન્નેમાં પ્રેમ—અને બન્ને સુખી.

(૨). પતિ નિરબલ (રોગી) પત્ની બલવતી. એકબીજાને બતાવવાને ખાલી પ્રેમ કરે છે. પત્નીનો છાનો વ્યભિચાર પતિ જાણે છે પણ તેથી તે કાંઇ વધારે કોપિત થતો નથી. પતિ (હૃદય) દુઃખી. સ્ત્રી સુખપૂર્વક.

(૩) શેઠની ઉમર વરસ ૨૬. વ્યભિચારી છે. શેઠાણી પણ વ્યભિચારીણી. શેઠના અત્યાચારથી કંટાળીને એક ગુમાસ્તા સાથે એક લાખનું જવેરાત પહેરીને ચાલતી પકડી. કેદ પકડાઇ. પાછી ઘરમાં આવી સ્વતંત્રતાથી રહેવા લાગી. બન્ને સુખપૂર્વક રહે છે.

(૪) પતિ શક્તિ વિનાનો. પત્નીના કેટલાક છુપા પ્રેમીઓ. બન્ને સુખી. કોઇને કોઇની પરવા નહીં.

(૫) પુરૂષ અરધો શક્તિહીન. સ્ત્રી પાગલ, ગાંડી, કદિ એકમાં નિર્બલતા તો બીજાનો મીજાજ ઠીક. કદિ એકનું સ્વાસ્થ્ય ઠીક તો બીજી ગાંડી. બન્ને દુઃખી.

૫. વકીલ.

(૧) પતિપત્નિના સ્વભાવ એકબીજાથી વિરૂદ્ધ. બન્નેમાં અણબનાવ. દિવસ ને રાત કંકાસ બન્ને દુઃખી.

(૨) પતિએ ઘરની કામ કરનારીને રાખેલી છે તેના હાવભાવથી તે પાણી પાણી થઈ જાય છે. પત્નિ દિવસ ને રાત ઇર્ષ્યાગ્નિમાં બળીમરે છે. પતિ સુખી. પત્નિ દુઃખી.

(૩) પતિ શક્તિહીન, પત્નિ અત્યંત દુઃખિની, પોતાનાં માવતર પણ જઇ ન શકતી કે જેથી પોતાનાં દુઃખની વાત પણ અવરને કહી શકે. લખવું વાંચવું પણ જાણતી ન હતી કે જેથી પત્ર વ્યવહાર પણ કરી શકે. કેટલાંક વર્ષો સુધી પતિવ્રત નીભાવ્યું. પણ આખર ભંગ થયો. છોકરૂં થયું પણ વકીલ સાહેબને તેની પરવા નહીં. તે પોતાની નિર્બલતા છુપાવા ચાહે છે. બસ, બાકી બધી વાતે બન્ને સુખી.

(૪) પતિ ઘોર વ્યભિચારી, પત્નિ અત્યંત દુઃખીની.

(૫) પતિ પત્નિ બન્ને મિજાજદાર, એક બીજાની સ્વતંત્રતા પર કોઇ ધ્યાન ન આપે. બન્ને એક બીજાની ચાલ ચલગત પર શક કરતા હતા, પણ બન્ને તેની પરવાર ન કરે. બન્ને આનંદપૂર્વક સુખમય જીવન વ્યતીત કરે છે.

આવીજ રીતે નોકરી કરનારાં પાંચ જોડાં અને મજુરી કરનારાં પાંચ જોડાંઓનાં

સંસાર જોયા તો તો ફક્ત એક જોડું સુખી જણાયું—અને બાકી નવ દમ્પતિ દુઃખી જણાયાં. કુલ રાજાથી રંક સુધી લઈને ૨૫ જોડાં તપાસતાં વિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષોનાં માત્ર ત્રણ જોડાં સર્વ પ્રકારે સુખી. આમાં જો મારા મિત્રોની તપાસનો રિપોર્ટ મેળવી દેવામાં આવે તો કુલે ૨૦૦ દમ્પતિઓમાં માત્ર ૩૦ દમ્પતિ સર્વ પ્રકારે સુખી ગણી શકાશે. અધિકાંશે વિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષો નાના પ્રકારના માનસીક, શારીરિક અને સામાજિક દુઃખો ભોગવી રહ્યાં છે. વારૂ હવે વિવાહ પછીનું કાર્ય (effect) દુઃખ છે તો તેનું કારણ (cause) શું છે તે જાણવું જોઈએ. વિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષો દુઃખ કેમ ભોગવે છે. એમના સુખની આશાઓનો ધ્વંસ કેમ થઈ ગયો, એના આનંદભોગના સ્થાને ઝગડાઓ કેમ જાગે છે ? આ શુભ કાર્ય અશુભ સ્વરૂપમાં કેમ બદલાઇ ગયું ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર " અયોગ્યતા " છે. શારીરિક, માનસીક, આર્થિક સામાજિક વિગેરે પ્રકારની અયોગ્યતા જ દુઃખનું કારણ છે. જેમાં કોઇ પ્રકારની ઉણપ હોય છે, જે વિવાહને યોગ્ય નથી તેનો વિવાહ થઈ જવાથી સુખને સ્થાને દુઃખ, હર્ષને સ્થાને વિષાદ આવે છે. લોક આંખોએ પાટા બાંધી બાવળનાં ઝાડ વાવે છે અને આમ્રવૃક્ષની આશા રાખે છે, પણ બાવળનાં કાંટા ભોંકાય છે તો પણ આંખો ખુલતી નથી. પોતે પોતાને પોતાના કરેલા કામનો દોષ ન દેતાં ઈશ્વરને, દુર્ભાગ્યને અને પૂર્વ જન્મના સંસ્કારને દોષ દે છે.

પ્રેમ.

તોટક.

મધુ ભુવન ભવ્ય વિશાળ દિસે, શિત ચાંદની જ્યાં ચતુમેર હસે;
કુસુમિની મહીં દંપતિ ફરતાં, અતિ આનંદ લે હસતાં રમતાં. ૧
તહીં બારી, મહીં દિપ એક બળે, નિજ જ્યોત થકી ભરમાઈ અરે !
એક કીટ પડી નિજ અંગ દહે, કૃતિ એ પર યુગમ વાત કરે. ૨
નર આર્ય કહે દિલમાંથી "અરે ! દિવ્ય પ્રેમ થકી કીટ જીવ ત્યજે;
પતિ દેખી મળે બહુ આશ થકી, નિજ જીવન પ્રેમથી ક્ષુદ્ર ગણે." ૩
" પ્રિતિ, હેત થકી પતિ સાથ મળે, પણ ના ! નહિ શુદ્ધ જ પ્રેમ ખરે;
સહુ મોહજ લાગણી એ ગણતાં, કહી કામ અરે સુજનો ત્યજતા. ૪
" કીટ છે નહિ પ્રેમી દિપેથી દહે, નહિ એ સંતિ જે પતિ દેખી મરે;
નહિ જ્યોતિ જ્વલંત છતાં મરવું, શુભ કાર્યજ પ્રેમ તણું ગણવું. ૫

"શુદ્ધ પ્રેમ વિયોગ કદી ન સહે, ધિક એ જીવ જે સુખ પેખી દહે"
તહીં વાત રહી, દિન, માસ ગયા, સુખ શાંતિ મહીં વરસો વિતિયાં. ૬
શર કામ તણાં થકી પીડિત જે, નૃપ કર્ણજ ગૂર્જર દેશ વસે,
મન કામી અનર્થ કયા ન કરે ! પર સુખ હણે, મનુષ્યો મરવે. ૭
કપટે કરી માધવ દૂર કર્યો, ઘર આગળ એ* લઘુ ભ્રાત રહ્યો;
દળ સૈનિક નાગર ભુવન લે, અસિ ત્રાસ બધા ચડવે સ્વરગે. ૮
સહુ રક્ષક દ્વાર તણાં પડીયાં, રૂપસુંદરી સાથ અરિ વળીયા;
નિજ ગૌરવ માટ લડ્યો દિલથી, જીવ આહુતિ ધર્મ યજ્ઞે અસી. ૯
ગુણસુંદરી કેશવ મૃત જુએ, ઝળકી શિખ ક્રોધ તણી નયને;
શુદ્ધ પ્રેમ રહ્યો અંતરે ઝળકી, ગુણ* દેહ ગણે બહુએ હલકી. ૧૦
"જીંદગી નહિ કામની કાંઇ અરે ! પતિ ક્યાં નહિ તો જીવવું ખરે !
ધિક જીવન આ પતિ છે નહિં તો ! રહીશું ! પતિ જો સ્વરગે પછી તો !" ૧૧
સતિ નીકળી પ્રાણ પતિ મળવા, ન વિયોગ સહ્યો ક્ષણ એ' અહિંઆં.
સતિ શ્રાપ દીધો, "દુઃખી રાજ થશે, સુખી પાટણનાં ખંડિયેર થશે. ૧૨
નીચ કર્ણ દુઃખી દુઃખી થા મરજે," ફળીયો પ્રિતિના અતુલિત બળે;
ક્ષણ અલ્પ વિતી નહિ સુંદરી ત્યાં, મૃત દેહ ખરો નહિ જીવન ત્યાં. ૧૩
ખગ પ્રેમ રૂપી તતકાળ ઉડે, જહિં સ્વામિન ત્યાં જઇ એહ રહે;
સહુ સ્વાર્થ જુદા કરી એકજ ત્યાં, કરી આત્મ બને સુખીયાં. ૧૪
નહિ જ્યોતિ જ્વલંત છતાં મરવું, શુભ કાર્યજ પ્રેમ તણું ગણવું;
શુદ્ધ પ્રેમ વિયોગ કદી ન સહે, ભિન્ન દેહ છતાં નિત એક રહે. ૧૫

"રાજર્ષિ."

હૃદય ગુંજન.

લેખકઃ—"સુધાકર."—મુંબઇ.

યુવાવસ્થાના વસન્તદ્વારમાં પ્રવેશ કરતાં દરેક વ્યક્તિ કલ્પનાના ઘોડા દોડાવી કંઇ કંઇ આશાઓ બાંધે છે; અને તેમાંજ આનન્દ માને છે. શું એ આશાઓ ફળીભૂત થાય છે? નિરાશામય હૃદય નાજ પાડે છે. પણ એ અનુભવ વિણ સમજાતું નથી.

એક અભ્યાસ કરતો વિદ્યાર્થી જ્યારે નાટ્ય આદિના ગ્રન્થો વાંચે છે, ત્યારે

* ગુણ—ગુણસુંદરી કેશવની સ્ત્રી. કેશવ—આર્યનર માધવનો નાનોભાઇ.

નાયિકાના ગુણો પોતાની ભવિષ્યની પત્નિમાં હોય એમ નથી ઇચ્છતો ? શુ કાવ્યોના વાંચનમા નિમગ્ન બનેલા યુવકનુ—હૃદય, આ સ્હમજવાને તો કાવ્યરસિક સહચરીની " જરૂર છે, " એમ નથી બોલીઉઠતુ ? શું તે પોતાનો સસાર સુખમય, શાન્તિમય અને આનન્દમય નિવડે એમ નથી ઈચ્છતો ? ઇચ્છેછેજ.

પણ હા ! ત્હેના દરેક મનોરથો જેનાથી ફળીભૂત થવાના છે, એ સહચરી જ્યારે ત્હેની કલ્પના—સૃષ્ટિની સહચરીથી વિરૂદ્ધજ હોય છે, ત્યારે તેની શુ દશા થાય છે ? આશામય જીવન નિરાશામય બને છે.

બીજી બાજુ એક નિર્દોષ બાલિકા જે તેના માતાપિતાના ઉચ્ચ સસ્કારોથી પોષાઇ સુકેળવણી પામી ગૃહણીપદ મેળવવા યોગ્ય બનતી હોય છે, તે શું શું કલ્પના કરેછે. જ્યારે તે એકાન્તમાં પોતાની સમકાલીન સહચરી સાથે બેઠી હોય છે ત્યારે બોલે છે કેઃ—" મ્હારા પતિને ઘણાજ સ્નેહથી ચ્હાઇશ અને તેમના દરેક કાર્યમાં ભાગ લઇશ. અહા તે રસિક હશે તો જીવન કેવુ આનન્દમય બનશે ! અમે હંમેશાં સાથેજ રહીશું. અને દરેક રીતે સતોષ માની દેશસેવા આદરશું. " ઇત્યાદિ વાતો કરવામાં એટલી તલ્લિન થઇ જાય છે કે ભાવી તરફ નજરજ નથી નાખતી. પણ જ્યારે તે લગ્નગ્રન્થિથી બંધાય છે, અને પતિપત્નિ એકાન્તમાં મળતાં વિચારોની આપ લે થાય છે ત્યારેજ તે બાલિકાને ખબર પડે છે કે, પતિનું હૃદય શુષ્ક છે. ત્હેનું જીવન જુદાજ માર્ગે વહે છે. આ જાણતા તે બાળાનુ હૃદય કેવુ નિરાશામય થતું હશે ! શું ત્હેનુ આશામય જીવન નિરાશામય નથી બનતુ ?

કદાચ સરખેસરખી જોડ મળેછે, અને પરસ્પર સ્નેહ જામતાં હૃદય એક બને છે. અને ઉચ્ચાશયો ધરાવતા બેલડી—દપતિ—સેવાધર્મ સ્વીકારે છે, પણ જ્યારે એમાંથી એક મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે જીવન્ત રહેલી વ્યક્તિની શુ દશા થાય છે ? ત્હેના સર્વે મનોરથો અપૂર્ણજ રહે છે. કિનારે લઇજવા ધારેલુ નાવ ભરસાગરેજ પડીભાંગે છે. અને આશામય જીવન નિરાશામય બને છે.

તેમાંય વળી પુરૂષ બીજી પત્નિ કરી શકે પણ સ્ત્રીની શુ દશા ? ત્હેના હૃદયના ચુરેચુરા થવાના અને ઝૂરી ઝૂરી મરવાનુ. કદાચ જો કોઇ યોગ્ય સસ્થાદ્વારા દિલાસો આપી ત્હેના અવશેષ જીવનનો ઉપયોગ કેવો નિઃસ્વાર્થ રીતે થઇ શકે તે બતાવે અને જો કાર્યના રસ્તા ખુલ્લા કરી આપવામાં આવે તો દેશનો ઉદ્ધાર કરવામાં પણ મદદરૂપ થઈ પડે પણ ક્યાં છે તેવી યોગ્ય સંસ્થાઓ ?

વિધી ! અહા ! ક્રૂર વિધી ! ! ત્હારી અગમ્ય વિચિત્રતા પાસે અમો નિર્બળ છીએ. પણ અમ ભારતપુત્રોનો તો એજ ધર્મ છે કેઃ—" આશામાંજ રમવું. "

પુસ્તક ૨ જું. અંક [illegible] શા. ભગવાનદાસ મોતીલાલ-મુંબઈ

શ્રી સુખ દર્પણ

ગીતિ.

દર્પણ આના સુખનું, ૨. મહિર ગીતાને પતિ સુખે
પુષ્પ પામશી અર્પી, ઉજ્જ્વલ સહુ નીજ કરતી ઉછરંગે.

છપાવી. શા. દેવચંદ દામજી-કુંડલાકર. [illegible]-ભાવનગર.

પુ. ૨ જું. ડીસેમ્બર ૧૯૧૮ અંક ૧૦ મો.

સ્ત્રી મહત્વ.

પરમેશ્વર પોતાની કારીગીરી જો કોઇ વસ્તુમાં સંપૂર્ણપણે વાપરી હોય તો તે સ્ત્રીમાં વાપરી છે. —કોન્ફ્યૂશિયસ.

સ્ત્રી એ સૃષ્ટિનો મુગટ છે —હર્ડર.

સ્ત્રી એ પુરૂષનો રવિવાર છે એટલે તે પુરૂષનું વિશ્રાંતિસ્થાન છે, એટલુંજ નહીં પણ તે તેનુ આનન્દભવન છે. ટુંકામા કહીએ તો સ્ત્રી પુરૂષનુ સબરસ (મીઠું) છે. —મિચલેટ.

મારામાં જે કાંઇ છે તે મારી માતાએ મને આપ્યુ છે —એડામ્સ.

જીવનમાં જો કોઇ મધુર વસ્તુ હોય તો તે પ્રસન્ન મુદ્રાથી કરેલું પ્રિયાનું સ્વાગત છે —વિલિસ.

પતિ વિના કોઇ પુરૂષ પવિત્રપણે જીવી શકે નહિ અને ખરેખરી રીતે મરી પણ શકે નહિ —રિચટર.

પુરૂષે બુદ્ધિપૂર્વક કરેલાં અનુમાન કરતાં સ્ત્રીના અંતઃકરણમાંથી સ્વાભાવિક નીકળેલા ઉદ્ગાર વધારે કીમતી હોય છે —વૉલટેઇર

પતિ કરતાં જગતમાં જો કોઇ વસ્તુ વધારે ઉત્તમ હોય તો તે એકજ છે અને તે માતા છે —શેફર.

ત્રાજવાના એક પલ્લામાં આખા વિશ્વને મૂકો અને બીજા પલ્લામા મારી માતાને મૂકો તો આખા વિશ્વવાળુ પલ્લું નીચે જઇને બેસશે—હલકું જણાશે. —લોર્ડ લૅંગડેલ.

પંચવટી.

(ગૃહજીવનનો એક રમણિય સંવાદ.)

લેખકઃ—" નલિનીકાન્ત."

સ્થળ—નર્મદા ઘાટપરની કુટિર.

પતિત પાવની સુર સરિતા નર્મદા પંચવટી સમિપમાંજ વેગભર ચાલી જતી હતી. વર્ષાઋતુ ક્યારની શરૂ થઇ હતી જનશૂન્ય અરણ્ય નંદનવન થઈ રહ્યું હતું. આસપાસની ન્હાની સરખી ટેકરીઓ પર લીલોતરી છાઇ રહી હતી. કલ્લોલ કરતાં પંખીડાંઓ મીઠાં પાકેલાં ફળો ખાઈ આનંદ પામતાં હતા. માનોકે નિસર્ગનું અદભુત સૌન્દર્ય આ અરણ્યમાં-શ્રષ્ટિપર વિરાજ્યું હતું. આ પુણ્યસ્થાનમાં મંગલમય સમયમાં મહારાજા રામચન્દ્ર પોતાનાં ધર્મપત્નિ સીતા અને બન્, લક્ષ્મણ સહ નર્મદા ઘાટપરની કુટિરમાં કેટલાક દહાડા થયાં આવી વસ્યા હતા. અનેક ઋષિકુમારો પ્રભાત અને સંધ્યા સમયે આ કુટિરમાં આવી ભગવાન રામચન્દ્રની યથાશક્તિ સેવા કરી પોતાને કૃતાર્થ માનતા હતા.

ભ્રાતૃભક્ત લક્ષ્મણ અરણ્યનાં મીઠાં કંદફલ તથા કેટલીએક સાત્વિક વનસ્પતિ લાવી માતા સમી સ્નેહવત્સલ ભાભી પાસે વિનય પૂર્વક નિવેદન કરતો. સીતા પ્રાતઃસ્મરણીય ભગવતી સીતા મધુરી અને સ્વાદિષ્ટ સામગ્રી તૈયાર કરતાં અને 'मोज्येषुमाता' એ સૂત્રને અનુવર્તી પ્રેમ પૂર્વક પોતાનાં જીવિતેશ્વરને જમાડી પોતે જમતાં અને અહોરાત્ર પ્રસન્ન રહેતાં.

કુટિરની બાજુમાંજ સીતાએ કેટલાંએક ફૂલ ઝાડો વાવી ન્હાની સરખી સુંદર બાગીચી બનાવી હતી. જ્યાં સીતાના પ્રેમમાં મનુષ્યથી ભય પામવાનો પોતાનો જાતિસ્વભાવ ભૂલી અનેક બાલ હરિણો જેમ માતા પાસે બાળક દોડી આવી મનગમતી રમતો રમે તેમ સીતાના ચરણ સમીપ આવી ખેલતા. સીતાને બાલપણથીજ ગામનાં ન્હાના સરખાં વાછરડાં બહુ પ્રિય હતાં. એટલે અહિં પણ એક પાળેલી વાછડી આમતેમ કૂદતી કોટે લટકાવેલી ન્હાની સરખી રૂપાની ઘંટડીનો અવાજ કરતી મનમાન્યું ધાન્ય ચરતી હતી મોરલાઓ, પોપટો, મેનાઓ વિગેરે નિર્દોષ પંખીડાંઓ પણ નિરંતર સીતાની વાડીમાં આશ્રી-મીઠાં આલાપ કરી આ આદર્શ દંપતીના જીગરને આનંદ આપતાં હતાં. રામચન્દ્ર ભગવતી સીતા સાથે આ વાડીમાં આવી પત્થરની શિલાપર બેસતા. ગૃહજીવન અને વિશુદ્ધ પ્રેમની મીઠી વાતો કરી કલાકો વીતાવતા.

આજે પણ સીતા વાડીમાં આવી સુગન્ધી ફૂલો ચીણી પેલી શિલાપર બેસી

પંચવટી.

(ગૃહજીવનનો એક રમણિય સંવાદ.)

લેખક:—" નલિનીકાન્ત."

સ્થળ—નર્મદા ઘાટપરની કુટિર.

પતિત પાવની સુર સરિતા નર્મદા પંચવટી સમિપમાંજ વેગસર ચાલી જતી હતી વર્ષાઋતુ ક્યારની શરૂ થઇ હતી જનશૂન્ય અરણ્ય નંદનવન થઈ રહ્યું હતું. આસપાસની ન્હાની સરખી ટેકરીઓ પર લીલોતરી છાઇ રહી હતી. કલ્લોલ કરતાં પખીડાંઓ મીઠા પાકેલાં ફળો ખાઈ આનંદ પામતાં હતા ગાનોકે નિસર્ગનું અદ્ભુત સૌન્દર્ય આ અરણ્યમાં-સષ્ટિપર વિરાજતું હતુ.' આ પુણ્યસ્થાનમાં મગ લમય સમયમાં મહારાજા રામચન્દ્ર પોતાની ધર્મપત્નિ સીતા અને બન્ધુ લક્ષ્મણ સહ નર્મદા ઘાટપરની કુટિરમા કેટલાક દહાડા થયાં આવી વસ્યા હતા. અને ઋષિકુમારો પ્રભાત અને સંધ્યા સમયે આ કુટિરમાં આવી ભગવાન રામચન્દ્ર યથાશક્તિ સેવા કરી પોતાને કૃતાર્થ માનતા હતા.

ભ્રાતૃભક્ત લક્ષ્મણ અરણ્યનાં મીઠાં કંદફલ તથા કેટલીએક સાત્વિક વનસ્પતિ લાવી માતા સમી સ્નેહવત્સલ ભાભી પાસે વિનય પૂર્વક નિવેદન કરતો. સીતા પ્રાતઃસ્મરણીય ભગવતી સીતા મધુરી અને સ્વાદિષ્ટ સામગ્રી તૈયાર કરતાં અને 'ભોજ્યેષુમાતા' એ સૂત્રને અનુવર્તી પ્રેમ પૂર્વક પોતાનાં જીવિતેશ્વરને જમાડી પોતે જમતાં અને અહોરાત્ર પ્રસન્ન રહેતાં.

કુટિરની બાજુમાંજ સીતાએ કેટલાએક ફૂલ ઝાડો વાવી ન્હાની સરખી સુંદર બગીચી બનાવી હતી. જ્યાં સીતાના પ્રેમમા મનુષ્યથી ભય પામવાનો પોતાનો જાતિસ્વભાવ ભૂલી અનેક બાલ હરિણો જેમ માતા પાસે બાળક દોડી આવી મન ગમતી રમતો રમે તેમ સીતાના ચરણ સમીપ આવી ખેલતા. સીતાને બાલપણથીજ ગામનાં ન્હાનાં સરખા વાછરડાં બહુ પ્રિય હતાં.' એટલે 'અહિં પણ એક પાળેલી વાછડી આમતેમ કૂદતી કોટે લટકાવેલી ન્હાની સરખી રૂપાની ઘંટડીનો અવાજ કરતી મનમાન્યુ ધાન્ય ચરતી હતી મોરલાઓ, પોપટો, મેનાઓ વિગેરે નિર્દોષ પખીઓ પણ નિરન્તર સીતાની વાડીમાં આવી-મીઠા આલાપ કરી આ આદર્શ દંપતીના જીગરને આનંદ આપતાં હતા. રામચન્દ્ર ભગવતી સીતા સાથે આ વાડીમાં આવી પત્થરની શિલાપર બેસતા. ગૃહજીવન અને વિશુદ્ધ પ્રેમની મીઠી વાતો કરી કલાકો વીતાડતા.

આજે પણ સીતા વાડીમાં આવી સુગન્ધી ફૂલો વીણી પેલી શિલાપર બેસી

'પ્રભો ! લગ્ન-સહચાર-ગૃહસ્થાશ્રમ નિઃશંક માનવ જીવનના ઉદ્ધાર અર્થે યોજાએલો છે. પતિ અને પત્નિએ પરસ્પરની ન્યૂનતાઓ પૂરી માનવમાંથી દેવ બનવાનો દિવ્ય પંથ છે, એજ ગૃહજીવન અને સહચારનુ પરમ લક્ષ્ય-એ લક્ષ્યની સફલતા એ આર્યજનોએ વર્ણવેલો ગૃહસ્થાશ્રમ ! કેમ વ્હાલા ! ખરૂં કે નહિ ?' સીતાએ ગૃહજીવનની પરમ ઉન્નત ભાવના નિવેદન કરી.

'મ્હારી મધુરી ! આ લક્ષ્યને અનુસરી આર્યજનોએ ચારે આશ્રમમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ માન્યો છે. તમે બતાવેલા લક્ષ્યને અનુસરી ગૃહસ્થ આ સંસારમાં માનવજીવનમાં સ્વર્ગનો અનુભવ કરી શકે છે. ઉન્નતિ અને અધોગતિનો આધાર આ આશ્રમપરજ રહેલો છે. માનવમાંથી દેવ થવું અથવા માનવમાંથી પશુ થવુ એ પણ આ સહચારમાં થઈ શકે છે.' રામે ગૃહજીવનની યથાર્થ દશા સિદ્ધ કરી.

'વ્હાલા ! ભારતનાં ભાવી દંપતી પરસ્પરના આત્માને ઓળખે, દેહને ભૂલે, અંતરની રસિકતા વધે, ભોગ અને વિલાસને તિલાંજલિ આપે, ગૃહજીવનમાં દૈવી ચેતના પ્રગટે, સૌન્દર્યની આસક્તિ દૂર થાય, અને સહચારમાં સ્નેહ અને સમભાવ આવે એવું નિરંતર ઇચ્છું છું, પણ પ્રભુ ! ચાલો બાલુડો લક્ષ્મણ કંદફળ લઈ આશ્રમે આવ્યો હશે.' સીતાએ ભારતના ભવિષ્ય માટે મહત્ ઇચ્છા પ્રગટ કરી.

'મ્હારી પ્રાણાધિક સુંદરી ! ચાલો ! પુનઃ અન્ય પ્રસંગે આ અગત્યના વિષયને ચર્ચીશું.' આટલું બોલી આ આદર્શ દંપતી કુટિર ભણી ચાલ્યું.

સતીએ કરેલો સદ્‌બોધ.

(લેખક—જી. બી. પવાર.)

જપની પ્રિતમની જપમાળ—એ રાહ.

ી હરનિશ એક પતિ ધ્યાન અવર સૌ અળગાં મેલી
પ્રીતમ સંગે રંગે રહેતી હું થઇ પહેલી;
ખા ખુશ સ્વામીના વિણ પ્યારી હેલી—ધર
શુદ્ધ ચિત્ત એક હીતથી, પાળતી પતિવ્રત નીત,
ેક ને દીલ એકથી, પતીપર રાખતી પ્રીત;
પાળો એ રીતે પ્રીતે વિધિયો સતીની,
પ્રભુ પ્યારા વીણુ નવ બીજું બેલી—ધર
અપંગ આંધળો કે કુરૂપ, દીધો હરીએ કંથ;
માની સૌથી શ્રેષ્ઠ તે, સંચરવો સતી પંથ.
પાળો એ રીતે પ્રીતે, વિધિયો સતીની;
પ્રભુ પ્યારા વીણુ નવ બીજું બેલી—ધર

નિરોગી બાળક.

ગર્ભમાં રહેલું બાળક, તેની કાળજી અને તેના હક.

હાલના જમાનામાં આપણી ઓલાદ દિન પ્રતિદિન કમતાકાત થતી જાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ જન્મતાં બાળકોની સંખ્યા પણ નાની થતી જાય છે, અને જે જન્મે છે તેમનું મરણ પ્રમાણ પણ વધતું જાય છે. આના કારણો ઘણાં છે.

જન્મતાં બાળકોની સંખ્યા શા માટે નાની થતી જાય છે એનો આપણે પહેલો વિચાર કરીશું. આ સંખ્યા નાની થવાના કારણો બે છે. (૧) વંધ્યત્વ અને (૨) ગર્ભપાત.

(૧) વંધ્યત્વ બે પ્રકારનું હોય છે. કૃત્રિમ અને કુદરતી.

કૃત્રિમ વંધ્યત્વ—પોતાનાજ શોખને ખાતર આવું વંધ્યત્વ જાણી જોઈને કરવામાં આવે છે. અને ઘણી વખત તે પાછળથી સુધરી શકતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ ઘણી સ્ત્રીઓને આમ કરવાથી બીજા દરદો પણ સહન કર્યા કરવાં પડે છે. સાંસારિક નીતિનો વિચાર કરીએ તો આથી મનુષ્યના મગજની અધોગતિ કેટલી થતી જાય છે, તેનો ખ્યાલ આવ્યા વિના નહિ રહે. વૈદક વિદ્યાનો વિચાર કરીએ તો પણ એકંદર મનુષ્ય જાતની તંદુરસ્તી બગાડવાનો આ રસ્તો છે.

આપણા હિંદુસ્તાનમાં બહુ વહેલાં લગ્ન કરવામાં આવે છે, તેથી પણ ઘણી સ્ત્રીઓને ગુહ્ય અવયવના વ્યાધિઓ નાની ઉમ્મરમાંથી થવા લાગે છે, અને કેટલીક વખત વંધ્યત્વ તેથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. યુરોપ વિગેરે બીજા દેશોમાં લગ્ન ઘણી મોટી ઉમ્મરે થાય છે, અને તેથી પ્રજોત્પત્તિનો યોગ્ય કાળ ઘણીવાર વીતી ગયો હોય છે. છેક નાની ઉમ્મરમાં લગ્ન થાય તે ઠીક નથી અને બહુ મોટી ઉમરે લગ્ન થાય તે પણ ઠીક નથી.

કૃત્રિમ વંધ્યત્વ અને કુદરતી વંધ્યત્વમાં તફાવત પાડવો એ ઘણી મુશ્કેલ થઈ પડે છે કેમકે ઘણા કુદરતી વંધ્યત્વમાં આપણાજ રીવાજો, આપણોજ મોજશોખ, અને આપણી મૂર્ખાઈ કારણભૂત હોય છે. કોઈક કોઈક કેસોમાંજ કુદરતી બક્ષીસની ગેરહાજરી હોય છે. ઘણી વખત પ્રમેહ કે ચાંદીવાળા પુરુષો કે સ્ત્રીની દવા બરાબર ન થઈ હોય તો પ્રજોત્પત્તિ થતી નથી.

(૨) ગર્ભપાત—પ્રજોત્પત્તિ કમી થવાનું બીજું કારણ ગર્ભપાત છે. ગર્ભપાત પણ ઘણાં કૃત્રિમ હોય છે થોડાક કોઈ કોઈ વ્યાધિના પરિણામે નીપજેલ હોય છે. કૃત્રિમ ગર્ભપાતનો વિચાર કરતાં એમજ જણાય છે કે જંગલી પ્રજા જેમ ગર્ભ માટે બેદરકાર રહે છે તેમ આજની સુધરેલી પ્રજા પણ ગર્ભ માટે બેદરકાર રહે છે. આજ જુદી જુદી વિદ્યામાં આટલી બધી કુશળતા મળી છે ત્યારે પણ ગર્ભપાતના કેસો થોડા થતા નથી, એ એમ બતાવે છે કે સુધારાવાળી વિદ્યાનો ખોટો ઉપયોગ થાય છે. દોષ સુધારાનો નથી, પણ તેનો ઉપયોગજ ખોટી રીતે થાય છે, અને જ્યારે કાયદો ગર્ભપાતને અટકાવે છે ત્યારે પણ ઘણા એવા નવા નવા ઉપાયો ગર્ભપાત માટે વપરાય છે, કે તે ઉપરથી તે જાણી જોઈને કરેલ હતો કે કાંઈ અકસ્માતથી થયો તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી.

કુદરતી ગર્ભપાતનું કારણ બાળલગ્ન છે. બાળલગ્નથી ગર્ભાશયમાં રહેલ બીજને યોગ્ય પોષણ મળતું નથી તેમજ ઘણીવાર ગર્ભાશય બરોબર પક્વ હોતું નથી તેથી ગર્ભપાત થઈ જાય

છે; અને એક બે વખત એમ થયું એટલે ગર્ભાશય નબળું પડી જાય છે. એટલે ગર્ભપાતની ટેવ પડી જાય છે.

હવે જન્મેલાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણ શા માટે મોટું હોય છે, અને જન્મેલાં બાળકોના બાંધા કેમ નબળા હોય છે તે વિચારીશું.

જન્મેલા બાળકો થોડા વખતમાં મરણ પામે છે તેનું કારણ ગર્ભાશયમાં તે હોય છે તે દરમ્યાન તેની માએ જે બેદરકારી રાખી હોય છે, તે છે; અને જન્મેલાં બાળકોના બાંધાની નબળાઈનું કારણ વંશપરંપરાથી નબળું થતું આવેલ વીર્ય ને બીજ તથા તેની માની બેદરકારી છે

ગર્ભધાન વખતે બચ્ચાંની માએ જે કાળજી રાખવાની છે તે વિષે જેટલું લખાય તેટલુ થોડું છે.

માનસિક વર્તન—સગર્ભા સ્ત્રીના મનની સ્થિતિ વિચારવાની ઘણી અગત્ય છે કેટલીક વખત તો માત્ર અતિ ચિંતાને લીધે પણ ગર્ભપાત થઇ આવે છે તેના મનમાં દરેક વિચારની તે ગર્ભ ઉપર કાંઇ નહિ ને કાંઇ અસર થયા કરે છે. સગર્ભા સ્ત્રીનું મન અતિ ઉત્સાહવાળું કે અતિ ચિંતાવાળું એકે ન જોઇએ તેણીનું મન સાધારણ રીતે સ્વસ્થ ને શાન્ત રહેવું જોઇએ.

કામ.

ગર્ભાધાન પછી સ્ત્રીઓ પાસે ઘણું કામ કરાવવુ જોઇએ નહિં, આ બીના તે સ્ત્રીના સગાંઓએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જે સ્ત્રીઓ મીલ વગેરે ઠેકાણે કામ કરવા જતી હોય તેને પણ ઘણું કામ કરતી અટકાવવી જોઇએ

આ વિષે જેટલું લખીએ તેટલું થોડું છે, પણ સાધારણ રીતે આટલા ઉપરથી સૌ કોઇ સમજી શકશે કે બચ્ચાંની શક્તિ અને તન્દુરસ્તી જાળવવાને શું જરૂરનું છે.

વ્યવહારિક નીતિના વિચારથી જોઇશું તો દરેક સારું બાળક જન્મે છે તે પહેલાં તેને આટલી બાબતો અગત્યની છે—

(૧) જીવનની ઉત્પત્તિ. (૨) વંશપરંપરામાં ઉતરતા વ્યાધિઓમાંથી મુક્ત હોવું. (૩) તન્દુરસ્તી જળવાય તેવી સ્થિતિ. (૪) કુદરતથી યોગ્ય થયેલો ખોરાક. (માનું દુધ) (૫) તેની સંભાળ–માએ કરવાની માવજત.

હિંદુસ્તાનમાં કોઇ પણ મનુષ્યને કે પ્રાણીને ઇજા કરવી નહિ એ માટે કાયદા થાય છે, પણ જીવ ગર્ભમાં દાખલ થયો ત્યારથી અવતરે ત્યાં સુધીમાં ગર્ભપાત ન કરવો, એ સિવાય તે ગર્ભમાંનું બચ્ચું કેમ વધારે સારું થાય, તે માટે બહુ થોડા કાયદા છે. માત્ર મનુષ્યના જીવ બચાવવાનીજ જરૂર નથી, પરંતુ તેમના દેહ અને તેટલા સારા કરવાની જરૂર છે. આમ કરવાની બચ્ચાના માબાપની તેમજ સરકારની બન્નેની ફરજ છે.

બચ્ચાના હિતને ખાતર નીચેની ફરજો ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે —

૧. **માબાપની**–ગર્ભાધાન પહેલાં તેમજ પછી વ્યાધિરહિત રહેવું, ગરમીનો કે બીજો કોઇ વારસામાં ઉતરે તેવો વ્યાધિ થયો હોય તો બનતા સુધી લગ્ન ન કરવાં, અને થયાં હોય તો શરીર ઘણુંજ સારું થાય ત્યાં સુધી સમાગમ રાખવો નહિ
૨. **માતાની**–પોતાના ખાવા પીવામાં ચિતાદારી થવુ યોગ્ય કસરત કરવી બચ્ચાંને ધવરાવવું
૩. **વૈદની**–ગર્ભપાત કરવામાં મદદ કરવી નહિ. તેમજ ગર્ભને નુકશાન થાય તેવી દવા આપવી નહિ. લોકોને સારી સલાહ આપી તે બચ્ચાની હાલતમાં સુધારો થાય તેમ કરવું.
૪. **રાજકર્તા સત્તાની**—

(ક) કેળવણી આપીને અગર કાયદો બાંધીને બાળલગ્ન થાય વગેરે ખોટા રિવાજો બંધ કરવા તથા યોગ્ય સ્ત્રી પુરૂષનાંજ લગ્ન થાય તેમ કરવું

(ખ) સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય, તે માટે લોકોને યોગ્ય સલાહ આપ્યા કરવી અને નબળી પ્રજામાંથી વધારે વંશ ચાલતો અટકાવવો.

(ગ) સગર્ભા સ્ત્રીને ખોરાક, મહેનત વગેરે મળે છે કે કેમ તેની તપાસ રાખવી ગરીબ સગર્ભા સ્ત્રીઓને રાજ્ય તરફથી ખોરાકી, પોષાકી આપવી, તથા તેમની સુવાવડ પણ રાજ્ય તરફથી કરવી

(ઘ) સગર્ભા સ્ત્રીઓમાંથી વખતો વખત જેને ગર્ભપાત થતો હોય અગર મંદવાડ ભોગવતી હોય તેવી સ્ત્રીઓની સારવાર માટે ઇસ્પીતાલ સ્થાપવી

(ચ) શહેરમાં મુએલાં જન્મતાં બાળકોની તથા સર્વ પ્રકારનો ગર્ભસ્રાવ તથા અધુરાં અવતર્યાની નોંધ રાખવી

(છ) બાળક સજીવન અવતરે તેની નોંધ લેવી. અને તે બનતાં સુધી ચોવીસ કલાકની અંદર લેવી

(જ) સગર્ભા સ્ત્રીઓ મીલ વગેરે કારખાનામાં કામ કરવા ન જાય તથા પ્રસવ પછી પણ ઓછામાં ઓછા ૭ માસ સુધી કામ કરવા ન જાય તેવો બંદોબસ્ત કરવો

માબાપની ગરીબ અને સંકટવાળી સ્થિતિને લીધે ગર્ભને ઘણી વખત સહન કરવું પડે છે એ ખરૂં છે પણ શ્રીમંત લોકો પોતાની સ્વચ્છંદી રીતને લીધે ગર્ભને જે નુકશાન પહોંચાડે છે તે માટેની આજની સુધરેલી પ્રજાને શરમાવા જેવું છે આ સાથે એ પણ જોવાનું છે કે ગર્ભાધાન સમયે સ્ત્રીએ કેવી રીતે પોતાનું શરીર સાચવવું જોઇએ અને તેનાં સગાંઓએ તેને તેનું શરીર જાળવવામાં કેવી રીતે મદદ કરવી જોઇએ આ બાબતથી ઘણા લોકો અજાણ્યા હોય છે આ વિષય એવો નથી કે તે માત્ર કાબેલ ડૉક્ટરેજ જાણવો જોઇએ. આ વિષય તો એવો છે કે મા થવાની ઇચ્છા રાખનાર દરેક સ્ત્રીએ તે સારી રીતે જાણવો જોઇએ.

ગર્ભાધાન કાળના ત્રણ મુખ્ય ભાગો છે —

(૧) ગર્ભોત્પત્તિકાળ Germinal period (૨) ગર્ભાંગબંધન કાળ Embryonic period (૩) ગર્ભ વૃદ્ધિકાળ Fetal period

આ ત્રણ કાળમાં દરેક કાળની અંદર ગર્ભને અમુક અમુક વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ છે પહેલા કાળમાં વંશ પરંપરાની અને બીજની જે ખામીઓ હોય છે તેને લીધે ગર્ભમાં ખોટવાળી ઉત્પત્તિ ને ખરાબ પરુવતા થાય છે બીજા કાળમાં અંગ બંધન થતી વખતે કેટલાક અંગો નાના મોટાં થાય છે સીધાને બદલે વાંકા અને વાંકાને બદલે સીધા આવા વીપરીત બંધારણો થાય છે તે ત્રીજા કાળમાં નર્સુતિ પછી બાળકોને જેવા વ્યાધિઓ થાય છે તેને મળતાજ તેના ગર્ભસ્થ શરીરમાં થાય છે ગર્ભાંગબંધન કાળમાંથી ગર્ભવૃદ્ધિ કાળમાં ગર્ભ આવે છે ત્યારે જરા ભયાનક સ્થિતિમાં પસાર થવું પડે છે

આ બધા વખત તે બાળક પોતાનો ખોરાક પોતાની માના લોહીમાંથી લે છે તેની માની તન્દુરસ્તીમાં અને તેના રક્તમાં જે જે ફેરફાર થયા કરે, તેથી તે ગર્ભને અસર થયા કરે છે આથી સમજાશે કે ગર્ભાધાન સમયે સગર્ભા સ્ત્રીની તન્દુરસ્તી જાળવવાની કેટલી જરૂર છે જો નીચેની બાબતો બરાબર લક્ષમાં રાખવામાં આવશે તો સગર્ભા સ્ત્રીની તન્દુરસ્તી અને તેને લીધે ગર્ભની અને બચ્ચાંની તન્દુરસ્તી ઘણી સારી રહ્યા કરશે.

ખોરાક.

જાત—Quality ખોરાક જો ઘણી ઊંચી જાતનો એટલે મસાલાદાર અને ભારે ખાવામાં આવે તો અજીર્ણ રહે ને તેથી અંદર બાળકને પણ યોગ્ય પોષણ મળે નહિં, માટે ઉંચા પ્રકારના ને બહુ મસાલાદાર ખોરાકની જરૂર નથી.

પ્રમાણ—Quantity કેટલાક એમ માને છે કે સગર્ભા સ્ત્રીનો ખોરાક બે જણ જેટલો જોઈએ, કારણ તેને પોતાનું તેમજ ગર્ભમાં રહેલા બાળકનું પોષણ કરવાનું હોય છે. એ ખરૂં છે કે ગર્ભમાં રહેલા બચ્ચાને ખોરાક જોઈએ છીએ, પણ તે બહુ થોડો જોઈએ છીએ. વળી આ ખોરાક પાચન થયેલો તેને જોઈએ છીએ, ખોરાકનું પ્રમાણ સગર્ભા સ્ત્રીની પાચનશક્તિના પ્રમાણમાંજ હોવું જોઈએ જ્યારે બાળક જન્મ્યું હોય છે ને હરતું ફરતું હોય છે ત્યારે પણ તેને માત્ર પોશેશેર દુધ (ગાયનું) નીજ જરૂર હોય છે તો ગર્ભાશયમાં હોય તે વખતે કેટલું થોડું પોષણ જોઈએ તે સહજે સમજાશે.

અહિંઆ કહેવાની જરૂર પડે છે કે હિંદુઓમાં વ્રત કરવાનો જે રિવાજ છે, તેથી ગર્ભને ઘણીવાર સહન કરવું પડે છે. ગર્ભ રહ્યા પછી ઉપવાસ ને એકટાણાં કરવાં જોઈએ નહિ. કેમકે જ્યારે માને પોષણ મળતું નથી ત્યારે બચ્ચાને પણ મળતું નથી. ધર્મને અર્થે ઉપવાસ કરવાથી બચ્ચાને નુકશાન થાય છે. તેવીજ રીતે કોઈ સગાસંબંધીનું મૃત્યુ થયુ હોય તેની દીલગીરીને લીધે પણ નહી ખાવાથી ગર્ભને ઘણી માઠી અસર થાય છે.

દવાઓ

ગર્ભાધાન સ્થિતિ વખતે જેમ બને તેમ થોડી દવા લેવી જોઈએ. કેમકે હાલમાં વપરાતી ઘણી ખરી દવાઓ (બાયોકેમીસ્ટ્રીની દવાઓ સિવાયની) ઝેરી હોય છે, અને તેથી ગર્ભના બંધારણની સ્થિતી બગડ્યા વિના રહેતી નથી અજીર્ણ ને અપચા જેવી નજીવી બાબતો માટે જરૂર હોય તોજ દવા લેવી. કેટલીક સ્ત્રીઓ જાણીજોઈને દવાઓને મસાલા નાખીને પાક બનાવે છે, ને ગર્ભ વૃદ્ધિ સારી થશે એમ ધારીને ખાય છે. જો તે ઔષધોમાં માત્ર ખોરાકનાંજ તત્વો હોય તો ખાસ નુકસાન થતું નથી, પણ જો માત્ર દવાના તત્વો હોય તો તે ઝેરી હોવાથી, ઘણે વખતે ઉલટી ગર્ભવૃદ્ધિ બગાડે છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓ પ્રસૂતિ સહેલાઈથી થાય એવા હેતુથી દવાઓ ખાધા કરે છે એ પણ ખોટું છે. પ્રસવ સારી રીતે થાય તે માટે હિંમત, ને તન્દુરસ્તી, કસરત વગેરે જરૂરનાં છે.

દવાઓથી જરા જરા પુષ્ટી મળતી જણાય છે તે ખરૂં છે. પણ તેને માટે ઘણા વૈદક જ્ઞાનની જરૂર છે. બાયોકેમીક દવાઓ પણ થોડું નુકશાન કરે છે.

દારૂ

સગર્ભા સ્ત્રીએ દારૂ બીલકુલ પીવો નહિ, દારૂનો વિષય હિંદુઓના સબંધે લખવો પડે તેવો નથી. કેમકે તેમનામાં દારૂનો પ્રચાર થોડો છે. પારસીઓ અને અંગ્રેજોને માટે લખવું જોઈએ. કે દારૂ સગર્ભા સ્ત્રીને તેમજ તેના બચ્ચાને ચોકકસ નુકશાનકારક છે આટલાજ વિચારથી આપણે અટકવાનું નથી પણ દારૂની એકંદર અસર શરીરને નિર્બળ કરવાની છે. તેથી સ્ત્રીઓએ તો સગર્ભા નહિ હોવા છતાં પણ દારૂની ટેવ ન રાખવી જોઈએ. કેમકે તે વ્યસનવાળી સ્ત્રીને પાછળથી ગર્ભ રહે તો પણ તેની અસર નુકશાનકારક થાય છે.

વર્તન.

શારીરિક વર્તન—સગર્ભા સ્ત્રીએ પોતાના શરીરને આંચકો ન લાગે તેવી રીતે સંભાળીને હરવું ફરવું જોઇએ. તેણીએ યોગ્ય કસરત લેવી જોઇએ પણ પોતાનાથી ન બને તેવું કામ કરવાનો અતિ પરિશ્રમ લેવો ન જોઇએ. પોતાની જાતને પછડાવાનો કે પડી જવાનો અકસ્માત ન થાય તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. કોઇ પણ સગું મરી ગયું હોય તો તે પાછળ પછાડીઓ ખાવાને જંગલી રિવાજ આપણામાં છે, તે કાઢી નાખવો જોઇએ, આથી સગર્ભા સ્ત્રીને ઘણું નુકશાન થાય છે. કેટલાક એમ સમજે છે કે ગર્ભપાત થાય તોજ નુકશાન થયું કહેવાય પણ તેમ નથી. બહારથી તે સગર્ભા સ્ત્રીને જે જે નુકશાન થાય છે, કે દુઃખ થાય છે તે સર્વેથી ગર્ભને પણ નુકશાન થાય છે. તે બાઇને કાંઇ દરદ ન થયું હોય અગર પછાડી તેણે ન ખાધી હોય તે જેવું સારૂં બાળક તેને અવતરે તેવું સારૂં બાળક દરદ કે અકસ્માત પછી નજ અવતરે એમાં સંદેહ નથી.

નાના બાળકની સંભાળ.

આપણા દેશમાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણ કાંઇક વધતું જતું જણાય છે, અને તેથી જન્મેલા બાળકો કેવી રીતે નિરોગી થઇને ઉછરે એ સંબંધી નિયમો આપવાની જરૂર છે.

બાળકોને ઉછેરવામાં (૧) તેમનો ખોરાક (૨) તેમનો પોષાક (૩) તેમને મળતાં હવા પ્રકાશ (૪) તેમનો સ્વભાવ અને કેળવણી (૫) તેમની નિદ્રા, સ્નાન, શીળી કઢાવવી, અને તેમના ખાસ વ્યાધિઓ, એ સર્વ ઉપર લક્ષ આપવાનું છે.

તેમાં સૌથી પ્રથમ તેમના ખોરાકની હકીકત ધ્યાનમાં લઇએ. માનું ધાવણ એ બાળકોને માટે સર્વોત્તમ ખોરાક છે; પણ જેમ જેમ સ્ત્રીઓ જમાનાને અનુસરીને બાળકને ઉછેરવાના ધર્મ તરફ પુરતું લક્ષ આપી શકતી નથી, બીજી ફરજો તેમના શિરપર આવતી જાય છે, અને તેમના શરીર અયોગ્ય લગ્નાદિ કારણોથી નબળાં પડતાં જાય છે; તેમ તેમ પોતાના બાળકને જોઇએ તેટલું અને જોઇએ તેવું ધાવણ તેઓ આપી શકતી નથી, એટલે પછી કૃત્રિમ ખોરાકથી બાળકને ઉછેરવું પડે છે. નાની પ્રજા માતાના ધાવણથી ઉછરે નહિ અને મોટી પ્રજા ગાય કે ભેંસના દુધથી ઉછરે નહિ તો પછી પ્રજા વર્ગમાં બળ ઓછું હોય, તેમાં કાંઇ નવાઇ નથી. માત્ર પુરૂષનેજ બાંધો સગીન રાખવાની જરૂર નથી. બલ્કે સ્ત્રીઓનો બાંધો પણ મજબુત ને નિરોગી રાખવાની જરૂર છે. અને એમ હોય તોજ તેના બાળકો હૃષ્ટપુષ્ટ થાય બાળક પોતાના પહેલા વર્ષમાં સૌથી વધારે વધે છે; દાખલા તરીકે જો જન્મતી વખતે તે ૭ કે સાતશેર વજનનું હોય, તો વર્ષ આખરે તે અઢારશેર કે વીશશેર જેટલું વજનમાં વધશે.

તેના વજનમાં થતો આ વધારો તેને મળતા ખોરાક ઉપર આધાર રાખે છે. જો તેને તે સમયમાં પુરતો પુષ્ટિ આપે તેવો ખોરાક મળે નહિ તો તેનું વજન એટલું બધું વધે નહિ. વળી પહેલા વર્ષમાંજ જે બાળકો ગુજરી જાય છે, તેમાંના ઘણાક બાળકો અયોગ્ય ખોરાકથી થતા અન્નાશય ને આંતરડાના વ્યાધિથી મરણ પામે છે.

માના ધાવણમાં બચ્ચાને પોષણ આપવાના સઘળાં તત્વો જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં હોય છે, આલ્બ્યુમીન, ચરબી, સાકર ને ક્ષાર એ સઘળાં તત્વો અંગની વૃદ્ધિ ને જીવનના આધારને માટે જરૂરનાં છે. આલ્બ્યુમીન તત્વ ઇંડાની સફેદીને મળતો હોય છે પણ માના ધાવણમાં જે રૂપમાં તે રહે છે, તે રૂપને કેસીન કહે છે. જો આ તત્વ બાળકને ઓછું મળતું હોય, તો તેનું શરીર પોચું, નબળું ને ફિક્કું રહે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેને વારવાર માંદગી થઇ આવે છે, અને સાધારણ

ચેપ કે હવાના ફેરફાર પણ એ ખમી શકતું નથી. ચરબીનું તત્ત્વ મજ્જાતંતુને પોષણ આપે છે. અને શરીરની ગરમી જાળવી રાખે છે. દુધમાં રહેલી સાકર સાધારણ ખોરાકમાં વપરાતી સાકરનાં કરતાં જુદી તરેહની હોય છે. તે વડે શરીરની ગરમી એક સરખી રહ્યા કરે છે અને શરીરમાં ચરબીનો વધારો થાય છે. ધાવણમાં રહેલા ક્ષાર કે જીવન-રસાયણની શોધ પ્રમાણે જોતાં સર્વથી વધારે કિંમતી છે. તે અસ્થિ સ્નાયુ, ઇત્યાદિ શરીરના ભાગોના બંધારણમાં અતિ ઉપયોગી છે. કુદરતી રીતેજ તેમાં લોહ, મેગ્નેસીઆ, ચુનો, પોટાસ અને સોડાના ક્ષારો રહેલા છે, અને માના દુધમાં રહેલા ક્ષારોનું અસ્તિત્વ જતાવી આપે છે કે શરીરની તન્દુરસ્તી ને વૃદ્ધિને માટે ઉપર લખેલા ક્ષારો શરીરમાં અમુક પ્રમાણમાં કાયમ રહેવાજ જોઇએ. વળી ચુનાનો ફોસ્ફરસ સાથેનો ક્ષાર, જેને જીવન રસાયણમાં કેલ્કેરીયા ફોસ્ફોરીકા કહે છે, તે પણ તેમાં હોય છે અને તે અસ્થિના બંધારણમાં, અને લોહીની વૃદ્ધિમાં ઘણી મદદ કરે છે. જ્યારે ધાવણમાં કંઇ કારણથી ક્ષારો ઓછા આવે છે, ત્યારે બાળકનું અસ્થિ અને માંસ બહુ નાજુક રહે છે અને આગળ જતા ખુંધ નીકળવાનો, કમ્મરમાંથી વાંકા વળી જવાનો, હાથ પગ વળી ગયેલા રહેવાનો એવો અસ્થિની નબળાઇ સુચવનારો હરકોઇ વ્યાધિ થઇ આવે છે. જે ખોરાકમાં ક્ષારોની ખામી હોય છે, તે ખોરાકથી કોઇ પણ પ્રાણીનુ શરીર વૃદ્ધિ પામતું નથી, તેમજ તન્દુરસ્ત રહેતુ નથી; આ સિવાય માના દુધમાં પાણી હોય છે, તે ઉપર લખેલા ખોરાકનાં જરૂરી તત્વોને લોહિમાં દાખલ કરવામાં ઉપયોગી થઇ પડે છે.

બાળકને માતું દુધ ખોરાક તરીકે આપવું ક્યારે બંધ કરવું જોઇએ તે, ઉપર આપેલી હકીકત કેટલેક અંશે દર્શાવી શકે છે તો પણ નીચે વધારે સ્પષ્ટતાથી દર્શાવી આ લેખ સમાપ્ત કરીશ.

જ્યારે બાળકને જોઇએ તેટલા મોટા જથ્થામાં દુધ આવતું ન હોય, ત્યારે બીજી કોઇ રીતે ખોરાક પુરો પાડવાની જરૂર પડે છે જ્યારે દુધ ઓછું આવે છે ત્યારે બાળક એકદમ ભુખને લીધે ધાવવા જાય છે પરંતુ ધાવણ ઓછું આવવાથી તે એકદમ ધાવવુ બંધ કરે છે ને રડવા લાગે છે. થોડા દિવસમાં તેનો સ્વભાવ રડકણુ ને ચીડીઓ થઇ જાય છે, અને શરીર ફીકું ને નબળું પડી જાય છે. તેનુ શરીર દર મહિને જોઇએ તેટલી વૃદ્ધિ પામતું નથી, અને જલદી વ્યાધિગ્રસ્ત થઇ જાય છે

જ્યારે દુધમાં પોષક દ્રવ્યોની ખામી હોય, ત્યારે પણ કૃત્રિમ ખોરાક આપવો જોઇએ છે જો દુધથી બાળકને પોષણ મળતું ન હોય તો બાળકનું માંસ જાડું પણ પોચુ રહે છે, અને અસ્થિ બંધાતાં બહુ વાર લાગે છે. વાયુ, ચુંકથી રડવાનું, ઝાડો, દસ્તની કબજીઅત ઇત્યાદિ વ્યાધિ વખતો વખત થઇ આવે છે.

જ્યારે બાળકની માતાને અપસ્માર (વાઇ) ગાંડપણ, ક્ષય, કંઠમાળ, કે એવો વારસામાં ઉતરે તેવો કાંઇ રોગ હોય, ત્યારે તેની અસર બાળકને ન થાય તેટલા માટે માતાએ ધવરાવવાને બદલે બીજી રીતે પોષણ આપવાની ગોઠવણ કરવી જોઇએ, જો બાળક તેવી માતાને ધાવે તો બાળકને વિકારી ખોરાકથી નુકશાન થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ માતાના શરીરને પણ ધવરાવવાથી ધક્કો પહોંચે છે.

જ્યારે માતાને કાંઇ પણ સાધારણ વ્યાધિ થયો હોય, અથવા માતાનું શરીર જન્મથી નબળું હોય, અથવા તો તેણી કાંઇ પણ દવા લેતી હોય, તો બાળકને ધાવવા

દેવું નહીં. કેમકે તેવે વખતે માતાનું ધાવણ બગડેલું હોય છે, અને તેથી બાળકને ધવવા યોગ્ય હોતું નથી. કદાપિ બાળક ધાવે તો તેની તન્દુરસ્તી બગડવાનો સંભવ રહે છે.

આશા છે કે આ લેખમાં આવેલી સૂચનાઓ માત-પીતાઓ ધ્યાનમાં લઇ સુંદર બળવાન અને નીરોગી સંતતી ઉત્પન્ન કરી દેશના અભ્યુદયમાં સહાયભૂત થશે.

પ્રમુદા કે પતિભકિત.

(લે. રા. શુકલ નર્મદાશંકર હરગોવિંદ ખારાઘોડા.)

પ્રકરણ ૪ થું.

(૭)

"ગયો-ક્રીધા કર્યા વિના એક અપરિચિત યુવક ચાલ્યો ગયો! મારા હૃદયને પણ સાથે લેતો ગયો! પણ નહીં. મારે ને તેને શું સબંધ? એક અજાણ્યા યુવકને પરમાર્થ બુદ્ધિએ આશ્રય આપી તેનાજ ચિંતનમાં ગુરવું એ સન્નારીને ઉચિત નથી. એ અજ્ઞાત કુલ-શીલ યુવકનું સ્મરણ કરવામાં પુણ્ય કરૂં છું કે પાપ તે સમજી શકતી નથી. હૃદય પણ સમજી શકતું નથી કે યુવકમાં એવું તે શું હતું કે માત્ર થોડાજ દિવસોમાં હું તેની તરફ આટલી બધી આકર્ષાઈ ગઇ! કવિ કાલિદાસનું આ કથન ખરેખર સત્ય છે કે બે હૃદયોને એક બીજા પ્રતિ આકર્ષવામાં કોઇ એક ગૂઢ હેતુ હોવો જોઇએ. જાણતી નથી કે તે હેતુ કઇ જાતનો હોવો જોઇએ. તે ગમે તેમ હો. હવે તો એ યુવકને ભૂલવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ ઉચિત છે. છતાં નહીં ભૂલાય તો એ યુવકનું સમસ્ત સૌંદર્ય અને માધુર્ય મારા ભાવિ પતિમાં આરોપી તેમના સ્વાભાવિક સૌંદર્યમાં ઉમેરો કરીશ. માતાઓ જેવી રીતે ગુલાબની લાલાશમાં પોતાના બાળકોના ગાલની લાલાશનો અનુભવ કરે છે, વાંકી-ચુકી વહેતી સરીતાને પોતાના બાળકની નૃત્યલીલા સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેવીજ રીતે આજથી જ્યાં જ્યાં જે જે સૌંદર્ય નીહાળીશ તે સૌંદર્ય મારા પતીનું સમજી, તેમને જ આરોપી તેના અનુભવમાં લીન થઇશ." આવી રીતના કવિત્વમય વિચારોમાં ઘસડાતી પ્રમુદા એકદમ ઉભી થઇ અને પોતાના લખવાના ટેબલ પાસે ખુરશી ઉપર બેસી ગઇ. તેણીની આંખોમાંથી કવિત્વની અમૃતધારા વેગથી વરસી રહી હતી. વેગને શબ્દોમાં બાંધી રાખવા કાગળ અને કલમ ભણી તેણીએ

દૃષ્ટિ કરી તો તેજ વખતે તેની નજર એક પરબીડીયા ઉપર પડી. પરબીડીયું જોતાં જ તેના વદન ઉપરનો પૂર્વ પ્રભાવ અદૃશ્ય થઇ ગયો.

પરબીડીયું હાથમાં લ્હેતાં તેના હૃદયમાં અત્યંત આનંદ વ્યાપી રહ્યો. કારણ કે પરબીડીયા ઉપર નવાપુરની છાપ હતી, જેથી ભવિષ્યને માટે નિર્મિત થએલા પોતાના સસરા માધવપ્રસાદ તરફનો પત્ર હશે, એમ તેને ખાત્રી થઇ. પરબીડીયામાંથી પત્ર કાઢી વાંચવા માંડયો. જેમાં અમિતસિંહે માધવપ્રસાદ પર ગુજારેલ જુલમનું અથથી ઇતિ સુધી વર્ણન હતું. પત્ર વાંચતા વાંચતાં તેનો જીવ ગભરાઇ ગયો. વધારે આગળ વાંચવાની બિલકુલ શક્તિ તેણીનામાં રહી નહિ. એટલામાં "અહા! દૈવ!" ના દીર્ઘ ઉચ્ચાર સાથે પ્રમુદા બેભાન થઇ ધરણી ઉપર ઢળી પડી. પ્રમુદાના રૂમમાં, ધબકારાનો અવાજ સાંભળી લાલાજી બહારથી એકદમ દોડી આવ્યો, અને પ્રમુદાની અસ્વસ્થ સ્થિતિ જોઇ ગભરાઇ ગયો, પરન્તુ હિમત રાખી પ્રમુદાની અસ્વસ્થ સ્થિતિને ઠેકાણે લાવવા માટે અનેક ઉપચારો કરવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી પ્રમુદાએ આંખો ઉઘાડી. પરન્તુ તેના હૃદય ઉપર થએલ સજ્જડ આઘાતથી થતી વેદના તદ્દન નાબુદ થએલી જણાતી નહોતી. લાલાજીએ પ્રમુદાને થોડું જળ પાયું, આથી પ્રમુદાના શરીરમાં સ્હેજ સ્ફુર્તી આવતી જણાવા લાગી. થોડીવારે લાલાજીએ કહ્યું "બ્હેન! આપને હવે કેમ છે! આપ કહો તો ડાક્તર સાહેબને તેમજ કાકાજીને બોલાવી લાવું." "હવે મને સારૂં છે. લાલાજી! મારી કોઇ પણ પ્રકારની ફિકર કરશો નહિ." પ્રમુદાએ ધીમે ધીમે લાલાજી તરફ દૃષ્ટિ કરી કહ્યું. તેણી ધીમેથી ધરણી ઉપરથી બેઠી થઇ પાસેની આરામખુરશીપર દિર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખતી બેઠી. તેનું હૃદય જોરથી ધબકતું હતું, પોતે કેવી સ્થિતિમાં બેઠી છે, તે સબંધી જરા પણ તેને લક્ષ નહોતું. તેના હૃદયમાંના સર્વ આનંદનો તદ્દન નાશ થઇ ગયો હોય તેમ તેની મુખમુદ્રા પ્રેક્ષકવર્ગને સૂચવતી હતી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ પોતાની આદર્શ-જીવન માટેની *અને ગૃહિણી તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાની સર્વોત્કૃષ્ટ આશાનો પણ તદ્દન પરાજય થઇ* ગયો હોય એમ સ્પષ્ટ રીતે જણાતું હતું. ટુંક સમય પહેલાં પ્રમુદાનું હૃદય આનન્દોર્મિથી કેટલું રંજીત જણાતું હતું, જ્યારે હાલ તેને તેની ભવિષ્ય માટેની ઊંચી આશાઓ નિરાશામાં પરિણામ થતી જણાતી હતી.

માધવપ્રસાદ જ્યારે નવાપુરના અમાત્ય-મંડળમાં દિવાન તરીકેની સર્વોપરી સત્તા ભોગવતા હતા, ત્યારે પ્રમુદાના વડીલ પિતા મુકુન્દરાય મ્હેતા નવાપુરની નજીકના એક દેશી રાજ્યમાં શ્રેષ્ટ પંક્તિના મહાન મંત્રી તરીકે કામ કરતા હતા. મુકુન્દરાય મ્હેતાને ત્યાં માધવપ્રસાદ રાજ્યના કામ માટે કોઇ કોઇવાર અભિપ્રાય લેવા

પારબ્ધ-રેખામાં શો ફેરફાર ? મારા ભાગ્યમાં ભવિષ્યને માટે નિર્મિત થએલ રશ્મિ-કાન્તની શું હાલત ! મારા જીવનને ઉચ્ચ પંક્તિએ પહોંચાડવાના સર્વોત્કૃષ્ટ સાધનરૂપ અને ગૃહિણી તરીકેનું શ્રેષ્ટ માન પ્રાપ્ત કરાવનાર ભવિષ્યને માટે નિર્મિત થએલ ભાગ્યપતિ રશ્મિ-કાન્ત હાલ કયાં હશે, અહા ! તેઓના શુદ્ધ અને ગાઢ સ્નેહનું અવલોકન કરવા ક્યારે હું ભાગ્યશાળી થઈશ ?" આ પ્રમાણે ઉદ્ગાર કાઢતી પ્રમુદા જરા સ્વસ્થ થઇ બેઠી પરન્તુ એટલામાં તો ધિરજરામ કાકાવાળા ખંડમાં કોઇપણ બે વ્યક્તિઓનો ઘણીજ ગુપ્ત રીતે વાત કરવાનો ધીમો અવાજ સાંભળતાં પ્રમુદા એકદમ ચમકી ઉઠી, તેણી ધીમે પગલે ધિરજરામવાળા ખંડની પાસેની બાથ ઓરડીમાં ગઇ. ગુપ્ત રીતે વાર્તાલાપ સાંભળવા લાગી. બારણાંની ફાટ દ્વારા ધિરજરામ સાથે વાર્તાલાપમાં મશગુલ થઇ રહેલી આકૃતિને જોતાંજ પ્રમુદાનું લોહી એકદમ ઉકળી આવ્યું, અને ગુસ્સાના આવેશમાં તેના પૂજ્ય અને શિરોમણી તરીકે વ્યકત થતા પિતા ધિરજરામને ઠપકો દેવા તૈયાર થઇ ગઇ, પરન્તુ ઓરડાની અંદર થતી વાત સર્વ ગુપ્ત રીતે સાંભળવી, અને પ્રસંગ આવે તોજ કાકાજીને કહેવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરી અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગી. કારણ કે જો અત્યારેજ પોતાના પિતા ધિરજરામને ઠપકો દેવા જાય તો કદાચ ધિરજરામવાળા ખંડમાં થતા ગુપ્ત વાર્તાલાપનો લય થાય થોડીવાર પછી ધિરજરામ સાથેની ગુપ્ત વાત સમાપ્ત થઇ, ઓરડાના દ્વાર ખુલ્લાં થયાં, અને સાદા અને શ્વેતવસ્ત્રમાં સજ્જ થએલ આકૃતિ ધિરજરામનો અત્યંત આભાર માનતી રવાને થતી અદૃષ્ય થઇ ગઈ. પ્રમુદા પણ પોતાના પ્રવૃત્ત્યાલય તરફ ચાલવા લાગી, પરન્તુ તેની આંખે એકદમ અંધારા આવવા લાગ્યા, હૃદય રૂંધાવા માંડયું અને બેશુદ્ધ થઇ ભોંય ઉપર પડી ગઇ. ધબકારાનો અવાજ સાંભળી ધિરજરામ એકદમ દોડી આવ્યો અને પ્રમુદાને બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં જોઇ તાત્કાલિક ઉપચારો કરવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી પ્રમુદાની દૃષ્ટિ ધિરજરામ પર ગઇ કે તેની આંખોમાંથી ક્રોધાગ્નિની પ્રબળ જ્વાળાઓ નીકળતી જણાવા લાગી. પ્રમુદા તરફ જોઇ ધિરજરામ ધીમા સ્વરે બોલી ઉઠ્યો ! "કેમ બ્હેન ! પ્રમુદા ! હવે ત્હારા જીવને કેમ છે !" હવે પ્રમુદાથી સહેવાયું નહિ, જેથી ગર્જના પૂર્વક અત્યંત ક્રોધ સાથે બોલી ઉઠી ? "મારી પ્રત્યે હવે પછી વ્યક્ત થનાર ક્રુરતા આપના હૃદયમાં સંપૂર્ણ રીતે રોપાઇ ગઇ છે, હું આપની નિર્દોષ બાળકી છુ, તેનું શ્રેય કરવાનો એક પણ વિચાર આપના હૃદયમા ફુરકતો નથી, જ્યારે મ્હારા ભવિષ્યની અધોગતિ જોવાના સબળ કારણોને અત્યંત આવકાર આપો છો તે અનહદ દિલગીરીભરેલું છે, તો જરા વિચાર કરી કાર્ય કર્યા પહેલાં શું સત્ય છે, તે લક્ષમાં રાખો." "બ્હેન પ્રમુદા ! હું હમેશાં તારાં શ્રેયમાંજ છુ, અને તારૂ ભાગ્ય

"કેમ બ્હેન ! પ્રમુદા ! હવે ત્હારા જીવને કેમ છે !"

સર્વોત્તમ નિવડે તે જોઈને આનંદમગ્ન રહેવાય તે માટે મહદ્ પરિશ્રમ કર્યા જ કરૂં છું." ધિરજરામે આશ્વાસન આપતાં પ્રત્યુત્તર દીધો. "પિતાશ્રી! આપની સર્વ ગુપ્ત મસલત મારા જાણવામાં આવી ગઈ છે. નિર્દોષ બિચારી મા વિનાની આ બાળકી ઉપર આપના હૃદય માંહેની વાત ગુપ્ત રાખી જે નિર્દયતા દર્શાવો છો, તે ખરેખર આપની પ્રતાપી અને પ્રતિષ્ઠિત ખ્યાતિને કલંક-રૂપ જાહેર કરો છો. માટે વિચાર કરી નિર્દોષ પુત્રી તરફ દયા લાવો! અને કૃતઘ્ની થતાં અટકી પાપ કરતાં પાછું જુઓ! મારા દઢ સંકલ્પથી કોઈ પણ કાળે હું પતિત થનાર નથી. મારા ઉચ્ચ જીવનના સર્વ સંસ્કારો સાથે નિકટના જે સ્નેહાત્માનો સંબંધ ભવિષ્યને માટે નિર્મિત થયો છે, તે સંબંધજ મારા હૃદયમાં દઢ અને સ્થાયી રહે તેમાંજ મારૂં સંપૂર્ણ શ્રેય સમજું છું. પુત્રી પ્રત્યે પિતા તરીકેની યથેચ્છ ફરજ નહિ બજાવતાં આપ દોષિત નિવડો તેથીજ આપના દુનીઆદારી વર્તનની ખાંમી લોકો સન્મુખ જણાઈ આવશે. મારા પ્રત્યેનો આપના હૃદયમાં જે અન્ય વિચાર ઉત્પન્ન થયો છે, તે મને જરા પણ રૂચિકર નથી; એટલું જ નહિ પરન્તુ એવા આપના હલકા વિચારને અત્યંત ધિઃક્કારૂં છું." પ્રમુદાએ આવેગથી કહ્યું. "પ્રમુદા! તારો મિજાજ હવે હદ બહાર ચાલ્યો ગયો છે, તેમજ દિનપ્રતિદિન તારૂં વર્તન બગડતું જાય છે, અને મારી પણ જરા આમાન્યા નહિ રાખતાં મને પણ તુચ્છ ગણી ધિક્કારે છે; માટે જરા રીતસર ચાલ! અને તેમાંજ સારૂં છે!" ધિરજરામ ક્રોધપૂર્વક પ્રમુદા ઉપર સજ્જડ દાબ બેસાડવા માટે મોટેથી બોલી ઉઠ્યો. પ્રમુદા જરા પણ બીક વિના આંખમાં આંસુના પ્રવાહ સાથે બોલી ઉઠી. "પિતાશ્રી! લાલન અને પાલન કરતી મારી માતા ભદ્રા-દેવીના અવસાન પછી આપ અત્યંત નમ્ર હતા, પરન્તુ થોડા સમય થયાં આપનો મારા પ્રત્યે બીલકુલ વાત્સલ્ય પ્રેમ જણાતો નથી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ આ નિર્દોષ પુત્રીનું ભાગ્ય-ભવિષ્ય અવળે રસ્તે દોરવાનો જે આશય આપના હૃદયમાં છે, તે મને ઘણુંજ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે."

પિતાશ્રી! આપ યોગ્ય કર્તવ્યથી વિમુખ ન થાઓ અને કાર્ય કરતાં પહેલાં શ્રેષ્ઠ લક્ષ્યબિન્દુ તરફ દૃષ્ટિ કરો. મ્હારા ભવિષ્યની ભાગ્યરેખાને ભુંસનાર અનિષ્ટ આજ્ઞાનો સત્કાર કરવા કોઇ પણ પ્રકારે હું ખુશી નથી. સત્યના ખરેખરા સૂત્રોને શોધી કાઢી આ સંસારમાં સ્ત્રી તરીકે શ્રેષ્ઠ પંક્તિ પ્રાપ્ત કરવી તેજ મ્હારો આશય છે. —ચાલુ.

પ્રાચીન ભારતની
પાંચ વિદુષી વનિતાઓ.

(લેખક—ભીમાશંકર શર્મા 'વિદ્યાર્થી' પોરબંદર)

મૈત્રેયી.

મૈત્રેયી મિત્ર ઋષિની કન્યા હતી. પિતાએ તેને વેદશાસ્ત્રની સારી શિક્ષ આપી હતી, અને મિથિલા દેશના યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ સાથે તેને પરણાવી હતી.

યાજ્ઞવલ્કયની વિદ્યા સમ્બન્ધે કાંઇ પણ કહેવાની આવશ્યકતા નથી. તેઓ [1]ચાર સુપ્રસિદ્ધ સ્મૃતિકારોમાંના એક હતા. 'બૃહદારણ્યકોપનિષદ' માં મૈત્રેયી દેવીની વિદ્વત્તાનો સારો પરિચય થાય છે. યાજ્ઞવલ્કય જેવા વિદ્વાન્ પતિના સહવાસમાં આવ્યા પછી મૈત્રેયીની વિદ્યામા વિશેષ વૃદ્ધિ થઇ હતી, એ કહેવાની આવશ્યકતા નથી

ઋષિ ગૃહસ્થ જીવન વ્યતીત કરીને તપશ્ચર્યા કરવા માટે કિંવા વાનપ્રસ્થ થવા માટે વનમાં જવા લાગ્યા. ઋષિને બે સ્ત્રીઓ હતી તેથી વનમા જતી વખતે તેમણે પોતાનું ધન ધાન્ય બન્ને સ્ત્રીઓને સરખે ભાગે વહેંચી દીધું, કે જેથી તેમને પાછળથી લડવાનો સમય પ્રાપ્ત ન થાય. પરંતુ મૈત્રેયી પોતાની વિદ્યા તથા પોતાના જ્ઞાનધનની સામે પર્ણકુટી, [2]નીવાર, તથા કુશની સાદડીઓને તુચ્છ સમજતી હતી તેણે વિનીતભાવે ઋષિને કહ્યું:—

"येनाहं नामृतास्याम् किमहं तेन कूर्य्याम् ।"

અર્થાત્ જે ધન મને અમરત્વ (મુક્તિ કિંવા મોક્ષ) આપી શકતું નથી તેને લઇને હું શું કરૂં ? ત્યારપછી તેણે નિમ્નલિખિત વૈદિક પ્રાર્થના કરી'—

"असतोमा सद्‌गमय, तमसोमा ज्योतिर्गमय, मृत्योर्मामृतं गमय ।"

"હે પરમાત્મન્! મને અસત્ય માર્ગ પરથી સત્ય માર્ગ પર લાવો, અન્ધકારમાથી પ્રકાશમા લાવો, જીવન મરણના બંધનમાંથી મુક્ત કરી નિર્વાણ-મોક્ષપદ આપો."

એ પ્રાર્થનામાં કેવો ઉચ્ચ ભાવ છે, તેનો નિર્ણય પાઠકો પોતે કરશે એવી આશા છે; પરન્તુ એટલું તો કહેવું જોઇએ કે, એવી ઉત્તમ ભાવનાવાળી પ્રાર્થનાઓ બહુ ઓછા લોકોએ કરી હશે. એ પ્રાર્થનાને ઉપનિષદમા સ્થાન મળ્યું છે, અને વિદ્વાનો ભક્તિની સાથે તેનું વાંચન તથા મનન કરે છે.

---

૧ એ ચાર સુપ્રસિદ્ધ સ્મૃતિકારોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—મનુ, યાજ્ઞવલ્કય, પારાશર અને ગૌતમ

૨ નીવાર એક જાતનું તાંદુલના જેવું ધાન્ય હતું, જે તે સમયમાં સાત્વિક અન્ન તરીકે વપરાતું હતું

• એ સમયે એક બહુ મોટી વૈદિક પાઠશાળા હતી તેમાં મૈત્રેયી શિક્ષિકા તરીકે કાર્ય કરતી હતી. એ પરથી તેના વિશાળ જ્ઞાનની કલ્પના થઇ શકે તેમ છે. તેના જીવનનો પૂર્વ ભાગ અધ્યાપન કાર્યમાં અને ઉત્તર ભાગ પોતાના પતિની સાથે શાસ્ત્રોના અનુશીલનમાં વ્યતીત થયો હોય એમ લાગે છે. મૈત્રેયીના જીવનનો આથી વિશેષ વૃત્તાન્ત પ્રાપ્ત થતો નથી

ગાર્ગી.

પ્રસ્તુત લેખમાંની ગાર્ગીદેવીનો જન્મ મિથિલા દેશમાં થયો હતો. એ દેશમાં ગાર્ગી જેવી પંડિતાઓ હોવાનુ કારણ રાજર્ષિ જનકની વિદ્યાપ્રિયતા જ માલૂમ પડે છે. ગર્ગ નામક ઋષિની તે કન્યા હતી અને તે પરથી ગાર્ગી એવુ તેનુ નામ પડયું હશે, એમ સહજ અનુમાન થાય છે.

ગાર્ગી ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓમાં રત્ન થઇ ગઇ છે. ગાર્ગી તથા મૈત્રેયીમાં ભેદ એ જણાય છે કે, મૈત્રેયીમાં ગભીરતા અને શાન્તિ અધીક હતી, જ્યારે ગાર્ગીમાં વાચાળતા તથા ચંચળતા અધિક હતી. નિમ્નલિખિત ઘટના પરથી તેના સ્વભાવનો તેમજ તેની વિદ્વત્તાનો આપણને બહુ સારો પરિચય મળે છે.

એકવાર રાજર્ષિ જનકે એક બહુ મોટી સભા ભરી તેમાં ન્યાય તથા વેદાન્તના કઠિન પ્રશ્નોપર વિચાર કરવા માટે દેશ દેશાન્તરના પંડિત તથા પંડિતાઓને નિમંત્રણ કરીને બોલાવવામાં આવ્યાં. સભાગૃહ ભરાઇ ગયા પછી જનકે ઉભા થઇ વિદ્વન્મંડળને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે:—

" આ સભામાં વિરાજેલા પંડિતો પૈકી જે પોતાને અધિક વિદ્વાન્ જાણતો હોય તે સહસ્ર ગાયો તથા સ્વર્ણ મુદ્રાઓ લેવા તૈયાર થઇ જાય. "

કોઇએ ગાયો તથા સ્વર્ણ મુદ્રાઓ લેવા માટે ઉઠવાનું સાહસ કર્યું નહિ. અને સભામાં ગંભીર શાન્તિ પ્રસરી ગઇ.

થોડીકવાર પછી કોઇને પણ ઉઠતું ન જોઇને યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ ઉઠયા, અને તેમણે ગાયો તથા મુદ્રાઓ લીધી યાજ્ઞવલ્કયના ઉઠવા પછી તેમનો પ્રતિસ્પર્ધી થઇ ઉઠે એવો એ સભામાં કોઇપણ પંડિત નહોતો. ગાર્ગીદેવી પણ એ સભામાં હાજર હતી. તેનાથી ઋષિનું આ માન સહન થઇ શકયું નહિ. તેણે પોતાના આસન પરથી ઉઠીને કહ્યું: "બ્રહ્મન્! શુ તમે પોતાને સૌથી શ્રેષ્ઠ તેમજ અધિક વિદ્વાન્ સમજો છો ?"

યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું: "હા, સમજું તો છું. એ વિષે તમને કાંઇ સંદેહ છે દેવિ ?"

એના ઉત્તરમાં ગાર્ગીએ કહ્યું: " યદિ એમ છે તો આવો અને આપની વિદ્વત્તાનો પરિચય કરાવો. "

મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્કય તથા શ્રીમતી ગાર્ગી દેવી વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ થયો. કેટલાક દિવસો સુધી વાદવિવાદ ચાલતો રહ્યો. ગાર્ગીના ગુઢ પ્રશ્નોથી વ્યાકુલ થઇને યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું: " દેવિ! તમારી વિદ્વત્તાને કોટિશઃ ધન્યવાદ છે! તમારૂં પાંડિત્ય જોઇને

હું અત્યન્ત પ્રસન્ન થયો છું; અને આ પારિતોષિક હું મારા તરફથી તમને આપું છું !" વર્તમાન ભારતમાં ગાર્ગીદેવીના જેવી વિદ્વત્તાવાળી કેટલી સ્ત્રીઓ હશે !

આત્રેયી.

આત્રેયીના માતા પિતા, પતિ કિંવા જન્મસ્થાનના વિષયમાં કંઈ પણ જણાયું નથી. કેટલાકોનું એમ માનવું છે કે, તે અત્રિ નામે ઋષિની કન્યા હતી. પરન્તુ એ કથન કેટલે અંશે સત્ય છે, એ કહી શકાતું નથી. આત્રેયીનાં લગ્ન થયાં હતાં વા તે આ જન્મબ્રહ્મચારિણીજ હતી, એ પણ કહેવું કઠિન છે. આત્રેયીનું જે કાંઈ વર્ણન મળે છે તે તેની બ્રહ્મચર્યાવસ્થાનુંજ વર્ણન છે. ભવભૂતિના 'ઉત્તર રામ ચરિત ' નાટકમાં આત્રેયીનું વર્ણન આવે છે. તેમાં પોતે વનદેવીને પોતાના વિદ્યાભ્યાસની કથા કહે છે. એ વર્ણન વાંચવાથી માલૂમ પડે છે કે તે (આત્રેયી) મહર્ષિ વાલ્મીકિના આશ્રમમાં વેદાધ્યયન કરતી હતી, પરન્તુ ત્યાં પઠનમાં કાંઈક વિઘ્ન આવી પડવાથી તે અગસ્ત્યના આશ્રમમાં ગઇ હતી. મહર્ષિ વાલ્મીકિનો આશ્રમ જનસ્થાનમાં હતો, અને અગસ્ત્ય મુનિનો આશ્રમ દંડકારણ્યમાં હતો. જનસ્થાનનું વન ઉત્તરીય ભારતમાં પ્રયાગની પાસે અને દંડકવન મધ્ય પ્રાન્તોની આસપાસમાં આવેલું હતું. વિદ્યાભ્યાસ કરવાને માટે આત્રેયી જનસ્થાનમાંથી દંડકવનમાં ગઇ હતી, એ પરથી તેનો વિદ્યાપ્રેમ કેવો હશે તેની સહજ કલ્પના થઈ શકે છે. જ્યારે આગગાડી વગેરે પ્રવાસનાં સાધનો નહોતાં તે સમયમાં વનનાં વિકટ માર્ગમાંથી એક સ્ત્રીને પગે ચાલીને એટલે દૂર સુધી જવામાં કેટલી કઠિનતાઓ પડી હશે, તેનો વિચાર વાચકોએજ કરી લેવો.

લીલાવતી.

લીલાવતી પરમપ્રસિદ્ધ ગણિતજ્ઞ તથા જ્યોતિર્વિદ્ પંડિત શ્રીમાન્ ભાસ્કરાચાર્યની પુત્રી હતી. આચાર્ય ભાસ્કરનું નામ કેવળ આ દેશમાંજ પ્રસિદ્ધ છે એમ નથી કિન્તુ દેશાન્તરમાં પણ તેમની વિદ્વત્તા સર્વને સુવિદિત છે. એમનું ' સૂર્યસિદ્ધાન્ત ' નામનું જ્યોતિષ વિષયક પુસ્તક સંસ્કૃત સાહિત્યમાં રત્ન સમાન લેખાય છે. લીલાવતી પરણ્યા પછી અલ્પ-સમયમાંજ વિધવા થઈ ગઇ હતી. તેને આચાર્યે કોની સાથે પરણાવી હતી, એ પણ જાણવામાં આવ્યું નથી. તે વિવાહના થોડાજ દિવસો પછી વિધવા થઈ ગઇ, તદનન્તર તેનો કાળ શાસ્ત્રવિચારમાં તથા સુખમાં નિર્ગમન થાય એટલા માટે આચાર્યે તેને કાળજીપૂર્વક વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. સામાન્ય વિષયોનું જ્ઞાન આપ્યા પછી આચાર્યે તેને ગણિત વિદ્યા શીખવવી શરૂ કરી હતી. લીલાવતી એક બુદ્ધિમતી બાળા હોવાથી તેણે અલ્પ-સમયમાંજ ગણિતમાં અત્યન્ત પ્રાવિણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. તે પોતાના પિતાને ગણિત વિગેરે કરવામાં સહાયતા કરતી હતી. આચાર્યને એ એકજ દીકરી હોવાથી તેના પર તેમનો અત્યન્ત રાગ હતો. તેનું નામ સંસારમાં અમર રાખવાના ઉદ્દેશથી ભાસ્કરાચાર્યે

ગણિતવિષયક જે એક ગ્રંથ બનાવ્યો તેનું નામ તેમણે ' લીલાવતી ' રાખ્યું. ભાસ્કરાચાર્યકૃત એ ' લીલાવતી ' ગ્રંથ બનારસ, કલકત્તા તથા જયાપુરાદિ નગરોની સંસ્કૃત પાઠશાળાઓમાં આજે પણ શીખવવામાં આવે છે; અને એ ગ્રંથને હાથમાં લેતી વખતે ગણિતવિદ્યાના વિદ્યાર્થીઓ આજે પણ આચાર્યની પુત્રી લીલાવતીના ગણિત કૌશલ્યની પ્રશંસા કરે છે.

ભારતી.

કાશીથી ગયા તરફ જતાં માર્ગમાં શોણભદ્ર નામક સરિતાના વીર પ્રાન્ત પર બ્રહ્મપુર કિંવા બ્રાહ્મણપુર નામક એક ગામ હતું. એ ગામમાં વિષ્ણુમિત્ર નામે એક વિદ્વાન્ તથા કર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ સુભગા હતું. એ વિષ્ણુમિત્ર તથા સુભગાની પુત્રી તેજ ભારતી અથવા સરસ્વતી. ભારતીનો જન્મ શ્રી સંકરાચાર્યના સમયમાં થયો હતો. તે સમયની પ્રણાલિકા પ્રમાણે ભારતીના પિતા વિષ્ણુમિત્રે તેને બાલ્યમાંજ વેદ, વેદાંગ તથા ધર્મશાસ્ત્ર વિગેરેનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. વિષ્ણુમિત્રને એ એક માત્ર અપત્ય હોવાથી તેને (ભારતીને) સર્વ પ્રકારની વિદ્યાઓ શીખવીને એક આદર્શ ગૃહિણી તથા વિદુષી વનિતા બનાવવાનો સંકલ્પ હતો; અને તેમનો એ ભાવ ભારતીના પરિશ્રમયુક્ત વિદ્યાપ્રેમથી સફળ પણ થયો હતો. તેની આવી અદ્વિતીય વિદ્વત્તાની વાર્તાનો પ્રસાર તેની કૌમાર અવસ્થામાંજ સમસ્ત આર્યાવર્ત્તમાં થઇ ચૂક્યો હતો. તેનો વિવાહ સમ્બન્ધ પણ કોઇ સારા વિદ્વાન સાથેજ કરવાનો તેના પિતાનો વિચાર થયો. એક દિવસ વિષ્ણુમિત્રને ત્યાં કેટલાક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો અતિથિ તરીકે આવ્યા, તેમણે મંડનમિશ્ર નામક એક મહા સમર્થ પંડિતની પ્રસંશા કરી. એ પ્રસંશા સાંભળીને ભારતીના પિતાએ તે પંડિત વિવાહિત છે કે અવિવાહિત એ વિષે તેમને પ્રશ્ન કર્યો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું કે, તે અદ્યાપિ અવિવાહિત છે. મંડનમિશ્ર માહિષ્મતી નગરીના નિવાસી હિમમિત્રનો પુત્ર હતો, અને તેણે પ્રયાગવાસી સુપ્રસિદ્ધ પંડિત શ્રી કુમારિલ ભટ્ટ પાસે રહીને વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો. તેણે બૌદ્ધમતનું ખંડન કરીને વૈદિક મતનું મંડન કર્યું હતું. અને એજ કારણથી લોકો તેને તેના મૂળ 'વિશ્વરુપ' નામથી ન બોલાવતાં મંડનમિશ્ર કહીને બોલાવતા હતા. એજ વિશ્વરુપ કિંવા મંડનમિશ્ર જોડે વિષ્ણુમિત્રે પોતાની કન્યા ભારતીનો લગ્ન સમ્બન્ધ કર્યો. એ ઉભય વિદ્વાન્ દમ્પતિનું જીવન અત્યન્ત સુખ તથા આનન્દમય હતું, એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી.

ભારતીનો જીવનવૃત્તાન્ત આટલેથીજ સમાપ્ત કરીને હવે અમો તેની વિશ્વવિખ્યાત વિદ્વત્તાનો ઉલ્લેખ કરીશું. પરન્તુ તે પહેલાં ભારતવર્ષની તાત્કાલિક પરિસ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી, એનું સંક્ષિપ્તમાં વર્ણન કરીને ભારતીના પ્રશંસનિય, અનુકરણિય તથા વંદનિય પાંડિત્યને દર્શાવનારી એક ઘટનાનો અમો ઉલ્લેખ કરીશું.

બૌદ્ધધર્મના ઉચ્છેદ માટે તથા વૈદિક ધર્મની સ્થાપના માટે શ્રી શંકરાચાર્યનો

મારી સાથે વાદવિવાદ કરવામાં આપને કાંઇ પણ વાંધો ન હોવો જોઇએ. વળી પૂર્વે યાજ્ઞવલ્કયે ગાર્ગીની સાથે તથા જનકે સુલભાની સાથે શાસ્ત્રચર્ચાઓ કરી હતી."

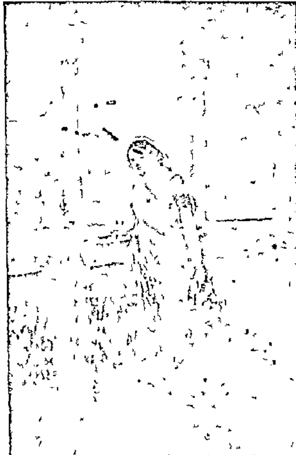
ભારતીનું એ સયુક્તિક કથન શ્રવણ કરીને શ્રી શંકરાચાર્ય મનમાં અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા, અને તેની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવાની પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. તેમના શાસ્ત્રાર્થનો દિવસ નક્કી થયા પછી પ્રથમ પ્રમાણે અનેક વિદ્વાન્ સ્ત્રી પુરૂષોની મંડળી એકત્ર થઇ. ભારતી તથા શંકરાચાર્યના બુદ્ધિ તથા ચાતુર્યપૂર્ણ શબ્દોનું શ્રવણ કરી કરીને મોટા પંડિતોને પણ સાનંદાશ્ચર્ય થયું. તેઓ બન્ને જાણે કે બૃહસ્પતિ તથા શુક્રાચાર્યના અવતારરૂપજ હોયની ! એવો ભાસ થતો હતો. સત્તર દિવસ પર્યન્ત એક અબળાએ શ્રી શંકરાચાર્યની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કર્યો. એક પછી બીજા શાસ્ત્રનો વિવાદ ચાલુજ રહ્યો. પરન્તુ શંકરાચાર્યને પરાજિત થતા ન જોઇને ભારતીએ પોતાના મન સાથે વિચાર કર્યો કે:–"આચાર્યશ્રી બાલ્યાવસ્થાથીજ સન્યાસી થયેલા છે, અને તેઓશ્રી શીલવ્રતથી કદિ પણ ડગ્યા નથી. એટલે જો વાત્સાયન સૂત્રો સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કરીશ તો એ અવશ્ય પોતાનો પરાજય માનશે." એમ વિચાર કરીને ભારતીએ 'રતિશાસ્ત્ર' વિષે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછયા. કામશાસ્ત્રનું નામ સાંભળીને શ્રી શંકર આચાર્ય અવાક્ થઇ ગયા. અને સન્યાસી ધર્મને બાધ ન આવે એટલા માટે તેમણે રતિશાસ્ત્ર સમ્બન્ધી એક પણ પ્રશ્નનો જવાબ ન આપતાં એક માસની મુદત માગી ભારતીએ ઉદારતાથી એ મુદત પણ આપી હતી.

શ્રી શંકરાચાર્યે પરકાયા પ્રવેશ કરીને કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો, અને ભારતી સાથેના શાસ્ત્રાર્થમાં પણ જય પ્રાપ્ત કર્યો. પ્રતિજ્ઞા અનુસાર ભારતી તથા મંડનમિશ્ર શ્રી શંકરાચાર્યનાં શિષ્ય થઇને રહ્યાં હતાં; અને સ્વામીની સાથે રહીને તેમણે વૈદિક ધર્મના પ્રચારમાં સહાયતા આપી હતી. શૃંગેરીમાં શ્રી શંકરે ભારતીને માટે એક મંદિર બંધાવી દીધું હતું, જે પાછળથી 'શ્રૃંગેરીમઠ'. ના નામથી ઓળખાયું, દેવીએ પોતાના જીવનના અંતિમ દિવસો ત્યાંજ રહીને વ્યતીત કર્યા હતાં. તેણે ત્યાં'ભારતી સંપ્રદાય સ્થાપ્યો હતો, અને ત્યાંના શિષ્યમંડળને ભારતી એવું નામ આપ્યું હતું.

મંડનમિશ્રને શ્રી શંકરાચાર્યે સન્યસ્ત દીક્ષા આપીને 'तत्त्वमसि' એ મહાવાક્યનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યારથી મંડનમિશ્રની ગણના આચાર્યશ્રીના મુખ્ય શિષ્યોમાં થવા લાગી. પાછળથી એજ મંડનમિશ્રી શ્રી સુરેશ્વર અથવા સુરેશ્વરાચાર્યના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

એ સરસ્વતી (ભારતી) તથા સુરેશ્વરાચાર્ય (મંડનમિશ્ર) નું નામ આજે પણ ભારતવાસી આર્યો અત્યન્ત પૂજ્ય ભાવથી લે છે. મંડનમિશ્ર તથા ભારતી દેવી જેવાં વિદ્યાનિપુણ દમ્પતીઓ આધુનિક આર્ય સંસારમાં કેટલાં હશે ?

શ્રી સુણ દર્પણ

ગીતિ.

દરિજ એના સુખનું, [illegible] મહિન ગોઆને પતિ સંગે
પુષ્પ પાખડી [illegible], [illegible] મદન નીજ કરતી ઉછરંગે.

આ અંકની સાથે "સ્ત્રીસુખ દર્પણ–શ્રાવિકા"નું બીજું વર્ષ સંપૂર્ણ થાય છે. વર્ષમાં કાગળ ઇ૦ની મોંઘવારીને લીધે તેમજ બીજી આકસ્મિક અડચણોને લીધે અમ અમારી અને વાચકવર્ગની ઉચ્ચ અભિલાષાઓનો ઘણો ભોગ આપવો પડ્યો પરન્તુ તે માટે રોદણા રોવાની કાંઇ જરૂર નથી. આવા વિકટ સંયોગોમાં પણ માસિકના ગ્રાહકો–વાચકો અને અનુરાગીઓ તરફથી જે ઉત્સાહભર્યો આવકાર ળતો રહ્યો છે તે આ માસિકનું એક મ્હોટામાં મ્હોટું સૌભાગ્ય છે! આવતા વર્ષ અમો માસિકના આંતર–બાહ્ય વૈભવમાં ઘણો સુધારો–વધારો કરવાના મનોર ધરાવીએ છીએ. આ મનોરથોનો રસભર્યો વિસ્તૃત હેવાલ આપી અમે અમા વાચકોને ક્ષણિક આનંદ ઉપજાવવા માગતા નથી. ટુંકામાં, એક રસિક–બોધપ્રદ વાર્ વાર્તાની સાથે બીજા સ્ત્રીઉપયોગી વિષયોની ચર્ચા નિરંતર ચાલુ રહે એવી વ્યવસ્થ કરવાનો અમારો દૃઢ અભિલાષ છે. એ અભિલાષની સહેજ ખાત્રી અમારો નવા વર્ષ નો અંક આપી શકશે. "સ્ત્રીસુખ દર્પણ–શ્રાવિકા" એ પ્રત્યેક આર્યગૃહમાં એક ઘર ગતુ માસિક બને અને તેમાંનો દરેક લેખ પુરેપુરા રસથી વંચાય એ અમારો આદ ર્શ લેશ પણ મલીન થયો નથી. અને અમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, માસિકન વાચકો તરફથી મમતા, દીલસોજી અને ઉદારતાનો જેવો પ્રવાહ સતત્ વહ્યા કર્યો છે તેવો ચાલુ રહેશે તો નવા વર્ષમાં અમો અમારા ઘણાખરા મનોરથો સફળ કરી સ્ત્રી–સાહિત્યની સેવા કરી, આત્મસંતોષ મેળવવામાં ફત્તેહમંદ થઈ શકીશું. આથ વિશેષ બીજું શું કહીએ?

આ વખતે ગ્લેઝડ કાગળો વખતસર નહીં આવી પહોંચવાથી આ અંક રફ કાગળો ઉપર કાઢવો પડ્યો છે, તેમજ કાગળોની રાહ જોવાથી કિંચિત્ વિલંબ પણ થઈ ગયો છે. ભવિષ્યમાં નિયમિતતાની સાથે કાગળ વિગેરેની ઉત્કૃષ્ટતા જળવાઇ રહે એવો બંદોબસ્ત કર્યો છે.

આ અંકમાં—

તદ્દન નવીન—સુંદર મુખપૃષ્ઠ.

સ્વર્ગની સીઢી ? નહીં, નર્કની નિઃસરણી.	એક ચાલુ વાર્તા. ઉપરા-ઉપરી બનતા નવા બનાવો અને દારિદ્રય-પાપ-મોહ આદિના રોમાંચજનક પ્રસંગો ભૂખ-તૃષાને પણ ભૂલાવી દેશે.
વિરહ-વેદના	એક વિરહી પુરૂષનો પ્રિયતમા ઉપરનો પત્ર સ્ત્રીઓની ઉપયોગિતા અને માહાત્મ્યનો સંક્ષિપ્ત ચિતાર.
કન્યાવિક્રયમાંથી આત્મવિક્રય.	મુક્તિફોજમાં દાખલ થયેલી એક 'આર્ય' અબળાનો આત્મવૃત્તાંત, કન્યાવિક્રયની અધમતા અસરકારક રીતે પૂરવાર કરે છે.
નારીનું મૂલ્ય	શ્રીમતી અનિલાદેવીની આવેશભરી ભાવનાઓ, સ્ત્રીઓનું આત્મસંમાન ખીલવવામાં અમોઘ ઔષધીરૂપ થઇ પડશે
કન્યાનું વી. પી. પાર્સલ.	બે ઘડી વિચારમાં નાખી દે એવું વાસ્તવિક છતાં કલ્પનામિશ્રિત ચિત્ર.

તે ઉપરાંત નવા વર્ષના અંકમાં સ્ત્રી કળા વિજ્ઞાન, ઘરગથ્થુ વૈદક, કાવ્યો, અને પરચુરણ લેખોનો સંગ્રહ પણ જોઇ શકશો.

પુ. ૨ જું. ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૯ અંક ૧૨ મો.

માતાની જવાબદારી.

જેટલી જવાબદારી ગર્ભિણી અવસ્થામા છે, તેટલીજ—બલ્કે, તેથી પણ વધારે જવાબદારી સ્ત્રી સંતાનવતી થાય ત્યારે છે. ખનીજ પદાર્થો ખોદી કાઢવા સહેલા છે, પણ બહાર કાઢ્યા પછી માટી વગેરેથી મુક્ત કરી તેને પાસા પાડી મનોહર બનાવવા તેમાજ ચતુરાઇ રહેલી છે. અનિવાર્ય માતૃસ્નેહને લઈ કેટલીક હર્ષઘેલી માતાઓ બાળકનું હદથી બહાર લાલન કરે છે અને બાળપણમા એવી અયોગ્ય છુટ મળવાથી—સંગદોષથી તેઓ દુર્ગુણી થાય છે. આવા પુત્ર-પુત્રીને જો તેના પિતા તરફથી કાંઇપણ શિક્ષા કરવામા આવે તો તેવે પ્રસંગે બાળકનો પક્ષ કરી સ્ત્રી પતિની સાથે ઝઘડો મચાવે છે. આવા અપવાત્સલ્યનું પરિણામ એ આવે છે કે એ સ્વહસ્તે ઉછેરેલા વિષવૃક્ષનાં ઝેરી ફળો લાલન કરનારનેજ ચાખવા પડે છે.

(હીરાબ્હેન મથુરભાઇ).

સાચની કસોટી.

લે૦ રા. સુશીલ.
(ઐતિહાસિક કથાઓ.)

આજથી લગભગ બસેં વર્ષ ઉપર* જયપુરમાં રાજા સવાઇ જયસિંહજી મહારાજ રાજ્ય કરતા હતા. તેઓ એકવાર પોતાના મહેલની ઉંચી અગાસી ઉપર હવા ખાવા માટે ચડયા. રાજાનો મહેલ એટલે તે બીજા સાધારણ મકાનોથી ઉંચો હોય એમાં તો પૂછવું જ શું ? રાજાએ અગાસીમાં જઇ આસપાસ નજર કરી તો એક મકાનની છત ઉપર એક સ્ત્રી વસ્ત્રરહિત સ્થિતિમાં સ્નાન કરતી તેમની દ્રષ્ટિએ પડી. રાજા તેજ ક્ષણે ત્યાંથી પોતાની દ્રષ્ટિ ખેંચી લઇ બપાટાબંધ નીચે ઉતરી ગયા. તેમણે પોતાના ધર્મશાસ્ત્રીઓ અને સલાહકારોને બોલાવી પ્રશ્ન કર્યો કે-" કોઇ માણસ જાણી-બુઝીને પોતાની પુત્રીને નગ્નાવસ્થામાં નીહાળે તો તેને શી સજા કરવી જોઇએ ? " નિશ્ચય થયો કે એવા અપરાધી પાસેથી દંડની રકમ વસુલ કરવી એજ ઉચિત શીક્ષા છે. તેજ વખતે મહારાજાએ પોતાના હાથખર્ચના રૂપીયામાંથી પાંચ હજાર રૂપીયા દંડ તરીકે રાજભંડારમાં ભરી આપવાની પોતાના પ્રધાનને આજ્ઞા કરી. સલાહકારો અને ન્યાયશાસ્ત્રીઓ મહારાજાના આવા વર્તનથી બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ જાણતા હતા કે મહારાજા પોતે એવા નીતિ-ન્યાયપરાયણ છે કે તેઓ પોતે જાણી જોઇને આવો ગુન્હો કદી પણ નજ કરે. છતાં દંડ ભરી આપવાનું અને પોતાની મેળે ગુન્હેગાર હોવાનું મહારાજા શા માટે કબૂલતા હશે એ શંકાનું સમાધાન થયું નહીં. છેવટે મહારાજાએ પોતે જ ખુલાસો કર્યો અને જણાવ્યું કે મારાથી જે "અપરાધ થઇ ગયો છે" તેને તમે અનાયાસે-અજ્ઞાનતાથી થયેલો માનો એ સ્વાભાવિક છે અને વસ્તુતઃ પણ અજાણતા જ એ નગ્ન સ્ત્રી મારી દ્રષ્ટિએ પડી ગઇ છે. પરંતુ આપ સર્વેએ એટલું જાણવું જોઇએ કે હું એક રાજા છું, મ્હારો અધિકાર જેમ મ્હોટો છે, તેમ મ્હારી જવાબદારી પણ મ્હોટી છે. હું પોતે જો મારા આવા સહજ ગુન્હાઓ તરફ બેદરકાર રહું તો તેની મારી પ્રજા ઉપર શું અસર થાય ? હું પોતે નીતિ-ન્યાયમાં દ્રઢ ન રહું તો પછી હું મારી પ્રજા અને નોકરોની પાસેથી નીતિની કેવી રીતે આશા રાખી શકું ? મારા અજ્ઞાનકૃત દોષને બધા લોકો એજ સ્વરૂપે જુવે એ કેમ બની શકે ? વળી મ્હારો મહેલ

બીજા બાધા મકાનો કરતાં ઉંચા છે, એટલે મારે વારે ઘડીએ એ ઉંચા મકાન
અગાસી ઉપર જવાનો લોભ પણ અંકુશમાં રાખવો જોઇતો હતો. હું તેમ ન ક
શકયો એ પણ મ્હારો એક અપરાધ નથી? રાજાની આ વાત અને ખુલાસો સાંભ
સૌ અમલદારો રાજાની ન્યાયવૃત્તિ માટે વખાણ કરતા પોતાના ગૃહે ગયા.

(૨)

રામચંદ શેઠની પૂત્રવધુ એક વખત ખાણમાંથી માટી ખોદવા સારૂ ગામ
પાદરમાં ગઇ હતી. માટી ખોદાઇ રહી અને સુંડલો ભરાઇ રહ્યો એટલે તે બહ
નીકળી. તેજ વખતે એક પુરૂષ પણ તે સ્ત્રીની પાછળ ખાણમાંથી નીકળ્યો. આ
ખાવં રામચંદ શેઠનો પુત્ર કે જે આ તરફ અકસ્માત્ આવી ચડયો હતો તેના દ
વામાં આવ્યો. તેને પોતાની સ્ત્રીની આવી હલકાઇ અને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ માટે મન
બહુજ લાગી આવ્યું અને તેજ દિવસે તેને પોતાના ઘરમાંથી હાંકી કહાડી. પેલી સ
કલ્પાંત કરતી અને ન્યાયને માટે પ્રાર્થના કરતી*મહારાજા વખતસિંહજીની દરબ
રમાં આવી. મહારાજાએ તે સ્ત્રીની અને તેના પતિની સંપૂર્ણ હકીકત સાંભળી ત
સ્ત્રીને જણાવ્યું કે જ્યારે તારા પોતાના પતિએજ તને ખાણમાંથી અન્ય પુરૂષ સા
નીકળતી જોઇ છે તો પછી તારે એ પરપુરૂષ સાથે કોઇ જાતનો બુરો સંબંધ નહો
એમ સિદ્ધ કરી આપવું જોઇએ. એ સિવાય તારી સત્યરક્ષાનો બીજો ઇલાજ નથ
સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે મારી પાસે એવો તો કોઇ પુરાવો નથી તેમજ સાક્ષી પ
નથી કે જેથી હું મારી પવિત્ર વૃત્તિ આપની સમક્ષ સાબીત કરી શકું. તોપણ
મારી પવિત્રતાના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી જણાવું છું કે આપ લોઢાનો એક મ્હોટો ગે
ળો તપાવો અને જો તે ગોળો મારા ખુલ્લા હાથમાં ઉપાડયા પછી જો હું દાઝું ત
ખુશીથી મને અસતી–અપવિત્ર જાહેર કરી મને વિદાય કરજો. મહારાજા વખતસિ
હજીએ તે કબૂલ્યું. લોઢાનો એક ગોળો બધાની સન્મુખ તપાવવામાં આવ્યો. ગોળ
બરાબર તપી રહ્યો અને લાલચોળ બની ગયો એટલે પેલી શકદાર સ્ત્રીએ મન
ને મનમાં જગન્નિયંતા પ્રતી પ્રાર્થના કરી કે—"હે પ્રભુ મેં મારા શ્વસુરના પુ
સિવાય જો કોઇ અન્યનું મન–વચન કે કાયથી સ્મરણ કે ધ્યાન સરખું પણ કર્
હોય તો મારા બન્ને હાથો આજ પળે બળી જજો! હે અગ્નિ દેવ! મારા શ્વસુર
પુણ્ય બળે મારી પવિત્રતાની કસોટી કરવામાં તું કોઇની શરમ રાખીશ નહીં"
એમ કહી તે સ્ત્રીએ તે લોઢાનો ધગધગતો ગોળો પોતાના હાથમાં ઉપાડયો. ઉપ
ડતાની સાથેજ હાથ બળી ગયો, તેના મુખ ઉપર ભય, દુઃખ અને વેદનાની શ્યામ
છાયા તરી આવી! લોકોએ તેને દુષ્ટ ચરિત્રવાળી જાણી ધિક્કાર આપ્યો–ગામમ
સર્વત્ર નિંદા થવા લાગી! સ્ત્રી પણ શરમાઇ અપવાદને ત્યાંથી ચાલી ગઇ. એક બે
દિવસ પછી પુનઃ તે મહારાજાની હજુરમાં આવી અને કહેવા લાગી કે—"મહારાજ!

* જોધપુર નરેશ સંવત ૧[illegible]

હું અંતઃકરણથી હજી પણ પવિત્ર છું. અને હતી. પરંતુ તે દિવસે જ્યારે મારી પવિત્રતાની કસોટી થઇ હતી ત્યારે મારાથી એક ભૂલ થઇ ગઇ હતી. એ ભૂલ સુધારવાનો મને એકવાર ફરીથી પ્રસંગ આપવો જોઇએ. મારા ઉપર વિશ્વાસ લાવી એવો પ્રસંગ નહીં આપવામાં આવે તો સ્ત્રીજાતિ ઉપરનું કલંક કાયમને માટે રહી જશે અને હું પાપના દરીયામાં ડુબી જઇશ." મહારાજે એકવાર ફરીથી કસોટી કરવાની અનુમતી આપી. પ્રથમની માફક આ વખતે પણ અમલદારો અને પ્રજાજનોની મ્હોટી સંખ્યા આ કસોટી જોવા મેદાનમાં એકત્ર થઇ. લોઢાનો ગોળો તપાવવામાં આવ્યો. તકોમતદાર સ્ત્રી મનમાં ને મનમાં જ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગી કે-" હે પ્રભુ! જો મારી સાસુના પુત્ર સિવાય અન્ય કોઇ પણ અન્ય પુરૂષનું મન-વચન-કાયાથી ધ્યાન કે સ્મરણ સરખું પણ અપવિત્રભાવે કર્યું હોય તો મારો હાથ આજ હાથે બળી જજો! હે અગ્નીદેવ! મારી સાસુના પુણ્યબળે મારી પવિત્રતાની કસોટી કરવામાં કોઇની શરમ રાખીશ નહીં!" એમ કહી પુનઃ તે ગોળો ઉપાડયો!, સૌએ મહા આશ્ચર્ય વચ્ચે જોયું કે લોઢાનો આવો ધગધગતો ગોળો ઉપાડવા છતાં તે સ્ત્રી નિર્વિકારપણે જ્યાંની ત્યાં નિર્ભયતાપૂર્વક જ ઉભી રહી છે? તેના વદનમંડળ ઉપર ત્રાસ, ભય કે વેદનાનું ચિહ્ન સરખું પણ જણાતું નથી. થોડીવાર રહી રાજાએ ફરમાવ્યું કે—" હવે તે ગોળો નીચે જમીન ઉપર ફેંકી દે!" સ્ત્રીએ તે ગોળો નીચે ફેંકી દીધો! પૃથ્વી ગોળાના પતન સાથે જ સળગી ઉઠી! આસપાસના ઘાસના તરખલાંઓ પણ સળગી ઉઠયા! લોકોને ખાત્રી થઇ કે રામચંદ શેઠની પુત્રવધુ પવિત્ર જ છે, માત્ર શ્વસુરના દુષ્ટ-કર્મને લીધે તે બિચારી એકવાર લજ્જીત અને પરાજીત થઇ હતી, સાસુના અને પોતાના પવિત્ર શુભકર્મના બળે તેની પવિત્રતા છેવટે પ્રકાશી નીકળી!

(૩)

કીશનગઢના એક શેઠે લગભગ વૃદ્ધાવસ્થામાં બીજીવાર લગ્ન કર્યું હતું. તે જ્યારે મરવા પડયો ત્યારે તેની નવી સ્ત્રીએ પોતાના સગા-સંબંધીઓને બોલાવી કહ્યું કે-" જુઓ, મારા પતિ હવે સાજા થાય એવી આશા નથી. હું બે મહીના થયા ભારેવી છું અને જો તમારે ખાત્રી કરવી હોય તો અત્યારે જ સૂયાણી કે દાયણને બોલાવી ખાત્રી કરી લો." સગા-સંબધીઓની ગર્ભાવસ્થા વિષે ખાત્રી થઇ, દુર્દૈવવશ શેઠ પણ મૃત્યુ પામ્યા. એક વરસ પછી શેઠનો કોઇ નજીકનો સંબંધી કીશનગઢમાં આવ્યો. તેણે આવીને પેલી સ્ત્રી તથા છોકરાને ઘરની બહાર કહાડી મૂકયા અને ઘરનો હક્કદાર પોતે છે. એમ જણાવી ઘરની સઘળી માલ-મીલકત પોતાના કબજામાં લઇ લીધી. શેઠાણી કીશનગઢના મહારાજા પ્રતાપસિંહજી* પાસે ફરીયાદ કરવા ગઇ. મહારાજાએ નવા હક્કદારને બોલાવી પૂછ્યું કે "આ પુત્ર શેઠનો નથી એમ તું શા આધારે કહી શકે છે?" શેઠના સંબંધીએ કહ્યું કે-"સ્વ-

* સંવત્ ૧૮૪૫ ની લગભગ.

ગૃહસ્થ શેઠ બહુજ રોગી હતા અને તેથી તેમને સતાન થાય એવો સંભવ નથી. આ સ્ત્રીનો પુત્ર ખુદ શેઠનો નહીં પણ વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવો જોઇએ." શેઠાણીએ કહ્યું કે–" આપને ખાત્રી કરવી હોય તો મારા પતિના મરણ વખતે જે લોકો હાજર હતા તેમને પૂછી જૂઓ. વળી તે વખતે દાયણ–સૂયાણી વિગેરેએ જે પરીક્ષા કરી હતી તેની હકીકત મેળવો, એટલે આપને જણાશે કે હું કોઈ વ્યભિચારણી નથી. હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે આ પુત્ર શેઠનો જ છે" સાક્ષીઓએ શેઠાણીની વાતને ટેકો આપ્યો. કારણ કે તેમણે એકવાર ગર્ભાવસ્થા વખતે જ શેઠની હૈયાતીમાં પરીક્ષા કરી લીધી હતી. એટલું છતા નગા હક્કદારે જણાવ્યુ કે–" આ સાક્ષીઓ બધા નવા ઉભા કરેલા છે અને તેમને લાગવગથી તથા લાંચથી પોતાના પક્ષમાં મેળવી લેવામા આવ્યા છે માટે એમનુ કહેવા ઉપર વિશ્વાસ મુકી શકાય નહીં." મહારાજા પ્રતાપસિંહ વિચારમાં પડયા. સત્યનો નિર્ણય કેમ કરવો એ મુશ્કેલી ઉભી થઇ. તેમણે થોડીવાર વિચાર કરી જણાવ્યુ કે " હરકત નહીં. આ છોકરો કોનો છે તેનો હું હમણાજ નિર્ણય કરી દઉં છુ." એમ કહી પોતાના એક નોકરને આજ્ઞા કરી શેઠના છોકરાની ઉમ્મરવાળા સરખે સરખા દસ–બાર છોકરાઓને પોતાની પાસે બોલાવી મગાવ્યાં. ગામના છોકરા આવી ગયા એટલે મહારાજાએ પેલા શેઠના પુત્રને તેમાં સામેલ કર્યો અને એકજ જગ્યા ઉપર બધાને બેસાર્યા. થોડી વાર રહીને મહારાજાએ પોતાનો એક હાથી પેલા છોકરાઓ તરફ છુટો મૂકયો અને જોરથી જાહેર કર્યું કે—" ભાગો ! છોકરાઓ, નહીં તો મરી જશો ! " હાથીને પોતાની તરફ આવતો જોઇ બધા છોકરા એકદમ મુઠીઓ વાળીને નાસવા લાગ્યા. પરતુ પેલો શેઠનો છોકરો સૌની પાછળ રહી ગયો. કારણ કે તે ઉઠયો ત્યારે બીજા છોકરાઓની પેઠે એકદમ નહીં ઉઠતાં બહુજ ધીમેથી ઉભો થયો અને તે પણ ઘુંટણી ઉપર હાથ મુકી એક અશક્ત માણસની પેઠે ઉભો થયો. આ દેખાવ જોઇ મહારાજે જાહેર કર્યું કે " આ છોકરો બીજા કોઇનો નહીં પણ ખુદ શેઠનો જ છે ! એમાં કોઇ જાતની શંકા આણવાની જરૂર નથી. જો તે વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયો હોત તો છોકરામા તેના વૃદ્ધ અને દુર્બળ બાપની જેવી અશક્તિ ન આવત ! વૃદ્ધ પિતાના પુત્રો આવા જ અશક્ત અને શિથિલ હોય ! " શેઠાણીને પોતાના પતિની માલ–મિલકત પાછી મળી, પરંતુ પરિક્ષા વખતે હાજર રહેલા માણસો વૃદ્ધલગ્નનું પરિણામ અને પિતાના આરોગ્યની પુત્રના શરીર ઉપર થતી અસર બહુ જ સારી પેઠે સમજી ગયા.

(૪)

એક વખત એક સ્ત્રી પ્રસૂતિનો સમય નજીક આવેલો જાણી પોતાના બાપને ત્યા ગઇ. ત્યાં તેને એક પુત્રનો પ્રસવ થયો. ભાગજોગે તેજ વખતે તેની ભોજાઇને પણ એક પુત્રી અવતરી બન્ને સ્ત્રીઓની સુવાવડના ખાટલા એકજ મકાનમાં હતા–અલબત્ત જૂદા જૂદા ઓરડામાં સૂયાણીએ પુત્ર–પુત્રીની અરસપરસમાં અદ-

લાબડલી કરી નાંખી. જેને પુત્ર જન્મ્યો હતો ત્યાં પુત્રી મુકી દીધી અને જેને પુત્રી જન્મી હતી તેની પાસે પુત્ર મુકી દીધો નબુંદ કે જેને ખરી રીતે પુત્રનો પ્રસવ થયો હતો તેને જ્યારે ખરી હકીકતની બરાબર ખબર પડી એટલે તે મહારાજા વખતસિંહજીની હજુરમાં ગઈ અને પોતાનો પુત્ર પાછો મળે એવી પ્રાર્થના કરી મહારાજાએ પોતાના વિદ્વાન સલાહકારો અને મંત્રીઓની સભા બોલાવી આ ફરીયાદનો કેમ નીવેડો લાવવો એ વિષે મસલત ચલાવી ત્યારબાદ મહારાજાએ બે ગાયો, બે ભેંસો, અને બે બકરીઓ મંગાવી બે ગાયોમાં એક ગાયે વાછડો અને બીજી ગાયે વાછડીનો જન્મ આપ્યો હતો, ભેંસ તથા બકરીના સંબંધમાં પણ એજ નિયમ રાખવામાં આવ્યો હતો મતલબ કે પુરૂષ સંતાનવાળી ગાય, ભેંસ, અને બકરીનું અને સ્ત્રી-સંતાનવાળી ગાય-ભેંસ અને બકરીનું દૂધ કાઢી વજન કરવામાં આવ્યું આ ઉપરથી જણાયું કે જે ગાય, જે ભેંસ અને જે બકરીએ નરનો જન્મ આપ્યો હતો તેનું દૂધ નારી (માદા) સંતાનવાળીના કરતાં વધારે ભારે હતું. પછી પેલી નણંદ અને ભોજાઈનું દૂધ સરખે ભાગે લઈ વજન કરવામાં આવ્યું તેમાં નણંદનું દૂધ વધારે ભારે અને ભોજાઈનું દૂધ સરખામણીમાં હલકું જણાયું ચાથી નણંદને પુત્ર પાછો આપવાની ભોજાઈને આજ્ઞા કરવામાં આવી રાજાની બાહોશી અને ન્યાયવૃત્તિથી પુત્ર તેની સગા માના સંરક્ષણ નીચે મૂકાયો.

પતિ-ભક્તિ.

હતે જો રૂપ તો પતિને હું અર્પણ એ કરી દેતે,
પતિના પ્રેમ મન્દિરે કુસુમ પેઠે ધરી દેતે.
જુવાની રૂપ ગોતી જો હતે મારૂ અરે સ્વામી!
મીઠા પતિ પ્રેમરસ માંહીં હું તેને મેળવી દેતે
હતે જો કીર્તિ મારી તો પ્રણયના યજ્ઞ સન્મુખે,
જરૂર બલિદાનને અર્થે ખુશીથી હું ધરી દેતે
મધુર વાણી હતે મુજ તો પતિની-પ્રેમપૂજામાં,
હું ધૂપરસ ને કપુર પેઠે સમર્પણ એ કરી દેતે
ચરણ પતિ પ્રેમ કેરા જે સદાયે ચૂમવા ચ્હાયે;
હૃદયના ભાવ વિના એ બીજુ શું કિં કરી દેતે?
નથી દ્રવ્ય તણી આશા હૃદયના ભાવને મુજ એ,
કહોને એ પતિ! આપુ પતિભક્તિ ભરી દેતે?

ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદ્દેશી—ક

* જોધપુરના મહારાજા-સંવત ૧૮૦૫.

સ્ત્રીઓની અવદશા

(લેઠ અ. સૌ. 'પી' સુરત.)

લગ્ન એ શું વસ્તુ છે! તે બાલકો નવ જાણતાં;
પતિ પત્નીનો શું ધર્મ છે, તે લેશ નવ પીછાણતા.
જ્યારે સમય રમવા અને, ભણવા તણો જે બાલનો;
તે સમય પર શીરે પડે, બોજો અતિશય લગ્નનો. ૧

પ્રાચીન સમયનાં બાલકો, બ્રહ્મચર્ય રૂડું પાળતાં;
પરિપૂર્ણ પ્રથમાશ્રમ કરી, ગૃહસ્થાશ્રમી તે તો થતાં.
આજની રૂડી બાલિકા (!) વય બારની માતા બને;
ને પુરૂષ ઉમ્મર સોળનો, બાળક તણો પિતા બને. ૨

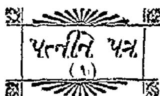
ફેશન તણા ફંદે ફસી, વાતો તણાં બણગાં ફુંકે;
નિજ ધર્મ રૂડાં ત્યાગતાં, દિલથી જરાયે નવ ચુકે.
જાપાન ને ઈંગ્લાંડની, બહુ હોંસથી વાતો કરે;
મીઠું નથી નિજ ગૃહમહીં, વિચાર તેનો નવ ધરે. ૩

"પતિ દેવતા નારી તણો, હો' રંક કે રોગી અતિ;
પણ માનવો શુદ્ધ દિલથી, તેને સદા પૃથ્વીપતિ.
સાગર જુઓ ખારો છતાં, પ્યારો ગણે મીઠી નદી;
મીઠી ભલે ખારી બને, દરકાર તેની નહીં કદી." ૪

એ વચન સૌ 'હમ્બગ' થયાં ને ભાવના ઉડી ગઈ;
શ્રેષ્ઠ રમણી હિન્દની, તે આજ 'લેડી' થઈ ગઈ.
કૈં વસ્ત્ર બારીક પે'રશે, કૈં વાળ વાંકા ઓળશે;
સેવા પતિની છોડીને, 'ડ્રામા' નીરખવા દોડશે. ૫

નિજ બાળકો રડતાં મુકીને, ભાષણે તત્પર થશે;
નિજ ગૃહતણું ના ભાન ને, બહુ બહાર બણગાં ફુંકશે.
'ડીયર' અને 'મિસ્ટર' તણી, વાચા મુખેથી બોલશે;
કહેતાં પ્રભુ નિજ સ્વામીને, કૈં લાજ મનમાં આણશે. ૬

એવી સ્ત્રીઓની અવદશા! ઉદ્ધાર કઈ પેરે થશે;
અજ્ઞાનના તીમીરમાં સુતેજ ક્યારે પ્રકટશે?
"જે ઝુલાવે પારણું, તે દેશ ઉદ્ધારક બને;"
એ મંત્રના ન્યાયે પ્રભુ! તે દેવીઓ ક્યારે થશે. ૭

લેખકઃ—અંબેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ—અઠવા (સુરત

અભિન્ન હૃદય પ્રિય કુમુદ!

તારો દિપાવલીને દિવસે લખાયલો પત્ર મને નૂતન વર્ષના મંગળ પ્રભાતે મળ્યો છે. પત્ર વાંચી તુરત પ્રત્યુત્તર લખનાર હતો, પણ એક બે દિવસો વિચાર કરતાં નીકળી ગયા. તું લખે છે કે "રસભરી બાલ્યાવસ્થા પસાર થઈ અને યૌવનના દ્વારમાં પ્રવેશ કરતાંજ હૃદય અન્ય હૃદયને ચાહતાં શીખ્યું, અને તે હૃદયનો વિયોગ થતાં પાછું ચીરાતાં શીખ્યું." એનો ઉત્તર એજ કે આપણા હૃદયની ઉત્તમ ભાવનાઓ અન્યના હૃદય તરફ પ્રેરાય છે, અને સર્વ રસમય ભાવનાઓ અન્ય હૃદયને સમર્પી દેવા આપણું હૃદય અત્યુત્સુક થાય છે-સમર્પી દે છે. પણ સમર્પ્યા પછી તે ભાવનાઓ સ્થિર રહેવી જોઈએ અસ્થિર ભાવનાઓ અન્ય હૃદય ભાગ્યેજ સ્વીકારે છે અને કદાચ સ્વીકારે તો તે વધુ વખત ટકતી નથી. વિયોગ એ પવિત્ર પ્રેમની કસોટી છે. જગતમાં દુઃખ ન હોત તો સુખ શું ચીજ છે, એ જાણી શકાત નહીં. દુનિયામાં દુર્ગુણ ન હોત તો સદ્ગુણની શું કિમ્મત અંકાત. તેમ જો પ્રેમમાં વિયોગ ન હોય તો પછી તેની કિમ્મત શુંજ ગણાત. જે વસ્તુને આપણે વધુ ઈચ્છીએ છીએ અને તે વસ્તુ આપણાથી દૂર થતી જાય ત્યારેજ આપણે તેના ઉપર વધુ અનુરક્ત બનીએ છીએ.

સ્ત્રીએ સ્વામી વિયોગમાં શુદ્ધ વૃત્તિએ રહેવું આવશ્યક છે. પતિને પ્રભુ માની તેનું પ્રતિબિમ્બ હમેશાં હૃદયમાં રાખવું, સ્વામીની ગેરહાજરીમાં સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પરિધાન કરી ધર્મ નીતિનું જ્ઞાન મેળવવું. ઉત્તમ પુસ્તકો પતિની ગેરહાજરીમાં પતિ જેટલોજ બોધ આપે છે. નવલકથા કે પ્રેમરસનાં કાવ્યો કરતાં મહાન સતીઓનાં જીવન ચરિત્રો વાંચવાથી તથા તેનું મનન કરવાથી હૃદયમાં ઉત્તમ પ્રકાશ પડે છે. બાકીના વખતમાં કંઈ કળા કૌશલ્યનાં કામો કરવાં. વળી યોગ્ય વ્યાયામ મળે એવાં કામો પણ હમેશ કરવાં જોઈએ કે તેનાથી શરીર નિરોગી રહે. હાલના જમાનામાં સ્ત્રીઓ રોગી અને નિર્બળ હોય છે તેનાં કારણો એજ કે બાળ-વયમાં લગ્ન થાય છે એટલે ન્હાની વયમાં સંતાનોત્પત્તિ થવાથી બાળક રોગી રહે છે અને તેના (સ્ત્રીનાં) શરીરમાં પણ ઘણા રોગો ઘર ઘાલી બેસે છે. બીજુ કેટલીક સ્ત્રીઓને ઘરમાં પેઠા પણ કામ હોતું નથી. એટલે ખાધેલો ખોરાક બરાબર પચતો -

નથી. આખો દિવસ બેસી કિંવા સુઈ રહેવાથી ખોરાક કેવી રીતે પચે ? વળી એવી સ્થિતિ હોય તેમાં અઠવાડિયામાં બે કે ત્રણ વખત નાટક કિંવા સીનેમા જોવા જાય એટલે ઉજાગરાથી પણ પ્રકૃતિ વધુ બગડી વખતે વાયંકર રોગના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. આજના જમાનામાં મેં એવા પણ દાખલા મારી નજરે જોયા છે કે પંદર કે સોળ વર્ષની યુવાન બાળાને દરરોજ શક્તિ વર્ધક ઔષધી વિના ચાલતું નથી. એવી સ્થિતિ હોવાથી સંસાર ચકટ ચલાવવાનાં બે ચક્રમાંથી એક ચક્ર શિથિલ થઈ જાય છે.

વ્હાલી ! ' પતિની ગેરહાજરીમાં સાદાં વસ્ત્રો પહેરવાં ' એ ઉપર લખેલું વાક્ય કદાચે તને નહીં રૂચશે, પણ હું તો એટલે સુધી કહું છું કે પતિની હાજરીમાં પણ એવાંજ વસ્ત્રો પરિધાન કરવાં જોઇએ. આજના જમાનામાં ફેશનના ફંદમાં ફસાયેલી સ્ત્રીઓને મારૂં વૈકય નહીં રૂચશે. કારણ કે તેઓનાં પોલીશનમાં ખામી આવી પડે છે, પણ ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરવાં એ કંઇ સદ્દગુણ નથી, જ્ઞાન નથી કે વિવેક નથી. એ તો માત્ર એક આડંબરજ કહેવાય ! વખતને અનુકૂળ સંસારમાં સર્વ વસ્તુઓ જોઇએ છે પણ તે હદની અંદરજ હોવી જોઇએ. કારણ કે દરેક બાબતની થોડી ઘણી હદતો હોય છેજ. હાલમાં સ્ત્રીઓ જેટલી ફેશનની કાળજી રાખે છે, તેટલીજ કાળજી જો ગૃહવ્યવસ્થાની રાખે તો શું સસાર ઉત્તમ રીતે ન ચાલે ? પણ હું જોઉં છું કે વીશ રૂપીઆના માસિક પગારદારની પત્નીને પણ પાણી ભરવા તથા અન્ય કામકાજ કરવા નોકર જોઇએ છે. આખો દિવસ પાડોશની સ્ત્રીઓ સાથે નકામાં ગપ્પાં મારવાં અને તેમાં પણ વળી કોઇની નિન્દા કે કૂથલીજ થતી હોય એ નિન્દામાંથી માંહોમાંહે કલહ ઉત્પન્ન થાય છે; અને પુરૂષોની, ગમે તેવી મિત્રતા હોય તો તેમાં વિક્ષેપ પડે છે.

ઉત્તમ મકાન અને સુન્દર ફર્નીચરને સ્ત્રીઓ હાલમાં વધારે પસન્દ કરે છે. મોટાં શહેરોમાં તો સ્ત્રીઓ એટલે સુધી સુખવાસિની થઇ ગઇ છે કે પાણીનો નળ પણ રાંધવાની જગ્યાએજ હોય છે કે બેઠાં બેઠાં પાણી લઇ શકાય ! એ પણ એક જાતની ફેશનજ છે ! આધુનિક સમયમાં તો ઉત્તમ ભોજન આરોગવું, ઉત્તમ મકાનમાં રહેવું અને સર્વોત્કૃષ્ટ ફેશનનાં લુગડાં પહેરવાં એજ સ્ત્રી-પુરૂષો જીવનની સાર્થકતા માની બેઠાં છે. સાદાઇથી રહેવું, નમ્ર વાણીએ બોલવું, પતિની ગેરહાજરીમાં અતિથિનો યોગ્ય સત્કાર કરવો અને પવિત્ર હૃદયના પવિત્ર પ્રેમથી પતિને ચહાવું એ શું સ્ત્રીઓના સદ્દગુણ નથી ? સંસારની શોભા સ્ત્રી છે. પુરૂષનું કાર્ય કુટુમ્બનું ગુજરાન ચલાવવું, ઉત્પત્તિ કરવી, રક્ષણ કરવું એ છે, અને સ્ત્રીનું કાર્ય ઉત્તમ ગૃહવ્યવસ્થા રાખવી એ છે. ગૃહને આનંદમય બનાવવું એ સ્ત્રીઓનુ કાર્ય છે. ગૃહને

આનંદમય બનાવવામાં સ્વચ્છતા પ્રથમ હોવી જોઇએ. અંગ્રેજી કહેવત છે કે:—" Cleanliness is next to Godliness." ગૃહ વ્યવસ્થામાં બાળકોનાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો પણ સમાવેશ થાય છે. કન્યાઓને આદર્શ–ગૃહિણીઓ, પવિત્ર પત્નીઓ, ઉત્તમ માતાઓ અને સ્નેહાળ ભગિનીઓ બને એવું શિક્ષણ તેને બાલ્યાવસ્થામાંજ મળવું જોઇએ, અને તે તેની માતાએ આપવું જોઇએ, વળી પતિની હૃદય રાણી બની પોતાનાં અને પતિના હૃદયને ઉન્નત બનાવવુ એ પણ ગૃહ વ્યવસ્થાજ છે. બાળકોને યોગ્ય રીતે ઉછેરવાં, માંદાં પડે ત્યારે યોગ્ય ઔષધોપચાર કરવો, ભવિષ્યની પ્રજાને ઉત્તમ કેળવણી આપી તેનાં કુમળાં મગજ ઉપર સુસંસ્કાર પાડવા એ આદર્શ ગૃહિણીજ કરી શકે છે. બાળકોનાં કુમળાં મગજ ઉપર જે સંસ્કારો પડી ગયા–પછી તે ઉત્તમ કિંવા કનિષ્ટ ગમે તેવા હોય–તે જન્માંતરે પણ ભૂંસાતા નથી. માતાએ આપેલું સુશિક્ષણ એક વિશ્વવિદ્યાલય કરતાં પણ ઘણે દરજ્જે ચઢતું છે. વ્હાલી ! હાલ કેટલીએક સ્ત્રીઓમા તદુરસ્તીની મોટી ખામી છે. બાળકોને માટે ધાવ રાખવી પડે છે. માતાનુ પય પણ બાળકો પામી શકતાં નથી, તો પછી ઉત્તમ કેળવણી તે માતા પાસેથી કેવી રીતે પામી શકે ?

સ્ત્રીએ હમ્મેશાં પતિની દિવ્ય મૂર્તિ ચક્ષુ સમક્ષ ખડીજ છે એમ ધારીનેજ વર્તવું જોઇએ. અને તેમાં પ્રભુતા માની ચિત્ત વૃત્તિ સ્થિર રાખી તેમાંજ સદા મગ્ન રહેવું જોઈએ. લૌકિક સુખોની ઇચ્છા જેમ બને તેમ કમી રાખવી જોઇએ કારણકે તે અલ્પ સમયજ આનંદ આપનારાં છે. દમ્પતીનાં જીવનમાં શાન્તિ અને ઐક્યની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. એ શાન્તિ અને એ ઐક્યતા–સમાન ગુણો અને સમાન વિચારો વિના આવી શકતાં નથી. અંગ્રેજ કવિ રસ્કીન કહે છે કે:–" સ્ત્રીને કેવી રીતે કેળવવી, તેનો વિચાર કરતાં પહેલાં લગ્ન શું છે ? સ્ત્રી પુરૂષને શો સબંધ છે ? એ જાણવાની પરમ આવશ્યકતા છે. જો એ પહેલાં સમજાય તો સ્ત્રી કેળવણી વિષેનો પ્રશ્ન અતિ સ્હેલો જણાય છે. સ્ત્રી અને પુરૂષમાં અનુપમ ભેદ રહેલો છે. પુરૂષનાં મગજની શક્તિને પરિપક્વતા હોય છે, અને સ્ત્રી સર્વ સાત્વિક ગુણોથી અલંકૃત હોય-છે. પુરૂષ બળવાન અને કઠણ હોય છે, અને સ્ત્રી અતિશય, કોમળ અને લાગણીવાળી હોય છે. જો કે મગજ શક્તિ ધરાવનાર સત્તાધિકારી હોય છે, પરંતુ હૃદય ધરાવનારની મહત્તા તે સત્તાધિકારી ઉપર પણ સત્તા ચલાવી શકે છે. એકને મગજ, તો એકને હૃદય, એકને બળ, તો એકને કોમળતા, એકને કઠીણ હૃદય, તો એકને અનુકમ્પાભર્યું અન્તઃકરણ, એવી રીતે જે એકમાં છે–તે અન્યમાં નથી. આવી એક બીજાની ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવાને લગ્નની આવશ્યકતા છે–પુરૂષમાં જે ગુણની ખામીઓ છે તે ગુણો સ્ત્રીમાં છે અને સ્ત્રીમાં જે ગુણની ખામી છે–

તે ગુણ પુરૂષમાં હોય છે સ્ત્રી પુરૂષ ઉભય સ્નેહ ગ્રન્થીથી ગુંથાતાજ તેઓના ગુણની એકયતા થવી જોઇએ, અને એ એકયતા જ્યાં સુધી બની શકતી નથી, ત્યાં સુધી જીવન-સ્નેહાળ જીવન થઇ શકતું નથી એક કહેવત છે કે:-"God is very gracious towards true lovers" પ્રભુ સત્ય પ્રેમીઓ તરફ કૃપાદૃષ્ટિથી જુએ છે અને તેથીજ સ્નેહ લગ્ન શુદ્ધ સાત્વિક લગ્ન મોક્ષ રૂપ ગણાય છે "

સખિ! વિપત્તિના સમયમાં ધૈર્ય રાખવાનો ગુણ પણ અત્યાવશ્યક છે. કારણ કે વિપત્તિ મનુષ્યનાં જીવનની કસોટી છે, અને ઉત્તમ ફળદાતા છે નાટ્ય કવિવર શેકસપીયર કહે છે કે -"Sweets are the fruits of adversity" વિપત્તિનાં ફળો મધુર છે વળી એકજન કહે છે કે.-"સંપત્તિ અનીતિ ઉત્પાદક છે, જ્યારે વિપત્તિ સદ્દગુણની જનેતા છે." વળી સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ એવો જગતનો નિયમ છે, પણ દુઃખ વિના સુખ મળે તેના કરતા દુઃખ પછી સુખ મળે તેમાં વિશેષ રસ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્ત્રીઓનો શ્રેષ્ટ સદ્દગુણ શિયળ રક્ષણ છે ચંચળ મનને હમ્મેશા સ્થિર રાખવુ જોઇએ, અને કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ ન થવું જોઇએ જડ પદાર્થો પોતાનાં કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થતા નથી તો ચૈતન્યમય મનુષ્યોએ શા માટે ભ્રષ્ટ થવું જોઇએ?

વ્હાલી! પત્ર લંબાણુ થયો છે સમાપ્ત કરૂં છું. પત્રનો પ્રત્યુત્તર આપજે અને પ્રકૃતિ અદલ સંભાળ રાખજે. એજ

મ્હારો જન્મ દિવસ. (ભાઇ બીજ.) સંવત ૧૯૭૫

લિ૦ તારી બાલ્હેની,
ચન્દ્ર

દંપતીનો સુખી સંસાર.

— ગઝલ :—

સુખી સંસારે સૌ લોકો, ભલાં નરનારીનાં બનજો,
ઘરોઘર રામચંદ્રને, સીતાસમ સાધવી મળજો.
સુખે ઘર નાવડું હાંકી, નીતિ પ્રીતિ મહી વળજો,
વધૂવરની સહી વ્યાધી, ઉપાધી આ બધી ટળજો
રૂડા સંતાન ભારતમાં, સદાચારી શુરા કરજો,
ભણી વીધા ગ્રહી ભરપુર, બજાવે આપની ફરજો,
કેળવણી કન્યકાઓમાં, સુધરવાની સદા ભરજો,
ઘરોઘર રામચંદ્રને. સીતા સમ સાધવી મળજો

સમજાવીને તેને નાબુદ કરવાને આપણે બધા પ્રયાસ કરીએ તો શું તેને દશ પંદર વર્ષમાં તદ્દન નાબુદ નહિ કરી શકીએ ? મનુષ્ય શું નહિ કરી શકે ? આપણો ધર્મ આરોગ્ય ઉપર સ્થપાયો છે, પણ તે વિષે આપણે બીજી કોઈ વખતે ચર્ચા કરીશું.

જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય વસ્યું છે ત્યાં ત્યાં પોતાની અજ્ઞાનતાથી અને બેદરકારીથી ક્ષયના જંતુઓ ફેલાવીને સર્વવ્યાપક કરી દીધા છે. જંગલોમાં, દરિયામાં, ઉંચા પર્વત અને ટેકરી ઉપર તે જુજ છે, અથવા બીલકુલ નથી, પણ શહેરોમાં જ્યાં મનુષ્યોની વસ્તી બહુ ગીચ છે, જ્યાં ઘણાં કારખાનાં છે, વિગેરે સ્થળે તો ક્ષયનાં દર્દના જંતુઓ ખરેખર સર્વવ્યાપક છે. જ્ઞાન, સંભાળ, અને કાયદો તથા જન-સેવાની તીવ્ર લાગણી થોડે ઘણે વખતે આ સર્વ સ્થિતિ ફેરવી શકશે. પણ જ્યાં સુધી આ સ્થિતિ–ક્ષયનો ચેપ ફેલાવો—હયાતિમાં છે ત્યાં સુધી આપણે આ દર્દને–પાત્ર–ભોગ કોણ થાય છે, તેનોજ વિચાર કરવાનો છે. ભિનાશવાળું અને ધૂળ, ધુમાડો ઉડયા કરે એવું તથા અંધકાર અથવા થોડા પ્રકાશવાળું રહેઠાણ, નાની વયમાં લગ્ન, શરીરને કેળવવા માટે કરવી જોઈતી કસરતની ખામી, ઉપરા ઉપરી સુવાવડો, સુવાવડમાં બેદરકારી, પુરતા અને પૌષ્ટિક ખોરાકનો અભાવ, ગજા ઉપરાંત શ્રમ, માનસિક ચિંતા, સંતાપ અને કંકાસ, દારૂ, બીડી વિગેરે ખરાબ વ્યસનો, હુક્કાની કુટેવો, અસ્વચ્છ હવા, ઉપરાઉપરી ઉજાગરો, થોડી જગ્યામાં ઘણી વસ્તી વિગેરે કારણો, મનુષ્ય દેહને ક્ષયને યોગ્ય-પાત્ર બનાવે છે, આમાંનાં થોડાં અથવા સર્વ કે બીજા કોઈ નબળાઈ લાવનારાં કારણો મનુષ્ય શરીરને ક્ષયનાં બી વાવવાને-યોગ્ય પુરતાં છે. એક સ્ત્રી દુખે વાળી તેને એક છોકરું કેડે, એક છોકરું હાથની આંગળીએ, અને એક દૂર રોતું, અને પોતે શરીરે ગળી ગયેલી એવો ચિતાર આપણા હિંદુ સંસારમાં ઘણી વખતે જોવામાં આવે છે આ સ્ત્રી પણ ક્ષયનું ઝાડ છે. જે કારણો મનુષ્ય શરીરને ક્ષયરૂપી પાક વાસ્તે યોગ્ય જમીન બનાવે છે, તે સર્વ કારણો હજી દૂર થઈ શકે તેમ છે. તેને વાસ્તે ખંત અને શ્રમની જરૂર છે, તથા તેને લગતું જ્ઞાન ફેલાવવાની પુરેપુરી આવશ્યકતા છે. પશ્ચિમના દેશોમાં તેનાં ચિત્ર બનાવીને ઘેર ઘેર જાહેર કરવામાં આવે છે, તેને વાસ્તે નિયમિત ભાષણો આપવામાં આવે છે, તેને વાસ્તે મંડળો હોય છે, પ્રજા તેમજ સરકાર લાખો રૂપીઆનો ખરચ કરે છે, ક્ષયને વાસ્તે ખાસ દવાખાનાં હોય છે, પરંતુ આપણા હિંદ દેશમાં ગરીબ રૈયત વાસ્તે એવું એક પણ સાધન નથી એ ઘણું શોચનિય છે. અજ્ઞાનતા અને ગરીબાઈને લીધે એક કુટુંબમાં એકને દર્દ લાગુ પડતાં બીજાં પણ તે દર્દના ભોગ થઈ પડે છે કોઈપણ ‘ સારા ’ કહેવાતા શહેરમાં પણ જઈને જોશો તો દરેક શેરીએ એક કે બે દર્દીઓ હોય છે, આ દર્દીની શુશ્રુષાના સાધનો દેખીતાં છે આ સર્વ સાધનોની ચર્ચા આપણે વિગતવાર કરશું.

રાજ્યકર્તા અને મ્યુનિસિપાલીટી–એ યોજવાનાં સાધનો.

૧. ક્ષયનાં દર્દીને વાસ્તે હોસ્પિટલો, અને સેનેટોરીઆ કે જ્યાં દર્દીની માવજત થાય, અને જેથી આવાં દર્દીથી ક્ષયના જંતુ શહેરમાં અને વસ્તીમાં ફેલાતા બંધ પડે.

આપણા કુટુંબમાં દર્દીની સારવાર કરવાનું જ્ઞાન અને સાધનું ઓછું નહી હોવાથી, સેવા કરવાનો હેતુ હોવા છતાં, દર્દીની ખરેખર બરોબર માવજત થતી નથી. ક્ષયનું દર્દ લાંબુ અને રીબાવનારાવાળું હોવાથી દર્દીની માવજત કરવામાં વખત જતાં બેદરકારી વધતી જાય છે. સેનેટોરીઆમાં દર્દી રહેવાથી તે બહુ જલદી સારો થાય છે, તે બહુ કાળજીવાળો થાય છે, અને તે ચેપી દર્દનો ભોગ હોવા છતાં જોઈતી સંભાળ લેવાથી પોતાના કુટુંબમાં અને મિત્રમંડળમાં બીજાને

આ સ્ત્રી પણ ક્ષયનું ઝાડ છે.

સહીસલામત કરી શકે છે.' શું કરવાથી તેનો ચેપ બીજાને અને પોતાના શરીરના બીજા સા ભાગોને ન લાગે તે વાત તે બરોબર ત્યાં શીખે છે.

આવાં હોસ્પિટલો અને સેનેટોરીઆ ગરીબોને વાસ્તે તો મફત હોવાં જોઇએ.

૨ ગરીબ અને મજુર વર્ગના લોકોને વાસ્તે પુરતી હવા અને પ્રકાશવાળ મકાનો બંધાવવાં.

શહેરમાં ગીચ વસ્તી થતી અટકાવવી તથા જે લત્તામાં ગરીબો રહેતા હોય, ત્યાં ખુલ્લ જગ્યાઓ અને બગીચાઓ રાખવા, જેથી તેઓ અને તેનાં બચ્ચાંઓ ત્યાં જઇને દિવસમાં થો વખત આરામ લે. આવી ખુલ્લી જગ્યાઓ શહેરીનાં ફેફસાં છે. કામ કરનારા વર્ગોના કેટલાક કારખાનાં વિગેરેમાં કામ કરવાનું હોવાથી તેઓના ફેફસાંમાં ધૂળવાળી, રજકણવાળી, ધુમા વાળી, ઝેરી વાયુથી બગડેલી, અને બીજી ઘણી રીતે અનારોગ્ય થએલી હવા શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવી પડે છે. આજ કારણથી તેઓને ફેફસાંમાં દિવસને અંતે સારી, તાજી, અને નિર્મળ હવા જરૂર છે. રાત્રીએ અને ઉંઘે ત્યારે પણ તેઓને તેવીજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ હવાની જરૂર છે

૩ પીવાનું પાણી, હવા અને દુધના આરોગ્ય ઉપર પૂરેપૂરી દાબ રાખવો, અને જરૂર પડે તો કાયદાથી તેનું આરોગ્ય સાચવવું.

પીવાનાં પાણી ખરાબ અને અનારોગ્ય થતાં અટકાવવાને વાસ્તે ખાસ કાયદાની જરૂર છે દુધ વેચનારાઓ અને દોહનારાઓને ક્ષય અથવા બીજું ચેપી દર્દ છે કે નહિ, તેમજ ગાય, ભે વિગેરે ઢોરવાળા છે કે નહિ તે નક્કી કર્યા પછીજ તેનું દુધ વેચી શકાય તેવ જ બંદોબસ્ત થ જોઇએ. હવા બગાડે તેવાં કારખાનાં ધંધાદારીઓ ને પ્રજાનાં રહેવાનાં મકાનો અને રસ્તાથ દૂર કરાવવાં, અને તેને વાસ્તે ખાસ કાયદો કરવો, અને તે પ્રમાણે બેધડક અમલ કરવો.

૪. બજારમાં વેચાતો ખોરાક અને ખાવાની ચીજો ખુલ્લાં ન પડી રહે, અને તે સર્વે ગ્રાહકો હાથ ન લગાડે, અને તેની ઉપર માખી વિગેરે ન બેસે તે જરૂરનું છે. માખ પણ ક્ષય વિગેરેના જંતુ ફેલાવે છે. શહેરમાં વેચાતી મીઠાઇ વિગેરે ખાવાની ચીજો કાચન બંધ વાસણોમાં તથા જાળીવાળા પીંજરામાં રાખવાનો કાયદો કરવો જોઇએ.

૫. રસ્તામાં ફૂટપાથ ઉપર, જાહેર ઉપયોગની ગાડીમાં, રેલવેના ડબ્બામાં જાહેર મકાનો, વિગેરે ઠેકાણે થુંકવાને કાયદાથી સખ્ત મનાઇ કરવાનો કાયદો જોઇએ

૬. સડકો વિગેરે વાળતાં પહેલાં તે ઉપર પાણી છાંટવું કે વાળતી વખતે ધૂળ ઉડી દર્દના જંતુ ફેલાવે નહિ. શહેરમાં જેમ બને તેમ સારી અને પાકી સડકો બાંધવી જેથી ધૂળ ઓછી ઉડે.

૭. શહેરમાંની ગંદકી અને કચરો જેમ બને તેમ જલદી દૂર કરવો, અને તેનો નાશ કરવો. ગંદકી અને કચરો ખુલ્લાં પડ્યાં રહેતાં અટકાવવાં.

૮. ગરીબોને નહાવા ધોવાને વાસ્તે પૂરતી સગવડતા આપવી.

૯ ખોરાક વિગેરે સડેલા કે બગડી ગએલા હોય, અથવા તો અનારોગ્ય સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે તેવાં હોય, તો તે વેચવાની મનાઇનો કાયદો હોવો જોઇએ, અને વેચનારને અને વેચાતો લેના રને યોગ્ય શિક્ષા થવી જોઇએ.

૧૦. બને તો ગરીબો વાસ્તે મ્યુનિસિપાલીટી તરફથી દવાનો સેવી જોઇએ ત્યાં પકતર

વાવે અથવા જુજ નફે જોઇતી ખોરાકની ચીજો (દુધ વિગેરે) મળી શકે મજુર અને ગરીબ વર્ગને વાસ્તે કો-ઓપરેટીવ સ્ટોર ખોલાવવા.

૧૧ ગરીબ વર્ગને વાસ્તે થોડા પૈસામાં વધારે પૌષ્ટિક ખોરાક કેમ મળે તેનુ જ્ઞાન ફેલાવવું, તેની જાહેરનામાં કાઢવાં, તે વિષે ભાષણો આપવાં, અને દાખલો બેસારવા વાસ્તે એક વીશી કરીને તેવો ખોરાક તૈયાર કરીને તેમને તેનો અનુભવ આપવો, અને પૌષ્ટિક ખોરાક એટલે શું તેનું જ્ઞાન પણ આપવું.

૧૨. દરદીઓનું થુંક, બળગમ, વિગેરે, મફત તપાસવાને લેબોરેટરીની જરૂર છે, કે જેથી દરદીના દર્દની પૂરી ખાત્રી થઇ શકે, અને સારવારે, દવા વિગેરે કરવાં ઠીક પડે.

૧૩. વીશી, હોટેલ, અને ચાહના દુકાનો બરાબર સાફ રહેવી જોઇએ. ત્યાંઆ વપરાતો ખોરાક, દુધ અને ચાહ અનારોગ્ય નથી તેની ખાત્રી કરવી. વીશી અને હોટેલ રોજ બરાબર સાફ થવાં જોઇએ, અને તેમાં વપરાતા વાસણોનો ખપ થઇ રહે કે તુરતજ ઉકળતા પાણીમાં સાફ થવાં જોઇએ હોટેલ અને વીશા વિગેરેમાં થુંકવાની સખત મનાઇ હોવી જોઇએ; માખી વિગેરે ત્યાં ન રહે એવો સખત કાયદો હોવો જોઇએ. હોટેલ, વીશી અને ચાહની દુકાનો ચેપી દર્દ ફેલાવવાના મુખ્ય સાધનોમાંનુ એક સાધન છે. ખાસ કરીને ક્ષય વિગેરે રોગવાળાઓએ હોટેલ અને વીશીમાં દાખલ ન થાય તે જરૂરનું છે. વીશીવાળો હોટેલવાળો કે ચાહવાળો પોતેજ રોગી નથી તે જોવું પણ અગત્યનું છે. આ સર્વ વાસ્તે શહેરમાં હેલ્થ ડીપાર્ટમેન્ટની એટલે આરોગ્યરક્ષણના ખાતાની જરૂર છે

રાજ્યકર્તા અને સુધરાઇ ખાતાવાળાએ થોડા મહામંત્ર ધ્યાનમાં

૬. નિશાળમાં બાળકોને બરોબર બેસવાની અને ઉભા રહેવાની ટેવ પાડવી, અને ઉંડા શ્વાસ લેતાં શીખવવું.

૭. ક્લાસમાં જેમ બીજા લેસનો જોવામાં અને તપાસવામાં આવે છે, તેમ બાળકોના હાથ, નખ, આંગળાં, દાંત, આંખ, મોં કપડાં વિગેરેની સ્વચ્છતા તપાસવી, અને જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં તેને વાસ્તે પૂરતા ઉપાય કરવા.

૮. બાળકો મોંથી શ્વાસ લેતાં હોય તેને અટકાવવાં, અને તેની વૈદક પરીક્ષા કરાવવી; કારણ કે શ્વાસ લેવાને નાક છે મોઢું નહિ.

૯. દિવસમાં એક વખત સ્વચ્છ અને પૂરતી હવામાં બાળકોને મોટે અવાજે બોલાવવાં અને ગવડાવવાં. આથી તેઓનાં ફેફસાં મજબુત થશે, અને મજબુત રહેશે.

૧૦. નિશાળમાં સઘળાં બાળકોને એકજ વાસણમાંથી પાણી પીવા દેવું નહીં. દરેકને વાસ્તે પીવાનું વાસણ જુદું જોઈએ તે બાળકો પોતે તે પોતાની સાથે રાખે. એક જણે એઠેલ વાસણ બીજાએ પીવું નહી. બાળકોને પીવાના પાણીની સ્વચ્છતાની પૂરી જરૂર છે. પાણી પાનાર અને ભરનાર પણ નીરોગી હોવો જોઇએ.

૧૧. નાનાં બાળકોને નિશાળમાં સવારથી પાંચ વાગ્યા સુધી ગોંધી રાખવાં નહિ. તેમને વારંવાર વચમાં રમવાનો વખત આપવો, અને તેમના શરીરમાં લોહી સારી રીતે ફરે તેમ કરવું. તેઓનાં શરીર જલદી વધતાં હોવાથી, તેમને નિશાળના વખતમાં પણ ખોરાક લેવાની જરૂર છે. નિશાળમાં શિખવાતા શિક્ષણ કરતાં આ ખોરાક વધારે જરૂરીઆતનો છે. સૌથી સારૂં તો એ છે, કે બાળકોને વાસ્તે સવારે અને સાંજના કલાકો ભણાવવાના હોવા જોઇએ, જેથી તેમને જમવાનો પૂરતો વખત, બપોર વખતે આરામ, અને તેમના શરીરને પૂરતી સ્ફૂર્તિ મળે, અને એકી વખતે ઘણાં કલાક બેસી રહેવું પડે નહીં.

૧૨. બાળકો મોંમાં પેન્સીલ વિગેરે ન નાંખે, તેમજ થુંક વિગેરેથી પાટી સાફ ન કરે, અને એકબીજાનું એઠું ન ખાય તેની નજર રાખવી. મોંમાં અને નાકમાં આંગળાં ન નાંખે, તે જોવું.

૧૩. બાળકો બપોરની રજામાં નિશાળે આગળ વેચાતું ખાવું ખાય છે, તે રોગના ચેપ વિનાનું, શરીરને માફક આવે તેવું અને સ્વચ્છ છે કે કેમ, તે ખાસ જોવું.

૧૪. ટુંકામાં શિક્ષકે જાણવાનું છે કે અભ્યાસ કરતા દરેક બાળક વાસ્તે પોતાનું ઘર છે, પણ શાળા જનસમૂહના બાળક વાસ્તે જાહેર ઘર છે, જ્યાં તેણે જીંદગીના પાઠો તેના બીજા ભાઇઓના સમાગમમાં શીખવાના છે. શિક્ષકે પોતાની ફરજ માત્ર લેસન તૈયાર કરાવવામાં રહેલ છે, એમ ન સમજવું, પણ બાળકનું શરીર અને મન નીરોગી અને બળવાન થવામાં મદદ કરવાની ફરજ પણ તેનીજ છે. અહિં આં શિક્ષકે રાજ્ય તરફથી કે મ્યુનિસિપાલીટી તરફથી કે દેશ તરફથી પિતા તરીકે ફરજ બજાવવાની છે.

કેળવણી ખાતાવાળાઓને એક ગંભીર ખાસ યાદ રાખવાનો છે તે એ છે, કે ભણતાં, વાંચતાં, અને લખતાં શીખવવું, તેના કરતાં આરોગ્ય-સ્વચ્છ કેમ રાખવું તે પ્રજાને શીખવવાની વધારે જરૂર છે. નીરોગી શરીર વિના ભણતર કાંઇ કામનું નથી.

વૈદક ખાતાની અને ડાક્તરોની ફરજ.

અને ચપળતાથી બહાર કાઢવાની સગવડતા અને આખા શરીરની સર્વ ક્રીયાઓ વધારે તે અને નિયમિત હોય છે.

ઉંડા શ્વાસ લેવાથી કેવો ફાયદો થાય છે તેનો એક બહુ અજાયબી ઉપજાવે તેવો દાખ નોંધવામાં આવે છે—એક સ્ત્રી બહુ માંદી રહેતી અને તેણીને સારૂં થશે એવું કાયતે લાગ નહોતું. તેણીની છાતીનો ઉપલો ભાગ બહુ સાંકડો હતો. એક ખભાથી બીજા ખભા સુધિ તેણીની છાતી માત્ર અગીઆર ઈંચની હતી. તેણીનું પેટ બહુ સુજેલું હતું, અને ફેફસાને (ખતું હતું. તેણીની પાચનશક્તિ બહુ નિર્બળ હતી, તેણીની ચામડી સુરત, નિસ્તેજ અ હાથ પગ હમેશાં શીતળ રહેતા હતા. તેણીના એક સ્ત્રી મિત્રે શ્વાસ કેમ ઉંડા લેવા અને કઢ ડવા તે તેને સમજાવ્યું, માંદી બાઈ શહેરમાં રહેતી હતી એટલે ઘરને ધાબે અગાશીમાં ચડી હવા વાસ્તે જતી અને ત્યાં તેને શીખવ્યા પ્રમાણે રોજ ઉંડા શ્વાસ લેવા અને કાઢવા લાગી. આ કસરત ચાલુ રાખવાથી થોડા સમયમાં તેણીને માલુમ પડ્યું કે તેના શરીરમાં ગરમ આવતી જાય છે. તેણીના હાથ પગ હવે ગરમ રહેવા લાગ્યા. ત્રણ મહીના લગી સતત અને ખંત વાળી મહેનતથી તેણીની છાતીની પહોળાઈમાં ત્રણ ઈંચનો તફાવત પડ્યો, સુજેલું પેટ સાફ પામ્યું. ચામડી સતેજ અને તંદુરસ્ત થઈ, તેણીની આંખો પ્રકાશવા લાગી, તેણીની પાચન શક્તિ વધી અને શરીર પણ વજનમાં વધ્યું. આ બધું શુભ પરિણામ માત્ર શ્વાસ કેમ લેવે અને કહાડવો તેની કળા જાણવાથીજ આવેલું હતું. છાતીએ શરદી લાગવી તે ક્ષય થવાનું મુખ્ય કારણોમાંનું એક છે અને તેટલા માટે શરદી જેમ ઓછી લાગે તેવાં સાધનો લેવાં. ઠંડા પાણીના સ્નાનની ટેવથી અને ઘસારાથી ચામડીને કઠણ અને ચીવટ કરવી, ચામડીની કુમળી પડેલ ક્રિયાશક્તિને લીધે શરદી લાગે છે. કેટલાક ઠંડા પાણીથી નાહી શકતા નથી. અને ન્હાય તો વિપરીત પરિણામ આવે છે. તેઓએ પવન ન લાગે તેવી જગ્યાએ બેસીને ઠંડા પાણીમાં લુગડાનો કટકો બોળીને શરીરનો એક ભાગ લઈને તેને ખુબ ઘસવો અને ચામડી લાલચોળ થાય ત્યાં સુધી ઘસ્યા કરવું. આમ સવાર સાંજ કરવાથી ચામડી મજબુત થાય છે. જે સ્ત્રી પુરૂષોને ક્ષય થવાની ધાસ્તી લાગતી હોય અને શરીરનું તેવું બંધારણ હોય તો તેઓની ચામડી ઘણી ભાગે બહુજ નાજુક અને ક્રિયામાં મંદ હોય છે. ચામડી શરીરનો ભિસ્તી છે તેથી તેને નાજુક અને નબળી બનાવી દેવી નહી તેનું કામ સારી રીતે કરી શકે તેટલા માટે તેને ઠંડા પાણીથી ધોવી, તેને સાફ રાખવી ને ખુબ ઘસવી જેથી તેમાં લોહી પુરતું અને ઝડપથી ફરી શકે, તેમજ સર્વ કચરો નીકળી જાય. તેની ઉપરના મરી ગએલ ભીંગડાં ખરી પડે, પુરતો ભાગ લઈ શકે અને દરદના જંતુના હુમલા સામે લડવાને તત્પર રહે. ચામડી આપણું ત્રીજુ હૃદય છે—તે આપણાં બીજાં ફેફસાં અને મૂત્રપીંડ છે.

આવી આવી ઘણી વીગતો સાંભળ્યા પછી મારી ખાત્રી થઈ છે અને વારંવાર કહેતી હતી કે, શારીરિક શાસ્ત્રના આવા વિચારો ઉપરથી તેણી એટલું દઢ શીખી હતી કે, ક્ષયના દર્દનો નાશ કરવો હોય તો કેટલાક પ્રયાસો અને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૧. બાળલગ્નની અટકાયત, ખોટા મોજશોખનો અભાવ.

૨. ગર્ભાધાન અને સુવાવડ વખતે જોઈતી સંભાળ અને આરોગ્ય

૩. ઉપરાઉપરી સુવાવડથી થતા ગેન્દ્રાપણાના રોગનો ફેલાવો.

૪. મકાનમાં હવા અને પ્રકાશ સારી રીતે આવે અને આંગણું સાફ રહે તેમ કરવાનો ગૃહિણીનો પ્રયાસ

૫ પોતે અને તેનાં બાળકોનું ખુલી હવામાં અને પ્રકાશમાં દિવસનો કેટલોક વખત રહેવું

૬ સ્ત્રીને તેના ઘરસંસારના બોજામાંથી દિવસમાં થોડો વખત આરામ મળે તેમ કરવું

૭. સ્ત્રીનું આરોગ્ય અને તંદુરસ્તી વધે તેવા સાધનો યોજવાં અને તેનું જ્ઞાન અને યોગ્ય કેળવણી મળે તેમ કરવું.

૮ સ્ત્રી અને બાળકોને વાસ્તે ખાસ જાહેર દવાખાનાં કરવા જ્યાં તેઓની હકીમી સારવાર થાય

આ આઠ ચીજ-બાબતો જો અમુક સમાજમાં મોટા પ્રમાણમાં જોવામાં ન આવે તો તે સમાજ ગમે તેટલી આગળ વધેલી હોય તો પણ તે ખરી રીતે પાછળ અને અજ્ઞાન છે જે દેશમાં આ આઠ ચીજો જોવામાં ન આવે તે દેશ ગમે તેવો આબાદ, અને સુંદર હોય તો પણ તે પાછળ છે જે પ્રજામાં ઉંમર કહેવી આન કે રેનતી-ફરતી સંધી, મજબુત બાંધાની નિર્દોષ કુમારિકાઓ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે નહિ તે પ્રજા વધારે વાર તંદુરસ્તી હૈયાતી ભોગવશે નહિ, તેનાં બાળકો તંદુરસ્ત રહેશે નહિ, અને તેની દરેક રીતે પાયમાલી થશે તે પ્રજાને સુખ રેલી અને આગળ પડતી મહત્વાને જરાએ હક નથી

હિંદુ સંસારમાં ઘણાં કુટુંબોમાં સ્ત્રીની અનારોગ્ય સ્થિતિ અને ગર્ભાધાન તથા સુવાવડ વખતની બેદરકારીની હકીકત મારી બાને બળાપો કરાવતી હતી. તેનું ક્ષીણ શરીર તેણીની બહેનના દુઃખની વાતો સાંભળી ધ્રુજતું, તેનું હૃદય કમકમતું તે મને વારંવાર કહેતી, બેટા! આપણી હિંદી, અજ્ઞાન ગરીબ, ભૂખે મરતી પ્રજામાં પશ્ચિમના કેટલાક વિચાર દાખલ થવાથી તેને બહુજ નુકસાન થયું છે આપણી ગરીબ આર્થિક સ્થિતિ વાસ્તે આપણા જુના રિવાજો સારા હતા, તે ઘણાં અનુભવનું પરિણામ હતું શહેરમાં રહેતી બધી પ્રજા એક કુટુંબ ગણાતું હતું. તેમ હવે જ્યારે ગણાશે, જ્યારે શહેર આખું એક ઘર ગણાશે, જ્યારે વ્યક્તિની નજરે પ્રજાની નજરે, કાયદાની નજરે ધર્મની નજરે, પ્રભુની નજરે, અનારોગ્ય ગુનોહ ગણાશે, જ્યારે જેમ કોઇને લૂંટી લેવામાંજ ગુનાહ ગણાય છે, તેમ બીજાને અનારોગ્ય આપવામાં, તેની તંદુરસ્તીમાં ખલેલ કરવાનો ગુનોહ ગણાશે, તે માણસનું હૃદય કમજોરી, તેને તેમ કરવાને ના પાડશે તેને અટકાવશે, ત્યારે આરોગ્ય તેની ટોચે પહોંચશે, અને મનુષ્યજીવન સુખી અને લાંબુ થશે. હાલની ૨૩ વર્ષની સરેરાશ જીંદગી લંબાઇને ૧૦૦ વર્ષની થશે આમ બોલતાં તેની આંખોમાં આંસુ આવતાં "હે પ્રભુ, તારાં દારિદ્ર બાળકોનો ક્યારે છુટકારો થશે" એમ બોલીને તે હિંદના સર્વ શક્તિમાન નાથને સમી વખત પગે પડી રહીને આંસુ ગાળી આંખે પ્રાર્થના કરતી

મારી બા કહેતી કે જેવું હિંદુ જીવન કુદરતી અને સાદું હતું તેવું જીવન જ્યારે પાછું થશે, ત્યારે તે આરોગ્ય સ્થિતિએ પહોંચશે. સંતોષી, પ્રેમી, ઉદ્યોગી, ભગવતી હૃદય સાદા જીવનની કુંચી છે સાદું જીવન, જગજીવનની છાયા છે પ્રભુનો આશિર્વાદ છે

સંસારદર્પણ અને સુશીલાની કર્મકથા

(લેખક મંગળભાઇ મોતીલાલ ફકીરચંદ ખેમચંદ)

(૭)

નવી માતનો નિષ્ઠુર ભ્રાતા ત્રાસ મૃત્યુ નો થયો,
તે માત પણ માંદી પડી બચવા તણો તર્ક જ ગયો;
બહુ દર્દથી રીબાઇ પામી યાતના ઘણી ચાકરી,
ગમ નાથને લખ્યો પત્ર કે શીખી હું નિતી દુઃખથી ખરી
રે વીર ! આ લખતા ધ્રુજે છે હાથ આ દુષ્ટા તણા,
અક્ષમ્ય અપરાધો કર્યા રાખી નથી કાંઇ મણા;
તમ પુષ્પની શય્યા મહિં કાંટા વિખેર્યા કારમા,
નંદન સમુ વન બાળિયું મને આપશે પ્રભુ નહિ ક્ષમા.
સુશિલા તદન નિર્દોષ છે સાચી સતિ એ બાઇ છે,
કુટ પત્ર મોકલનાર પાપી હું અને મુજ ભાઇ છે,
ફોટો રચ્યો જે પોષમાં તે સાધ્વીની ગતી જે થઇ,
તોફાન છે એ અમ તણું જાણે સુશિલા નહિ કંઇ.
મારી પ્રથમ ઇચ્છા હતી સુશિલાને બાળી બનાવવા,
મેં કુડ કપટથી દુઃખ દઇ માંડયુ ઘણું સમજાવવા,
સોંપ્યું જીવન તેણે તમોને ટેકને છોડી નહિ,
મુજ ધારણા ઉંધી પડી ગુસ્સે ભરાણી હું સહી.
તેથી અરે મેં પાપમય યુક્તિ રચી દુઃખી કરી,
તે પતી પરાયણ નારીને એ પાપ જાણે ના ખરી;
વિષ ઘોળી પાયુ ભોળીને ગૃહલક્ષ્મી હતી નહતી કરી.
સંસાર તમ સૂનો કર્યો તમ પંથમાં શુળી ધરી.
સુશીલા મળો થાવો સુખી કરૂં એકું પ્રભુને વિનતી,
એક દોષ ખમજો, વીરનું ભુષણ ક્ષમા ખરી આપવી;
સતી ના ગણે તો શું થશે તુજ ના હવે કલ્પી શકુ,
પ્રીય ? જાઉં છું શક્તિ નથી આગળ હવે ના લખી શકું.

* * * * *

આ પત્રને વાંચી ખરે ભેભાન જેવા તે થયા,
છાતી મહીં ડુમો ચઢયો અશ્રુ નયનમાંથી વહ્યા,
લાગ્યુ મગજ ભમવા 'સુસીલા' નામ એ જપતા ગયા,
મુર્તિ ખડી જ્યાં ત્યાં જુવે ભણકાર એ વાગી રહ્યા

ઓ સાધ્વી ! રે ! સાધવી મેં પાપ મોટું છે કર્યું,
ના ઘાતકી કો મુજ સમો નિર્દોષનું જીવન હર્યું;
પીડા કરી પાછુ ન જોયું નયન ન્હેમાંજન ધર્યું,
કરજે ક્ષમા સુશિલા જ તારૂં દીલ દયામૃતથી ભર્યું. ૬૭
ખોળીશ નદી નાળા અને ભટકુ ગીરી જંગલ મહિં,
ભમી દેશ ને પરદેશમાં તુજ નામમાં તન્મય બની;
ઘુગી સકળ સંસારમાં પરવા ન દેવા જવા તણી,
આકાશને પાતાળ કરી હું એક પામીશ મુજ મણી. ૬૮
પ્રીય દેવી ! તુ સર્વસ્વ છે મુજ જીવન હોડી પ્રેમદા,
મુજ આત્મરસને પોષનારી રેડી અમૃત સર્વદા;
તુજ મોંટ દેખવો. લીધો તુ ના મળ્યે હુ જીવુ ના,
એવુ વીચારી વીરહી પ્રીતમ સંચર્યા મુજ શોધમાં. ૬૯
કૈં ગામમાં કૈં શહેરમા, કૈં રાષ્ટ્રમાં પતિ બહુ ફર્યા,
નારી મળી નહિ ક્યાંહી તોયે પ્રાપ્તિની આશા ભર્યા,
આવી ચઢ્યા આશ્રમ સ્થળે જોવા પ્રયાસો આદર્યા,
બધી સેવીકાઓ જોઇ આખર કોડ મને પુરા કર્યા. ૭૦
દ્રષ્ટિ પથે આવી ચડી, પતિ દેવ સેવામાં હતી,
તલ્લીન સ્વામી છબીમાં હું હારથી શણગારતી,
પ્રાર્થનાથી નિત્ય માફક શ્રેય પિયુનું ઇચ્છતિ,
ચરણે પડી વંદન કરી મુજ નાથને પોકારતી. ૭૧
તુજ મુર્તિ તુજ વિયોગમાં વિશ્રામ કિંચિત આપતી,
સંતોષ દો પ્રત્યક્ષ મળિ એ ભાવના દ્રઢ સ્થાપતી,
નથી મેં દુષિત કાયા કરી મુજ હૃદયની શુદ્ધિ થકી,
મુજ સત્વને તપનો પ્રભાવે તુજ પ્રતીતિ થશે નકી. ૭૨
પળ પળ ચહું લેહુ ક્હા ? કેવી રીતે વીરહે રહુ ?
ઉકળે શરિર ને શિરે લાગે, તુ સ્વામિ વીણુ પીડા સહુ;
એકાંત વસમિ લાગતી શું કાન્ત દુખ ઝાઝુ કહુ ?
મળશો નહિ દુકે સમયમાં, તો મરણ ઇચ્છ હું ચહુ. ૭૩
મળી ચાર આંખો તે સમે અંતર રહેના હાથમાં,
આંસુ તણા ઝરણાં વહ્યાં આવી પડી હુ બાથમાં;
હુ દોષિ છું અપરાધી છું કહી હાથ લીધો હાથમાં,
માથે ચઢાવી એમ વદતાં માફ કરજે મુજ પ્રિયતમા. ૭૪

ગત થઇ ગયું પડદો પડયો જે સત્ય તે આખરં ઠર્યું,
ભેગા ગાળ્યા દુઃખ સહી લીધા અમી અમીસ્થળે આખર પડયું;
પુર્વે કરેલાં કર્મના ઉદય થકી ફળ ભોગવ્યું,
સૌ ભૂલું સૌ વીસરો સદાનું સુખ આવી ઉભુ રહ્યું. ૭૫

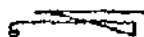
સુખ દુઃખની વાતો કરી મન ભેઉએ ખાલી કર્યાં,
નવી માતની હાલત સુણી દુઃખો નજર આગળ તર્યાં;
તેનો ગયો ભ્રાતા ગરી સૌ કપટ કુડ છતા થયા,
વાતો બધી જાણી પછી પાલક તણા સ્થાને ગયાં. ૭૬

ગૃહિણી ગૃહસ્થ થઇ અમે શુદ્ધ ધર્મના પાલક થયા,
સુખના સુરજ ઉગ્યા અને દુઃખના દીનો જતા રહ્યા;
નવી માત મરણ પથારીએ મમ માફી માંગી ગઇ મરી,
આણંદ મગ્ન થઇ પીતાશ્રીએ મને વારસ કરી. ૭૭

આશ્રમ મહીં મેં પાઠવી ઘણી ભેટ પતીઆજ્ઞા લઇ,
મત બેઉએ લીધું જીવન નિજ દેશને અર્પિ દઇ,
ફરી ગામડામાં દેશીને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપીને;
વારસ સ્વરાજ્ય તણા કરીશું વિઘ્ન સઘળા કાપીને. ૭૮

અજ્ઞાનતાને વ્હેમથી કેવાં દુઃખો આવી પડે,
અન્યાય કેવો થાય છે નિર્દોષ પર ચાળો ચડે;
પુરી તપાસ ન થાય તો કપટી જનો ફાવી જતા,
વીષયાંધ વીકારી બની દુરાચરણો બહુ સેવતાં. ૭૯

આ મુજ કથાનો સાર છે સેવા જીવનને ગાળીશું,
ભારત તણી સેવા કરી પ્રીય દેશને ઉદ્ધારશું;
આ રીતથી એ દંપતિ ગાળે જીવન બહુ પ્રેમથી,
એ કાન્તાને સુશીલા તણું જોડુ રહો નીત ક્ષેમથી. ૮૦

આફ્રિકામાં એજન્ટ—'શ્રીસુખ દર્પણ' માસિકનો આફ્રિકામાં વધારે પરિચય કરાવવા માટે ભી. ગુલાબચંદ મૂળચંદ ખાવીશી–ઝંઝીબારમાં ઓનરરી વોલંટીયર તરીકે પરિશ્રમ કરે છે, તેની આવી નિસ્વાર્થ સેવા માટે માન ધરે છે.

"ભારતિય ગૃહલક્ષ્મી."

(લેખક—ગુલકાન્ત.)

એવો સમય આવી પહોચ્યો છે કે આપણે ઘોર અને લાંબી નીદ્રામાંથી જાગૃત થવું જોઇએ અને તે દેવીઓને એવી ઉચ્ચતમ સ્થિતિએ મુકવાની જરૂર છે કે જેનાથી તેઓ સ્વજાતિમાન અને સ્વધર્મરક્ષાનાં કારણરૂપ બની રહે. યદિ તે પદવિથી ગબડાવી આ ઘની શોચનીય સ્થિતિએ પહોંચાડનાર પણ અમે આપણેજ છીએ તો તેઓને તે દશામાંથી બહાર કરી સર્વોત્તમ સ્થાનમાં સ્થાપિત કરવાનું કાર્ય પણ અમારાજ શીર ઉપર છે. બદરીદત્ત શર્મા.

યદિ ગૃહરાજ્યની સારી યા નરસી સ્થીતિનો આધાર સંપુર્ણ રીતે સ્રીઓના જ ઉપર આધાર રાખે છે, જ્યાં અધિષ્ટાત્રી નાલાયક અને અશિક્ષિત હોય છે તે ઘરની સ્થીતિ કલેશમય અને દુર્દશાને પહોંચેલી હોય છે, અને તેથીજ વીપરિત જે ઘરમાં ગૃહલક્ષ્મી સુશીક્ષીત અને આલાક હોય છે તે ઘરમાં આનંદ મંગળ વર્તાઇ રહે છે, એવું એવું દરરોજ નજરે સમજવા છતાં, એનો પળેપળે સ્વાનુભવ થવા છતાં શોચનિય વાત એજ છે કે આટલું પણ વિચારી નથી શકાતું કે રાષ્ટ્ર રૂપી વિશાળ ગૃહરાજ્યમાં માત્ર પુરૂષ પાત્રોથીજ સુરક્ષીત રીતે કાર્ય ચલાવી શકાય નહિં, પરંતુ તેને સુદ્રઢ અને આદર્શરૂપ બનાવવા માટે ગૃહલક્ષ્મીઓનો યથેષ્ઠ ભાગ રહેવો આવશ્યક છે.

શાંત ચિત્તે વિચારવું જોઇએ કે સ્રીઓનું કર્તવ્ય કેટલું કઠીન અને જોખમ ભરેલું છે. દેશના ભાવિ નેતાઓ અને નાગરિકો તૈયાર કરવાનું સર્વોત્તમ કાર્ય તેઓને શીરે છે. અને તે કાર્ય સંપૂર્ણપણે સુરક્ષીત કરવામાં સમયે સમયે પાત્રી, રસોઇયા અને ભંગી તરીકેનાં હલકા કામથી માંડીને વૈદ્ય, શિક્ષક, ન્યાયકર્તા વિગેરેનું જવાબદારીવાળું કાર્ય પણ તેઓનેજ કરવું પડે છે. જ્યારે એક સાધારણ કાર્ય નિમિત્તે એટલી બધી જહેમત ઉઠાવવા સાથે પૈસાનો વ્યય કરીને વિશેષજ્ઞ તૈયાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે જેને આવી કઠીન અને અતિ આવશ્યક ફરજો એક સામટી બજાવવાની છે તેને માટે શું કાંઇ પણ યોગ્યતા અગર શિક્ષણની જરૂર નથી ? ઘડીભરને માટે ઓપ્રીસરૂમ સાફ કરનાર ફેરાસનાં ઉત્તરદાયિત્વને અમે ખાસ ખ્યાલમાં રાખીએ છીએ, પરંતુ રાષ્ટ્રનાં સુદ્રઢ સ્તંભોની જન્મદાત્રીઓની જુમ્મેદારીનો અમને જરાપણ ખ્યાલ આવતો નથી. તદન અપરિપક્વ અવસ્થામાં તેના ઉપર ગૃહસ્થાશ્રમની ચીંતાનો ભાર લાદી દેવામાં આવે છે, કે જ્યારે તેને તે ભાર સ્વિકાર કરવો કે નહિ તે સમ્મતિ દેવાને ભાન યા શક્તિ પણ હોતી નથી. નાની અજ્ઞાન બાલિકાઓને માતાનું ઉત્તરદાયિત્વ પૂર્ણ કાર્ય સંભાળવું પડે છે ત્યારે પછી ભારતસંતાનો ભવિષ્યમાં ઉતમ સદ્ગુણોથી વિભૂષીત થવાની આશા સ્વપ્નમાં પણ, કયાંથી રાખી શકાય ?

રાષ્ટ્રીની અર્ધાંગીનિઓ તરફ એટલી બધી તો બેપરવાઈ બતાવવામાં આવે છે કે તેનાં સ્વાસ્થ્યની પણ શોચનિય સ્થિતિ થવા પામી છે. પરિવર્તન કાળ-અંતે તે અંતે લાભદાયક હોય તો પણ-બહુધા કષ્ટદાયક હોય છે. પ્રાચિન દશામાં શિથિલતા આવતી જાય છે, અને નવીન પોતાનો પાયો સુસ્થાપિત કરી શકતી નથી. અને તે વચ્ચેની જ-સ્થિતિ સમાજને હાનિકર્તા અને દુર્ગતિને પહોંચાડનારી હોય છે. જે સમાજમાં ઉપરોક્ત સ્થિતિમાંથી એકાદ પણ સુસ્થાપિત હોય તે શિવાયના અમારા મધ્યમ શ્રેણીના ગૃહસ્થોને એ વાત ઠીક લાગુ પડે છે. જ્યાં વસ્ત્રભોજનાદિની આવશ્યક સામગ્રીઓ નિમિતે કાંઇ પણ તકલીફ લેવી પડતી નથી, કપડાની જરૂરત પડી, તો બજારમાં કાપડીઆની દુકાનેથી મનપસંદ કાપડનો તાકો ખરીદ કરી દરજીને સુપ્રત કર્યો કે તરત જ લુગડા તૈયાર. બાકી રહ્યું ભોજન ? તે તો લોટ પીસેલો તૈયાર મળી શકે છે, અગર તો દળાવી લઇ શકાય છે. અને બની શકે તો રસોઇ નિમિતે એકાદ ભટ મહારાજ પણ રાખી લેવામાં આવે-છે.

સ્ત્રીઓ ગૃહરાજ્યનું સર્વ કામ ઉપાડી-લઇ પોતાનું કાર્ય સારી રીતે કરે એવું તો અમે ઇચ્છીએ છીએ, પરંતુ તેને સર્વગુણસંપન્ન અને લાયક ગૃહિણી બનાવવાને કાંઇ પણ વ્યવસ્થા કરતા નથી, અને તેમને શિક્ષણ નિમિત્તે યથેચિત પ્રબંધ કરવામાં અમારૂં મુખ મરડીયે છીએ, અને તેમને માટે તો પ્રકૃતિદત્ત જ્ઞાનજ યથેષ્ઠ છે. (જેવી રીતે પશુ પક્ષીઓની હાલતમાં હોય છે), અગરતો તેને માટે અધિક ચિંતા કરવી એ વ્યર્થજ છે એમજ સમજીએ છીએ; પરંતુ કન્યાઓને ઉત્તમ ગૃહિણીપદને વિભૂષિત કરવાને યોગ્ય કરવા સુશિક્ષણની નિઃસંદેહ આવશ્યકતા છે એવું અમારા ખ્યાલમાં રહેલુંજ નથી; કે જે આવશ્યકતા વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં અધિકતર વધતી જાય છે. કારણ કે સંયુક્ત-કુટુંબ-પ્રણાલિકા (joint family system) હવે તુટતી જાય છે; અને આપણી સ્ત્રીઓને નોકરીવશ પતિની સાથે દૂર દૂર સ્થાનોમાં જીવન વ્યતિત કરવાનું હોય છે કે જ્યાં શિક્ષણ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય સગવડતાઓ મળી શકતી નથી, કે જે શિક્ષણ તેઓને પૂર્વ કાળમાં પોતાનાં પતિનાં કુટુંબમાંજ રહીને મળી શકતુ હતું.

સ્ત્રીશિક્ષા માટે અમારો કાંઇ એવો અભિપ્રાય નથી કે તેઓ શાસ્ત્રિની પરિક્ષા પસાર કરે, અગરતો બી. એ. યા તો એમ-એની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી ગ્રેજ્યુએટ બની જાય, તથાપિ માનસિક શિક્ષણની ખાતર દરેકે પોતાની માતૃભાષા તો વાંચતાં લખતાં જાણવું જોઇએ, કે જેથી પોતાની બુદ્ધિ વિકાસ નિમિત્તે સમય મેળવી શકે. અગરતો વર્તમાન સ્થિતિથી અણવાકેફ ન રહે-પરંતુ તેની સાથે સ્ત્રીશીક્ષાનો પ્રોગ્રામમાં ગૃહપ્રબંધશાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્ર, પાક શાસ્ત્ર, ચિકિત્સાશાસ્ત્ર, ધાત્રિશિક્ષા, વિગેરે વિગેરે વ્યવહારિક શિક્ષાનો ક્રમ પણ રહેવો જોઇએ. કારણકે તેઓને રાત દિવસ વખતે વખતે તેની જરૂરીયાત પડયા કરે છે.

અવશ્ય સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે સર્વથી પ્રથમ અને સંગીન શીક્ષણ બાલકોને ગૃહમાંથીજ શરૂ થાય છે, અને માતા એજ પ્રથમ અધ્યાપિકા હોય છે. નિદાન બાળકની ભવિષ્યની ચાલચલગતનું બીજ (સારૂં યા નરસું) માતાથીજ રોપાય છે. બાળકોનું ચારિત્ર કેટલું ઉંચ થશે અને સ્વાવલંબન તથા દેશભક્તિ વિગેરે ઉત્તમ સદગુણોનો વિકાશ કેટલી હદ સુધી થશે તે સર્વ તેનાજ ઉપર આધારિત છે તેટલાજ માટે બહુજ આવશ્યક છે કે સ્ત્રીઓના પોતાના વિચારો બહુજ ઉચ્ચ શ્રેણીના હોવા જોઇએ તથા તે કેવળ ભૂત-પ્રેતની કલ્પીત વાતોથી બીરૂણની ભયભિત થનારી, યાતો એક માત્ર ઘરેણા અને લૂગડાનીજ ચીંતા કરનારી, યાતો પોતાના અવકાશના સમયને ઝગડા અને ટટાફીસાદમાં વ્યતીત કરનારી ન બની જવી જોઈએ.

આ પ્રકારે ઘરનાં બૈરાંઓને વિશ્રામ મળે છે તેમાં અમારો કાંઇ વિરોધ નથી પરતુ પ્રશ્ન એ છે કે ગૃહીણી તે રાજરાણીઓ આખો દીવસ કાર્ય શુ કરે ? બેઠી બેઠી માખીઓ મારે યા તો આપસઆપસમાં પોતાની જેઠાણી દેરાણી યાતો ભાઇ બ્હેન સાથે અને તેમ નહિ તો પોતાના પતિદેવ સાથે હમેશા કંકાસ કરવામાં પોતનો અમૂલ્ય વખત વ્યતિત કરે.

નવીન સભ્યતાથી અમોને ઠીક જોવાયું છે કે સ્ત્રીઓને અધિક શારિરીક પરિશ્રમ તો પડતો નથી. પરંતુ એવી અવસ્થાની તો અવશ્ય જરૂર છે કે તેઓને આવશ્યક વ્યાયામ માટે અવસર મળ્યા કરે. કારણકે ખુલ્લી હવામાં ખેલવા કુદવાનું તો મકાને માટે તેઓને બાધ છે, તો પછી તે નિમિત્તે કાંઇ પણ બંદોબસ્ત અવસ્ય વિચારણીય છે.

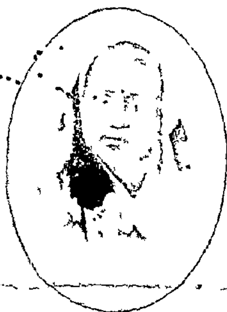
નિઃસંદેહ ઉપરોક્ત કથન કાંઇ મજૂર વર્ગની સ્ત્રીઓ માટે નથી, પરંતુ એમ ન સમજવું કે કાંઇ તેમની સ્થિતિ બહેતર છે. તે બીચારીઓને આવશ્યકતાથી વિશેષ કાર્ય કરવું પડે છે કે જે તેનાં સ્વાસ્થ્યને હાનિકર્તા છે. તદુપરાંત જ્યારે તેને પોતાની અન્ય શક્તિ વિકાસ માટે કાંઇ પણ સમય મળતો નથી તો તે પોતાના સંતાનોની શિક્ષા પરત્વે શું કરી શકે તે પણ ખ્યાલમાં રાખવા જેવી વાત છે.

આપણે જોઇએ છીએ કે હરસાલ અનેકાનેક સભાઓ અને અધિવેશનો ભરાય છે, કે જેમાં સામાજીક સુધારાના ઘણા પ્રસ્તાવો પસાર થાય છે. પરતુ જ્યારે આગામી વર્ષમાં હિસાબ તપાસીએ છીએ ત્યારે બહુ જ થોડા પ્રવૃત્તિમાર્ગમા મુકાયલા જોવામાં આવે છે અને અમારા શુભ ચિંતકો આશ્ચર્ય અને ખેદ પ્રદર્શીત કરવા માંડે છે. પરંતુ વિચાર કરવો જોઈએ કે અમારા ઠરાવો કાર્યરૂપે ક્યાંથી પરિણમે ? પુરૂષો ભલે પોતાની સભાઓમાં મનમાન્યા ઠરાવો પસાર કર્યા કરે, પરંતુ તેમાં તેઓ બીચારાનું કાંઇ પણ ચાલી શકે તેમ નથી. કાર્ય પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં વિશેષતઃ નડતર સ્ત્રીઓ તરફનીજ હોય છે. જ્યાંસુધી તે કોઇ પણ પરતા-

જીવનનો પ્રકાશ.

જેમ દિવસના અંતે રાત્રી તેમ જન્મના અંતે દેહમુક્તિ તો છેજ, પરંતુ જે જીવન સુવા
સનો વારસો મુકી જાય છે તેજ જીવનની સાર્થકતા છે. આર્યભૂમિ ઉપર એવાં ઘણું જીવ
પસાર થઇ ગયાં છે ને થતાં રહ્યાં છે કે જેના નિદર્શનથી ભવિષ્યની પ્રજાને ઉચ્ચ શિક્ષણ મળ
શકે છે. આ વર્ષમાં અત્રે સ્વર્ગસ્થ થયેલાં બાઇ પુરીનું જીવન પણ તેવાં નિર્મ
જીવન ગાહેનું એક હતું એમ તેના સદ્ચરિત્ર ઉપરથી કહેવામાં બાધ નથી. બાઇ પુ
નો જન્મ સં. ૧૯૪૭ માં ભાવનગરમાં આપણીના આબરૂદાર કુટુંબમાં થયો હતો. બાલ્યવય
તેમનું સાહિત્ય અને શિક્ષણરૂચી પ્રશંસનીય હતાં. શિક્ષણનો હેતુ કેવળ સ્કૂલની પરિક્ષા પસા
કરવામાં રહેલો નથી, પરંતુ વ્યવહાર પરિચય–કુટુંબપ્રેમ અને કર્તવ્યકાર્યના સંસ્કારની છાપ પણ
મગજ ઉપર પડતી રહે તોજ શિક્ષણની સાર્થકતા છે. આ વાત તેમના કુટુંબ–પરિજન
થી બહાર નહોતી. જ્યારે બાઇ પુરીની ઉમ્મર ૧૨ વર્ષની થઇ ત્યારે તે ગુજરાતી
પાંચમા ધોરણનો અભ્યાસ કરતાં હતાં. આ અરસામાં તેમનાં બ્હેન નાનાં બાળકોને મુકી ગુજ
ર્યાં. આ બનાવની તેમના હૃદયને ઉંડી અસર થઇ. તેમની માયાળુ પ્રકૃતિ બાળકો તરફ હમેશ
પ્રેમાળ રહેતી, તેવામાં પોતાની બ્હેનનાં બાળકોને નમાયાં–નિરાશ થયેલાં જોઇ તેમને પોતાના
ખોળામાં સંભાળવાનું તેણે માથે લીધું. બાળકોને ઘડીપણ વિસા ન મુકવાં, અને તેમની માતાના
સ્નેહનું સ્થાન લઇ તેમને દુઃખ મુક્ત કરવાં, એવા માયાળુ ભાવથી સ્કુલમાં જવા આવવાનું બં
કરી ગૃહશિક્ષણશાળામાં પ્રવેશ કર્યો. આર્યપ્રજાના કુટુંબવાત્સલ્યનું આ દૃષ્ટાંત પશ્ચિમની પ્રજા
પણ શિક્ષણીય છે, જ્યારે પશ્ચિમની પ્રજા સ્ત્રીપુરૂષનેજ કુટુંબ–family તરીકે માને છે, બાળ
પણમાં અનેક પ્રકારે સંભાળ–સુશ્રુષાથી ઉછેરી મોટાં કરનાર અને હાજતો પુરી પાડનાર માતા
પીતાને પણ તેઓ વિસરી જાય છે ત્યારે આર્યકુટુંબમાં મા–બાપ અને પતિ તેમજ સંતાનો જ
નહિ પરંતુ મોસાળ અને શ્વસુર પક્ષના લાગતાવળગતા સઘળાં સંબંધી પરિજનોમાં એકસરખું
કુટુંબવાત્સલ્ય ફેલાઇ રહેલું હોય છે. એકબીજાના સુખદુઃખમાં તન, મન અને ધનના ભાગ
વહેંચવાની ફરજ મનાય છે, અને તેજ વાત્સલ્યભાવનામાં આર્યગૌરવનો મહિમા અને આબાદ
અવિચ્છિન્ન ટકી રહ્યાં છે.

બાઇ પુરીનાં લગ્ન ભાવનગરમાંજ પરામાં વસતા આબરૂદાર કુટુંબમાં વનમાળ
વ્રજલાલ નામના યુવક સાથે સં. ૧૯૫૯ માં થયાં. તેમનું પતિગૃહ જેમ આબરૂદા
અને બહોળાં કુટુંબવાળું હતું તેમ તેમના પતિ ગ્રેજ્યુએટ થયેલા સુશિક્ષિત અને સુધારક છે
લગ્ન પ્રસંગે તેમના પતિનો અભ્યાસ શરૂ હતો. ઘણા સ્થળે એવું બને છે કે લગ્ન એ શિક્ષણન
શ્રેણીને તોડી પાડવાના હથિયારનું કામ કરે છે. લગ્નની ધુંસરી વળગવા પછી ઘરમાં અને
વચ્ચે માન–મોભો અને માંયસાઇ દર્શાવવા શિક્ષણનાં સાહિત્યો હાથ ધરવામાં ઢીલાશ થાય
છે. જ્ઞાત અને અજ્ઞાત, નાના અને મોટા ઘરના સ્ત્રીસમાજ વચ્ચે નવું માણસ આવવાથી પોતે
પોતાની સત્તા અને શક્તિ સ્થાપવાનું યુદ્ધ શરૂ થતાં આ અણધાર્યા યુદ્ધના સમાધાનમાં
શિક્ષણ તરફ પતિથી ઓછું લક્ષ અપાય છે અને પરસ્પર સાસુ–વહુ, નણંદ, ભોજાઇ, દેરાણી જેઠાણી

સ્વર્ગસ્થ બાઈ પુરી